

โปรดแก้คำผิด ใน ประมัตตสภาวะธรรม

(การนับบรรทัด ให้นับลงมาตั้งแต่บรรทัดบนสุด คือบรรทัดของเลขหน้า,
ถ้ามี (จล) ให้นับขึ้นมาจากล่าง, เพื่อประหยัดเวลา)

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๗	๑๑	เป็นธาตุ มตุ	เป็น ธาตุมตุ
๙	๗	นาติ	นาธิ
๙	๘, ๙	ตติ	ติ
๑๐	๔	แล้วก็ไม่พยาบาท; ไม่เบียดเบียน; คือไม่พยาบาท; ไม่เบียดเบียน;	ธาตุ แล้วก็อภัยปาธาธาตุ แล้วอวิหิงสาธาตุ คือ ธาตุเหล่า
๑๐	๕	ธาตุแล้ว	- ธาตุแล้ว
๑๑	๕ (จล)	ปถิตธาตฺ ธาตุ	ปถิตธาตฺ - ธาตุ
๑๔	๑ (จล)	ธาตุ ทรงไว้	: ธาตุทรงไว้
๑๗	๘ (จล)	- เจน	เจน
๒๔	๖ (จล)	เรียก	ที่เรียก
๒๗	๘	เปรียบเหมือน	เปรียบจิตเหมือน
๒๗	๔ (จล)	นิพพาน	นิพพานธาตุ
๒๘	๔	รูป	รูป-
๕๑	๘	เวกชน์;	เวกชน์;
๕๑		(ใ้ับรรทัดสุดท้าย ชิตเส้นใต้แล้วเขียนฟุตโน้ตว่า) * ดูบทสวคมนต์แปล ธาตุปัจจุเวกชนปาฐะ ซึ่งได้นำมาใส่ไว้ในตอนท้ายแห่งหนังสือเล่มนี้ ที่หน้า ๔๔๙.	

(๒)

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๖๐	๕	โตรเจน	โตรเจนและอ็อกซิเจน ;
๖๑	๓ (จล)	ดับได้คือ	ดับสิ่งอื่นได้คือ
๖๒	๑๐	กฎ ออกมาแห่ง	กฎออกมา แห่ง
๖๓	๗	คือมัน	คือเมื่อมัน
๖๔	๓	ตามใน	ตาม, ใน
๖๕	๘ (จล)	ทางหู	ทางหู ฯลฯ
๗๑	๗	มาว่า.	มา ว่า
๗๑	๙ (จล)	ลม.	ลม ;
๗๔	๕	ธาตุ	ธาตุ
๗๗	๘	ทนตา	ทน ^๕ ตา
๗๗	๖ (จล)	๒	๒ เป็น
๘๒	๔	สัญญาเจ	สัญญาเจ
๘๓	๘ (จล)	เวทนา	เวทนา ฯลฯ
๘๕	๑๓	อีก ;	อีก
๘๕	๑๔	บ้าง มัน	บ้าง. มัน
๙๑	๓	วิญญาน	แล้วก็วิญญาน
๙๑	๑๐ (จล)	อายตนะ	ตามจำนวนอายตนะ
๙๔	๘	อย่างหนึ่ง	คอย่างหนึ่ง.
๙๗	๓	อุป	อุป
๑๐๒	๘ (จล)	รู้ ได้	รู้ได้
๑๐๔	๓	ทาง	ทางแห่ง
๑๑๐	๕	ธรรม ตา/ธรรม.	ธรรม : ตา/ธรรม ;

(๓)

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๑๑๐	๑๐	; ฐิติก/ธรรม	- ฐิติก/ธรรม;
๑๑๐	๑๑	บ้าง.	บ้าง
๑๑๕	๗ (จบ)	เพื่อบ้าง	มันเมา
๑๑๖	๒ (จบ)	อวชชา	อวิชชา
๑๑๗	๑๑	ก็เวทนา	ก็ เวทนา
๑๑๙	๕	ว่า สังขาร	ว่าสังขาร
๑๑๙	๖ (จบ)	ธาตุที่จะ	ธาตุ ที่จะ
๑๒๐ - ๑๒๓	พยานาถ (มากแห่ง)		พยานาถ
๑๒๐	๕ (จบ)	หนึ่ง.	หนึ่ง :
๑๒๓	๕, ๙, ๒๐	อภัยา	อภัยา
๑๒๔	๘	ฌานที่	- ฌานที่
๑๒๖	๔	ไม่งาม	ธาตุไม่งาม
๑๒๗	๗	เป็นธรรม	เป็น
๑๒๙	๑๐ (จบ)	ปดี่ตี	ปดี่ตี ... ฯลฯ ...
๑๒๙	๑ (จบ)	สำหรับใจสัมผัส	, สำหรับใจสัมผัส.
๑๒๙	๒ (จบ)	จะต้อง	ที่จะต้อง
๑๒๙	๓ (จบ)	นี้มี พวก/เป็นธัมมารมณ ^๕ นี้ มีพวก/เป็น	ธัมมารมณ ^๕ ,
๑๒๙	๖ (จบ)	มโนธาตุ	มโนวิญญาณ
๑๓๐	๑๓	ธาตุเกิดขึ้น ^๕	ธาตุ เกิดขึ้น ^๕
๑๔๑	๖ (จบ)	ธาตุ คีย	- ธาตุคีย
๑๔๑	๕ (จบ)	ธาตุที่	- ธาตุที่

(๔)

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๑๔๓	๓ (จบ)	ธาตุวิญ	- ธาตุวิญ
๑๔๓	๒ (จบ)	; แล้วสามอย่างนี้	(ขีตอกก)
๑๔๕	๕ (จบ)	คร่าว ๆ.	คร่าว ๆ
๑๔๕	๒ (จบ)	สัญญาว่า	- สัญญาว่า
๑๔๕	๑ (จบ)	ความ	- ความ
๑๔๖	๕	รู้สึกต่อ	- รู้สึกต่อ
๑๔๘	๘	ผัสสชา	ผัสสชา --
๑๔๘	ล่างสุด	รูป สั	รูปสัง
๑๔๘	๘	มีระยะ	มี ๔ ระยะ
๑๕๑	๕	ความหมาย	ความหมายในทางกาม
๑๕๒	๑๓	สนน ^๕ /สะชา	สนน ^๕ /สชา
๑๕๓	๒	แสวง	- แสวง
๑๕๕	๕	กามธาตุปรุงเป็นภพสามก็ได้	ธาตุทั้งสามปรุง ภพทั้งสาม
๑๕๕	๑ (จบ)	กามหรือรูป	หลงในกามหรือในรูป
๑๕๕	๓ (จบ)	ๆ;	ๆ
๑๕๕	๘ (จบ)	เป็นเอรูป	เอารูป
๑๕๘	๑๑	รูปภพ	- รูปภพ
๑๖๐	๕	อัพยา	อัพยา
๑๖๑	๑๑	ช้อน	ช้อ ^๕ ที่
๑๖๒	๒ (จบ)	สวทธรรม	สวทธรรม*

ใต้ขีดเส้น (ขีดเส้นเชิงอรรถ แล้วเขียนเชิงอรรถว่า)* บทสวทณ^๕
ให้นำมาใส่ไว้ในตอนท้ายแห่งหนังสือเล่มนี้แล้ว ที่หน้า ๔๕๕.

(๕)

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๑๘๖	๕ (จล)	สงบ	ถือสงบ
๑๘๑	๗	นอกแผ่นดิน	นกก แผ่นดิน
๑๘๑	๒ (จล)	ปฐวี	ปฐวี -
๑๘๓	๖	ธาตุ. ใน	ธาตุ ที่
๑๘๓	๑๒	แปลว่าขะ เรียกว่าสัน	เรียกว่า ขะ แปลว่า สัน
๑๘๔	๑๐ (จล)	เจตโสธ	เจตโส ก
๑๘๔	๕ (จล)	ยา ว	ยา ;
๑๘๕	๖ (จล)	ฐาน	ฐาน -
๑๘๙	ล่างสุด	มัน ยึด	มันถือ
๒๑๖	๑๑	หรืออทุกขมสุขธาตุ	(หรืออทุกขมสุขธาตุ)
๒๓๐	๗	ยตะ	ยทานะ
๒๕๓	๒	กโม ความ	กโม - ความ
๒๕๖	๔	นี้	นี้ :-
๒๖๔	๔ (จล)	ฉผลสุตา	ฉ ผลสุตา
๒๖๔	๖ (จล)	หุ.	หุ ขลว.
๒๖๕	๗ (จล)	หรือจะเรียกว่านรกอยู่ที่ตา	นี้จะเรียกว่านรกอยู่ที่ตา ;
๒๗๓	๒ (จล)	ได้.	ได้ ;
๒๗๓	๓ (จล)	ซึ่ง	: เป็น
๒๗๔	๒, ๗	ชา	ชา -
๒๗๕	๑๓	ทำให้,	ทำให้
๒๗๗	๑๐ (จล)	มีเนื้อ	มีเนื้อตัวที่
๒๗๗	๘ (จล)	ไรใน	ไร ; ใน

(๖)

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๒๘๐	๓ (จล)	ทส	ทส
๒๘๑	๑๑ (จล)	จากผัสสะ	จากผัสสะ :-
๒๘๒	๑๑	แปลว่าเสน่	คือมีเสน่. เสน่
๒๘๔	๑๐ (จล)	กายขณะใน	อายตนะภายใน
๒๘๖	๑๔	ที่สุด	ในที่สุด
๒๘๗	๒	พวก มิจนาทัญญูคือมันผิด	๒ พวก คือมิจนาทัญญู -
๒๘๗	๓	ความ	- ความ
๒๘๘	๘	ผัสสะเสียง	ผัสสะต่อเสียง
๒๘๘	๑๑	ตามนั้น./ในใจ.	ตามนั้น./ในใจ,
๒๙๐	๖	จะได้ไม่	จะไม่
๒๙๐	๗	จะเกิดกิเลส	จะหลังกิเลสออกมาหรือ เกิดกิเลส
๒๙๑	๒ (จล)	หรือจะ	ก็เพื่อจะ
๓๐๑	๓	กรรมดี.	: กรรมดี
๓๐๖	สุดท้าย	เกิดวิญญาณขั้นนี้	เกิดวิญญาณขั้นนี้
		อันดับสุดท้ายก็	อันดับสุดท้าย ก็
๓๐๘	๑๐	ในวัดนี้	ในวัด นี้
๓๐๘	๔ (จล)	ของรูปขันธ์	ของรูปธรรม
๓๐๘	๕ (จล)	รูปธรรม	รูปธาตุ
๓๖๐	๕ (จล)	ถ้าสำคัญละก็ผิด ถ้ารู้	ถ้า “สำคัญ” ละก็ผิด ถ้า “รู้”
๓๑๑	๑๓	เราจะ	เราก็

(๓)

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๓๑๒	๔ - ๕	เรา ^๕ รู้สึกเต็ม ^๕ ที่อย่าง ^๕ นี้ เราก็	เมื่อเรามีความรู้สึกเต็ม ^๕ ที่, อย่าง ^๕ นี้เราก็
๓๑๒	๑๔	ที่ ^๕ นี้	ที่ ^๕ นี้ ถ้าจะพูดว่า
๓๑๓	๒ (จบ)	มโนธาตุ	(ซีตออก)
๓๑๖	๕	ว่าเวทนา	ว่าเวทนา -
๓๑๖	๔ (จบ)	จ ธาตุโย	จธาตุโร
๓๑๘	๑๑	ยัม กิณฺณิ	ยงกิณฺณิ
๓๑๘	๕ (จบ)	ใกล้ ใกล้	ในภายใน ในภายนอก
๓๑๘	๕ (จบ)	ละเอียต.	แล้ว ประณีต มีในที่ไกล หรือมีในที่ใกล้
๓๑๙	๒	เป็นที่	- เป็นที่
๓๒๐	๑๐	มีสฺญ	เป็นสฺญ
๓๒๐	๑๐	มีฉฺน	ที่มีฉฺน
๓๒๑	๒ (จบ)	สหารจิต	สมันนาหารจิต
๓๒๒	๒ - ๓ (จบ)	นขันธ (๕ แห่ง)	นักษันธ
๓๒๓	๕	ยัง	ยา
๓๒๓	๕	ขัน	ขันธ
๓๒๓	๓ (จบ)	จขันธ	จักขันธ
๓๒๔	๓	นขันธ	จักขันธ
๓๒๔	๔	นขันธ	นักษันธ
๓๒๕	๔ (จบ)	สายสิฏฺฐ	สาย สิฏฺฐ
๓๒๕	๘ (จบ)	ติ มีอชฺโผสาย -	ติ มิ อชฺโผสาย

(๘)

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๓๒๕	๙ (จบ)	ทัย ติง	ทัย -- ติง
๓๒๘	๓	ยั กิณฺจิ	ยงฺกิณฺจิ
๓๒๙	๕	สมุ	สมุ
๓๓๖	๙ (จบ)	ภาราหเว	ภारा ทเว
๓๓๙	๒ (จบ)	.	:
๓๓๙	๗	รูปอารมณ์	รูปายตนะ
๓๔๐	๒ (จบ)	สัณฺญา	สัณฺญา --
๓๔๐	๓	ของอะไร	เป็น
๓๔๐	๔	อะไร	หรือ
๓๔๓	๗	แล้ว เห็น	แล้วเห็น
๓๔๓	๑ (จบ)	รู้ ^๕	รู้เรื่อง ^๕
๓๕๐	๗	ลงไป.	ลงไป,
๓๕๐	๑๔	มีบาย	มีทาง
๓๕๐	๒ (จบ)	ผลส ปจ	ผลสปจ
๓๕๐	๖ (จบ)	ขุณฺจ	ขุณฺจ
๓๕๑	๕	ณ โสก	ณ โสก
๓๕๔	๑ (จบ)	ใน	นอก
๓๕๔	๒ (จบ)	นอก (คำสุกบรรทัด)	ใน
๓๕๔	๓ (จบ)	ที่เหตุ	เหตุ
๓๕๕	๗	ก็เพราะ	แล้วก็เพราะ
๓๕๗	๘ (จบ)	จากรูป,	จากรูป
๓๕๘	๑๐	ฉผลสา (๒ แห่ง)	ฉ ผลสา

(๕)

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๓๕๘	๑๔	สักค	สักคะ
๓๗๔	๓	ตะก ^๕	ตะก ^{๕๑}
๓๗๔	๕	“ทงปวง”	“ทงปวง” ^๒
๓๗๔		ใต้บรรทัดสุด (ขีดเส้นใต้ แล้วเขียนพิศโน้ตว่า) ๑, ๒ ดูพระบาลี ปรมัตถสภาวะธรรม พร้อมทั้งคำแปล ซึ่งได้นำมาใส่ไว้ข้างท้ายแห่ง หนังสือเล่มนี้ ที่หน้า ๔๓๕ เป็นต้นไป.	
๔๐๓	ล่างสุด	แล้ว;	แล้ว (ดูที่หน้า ๔๔๑-๓);
๔๓๒	๕	กา	: กา

ปรมัตถสภาวะธรรม

ปรมัตถสภาวะธรรม

คำบรรยายธรรม ประจำวันเสาร์ ปี พ.ศ.๒๕๑๖

ในสวนโมกขพลาราม ไชยา

พ.ศ. ๒๕๑๖

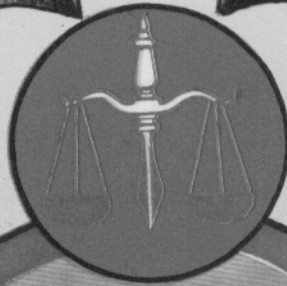
ของ

พุทธทาสภิกขุ

จัดพิมพ์ด้วยทุนบริจาค ทาง "สวนอศุสมมูลนิธิ" เป็นอันดับสองแห่งทุนนี้
เป็นการพิมพ์ครั้งแรก อันดับที่ ๑๔ ก บนพื้นแถบสีแดง
ของหนังสือชุด ธรรมโฆษณ์ จำนวน ๑,๕๐๐ ฉบับ
๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๑๘

(ลิขสิทธิ์ไม่สงวนสำหรับการพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน , สงวนเฉพาะการพิมพ์จำหน่าย)

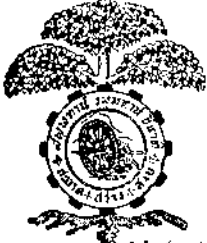

ศรัทธาบริจาค

ของ

ประกอบ
ประดับ
ประยูร

อุทิศ พระพรหมปริณายา (โกย โปษะนันตย) และ
พระอโศกามุนี (เรียม เตวตเจร์น)

อุทิศให้ท่าน

หนังสือเล่มนี้ ประสบความสำเร็จ ในการจัดทำขึ้นได้ ๗ ปี
 ซึ่งพระเทพพรหมญาณ ในลักษณะเช่นนี้ได้ โดยทุกส่วนและเรื่องต่าง ๆ
 ของคณะสงฆ์ธรรมยุติก; เป็นความร่วมมือ ร่วมแรงกัน กับธรรมิกชน
 ฆราวาส ซึ่งมีความหมายร่วมกัน ในทางส่งเสริมการศึกษา และการปฏิบัติธรรม
 ข้างเล่า ตลอดจนไม่ทอดทิ้งโดยบุคคลธรรมดา ตลอดทุกชั้น ทุกระดับ
 ของภาคคณะธรรมิกชน. ในนามของสำนักสงฆ์โศกนาฏกรรม เวล=๗๖
 สอนตัว ข้างเล่า ๑๖๖ ดังต่อไปนี้.

คำว่า "อุทิศ" เป็นคำที่มีคุณความดีประการแรกประการต่อมา
 เพราะฉะนั้นเมื่อ ก็มีความหมายเป็น ๒ อย่าง คือ เป็น อุทิศให้ และ
อุทิศให้ ซึ่งสองอย่างนี้ ๗๖ คุณและสัตว์ ให้ยึดครองอยู่; อีกอย่างหนึ่ง หมาย
 ถึง ความซบเซาเป็นอันสูงส่ง, แล้วแต่จะมองกันว่าเป็นคำที่ออก
 มาจากปากสันสกฤตได้บ้าง. แต่ในที่สุด ก็ไม่พ้นไปจากความ
 หมายแห่งคำว่า "กรรม" ซึ่งเป็นความหมายรวม ของสิ่งอันละเอียด
 ซึ่งได้ให้คำอธิบายได้ ทั้งในทางฝ่ายกาย และฝ่ายวิญญาณ ดังต่อไปนี้.

กรรมนั้น มีไว้เพื่อศึกษาและปฏิบัติกัน สำหรับดับทุกข์-
 ทุกข์อันลึกซึ้ง ซึ่งมีที่ดับไม่ได้ด้วยทรัพย์ ด้วยอำนาจเงิน ด้วย
 ทรัพย์อันละเอียด ด้วยดีความซบเซาในสิ่ง ของสัตว์สหาย แม้ด้วยสิ่ง
 ความดีที่แลเห็นเป็นที่สุดแห่งโลกนี้แห่งโลกหน้า รวมกันทั้งหมด.
 หรือที่กล่าวถึงในคัมภีร์ต่าง ๆ ก็กล่าวได้ว่า ธรรมะนั้น ละทิ้งในคน
 ซึ่งดี ซึ่งมีที่เรียกว่า ธรรมิกชน หรือ ชีวิตที่อุทิศให้ หรือ ชีวิตที่
อุทิศให้ ๗๖ ไม่ทำสิ่งใด; ด้วยนั้น การจะกล่าว ว่า คณะสงฆ์ธรรม-
 ยุติก ได้รวมกันทำหน้าที่ ในเกิด "อุทิศ" ซึ่งหนังสือเรื่องชีวิตมนุษย์
 เรา มีความหมายในทางจิตวิญญาณ, หรือ spiritual sense, กล่าวคือ
 ความหมายในทางจิตวิญญาณ ๗๖.

ยึดมั่นไว้ที่ป้อมริม ตรงกันใต้โลกา สิ่งจตุรตถ์ คือความชั่ว;
สิ่งจตุรตถ์ คือความดี; สิ่งจตุรตถ์ คือความดี; สิ่งจตุรตถ์ คือความดี;
 คือความดี; และ สิ่งจตุรตถ์ คือความดี; สิ่งจตุรตถ์ คือความดี;
สิ่งจตุรตถ์; สิ่งจตุรตถ์ คือความดี; สิ่งจตุรตถ์ คือความดี;
สิ่งจตุรตถ์ คือความดี; สิ่งจตุรตถ์ คือความดี; สิ่งจตุรตถ์ คือความดี;
 และ สิ่งจตุรตถ์ คือความดี; สิ่งจตุรตถ์ คือความดี; สิ่งจตุรตถ์ คือความดี;

ประมวลธรรม ในชาติของชาวโลก แม้ภพของภพจะดูขมขื่นไม่เหลือใน
 แต่ก็มีสิ่งที่เป็น "โลอัน" นี้คือความสุขที่ยั่งยืนในโลกของของ "โดยนัยที่กล่าว
 แล้ว" ของมันเอง. แต่เพราะโลกธรรมะแล้ว คนเราก็มี "การกตม" ที่ต่าง
 กันเป็นอันมาก. แม้เขาจะเป็นอยู่อย่างโลกธรรมะในไฟไหม้ แต่เขาก็มีไฟไหม้
 ของตนที่ไว้ธรรมะอยู่ด้วย. "ธรรมะแท้แท้" นี้คือความสุขของคนธรรมดา
สามัญ ในโลกที่เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ : ปรารถนาธรรมะแล้ว คนก็มี
 เพียงสิ่งเดียวที่ตนมี. เหมือนสัตว์กับคนต่างก็มี, คนใช้มนุษย์มี. แต่
 ธรรมะ ก็มีในเหตุการณ์ธรรมะในลักษณะเช่นนี้ ของแพร่หลายกันทั้ง
 ผู้มีธรรมะในโลก ของที่ถือถือทุกสิ่งทุกอย่าง ในทุกทุกเมื่อใดก็.

ตลอดในทาง ของมันทั้ง หลาย นี้คือธรรมะที่มีทั้งปวงของทุกคน
 ทุกอย่าง ทุกอย่าง และทุกเวลา ในทุกโดยแพร่ธรรม ชนิดที่จะช่วยให้
 เพื่อไม่มอมขมกับมล ได้ตลอดถึงตลอดมาเสีย จากทุกทาง แห่ง พระกวีตถุณี
 ในโลกยุคที่มีสติปัญญา "โลอัน" เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตอย่างมนุษย์
 โลกเสียโดย; นอกจากจะมิได้ไฟระโกลนก็ยังมี สันติวิมเวตของแม่ ทั้งหลาย
 ในโลกนั้น ของมันมีที่สิ้นสุด ที่นั่นเอง.

พระกวีตถุณี

ในทุกทุกเวลา ของ
 ตลอดอนันตเวลา ในโลกแห่งทุกสิ่ง,

คำปรารภ

การสร้างหนังสือชุดธรรมโฆษณ์ ขึ้นไว้ในพระพุทธศาสนา

การจัดพิมพ์หนังสือ ชุดธรรมโฆษณ์ อันดับที่ ๑๔ ก. บนพื้นแถบสีแดง เล่มนี้มีชื่อว่า ปรมัตถสภาวะธรรม. สอนอุศมมูลนิธิ จัดทำขึ้นเป็นอันดับที่ ๒. ต่อจาก ธรรมปาฏิโมกข์ โดยได้รับฉันทานุมัติของท่านอาจารย์ “พุทธทาสภิกขุ” ให้ใช้เงินบริจาคเป็นทุน ของสามอุบาสิกา คือ อุบาสิกา *ประกอบ ไชยนันท์, ประดับ ไชยนันท์* และอุบาสิกา *ประยูร เสวตเศรณี* ร่วมกันถวายแต่ท่านอาจารย์ เพื่อจัดพิมพ์คำบรรยาย “ชุดธรรมโฆษณ์” เรื่องใดเรื่องหนึ่งตามประสงค์ของท่าน โดยขอตั้งชื่อชุดนี้ว่า “**ทุน ประกอบ – ประดับ - ประยูร**” อุทิศส่วนกุศลถึง พระพรหมปริญญา (โกย ไชยนันท์) กับ พระอโศกมนตรี (เรียม เสวตเศรณี)

การดำเนินงานจัดพิมพ์, แจกจ่าย, หรือจำหน่าย, คงจัดทำตามความมุ่งหมาย และหลักการปฏิบัติทุกประการ ของธรรมทานมูลนิธิ ทั้งนี้ เพื่อช่วยแบ่งเบางานของ ธรรมทานมูลนิธิ และช่วยรวบรวมคำบรรยายขององค์บรรยายไว้ให้ครบถ้วน สะดวกแก่ การค้นคว้า และเผยแพร่ไปให้ทันแก่เวลา ที่มีอยู่น้อย สำหรับงานอันมีอยู่เป็นจำนวนมาก.

หากท่านผู้ใดศรัทธาจะบริจาคเงินสมทบทุน ร่วมกับ สอนอุศมมูลนิธิ และ ธรรมทานมูลนิธิ เพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าวมาแล้วนั้นอีก ก็ดี หรือหากมีเงินรายได้พิเศษ ใดๆ จากการรับบริจาค ก็ดี, จากการจำหน่ายหนังสือนี้ “ในราคาที่เขากุศลเป็นกำไร” บ้างก็ดี, สอนอุศมมูลนิธิ จะได้นำเงินนั้นรวมสมทบทุนไว้เพื่อจัดพิมพ์หนังสือชุดนี้ ในอันดับอื่นอีกต่อไป

สอนอุศมมูลนิธิ

๗๗ สุขุมวิท ซอย ๑๐๓

กรุงเทพฯ ๖ ๑๑.

สารบัญ

ปรมัตถสภาวะธรรม

๑. ข้อควรทราบก่อน เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ”	หน้า	
๒. ข้อควรทราบก่อน เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ” (ต่อ)	”	๔๑
๓. ธาตุเกี่ยวข้องกัน จนถึงความดับทุกข์	”	๖๗
๔. ความเนื่องกันระหว่างกลุ่มธาตุ	”	๑๐๑
๕. ลักษณะอาการที่ธาตุปรุงแต่งสิ่งทั้งปวง	”	๑๓๓
๖. หลักปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ”	”	๑๖๓
๗. พระอรหันต์ กับสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ-อายตนะ-ขันธ	”	๑๙๗
๘. ธาตุที่อยู่ในรูปอายตนะ	”	๒๒๙
๙. ความสำคัญของการสัมผัสทางอายตนะ	”	๒๖๓
๑๐. อายตนะสัมผัส ให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ขันธ	”	๒๙๗
๑๑. อาการที่เกิดได้และเกิดไม่ได้แห่งปัญจุปาทานักขันธ โดยวิธีปห่งปฏิจจสมุปปาท	”	๓๒๙
๑๒. ภาวะพื้นฐาน ของสิ่งที่เรียกว่า “คน”	”	๓๖๑
๑๓. ประโยชน์แห่งการเข้าถึง ปรมัตถสภาวะธรรม พระบาลีปรมัตถสภาวะธรรม	”	๓๘๙
บทสวดมนต์แปล ธาตุปัจจเวกขณะปาฐะ	”	๔๕๕

โปรดดูสารบัญละเอียดในหน้าต่อไป

สารบัญละเอียด ปรมัตถสภาพธรรม

๑. ข้อควรทราบก่อน เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ

การบรรยายธรรมะนี้ เป็นงานประจำวันเสาร์แรกของปี ๒๕๑๖	๑
เหตุผลที่บรรยายเพราะ ข้อ ๑.ใครทำให้ธรรมะเป็นเครื่องช่วยต้านทานมิจฉสัญญา	๒
ข้อ ๒.ปรับปรุงสมรรถภาพของพุทธบริษัททั้งปริยัติ ทั้งปฏิบัติ	๓
ข้อ ๓.ปริยัติธรรมยังไม่เพียงพอในความละเอียด,ต้องช่วยเผยแผ่	๓
ข้อ ๔.พุทธบริษัทต้องทำการเผยแผ่ธรรมะ เป็นงานประจำ	๔
ข้อ ๕.ปริยัติธรรมเป็นรากแก้ว จึงจำเป็นต้องมีปริยัติอันถูกต้อง	๔
เลือกพูดเรื่องธาตุก่อน เพราะธาตุเป็นทุกสิ่ง ทั้งในและนอกร่างกาย	๕
“ธาตุ” เป็นปัจจัยในขั้นรากฐานของทุกสิ่ง มนุษย์ควรรู้จัก	๖
ศึกษาเรื่องธาตุให้เข้าใจ แล้วจะเห็นจริงในเรื่องอนัตตา, สุญญตา	๗
พูดอย่างสั้นมีธาตุ : สัมผัสสังขาร กัมมัต หรือรูป, อรูป, นิโรธเท่านั้น	๘
การคบหาก็คบกันตามธาตุ : เลวกับเลว, ดีกับดี	๙
ในบาลีแบ่งธาตุอีกอย่างเป็น หินะ มัชฌิม ปณีต-เลว กลาง ประณีต ก็มี	๑๐
มนุษย์ สัตว์ เทวดา แม้จะเลือกคู่ ก็เลือกกันตามธาตุที่ถูกต้อง	๑๑
สิ่งที่เรียกว่าธาตุ นี่เป็นเรื่องสำคัญ ที่ควรจะต้องศึกษา	๑๒
ธาตุ แปลว่าทรงไว้ : ทรงอยู่ได้ไม่สลายไป, มีลักษณะกำหนดได้	๑๓
ธาตุ มาจากราชาศัพท์ ธ-ร คือทรงตัวเอง, ทรงสิ่งอื่น, ถูกสิ่งอื่นทรง	๑๔
คำว่า “ธรรม” นี้ก็มาจาก ธ-า-ตุ คือสิ่งที่ทรงผู้ปฏิบัติไว้	๑๕

ธาตุในภาษาอังกฤษ ภาษาละติน ก็มีความหมายตรงกันว่า “ทรงอยู่”	๑๖
ธาตุในภาษาทางวัตถุ เขาถึงถึงตัวธาตุ ที่เป็นวัตถุโดยตรง	๑๗
ในพุทธศาสนาต้องการพูดถึงธาตุทางนามธรรม คือ คุณสมบัติของวัตถุ	๑๘
วัตถุธาตุทุกชนิดมีคุณสมบัติที่ทรงไว้ในตัวมัน	๑๙
ในส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมี ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ผสมกันอยู่ตามมากน้อย	๒๐
ธาตุที่เป็นตัวเองโดยเด็ดขาด เรียกว่า อสังขตะ, ที่อาศัยกันเรียก สังขตะ	๒๑
พึงศึกษาให้เข้าใจว่า ธาตุคืออะไร มาจากอะไร เป็นสังขตะ หรืออสังขตะ	๒๒
ธาตุมีเพื่อประโยชน์อะไร ก็เพื่อมนุษย์จะต้องชนะให้ได้ จึงต้องศึกษามัน	๒๓
จะเอาชนะได้ โดยมีสัมมาทิฏฐิ : อย่าไปยึดมั่นถือมั่นจนตกเป็นทาสของธาตุ	๒๔
ดูให้ดีให้รู้ว่า ธาตุข้างนอกกระทบกับข้างใน เกิดธาตุที่ ๓ มีอวิชชาด้วยก็เป็นทุกข์	๒๕
ธาตุแท้ๆ เป็นคุณค่าอย่างใดอย่างหนึ่งที่แสดงออกมาจากทางวัตถุนั้น	๒๖
พวกนามธาตุมีจิตเป็นที่แสดงออก, นิพพานธาตุแสดงออกทางธัมมารมณ	๒๗
ธาตุแบ่งเป็นกลุ่มได้ ๓ : รูป อรูป นิโรธ	๒๘
ธาตุฝ่ายสังขตะจะปรากฏต่อเมื่อมีเหตุ ปัจจัย และโอกาสปรุงแต่ง	๒๙
รูป หรือ อรูปธาตุปรากฏ ต้องมีปัจจัย โอกาส และการปรุงแต่ง	๓๐
เมื่อสิ้นโลกะ โทสะ โมหะ แล้ว อสังขตธาตุจะปรากฏ	๓๑
ทุกสิ่งเป็นธาตุ จะแสดงคุณค่าออกมา เมื่อถึงโอกาสได้ปัจจัยและปรุงแต่ง	๓๒
คนยุคปัจจุบันรู้แต่เรื่องวัตถุธาตุ ไม่รู้จักธาตุทางนามธรรม	๓๓
พุทธบริษัทควรต้องรู้จักทั้งวัตถุธาตุ รูปธาตุ อรูป และนิโรธธาตุ	๓๔
ธาตุมีใช้มีเพียงวัตถุ ยังมีธาตุ มโน วิญญาณ จิต นำสุข ทุกข์มาให้อีก	๓๕
พุทธบริษัทจะต้องศึกษาเรื่องธาตุให้ละเอียดทั้งวัตถุธาตุ และนามธาตุ	๓๖
ดูธาตุให้รู้จัก แม้มีที่เส้นผมว่ามีธาตุอะไร เพื่อเกิดความไม่ยึดมั่นฯ	๓๗
คน กับ ธาตุ เป็นอย่างเดียวกัน มีส่วนประกอบต่างๆ เช่นเดียวกับรถยนต์	๓๘
รู้หลักต่างๆ ไปเกี่ยวกับ “ธาตุ” ไว้ก่อน เมื่อฟังต่อไปจะเข้าใจได้ง่าย	๓๙

๒. ข้อควรทราบก่อน เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ” (ต่อ)

ขอให้ท่านทำความเข้าใจเกี่ยวกับธาตุโดยทั่วๆ ไปก่อน	๔๑
ทุกสิ่งเป็นธาตุ และ “ธาตุ” ไม่ใช่ตัวตน มีคำสอนดังเรื่องธาตุปัจจุเวกชน				๔๒
ทุกสิ่งเป็นสักว่า ธาตุ หรือ ธรรมชาติ หรือเป็นธรรมล้วนๆ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล				๔๓
แต่ละธาตุยังประกอบด้วยธาตุอื่นอีก, ถ้าไปยึดมั่นเป็นตัวตน ก็มีความทุกข์				๔๔
คนประกอบไปด้วยธาตุ ๕ : รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ		๔๕
รูปธาตุประกอบด้วย ธาตุ ดิน น้ำ ลม ไป เป็นพื้นฐานที่จะเป็นขั้นต่อไป				๔๖
ธาตุทั้ง ๕ จะทำหน้าที่เป็นขั้น ต่อเมื่อสัมผัสกับสิ่งภายนอก		๔๗
พอธาตุข้างในกระทบกับข้างนอก วิญญาณธาตุทำหน้าที่ ธาตุ ๕ ก็เป็นขั้น ๕ ขึ้น				๔๘
เมื่อธาตุทำหน้าที่เป็นขั้นยังไม่ทุกข์ ต่อเมื่อวิชชาเข้าผสมปรุงเป็นอุปาทานจึงทุกข์				๔๙
เรื่องดับทุกข์จะต้องรู้จักธาตุทั้ง ๕ และสำเนียงไว้ว่า ทุกสิ่งสักว่าเป็นธาตุ				๕๐
พึงพิจารณาทุกสิ่งสักว่าธาตุตามบทสวดมนต์ “ธาตุปัจจุเวกชนปาฐะ”				๕๑
พิจารณาให้เห็นคุณลักษณะของธาตุ ๔ มีอยู่ในรูปธาตุ	๕๒
รูปธาตุ กับ นามธาตุ พบกันจะปรุงแต่งเป็นธาตุอื่นๆ อีก	๕๓
ปัญหาเกี่ยวกับความทุกข์จะมีแก่คนมีชีวิต มีธาตุรู้สึกคิดนึกได้		๕๔
ความสัมพันธ์ของธาตุมาปรุงแต่งกันต้องมีแน่นอน “คน” จึงเกิดขึ้น			๕๕
ถ้าไม่รู้จักโทษของวิชชาธาตุ ผลอสติ วิชชาผสม เป็นอกุศล ก็เป็นทุกข์				๕๖
ถ้าผลอชาดสติประมาท วิชชาก็เข้าผสมทันที	๕๗
เราควบคุมกิเลสไม่ได้ ก็เพราะไม่รู้จักธาตุหมดทุกธาตุ	๕๘
ธาตุมีชื่อเรียกต่างๆ กันทั้งฝ่ายสังขตะและอสังขตะ แยกออกไปเป็นอันมาก				๕๙
การผสมระหว่างธาตุ ฝ่ายวัตถุก็ยิ่งย้ายเปลี่ยนแปลงไปได้มาก	๖๐
ธาตุปรุงแต่งทั้งหลายมีการเกิดขึ้น-ตั้งอยู่-ดับไป ไหลเวียนอยู่เสมอ			๖๑
การเกิดขึ้น-ตั้งอยู่แห่งธาตุนั้น ก็คือ เกิดขึ้น-ตั้งอยู่แห่งทุกข์	๖๒

“เกิดขึ้น” หมายถึงเกิดทางนามธรรม ไม่ใช่เกิดทางวัตถุ	๖๓
ภาษาธาตุ มีการเกิด-ดับ หรือตายอยู่วันละหลายๆ หน, ขณะดับเป็นนิโรธธาตุ				๖๔
ถ้าพบกันกับนิโรธธาตุจะหยุดการปรุงแต่ง กรณีนั้น ๆ ก็ดับขณะนั้น			๖๕
ให้รู้สึกว่าเป็นสักว่าธาตุ จะเป็นอนิสงส์ให้ถึงนิโรธธาตุ ทุกข์ดับได้			๖๖

๓.ธาตุเกี่ยวข้องกัน จนถึงความดับทุกข์

เรื่องธาตุเป็นรากฐานของทุกเรื่อง แต่ไม่มีใครเข้าใจจึงไม่สนใจ	๖๗
การปฏิบัติตามมรรคมืองค์ ๘ ก็ควรต้องศึกษาลึกลงถึงรากฐานคือเรื่องธาตุ				๖๘
ความทุกข์เกิดขึ้นได้เพราะยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งไม่รู้ว่าเป็นเพียงธาตุ				๖๙
เรียนพุทธศาสนาทำให้รู้ว่า ทุกอย่างสักว่าเป็นธาตุ จะได้ไม่ยึด ไม่ทุกข์			๗๐
คนประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ เป็นพื้นฐาน สัมพันธ์กันปรุงเป็นนั่นเป็นนี่			๗๑
ทุกธาตุอาศัยกันและกันเป็นฐานที่ตั้ง มีธาตุที่สำคัญคือ วิญญาณธาตุ			๗๒
ธาตุทั้งหมดมีการปรุงแต่งเรียกสังขตะ, ที่ไม่มีการปรุงแต่งเรียกอสังขตะ				๗๓
ประเภทสังขตะแบ่งได้ ๒ พวก: ดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นรูป, เวทนา-วิญญาณเป็นอรูป				๗๔
รูปธาตุแยกได้เป็นคู่ๆ เช่น ตา-รูป, หู-เสียง, จมูก-กลิ่น, ลิ้น-รส, กาย-สัมผัส			๗๕
แต่ละธาตุที่กายมีประสาทให้เกิดความรู้สึก แล้วทำตามหน้าที่ของมัน			๗๖
ตัวอย่าง จักขุกับกับรูปธาตุทำหน้าที่กระทบกัน เป็นจักขุ กับรูปอายตนะขึ้น				๗๗
อายตนะคู่หนึ่งทำหน้าที่แล้ว จะเกิดวิญญาณธาตุ, ๓ อย่างนี้พบกันเรียกผัสสะ				๗๘
ผัสสะเกิดทำให้เวทนาธาตุที่มีอยู่กลายเป็นเวทนา สัญญา สังขารขั้น				๗๙
ความคิดนึกเกิดเป็นสาย นับแต่มี สัญญา-สัญญาเจตนา-ตัณหา-วิตก-วิจารณ์				๘๐
ขั้น ๕ พอมีวิชาธาตุปรุงกลายเป็นอุปาทานขั้น แล้วมีทุกข์		๘๑
ธาตุทั้งปวงปรุงแต่งกันทำให้เกิดทุกข์, วิญญาณช่วยทำหน้าที่หลายตอน				๘๒
ธาตุฝ่ายสังขตะจะปรุงแต่งเรื่อย จะดับต่อเมื่อพบนิโรธธาตุ		๘๓

ทางที่จะให้นิโรธธาตุมาดับทุกข์ ต้องเจริญภาวนาให้เกิดปัญญา	๘๔
นิโรธธาตุเมื่อถึงขั้นสูงสุดเรียกว่านิพพานธาตุ เกิดได้ด้วยเจริญวิปัสสนา	๘๕
ต้องรู้สึกอยู่เสมอว่า “ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ” ทั้งเห็นด้วยตา และไม่เห็น	๘๖
ทุกธาตุมีอยู่ตามธรรมชาติ จะแสดงตัวเมื่อได้ปัจจัยปรุงแต่ง	๘๗
ความทุกข์ก็เป็นธาตุเพราะเป็นเวทนา ซึ่งเป็นธาตุอย่างใดอย่างหนึ่ง	๘๘
ความทุกข์เกิดขึ้นเป็นเวทนาธาตุ เมื่อดับลงเป็นนิโรธธาตุ หรือนิพพานธาตุ	๘๙
ทุกธาตุจะเกิดขึ้นในเมื่อได้ทำหน้าที่ของธาตุนั้นๆ	๙๐
ธาตุในและนอกกับวิญญาณพบกันทำให้มี ๑๘ ธาตุ อยู่เป็นประจำชีวิต	๙๑
สัญญาเป็นความจำหมาย พอสำคัญว่าเป็นอะไร นี่เป็นสัญญาขั้นหนึ่ง	๙๒
“ความสำคัญ” นี่เป็นตัวการให้เกิด สุกสัญญา-อตตสัญญา-สำคัญว่าเป็น ฯลฯ	๙๓
สัญญาของคนจะผิดอยู่มากคือ เห็นตรงกันข้ามกับที่เป็นจริง เป็นสัญญาวิปลาส	๙๔
คนธรรมดายึดมั่นมาก จึงมีทุกข์มาก ถ้ามีแต่สติปัญญาจะไม่ทุกข์	๙๕
ยิ่งเรียนมากยิ่งขึ้นหันหลังให้ศาสนา ไม่เห็นว่าทุกอย่างสักว่าเป็นธาตุจึงมีทุกข์	๙๖
ธาตุตามธรรมชาติเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ	๙๗
ธาตุที่ปรุงผิดทาง อวิชชาแทรก จะทำให้เกิดวิภวภูตสังสาร	๙๘
ให้รู้จักธาตุทั้งหลายแล้วควบคุมให้อยู่ในทางไม่ทุกข์ ทุกข์จะดับได้	๙๙
จำเป็นหลักไว้ว่า ธาตุปรุงแต่งไปมาก ไปยึดมั่นเข้าจะเป็นตัวทุกข์	๑๐๐

๔. ความเนืองกันระหว่างกลุ่มธาตุ

รู้เรื่องธาตุมุ่งหมายให้ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดเป็นตัวตน-ของตน	๑๐๑
ให้มีสติสัมปชัญญะ รู้สึกตัวอยู่ทุกเวลาว่า “ไม่มีอะไรที่ไม่เรียกว่าธาตุ”	๑๐๒
มีความฉลาดรู้ในธาตุ และทำในใจให้แยบคาย นี่จะเป็นการตั้งอยู่แห่งพุทธศาสนา	๑๐๓
พระพุทธเจ้าตรัสยืนยัน ที่เป็นสัมพุทธะ เพราะรู้เรื่องธาตุด้วย	๑๐๔

ถ้าเข้าใจเรื่องธาตุไม่ถูกต้อง ทำให้ยึดมั่น ๆ ไม่ช่วยให้เกิดความสงบ	๑๐๕
“เป็นสักว่าธาตุ” ถ้าเข้าใจผิดจะเป็นมิจฉาทิฎฐิ ทำอะไรตามกิเลส	๑๐๖
“ธาตุเท่านั้น” ถ้าเข้าใจผิดจะเป็นอันตรายขนาดไม่รับผิดชอบใด ๆ ก็ได้	๑๐๗
ที่พูดเรื่อง “ธาตุเท่านั้น” มุ่งหมายไม่ให้ยึด ๆ เพื่อไม่เกิดกิเลส	๑๐๘
รู้เรื่องธาตุให้ถูกต้องว่า ประกอบเป็นนรก-สวรรค์ก็ได้ ในจิตใจ	๑๐๙
เรื่องข้างในใจนั้นตั้งต้นจากข้างนอก แล้วเกิดวิญญาณ ฯลฯ สังขาร ไม่มีดีเลย	๑๑๐
การปรุงแต่งของธาตุ สร้างนรกหรือสวรรค์ขึ้นในจิตใจเอง	๑๑๑
เดือดร้อนเป็นนรก, พอใจเป็นสวรรค์ ไปรวมอยู่ที่เวทนาธาตุ	๑๑๒
การเห็นรูปด้วยตาบางที่สุข บางที่ทุกข์ ซึ่งล้วนมีธาตุต่าง ๆ ผสมกันมาก	๑๑๓
ตากับรูปกับวิญญาณธาตุ ทำให้เกิดผัสสะ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเวทนาธาตุ	๑๑๔
ผัสสะที่เนื่องกับวิญญาณธาตุเป็นสังขารธาตุ, อีกส่วนหนึ่งเป็นเวทนาธาตุ	๑๑๕
ในขณะที่แห่งผัสสะ ถ้าวิชชา หรืออวิชชาเข้าผสม ผัสสะก็เป็นไปตามที่ผสม	๑๑๖
เวทนาเป็นธาตุหนึ่ง ยังไม่แสดงตัวจนกว่าจะมีสัมผัสระหว่างธาตุนอกในกับวิญญาณ	๑๑๗
เวทนาเกิดแล้ว เกิด “ความสำคัญว่า” ธาตุ สัญญาจึงปรากฏ	๑๑๘
ในขณะที่แห่งสังขารธาตุเกิด, ผสมอวิชชา จะเกิดธาตุกุศล อกุศลก็ได้	๑๑๙
อกุศลธาตุก็แจกออกเป็นธาตุ กาม พยาบาท วิหิงสา	๑๒๐
กามธาตุส่งผลให้เกิด กามสัญญา ฯลฯ-กามปริพาหะ, ร้อนเป็นนรก	๑๒๑
พยาบาท และวิหิงสา เป็นอกุศลทำให้เป็น นรก เปอต เดรัจฉาน อสุรกาย	๑๒๒
ฝ่ายกุศลธาตุ ตรงกันข้ามกับอกุศล มีผลเป็นสวรรค์	๑๒๓
ถ้ารู้จักผสมธาตุให้ถูกต้อง จะได้สวรรค์ที่นี้และเดี๋ยวนี้	๑๒๔
เมื่อเกิดความยึดถือแล้วต้องเป็นทุกข์ เพราะมีอวิชชาทำให้ยึดมั่น	๑๒๕
ฉลาด ใจ มีดี บอด ไม่งาม ก็เป็นธาตุที่เนื่องอยู่กับรูป	๑๒๖
ธัมมารมณ-รู้สึกด้วยใจยังแยกเป็นธาตุเวทนา สัญญา หรือเป็นขันธ	๑๒๗

[๘]

สังขารธาตุ หรือสังขารขันธ์ อยู่ในฐานะเป็นธรรมาธาตุ ให้เกิดมโนวิญญาณ	๑๒๘
เอภาวระของรูป หรืออสังขตธาตุมาเป็นอารมณ์ของมโน ก็ได้	๑๒๙
ธาตุมีอยู่ทั้งในฐานะเป็นเหตุและเป็นผล สับเปลี่ยนกันก็มี	๑๓๐
การรู้จักธาตุ ก็เพื่อให้เห็นสูญญตา-ความไม่มีตัวตน	๑๓๑
ถ้าเห็น “ธาตุเท่านั้น” อย่างถูกต้องแล้ว จะไม่ยึดมั่นจนเกิดกิเลส	๑๓๒

๕. ลักษณะอาการที่ธาตุปรุงแต่งสิ่งทั้งปวง

ให้อุดทนศึกษาเรื่องธาตุ เพราะเป็นรากฐานของทุกอย่าง	๑๓๓
พิจารณาให้เห็นว่า ธาตุเป็นส่วนย่อยๆ ที่ประกอบกันเป็นสิ่งใดๆ	๑๓๔
ความปรากฏของธาตุนี้แหละคือความเกิดขึ้นแห่งทุกข์	๑๓๕
ธาตุ ทุกข์ ปรากฏแล้ว ก็มีความตั้งอยู่แห่งโรค คือทุกข์	๑๓๖
ธาตุปรุงแต่งเป็นสัตว์ บุคคล จนเกิดความรู้สึกทุกข์ นี้ควรศึกษาให้รู้ไว้	๑๓๗
ธาตุในตัวคนที่ปรุงแต่งไม่หยุด นี้พึงศึกษาให้รู้จัก	๑๓๘
นามธาตุ ที่เป็นธาตุแก่วงนอนได้ ก็มี เช่น อารัมภธาตุ	๑๓๙
ธาตุแก่วงนอน กำจัดดินมิทระได้ มีอยู่ในอังกคุตตรนิกาย	๑๔๐
สังขตธาตุปรุงแต่งกันเรื่อย แต่อสังขตธาตุ ไม่ปรุงและหยุดปรุง	๑๔๑
ธาตุหมวดเกี่ยวกับตา-ใจ ๖ หมวดๆ ละ ๓ ธาตุ มี ๑๘ ธาตุ	๑๔๒
กิริยาของธาตุปรุงแต่งเป็นไปตามหลักของปัจจุสมุปบาท	๑๔๓
การสัมผัส เวทนา ตัณหา หรือขันธ์ ๕ ล้วน เป็นธาตุ จับกลุ่มเป็นอุปาทานขันธ์	๑๔๔
เมื่อจิตถูกปรุงแต่งอยู่ด้วยกามธาตุ เรียกว่าอยู่ในกามภพ	๑๔๕
การปรุงแต่งจากรูปธาตุสัมพันธ์กันอย่างย่อ ๆ สืบไป ๖ ระยะเวลา	๑๔๖
ถ้าปรุงอย่างละเอียด จะเคลื่อนไหวไปถึง ๙ ระยะเวลา	๑๔๗
จากรูปเป็นสัญญา-ครุ่นคิด-สัมผัส-เวทนา-พอใจ-เร่าร้อน-แสวงหา-ได้ผล	๑๔๘

[๙]

พิจารณาอีกวิธีหนึ่ง ธาตุที่สัมพันธ์กันอยู่จะมี กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ	๑๔๙
คนธรรมดาบางเวลาเกี่ยวข้องกับกามธาตุ หรือรูปธาตุ อรูปธาตุบ้าง ๑๕๐
กามธาตุมีอยู่ทั่วไป เมื่อโอกาสมีก็แสดงตัวในจิตของมนุษย์ ๑๕๑
การแสดงตัวของกามธาตุ ก็มีอาการปรุงทำนองเดียวกับรูปธาตุ ๑๕๒
ครั้งใดกามลาภะก็เป็นเหตุให้ได้ขึ้นเป็น : ตัณหา-อุปทาน-กามภพ ๑๕๓
ธาตุตามธรรมชาติถูกเอามากระทำให้เป็นวัตถุของสัญญา จึงมีความหมาย	๑๕๔
กามธาตุให้ผลเป็นกามภพ รูปภพ อรูปภพ ก็ได้ ๑๕๕
มนุษย์ทุกระดับจิตใจมีธาตุที่มุ่งจะได้กามธาตุเป็นอารมณ์ทั้งนั้น ๑๕๖
มนุษย์ เทวดา มารก็ต้องการกามธาตุมาปรุงแต่งบริโภคนกาม ๑๕๗
ถ้าเป็นพรหมไม่ชอบกาม ไปเอารูปธาตุ อรูปธาตุมาปรุงภพก็ได้ ๑๕๘
ทั้งกามภพ รูปภพ อรูปภพ ล้วนยังเป็นอุปธิ แยกไว้เพื่อทุกข์ ๑๕๙
คน เป็นกลุ่มของธาตุ ๖ พอมีอวิชชา ก็ไปทำสิ่งที่ไม่น่าทำ ๑๖๐
การศึกษาตัวพุทธศาสนาไม่ใช่ท่องจำ ต้องรู้จักการปรุงแต่งของธาตุ ๑๖๑
ให้พยายามมีความฉลาดในธาตุ, ฉลาดทำในใจเกี่ยวกับธาตุ จะไม่ผิดพลาด	๑๖๒

๖.หลักปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ”

ที่บรรยายมาแล้ว ต้องการให้รู้จักว่า ธาตุคืออะไร ปรุงแต่งกันอย่างไร ๑๖๓
ครั้งนี้ให้รู้จักหลักปฏิบัติเกี่ยวกับธาตุให้ถูกต้อง ๑๖๔
พุทธบริษัทควรจะรู้จักปรมาตถสภาวะธรรมตามสมควร ๑๖๕
ปรมาตถสภาวะมีอยู่ในทุกสิ่งทั้งวัตถุ กาย จิต ๑๖๖
แม้กฎเกณฑ์ตัวธรรมชาติ ก็เป็นปรมาตถ์ เรียกว่า ธรรมธาตุ ๑๖๗
ร่างกายประกอบด้วยธาตุ ๔ หรือ ๖ ก็มีคุณสมบัติเป็นปรมาตถ์ ๑๖๘
ต้องรู้จักคุณลักษณะของของแต่ละธาตุ เช่น อาโป มีลักษณะเกาะกุม ๑๖๙

วาโยธาตุ ระเหย เคลื่อนที่ได้, อากาศธาตุ ทำให้มีที่ว่าง	๑๗๐
ต้องรู้จักธาตุที่ประกอบขึ้นมาเป็นมนุษย์หนึ่ง เพื่อแก้ปัญหาเรื่องทุกข์	๑๗๑
เพราะจะแก้ปัญหาเรื่องทุกข์ จึงจำเป็นต้องรู้ว่าธาตุคืออะไร	๑๗๒
ต้องรู้จักธาตุเท่าที่จำเป็นต้องรู้คือฝ่ายกระทำ กับถูกกระทำ	๑๗๓
ฝ่ายกระทำเป็นฝ่ายแรกทีไปสัมผัสกับธาตุฝ่ายตรงกันข้าม	๑๗๔
ธาตุไหนก็ตามปรุงแต่งแล้ว มีอวิชชา ตัณหา อุปทาน ก็ไปสู่ทุกข์ทั้งนั้น	๑๗๕
นอกจากนิพพานธาตุแล้ว ทุกธาตุเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น	๑๗๖
เมื่อเป็นเรื่องยึดมั่นถือมั่นแล้ว จะต้องเป็นทุกข์ทั้งนั้น	๑๗๗
การปฏิบัติเกี่ยวกับธาตุ ต้องไม่ยึดมั่นในธาตุนั้นๆ	๑๗๘
ต้องมองลงไปให้เห็นชัดว่าเป็นอย่างไรจึงยึดมั่นไม่ได้	๑๗๙
จงมองให้เห็นความจริงว่า ทุกสิ่งเป็นสักว่าธาตุไปหมด	๑๘๐
เมื่อใดเข้าไปยึดถือในธาตุใดแล้ว ก็เท่ากับธาตุนั้นเกิดขึ้นแล้ว	๑๘๑
ระยะแรกต้องรู้จักละกามธาตุว่ามันเผลอน ผูกพัน ครอบงำอย่างไร	๑๘๒
ระยะต่อมาไปพอใจในรูปธาตุต่างๆ ซึ่งก็เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์	๑๘๓
พันเรื่องรูปธาตุไปติดอรุปธาตุ หนักเข้า ก็ดับไม่เหลือ ไม่ได้	๑๘๔
ถ้าอรุปธาตุกาม รูป อรูป แล้ว นิโรธธาตุจะแสดงตัวเอง	๑๘๕
ต้องถอนจิตออกมาเสียจากธาตุปรุงแต่ง น้อมจิตไปยังอมตธาตุ	๑๘๖
บรรดาอุปถัมภ์คือของหนัก ต้องสลัดปล่อยไป	๑๘๗
แม้บุญ กุศล ความดี ต้องรู้จักในลักษณะที่ไม่กลายเป็นอุปถัมภ์	๑๘๘
ถอยจากความไม่ยึดถือ แล้วหันไปหาธาตุที่ดับความยึดถือ	๑๘๙
ทำอานาปานสติโดยกำหนดว่า “เป็นธาตุตามธรรมชาติ” ไม่ใช่เรา-ของเรา	๑๙๐
เมื่ออยู่ตามธรรมดา ก็ทำความรู้สึกให้จิตใจเป็นเหมือนธาตุทั้ง ๖	๑๙๑
ผู้ปฏิบัติถูกต้องย่อมมองเห็นความไม่มีสาระของทุกภาวะตลอดจนธาตุ	๑๙๒
พิจารณาจนเห็นอนัตตา แล้วสลัดคืนได้, สิ้นความยึดมั่นถือมั่น	๑๙๓

“สลัดคืน” คือคืนให้ธรรมชาติ อันเป็นเจ้าของเดิม	๑๙๔
เมื่อเห็นอยู่รู้อยู่ จิตก็พ้นอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่นธาตุ	๑๙๕
สรุปว่าต้องดูความเป็นธาตุ ว่าเป็นไปตามปัจจัย ไม่ใช่สัตว์บุคคล	๑๙๖

๗. พระอรหันต์ กับ สิ่งที่เรียกว่า ธาตุ-อายตนะ-ขันธ์

การบรรยายวันนี้พ่วงวันมาฆบูชา จึงพูดเนื่องกันกับวันนี้	๑๙๗
ให้สังเกตว่า เรายึดมั่นถือมั่นต่อเมื่อเราเผลอ มีไช้ยึดตลอดเวลา	๑๙๘
ถ้ายึดมั่นขั้นที่ไร ก็เป็นทุกข์ เหมือนตกรอกทั้งเป็น	๑๙๙
ถ้าไม่ยึดมั่นก็ไม่มีทุกข์เลย นี่เป็นกฎธรรมดา	๒๐๐
ทำการงานใดๆ ให้ทำตามหน้าที่ ทำด้วยสติปัญญา ไม่ยึดมั่นก็ไม่ทุกข์	๒๐๑
เราชินกันแต่จะยึดมั่น เพราะอบรมแวดล้อมอย่างเป็นตัวตน - ของตน	๒๐๒
ความยึดมั่นในธาตุทำให้จิตรู้สึกเป็นนรก หรือสวรรค์ก็ได้	๒๐๓
การบรรยายวันนี้จะดูธาตุเกี่ยวกับพระอรหันต์	๒๐๔
พระอรหันต์ทั้งหลายท่านรอบรู้ในสังขตธาตุ ว่าเป็นสักว่าธาตุ	๒๐๕
ท่านมีสติตลอดกาลต่อธาตุในระดับที่เป็นอายตนะ	๒๐๖
ท่านไม่มีความยึดมั่น, ไม่มีอวิชชา, มีแต่ทุกข์ตามธรรมชาติ	๒๐๗
คนธรรมดาจะเจ็บป่วย ๒ ชั้นทั้งกายใจ, ผู้สิ้นอาสวะเจ็บชั้นเดียว	๒๐๘
พระอรหันต์มีแต่ทุกข์กาย และไม่มีความยึดมั่นในทุกขันธ์	๒๐๙
เมื่อสังขตธาตุ-ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง พระอรหันต์ก็ได้ยึดมั่น	๒๑๐
ธาตุที่ทำให้เป็นพระอรหันต์นี้ที่ ๑. อรหันต์ วิมุตติ, หรือนิสสรณะ	๒๑๑
นี้ที่ ๒. เรียกนิจจธาตุ อิศสรธาตุ หรือ อมูสาธาตุ	๒๑๒
นี้ที่ ๓. เรียกนิพพานธาตุ นิโรธธาตุ สันติธาตุ เขมธาตุ ที่ปธาตุ	๒๑๓
นี้ที่ ๔. ชื่อ สุนฺณุตตา อมต อนันต โลกุตตร ปฏินิสสัคค อนุตตร	๒๑๔

พระอรหันต์ไม่มีอุปาทาน เพราะสิ้นอาสวะแล้ว	๒๑๕
บุญ บาป สุข ทุกข์ ฯลฯ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นแก่พระอรหันต์	๒๑๖
พระอรหันต์ไม่มีอวิชชา จึงอยู่เหนือสุข เหนือทุกข์	๒๑๗
สภาวะธรรมของพระอรหันต์ กล่าวได้เพียงเป็นคำสมมติมีหลายคำ	๒๑๘
ภาวะของความเป็นพระอรหันต์มีคำเดียวว่า “ว่าง” หรือพูดว่าอะไรไม่ได้	๒๑๙
การจะสอนเรื่องความเป็นอรหันต์ก็ได้แต่บอกวิธีประพฤติปฏิบัติ	๒๒๐
อุปมาเหมือนเสียงของมือที่ตบข้างเดียว เพราะเป็นเสียงสงบ	๒๒๑
อยากรู้ภาวะของพระอรหันต์ต้องหัดคิดอย่าง “ตบมือข้างเดียว”	๒๒๒
การพูดเรื่องปรมาตสภาวะธรรม นี้มุ่งจะให้รู้เรื่องที่ลึกเห็นยาก	๒๒๓
รู้เรื่องธาตุ ก็คือที่ตัวตน และสิ่งแวดล้อมซึ่งประกอบด้วยอวิชชา	๒๒๔
มองเห็นโดยความเป็นธาตุ เพื่อถึงความว่าง และไม่เป็นทุกข์	๒๒๕
ขอให้มีความรู้ในธาตุทั้งปวง และมีสติเกี่ยวข้องกับธาตุ	๒๒๖
ไม่มีอะไรเหนือความสามารถของผู้ตั้งใจจริง, นิพพานก็ไม่เหลือวิสัย	๒๒๗

๘. ธาตุที่อยู่ในรูปอายตนะ

ครั้งนี้จะพูดกันถึงธาตุที่เปลี่ยนรูปมาเป็นอายตนะ	๒๒๙
ยกตัวอย่าง ตากับรูปอาศัยกัน ทำหน้าที่เห็น, ตากลายเป็นจักขุอายตนะ	๒๓๐
ถ้าเห็นปรมาตสภาวะธรรม ต้องเห็นลึกว่า “ตัวกู” คือธาตุประชุมกันอยู่	๒๓๑
ลักษณะของปรมาตถ์ก็คือให้เห็นจริงลึกลงไปจนทำให้ไม่ยึดมั่น	๒๓๒
ต้องพยายามเห็นแจ้งจนวางเฉยได้ในสิ่งที่เข้ามากระทบ	๒๓๓
ให้ทุกคนพยายามที่จะรู้ ทั้งภาษาคน ภาษาธรรม และปรมาตถ์ให้ถูกต้อง	๒๓๔
ถ้ารู้จริงย่อมมีผลเป็นความหลุดพ้นจากความยึดมั่น ฯ	๒๓๕
คนยังไม่หลุดพ้นจากความมืด, ปรุงแต่งและผูกพัน, ก็ยังมีทุกข์	๒๓๖

จะหลุดออกจากการผูกพัน ต้องรู้แจ้งในปรมาตถสภาวะธรรม	๒๓๗
ธาตุเดิมเมื่อมาอยู่ในรูป ลักษณะ หน้าที ของอายตนะ จึงได้ชื่อเป็นอายตนะ	๒๓๘
อายตนะใช้ได้ทั้งวัตถุและนามธรรม หมายถึงสิ่งที่รู้สึกได้	๒๓๙
ความทุกข์เป็นตัวเอง บ่อเกิดของมันคือ อายตนะ ๖	๒๔๐
พระพุทธเจ้าตรัสว่า “สมุทฺร” ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ	๒๔๑
อายตนะนอก-ในทำหน้าที่ปรุงแต่ง จึงเป็นสมุทฺรขึ้นมา	๒๔๒
กามคุณ ๕ เกิดขึ้นมา ก็เพราะอายตนะเป็นบ่อเกิดแห่งเรื่อง	๒๔๓
เพราะมีอายตนะมีการสัมผัส จึงเกิดนามธรรมทั้งหลาย	๒๔๔
เพราะมีอายตนะสัมผัสจึงเกิดเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ	๒๔๕
อายตนะมิได้ทั้งสังขตะ, อสังขตะซึ่งได้แก่นิพพาน	๒๔๖
ธาตุฝ่ายนิพพานเป็นอสังขตะ, ฝ่ายสังขารเป็นสังขตะ	๒๔๗
ธาตุเมื่อเป็นอายตนะหมายถึงมันทำหน้าที่รับการเกี่ยวพัน	๒๔๘
มีหน้าที่ของอายตนะที่ไหน เมื่อไร เมื่อนั้นมิได้ทั้งนรกหรือสวรรค์	๒๔๙
นรกหรือสวรรค์เกิดได้ในลักษณะอุปปาตติกะผลุงขึ้นมาเลย	๒๕๐
การบรรลุมรรค ผล นิพพาน ก็ต้องอาศัยความเป็นไปทางอายตนะ	๒๕๑
ไม่ต้องการทุกข์ ต้องมีสติควบคุมอายตนะนั้นเสีย	๒๕๒
“ดับอายตนะ” คือ ใช้วิชา-ปัญญาเห็นแจ้ง ไม่ยึดมั่นในสิ่งใด	๒๕๓
เมื่อฆ่าอายตนะพวกสังขตะได้ อสังขตะจะปรากฏ	๒๕๔
ให้พิจารณาเห็นอายตนะนี้ใกล้เหมือนภัยในมหาสมุทร	๒๕๕
ต้องมีสติหยุด “อายตนะเวคะ” คือกำลังของการปรุงแต่งของอายตนะเสียให้ได้ ๒๕๖	
ประโยชน์จากการรู้ปรมาตถสภาวะธรรม จะเข้าสู่สังขตธาตุได้	๒๕๗
ทบทวนให้รู้ว่ามองดูนรกสวรรค์ที่อายตนะ อยารอดูที่โลกอื่นเลย	๒๕๘
เราเป็นทาสของธาตุ เพราะมีอวิชชาหลงรสเสน่ห์ของอายตนะ	๒๕๙

โลกเป็นทาสของอายตนะมากขึ้น เพราะไม่รู้ปรมาตถสภาวะธรรม	๒๖๐
ธาตุเปลี่ยนรูปมาเป็นอายตนะ นี้อย่างเป็นพิษแก่เรายิ่งขึ้น	๒๖๑

๙. ความสำคัญของการสัมผัสทางอายตนะ

ปรมาตถสภาวะธรรมเป็นเรื่องซ้ำซากไม่ชวนฟัง, ต้องทนฟังเป็นธรรมดา	๒๖๓
เรารู้เรื่องปรมาตถ์อย่างที่พระพุทธเจ้า รู้จักได้ เห็นได้	๒๖๔
ที่อายตนะ ๖ นี้แหละ มีสภาพเป็นนรกบ้าง สวรรค์บ้าง	๒๖๕
ต้องรู้จักธาตุตั้งที่ว่า เหลียวไปทางไหนรู้สึกชัดว่า “สักว่าธาตุ”	๒๖๖
ธาตุสังขตะ ประจุตั้งขึ้นเป็นวิญญานธาตุเนื่องกันไปจนเป็นอื่นๆ	๒๖๗
ต่อมาเปลี่ยนหน้าที่เป็นอายตนะ จะเป็นที่ของการสัมผัสต่อไป	๒๖๘
ตา+รูป+จักขุวิญญาน นี้เป็นผัสสะ; จะปรุงต่อไปตามลำดับ	๒๖๙
ไม่มีอะไรสำคัญร้ายกาจ ยิ่งไปกว่า เรื่องผัสสะ	๒๗๐
ความประจวบกัน ดังตา-รูป-จักขุวิญญาน นี้ต้องจำให้แม่น	๒๗๑
ผัสสะคือการกระทบมี ๓ ๑.ปกติสัมผัส คือสัมผัสตามธรรมชาติ	
๒.อวิชชาสัมผัส มีความโง่ ไม่มีสติสัมปชัญญะควบคุมจิต	๒๗๒
๓.มีสติสัมปชัญญะ มีความรู้ สัมผัสด้วยวิชา	๒๗๓
การสัมผัสด้วยวิชาเป็นลักษณะของพระอรหันต์	๒๗๔
อวิชชาสัมผัสเป็นอันตราย ทำให้รัก กลัว เกลียด	๒๗๕
ถ้าขาดสัมผัสแล้ว “โลก” ไม่มีความหมาย	๒๗๖
“โลก” ได้แก่สัตว์โลก และสัตว์โลกคือโลกของกิเลส	๒๗๗
อีกอย่างหนึ่งสังขารโลกคือ การปรุงแต่งไม่รู้หยุด	๒๗๘
สังขารโลกฝ่ายจิตปรุงด้วยอวิชชา ปราศจากสติ ไปสุดที่ทุกข์	๒๗๙
โลกทั้ง ๓ ประเภทมีขึ้นได้ด้วยอำนาจของผัสสะ	๒๘๐

พิจารณาโลกแยกตามทีพระพุทเจ้าตรัส เรื่องที่ ๑. คือ กา-มะ	๒๘๑
กามคุณ ๕ ท่านตรัสเรียกว่าโลก ในอริยวินัยนี้เกิดจากผัสสะ	๒๘๒
เรื่องที่ ๒. กรรมคือการกระทำด้วยเจตนา ก็มาจากผัสสะ	๒๘๓
กรรมทั้งหลายมาจากผัสสะ ไม่มีผัสสะก็ไม่มีเจตนาทำกรรม	๒๘๔
เรื่องที่ ๓-๔ เวทนา-สัญญา ก็มีมูลมาจากผัสสะ	๒๘๕
เรื่องที่ ๕. ทิฏฐิ-ความเห็น ความเชื่อ มาจากผัสสะ	๒๘๖
ถ้าผัสสะประกอบด้วยวิชาเป็นสัมมา, ประกอบด้วยวิชาก็เป็นมิจฉา		๒๘๗
เรื่องที่ ๖. กิเลสที่เกิดเป็นโลภะ โทสะ โมหะ ก็มาจากผัสสะ	๒๘๘
โลภะ โทสะ โมหะ มีลักษณะเนื่องกันคือ ดึงเข้ามา, ผลักไป, สงสัยลังเลอยู่		๒๘๙
เรื่องที่ ๗. อาสวะ อนุสัย คือความเคยชินของกิเลสก็มาจากผัสสะ	๒๙๐
เรื่องที่ ๘. ทุกข์ทั้งหลายโดยแท้จริง มาจากผัสสะ	๒๙๑
ทุกอย่างไปรวมจุดที่ผัสสะ เกิดเป็นปัญหาไม่พึงปรารถนามีมาก		๒๙๒
ผัสสะในแง่ดีนั้น เป็นสัมมาทิฏฐิ เพราะมีวิชาสัมผัส	๒๙๓
ถ้าจิตสัมผัสต่อความว่างจากกิเลสได้ก็เรียกว่า สุญญตาสัมผัส	๒๙๔
ถ้าไม่มีสัมผัสเสียอย่างเดียว ก็เท่ากับไม่มีอะไรในจักรวาล	๒๙๕

๑๐.อายตนสัมผัส ให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ขันธ

การบรรยายเรื่องนี้ทำความเข้าใจกันในเรื่องธาตุ อายตนะ และขันธ	๒๙๗
เพื่อกันความสับสน ให้รู้จักธาตุว่า ตั้งอยู่เป็นพื้นฐาน :-	๒๙๘
ธาตุ อายตนะ ขันธ มีชื่ออย่างเดียวกัน สับสนกันอยู่ :-		
ธาตุ -สิ่งที่มีรูป, มีอาการแตกทำลาย,		
อายตนะ -ธาตุมาสัมผัสกับคู่ของมัน,		
ขันธ -ทำหน้าที่ปรุงกันขึ้นมาเป็นส่วนสำคัญ	๒๙๙

ปัญหายุ่งยากอยู่ที่ อายตนะนอกในกระทบกันเกิดวิญญาณธาตุ	๓๐๐
แล้วเกิดผัสสะ เกิดเจตนาที่เป็นตัวกรรม และอื่นๆ ตามลำดับ	๓๐๑
ผัสสะทำให้เกิดขันธ์ พอไปยึดมั่น ขันธ์ก็เป็นอุปาทานขันธ์	๓๐๒
ขันธ์คือกลุ่มของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นของลมๆ แล้งๆ ยิ่งกว่าอายตนะ	๓๐๓
ขันธ์นี้หลอกหลวงเรามาก “เรา” คือจิตที่โง่ไปสำคัญขันธ์เป็นตัวตน	๓๐๔
ผัสสะทำให้เกิดเวทนาและอื่นๆ ตอนที่เป็นขันธ์นี้ปรุงกันหลายชั้น	๓๐๕
เมื่ออายตนะ ๒ ฝ่ายพบกัน แล้วทำหน้าที่เต็มตั้งแต่ รูป-วิญญาณ	๓๐๖
ขันธ์ ๕ เขาเรียงไว้เป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นี้ถูกต้องแล้ว	๓๐๗
แต่ละขันธ์เกิดทยอยกัน ปรุงแต่งไปเรื่อย ไม่เกิดพร้อมกัน	๓๐๘
ขันธ์จะได้ชื่ออย่างนั้นๆ ต่อเมื่อมันทำหน้าที่ของขันธ์นั้นๆ	๓๐๙
เป็นขันธ์แล้ว ถ้ายึดมั่นก็เป็นทุกข์ ไม่ยึดมั่นก็ไม่เป็นทุกข์	๓๑๐
ในบางขณะขันธ์ไม่ทำหน้าที่เช่นหลับอยู่ ขณะนั้นยังไม่เป็นขันธ์	๓๑๑
ธาตุ ๖ มีตลอดเวลานี้ถูก แต่มีขันธ์ ๕ ตลอดเวลา นี่เป็นไปไม่ได้	๓๑๒
เมื่อธาตุทำหน้าที่เป็นอายตนะ ก็ทำทีละอย่าง เพราะผัสสะมีทีละอย่าง	๓๑๓
ขันธ์ ๕ มีเมื่อธาตุปรุงกันตามหน้าที่ พอวิชชาผสมจึงเป็นอุปาทาน	๓๑๔
ขันธ์ ๕ ยังไม่ทุกข์ ต่อเป็นอุปาทานขันธ์จึงเป็นทุกข์	๓๑๕
รู้จักขันธ์ให้ชัดใจว่า เกิดเมื่อทำหน้าที่สมบูรณ์ทีละขันธ์	๓๑๖
เพื่อความเข้าใจถูก ต้องรู้ว่าเมื่อไรเกิดอายตนะ ขันธ์ อุปาทานขันธ์	๓๑๗
เมื่อเป็นอุปาทานขันธ์ สังเกตได้ว่าเป็นไปกับด้วยอาสวะกิเลส	๓๑๘
เช่น ๑. ปัญญาทานขันธ์มีลักษณะประกอบด้วยสักกายทิฏฐิถึง ๒๐ อย่าง	๓๑๙
๒. ในบาลีบางแห่งระบุว่ามิฉันทะเป็นมูล ก็เป็นอุปาทานขันธ์	๓๒๐
๓. บางแห่งว่าขันธ์เป็นอุปาทาน เพราะสัมผัสด้วยวิชชา	๓๒๑
๔. ถ้าสังเกตที่เขียนเช่น รูปุปาทานักขันโธ นี้ขันธ์ถูกยึดด้วยอุปาทานแล้ว	๓๒๒

๕. ถ้าฉันรู้สึกรู้สึกว่าหนัก นั่นคืออุปาทานฉัน	๓๒๓
ตัวอย่างเช่นเห็นลูกหลานนำเอ็นดู, รูปนั้นก็อุปาทานหนักฉันแล้ว	๓๒๔
ในกรณีที่เกิดประกอบด้วยอริชชา ขณะนั้นสมุทัยได้ตั้งขึ้นแล้ว	๓๒๕
๗. ทุกข์เกิดขึ้นเพราะฉันใด ฉันนั้นก็นับเป็นปัญจอุปาทานหนักฉัน	๓๒๖
ตัวอย่างวันหนึ่งๆ จะถูกศรอยู่เรื่อย ถ้ามีอุปาทานเมื่อไรก็เป็นทุกข์	๓๒๗
ที่แน่นอนที่สุดคือ ฉันไหนเป็นทุกข์ ฉันนั้นก็ปัญจอุปาทานหนักฉัน	๓๒๘

๑๑.อาการที่เกิดขึ้นได้ และเกิดไม่ได้ แห่ง ปัญจอุปาทานหนักฉัน

โดยวิธีแห่งปฏิเสธสมุบาท

การบรรยายครั้งนี้เกี่ยวกับธาตุ ฯลฯ กระทั่งถึงทุกข์ละเอียดขึ้น	๓๒๙
ต้องรู้จักตัวเองกับความทุกข์ ว่าต่างกันอย่างไรเสียก่อน	๓๓๐
ปัญหาผู้ยกมาจากคำว่า “ตัวตน” นี้มีในขั้นศีลธรรม ไม่มีในขั้นปรมาตม	๓๓๑
ตัวตนมีเฉพาะเวลาที่คิดว่าเป็นตัวตน นอกนั้นไม่มี	๓๓๒
ความทุกข์มีความหมายกว้างที่สุด คือ นำเกลียด	๓๓๓
อุปาทานหนักฉันเป็นทุกข์ หมายถึงต้องทนทนมาอย่างใดอย่างหนึ่ง	๓๓๔
ฉันใดเฉยๆ ไม่เที่ยง เป็นเพียงนำเกลียด พอมีอุปาทานก็เป็น ๒ นำเกลียด	๓๓๕
ถ้าไม่ยึดถือจะเป็นฉันใดเฉยๆ ถ้ายึดถือจะเป็นอุปาทานและทุกข์	๓๓๖
ต้องรู้เป็นหลักว่าฉันอุปาทานหนักฉัน มิใช่สิ่งเดียวกัน	๓๓๗
เมื่อใดเป็นกลุ่มธาตุ ขณะนั้นแทบจะไม่มีความรู้สึกนึกคิดอะไร	๓๓๘
เมื่อเป็นอายตนะ ก็ก่อเกิดการกระทบ จนปรุงต่อไป	๓๓๙
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เกิดขึ้นตามลำดับจากการปรุง	๓๔๐
การคิดใดๆ ถ้าไม่มุ่งมาถึงเป็นตัวเรา-ของเรา ก็ไม่ใช่อุปาทานหนักฉัน	๓๔๑
เมื่อใดมีฉันทราคะในฉัน ฉันนั้นก็ปัญจอุปาทานหนักฉัน	๓๔๒

อวิชชาที่อยู่ทุกหนทุกแห่ง พร้อมที่จะเข้าผสมไปในผัสสะ	๓๔๓
อวิชชาจะเข้าผสมได้เมื่อมีโอกาส เป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ	๓๔๔
เมื่อขันธ์เป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ จะเกิดอวิชชาสัมผัสเต็มที่เป็นอุปาทานักขันธ์	๓๔๕
เมื่อคิดไปตามความรู้สึกยังไม่เป็นอุปาทานักขันธ์ ไม่ทุกข์	๓๔๖
ถ้ามีทุกข์ขึ้นมา ควรศึกษาค้นว่าเป็นปัญจอุปาทานักขันธ์อย่างไร	๓๔๗
สิ่งต่างๆ เป็นไปตามอำนาจของจิต+อวิชชา+สัมผัส	๓๔๘
ต้องพยายามรู้จักตัวเรา โดยศึกษาจากข้างในเริ่มแต่ธาตุ ฯลฯ	๓๔๙
การป้องกันมิให้เกิดอวิชชาสัมผัส ต้องมีสติสัมปชัญญะนำวิชชามาทันห่วงที	๓๕๐
ถ้าไม่มีสติสัมปชัญญะ อวิชชาได้โอกาส ก็เป็นอวิชชาสัมผัส	๓๕๑
ต้องศึกษาจนเข้าใจ และรู้จักควบคุมการกระทบ รู้ทัน ว่าผิดหรือถูก	๓๕๒
การเกิดกิเลสจนทุกข์ก็เพราะยังไม่มีสติสัมปชัญญะจนวิชชามาทัน	๓๕๓
การทำให้กาย วาจา มีศีลขันธ์เป็นพื้นฐาน จะมีสมาธิ ปัญญาขันธ์ได้ง่าย	๓๕๔
พิจารณาธาตุรูป นอกกับในพบกันเป็นรูปขันธ์ แล้วรุ่งต่อไปเป็นนามขันธ์	๓๕๕
วิญญานขันธ์มีนามรูปเป็นปัจจัย นี้เข้าใจยาก ต้องค่อยๆ ศึกษา	๓๕๖
“วิญญาน” ไม่ใช่สิ่งเข้าร่าง แต่หมายถึงมีเหตุปัจจัย ทำให้เกิดธาตุนี้ขึ้น	๓๕๗
ถ้ารู้จัก “วิญญาน” ดังกล่าวมา เราจะควบคุมไม่ให้ปฏิสนธิเป็นอุปาทานได้	๓๕๘
อุปาทานักขันธ์ จะเกิดหรือไม่เกิด ต้องดูตามกรรมวิธีของปัจจุสมุปบาท	๓๕๙
ให้มีสติสัมปชัญญะ เป็นอวิชชาสัมผัส นี่เป็นวิปัสสนาที่ต้องทำตลอดเวลา	๓๖๐

๑๒.ภาวะพื้นฐาน ของสิ่งที่เรียกว่า “คน”

การบรรยายปรมาตถ์สภาวะธรรม มุ่งหมายให้พุทธบริษัทเห็นธรรมชาติ	๓๖๑
ที่เราดับทุกข์ไม่ได้ เพราะไม่รู้พอสมควร ที่จะดับทุกข์ได้	๓๖๒
รูปธรรมมิใช่เป็นเพียงเรื่องตื้นๆ มีส่วนเป็นปรมาตถ์เหมือนกัน	๓๖๓

ในร่างกายก็ยังมีส่วนเป็นปรมาตม์มาก แต่มีปัญหาทางจิตใจ จงดูส่วนนี้	๓๖๔
ปรมาตถสภาวะธรรมส่วนจิตมีผลเป็นสมาธิ และปัญญา	๓๖๕
ปรมาตถสภาวะธรรมมีมาก แต่รู้เพียงเท่าที่จำเป็นจะดับทุกข์ได้ก็พอ	๓๖๖
ไม่มีใครมีผู้ทบทวนศึกษาเรื่องธาตุ ชั้นนี้ ทั้งที่เป็นเรื่องเดียวที่จะเอาตัวรอด	๓๖๗
ถ้าคิดว่าดับทุกข์ได้ด้วยเรื่องปรมาตถสภาวะธรรม คงจะสนใจกันบ้าง	๓๖๘
เรื่องของคน นี้ควรต้องศึกษากันอย่างละเอียดลออ	๓๖๙
“คน” บางเวลาเป็นธาตุ, เป็นอายตนะ, ชั้นนี้, มีกิเลส เป็นทุกข์	๓๗๐
เปรียบส่วนประกอบของคนกับรถยนต์จะมีสภาพคล้ายกัน	๓๗๑
ทุกคนมักไม่สนใจตัวเอง ไปสนใจแต่เรื่องให้เกิดทุกข์	๓๗๒
ปรมาตถสภาวะธรรมจริงนั้นเป็นวิชาที่จะช่วยแก้ไข	๓๗๓
พระพุทธเจ้าตรัสเรียก “สิ่งทั้งปวง” ในชื่ออายตนะ ๖ คู่	๓๗๔
ตรัสเรียก รูป เสียงฯ ที่น่าปรารถนานั้นว่า “สมุทฺธ”	๓๗๕
ตรัสว่า อย่างมีตัวตนอะไรกันนัก ให้มีแต่ความรู้สึกเป็นธาตุฯ	๓๗๖
เพราะ “มี” ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จึงมีทุกข์ ปล่อยวางเสียทุกข์ไม่มี	๓๗๗
จะตกนรกขึ้นสวรรค์ ก็อยู่ที่อายตนะ ๖	๓๗๘
ถ้าจิตทำไว้ดี อะไรๆ ก็จะเป็นที่ถูกใจไปได้	๓๗๙
รู้ตามที่เป็นจริงเสียว่า อายตนะ ๖ ฝ่ายเป็นเหตุ, ไม่ยึดถือก็ไม่ตกสมุทฺธ	๓๘๐
คน ยังไม่เป็นอิสระต้องอบรมจนมีความรู้ ไม่ตกสมุทฺธ	๓๘๑
ถ้าจิตมิได้รู้สักอะไร ก็เท่ากับว่า ไม่มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ	๓๘๒
ปุถุชนทั่วไปตกอยู่ในกามาวจรมากที่สุดกว่าพวกอื่น	๓๘๓
เราพยายามรู้ปรมาตม์เพื่อถอนตนออกจากวัฏฏะ, ขึ้นบกไปที่ละขั้น	๓๘๔
ถ้าทำให้ชั้นนี้ไม่ปรุ่งเป็นอุปาทาน ก็หยุดทุกข์ได้	๓๘๕
จะทำลายทุกข์ได้ก็ต้องอยู่ให้ถูกต้องตามมรรคมีองค์ ๘	๓๘๖

ให้รู้จักพื้นฐานของ “คน” แล้วมองดูจนเกิดญาณทัสสนะรู้ทั้งส่วนกาย ใจ	๓๘๗
รู้จัก “คน” ในวาระ สถานะต่างๆ กัน แล้วเข้าใจปรมัตถฯ ดีขึ้น	๓๘๘

๑๓. ประโยชน์แห่งการเข้าถึง ปรมัตถสภาพธรรม

การบรรยายปรมัตถสภาพธรรม จะทำสิ่งที่ทอดทิ้งให้เป็นประโยชน์	๓๘๙
แต่ต้องทำเอามายึดยึดให้คนรับเอาไป	๓๙๐
โลกจะฉิบหายเพราะไม่สนใจปรมัตถสภาพธรรม	๓๙๑
ธาตุทำหน้าที่เป็นอายตนะ เป็นชั้นอยู่ประจำวัน ต้องรู้และจำ	๓๙๒
คนไม่สนใจเรื่องธาตุ เพราะไม่รู้ว่าระดับทุกข์ได้โดยวิธีนี้	๓๙๓
ถ้าอุปาทานชั้นเกิดได้ ทุกข์ก็เกิดขึ้นมา พระพุทธเจ้าทรงถือเป็นเรื่องสำคัญ	๓๙๔
อุปาทานชั้นทั้ง ๕ เป็นตัวทุกข์เพราะยึดมั่นถือมั่น	๓๙๕
พระองค์ไม่ทรงสอนเรื่องอื่นนอกจากทุกข์กับดับทุกข์	๓๙๖
ในร่างกายมีโลกฯ..จนความดับสนิทของโลก นี้คือตัวปรมัตถธรรม	๓๙๗
ปัญหาการศึกษาพุทธศาสนา มัก “ฟังไม่ศัพท์จับไปกระเดียด”	๓๙๘
ที่เข้าใจผิดกัน เช่นเรื่องกรรม สอนกันว่าให้ผลทันทีชาติหน้า	๓๙๙
แต่ขั้นปรมัตถ์ถือว่าขณะจิตต่อมาจากการทำกรรมก็ได้ผลไปตามนั้น	๔๐๐
ขณะที่ทำผิดทางอายตนะย่อมเกิดนรก ทำถูกก็เกิดสวรรค์ ทันที	๔๐๑
นรก สวรรค์ ไม่ใช่เรื่องนอกเหนือ แต่เป็นวิทยาศาสตร์ของพระพุทธเจ้า	๔๐๒
วิทยาศาสตร์ของพระพุทธเจ้าพิสูจน์ให้เห็นได้	๔๐๓
ประโยชน์ของการถึงปรมัตถ์มี ๓. ๑.รอบรู้ปริยัติถูกต้องตามเป็นจริง	๔๐๔
๒.การปฏิบัติจะทำได้ไม่ผิด ๓.รับผลได้ไม่มีทุกข์เลย	๔๐๕
เมื่อรู้ว่าอะไรเป็นอะไรแล้ว ไม่ยึดมั่น ทำให้หายโง่	๔๐๖
รู้ปรมัตถ์แล้ว ทำให้หายตื่น หายหลง รู้จักสิ่งที่ควรหยุด	๔๐๗
มนุษย์ต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องกาย จิต วิญญาณให้ถูกต้องจะดับทุกข์ได้	๔๐๘

ความรู้ของทั้ง ๓ เรื่องข้างต้น เรียกว่าปรมัตถสภาวะธรรม=เป็นอย่างนั่นเอง	๔๐๙
ความรู้ปรมัตถ์ตรงตามจุดหมายที่แท้จริงของสิ่งมีชีวิต	๔๑๐
พอรู้เรื่องปรมัตถ์จะเข้าถึงอสังขตะ ไม่เกิดตัวกู-ของกู	๔๑๑
เดี๋ยวนี้มนุษย์จิตใจไม่สูง มุ่งไปหาความทุกข์ยาก ยิ่งขึ้นทุกที	๔๑๒
ถ้ารู้ปรมัตถสภาวะธรรมจะสามารถจัดให้ตัวมีความต้องการน้อย	๔๑๓
พระพุทธเจ้าตรัสว่า คิดว่า “ตัวกู” ที่หนึ่ง นี้เท่ากับชาติหนึ่ง	๔๑๔
รู้ปรมัตถสภาวะธรรมจะช่วยให้ไม่มีทุกข์ในกรณีของสิ่งที่เป็นคู่	๔๑๕
ทรงหวังให้ทุกคนถึงโลกุตตระโดยอาศัยปรมัตถสภาวะธรรม	๔๑๖
เรามีความทุกข์เพราะเียงไปยึดมั่นอะไรเข้า	๔๑๗
ที่ว่า “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง” นี้พูดเพื่อศีลธรรม ปรมัตถ์ไม่พูดว่าสุข	๔๑๘
มีอะไรก็ได้ แต่ถ้าไปยึดมั่นเข้าแล้ว มันจะกัศเอาทันที	๔๑๙
เพราะไม่รู้ปรมัตถสภาวะธรรมจึงสลัดความทุกข์ออกไปไม่ได้	๔๒๐
พึงมีสติสัมปชัญญะในการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ของเวทนา สัญญา และวิตก	๔๒๑
ถ้าควบคุมเวทนา สัญญา วิตก ไม่ได้ ก็ไม่มีสติสัมปชัญญะ	๔๒๒
ศีลธรรมแก้ปัญหาทางจิตไม่ได้ ต้องอาศัยปรมัตถสภาวะธรรม	๔๒๓
คนในโลกศีลธรรมไม่ดี เพราะมีศรัทธาในพระรัตนตรัยไม่ถูก	๔๒๔
คนเห็นแก่ตัวจัดยิ่งขึ้น เพราะหลงวัตถุเนื้อหนัง	๔๒๕
คนหลงเป็นทาสเนื้อหนังเพราะเียง ไม่สนใจปรมัตถ์และประมาทมานาน	๔๒๖
ถ้ารู้จักปรมัตถ์ จิตจะเป็นอิสระ มีเมตตา ไม่เห็นแก่ตัว	๔๒๗
โลกต้องการเมตตาสามัคคีธรรม แต่มีไม่ได้ เพราะมีปรมัตถ์แต่ทางวัตถุ	๔๒๘
ทุกศาสนายังเลอะเทอะเพราะไปเอาสมมติธรรมมาแทนปรมัตถ์	๔๒๙
ถ้าทุกข์ศาสนาร่วมมือกันมีปรมัตถ์ตรงกัน คือไม่เห็นแก่ตัว จะช่วยได้	๔๓๐

[๒๒]

อย่าติดอยู่ในศาสนาสมมุติ เข้าถึงปรมาตม์แล้ว ทุกศาสนาจะแก้ทุกข้อได้	๔๓๑
คนรู้จักแต่สร้อยของกิเลส ไม่รู้จักสร้อยแท้จริง ที่ธรรมะมอบให้	๔๓๒
ขอให้ตื่นจากหลับคืออริชา รู้สิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง; จบคำบรรยายเท่านี้	๔๓๓
พระบาลีปรมาตตสภาวะธรรม	๔๓๕-๔๔๘
ธาตุปัจเจกเวกขณปาฐะ	๔๔๙-๔๕๔
บทสวดมนต์แปล ธรรมปึงสนปาฐะ	๔๕๕-๔๕๗

ปรหมัตตสภาวะธรรม

๑

๖ มกราคม ๒๕๑๖

ข้อควรทราบก่อน เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายธรรมะประจำวันเสาร์ได้เวียนมาถึงเข้าอีกในรอบปีใหม่นี้ ซึ่งจะมีทุกวันเสาร์เรื่อยๆ ไป จนกว่าจะถึงฤดูฝน, รวมเวลาที่บรรยายนี้ ๙ เดือน ต่อปีหนึ่ง; เว้นไว้ ๓ เดือนฤดูฝน. วันนี้เป็นวันตั้งต้นวันเสาร์แรกของปีใหม่ ๒๕๑๖ นี้ เป็นสิ่งที่เราได้ทำกันมาเป็นประจำ

ทำไมจึงมีการบรรยายประจำวันเสาร์ในทำนองนี้?

ขอบอกกล่าวแก่ผู้ที่ยังไม่ทราบอีกครั้งหนึ่ง, และขอแสดงความเข้าใจแก่ผู้ที่ทราบอยู่แล้วอีกครั้งหนึ่ง; เพื่อจะได้ทำในใจให้ถูกต้อง, แล้วก็มีภาระกระทำที่มันมี

ความหมาย, ไม่ใช่ทำเป็นพิธีรีตอง. เวลานาตั้งปีอาจจะลืมนั่นไปบ้าง; ก็ต้องฟื้นความจำกันใหม่ ว่าทำไมจึงมีการบรรยายวันเสาร์ ทำนองนี้ เราอาจจะมองดูเห็นเหตุผลที่จะเป็นคำตอบได้มากมายหลายสถานที่เดียว.

ข้อที่ ๑ จะพูดอย่างหยาบคายที่สุด ก็พูดว่า **โลกกำลังจะฉิบหาย** คือยุคที่เรียกว่า สัตถันตรกัปป์ : **ความนิยมยินดีในการใช้อาวุธฆ่ากันอย่างมิคสัญญีนี้แหละ มันกำลังมา**, ที่จะมาถึงอย่างทีกล่าวไว้ในพระคัมภีร์; และเราก็เห็นๆกันอยู่ ว่า ถ้าจะปล่อยกันไปในรูปแบบนี้ มันก็ต้องถึงแน่ๆ. เพราะฉะนั้นจะต้องช่วยกันต้านทานตามแต่ที่จะต้านทานได้; แม้จะเป็นการต้านทานอย่างช่วยกันตีป้องตีแบ่ง ช่วยพระจันทร์ที่ถูกราหูจับ; อย่างนี้มันก็ยังดีกว่าจะไม่ทำอะไรเสียเลย. ถ้าจะเปรียบเทียบแล้ว เราทำอย่างนี้ มันอาจจะถูกหัวเราะเยาะ ว่ามันมีค่าเท่ากับตีป้องตีกระป๋อง ช่วยพระจันทร์ในวันจันทร์คราส ซึ่งเป็นเพียงพิธีรีตอง; แม้อย่างนี้ก็ยังไม่พอใจ เพราะว่าเราได้มีความรู้สึก มีความคิดความนึก ความพยายาม ที่จะทำหน้าที่ของเรา : กล่าวคือ **ธรรมะนี้เป็นเครื่องช่วยต้านทานความฉิบหายของโลก.**

เราจะใช้ธรรมะเป็นเครื่องต้านทาน มันก็ต้องทำให้ธรรมะนี้เป็นที่ปรากฏออกไป, ให้เป็นที่รู้จักกันทั่วๆ ไปมากขึ้น ก็จะมีส่วนช่วยให้โลกนี้ ลืมหูลืมตาขึ้นมาบ้าง; หรือว่าถ้าบังเอิญเป็นไปได้มากๆ มันก็จะหมุนกลับได้. ดังนั้นเรามีสติปัญญา มีความสามารถเท่าไร เราก็ทำกันเท่านั้น : อย่างทำกันที่นี้, มีผู้ฟังเท่านั้น, และยังคงจะเผยแพร่เป็นลายลักษณ์อักษรต่อไปอีก, มันก็คงจะมีผลบ้าง; แม้อย่างน้อย ก็ทำให้ผู้อื่นเกิดความสนใจ, ไม่ดูตาย. ถึงจะเรียกว่า ช่วยกันตีประป๋องกระป๋องช่วยพระจันทร์ในทำนองนั้น ก็ยังเป็นที่น่าพอใจ; หรือมีเหตุผลอยู่. แปลว่า ไม่ดูตาย ไม่เฉยเมยในสิ่งที่เป็นความทุกข์ร้อนของเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน. นี่เป็นข้อหนึ่ง ที่เราจัดการบรรยายธรรมะ ในวันเสาร์ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดการพิมพ์เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่ออยู่เป็นหลักฐานต่อไปอีก.

ข้อที่ ๒. มองดูอีกทางหนึ่ง ฝ่ายภายในของพวกพุทธบริษัทเรา; มันก็เป็นการปรับปรุงพวกพุทธบริษัทเรา ให้มีสมรรถภาพเพิ่มขึ้น. ท่านทั้งหลายอย่าได้อวดดี ทั้งในฝ่ายปริยัติและปฏิบัติ; ในฝ่ายปริยัติก็ยังมีดมัว ยังสลัวอยู่มาก, ในฝ่ายปฏิบัติ ก็ยังโลเลเหลาะแหละอยู่มาก; นี้เรียกว่าไม่มีสมรรถภาพ ทั้งในฝ่ายปริยัติและฝ่ายปฏิบัติ. เราจะต้องปรับปรุงพุทธบริษัทเราให้มีสมรรถภาพเพิ่มขึ้นในข้อนี้; ดังนั้นจึงได้พยายาม ให้มีการบรรยายในวันเสาร์ เช่นนี้ ด้วยการเลือกเอา ในสิ่งที่เห็นว่ายังไม่เคยฟังบ้าง, หรือว่าได้ฟังแล้วเข้าใจผิดๆ กันอยู่บ้าง, เอามาบรรยายเป็นการเพิ่มความรู้อ่าง, เป็นการชำระสะสางความรู้ที่มีอยู่แล้วบ้าง, ให้มันสำเร็จประโยชน์ยิ่ง ๆ ขึ้นไป. อันนี้ก็เป็นเหตุผลอันหนึ่ง ที่ทำให้เรามีการบรรยายวันเสาร์ในทำนองนี้.

ข้อที่ ๓. ถ้าจะดูอีกทีหนึ่ง มันเป็นหน้าที่ของพุทธบริษัท ที่ต้องทำการเผยแพร่ธรรมะอยู่เป็นงานประจำ. ลองไปคิดดูเถิดว่า ความเป็นพุทธบริษัทนี้ นอกจากจะปฏิบัติส่วนตนแล้ว ก็ยังมีหน้าที่ ที่จะต้องช่วยกันเผยแพร่ธรรมะหรือพระพุทธศาสนา; เพราะว่า ข้อนี้ก็เพื่อพุทธประสงค์อย่างยิ่งด้วยเหมือนกัน. พระองค์ทรงส่งสาวกไปประกาศพระศาสนา ในทันทีที่อาจจะส่งได้ แล้วก็ส่งไปเรื่อยๆ : ให้ไปแสดงธรรม, ให้ไปประกาศพรหมจรรย์ มีความไพเราะทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง เบื้องปลาย, ให้เป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย ทั้งเทวดาและมนุษย์. นี่เป็นเหมือนกับคำสั่ง หรือคำขอร้อง หรือคำอ่อนวอนของพระพุทธเจ้า. ฟังดูตามสำนวนนี้แล้ว มีลักษณะเป็นได้ ทั้งคำอ่อนวอน และคำสั่งพร้อมกันไป.

ข้อที่ ๔. ปริยัติธรรมยังไม่เพียงพอในความถูกต้อง ในความละเอียดลออ; เรายังต้องช่วยกันข้อนี้ให้การเผยแพร่นี้มีความถูกต้องมากพอ, และมีความละเอียดลออมากพอ ที่จะเข้าใจและปฏิบัติได้จริง.

ถ้าจะสรุปอีกทีหนึ่งก็อาจจะกล่าวได้ว่า**ความก้าวหน้า**ในกิจการทางพระพุทธศาสนา ก็อยู่ที่**การเผยแผ่**, การบรรยายธรรมก็เป็นหัวใจของความก้าวหน้าในการเผยแผ่, หรืออาจจะเรียกว่า เป็นหัวใจของปริยัติ ซึ่งคนโบราณเขาถือกัน. สำหรับสมัยนี้แล้ว **ปริยัตินั้นเป็นรากแก้วของศาสนา**; เพราะว่า เมื่อไม่มีพระพุทธเจ้าแล้ว ไม่รู้จะไปถามใครที่ไหน.

ข้อที่ ๕. เราหวังอยู่แต่ปริยัติอันถูกต้อง อย่างที่พระพุทธองค์ได้ตรัสเมื่อจะปรินิพพานนั้นว่า : “ธรรมะที่แสดงแล้ว วินัยที่บัญญัติแล้ว จักอยู่เป็นศาสดาของพวกเขา หลังแต่กาลล่วงลับไปแล้วแห่งเรา”. เราจึงได้ถือกันเป็นหลักว่า **ปริยัติธรรมนี้จะเป็กรากแก้ว**, หรือความคงอยู่ของพุทธศาสนาในสมัยปัจจุบันนี้ ฉะนั้น **จึงต้องมีปริยัติที่ถูกต้อง** และก็ต้องละเอียดลออเพียงพอด้วย; เพียงเท่านี้ มันก็เป็นเหตุผลที่เพียงพอ สำหรับพวกเราที่จะเห็นเดเห็น้อย ที่จะหมดเปลือง สำหรับการเผยแผ่ แม้แต่ด้วยการบรรยายประจำวันเสาร์ อย่างวันนี้.

ทำไมจึงพูดเรื่องธาตุ และเรียกว่า ปรมัตถสภาวะธรรม

เรื่องที่ยากจะบอกต่อไปก็คือว่า ในภาคมาฆบูชา ๓ เดือน คือเดือนมกราคม กุมภาพันธ์ มีนาคม นี้ จะได้บรรยายโดยหัวข้อใหญ่ เรียกว่า **ปรมัตถสภาวะธรรม ที่เกี่ยวกับธาตุ**. ทำไมจึงเรียกว่า ปรมัตถสภาวะธรรม? นี้เป็นภาษาบาลี ฟังไม่ค่อยจะรู้เรื่อง. ถ้าเป็นภาษาไทย ก็จะมีใจความว่า : พูดถึงเรื่อง สภาวะธรรม ที่มีอรรถอันลึกซึ้ง. **สภาวะธรรม** ก็คือ **ธรรมที่มันเป็นไปเอง เป็นอยู่เอง**, เป็นธรรมทั้งปวงที่เป็นเองไปตามธรรมชาติ; **ปรมัตถ** แปลว่า **มีอรรถอันซึ้ง**. คำว่า **ปรมัตถสภาวะธรรม** ก็คือ **เรื่องของธรรมชาติที่มีความหมายอันลึกซึ้ง**. นี้คือความหมายของคำ ที่เอามาใช้เป็นชื่อของการบรรยายในรอบนี้; และในรอบ ๓ เดือน, มาฆบูชานี้จะได้กล่าวปรมัตถสภาวะธรรม ในส่วนที่เรียกว่า ธาตุ, ธา-ตุ หรือ ธาตุ.

ทำไมจึงเลือกเอาเรื่องสิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ” มาพูดก่อนเรื่องอื่น? ถ้าท่านทั้งหลายสังเกตดูสักเล็กน้อย ก็จะเข้าใจได้ ว่าทำไมจึงเลือกเอาเรื่องธาตุมาพูดก่อนเรื่องอื่น. คำตอบในข้อนี้มีได้หลายแง่หลายกระแส; นับตั้งแต่ว่า :

สิ่งที่เรียกว่า **ธาตุ** นั้นแหละ **มันคือทุกสิ่ง**; ที่กำลังเป็นตัวเราอยู่ในกายเรา, หมายความว่าภายในเรา **ภายในตัวเรา** นี้ ก็คือสิ่งที่เรียกว่า **ธาตุ**; และทุกสิ่งที่อยู่ภายนอกเรา ที่แวดล้อมเราอยู่ ก็เรียกว่า**ธาตุ**อีกนั่นเอง. ที่เป็นภายในตัวเรา ก็เรียกว่า **ธาตุ** อันเป็นภายใน : มีจักขุธาตุ โสตรธาตุ ฆานธาตุ ชิวหาธาตุ กายธาตุ มโนธาตุ, ธาตุคือตา ธาตุคือหู ธาตุคือจมูก ธาตุคือลิ้น ธาตุคือกาย ธาตุคือใจ; คือ **อายตนะ ๖** นั่นเอง. แต่เมื่อมันยังไม่ทำหน้าที่เป็นอายตนะนั้น ๆ; เราเรียกว่า **ธาตุ**; ต่อเมื่อมันทำหน้าที่รับอารมณ์จึงจะเรียกว่าอายตนะ, แต่เมื่อมันอยู่ตามธรรมชาติเรียกว่า **ธาตุ**.

ภายในเราก็มีธาตุ ๖ : คือ ธาตุตา ธาตุหู ธาตุจมูก ธาตุลิ้น ธาตุกาย ธาตุใจ. **ภายนอกตัวเราก็มีธาตุ ๖ ซึ่งมันคู่กัน** : คือรูปธาตุ สัทธาธาตุ คันธธาตุ รสธาตุ โภกฐัพพธาตุ รัสมธาตุ, คือธาตุรูป ธาตุเสียง ธาตุกลิ่น ธาตุรส ธาตุโภกฐัพพะ ธาตุรัสมารมณณ์ มันอยู่ข้างนอก แล้วมันก็จะเข้าสัมผัสกับธาตุข้างใน; ถ้ามันยังไม่ถูกสัมผัส, มันมีอยู่ ก็เรียกว่า**ธาตุ**; **ถ้ามีการสัมผัสเกี่ยวข้องกันจึงจะเรียกว่าอายตนะภายนอก.**

ธาตุภายใน ที่เป็นตัวเรา กับ**ธาตุภายนอก** มีการสัมผัสกัน ก็มีผลแห่ง**การสัมผัส**, มีกิริยาอาการแห่งการสัมผัส; ผลเหล่านั้นก็เรียกว่า **ธาตุ** คือมันเกิดเป็น **ความทุกข์ ความสุข** เป็นเวทนา สัญญา สังขาร อะไรก็เรียกว่า**ธาตุ**, จะเป็น**ความเป็น ความตาย** นี้ก็เรียกว่า**ธาตุ**. ผลอันใด ที่มันเกิดขึ้นจากการกระทบกันระหว่าง**ธาตุภายใน** กับ**ธาตุภายนอก** นั่นก็คือ**ธาตุ**ที่เป็นผล.

พึงเห็นได้เสียทีหนึ่งก่อนว่า สิ่งที่เราเรียกว่า **ธาตุ** นั้นมันคือตัวเรา, คือสิ่งที่ **ครอบงำตัวเรา**, คือสิ่งที่ เป็นปัญหาทุกอย่างที่มันเกี่ยวกับตัวเรา. ถ้าเราไม่สนใจกับสิ่งเหล่านี้ เราก็เป็นคนโง่เต็มที; ไปสนใจแต่เรื่องเงิน เรื่องทอง เรื่องข้าว เรื่องของ เรื่องลูก เรื่องผ้า ก็โง่ไป, เพราะว่ามันก็เป็นเพียงสักว่าธาตุ; แต่มันเป็นธาตุที่ยั่วให้เกิดการเกี่ยวข้อง หรือยึดมั่นถือมั่นมากกว่า. แต่แล้วมันก็ยังเป็นธาตุตามธรรมดา ซึ่งเราจะได้กล่าวกันโดยละเอียดในการบรรยายข้างหน้า.

ถ้าจะพูดอีกทีหนึ่ง คำว่า “ธาตุ” นั้น ขอให้จำไว้เป็นประโยคสั้นๆ ว่า: **คือปัจจัยในขั้นรากฐานของสิ่งทุกสิ่ง** มันเป็นมูล หรือเป็นเหตุ หรือเป็นปัจจัย เรียกว่าเป็นปัจจัยก็แล้วกัน; ในขั้นที่เป็นรากฐานลึกสุดของสิ่งทุกสิ่ง หมายความว่าสิ่งทุกสิ่งมันตั้งรากฐานอยู่บนสิ่งที่เรียกว่าธาตุ. ธาตุหลายๆ ธาตุประกอบกันขึ้นหลายๆ ชั้น หลายๆ ชั้น ก็มาเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ขึ้นมา; แต่ว่า **ธาตุที่แท้จริงนั้นคือสิ่งแรกที่สุด** ที่เป็นปัจจัยในขั้นแรกที่สุด เป็นขั้นรากฐานที่สุดของสิ่งทุกสิ่ง ไม่ว่าจะทางรูปธรรม และทางนามธรรม. นี้ก็เรียกว่า มันมีความสำคัญอย่างยิ่ง ที่มนุษย์จะต้องรู้จักต้นเหตุ, มูลเหตุอะไรของทุกสิ่ง, จึงจะแก้ปัญหของสิ่งเหล่านั้นได้.

สิ่งที่ไม่มีชีวิต ก็เป็นธาตุ, มีชีวิต ก็เป็นธาตุ, เป็นวัตถุมีแต่รูป ก็เป็นธาตุ, เป็นจิตเป็นใจก็เรียกว่า ธาตุ, แม้ที่สุดแต่พระนิพพานก็เรียกว่าธาตุ คือนิพพานธาตุ. สิ่งเหล่านี้มีอยู่ในส่วนลึกตามธรรมชาติ จึงเรียกว่า **สภาวะธรรม**; แต่เมื่อมีเหตุปัจจัยโอกาสเหมาะสม ก็จะแสดงตัวออกมา. ที่พูดอย่างนี้ก็เรียกว่าพูดตามภาษาธรรม หรือภาษาสภาวะธรรม; เช่นว่านิพพานธาตุ ความดับสนิทแห่งความทุกข์นี้ เดียวนี้ไม่ปรากฏ; ต่อเมื่อใด มีการประพาศติกระทำถูกต้อง เป็นปัจจัยและมีโอกาส มันก็ปรากฏ. อย่างนี้ท่านก็เรียกว่า เป็น ธาตุ, นิพพานนั้นเป็นธาตุ ที่มีอยู่ตามสภาพตามธรรมชาติ สามารถทำให้ปรากฏออกออกมานี้; แม่นิพพานก็ถูกจัดว่า เป็น ธาตุ.

ที่นี้ จะดูกันอีกมุมหนึ่ง การพูดกันเรื่องธาตุ. บรรยายเรื่องธาตุให้เข้าใจ
แจ่มแจ้งนี้, มันตรงกับจุดประสงค์อันเป็นความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา.

พระพุทธศาสนาต้องการจะให้ทุกคน ไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด
โดยความเป็น ตัวกู ของกู, ให้มองเห็นตามที่เป็นจริงว่า มันเป็นแต่สักว่า
ธาตุ; คือ ธาตุมตตโก -สักแต่ว่าธาตุ หรือธาตุมตตฺ เหว-มันเป็นสักแต่ว่า ธาตุ
เท่านั้นเอง.

ถ้ามองเห็นข้อนี้ มันไม่มีทางจะเกิดกิเลส ไม่มีทางจะเกิดความยึดมั่นถือมั่น
ไม่มีทางที่จะเป็นทุกข์; ฉะนั้นการที่บรรยายเรื่องธาตุ ให้มองเห็นความจริงข้อนี้
จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ควรกระทำอย่างยิ่ง ที่ทำให้เห็นเรื่องอนัตตา เรื่องสุญญตา ว่า
เป็นธาตุ มตตโก-สักว่าธาตุ นิสฺสตุโต-ไม่ใช่สัตว์, นิชฺซีโว-ไม่ใช่ชีวะ, สุญฺโณ-
ว่างเปล่าจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน.

ถ้าเรามาศึกษาเรื่องธาตุจนเข้าใจกันดีแล้ว ก็จะมองเห็นความจริง ข้อนี้
คือเรื่องอนัตตา, หรือเรื่องสุญญตา; เหตุผลเพียงเท่านี้ก็พอแล้ว สำหรับที่จะ
ตอบว่า ทำไมจึงเอาเรื่องธาตุนี้ มาพูดกันก่อน เป็นจุดตั้งต้น, เป็นเหมือนชนวนที่จะ
ตั้งต้น ไปยังเรื่องทั้งหลายอื่น ที่เกี่ยวเนื่องกันเป็นลำดับไป. ดังนั้นในระยะแรกๆ
ของการบรรยายนี้ เราจะต้องพูดกันเรื่องธาตุ.

ความสำคัญของสิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ” ที่ต้องสนใจ

สำหรับวันนี้จะบรรยายแต่เพียงโดยหัวข้อว่า : “เรื่องที่ควรทราบก่อน”
เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ; เพราะยังไม่สามารถจะพูดถึงเรื่องตัวธาตุโดยตรง อย่าง
ละเอียด เป็นธาตุๆ ไปได้; จะต้องพูดถึงเรื่องที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ.

มันคล้ายกับว่าเรามองดูคร่าวๆ ทัวไปให้รู้ที่เราเรียกกันว่า *back ground* : ภูมิหลัง ของ สิ่งที่เราเรียกว่าธาตุ; ทั้งภูมิก่อน ภูมิลหลัง เท่าที่เกี่ยวกับมนุษย์เราแน่ละ เพื่อให้เกิดความ สนใจกันเสียก่อน.

วันนี้ แม้ว่าจะพูดเรื่องธาตุ แต่ก็พูดได้เพียงว่า **“เรื่องที่ต้องทราบก่อน”** เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ; ไม่สามารถจะบรรยายเรื่องธาตุโดยตรงโดยละเอียด ทีละ ธาตุ ทีละธาตุได้ ซึ่งจะต้องบรรยายกันหลายคราว จึงจะจบเรื่องธาตุ ซึ่งมีอยู่มากมาย เหลือเกิน; เพราะมันเป็นเรื่องครอบคลุมไม่ยกเว้นอะไร

อย่างเช่น สิ่งทุกสิ่งที่มีในฝ่ายโลกเรา นี้ ก็เรียกว่า *สัพพสงขารธาตุ-ธาตุ* คือสังขารทั้งปวงนี้ ก็พรรณนากันไม่ไหวแล้ว มันมาก มันเป็นทุกสิ่ง; แล้วที่ตรง กันข้ามก็คือ *อมตธาตุ* ซึ่งหมายถึงนิพพาน ก็เลยหมด เลยไม่มีอะไรเหลือ ที่จะไม่ เรียกว่าธาตุหรือไม่เกี่ยวกับธาตุ. ในที่บางแห่ง ท่านแบ่งไว้เป็น *รูปธาตุ อรูปธาตุ* แล้วก็ *นิโรธธาตุ*, เพียง ๓ ชื่อ เท่านั้นแหละ มันก็หมด คือว่าหมดเลย หมดทั้ง จักรวาล และหมดทุกฝ่ายด้วย.

รูปธาตุ ก็คือ ธาตุที่มีรูปร่าง, **อรูปธาตุ** ก็คือธาตุที่ไม่มีรูป ไม่มีร่าง คือเป็นนามหรือเป็นจิต, **นิโรธธาตุ** ก็คือธาตุเป็นที่ดับของสิ่งทั้งสองข้างต้น ก็คือ นิพพาน. พูดเพียง ๓ คำเท่านั้น มันหมดไม่มีอะไรเหลือ; เราจะบรรยายกันในเวลา ครั้งเดียว สองครั้ง มันทำไม่ได้, มันก็ต้องเอาไว้พูดกันไปที่ละอย่างละอย่างตามลำดับ.

อิทธิพล หรือ ค่าของธาตุ เกี่ยวกับมนุษย์

สำหรับ**เรื่องที่ต้องทราบก่อน** เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุนี้ มันก็มีมาก เหมือนกัน ถ้าจะพูดกันให้หมดแล้วก็พูดไม่จบได้ ในการบรรยายคราวเดียว; แต่จะ ลองพยายาม เท่าที่ว่าจะให้เกิดความสนใจเป็นพิเศษกันในเรื่องที่เรียกว่าธาตุนี้.

สัตว์ทั้งหลายย่อมคบหาสมาคมกันตามธาตุ

ตัวอย่างอันที่หนึ่ง พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า : ธาตุใส ว ภิกขเว สตุตา สัสสนุทนต์ สเมนฺตติ -ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย ย่อมคบหาสมาคมกันตามธาตุ. ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าสัตว์ทั้งหลายจะคบหาสมาคมกันแต่ตามธาตุ : ธาตุใส-โดยธาตุ, ว-เท่านั้น, ธาตุใส ว- โดยธาตุหรือตามธาตุเท่านั้น. สัตว์ที่มีจิตใจเลวก็จะคบหาสมาคมกัน แต่สัตว์ที่มีจิตใจเลว -หีนามิตฺตติกา หีนามิตฺตติเกหิ สทฺธิ สัสสนุทนต์ สเมนฺตติ; แล้วสัตว์ที่มีจิตใจดี ก็จะคบหาสมาคมกันแต่พวกสัตว์ที่มีจิตใจดี เป็นบาลีว่า -กฺลฺยาณามิตฺตติกา กฺลฺยาณามิตฺตติเกหิ สทฺธิ สัสสนุทนต์ สเมนฺตติ ก็ได้ความว่าคนที่คบหาสมาคมกันนี้ คบกันตามธาตุ. นี้เราอาจจะไม่นึก หรือไม่เคยสังเกต หรือไม่เคยใช้คำๆ นี้.

ที่ว่าคบหาสมาคมกันตามธาตุนี้ ในบาลีสันยัตตนิกาย ระบุไว้สองอย่าง: คือธาตุเลว กับธาตุดี. พวกธาตุเลวมันก็คบกันแต่พวกธาตุเลว พวกธาตุดีก็คบกันแต่พวกธาตุดี; ใช้คำว่า หีนะ แปลว่า เลว; กัลยาณะ แปลว่า ดี. นี้ย่อมมองเห็นกันได้แล้วว่า คนดีจะคบกันแต่พวกคนดี, คนเลวคบกันแต่พวกคนเลว; เพราะมันมีอะไรตรงกัน; แม้ว่าคนเลวมันจะคิดว่า เลวนั้นคือดี. มันก็มีความเห็นตรงกันว่า เลวนั้นแหละคือดี; มันก็คบกันได้ตามเลว; และโดยคิดว่าดี.

ถ้าจะถือตามบาลีแห่งอื่น เช่นบาลีที่สมนิกาย ก็แบ่งธาตุออกไปเป็น **อย่างละ ๓** : เป็นฝ่ายอกุศลก่อน; อกุศล คือ กามธาตุ พยาบาท วิหิงสาธาตุ นี้ธาตุอกุศล : ความรู้สึกนึกคิด หรือสันดานอะไรก็ตามที่มันหมกมุ่นในกาม, หมกมุ่นในความพยาบาท, หมกมุ่นในความเบียดเบียน; นี้เป็นอกุศลธาตุ. พวกที่มีอกุศลธาตุ มันก็พอใจแต่จะคบพวกที่มีอกุศลธาตุด้วยกัน

ส่วนกุศลธาดุนั้น ท่านระบุเป็น เนกขัมมธาดุ อภัยปาทธาดุ อวิหิงสาธาดุ. เนกขัมมธาดุ คือ ไม่ติดอยู่ในกาม หลีกออกจากกาม ไม่เป็นผู้ลุ่มหลงในกาม; แล้วก็ไม่พยาบาท; ไม่เบียดเบียน; ธาดุนี้เรียกว่า กุศลธาดุ. พวกที่มีกุศลธาดุ ก็พอใจคบกันแต่พวกที่มีกุศลธาดุด้วยกัน; ยกมาให้เป็นตัวอย่างเท่านั้น ไม่อาจจะอธิบายโดยละเอียด เฉพาะธาดุนั้นๆ ได้.

ธาดุอีกหมวดหนึ่งในที่มาเดียวกันนั้น แบ่งไว้ง่ายเหลือเกินว่า หีนธาดุ-ธาดุเลว มัชฌิมธาดุ-ธาดุขนาดกลาง ปณิตธาดุ-ธาดุอันละเอียดประณีต. หีนธาดุธาดุเลวนั้นได้แก่ : กามธาดุ คือมีสันดานที่หมกมุ่นอยู่ในกาม, มัชฌิมธาดุนั้นคือรูปธาดุไม่เกี่ยวกับกาม หมกมุ่นอยู่ในรูปที่บริสุทธิ์, ปณิตธาดุ-ธาดุอันละเอียดได้แก่ อรูปธาดุ ไม่เกี่ยวกับกาม ไม่เกี่ยวกับรูป ไปหมกมุ่นอยู่ในอรูปอันละเอียด; แต่นี้ยังไม่ถึงนิพพาน เพราะที่ว่าเป็นอย่างเลว อย่างกลาง อย่างประณีต. นี้เป็นเรื่องฝ่ายโลกๆยังไม่ถึงนิพพาน; เพราะว่าถ้าบรรลุนิพพานแล้ว ไม่ต้องพูดกันถึงเรื่องการคบหาสมาคม มันอยู่เหนืออะไรทั้งหมด.

คบก็คบกันตามธาดุ สัตว์ก็คบกันตามธาดุ

ที่นี้ อยากจะพูดแต่ว่า คนมีธาดุเลว หมกมุ่นอยู่ในกามนี้ มันก็คบกันแต่คนที่มีธาดุเลวด้วยกัน คนที่มีธาดุขนาดกลางคือรูปธาดุนี้ ก็คบหาสมาคมกันแล้วแต่พวกที่พอใจในรูปธาดุ; เช่นฤาษีชีไพร ตั้งหน้าตั้งตาเจริญสมาธิ พอใจอยู่ในความสุขอันเกิดแต่รูปสมบัติ. คนพวกนี้ก็พอใจจะคบกันแต่คนพวกเดียว จะมาคบกับชาวบ้านที่หมกมุ่นอยู่ในกามได้อย่างไร. เราจะเห็นได้ทันที ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ชัดเจนว่า : สัตว์ทั้งหลายจะคบหาสมาคมกันแต่โดยธาดุเท่านั้น.

ฝ่ายคนที่ไปไกล ถึงขนาดเป็นพวกที่ได้ อรูปสมบัติ ก็มีลักษณะคล้ายจะดูหมิ่นคนต่ำๆ, ไม่อยากจะมาสนทนาคบหากันกับคนต่ำๆ. พวกอรูปสมบัติก็คบหาสมาคมกันแต่พวกที่อยู่ในชั้นสูง มีจิตใจสูง พอใจในอรูปสมบัติด้วยกัน

นี่เห็นได้ชัดว่า มนุษย์ย่อมชอบคบกันแต่ผู้ที่มีธาตุอย่างเดียวกัน; แม้เป็นเทวดาก็ตาม เป็นเทวดาชั้นไหน มีกามธาตุชั้นไหน เทวดาที่มีกามธาตุชั้นนั้น ก็คลุกคลีกันแต่กับเทวดาในกามธาตุชั้นนั้น; ถ้ามันมี. หรือถ้าว่า เป็นพรหม, ในพรหมโลก ที่มีพรหมเหล่านั้น พรหมก็จะคบหาสมาคมกันแต่ตามธาตุหรือตามภูมิตามชั้น.

เดี๋ยวนี้ เราเอาจิตใจที่มีความรู้สึกจริงๆกันอยู่, ที่เห็นๆกันอยู่นี้แหละ เป็นหลัก : คนที่มัวเมาในกาม ก็ย่อมคบคนที่มัวเมาในกาม, คนที่พอใจในรูป สุข ความสุขอันเกิดแต่รูปอันบริสุทธิ ก็ย่อมพอใจ จะคบกันแต่คนที่มีจิตใจอย่างนั้น.

ที่นี้ แม้ไม่ต้องพูดถึงคนแล้ว แม้แต่สัตว์เดรัจฉาน มันก็ยังคบกันตามธาตุ, มันจับคู่กันตามธาตุ. แม้แต่นกหนูอย่างนี้ มันก็เลือกคู่แต่ที่มันถูกอารมณ์ของมัน, มันพอใจของมัน; ถ้าดูผิดทำผิดทาง แล้วมันไม่เล่นด้วย. หรือว่ามันจะต้องเหมือนมันพอใจของมัน; ถ้าดูผิดทางแล้วมันไม่เล่นด้วย. หรือว่ามันจะต้องเหมือนกันอย่างน้อย เช่นว่า ควายก็เข้าฝูงควาย, วัวก็เข้าฝูงวัว, ม้าก็เข้าฝูงม้า; มันจะไปกันตามธาตุอย่างนี้. แม้มันจะคบหากันจะจับคู่กันมันก็ทำไปตามธาตุแม้แต่สัตว์เดรัจฉาน.

จะดูให้ละเอียด ให้ใกล้เข้ามาว่า คนเรานี่แหละ, ที่เป็นผิวเมีย รักกันปานจะกลืนกันนั้น ก็เพราะมันถูกกันโดยธาตุ อย่างพระพุทธรเจ้าตรัส. **ถ้าผิวเมีย คู่ไหนธาตุไม่ถูกกันเลย มันต้องอย่ากันแน่,** หรือถ้าขนากรพอนได้ มันก็มีส่วนที่เรียกว่ามีธาตุตรงกันบ้าง มันจึงทนกันอยู่ได้.

เห็นธาตุ-ธาตุหยาบ ธาตุเลว ธาตุไพร่; คิดดูซิ กับปณีตธาตุ ธาตุประณีตดี ธาตุผู้ดี. ธาตุไพร่มันก็ยากจะคบกับธาตุผู้ดี, ธาตุผู้ดีก็ยากที่จะคบกันได้กับธาตุไพร่; เพราะอันหนึ่งเป็นเห็นธาตุ อีกอันหนึ่งเป็นปณีตธาตุ. ถึงแม้ว่าเป็นธาตุชื่อเดียวกัน แต่ถ้าต่างระดับกันนัก คือเลวมากเกินไป มันก็คบกับพวกที่เลวน้อยไม่ได้ มันต้องมีอะไรพอดีๆ กัน จึงจะคบกันได้.

แม้ที่สุดแต่ว่าศิษย์กับอาจารย์ บางทีไม่อยากจะสนใจกันและกัน เพราะว่า มันมีธาตุไม่ตรงกัน; เท่าที่เห็นมาบางสำนักนี้ จะเอาศิษย์ไปฝาก ต้องดูเดือนดูวัน ดูปี ตามโหราศาสตร์ ว่าธาตุมันพอจะไปกันได้ไหม? ถ้าดูแล้ว ตัวเลขมันบอกว่า พอจะไปกันได้จึงจะรับไว้แบบนี้ก็มี. นี่ก็เรียกว่ากลัวมากหรือว่าเชื่อถืออย่างนี้มาก.

บ่าวกับนาย ก็เหมือนกันแหละ ถ้าธาตุไม่กินกันแล้วมันอยู่กันไม่ได้ คนหนึ่งเป็นนาย คนหนึ่งเป็นบ่าว มันก็ยังรับใช้กันยาก; ถ้าว่าธาตุอะไรบางอย่าง มันไม่กินกัน. **เพื่อนกับเพื่อน** นี่ยิ่งชัดมากที่สุดทีเดียว; ถ้ามันมีอะไรที่ไม่ตรงกันแล้ว จะเป็นเพื่อนกันไม่ได้.

แม้แต่ว่า**พ่อแม่กับลูก** : พ่อแม่ฝ่ายหนึ่งกับลูกฝ่ายหนึ่ง; ถ้ามีธาตุอะไร ไกลกันเหลือเกินแล้วมันก็ไม่รัก หรือไม่รักมาก. มันสำคัญอยู่ที่ว่ามีธาตุตรงกันนั้นแหละ จึงจะมีความรักมาก; ไม่ใช่เพียงแต่ว่าคลอดออกมาเองแล้วก็จะรัก. มันก็คงจะรัก กันบ้างในสวนนั้น; แต่มันจะเท่ากันไม่ได้. ถ้าลูกคนไหนมีธาตุตรงกันกับพ่อแม่ พ่อแม่จะรักมาก, ลูกคนไหนมันดื้อกระด้าง มันเกเร พ่อแม่ก็รักน้อย, หรือบางที อาจจะไม่รักเลย.

นี่คือเหตุผลที่เป็นตัวอย่างที่ว่า แม้การสังคมมันก็เป็นไปตามธาตุ, โดย ส่วนปัจเจกชน ส่วนคนหนึ่งๆ มันก็เป็นไปตามธาตุ ประกอบอยู่ด้วยธาตุ. พอจะไป สังคมกันอีก มันก็ยังต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่าธาตุนั่นเอง; ดังนั้น ควรจะยุติกันได้ทีหนึ่ง แล้วว่า สิ่งทีเรียกว่าธาตุนี่เป็นเรื่องสำคัญ เป็นสิ่งสำคัญที่ควรจะต้องศึกษา.

คำว่า ธาตุ ในทางพุทธศาสนา

เอาละทีนี้จะได้พูดกันต่อไปถึงคำว่า “ธาตุ”; สำหรับคำนี้ เมื่อเป็นที่ คຸ້ນหูกแก่เรา ก็เรียกว่า ธาตุนั้น ธาตุนี้ กันอยู่มากแล้ว; แต่ก็ได้แต่พูดไปตามๆ กัน

หรือเท่าที่เขาพูดกันอยู่ ที่ลึกซึ้งกว่านั้นยังไม่รู้. เดียวนี้เราต้องการจะพูดธรรมะในทาง พุทธศาสนา ต้องการจะพูดอย่างละเอียดลออ ก็ต้องพูดกันมากหน่อย แม้แต่สำหรับ คำว่า “ธาตุ” เพียงคำเดียว.

ขอให้ตั้งใจฟังให้เข้าใจ คำว่าธาตุ. ถ้าคำอธิบายอันใดเป็นส่วนเกิน สำหรับคนธรรมดาสามัญ ก็ต้องเห็นใจบ้าง เพราะคนที่อยากจะรู้อย่างละเอียดลอออย่าง ทั่วถึง นั้นก็มีอยู่; มันไม่เกินไปสำหรับผู้ที่มีสติปัญญา สามารถจะรู้ให้ละเอียดลออ เพราะฉะนั้น อาตมาจะขอโอกาสพูดถึงคำว่าธาตุนี้อย่างละเอียดลออสักหน่อย เพื่อ เป็นการพูดคราวเดียวเสร็จไปเลย ไม่ต้องพูดถึงอีก.

คำว่า ธาตุ; ธอ ธง สระ อา ตอ เต่า สระ อุ, ในบาลีออกเสียง ว่า ธา-ตุ, ภาษาไทยว่าธาตุ. คำๆ นี้ เป็นคำที่ตรงกันทั้งบาลีและสันสกฤต; ฉะนั้น จึงพูดถึงนัยะแห่งภาษาบาลีและสันสกฤต ก่อน.

คำว่า ธา-ตุ หรือ ธาตุนี้ มาจากธาตุศัพท์หรือรากศัพท์ ว่า ธร คือ ธอ ธง รห เรือ. ธร ธาตุ มีความหมายว่า *ธารณะ* คือ *ทรงไว้*; มีความหมายว่า *อวิทุสฺสเน* คือ *ไม่สลายไป*; มีความหมายว่า *อวตุถาเน* คือการ *กำหนดได้* ทั้ง ๓ ความหมายนี้ เนื่องกัน : ถ้ามัน *ทรงตัวอยู่ได้* มันจึงจะ *ไม่สลาย*; เมื่อมันทรงตัวอยู่อย่างไม่สลาย มันจึงเป็นสิ่งที่*กำหนดได้* ว่าอะไรเป็นอะไร. รวมความทั้ง ๓ ความหมาย มันก็เป็น คำว่า ธาตุ : คือสิ่งที่ทรงตัวอยู่ได้ไม่สลายไป, มีลักษณะที่อาจจะกำหนดได้ว่า เป็นอย่างนั้น อย่างนี้.

ถ้าจะตอบให้ **สั้นที่สุด** คำว่า ธาตุ ธาตุนี้ “แปลว่า *ทรงไว้*”; แต่ถึง อย่างนั้น มันก็แยกความหมายออกไปได้หลายอย่าง : *ทรงตัวเองไว้ก็มี* ก็เรียกว่า ธาตุ,

แล้วก็ทรงสิ่งอื่นไว้ก็มี, และก็ถูกสิ่งอื่นทรงไว้ก็หนึ่งก็มี. คำว่า “ทรง” เพียงคำเดียว
มันทรงตัวเองก็ได้ ทรงสิ่งอื่นก็ได้ และถูกสิ่งอื่นทรงไว้ก็ได้; ดังคำบาลีว่า นิพพานํ นิจุจํ
ธรรตฺติ -พระนิพพานอันเป็นของเที่ยงย่อมทรงอยู่; แปลว่านิพพานนั้นทรงอยู่; นิพพาน
นั้นเป็นธาตุอันหนึ่งทรงตัวเองอยู่ แต่ถ้าพูดว่า ธาเรตฺติ สตุถุ สาสนํ-ย่อมทรงไว้ซึ่ง
ศาสนาของพระศาสดา อย่างนี้. นี่มันทรงสิ่งอื่นอยู่ มันมีผู้ใดผู้หนึ่งทรงสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่;
สาวกย่อมทรงไว้ ซึ่งศาสนาของพระศาสดา คือย่อมดำรงศาสนาของพระศาสดาให้ยังคงอยู่.
คำว่า ทรง ในรูปนี้ มันหมายถึงทรงสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้.

ที่นี้ อันสิ่งใดสิ่งหนึ่งทรงไว้ หรือทรงอยู่ เช่น ภูเขา เรียกว่า : ภูธร
-อันแผ่นดินทรงไว้ ภูธร แปลว่า อันแผ่นดินทรงไว้, ศัพท์เดิมหมายถึงภูเขา จะหมายถึง
ถึงพระราชา หมายถึงอะไรก็ได้แล้วแต่มันจะเล็งถึงอะไร แต่ต้องมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดทรงไว้
เช่น พระราชานี้ต้องมีราชฎาทรงไว้, หรือพระเจ้าอย่างนี้เรียกว่า ภูธร ก็ได้ แต่ต้องมี
สาวกหรือผู้นับถือทรงไว้. คำแรกทีเดียว ภูธร, ภูธรโร นี้ แปลว่าภูเขา : ภู แปลว่า
แผ่นดิน, ธร ทรงไว้, ภูธระ อันแผ่นดินทรงไว้. นี้ หมายถึงภูเขา, แต่แรกทีเดียว
เขาให้หมายถึงภูเขามากกว่าอย่างอื่น.

ยกตัวอย่างทางธรรม ทางภาษามาให้ฟัง คงจะลำบากสำหรับผู้ที่ไม่สนใจ. แต่
ขอให้จับใจความให้ได้ว่า “คำว่า ธาตุ นี้ มาจากรากศัพท์ว่า ทรง” ทรงตัวเอง ก็ได้,
ทรงสิ่งอื่น ก็ได้, ถูกสิ่งอื่นทรงไว้ ก็ได้, เรียกว่าธาตุทั้งนั้น. ธาตุจึงมีมาก มีครบ
ทุกอย่าง ทุกสิ่ง ทุกอย่าง เรียกว่า ธาตุ.

ที่นี้จะต้องไม่ลืมก็คือว่าธาตุ กับคำว่าธรรมะนี้ มูลธาตุเป็นธาตุเดียวกัน
ธาตุ ทรงไว้ ทรงสิ่งอื่น หรือถูกสิ่งอื่นทรงก็ตาม.

คำว่า ธาตุ หรือ ธรรม ตามภาษาบาลี

คำว่า **ธรรม** ที่เราเรียกกันว่า พระธรรมนี้ก็มาจากธาตุ ที่ว่าทรงเหมือนกัน, ธรรมะคือ สิ่งที่ทรงตัวไว้หรือว่า สิ่งที่ทรงผู้ปฏิบัติไว้ไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว อย่างนี้เป็นต้น. ธา-ตุ กับ ฐมฺ นั้น เป็นธาตุเดียวกัน คือธาตุทรงด้วยกัน. **ธาร** ที่มาในหมวด จุ ธาตุนี้ แจกได้รูปเป็น **ฐมฺ**, **ธร** ธาตุที่มาในหมวด ภู ธาตุแจกรูปได้เป็นธาตุ. นี่มันยุ่งทางไวยากรณ์ ไม่ต้องพูดก็ได้; เอาความหมายว่า:- **ธาตุก็ดี ธรรมะก็ดี มีค่าแปลว่า ทรง, ทรงตัวเองด้วย, ทรงสิ่งอื่นด้วย ถูกสิ่งอื่นทรงไว้ด้วย** นี่เป็นภาษาบาลี มองดูสิ่งที่เรียกว่าธาตุ ตามหลักเกณฑ์แห่งภาษาบาลีจะได้ความอย่างนี้: ว่ามันเป็นสิ่งที่มีอยู่, หรือทรงอยู่โดยตัวมันเอง แล้วมันก็ทรงสิ่งอื่นด้วยก็ได้, หรือว่ามันถูกสิ่งอื่นทรงด้วยก็ได้, เป็น ๓ ความหมายอยู่ดังนี้.

คำว่า ธาตุ ตามความหมายภาษาอังกฤษ

ถ้าสำหรับภาษาอังกฤษ แปลคำว่าธาตุ **ธา-ตุ** นี้ เป็นภาษาอังกฤษว่า *element* แปลว่าส่วนที่เป็นรากฐาน. ถ้าจะให้คำนิยามให้มันชัดๆ ต้องพูดว่า “**ส่วนประกอบ, ส่วนสุดท้ายที่เป็นขั้นรากฐาน ที่ถูกต้องและจำเป็น เพื่อประกอบเป็น สิ่งสมบูรณ์ขึ้นมาสิ่งหนึ่งๆ**”. ความหมายของคำว่า *element* ในภาษาอังกฤษ คือ ส่วนประกอบส่วนสุดท้าย; หมายความว่าเราแยก ส่วนประกอบ แยกออกไป จนแยกออกไปไม่ได้อีก.

ส่วนประกอบส่วนสุดท้าย ที่เป็นขั้นรากฐาน ที่ถูกต้อง; หมายความว่า ถูกต้องสำหรับจะเป็นอย่างนั้น, **ที่จำเป็น**ที่จะเป็นอย่างนั้น, เพื่อประกอบให้**เป็นสิ่งสมบูรณ์ขึ้นมาสิ่งหนึ่ง**. นี่ก็หมายความว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งสำเร็จรูปมาได้แล้วนั้นแหละ จะต้องประกอบอยู่ด้วยสิ่งที่เรียกว่าธาตุ หรือ *element* เป็นส่วนสุดท้ายขั้นล่าง ขั้นพื้นฐาน

ที่ถูกต้อง และจำเป็น ให้คำนิยามสั้นๆ ว่า *Ultimate constituent of a whole* ส่วนประกอบที่จำเป็นอย่างเด็ดขาด สำหรับสิ่งทั้งหมด เรียกว่า *element* หรือตรงกับคำว่าธาตุ.

ถ้าเราดู เราก็จะเห็นว่า เป็นความถูกต้องอย่างนั้น, มีความหมายถูกต้องอย่างนั้น. สิ่งใดสิ่งหนึ่งแยกออกไปเป็นส่วนๆ, แยกออกไปอีกเป็นส่วนๆ จึงถึงส่วนสุดท้าย; แต่ละส่วนละส่วน ที่จำเป็นจะต้องมี, จะต้องมีย่างถูกต้อง, สำหรับจะประกอบกันขึ้นมาเป็นสิ่งนี้.

ยกตัวอย่างเช่น คนๆ หนึ่ง แยกออกไปดู มันก็จะเป็นธาตุน้ำ ธาตุดิน ธาตุลม ธาตุไฟ ธาตุอากาศ ธาตุวิญญาณ; ก็เลยถือว่าส่วนนั้นแต่ละส่วนละส่วนนั้น คือส่วนประกอบขั้นสุดท้าย ในขั้นลึกที่เป็นรากฐานที่จำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องมี; และจะต้องมีย่างถูกต้อง; แล้วคนๆ หนึ่งจึงจะมีขึ้นมาได้. ภาษาบาลีมีอยู่เป็นหลักเดิมอย่างนี้, ถ้ายกออกไปเป็นภาษาอื่นโดยความหมายเดิม. ในภาษาอังกฤษ ผู้รู้ภาษาก็ใช้คำว่า *element* คือรากฐานเบื้องต้น ที่ถูกต้อง และจำเป็น สำหรับสิ่งสมบูรณ์สิ่งหนึ่ง.

คำว่าธาตุ ตามความหมายในภาษาละติน

มีนักศึกษาบางคน ที่คงแก่เรียนเขาสอบสวนแล้ว; เขาบอกว่า คำว่า ธาตุ นี้ มันตรงกับภาษาละตินว่า *conditor*, คำ *conditor* นี้ ตรงกับคำว่า “ธรร ธาตุ” ในภาษาบาลี. คำนี้แปลว่า *เนื่องกันอยู่ และทรงกันไว้*; แสดงความหมายเด่นขึ้นไปอีก ว่ามันแยกกันไม่ได้, มันต้องเนื่องกันอยู่ มันเนื่องกันอยู่ผูกพันกันอยู่, มันจึงทรงตัวกันไว้ได้. อย่างว่าคนเราประกอบด้วยธาตุ ๖; ธาตุทั้ง ๖ ต้องเนื่องกันอยู่ ต้องสัมพันธ์กันอยู่. ถ้ามันเกิดแยกกัน มันก็สลาย, มันต้องเนื่องกันอยู่ มันจึงจะทรงตัวไว้ได้ ก็เป็นความหมายว่ามันทรงไว้แน่นอน, คือ “*ทรงอยู่*” นั่นเอง.

นี่เรียกว่า “ธาตุ” ตามตัวหนังสือ ตามความหมาย ตามตัวหนังสือของภาษาต่างๆ, ขึ้นพูดไปมันก็ไม่รู้จักจบจักสิ้น. แต่สรุปความได้ว่า ทุกชาติทุกภาษา จะมีความหมายที่ตรงกัน สำหรับคำๆ หนึ่ง คือคำว่า ธาตุ ซึ่งส่วนประกอบ, ส่วนรากฐานที่สุดของสิ่งทั้งปวง; มีด้วยกันทุกชาติ ทุกภาษา ทุกลัทธิ ทุกศาสนา มันต้องมีสิ่งๆ นี้. พูดไปทางภาษามันก็เป็นเรื่องเวียนหัว แต่เมื่อถือเอาความหมายมันก็ยังได้ชัดเจนขึ้น ว่าถ้ามีสิ่งที่ทรงตัวเองได้ และสัมพันธ์กันอยู่ ก็ทรงหมู่หรือทรงกลุ่มนั้นไว้ได้ นี่ก็คือคำว่าธาตุ.

ธาตุในภาษาวัตถุ

ถ้าว่าจะดูสิ่งที่เรียกว่าธาตุให้ชัดเจนอีก ก็จะต้องดูกันในแง่ที่ว่า เป็นภาษาวัตถุ หรือว่าเป็นภาษานามธรรม; ถ้าเป็นภาษาวัตถุ มันก็หมายถึงตัววัตถุ อย่างภาษาเคมี หรือแม้แต่ภาษาฟิสิกส์. คำว่า element หรือธาตุ มันหมายถึงวัตถุ, หมายถึงตัววัตถุ. พวกที่เรียนวิทยาศาสตร์มาแล้ว ก็จะมีรู้ว่าเคมีนี้แหละเขาได้ถึงตัวธาตุต่างๆ ที่เป็นธาตุแท้ เช่น ไฮโดร-เจน ไนโตรเจน อะไรทำนองนี้. มันก็เป็นสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นวัตถุ แล้วก็ไม่มีอะไรปน เรียกว่าธาตุแท้หนึ่งๆ ซึ่งเดี๋ยวนี้เขาว่ามีตั้ง ๑๐๘ : ธาตุทางเคมี ธาตุแท้หลายๆ ธาตุมาผสมกันเข้า จนกระทั่งสำเร็จเป็นวัตถุนี้, เป็นยานานานนั้น เป็นยานานานนี้ อันนี้มันเป็นวัตถุธาตุ. พุทธศาสนาไม่ได้พูดถึงสิ่งนี้; อย่าเข้าใจว่า พุทธศาสนาจะพูดถึงวัตถุธาตุอย่างนี้ นั่นเป็นเรื่องทางวัตถุทางชาวบ้านที่เขาค้นพบ เขาปรับปรุง เขาอะไรต่ออะไรกันไป แต่ก็เรียกว่าธาตุได้อยู่นั่นเอง.

ถ้าพูดทางฟิสิกส์ แม้แต่ แสงสว่าง ก็เป็นธาตุชนิดหนึ่ง, เสียงที่ได้ยิน ก็เป็นธาตุชนิดหนึ่ง, ความร้อนก็เป็นธาตุชนิดหนึ่ง; เพราะมันระบุอยู่แล้วว่า : มัน

มีรูปธาตุ นั้นแหละคือแสง มีสัทธาตุนั้นแหละคือเสียง, มีเตโชธาตุเป็นต้น นั้นแหละ ความร้อน. วัตถุล้วนๆ ก็เป็นธาตุ แล้วจะหมายถึงตัววัตถุก็ได้, ตัวกิริยาอาการแห่ง วัตถุก็ได้, ตัวปฏิกิริยาอาการที่เกิดขึ้นก็ได้, เรียกว่าธาตุทั้งนั้น จึงเป็นรูปธาตุได้ทั้งนั้น. อย่างน้อยที่สุดก็เพราะมันแสดงให้เห็นได้ สัมผัสได้ ทางตา ทางหู ทางลิ้น ทางกาย นี้ก็เรียกว่าวัตถุธาตุ. พุทธศาสนาไม่ต้องการจะสอน ไม่ต้องการจะพูดถึง, ถ้าพูดถึง ก็พูดถึงในฐานะไว้เป็นธาตุทั้งปวง ไม่เพียง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา.

ธาตุในภาษานามธรรม

ในทางพุทธศาสนา ต้องการจะพูดถึงธาตุ ในภาษานามธรรม ไม่ใช่ ภาษาวัตถุ, เป็นภาษาจิตใจ; แม้จะเรียกว่ารูปธาตุก็หมายถึงนามธรรม คือคุณสมบัติ ที่มีอยู่ในวัตถุ :

ธาตุดิน, ปฐวีธาตุ วัตถุนี้มีลักษณะแข็ง คำว่าแข็งคือมันไม่ยอมให้สิ่งอื่น มากินเนื้อของมัน. มันกินเนื้อที่อยู่เรื่อย, ของแข็งมันกินเนื้อที่, มีความหมายสำคัญว่า มันกินเนื้อที่ นั้นแหละคือของแข็ง. **ของแข็ง เรียกว่าธาตุดิน แต่มิได้หมายถึงตัวดิน; หมายถึงคุณสมบัติที่มีอยู่ในดิน** เป็นต้น ที่มันเป็นของแข็ง และกินเนื้อที่. ต้องพูดว่า ความที่มันแข็ง และกินเนื้อที่ นั้นแหละคือธาตุดิน; มิได้ถึงถึงตัวดิน. เข้าใจกัน เสียอย่างนี้ก่อนว่า **พุทธศาสนาไม่ได้เรียกดินว่าธาตุดิน; แต่เรียกคุณสมบัติที่มี อยู่ในธาตุดินนั้นว่าดิน.**

ที่นี้ มาถึงธาตุน้ำ อาโปธาตุ นี้ มิได้ถึงถึงน้ำ แต่ถึงถึงคุณสมบัติของน้ำ คืออ่อนตัวได้; แต่เกาะกุมกันอยู่ มันจึงไหลไปได้ มันเกาะกันอยู่ มันตั้งกันไว้ มันจึงไหลไปได้. มันกุมเกาะกันอยู่ มันหมายความว่ามันจะรวมกันอยู่ มันไม่ยอมแยกกัน

จนกว่าจะมีเหตุสุดวิสัย, อาการนี้เรียกว่าธาตุน้ำ; แต่มีได้หมายถึงตัวน้ำ. คุณสมบัติอันนั้นเรียกว่าธาตุน้ำ

ธาตุไฟ ก็เหมือนกัน หมายถึงคุณสมบัติที่ร้อนที่เผาไหม้, ที่ทำให้สิ่งอื่นไหม้ไปได้ นี่แหละธาตุไฟ; แต่มีได้หมายถึงตัวเปลวไฟ.

ธาตุดม ก็หมายถึงคุณสมบัติ ที่มันระเหยได้ เคลื่อนได้ ลอยได้ นี่แหละธาตุดม; แต่มีได้หมายถึงตัวลม; หมายถึงคุณสมบัติที่เป็นอย่างนั้นๆ.

การพูดถึงคุณสมบัติอย่างนี้เรียกว่าพูดถูกกว่าหรือพูดสูงกว่า คือไม่ได้หมายถึงตัววัตถุ แต่หมายถึงคุณสมบัติในวัตถุ; เช่นว่า **ดิน**ก้อนหนึ่ง ส่วนที่มันเป็นของแข็ง กินเนื้อที่นั้น เป็นคุณสมบัติของ**ธาตุดิน**; ที่ในดินไม่ว่าดินชนิดไหน มันมีน้ำ มันมี**ความชื้น** รวมอยู่ในนั้นด้วย, และดินไม่ว่าดินชนิดไหนมันมี**ธาตุไฟ** มีอุณหภูมิระดับใดระดับหนึ่งรวมอยู่ด้วย, แล้วดินไม่ว่าดินชนิดไหนมันก็มี**แก๊ส** ซึ่งกำลังระเหยอยู่ตลอดเวลา.

ยกตัวอย่างเช่น เมื่อเราหยิบดินมาก้อนหนึ่งแล้วบอกว่านี่ธาตุดิน อย่างนี้มันไม่ถูก; เพราะในดินก้อนหนึ่งมีธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุดมด้วย. แต่ถ้าระบุว่าธาตุดินนั่นคือคุณสมบัติ หรืออำนาจ หรืออะไรก็ตาม ที่มันกินเนื้อที่ เป็นของแข็ง, ของแข็งที่กินเนื้อที่; นั่นแหละคือธาตุดิน. ฉะนั้น ในน้ำก็มีธาตุดิน เพราะว่ามีน้ำก็มีของแข็งที่ละเอียด ที่มันกินเนื้อที่; ในน้ำก็มีธาตุไฟ เพราะว่ามีน้ำก็มีอุณหภูมิระดับใดระดับหนึ่ง; ในน้ำก็มีธาตุดม เพราะว่ามีคุณสมบัติที่กำลังระเหยอยู่ตลอดเวลา.

คุณสมบัติ ที่ทรงไว้ในตัวมัน และทรงสิ่งอื่นไว้ ในฐานะเป็นรูปธาตุ

ขอให้เข้าใจกันเสียใหม่ว่า คำว่า **ธาตุ**ในพระพุทธศาสนานั้น ไม่ได้เล็งถึงตัววัตถุ; แม้จะเรียกว่ารูปธาตุ ธาตุที่มีรูป ก็เถอะ ไม่ได้เล็งถึงเนื้อวัตถุเหล่านั้น;

แต่ถึงถึงคุณสมบัติที่มีอยู่ในวัตถุนั้นๆ. วัตถุบางอย่าง ส่วนมากมีครบทั้งสี่ธาตุ อย่าง ก้อนหินอย่างนี้ มันก็มีธาตุดินเป็นส่วนใหญ่. จะเห็นได้ง่าย แต่มันก็มีธาตุน้ำ มีธาตุไฟ ธาตุลม อะไรอยู่ในก้อนหินนั้นด้วยเหมือนกัน; ฉะนั้น เราจะต้องระบุไปที่คุณสมบัติ ของมัน แล้วก็เรียกว่าธาตุนั้นๆ.

ที่นี้อยากจะพูดกันเสียเลยว่า ที่สอนกันอยู่ในโรงเรียนนักธรรมนั้น ใช้คำผิด เช่น : จะพูดว่า ปฐวีธาตุ, ธาตุดิน มีลักษณะแค้นแข็ง มีอยู่ในกายนี้ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น นี้เรียกว่าธาตุดิน. 'ได้แต่ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เรียกว่า ธาตุดินนี้' อย่างนี้พูดชนิดที่ไม่เป็น *logic*, มันเป็น *ill-logical* คือว่ามันขัดต่อเหตุผล; เพราะว่าในผม เส้นหนึ่งนั้น ส่วนที่เป็นธาตุดินคือแข็งนั้นก็ มี, ในผมเส้นหนึ่งนั้น มีน้ำ, มีน้ำมัน, เส้นผมก็มีอุณหภูมิจึงคือธาตุไฟ ระดับใดระดับหนึ่ง, ผมก็มีส่วนที่จะ ระเหยเป็นแก๊ส หายไปอยู่ตลอดเวลา; ดังนั้นในเส้นผมเส้นหนึ่งมีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม. ในขนเส้นหนึ่งในส่วนอื่นๆ ก็เหมือนกัน ในเล็บ ฟัน ในหนัง ก็เหมือนกัน ถ้าพูดว่าธาตุดินได้แก่ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง นี้ไม่ถูก.

ควรจะพูดเสียใหม่ว่าธาตุดิน ในร่างกายเรา นี้ จะสังเกตเห็นได้ง่าย ที่ "ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง" อย่างนี้ ไม่มีทางค้าน. ปฐวีธาตุ-ธาตุดิน เป็นของแข็ง ในร่างกายนี้จะสังเกตเห็นได้ที่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เพราะเอาสิ่งที่มีลักษณะแข็ง เห็นได้ง่ายมาเป็นตัวอย่าง แต่ต้องไม่ใช่คำว่า "ได้แก่" เพราะเราเคยสังเกตเห็นได้แต่ที่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เราก็เอาแต่ส่วนเหล่านี้ เพราะมันแข็ง เห็นง่าย.

อาไปธาตุ ธาตุน้ำ เป็นของเหลว, ไหลได้. ในร่างกายเราเห็นได้ง่าย ที่เลือด หนอง น้ำลาย น้ำมูก น้ำตา อย่างนี้ได้. แต่ถ้าจะพูดว่า อาไปธาตุ ธาตุน้ำได้แก่ เลือด หนอง น้ำมูก น้ำตา; นี้มันผิดไปแล้ว เพราะในเลือด ในหนอง

น้ำมูก น้ำตา นั้น มันมีธาตุดินอยู่ด้วย, มีธาตุไฟอยู่ด้วย, มีธาตุลมอยู่ด้วย. ควรจะไปพูดกันเสียใหม่ให้ใช้คำว่า “เห็นได้ง่ายในร่างกายนี้ก็ได้อีก” ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง, ได้อีก น้ำเลือด น้ำเหลือง น้ำมูก น้ำหนอง ก็เพราะว่าส่วนที่มันเห็นได้ง่ายเท่านั้นเอง.

นี่คือรูปธาตุในทางพุทธศาสนา ไม่ใช่วัตถุธาตุ; วัตถุธาตุเป็นภาษาชาวบ้าน ภาษานักวิทยาศาสตร์ และปัจจุบันที่เป็นชาวบ้าน; เขาเรียกว่าวัตถุธาตุ หมายถึง ไฮโดรเจน ออกซิเจน ธาตุเหล็ก ธาตุทองธาตูกำมะถัน คาร์บอน เป็นส่วนมาก.

ธาตุหนึ่งๆ ในภาษานักวิทยาศาสตร์นั้นเป็นวัตถุธาตุ แต่ในทางธรรมะ **ในทางศาสนาจะเรียกเสียว่ารูปธาตุ** แล้วไม่ได้หมายถึงสิ่งเหล่านั้น; แต่หมายถึง **คุณสมบัติ** หรือค่า หรืออำนาจอะไรก็แล้วแต่ **ที่มีอยู่ในสิ่งเหล่านั้น**, ที่มีอยู่ในธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ อะไรอย่างนี้, หรือแม้มีอยู่ในธาตุต่างๆตามภาษาปัจจุบันนี้. **รูปธาตุ** มีคุณสมบัติอย่างนี้ **มันทรงตัวเองไว้ได้**;ดังนั้น จึงเรียกว่าธาตุ, รูปธาตุ ที่มีคุณลักษณะอย่างนี้ **มันทรงดำรงสิ่งอื่นไว้ด้วยก็ได้** นั่นก็คงเรียกว่าธาตุ.

ธาตุที่มีความเป็นตัวของตัวเองโดยเด็ดขาด เรียกว่า อสังขตธาตุ

ถ้าว่ามันเป็นตัวมันเองโดยเด็ดขาด ไม่มีอะไรมากระทำแก่มันได้; นี้ก็เลยเรียกเป็นพวกที่ตรงกันข้ามอีกพวกหนึ่ง ก็เรียกว่า อสังขตธาตุ. ในเมื่อเรียกสิ่งนอกนั้นว่าสังขตธาตุ เราก็เรียกสิ่งที่ตรงกันข้ามนี้ว่า **อสังขตธาตุ**, หรือ**สัพพัญญูธาตุ-ความว่าง**, หรือ **นิพพานธาตุ นิโรธธาตุ** ก็แล้วแต่; มีความหมายในทางนามธรรมทั้งนั้น. สิ่งที่เราเรียกว่า**ธาตุในพุทธศาสนา** มิได้หมายเอาก่อนเนื้อ หรือวัตถุนั้นเป็นตัวธาตุ; แต่หมายเอา**คุณสมบัติ**, และยังหมายเอาคุณสมบัติที่ถูกยึดถือไว้ว่า เป็นตัวกฎ-ของกฎ นั่นเป็นส่วนสำคัญ; มันยังเป็นนามธาตุมากขึ้น.

ขอให้ศึกษาไว้เรื่อยๆ เกี่ยวกับคำว่า “ธาตุ” โดยละเอียดลออให้เข้าใจ
 อย่างนี้:-

ข้อที่ ๑ ความหมายของคำว่า “ธาตุ” คืออะไร?

สรุปความทั้งที่ว่ามันจะเป็นความหมายทางตัวหนังสือก็ดี, จะเป็นตัวหนังสือ
 ก็ได้, จะเป็นความหมายของตัวหนังสือ ของคำพูดก็ดี; มันหมายถึงสิ่งที่มันทรงตัวเอง
 ไว้ได้, และทรงสิ่งอื่นไว้ด้วย, หรือถูกสิ่งอื่นทรงด้วย. *นี่คือความหมายของคำว่า
 ธาตุ* อยู่ในรูปที่เป็นวัตถุก็ได้, ในคุณสมบัติที่อยู่ในวัตถุก็ได้, เป็นนามธรรมก็
 ได้; สูงสุดอยู่เพียงนิพพาน คือเป็นอสังขตธาตุที่แท้จริง ไม่หลอกหลวง และทรงตัวเอง
 โดยไม่มีสิ่งใดมาช่วยทรง. *นี่คือคำอธิบายของคำว่า ธาตุ มันคืออะไร;* แล้วก็ดูว่ามัน
 จะเป็นอย่างไร เป็นส่วนใหญ่ คือลักษณะของมัน ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
 จะเป็นอสังขตธาตุ หรือสังขตธาตุก็ตามใจ ยังคงเป็นอนัตตา. เราจะศึกษากันให้รู้ว่า
 ธาตุนี้คืออะไร? คืออย่างนี้เป็นข้อที่ ๑

ข้อที่ ๒ ธาตุมาจากอะไร?

ธาตุนี้มันมาจากอะไร? ถ้าเป็นสังขตธาตุ คือธาตุที่มันมีปัจจัยปรุงแต่ง
 มันก็มาจากปัจจัยบวกกับวิวัฒนาการตามกฎแห่งอนิจจัง มันก็มีเหตุมีปัจจัย มันบวกกัน
 กับวิวัฒนาการ; คือปัจจัยนั้นมิได้อยู่นิ่ง มันเปลี่ยนแปลง. ความเปลี่ยนแปลงนั้น
 มันต้องบวกกัน เท่ากับกฎแห่งการเปลี่ยนแปลง เช่นกฎแห่งอนิจจัง เป็นต้น. นี่มันเป็น
 ต้นตอที่มา ของธาตุทั้งหลาย ที่เป็นสังขตธาตุ : มีเหตุปัจจัยของมัน, แล้วก็มีการ
 วิวัฒนาการ, แล้วก็มีการวิวัฒนาการ เช่นกฎอนิจจัง เป็นต้น; รวมกันได้แล้ว
 มันจึงจะปรากฏเป็นธาตุประเภทสังขตะ อย่างใดอย่างหนึ่งออกมา. แต่ที่มันเป็นประเภท
 อสังขตธาตุ **นี้ไม่ต้องมีเหตุ ไม่ต้องมีปัจจัย;** นั่นแหละ คือความหมายที่แท้จริง

ของคำว่าธาตุ คือทรงตัวอยู่ได้เอง แล้วก็ป็นนิรันดร เป็นอนันตกาล ไม่เกี่ยวกับเวลา. แต่ถ้ามันเป็นสังขตธาตุ มันต้องเกี่ยวกับปัจจัย เกี่ยวกับเวลา แล้วก็ช่วงเวลา ระยะเวลา ไม่ป็นนิรันดร.

ถ้าใครจะถามว่า ธาตุมาจากอะไร? เราก็ตอบเขาได้เลยว่า ถ้าป็นสังขตธาตุ ก็มาจากปัจจัยนั้น ๆ. ถ้าป็นอสังขตธาตุ มันป็นอยู่ในตัวมันเอง โดยไม่ต้องมาจากอะไร. โดยอย่าลืมเสียว่าได้บอกแล้วแต่ที่แรกว่า ความหมายของคำว่า “ธาตุ” นี้ แปลว่า ทรงไว้ : ทรงตัวเองก็ได้ โดยไม่ต้องมีอะไรมาช่วย คือพวกอสังขตธาตุ. ที่ว่า ทรงสิ่งอื่นไว้ หรือถูกสิ่งอื่นทรงนี้ คือพวกสังขตธาตุ.

ข้อที่ ๓ ธาตุมี เพื่อประโยชน์อะไร?

ตามหลัก *logic* เราจะพูดว่ามันเพื่อประโยชน์อะไรกันธาตุทั้งหลายนี้? ตอบได้ว่า มีไว้เพื่อให้มนุษย์เอาชนะให้ได้ ให้มนุษย์ได้รับสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้รับ มนุษย์จะต้องชนะธาตุทั้งหลาย, ถ้ามนุษย์พ่ายแพ้แก่ธาตุทั้งหลาย ป็นบ่าว ป็นทาส ป็นข้าของธาตุทั้งหลายแล้ว มนุษย์ก็ป็นมนุษย์ ไม่ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้.

ขอให้ยอมรับว่า ธาตุทั้งหลายนี้มันมีไว้เพื่อให้มนุษย์เอาชนะให้ได้, หรือชนะได้แม้มันเป็นสังขตธาตุ อย่าไปหลงไปงักกับมัน; หรือมันเป็นอสังขตธาตุ เช่น นิพพาน ป็นต้น ก็ต้องเอาชนะให้ได้ ในฐานะป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้. ดังนั้นเราจึงถือว่า ธาตุทั้งหลายมีไว้เพื่อให้มนุษย์ชนะ, และให้มนุษย์ได้รับสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้. นี้เราควรจะต้องคิดดูสักหน่อย ว่าเรากำลังพ่ายแพ้หรือเรากำลังชนะ หรือว่าเรากำลังได้อะไร ในฐานะป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้. คุณยังจะเหลวอยู่ทั้งนั้น ยังจะไม่ได้อะไร ก็ได้ จึงต้องศึกษามัน ให้รู้จักมัน เอาชนะมันให้ได้; เพราะธาตุ

ทั้งหลาย มีมาเพื่อให้มนุษย์เอาชนะให้ได้ มนุษย์จะได้สิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้ ไม่เสียชาติเกิดมาเป็นมนุษย์ นั่นเอง.

ข้อที่ ๔ ธาตุนี้เอาชนะมันได้โดยวิธีใด?

พูดอย่าง *logie* ข้อที่ ๔ นี้ก็อยากจะพูดเสียเลย ว่าโดยวิธีใด จะได้มาโดยวิธีใด? ก็ตอบว่า โดยสัมมาทิฐิ, มีสัมมาทิฐิเท่านั้นแหละพอ; เพราะว่าสัมมาทิฐิจะนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง คือมันรู้ว่า ธาตุนี้คืออะไร, ธาตุนี้มาจากอะไร, ธาตุนี้เพื่อประโยชน์อะไร. สัมมาทิฐิมันรู้ มันเห็น มันเข้าใจ อย่างถูกต้อง แล้วมันยังรู้ว่าควรทำอะไร มันก็ทำ เท่านั้นแหละ; ฉะนั้นเราจึงใช้สัมมาทิฐินี้แหละ ให้เป็นเครื่องบันดาล ให้ชนะสิ่งทั้งปวง ให้ได้สิ่งที่ดีที่สุด ที่ควรจะได้. พูดอย่างตรงไปตรงมา ก็ว่าอย่าไปยึดมันถือมัน “อย่าไปยึดมันถือมันจนตกไปเป็นทาสของธาตุ นี้ะโว้ย” .

คำว่าเป็นทาสของธาตุนี้ฟังให้ดี; เป็นทาสก็คือเป็นข้าของธาตุทั้งหลาย. สัมมาทิฐิจะช่วยให้ ไม่ไปยึดมันถือมัน นั่นนี่ จนตกไปเป็นทาสของธาตุทั้งหลาย; เช่นตกไปเป็นทาสของกามธาตุ ก็ไปบ้ากามอยู่อย่างนี้; เรียกว่า มันยึดมันถือมัน, ตกไปเป็นทาสของธาตุ ที่เรียกว่ากามธาตุ. หรือแม้แต่ฤาษีขีมนี บางพวกก็ตกไปเป็นทาสของรูปธาตุ หลงไหลในความสุขเกิดแต่รูป เรียกว่า “จำศีลกินวาตา เป็นผาสุกทุกคืนวัน ” นี้ก็เพราะว่าหลงไหลเหมือนกัน. แม้จะไปในชั้นอรูปร มันก็อย่างเดียวกันนั่นแหละ; ถ้านิพพานไม่ได้ มันก็ยังใช้ไม่ได้ เพราะมันต้องไปจนถึงนิพพาน.

สัมมาทิฐิจะช่วยให้ได้สิ่งที่ดีที่สุดจากการมีธาตุ

เราจะต้องมีสัมมาทิฐิรู้ว่า : ธาตุคืออะไร? มาจากอะไร? เพื่อประโยชน์อะไร? แล้วก็โดยวิธีใด? จึงจะได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับจาก

การที่มันมีธาตุอยู่ในโลกนี้. เมื่อดูให้ดีแล้วก็จับใจความให้ได้ว่า; ในตัวเราก็คือธาตุ, นอกตัวเราก็คือธาตุ, แล้วมาพบกัน เกิดปฏิกิริยามีผลอะไรขึ้นมา นั้นมันก็คือธาตุ, เช่น เวทนาธาตุ เป็นต้น; มันหลีกไม่พ้น. เนื้อตัวของเราเป็นธาตุภายใน; ของต่างๆ อยู่ข้างนอกเป็นธาตุภายนอก พอมาสัมผัสกันกระทบกันเข้า มาสัมผัสกันเข้า มันก็มีการปรุงแต่ง ก็เกิดธาตุที่สาม : เช่นเวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ เป็นต้น. ถ้าอวิชชาธาตุ เข้ามาครอบงำด้วยก็เป็นทุกข์; แต่ถ้าวิชชาธาตุเข้ามาเกี่ยวข้องกับด้วยก็ไม่เป็นทุกข์.

มันยังมี**วิชชาธาตุ-ธาตุวิชา, อวิชชาธาตุ-ธาตุอวิชา,** อยู่เป็นสองแผนก. ถ้าพูดว่า **สัมมาทิฐิก็ต้องหมายถึงมีวิชชาธาตุ;** เพราะฉะนั้นอวิชชาธาตุ เข้าไม่จุ, เข้าไม่จุในสัมมาทิฐิ. เดียวนี้เรามีสัมมาทิฐิ ความรู้ก็ดำเนินไปๆ จนกระทั่งเอาชนะธาตุทั้งหลายได้ **ชนะธาตุสุดท้ายก็คือชนะนิพพานธาตุ** ทำนิพพานธาตุให้ปรากฏแก่เรา **ก็ได้สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้.**

นี่แหละ**ปัญหาที่เราจะต้องสะสาง หรือแก้ไข เกี่ยวกับธาตุ;** ก็คือให้รู้กันเสียให้แน่นอนว่า : **ธาตุนั้นคืออะไร? ธาตุนั้นมาจากไหน? ธาตุนั้นเพื่อประโยชน์อันใด? แล้วก็ธาตุนั้นจะสำเร็จได้โดยวิธีใด?** ก็เรียกว่ามีความรู้พอสมควรแล้วเกี่ยวกับธาตุ. ถ้ารู้เท่านี้ก็พอแล้ว มันก็โดยนัยอันเดียวกับการ**รู้อริยสัจ.** อริยสัจทั้ง ๔ เราต้องรู้ คืออะไร? มาจากอะไร? เพื่อประโยชน์อะไร? แล้วก็โดยวิธีใด? ถ้ารู้และปฏิบัติได้ตามที่รู้นี้ ก็เป็นอันว่า **หมดปัญหาเกี่ยวกับความทุกข์.**

ธาตุแท้ๆ นั้นมันคืออะไร

ที่นี้ จะได้พูดกันต่อไปตามลำดับ **อยากจะพูดเน้นถึงตัวสิ่งที่เรียกว่าธาตุนั้น ให้ชัดยิ่งขึ้นไปอีก โดยจะตั้งหัวข้อว่า **ตัวธาตุแท้ๆ นั้นมันคืออะไร.****

จะพูดกันตามหลักธรรมในฝ่ายพุทธศาสนา แล้วจะไม่พูดถึงเรื่องชาวบ้าน ไม่พูดถึงเรื่องของฝรั่งมังค่าที่หมายถึงวัตถุทั้งนั้น. ถ้าเมื่อถามว่า**ตัวธาตุแท้ๆ นั้นมันคืออะไร** ก็ต้องบอกว่า **คุณสมบัติหนึ่งๆ**, หรือว่า ค่า, คุณค่าอย่างหนึ่งๆ, ที่แสดงออกมาจากวัตถุหนึ่งๆ. ไม่ใช่วัตถุ ไม่ใช่เนื้อวัตถุ; แต่ว่าเป็น**คุณค่า**อย่างใดอย่างหนึ่งที่มันแสดงออกมาจากวัตถุนั้น; **นั่นแหละคือธาตุ.**

ถ้าเอาธาตุอย่างธรรมดาสามัญมา ก็**ต้องรู้**ให้ได้ว่า เช่นว่า ธาตุอ็อกซิเจนมี**คุณค่า**อย่างไร, ไฮโดรเจนมี**คุณค่า**อย่างไร, คาร์บอนมี**คุณค่า**อย่างไร หรือธาตุพวกประเภทโลหะมี**คุณค่า**อย่างไร, ธาตุประเภทอโลหะมี**คุณค่า**อย่างไร? **คุณค่านั้นๆคือตัวธาตุ;** มิได้หมายถึงตัววัตถุ **คุณค่า**ทางธรรมต่างกันอย่างไรไม่ใช่อย่างชาวบ้าน; มันเป็นคุณค่าอันหนึ่งในวัตถุหนึ่งๆ, คิดดูเถิดว่ามันมีปรากฏการณ์ หรือมีวัตถุนั้นๆ แหละเป็นเครื่องแสดง.

คุณค่าทั้งหลายเป็นนามธรรม; ที่นี้มันไม่รู้ว่าจะแสดงออกมาทางไหน มันก็ต้อง**แสดง**มาทางวัตถุนั้น; **คือทางปรากฏการณ์**ที่เราเห็นได้จากวัตถุนั้นๆเช่น:-

ความร้อนเป็นคุณสมบัติอันหนึ่ง เป็นนามธรรม มันแสดงออกมาทางไม้ฟืนหรือถ่านไฟ, หรือปรากฏการณ์ที่ไฟกำลังลุกอยู่ที่ไม้ฟืนหรือถ่านไฟ; ไม้ฟืนหรือถ่านไฟ หรือแม้แต่เปลวไฟก็ยังมี**โชธาตุไฟโดยตรง. ธาตุไฟโดยตรงก็คือคุณสมบัติ**ที่เผาไหม้สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้, ทั้งที่มันไม่ต้องแสดงเปลวไฟ, ทั้งที่มันไม่ต้องการถ่านและฟืน, มันก็ร้อนได้และเผาได้; จึงต้องกล่าวว่ามันมีปรากฏการณ์.

วัตถุมี**คุณค่าที่แสดงออกมาทางปรากฏการณ์**ของวัตถุนั้นๆ; เช่นวัตถุดิบที่เรียกว่า**ธาตุนี้แหละ;** มันก็มี**คุณสมบัติแข็ง** อย่างธาตุดิน, **คุณสมบัติเหลว**อย่าง

ธาตุน้ำ, คุณสมบัติไหม้เผาอย่างธาตุไฟ, คุณสมบัติลอยระเหยอย่างธาตุลม; นี้เป็นรูปธาตุ.

การแสดงออกของนามธาตุ

ถ้าว่ามันเป็นนามธาตุ มันมีจิตเป็นที่แสดงออก; ส่วนว่ารูปธาตุ ธาตุไฟ อย่างนี้ มันมีคุณสมบัติของไม้ฟืน มีถ่าน มีเปลวไฟลงๆเป็นเครื่องแสดงออก. แต่ถ้าเป็นนามธาตุเช่นความรู้สึกความคิดความนึก ความจำ สติปัญญา อย่างนี้เป็นนามธาตุ; นี้เรียกว่ามันมีสิ่งที่เรียกว่า **จิตเป็นที่แสดงออก**. ถ้าจะเปรียบ ก็เปรียบเหมือนไม้ฟืน หรือถ่านไฟ ให้สิ่งที่เรียกว่านามธาตุในรูปของสติปัญญา ความคิด ความนึก ความจำ อะไร แสดงออกมา; สิ่งทั้งหลายทั้งหมดนี้เป็นเรื่องธาตุที่มีเหตุมีปัจจัย.

การแสดงออก ของนิพพานธาตุ

ถ้าเป็นนิพพานธาตุ ตัวแท้ของนิพพานธาตุ **มิได้ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย**; มันก็เลยต้องมีการแสดงออกอีกแบบหนึ่ง คือทางธัมมารมณอันเป็นที่รู้ได้ทางจิต รู้ได้ แต่เพียงปรากฏการณ์หรือปฏิกิริยาที่แสดงออกมา. **ตัวธาตุนิพพานแท้ๆ** ไม่มีทางจะทราบได้ **ไม่มีทางจะสัมผัสได้**; แต่ว่าปฏิกิริยาที่สิ่งนั้นกระทำแก่จิตนี้ **เมื่อจิตมันหลุดพ้น**จากเครื่องผูกมัดแล้ว สิ่งนั้น**สัมผัสกับจิต**แล้ว มีความรู้สึกได้ทางจิตนั้น; มันก็ให้ความ**รู้สึกที่ไม่มี**ความทุกข์เลย. นี้เรียกว่านิพพานธาตุแสดงออกมาทางจิต; แต่ว่าจิตนั้นก็ไม่ใช่นิพพาน หรือว่าความรู้สึกนั้นปรากฏการณ์นั้นก็ไม่ใช่นิพพานธาตุ. แต่หากว่ามันมาจากนิพพานธาตุที่มันแสดงออกมาทางจิต, หรือทางปรากฏการณ์ทางจิต.

พูดไปเท่าไรก็ต้อง**สรุป**ความได้แต่เพียงแค่นี้ว่า : **ตัวธาตุแท้ๆ** นั้น มันมี**คุณสมบัติ**อันหนึ่ง แสดงมาทาง**วัตถุ** บ้าง **ทางจิต** บ้าง แล้วแต่ว่ามันเป็นธาตุชนิดไหน.

ธาตุ แบ่งกลุ่มได้เป็น ๓

ความหมายของคำว่า “ธาตุ” ถ้าจะจำแนกให้มันเป็นเค้าๆ, ก็จำแนกอย่างพระท่านสวดเมื่อตะกี้ที่ว่า : ธาตุมีอยู่ ๓ ธาตุ ๑. **รูปธาตุ** ธาตุที่ทำให้ปรากฏเป็นรูปธรรมขึ้นมา. ๒. **อรูปธาตุ** ธาตุที่ทำให้ปรากฏเป็นอรูปธรรมขึ้นมา. ๓. **นิโรธธาตุ** ธาตุที่ทำให้ปรากฏความดับแห่งธาตุทั้งหลายทั้งปวงขึ้นมา. มีอยู่ ๓ ธาตุเท่านั้น.

ธาตุที่ ๑ รูปธาตุ นี้เราค้นเคยกันมาก ทั้งในแง่ของวัตถุ และทั้งในแง่ของคุณสมบัติที่มีอยู่ในวัตถุนั้น; นี้เรียกว่ารูปธาตุหรือสังขตธาตุ, หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งก็เรียกว่ารูปธรรมก็ได้. เมื่อตะกี้ได้บอกแล้วว่า คำว่า ธาตุ, ธา-ตุ กับคำว่า **รูปธรรม**, พูดว่า **รูปธรรมก็คือรูปธาตุ**. แต่เดี๋ยวนี้เรากำลังพูดกันด้วยคำว่า ธาตุ, พูดด้วยคำว่ารูปธาตุ. ธาตุที่ ๑ คือรูปธาตุ ที่ทำให้เกิด รูปธรรมทั้งหลาย.

ธาตุที่ ๒ เรียกว่า **อรูปธาตุ** ที่ทำให้เกิดอรูปธรรมทั้งหลาย. ธาตุนี้เรียกว่า **สังขตธาตุ**.

ธาตุที่ ๓ เรียกว่า **นิโรธธาตุ** หรือสังขตธาตุ คือธาตุที่จะเป็นที่ดับเสียทั้งแก่รูปธรรม และอรูปธรรม. ธาตุมีเท่านี้ ไม่มีมากไปกว่านี้; ตั้งแต่ขี้ฝุ่นเม็ดหนึ่ง สูงขึ้นไปจนถึงเทวดา พระเจ้า จนกระทั่งถึงนิพพาน รวมได้เป็น สามอย่างเท่านั้นเอง คือรูป อรูป และนิโรธ.

การปรากฏแห่งธาตุอันเป็นนามธรรมจะปรากฏอย่างไร

ที่นี่ จะดูกันในเรื่องที่ว่ามันจะปรากฏอย่างไร? เพราะสิ่งที่เรียกว่า ธาตุนั้นมีใช่ตัววัตถุ; ในทางธรรมะในทางศาสนาถือว่าคุณสมบัติแห่งวัตถุ แห่งสิ่งที่เรียกว่าธาตุนั้น มันเป็นนามธรรม; แล้วมันจะปรากฏอย่างไร?

การปรากฏแห่งธาตุ ที่เป็นสังขตะ คือมีเหตุมีปัจจัยปรุงแต่งนี้ มันปรากฏได้ต่อเมื่อมีเหตุ มีปัจจัย, แล้วก็มีโอกาสแห่งการปรุงแต่ง. ถ้ามีแต่ปัจจัย ไม่มีโอกาส มันไม่มีทางจะปรุงแต่งได้; ต้องมีปัจจัยด้วย และมีโอกาสที่จะทำการปรุงแต่งนั้นด้วย. เหมือนที่เรามีดินเหนียว มันเป็นหม้อไม่ได้; มันก็ต้องมีโอกาสหรือสามารถ ที่จะปั้นดินเหนียวให้กลายเป็นหม้อได้. บรรดาธาตุทั้งหลายที่เป็นสังขตะ คือต้องอาศัยปัจจัยปรุงแต่งแล้ว, มันต้องมีปัจจัยด้วย, แล้วก็ต้องมีโอกาสแห่งการปรุงแต่งนั้นด้วย.

การปรากฏของกามธาตุ

ยกตัวอย่างเช่น กามธาตุ คือธาตุอันหนึ่ง ซึ่งถ้าแสดงออกมาแล้ว ก็ทำให้เกิดความรู้สึกทางกามระหว่างเพศ. นี้เรียกว่า กามธาตุ ต้องมีปัจจัยแห่งกามธาตุ เช่นเพศตรงกันข้าม พรู้อมอยู่, แล้วต้องมีโอกาสแห่งการสัมผัสทางอายตนะ ระหว่างสิ่งทั้งสองนั้น, แล้วก็ด้วยอำนาจของอวิชชา; นั้นแหละเรียกว่าโอกาส, แล้วก็มีการปรุงแต่งไปตามกฎเกณฑ์ของปัจจุสมุปบาท; กามธาตุก็สำเร็จประโยชน์ตามความหมายของกามธาตุ : มีการบริโภคนกาม หรือว่ามีปฏิภิกิริยา มีวิบากอะไรเกิดขึ้นมาจากกามนั้นๆ.

นี่ส่วนที่เป็นกามธาตุ ต้องมีเหตุปัจจัยของกามธาตุ เช่นเพศตรงกันข้าม ต้องมีโอกาสแห่งการสัมผัสทางอายตนะ เพราะความโง่; แล้วต้องมีการปรุงแต่งไปตามลำดับในลักษณะปัจจุสมุปบาท เช่น *กระทบ เกิดวิญญาณ เกิดผัสสะ เกิดเวทนา เกิดตัณหา เกิดอุปาทาน* อย่างนี้เป็นต้น เรียกว่าสมมูรุธ; นี่เป็นส่วนกามธาตุ.

การปรากฏของรูปธาตุ

ในส่วนรูปธาตุ หรืออรูปธาตุ ก็เหมือนกันอีก; แต่มันไม่เกี่ยวกับกามธาตุ หรือเรื่องระหว่างเพศ. มันไม่ต้องมีกามตัณหา สำหรับรูปธาตุ; แต่มันก็ต้องมี

ภวัตถหา หรือวิภวัตถหาอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามแต่จะไปพอใจในรูปล้วนๆ ไม่เกี่ยวกับกาม; หรือเกลียดกาม เช่นรูปฉาน และอรุณรูปฉานอย่างนี้ มันก็ต้องมีภวัตถหา, หรือมีวิภวัตถหา คือความรัก หรือความเกลียดสิ่งตรงข้าม ด้วยความโง่ ความหลงในสิ่งนั้น. เหมือนว่าคนเราจะไปหลงนกเขา หลงปลา กัด หลงต้นบอน หลงอะไรที่เป็นวัตถุล้วนๆ; นี่มันก็ต้องมีัตถหาชนิดหนึ่ง แม้ไม่ใช่กามัตถหา. **นี่เป็นเรื่องของรูปธาตุ** ที่มันจะแสดงตัวออกมา จะต้องมี่ปัจจัยนั้นๆ.

หรือว่า จะยกตัวอย่างด้วยเรื่อง เล่นต้นบอน หรือเล่นเครื่องแก้วเจียรระโนอย่างนี้ มันก็ต้องมีวัตถุเป็นอารมณ์, ก็ต้องมีโอกาสที่จะได้สัมผัส ที่จะได้เกี่ยวข้อง, แล้วก็มีการปรุงแต่งในจิตใจ จนกระทั่งเกิดความรักความหลง, รูปธาตุจึงจะแสดงตัวออกมา.

การปรากฏของรูปธาตุ

จะยกตัวอย่าง เรื่องเกียรติยศชื่อเสียง ซึ่งบ้า ซึ่งหลงใหลกันนัก ซึ่งเป็นของไม่มีรูป มันก็ต้องมีเหตุ**ปัจจัย** แม้ไม่มีรูป; ก็เอานามธรรมที่นึกเห็นมาเป็นปัจจัย และมี**โอกาส**ที่จะได้รับ ได้รู้สึก ว่ามีเกียรติอะไรอย่างนี้ มันต้องมี; มันก็ต้องปรุงแต่งไปตามกฎเกณฑ์ของปัจจุสมุขบาท จึงเกิดัตถหา อุปาทาน. **นี่เรียกว่ารูปธาตุ** มันแสดงออกมาแล้ว หรือมันทำพิษแล้ว.

ดังที่กล่าวมาแล้ว จะเรียกว่า**กามธาตุ** หรือ**รูปธาตุ** **อรุณรูปธาตุ** อย่างใดอย่างไหนก็ตามเถอะ การที่จะปรากฏออกมานี้ มันจะต้องมีลักษณะอย่างเดียวกัน : คือ**ต้องมีปัจจัย** แล้วก็**มีโอกาส** แล้วก็**มีการปรุงแต่งตามกฎเกณฑ์**. สามคำนี้จะต้องจำไว้ให้ดี จะต้องมี**ปัจจัย** ต้อง**มีโอกาส** แล้วก็**มีการปรุงแต่งตามกฎเกณฑ์**; สิ่งทีเรียกว่ากาม ว่ารูป ว่าอรุณ จะเกิดขึ้น

นี้ฝ่ายสังขตธาตุ มันเป็นอย่างนี้; ยกเว้นแต่ฝ่ายอสังขตธาตุ คือพระนิพพาน หรือนิโรธธาตุ ซึ่งไม่ต้องเป็นอย่างนี้.

การปรากฏของฝ่ายอสังขตธาตุ

ที่นี่ สำหรับฝ่ายอสังขตธาตุ ที่จะปรากฏออกมาได้จะเป็นอย่างไร? เพราะว่าพระนิพพานไม่มีปัจจัย, พระนิพพานไม่อยู่ใต้อำนาจปัจจัย. มันก็ต้องโอบนมาเป็นเรื่องของฝ่ายสังขตธาตุ โอบนมาเป็นเรื่องของจิต, มันเป็นเรื่องของจิตที่เป็นฝ่ายสังขตธาตุ; ไม่ใช่เรื่องของนิพพานซึ่งเป็นอสังขตธาตุ. **แต่เราจะสามารถได้รับประโยชน์จากพระนิพพาน ด้วยการที่เราอบรมจิตให้ดี ให้ถูกต้อง ตามวิธีที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ว่า กิเลสและอาสวะทั้งหลาย มันจะสิ้นไปได้ได้อย่างไร?**

เมื่อกิเลสและอาสวะทั้งหลายออกไป มันก็นิพพานนั่นแหละ, หรือ อย่างน้อยก็รสของพระนิพพาน คือความไม่มีทุกข์เลย นั่นแหละ ก็ปรากฏแก่จิต. มันทำได้เพียงเท่านี้; เพราะว่า กายและจิต นี่มันเป็นสังขตธาตุ. แต่สามารถจะปรับปรุงให้ได้รับประโยชน์ ได้รับผลจากธาตุ ที่เป็นอสังขตธาตุ; ไม่ใช่ความหมดกิเลสโดยตรงจะเป็นตัวธาตุ. มันมีอะไรอีกอันหนึ่ง ซึ่งซ่อนอยู่หลังนั้น ซึ่งอยู่หลังนั้นไปอีกทีหนึ่ง; คือ **ว่าเมื่อหมดกิเลส ธาตุนี้จึงจะปรากฏ** แต่เวลาพูดก็พูดไม่ได้อย่างนั้น; ก็ต้องพูดเอาไว้ว่า ความที่สิ้นโลภะ โทสะ โมหะ นั่นเป็นอสังขตธาตุ. นี่คำอธิบายในบาลี พบอย่างนี้; แม้ไม่ใช่พุทธภาษิตก็พบอย่างนี้; เพราะว่าเราไม่สามารถจะพูดอย่างอื่นได้.

ที่แท้จริงจะพูดว่าภาวะอะไรอันหนึ่ง ซึ่งปรากฏออกมา **เมื่อสิ้นโลภะ โทสะ โมหะ แล้วนั่นแหละ เป็นอสังขตธาตุ;** แต่ไม่เห็นท่านพูดอย่างนี้ ท่านพูดว่า สิ้นโลภะ สิ้นโทสะ สิ้นโมหะ นั่นเป็นอสังขตธาตุ มันก็ต้องเอาความที่,

หรือลักษณะ หรือภาวะ หรืออะไร ที่สิ้นโลกะ โทสะ โมหะ นันทะ เป็นอสังขตธาตุ; นี่คือการปรากฏแห่งธาตุเป็นอย่างไร ทั้งฝ่ายสังขตะและฝ่ายอสังขตะ.

ทุกสิ่งเป็นธาตุ

สรุปสั้น ๆ ข้อความนี้ ก็จะได้ว่า **ทุกสิ่งเป็นธาตุ**; นี่แหละข้อแรก. จะต้องมองให้เห็น ให้เข้าใจชัดเลย ไม่ต้องเชื่อใคร ว่าทุกสิ่งไม่ว่าอะไร สังขตะ หรืออสังขตะ หรืออะไรก็ตาม เป็นธาตุ; แต่ว่าธาตุนั้นๆ ไม่อาจจะแสดงคุณหรือค่า หรือคุณสมบัติออกมาจนกว่าจะถึงโอกาส. หมายความว่าธาตุนั้นๆ จะเป็นสังขตธาตุ หรืออสังขตธาตุก็ตาม แต่ยังไม่แสดงคุณค่า หรือคุณสมบัติออกมาจนกว่าจะถึงโอกาส; เมื่อมันได้ปัจจัยเฉพาะ ได้โอกาสแห่งการปรุงแต่ง ปรุงปรุงถูกต้อง มันจึงจะแสดง คุณค่าอันแท้จริงออกมา.

ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ก็เหมือนกัน โอกาสเหมาะ มันจึง **แสดงคุณค่านั้นออกมาได้; ไม่ใช่ตัวธาตุนั้นๆ**. ถึงแม้แต่นิพพานธาตุก็เหมือนกัน ต้องมีการปรับปรุง ภาย วาจา ใจ ครอบถ้วนถูกต้องพร้อมแล้ว มันจึงจะแหวกออกมา ให้ “เห็น”; อย่างที่นิพพานธาตุแสดงออกมาเป็นความสุข นั่นไม่ใช่ตัวนิพพาน; มัน เป็นเพียงปฏิบัติการที่ออกมา จากการที่จิตสัมผัสกับนิพพานธาตุ หรือคุณค่าของนิพพานธาตุ. ผลคือ**ความสุข**นั้น มันก็เป็น**ธาตุ** เรียกว่า เวทนาธาตุ.

เรื่องเกี่ยวกับพระนิพพานนี้ ขอให้ไปศึกษาเรื่องนิพพานธาตุสองอย่าง : **สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ, อนุปาติเสสนิพพานธาตุ**. อันสูงสุด เรียกว่า**อนุปาติ-เสสนิพพานธาตุ** ได้แก่ : “ภิกษุนี้มี ราคะ โทสะ โมหะ สิ้นแล้ว, มีอาสวะ สิ้นแล้ว, มีกิจควรทำ ทำเสร็จแล้ว, เวทนาทั้งหลายของเธอนั้น จักเป็นของเย็น”; นี่คือลักษณะของอนุปาติเสสนิพพานธาตุ **มีความเย็นอะไรอันหนึ่งแสดงออกมาใน**

เวทนาทั้งหลาย คือไม่มีเวทนาที่เป็นของร้อนอีกต่อไป. นี้เรียกว่าการปรากฏแห่งธาตุ ทั้งที่เป็นสังขตะและเป็นอสังขตะ.

การเปรียบเทียบ ระหว่างธาตุกับคน

ชั่วเวลาที่เหลืออยู่เล็กน้อยนี้ จะพูดเพื่อความเข้าใจชัดขึ้น โดยการ**เปรียบเทียบระหว่างสิ่งที่เรียกว่าธาตุ กับสิ่งที่เรียกว่าคน.**

เดี๋ยวนี้เราจะมองโลกในปัจจุบันกันก่อน เพื่อให้รู้จักคำว่า “คน” ในโลกปัจจุบันนี้. เราจะได้รู้ว่า *คน* ในโลกปัจจุบันนี้ มันเกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ ในลักษณะอย่างไร; แล้วเราจะรู้จักได้เองว่า **คนคืออะไร, ธาตุคืออะไร,** เพราะคนในโลกปัจจุบันนี้ เขาก็เคยวิจารณ์กันมากแล้ว ว่ามันเป็นยุคอะไรก็ไม่รู้ ไม่อยากจะเรียก. มันเป็น**ยุคปัจจุบันนี้** ที่**คนหลงไหลกันแต่วัตถุ.** คนหลงไหลกันแต่วัตถุ, รู้จักกันแต่วัตถุ; รู้จักแต่เนื้อหนัง รู้จักแต่ความสุขทางเนื้อหนัง; ไม่รู้จักนามธรรม จิตใจ วิญญาณ ธรรมะ พระเจ้า นี้ไม่รู้, ไม่เอาใจใส่ สลัดทิ้งไปเสีย; ไม่มีพระเจ้า พระเจ้าตายแล้ว ศาสนาไม่จำเป็น ธรรมะไม่มีประโยชน์ ชื่อของกินไม่ได้ อย่างนี้ เป็นต้น : คนโดยเฉพาะในยุคปัจจุบันนี้ เขารู้เรื่องแต่ฝ่ายวัตถุธาตุ ที่เป็นตัววัตถุ.

คนสมัยปัจจุบันสามารถเอาวัตถุ เอาตัววัตถุมาประดิษฐ์ เป็นอุปกรณ์สำหรับให้ความสุข สนุกสนานทางเนื้อหนังกันถึงที่สุด, หรือว่าเพื่อจะใช้สอยสะดวกอย่างใดอย่างหนึ่งจนถึงที่สุด. แต่ว่าทั้งหมดนั้นเป็นไปเพื่อความสุขทางเนื้อหนังกันทั้งนั้น คือเพื่อกามธาตุทั้งนั้น; แม้ว่าจะมีวิชาไปโลกพระจันทร์ไปอะไรก็ได้ แต่ผลมุ่งหมายปลายทางมันก็เพื่อเนื้อหนัง, เพื่อความสุขทางเนื้อหนัง เพื่อกามธาตุทั้งนั้น, เขาจึง**รู้แต่ฝ่ายวัตถุธาตุ** แล้วก็**เพื่อส่งเสริมกิเลสระเภทตัวกู-ของกู** ให้มากขึ้นๆ. เราเลยเรียกพวกนี้ว่า

พวกวัตถุนิยม, เป็นไปแต่เรื่องวัตถุ, วัตถุธาตุ. มันต่างจากพวกพุทธบริษัทที่แท้จริง; พุทธบริษัทที่แท้จริงจะรู้แต่อย่างนั้น จะทำอย่างนั้นไม่ได้.

พุทธบริษัทจะต้องรู้ทั้งวัตถุธาตุ กระทบนิโรธธาตุ

พุทธบริษัทนี้จะต้องรู้ทั้งวัตถุธาตุ ทั้งรูปธาตุ ทั้งอรูปธาตุ กระทบทั้งนิโรธธาตุ; ในเมื่อคนธรรมดาสามัญในโลกนี้ รู้จักกันแต่เรื่องวัตถุธาตุ เรื่องกามธาตุ. พุทธบริษัทจะต้องรู้หมด: เรื่องกามธาตุ เรื่องรูปธาตุ เรื่องวัตถุธาตุ อรูปธาตุ ก็รู้ แล้วต้องรู้นิพพานธาตุด้วย จึงจะเรียกว่าเป็นพุทธบริษัท; ต้องมีความรู้ที่จะ**ขจัดตัวกู** **ของกูออกเสีย**. ขจัดธาตุที่เป็นปัจจัยแห่งความทุกข์ออกเสีย, แล้วก็ปรับปรุงธาตุที่เป็นปัจจัยแห่งความดับทุกข์ ให้มันเจริญ ก้าวหน้า.

สรุปแล้วพุทธบริษัทต้องไปจบที่นิพพาน; ดังนั้นพวกเราพุทธบริษัทจึงพูดกันแต่เรื่องนิพพานอยู่เป็นประจำ ในเมื่อพวกอื่นเขาพูดกันแต่เรื่องวัตถุ และความสุขทางเนื้อหนังเท่านั้นเอง. พวกที่**รู้จักแต่วัตถุ** มันก็กลายเป็น**วัตถุนิยม**; พวกพุทธบริษัทรู้หมด ก็กลายเป็นพวก**รู้ความจริงเป็นสัจจนิยม** ธรรมนิยม อะไรไป.

พวกวัตถุนิยมรู้แต่วัตถุ; เขาเลยถือว่า ไม่มีธาตุอื่นแล้ว มีแต่ธาตุวัตถุนั้นแหละ, ธาตุอื่นจากวัตถุไม่มี. ถ้าไปถามเขาว่า แล้วจิตใจของคนเราที่คิดนึกได้นี้มันคืออะไร มันเป็นธาตุอะไร? เขาบอกว่ามันเป็นผลิตภัณฑ์ของวัตถุ, เนื้อหนังร่างกายเป็นวัตถุ. พอมีอะไรมากระทำให้เกิดปฏิกิริยา มันก็เป็นปฏิกิริยา ออกมาเป็นจิตเป็นใจ เป็นความรู้สึกนึกคิด; ธาตุที่แท้จริงสำหรับเป็นจิตเป็นใจ นั้นไม่มี เป็นเพียงปฏิกิริยาจากวัตถุ. เช่นเดียวกับว่า พอมันเกิดการถูหรือการหมุนวัตถุ กระแสไฟฟ้าก็เกิดขึ้น อย่างนี้เป็นต้น.

ยกตัวอย่างง่าย ๆ เาว่าธาตุสองอย่าง มีศักดิ์ต่างกันมาถุ เกิดกระแสไฟฟ้าขึ้น หรือทำเป็นขดลวดไดนาโมให้หมุน ปฏิกริยาก็ออกมาเป็นกระแสไฟฟ้า; เขาเห็นว่ามีแต่ธาตุธาตุอันแท้จริง นอกนั้นไม่ใช่ ไม่มี; ดังนั้นที่เรียกว่าจิตวิญญาณอะไรนี้เป็นเพียงปฏิกริยาออกมาจากธาตุ. เขาจึงสรุปความว่า : เพราะฉะนั้นจิตใจนี้อยู่ภายใต้อำนาจธาตุ; เมื่อจิตใจอยู่ใต้อำนาจธาตุ เราก็คงไม่ต้องไปสนใจกับจิตใจ, เราสนใจแต่เรื่องธาตุ แล้วธาตุก็จะสร้างจิตใจไปตามที่เราต้องการ.

นี่ เรียกว่าวัตถุนิยม ซึ่งจะต้องรู้ไว้ อย่าให้ไปเข้าพวกเขาโดยไม่ทันรู้ตัว เดียวนี้โลกมันกำลังถูกรอบงำด้วยวัตถุธาตุมากขึ้น.

พุทธบริษัท ต้องรู้สูงถึง นิพพาน

พวกพุทธบริษัทเห็นตรงกันข้าม ว่า มันมีธาตุประเภทนามธาตุ วิญญาณ-ธาตุ มโนธาตุ อะไร ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้, แล้วยังแถมมีสังขตธาตุ คือไกลลิบไปถึงสูงสุดเป็น นิพพานโน้น. แต่ในระดับทั่วไปนี่ถือว่ามีมโนธาตุ วิญญาณธาตุ จิตธาตุ อะไรนี้แหละเป็นตัวสำคัญ, เป็นตัวประธาน ซึ่งมีอำนาจนำ หรือบังคับวัตถุ. มันกลับตาลปัตรกันอย่างสิ้นเชิง ในเมื่อฝ่ายนี้ถือว่า จิตนี้มันเป็นธาตุ เป็นตัวเองอย่างหนึ่ง แล้วนำหรือบังคับวัตถุทั้งหลาย, บังคับรูปธรรมทั้งหลาย; ดังนั้น **สุข หรือทุกข์ ขึ้นอยู่กับมโนธาตุ มิได้ขึ้นอยู่กับวัตถุเลย.** นี่แหละถ้าว่าคนเขารู้เรื่องนี้กันแล้ว ก็ไม่เกิดวัตถุนิยม ก็ไม่เกิดคอมมิวนิสต์ ไม่เกิดนายทุน กรรมกรขึ้นมาได้.

เขาไปหลงบูชาวัตถุนิยม; มันก็เกิดคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็น *dialectic materialism* คือเป็นวัตถุนิยมที่สามารถแสดงให้เห็นแจ่มแจ้งได้ด้วยเหตุผล ก็เรียกว่า

dialectic materialism ซึ่งกำลังเป็นปัญหายุ่งยากลำบากเหลือประมาณ ในโลกเวลานี้. เพราะว่าไปเอาวัตถุดิบเป็นหลัก; ไม่ได้เอาจิตใจเป็นหลัก จึงไม่ยอมเสียสละวัตถุ, ยอมตายเพื่อวัตถุ; ก็เลยได้ฆ่ากันเพราะวัตถุ.

พวกพุทธบริษัท มีความรู้เรื่องธาตุ; นี้หมายความว่า เป็นพุทธบริษัทจริงๆ ไม่ใช่พุทธบริษัทเก๊. ต้องมีความรู้เรื่องธาตุ รู้วัตถุธาตุ รู้รูปธาตุ รู้รูปธาตุ รู้นิโรธธาตุ, หรือสรุปความสั้นๆ ก็ว่า รู้ทั้ง สังขตธาตุ และอสังขตธาตุ; นี้แหละจึงจะเป็นพุทธบริษัท.

ที่นี้ก็เหลือแต่ว่า เราจะทำไปตามวิถีทางของเราอย่างไร? คือหมายความว่า เราไม่ไปตามกันฝรั่งแล้ว; เราจะไปตามวิถีทางของพุทธบริษัท : ก็ต้องศึกษาเรื่องธาตุ อย่างที่ว่ามาแล้ว ให้ละเอียดลออให้ยิ่งขึ้นไป, ให้รู้ว่า เรื่องธาตุอย่างชาวบ้านเป็นวัตถุ นั้นอย่างหนึ่ง, เรื่องธาตุอย่างทางธรรมะอย่างพุทธบริษัทนั้นอย่างหนึ่ง. แต่เรื่องธาตุนี้ก็มีความเกี่ยวพันบางอย่าง ที่ยังคล้ายๆ กันอยู่มาก ทั้งฝ่ายวัตถุและฝ่ายนามธรรม.

เปรียบเทียบ ธาตุ ฝ่ายวิทยาศาสตร์ กับฝ่ายธรรม

จะพูดกันด้วยธาตุทางวิทยาศาสตร์ : เรื่องธาตุแท้; ธาตุที่เดี๋ยวนี้เขาพบกันว่ามีตั้ง ๑๐๘ อย่างแล้วกระมัง. ส่วนหนึ่งเป็นอโลหะ, ส่วนหนึ่งเป็นโลหะ. ส่วนใดมีคาร์บอนมากเรียกว่า organic นี้มันก็เป็นที่ตั้งแห่งชีวิต, เป็นที่ตั้งแห่งธาตุ จิตตธาตุ เป็นชีวิต. อีกพวกหนึ่ง เป็นอโลหะ เป็น inorganic เป็นอโลหะ นี้ก็ไกลจากการที่จะเป็นชีวิต; แต่แล้วมันก็ต้องปนกันผสมปนเปกัน.

อย่างเช่นในเส้นผมของเราเส้นเดียว มันก็มีธาตุนับไม่ไหว, ในผมเส้นเดียว มีธาตุนับไม่ไหว; แต่ครูนักธรรมในโรงเรียนจะสอนลูกศิษย์ว่า ในผมเส้นหนึ่งก็เป็นเพียงธาตุดินเพียงพาดูเดียว. อย่างนี้มันน่าหัวเราะ เพราะในผมเส้นหนึ่งของคนเรา ที่ยังเป็น ๆ อยู่; ถ้าพูดทางฝ่ายวัตถุธาตุ เท่านั้นแหละ ผมเส้นหนึ่งมันก็มีธาตุคาร์บอน มีธาตูกำมะถัน มีธาตุเหล็ก มีธาตุอะไรอีกหลายธาตุ ประกอบๆ กันขึ้นมาเป็นผมเส้นหนึ่ง; นี้แหละฝ่ายวัตถุธาตุ.

ที่นี้ **ธาตุฝ่ายทางธรรม ฝ่ายรูปธาตุ** มันก็มีคุณสมบัติแห่งธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมอยู่ในผมเส้นเดียวนั้น : ความที่มันแข็งเป็นธาตุดิน, ความที่มันมีน้ำปนอยู่เป็นธาตุน้ำ, ความที่มันอุณหภูมิปนอยู่เป็นธาตุไฟ, ความที่มันระเหยได้เป็นธาตุลม. ที่นี้ข้อที่มันเป็นผมเส้นหนึ่ง นี้มันต้องเป็นสิ่งขตธาตุ คือมีเหตุปัจจัย มีโอกาสปรุงแต่ง มันจึงมาอยู่ในรูปของเส้นผมอย่างนี้; แต่ถ้ามองดูอีกอันหนึ่งมันก็เป็นรูปธาตุ; เพราะมันมีสิ่งแสดงออกให้เห็นได้ทางตา จึงได้เรียกว่ารูปธาตุ. โอ๊ย, เยอะแยะไปเลย ในผมเส้นเดียวนั้นมีธาตุตั้งยี่สิบ สามสิบอย่าง. นี้เรียกว่า **วิถีทางพุทธบริษัท มองดูธาตุอย่างนี้ เพื่อจะเกิดความไม่ยึดมั่นถือมั่น.**

ทุกสิ่ง มีแต่ กลุ่ม แห่งธาตุ

ดังนั้น เราดูให้ครบว่า ธาตุทั้งหลายที่ประกอบกันขึ้นเป็นผมเส้นหนึ่ง เป็น เล็บ เป็นฟัน เป็นเนื้อ เป็นหนัง เป็นเอ็น เป็นกระดูก นั้นแหละ มันคือธาตุแท้ ๆ รวมกัน ครบหมดแล้ว. ทำไมเราไปเรียกมันว่าคน? ก็ลองตั้งปัญหาถามดูว่า : อันไหนเป็นคน? อันไหนเป็นธาตุ? หรือว่าสิ่งที่เรียกว่าธาตุ กับสิ่งที่เรียกว่าคน นั้นมันต่างกันอย่างไร?

เราจะพบกฎเกณฑ์อันหนึ่งซึ่งเขาเรียกว่า : ถ้าพูดกันตามความจริง คือ ปรมัตถ์ นี้อย่างหนึ่ง, ถ้าพูดตามสมมติ ตามที่คนรู้สึกด้วยอวิชชาของตัวเองนี้ก็ไปอีกอย่างหนึ่ง. ถ้ารู้สึกด้วยอวิชชาด้วยการอบรมกันมา อย่างอวิชชากันแต่อ่อนแต่อก มันก็พูดว่าคน. แต่ถ้าศึกษาอย่างละเอียด ตามวิถีทางของพระอรีย์เจ้า ก็บอกว่า กลุ่มแห่งธาตุ มิใช่คน, กลุ่มแห่งธาตุแล้วก็มีใช่คน. คนหนึ่งพูดว่าคน แล้วก็ไม่พยายามที่จะรู้เรื่องธาตุ หรือไม่เข้าใจสิ่งที่เรียกว่าธาตุ. สิ่งที่เราเรียกว่าคน กับสิ่งที่เรียกว่าธาตุที่แท้มันสิ่งเดียวกัน; แต่ถูกมองในลักษณะตรงกันข้ามเสียเลย. คนก็ไปอย่าง ธาตุก็ไปอย่าง แต่ที่แท้มันสิ่งเดียวกัน.

นี่พุทธบริษัท จะต้องเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าคน กับสิ่งที่เรียกว่าธาตุนี้ให้ถูกต้อง; แล้วก็จะได้รับประโยชน์จากการที่เป็นพุทธบริษัท, หรือว่าเป็นคนที่ไม่มีความทุกข์นั้นแหละ. ถ้ามีฉะนั้นแล้วต้องปล่อยไปตามธรรมดาสัจจะ : ต้องเป็นคนมีความทุกข์ แล้วก็ตายไป โดยไม่มีความหมาย ไม่มีค่าอะไร ในการที่เกิดมาที่หนึ่ง. ถ้าจะให้คนมีค่าเป็นมนุษย์ จะให้สูงสุดหรืออะไรขึ้นมา, รู้จักแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้, ก็ต้องรู้จักธาตุ แทนที่จะรู้จักคน. เหมือนคนชาวบ้านรู้จักรถยนต์ ก็รู้จักคันหนึ่งเท่านั้น. แต่พวกนายช่าง พวก technician ทั้งหลาย เขาไม่ได้รู้จักรถยนต์หนึ่งคัน, เขารู้จักอะไรทุกชิ้นที่ประกอบกันขึ้นเป็นรถยนต์ แล้วยังรู้อะไรมากไปกว่านั้นอีก. นี่แหละสายตามันต่างกันอย่างนี้.

ขอให้พุทธบริษัทเรามีสายตาแบบที่เห็นเป็นธาตุ อย่าเห็นเป็นคน. คนทั่วไปเขาเห็นเป็นคน ตามความรู้สึกของเขา ก็ตามใจเขา แต่เราจะเห็นเป็นธาตุ.

นี่คือความรู้ รู้เรื่องที่ต้องทราบก่อน เป็นหลักทั่ว ๆ ไป เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ ที่อาตมาได้เอามาบรรยายเป็นวันแรก เป็นครั้งแรก; เรียกว่า เรื่องที่ต้องรู้คร่าว ๆ ทั่ว ๆ ไปก่อน เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ; แล้ววันหลังก็จะได้พูดถึงตัวธาตุ โดยเฉพาะ เป็นพวก ๆ เป็นหมู่ ๆ เป็นชั้น ไป เป็นลำดับ จะเข้าใจได้ง่าย. เชื่อว่าท่านทั้งหลาย คงจะมีความสนใจในสิ่งที่เรียกว่าธาตุขึ้นมาพอ สมควรแล้ว.

โอกาสวันนี้ก็หมดแล้ว คือเวลาหมดแล้ว, จึงขอยุติไว้เพียงเท่านี้ก่อน.

ปรมัตถสภาธรรม

- ๒ -

๑๓ มกราคม ๒๕๖๖

ข้อควรทราบก่อน เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ” (ต่อ)

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายเรื่อง *ปรมัตถสภาธรรม* เป็นครั้งที่ ๒ นี้ก็ยังเป็นเรื่องเกี่ยวกับธาตุต่อไปตามเดิม เพราะว่ายังไม่จบ. แม้จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับธาตุก็ยังไม่ได้อธิบายถึงสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ โดยเฉพาะ; ได้กล่าวถึงแต่เรื่องที่ควรทราบก่อนทั่ว ๆ ไป เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุเท่านั้น; ทั้งนี้ ก็เพื่อจะให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ ได้ โดยสะดวก โดยง่าย หรือโดยชัดเจนทีหลัง. ฉะนั้น จึงขอให้ตั้งใจทำความเข้าใจ เกี่ยวกับเรื่องควรทราบก่อนทั่ว ๆ ไป เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ.

ในครั้งที่แล้วมา ก็ได้พูดโดยใจความที่สรุปได้ว่า **ธาตุ คือทุกสิ่งที่กำลังเป็นตัวเราในภายใน และเป็นทุกสิ่งภายนอกตัวเรา**; ธาตุจะเป็นทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องกันระหว่างภายนอกและภายในตัวเรา จึงเป็นอันว่า **ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่สิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ”**. แต่แล้วเราก็ไปเข้าใจ เป็นตัวตนบุคคลไปเสีย ไม่เข้าใจว่าเป็นแต่เพียงสักว่าธาตุ โดยแท้จริง; เช่นนี้เรียกว่า ยึดถือเอาธาตุแท้ ๆ ตามธรรมชาตินี้ว่า เป็นตัวเป็นตน. ดังนั้น เมื่อคนจะเข้ามาบวชในพุทธศาสนา จึงสอนกันเป็นเรื่องแรก ให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่า **“ธาตุ”** ว่าไม่ใช่ตัวตน.

พอคนเข้าวัดวันแรก ก็ให้เรียนเรื่องธาตุ หรือธาตุปัจเจกเวกขณัม มีบทพองว่า ยถาปัจจุจย์ ปวตฺตมานัน ฐาตุมตฺตเมเวตฺติ ยทิทํ จิวโร ตฺตพฺภฏฺษโก จ ปุคฺคโล ฐาตุ-มตฺตโก, อธิบายเป็น นิสฺสตุโต นิชฺซีโว สุญฺโฆ ฯลฯ นี่คือเรื่องที่บอกให้รู้ว่า **จิวร หรือคนที่ใช้สอยจิวรนั้นก็ตาม เป็นสักแต่ว่าธาตุ** มิใช่สัตว์ หรือบุคคล ซึ่งจะถือว่าเป็นการว่างจากบุคคล เรียกว่าธาตุ. ในข้ออาหารก็เหมือนกัน : **อาหารก็ดี ผู้กินอาหารก็ดี เป็นสักแต่ว่าธาตุ**, เป็นไปตามธรรมชาติ ว่างเปล่าจากบุคคล. **ที่อยู่อาศัย และผู้ที่เข้าไปอยู่อาศัยก็เป็นสักว่าธาตุ** ด้วยกันทั้งสองฝ่าย มิใช่สัตว์บุคคล ว่างจากสัตว์บุคคล. แม้แต่ยาแก้ไข้และคนเป็นไข้บริโภคยาเข้าไป ทั้งสองอย่างนี้ ก็ไม่ใช่สัตว์หรือบุคคล หรือตัวตนอะไร **เป็นสักแต่ว่าธาตุ**.

ทุกสิ่งเป็นสักว่า ธาตุ

ขอให้ถือว่านี้เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ที่แสดงให้เห็นว่า **ทุกสิ่งเป็นสักว่าธาตุ**; ทั้งนี้ก็เพื่อไม่ให้ไปหลงสำคัญผิดว่า เป็นสัตว์เป็นบุคคล. ถ้าเกิดเป็นตัวเป็นตนขึ้นมา : เป็นเราพวกหนึ่ง เป็นเขาพวกหนึ่ง เป็นของเราอย่างหนึ่ง เป็นของเขา

อย่างหนึ่ง; อย่างนี้เรียกว่ามีดมนเต็มที ที่ไม่เห็นว่าเป็น “เป็นสักแต่ว่าธาตุ” ไปเห็นเป็นตัวตน. อย่างนี้ก็มีเรื่องธาตุนี่เรื่องเดียวที่เป็นหัวใจของธรรมะในพุทธศาสนา.

ถ้ายังเห็นว่าเป็นธาตุอยู่ ไม่ยึดมั่นว่าเป็นตัวตน ก็ไม่เห็นแก่ตน และไม่มีของตน; แล้วก็จะไม่เกิดกิเลส และไม่เกิดทุกข์. พอเห็นว่าเป็นบุคคล : สำคัญไปว่าร่างกายนี้ จิตใจนี้เป็นบุคคล เป็นตัวเป็นตน; ฝ่ายนี้เป็นเราขึ้นมา ฝ่ายโน้นก็เป็นเขาขึ้นมา; เป็นของเราของเขาขึ้นมา. **ความเห็นแก่ตนของแต่ละฝ่ายทำให้เกิดเบียดเบียนกันก็ได้; แม้ฝ่ายเดียวก็ยังเป็นทุกข์ เป็นร้อน เพราะกิเลสที่เกิดขึ้นเพราะความเห็นแก่ตนนั้นก็ได้.** ขอให้เข้าใจเรื่องเป็นพื้นฐานทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ อย่างนี้ก่อน.

ที่นี้ก็มีปัญหาที่เราจะคุยกันต่อไป ว่าทั้งหมดนี้ มันเป็นสักว่าธาตุอย่างไร? เรื่องนี้ต้องขอลอภัย ขอโอกาสที่จะพูดซ้ำ ๆ ซาก ๆ ทำให้บางคนเบื่อทนไม่ค่อยจะได้ ในเมื่อพูดกันซ้ำ ๆ ซาก ๆ **เรื่องมิใช่ตัวมิใช่ตน.**

เรื่องมิใช่ตัวมิใช่ตน นี้อธิบายได้หลายอย่าง : อธิบายเป็นสักว่าธาตุก็ได้ เป็นธรรมชาติก็ได้ เป็นธรรมล้วน ๆ ก็ได้ อะไรก็ได้; แต่ในที่นี้เราจะอธิบายว่าเป็นธาตุ คือเป็นสักว่าธาตุ ไม่ใช่สัตว์บุคคล.

มนุษย์รู้เรื่องธาตุมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล

ขอให้นึกถึงคำว่า “โลกธาตุ”, **หมีนโลกธาตุ** ในบางครั้งก็หว่านไหว. **โลกธาตุ**คือธาตุที่ประกอบกันเป็นโลกนี้ กล่าวไว้ว่ามีตั้งหมีนโลกธาตุ; จะจริงหรือไม่จริงก็สุดแท้. ในที่นี้ขอแต่เพียงว่า**มนุษย์ก็รู้เรื่องธาตุอยู่ไม่น้อย ถึงกับบัญญัติกันแล้วก่อนพระพุทธเจ้าเกิด ว่ามีโลกธาตุตั้งหมีนโลกธาตุ.** ถ้ามีอะไรพิเศษรุนแรงก็ไหว หว่านไหวไป กระทั่งหมีนโลกธาตุ.

เราได้ยินบาลีธรรมจกกับปวัตตตสนสูตรตอนท้ายว่า *เหมือนโลกธาตุห้วนไหว เพราะการประกาศธรรมจักรของพระพุทธเจ้านั้นแหละ* ค่อยรู้กันต่อไปว่า **โลกธาตุอันแท้จริงนั้นคืออะไร?**

ธาตุ คือสิ่งที่พื้นฐานที่สุด

เดี๋ยวนี้จะดูกันเกี่ยวกับเรื่องเบื้องต้นนี้ก่อน : สำหรับสิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ” นั้นก็ได้อธิบายแล้ว ในการบรรยายครั้งที่แล้วมา; **ตามความหมายทางตัวหนังสือนี้ก็คือสิ่งที่ปรากฏฐาน** ชั้นพื้นฐานที่สุด สำหรับที่จะประกอบกันขึ้น เป็นสิ่งต่าง ๆ ต่อมา. สิ่ง ๆ หนึ่งต้องประกอบอยู่ด้วยส่วนหลายส่วน, แต่ละส่วนเป็นธาตุทั้งนั้น อย่างนี้เป็นต้น. คำว่า “ธาตุ” จึงเป็นคำที่ไปถึง **สิ่งซึ่งอยู่ในชั้นรากฐานชั้นต้นที่สุด และเป็นหน่วยย่อย** หน่วยหนึ่ง **ที่จะประกอบกันขึ้น เป็นหน่วยใหญ่ทั้งหมด** คือทั้งหมดของหน่วยใหญ่ประกอบอยู่ด้วยธาตุหนึ่ง ๆ.

ที่นี้ ธาตุหนึ่ง ๆ ก็ยังประกอบกันขึ้น เป็นธาตุอื่นได้หลาย ๆ ธาตุ จนกระทั่งเกิดเป็นธาตุจิต ธาตุใจขึ้นมา แล้วไปยึดมั่นถือมั่น “ธาตุ” นั้นเอง **ว่าเป็นตัวเป็นตน** มันก็เกิดเป็นความคิดขึ้นว่าเป็นตัวเป็นตนโดยสำคัญผิด **แล้วก็มีความทุกข์.**

มนุษย์มีความทุกข์ เพราะไม่รู้เรื่องธาตุ

ในที่นี้จะพูดต่อไปถึงสิ่งที่เราเรียกกัน ว่าคน ว่าสัตว์ คือ **สิ่งที่มีชีวิต** นี้ประกอบอยู่ด้วยธาตุอย่างไร. บางส่วนของเรื่องนี้ก็ได้กล่าวไปแล้วในการบรรยายครั้งก่อน. ในครั้งนี้ก็จะกล่าวเพื่อสรุปความบางส่วนนั้น ให้มาอยู่ในที่เดียวกัน.

ปัญหาเรื่องความทุกข์นี้ มันมีแต่แก่สิ่งมีชีวิต หรือสัตว์ที่มีชีวิต; ถ้าไม่มีชีวิตแล้วก็ไม่ปัญหาอะไร ที่จะพูดกันถึงความทุกข์. เดี่ยวนี้เรากำลังพูดถึงสิ่งที่มีชีวิต

โดยเฉพาะก็คือมนุษย์หรือคนที่กำลังมีความทุกข์ก็เพราะไม่รู้เรื่องธาตุ ไปยึดถือกลุ่มแห่งธาตุว่าเป็นตัวตนเข้า.

สิ่งมีชีวิตชั้นมนุษย์ ประกอบด้วยธาตุ ๕ อย่าง

สำหรับคน ๆ หนึ่ง ๆ มีหลักที่จะแบ่งออกได้ เป็น ๕ ส่วน สำหรับการศึกษารื่องนี้. ในพระบาลีที่จะไม่ค่อยพบเห็นกันนัก มีอยู่แห่งหนึ่ง คือพวกชั้นธสังยุตต์ สังยุตตนิกาย นี้ชี้ระบุไว้ว่า **สิ่งที่จะประกอบกันขึ้นเป็นคนหนึ่ง ๆ นั้น ประกอบด้วยธาตุ ๕ : รูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุวิญญานธาตุ, ที่เราเคยเรียกกันว่าชั้น ๕ ; รู้จักเรียกกันแต่ว่าชั้น ๕. ส่วนธาตุ ๕ ที่มีชื่อ** อย่างเดียวกับชั้น ๕ นี้ ไม่ค่อยรู้จัก ไม่ค่อยได้พูดกัน; ฉะนั้นขอให้รู้เสียว่า **เมื่อมัน ยังไม่เป็นชั้น ก็เรียกว่าธาตุ เช่น รูปธาตุ.**

คุณสมบัติของรูปธาตุแบ่งย่อยออกไปได้อีก

เมื่อยังไม่ประกอบขึ้นเป็นชั้นอยู่ตามธรรมชาติแท้ ๆ ก็เรียกว่ารูปธาตุ คือธาตุที่เป็นวัตถุ, ที่ประกอบด้วยคุณสมบัติของวัตถุ และถึงถึงคุณสมบัติของวัตถุ นั้น ๆ ก็เรียกว่ารูปธาตุ. นี้ยังจะอยู่ในลักษณะที่อาจแบ่งย่อยออกไปว่า เป็น **ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ.**

ธาตุที่มีลักษณะหรือคุณสมบัติ **แข็ง กินเนื้อที่** นี้ก็เรียก **ปฐวีธาตุ-ธาตุดิน.** ธาตุที่มีคุณสมบัติ **ไหลได้** แต่ก็ยังเกาะกุมกันอยู่ มันจึงพากันไหลไปได้; อย่างนี้ก็เรียกว่า **อาโปธาตุ** หรือธาตุน้ำ. ธาตุที่มีคุณสมบัติ **ร้อน หรือตัวคุณสมบัติร้อน** ที่มีอยู่ในวัตถุใดก็ตาม นี้ก็เรียกว่า **เตโชธาตุ** คือธาตุไฟ ธาตุความร้อน. ส่วนที่มัน **ระเหยลอยไปได้** กระจายตัวเรื่อย ก็เรียกว่า **วาโยธาตุ** คือธาตุลม. ทั้งหมดนี้มีได้

หมายความถึงตัววัตถุ หรือลักษณะวัตถุข้างนอก; แต่หมายถึงคุณสมบัติในธาตุนั้นเสมอไป.

ยกตัวอย่างให้ฟังง่าย ๆ เช่นว่า เราหายใจออกมา; ลมหายใจนี้ ถูกหายใจออกมา เป็นลมหายใจ. ในลมหายใจนั้น มีส่วนที่เป็นธาตุดิน คือส่วนที่เป็น อณู น้อย ๆ ที่มันแข็งหรือมันกินเนื้อที่ แต่ละเม็ดดูไม่ค่อยเห็น; อย่างนี้ก็เรียกว่าธาตุดิน มันจะออกมากับลมหายใจนั้น. และมีธาตุน้ำ อาโปธาตุ ก็ออกมากับลมหายใจนั้น เพราะมันมีส่วนที่เป็นน้ำ; ในลมหายใจมีส่วนที่เป็นน้ำ ซึ่งน้อยมากหรือละเอียดมาก. และลมหายใจนี้ก็ยังคง; หมายความว่า ยังร้อยอยู่ระดับหนึ่ง มีธาตุไฟ เตโชธาตุ อยู่ระดับหนึ่ง ติดออกมากับลมหายใจ. และลมหายใจก็เป็นวาโยธาตุ คือมีธาตุลมอยู่ในตัวแล้ว มีส่วนที่มันระเหยกกระจายตัวออกลอยได้นี้ก็เป็นธาตุลม. แม้แต่ในลมหายใจก็มีครบทั้ง ๔ ธาตุดังกล่าวมา.

ที่นี้ ตัวอย่างในของที่หายกลงไปอีก เช่น ในเลือด ก็มีส่วนที่เป็นธาตุดิน, ธาตุน้ำ, ธาตุไฟ คือความร้อน, และธาตุลม คือสิ่งที่ระเหยเป็นไอไปได้. แม้ในเนื้อก้อนหนึ่ง เชือดออกมาจากคน นี้ก็มีทั้งธาตุดิน คือส่วนที่เป็นของแข็งกินเนื้อที่, ธาตุน้ำ คือมีน้ำอยู่ในเนื้อนั้น, มีธาตุไฟ คือความอบอุ่น ความร้อนระดับใดระดับหนึ่ง อยู่ในเนื้อก้อนนั้น, ก็มีธาตุลม คือส่วนที่จะระเหยลอยไปได้. ก็เรียกว่ามีทั้ง ๔ ธาตุ; นี่คือธาตุทั้ง ๔ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นรูปธาตุ เป็นพื้นฐาน มีอยู่สำหรับที่จะเป็นรูปขันธ์ในเมื่อถึงโอกาส.

มีรูปธาตุแล้วยังมีธาตุอื่นสำหรับประกอบเป็นขันธ์ตามโอกาส

ธาตุที่จะทำความรู้สึก ก็เรียกว่า เวทนาธาตุ ที่ยังไม่ทันจะทำหน้าที่เป็นเวทนา; แต่มีไว้สำหรับที่จะปรากฏตัวออกมาเป็นเวทนา สำหรับเป็นเวทนาขันธ์ ในเมื่อถึงโอกาส.

สัญญาธาตุ ธาตุที่ทำให้จำได้ นี่ก็คือธาตุชนิดหนึ่ง ซึ่งยังไม่ทำหน้าที่เป็นสัญญาขั้นต้น กว่าที่จะถึงโอกาส ที่จะเป็นสัญญาขั้นต้น.

สังขารธาตุ ก็เหมือนกัน ธาตุที่เป็นธาตุแห่งความคิด เรียกว่าสังขารธาตุ, ซึ่งจะเป็นสังขารขั้นต้น เมื่อถึงโอกาส.

ธาตุที่เป็น**วิญญาณธาตุ** คือธาตุรู้ ซึ่งจะเป็นวิญญาณขั้นต้น เมื่อถึงโอกาส.

ธาตุทั้ง ๕ เหล่านี้ เมื่อยังไม่ถึงโอกาสยังไม่เป็นขั้นต้นให้ได้ ก็ยังเป็นธาตุที่ห้าอยู่นั้นแหละ : **รูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ วิญญาณธาตุ.**

ธาตุทั้งหลายเกี่ยวข้องกันอย่างไร.

บางคนจะไม่เข้าใจเรื่องของพุทธศาสนา ในข้อที่ว่าธาตุนั้นคืออะไร ถ้าเป็นทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ทางวัตถุ พูดว่า “ธาตุ” ก็ได้ถึงวัตถุธาตุที่แท้; ส่วนพระพุทธรศาสนาี้ได้ถึงคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งแท้เหมือนกัน ซึ่งอยู่ในวัตถุธาตุนั้น ๆ. เมื่อใดธาตุทั้ง ๕ มีรูปธาตุเป็นต้นนี้ จะทำหน้าที่เป็นขั้นต้น, มันทำต่อเมื่อสัมผัสกันกับสิ่งภายนอก; เช่นว่า วิญญาณธาตุ ข้างใน ที่ทำหน้าที่ทางตา ทางหู ทางจมูก เป็นต้น, และก็ได้สัมผัสกับสิ่งภายนอก คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นต้น. หมายความว่า วิญญาณธาตุ จะทำหน้าที่วิญญาณขั้นต้น ต่อเมื่ออายตนะข้างในสัมผัสกับอายตนะข้างนอก.

สิ่งที่มีชื่อว่า อายตนะข้างใน กับข้างนอก ก็เป็นรูปธาตุด้วย

ธาตุข้างนอกกับข้างในกระทบกันตามหน้าที่ จะประกอบเป็นอื่น ๆ ขึ้นต่อไป ท่านจึงเรียก อายตนะภายในว่า **จักขุ** ก็เป็นธาตุ **ตา** ก็เป็นธาตุ **หู** ก็เป็นธาตุ ฯลฯ คือเป็นธาตุข้างในชนิดหนึ่ง ซึ่งทำหน้าที่ตามหน้าที่ของอวัยวะนั้น. ที่นี้ **รูป** **เสียง**

กลิ่น รส ฯลฯ ข้างนอกก็เป็นรูปธาตุ : ธาตุรูป ธาตุเสียง ธาตุกลิ่น ธาตุรส; เป็นธาตุข้างนอกมีสำหรับจะทำหน้าที่เป็นอารมณ์ หรือเป็นวัตถุสำหรับสัมผัสของ ธาตุข้างใน. แสดงให้เห็นว่า อายตนะทั้ง ๖ ข้างในก็เป็นธาตุ ๖ อยู่, อายตนะข้าง นอกทั้ง ๖ ก็เป็นธาตุ ๖ อยู่.

เมื่อไรได้อาศัยกัน : จักขุธาตุ อาศัยกับรูปธาตุ วิญญาณธาตุ ก็เกิดขึ้น แล้วทำหน้าที่; นี่มันจะเกิดวิญญาณชั้นนี้ขึ้นมา. วิญญาณธาตุเป็นวิญญาณชั้นนี้ได้ ก็ต่อเมื่อทำหน้าที่; ถ้าอยู่เฉย ๆ เราเรียกว่าธาตุ คือไม่ได้ทำหน้าที่อะไรของตนเลย.

ธาตุต่าง ๆ เมื่อทำหน้าที่จึงเกิดอาการชั้นนี้โดยลำดับ

ทุกสิ่งที่เราเรียกว่า เป็นธาตุมีรออยู่เป็นพื้นฐาน พอทำหน้าที่ ก็กลายเป็นชั้นนี้ : พอมีตาเห็นรูป วิญญาณธาตุเกิดเป็นวิญญาณชั้นนี้, ร่างกายนี้ก็กลายเป็นรูปชั้นนี้ขึ้นมาประกอบกัน. เพราะว่าตาก็เป็นรูปอันหนึ่ง ก็อาศัยวิญญาณธาตุ ทางตา และประกอบเข้ากับรูปธาตุข้างนอก ก็เกิดเป็นความเห็นทางตา และสัญญาธาตุ ที่ยังเป็นสัญญาธาตุ จะลุกขึ้นมากลายเป็นสัญญาชั้นนี้ ทำหน้าที่รู้สึกได้ว่า มันรูปอะไร ด้วยความจำหรือด้วยความรู้สึกอะไรก็ตาม สัญญาธาตุเลยกลายเป็นสัญญาชั้นนี้.

ที่นี่ **รู้สึกได้ว่า** มันเป็นของเย็น ของร้อน ของอะไรก็แล้วแต่ว่า จะเห็นได้, สวยหรือไม่สวยอย่างนี้ และเรียกว่า เวทนาธาตุก็กลายเป็นเวทนาชั้นนี้ขึ้นมา. ถ้ามีความคิดเกี่ยวกับเรื่องนั้นเกิดขึ้น สังขารธาตุก็กลายเป็นสังขารชั้นนี้ขึ้นมา.

สรุปความว่า ธาตุทั้ง ๕ ซึ่งมีพร้อมอยู่เสมอ คือรูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ วิญญาณธาตุนี้ เดี่ยวนี้ก็ได้กลายเป็นชั้นนี้ทั้ง ๕ ขึ้นมา ในช่วงเวลาที่ตา เป็นต้น กระทบรูปข้างนอก เป็นต้น และมีการปรุงแต่งกันขึ้นเป็นชั้นนี้

ทั้ง ๕ ช่วงเวลานี้เท่ากัน. ถ้าไม่ทำหน้าที่อย่างนี้ ก็กลายเป็นธาตุตามเดิม, อยู่เป็นธาตุไปตามเดิม. ฉะนั้น เราจึงได้**หมวดแรก** เป็นรูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ วิญญาณธาตุ ๕ ธาตุ; **พอทำหน้าที่** ก็จะกลายเป็น**ชั้น** : รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น ๕ ชั้นขึ้นมา.

ตอนที่ เป็นชั้นนี้ยังไม่ถือว่าเป็นทุกข์; **จะเป็นทุกข์** ต้องเป็นในกรณีที่มี**อวิชชา-ความหลง** ความไม่รู้จริงเข้าไปผสมด้วย. เมื่อมีอวิชชาความคิดอันเป็นสังขารชั้นก็เกิดคิดปรุงแต่งเป็นอุปาทาน ยึดมั่นว่า เราเห็นแล้ว, เราเห็น, เราเห็นสวย, เราอยากจะได้; มันก็เลยกลายเป็น : **รูปอุปาทานักชั้น-รูปชั้นที่ถูกยึดมั่นด้วยอุปาทาน, เวทูปาทานักชั้น-เวทนาชั้น** ที่ถูกยึดมั่นโดยอุปาทาน, สัญญาชั้นกลายเป็น **สัญญาอุปาทานักชั้น - สัญญาชั้น** ซึ่งถูกยึดมั่นโดยอุปาทาน, แม้แต่สังขารชั้น ก็กลายเป็น**สังขารอุปาทานักชั้น**, วิญญาณกลายเป็น**วิญญาณอุปาทานักชั้น**.

ธาตุปรุงเป็นเรื่องอื่น ๆ ได้อีก ๓ ชุด

เมื่อธาตุทำหน้าที่ต่าง ๆ นี้ ก็เลยได้ปัญญาอุปาทานักชั้น ๕ คือชั้นที่มีอุปาทาน ๕ ชั้นมา;ซึ่งกล่าวได้เป็น ๓ ชุด : **ชุดแรก**เป็นเพียง**ธาตุ ๕, ชุดที่ ๒** เป็นเพียง**ชั้น ๕, ชุดที่ ๓** เป็น**อุปาทานชั้น ๕** เป็นชั้นที่มีอุปาทาน.

เมื่อยังเป็นธาตุ : รูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ ฯลฯ **ดูเหมือนกับว่ามันยังนอนอยู่**นิ่ง ๆตาม**ธรรมชาติ** พร้อมอยู่ตาม**ธรรมชาติ**, หรือว่าเมื่อมีเหตุปัจจัย ก็เป็นสักว่าธาตุอยู่อย่างนั้นแหละ ไม่ปรุงอะไรก่อน; จะกว่าจะทำหน้าที่อายตนะธรรมข้างนอก ข้างใน ธาตุข้างนอกกับธาตุข้างใน ในรูปของอายตนะ ๖ **เกิดสัมผัส**

กันเข้า ก็กลายเป็นสภาพ จากธาตุเป็นขั้นขั้นขึ้นมา เป็นรูปขั้นขั้น เวทนาขั้นขั้น สัญญาขั้นขั้น สังขารขั้นขั้น วิญญาณขั้นขั้น.

ถ้าใจด้วยอวิชา ก็กลายเป็น อุปาทานนักขั้นขั้นขึ้นมา : รูปที่ถูกยึดมั่น ถือมั่นว่า กูหรือของกูก็ได้. เวทนาจะถูกยึดมั่นว่ากูหรือของกูก็ได้. สัญญานี้ก็ไม่ใช่เล่น สำคัญนักคือรู้สึกนึกคิดอะไรได้นี้ จำอะไรได้นี้; ยึดว่ากูนี้ ถ้าไม่มีกู ทำไมจะจำได้ รู้สึกได้ จึงยึดสัญญาว่ากู ว่าของกู อะไรกันขึ้นมา. สังขารเป็นตัวผู้คิด นี้ก็ยิ่งไปใหญ่เลย มันคิดได้นี้ ทำไมจะว่าไม่ใช่ตัวตน; มันก็เป็นกุศโลบายนี้ ก็เกิดสังขารที่เป็น สังขารูปาทานนักขั้นขั้น ขึ้นมา ในวิญญาณที่รู้แจ้ง ทางตาเป็นต้น รวมทั้งทางหู ทางอื่นด้วย; นี้ก็ควรจะเป็นตัวกูอีกเหมือนกัน กูเห็นนี้.

ขอให้จำ ๓ ชุดนี้ไว้ให้ดี ๆ ว่าเป็นเพียงสักว่าธาตุ ตามธรรมชาตินั้น เดียวนี้ได้กลายเป็นขั้นขั้น และจากนั้นก็กลายเป็นอุปาทานนักขั้นขั้น.

รู้จักธาตุทั้ง ๕ ไว้เพื่อศึกษาเกี่ยวกับเรื่องดับทุกข์

ธาตุใหญ่ ๆ ที่จะเป็นปัญหา สำหรับการศึกษเกี่ยวกับเรื่องทุกข์ เรื่องดับทุกข์ นี้จะต้องถือเอา ๕ ธาตุ นี้แหละเป็นหลัก : รูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ วิญญาณธาตุ ก่อน; แล้วมันก็อยู่ตามหน้าที่เช่นว่า วิญญาณธาตุก็จะทำหน้าที่เป็นวิญญาณขั้นขั้น โดยทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนี้แหละ. หรือว่า รูปข้างนอก เสียงข้างนอก กลิ่นข้างนอกที่มันเป็นเพียงสักว่าธาตุ มันก็จะเข้ามาสัมผัสกับข้างใน และก็ปรุงให้เป็นสัมผัสเป็นวิญญาณ เกิดเวทนาอะไรได้.

พึงสำเหนียกว่าทุกอย่างเป็นเพียงสักว่า “ธาตุ”

นี่แหละขอให้มองดูว่า โดยหลักส่วนใหญ่ นั่น มันก็เป็นเพียงสักว่าธาตุ ไปทั้งนั้น; พุทธอย่างธรรมดาสามัญ ก็ว่า กายนี้มันก็เป็นรูปธาตุ ที่ประกอบอยู่ด้วย

ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ อะไร ๆ อีกหลาย ๆ ธาตุ. **ความรู้สึกนึกคิด**ของเราก็เป็น**ธาตุทางฝ่ายนามธรรม**ทางจิต ซึ่งมันมีความสามารถ มีคุณสมบัติของมันอย่างนั้นเอง, ตามประสาทของสิ่งที่เป็น**นามธาตุ** หรือ**จิตตธาตุ** หรือ**วิญญานธาตุ**ก็ตาม; ไม่อย่างนั้นก็**ไม่เรียกว่า** จิตตธาตุ หรือ**นามธาตุ**. ยิ่งเป็น**ความคิด นึก รู้สึก ความจำ ความเห็นแจ้ง** ทางตา หู จมูก ก็**เรียกว่าธาตุ**ทั้งนั้นเลย **ไม่มีอะไร** ที่จะ**ไม่ถูกเรียกว่า** เป็น**ธาตุ**.

หมั่นพิจารณาให้รู้จักธาตุ เหมือนดังภิกษุสวดปัจเจกเวทณัม

ขอให้พิจารณาดูอยู่เสมอ ที่เรียกว่า **ธาตุปัจเจกเวทณัม**; โดยเฉพาะ **ภิกษุสามเณร** ที่**พิจารณาว่า จีวรและผู้ใช้สอยจีวร เป็นสักว่าธาตุ ไม่ใช่ตัวตน**. **อาหารบิณฑบาตและผู้บริโภค ก็เป็นสักว่าธาตุ ไม่ใช่ตัวตน**. **ที่อยู่อาศัยและผู้อยู่อาศัย ก็สักว่าธาตุ ไม่ใช่ตัวตน**. **หูกยาและคนเจ็บไข้ที่กินเข้าไป** หลาย ๆ อย่าง ก็**สักว่า ธาตุ ไม่ใช่ตัวตน**.

ที่นี้ไม่เฉพาะแต่ภิกษุ สามเณร แม้แต่**ชาวบ้าน** ก็ต้องมี **เครื่องนุ่งห่ม มีอาหาร มีที่อยู่อาศัย** เมื่อมีการ**เจ็บไข้ต้องใช้หูกยา** ก็**ให้รู้แต่ว่า เป็นเพียงสักว่าธาตุ** เป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัยของธรรมชาติ ก็**ไม่มีตัว ที่จะเป็นตัวกู-ของกู** แล้วก็**จะไม่เกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง**ไปได้. ฉะนั้น การพิจารณาเห็นเป็น**สักว่าธาตุ ไม่ใช่สัตว์บุคคล** นี้เป็น**หลักธรรมชั้นสูงสุด**ในพุทธศาสนา; แต่เรื่องเช่นนี้**ไม่น่าสนใจหรืออย่างไร** จึง**ไม่ค่อยมีใครสนใจกัน**.

เรื่องธาตุเป็นเรื่องไม่สนุกสนานที่จะไปสนใจ เพราะ**ไปสนุกสนานที่จะมีตัวกู-ของกู ยึดมั่นถือมั่น สนุกสนานไปด้วยกิเลส** ก็**เลยไม่สนใจที่จะพิจารณาเรื่องธาตุ**; **เรื่องธาตุก็เลยเป็นหมัน** **ไม่เป็นประโยชน์อะไร** แม้แก่**พุทธบริษัทตามสมควรที่จะเป็น**.

ที่น้ำมันยิ่งกว่านั้นก็คือว่า ถ้าใครเกิดอยากจะสนใจขึ้นมาบ้าง ก็ไม่รู้จะสนใจอย่างไร, ไม่รู้จะไปเรียนที่ไหน, ธาตุมีลักษณะอย่างไรก็ไม่ทราบ, และก็ยังจะพูดกันมาบางอย่าง ผิดพลาด ไม่ตรงตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ก็มี เป็นเสียอย่างนี้.

ถ้าพูดดังเช่นว่า ปฐวีธาตุ ขึ้นไปที่ดิน, อาโปธาตุ ขึ้นที่น้ำ, อย่างนี้ มันลวก ๆ หรือว่ามันคร่าว ๆ เกินไป. **ต้องดูให้รู้** ว่าแม้แต่ในดินมันก็มีธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม, แม้แต่ในน้ำ มันก็มีธาตุดิน ธาตุไฟ ธาตุลม; แม้แต่ในลมมันก็มีธาตุดิน ธาตุไฟและธาตุน้ำ อย่างนี้เป็นต้น; อย่างที่ยกตัวอย่างให้ดูแล้ว เราหายใจออกมาครั้งหนึ่ง ก็ยังประกอบด้วยธาตุทุกธาตุ.

พิจารณาคูส่วนประกอบของสิ่งที่มีชีวิต จะเห็นคุณลักษณะของธาตุ

เราดูคนต้องดูให้หมด : ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อเอ็น กระดูก เยื่อ ในกระดูก กระทั่งดับ ไต ใต้ ฟุง อะไรต่าง ๆ แต่ละส่วน ๆ จะประกอบด้วยธาตุ ทั้ง ๔. ที่เป็นของเหลว เช่น น้ำเลือด น้ำหนอง น้ำตา น้ำมูก น้ำลาย น้ำเหลือง อะไรก็ตาม ก็ล้วนแต่ประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ ทั้งนั้น, หรือแม้แต่ว่า ความอุ่น ที่เป็นธาตุไฟนี้ มันก็มีธาตุทั้ง ๔ อยู่ได้; ไม่มีอะไรที่จะขาดจากธาตุทั้ง ๔ แล้ว มันจะทรงอยู่ได้. ให้เราพิจารณาอย่างนี้ ให้ถูกยิ่งขึ้นกว่าเดิม; แม้ผมเส้นหนึ่ง ก็ประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔. พิจารณาอย่างนี้ซึ่งไม่ค่อยจะได้คิดกันนัก ให้เห็นชัดว่าธาตุ ทั้ง ๔ เป็นรากฐานของทุกสิ่ง ที่มีรูปมีร่างเสียก่อน.

พิจารณาอีกวิธีหนึ่งจะเห็นธาตุในวนที่เป็นนามกับรูป

ยังมีรูปธาตุ ชนิดที่ว่าดูเห็นไม่ได้ด้วยตา แต่รู้สึกได้โดยความรู้สึกทางอื่น ก็มี มันก็ยังมีอีกหลายธาตุ. เราจับกลุ่มให้เป็นธาตุไปเสียเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่ง

เรียกว่า**รูป** : เป็นของมีรูปร่าง, สัมผัสได้ โดย ตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้. อีกส่วนหนึ่งเป็น**นาม** เป็นจิต, สัมผัสไม่ได้โดยตา หู จมูก ลิ้น กาย โดยตรง; แต่สัมผัสด้วยจิต คือมโนธาตุ หรือจิตตธาตุ : สิ่งใดที่รู้ได้ด้วยจิต ด้วยมโนธาตุ สิ่งนั้นเรียกว่า ธรรม หรือธัมมารมณ.

ธาตุรูปกับธาตุนามทำหน้าที่แล้วปรุงเป็นธาตุอื่นอีก

ตาคู่กับรูป หูคู่กับเสียง จมูกคู่กับกลิ่น, ลิ้นคู่กับรส กายคู่กับสิ่งที่มาสัมผัสผิวหนัง มโน - ใจ คู่กับสิ่งที่มารู้สึกได้ทางจิตใจ; สองฝ่าย ๆ ละ ๖ ก็เป็น ๑๒ เรียกว่าเป็นธาตุ ก็เป็น ๑๒ ธาตุ. ๖คู่อย่างนี้ก็เป็นการแบ่งเสียที่หนึ่งว่า **ธาตุข้างใน** ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และ**ธาตุข้างนอก** รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ; พอมาพบกันเข้าก็ปรุงแต่งเป็นพวกมโนธาตุ วิญญาณธาตุอะไรขึ้นมา, กระทั่งเป็นภพบาง เป็นสัญญาบาง เป็นสังขารบาง เป็นวิญญาณองบาง.

ไม่มีอะไรเลยที่จะไม่เกี่ยวกับธาตุ; แม้แต่แสงสว่างที่เราเห็นได้ด้วยตา, แสงแดดที่มากกระทบตา ก็เป็นธาตุชนิดหนึ่งที่ต้องสมทบเอาไว้ในรูปธาตุ ที่จะเห็นได้ด้วยจักขุ. นี้เรียกว่าแม้สิ่งที่ไม่ได้มาเกี่ยวข้องกับคนที่มีชีวิตอยู่โดยตรง, แม้เป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต, เป็นวัตถุก็ล้วนแต่เป็นธาตุ, และเป็นธาตุที่เห็นง่าย ที่เรียกว่ามันยังไม่มีค่าอะไรทางความรู้สึก เช่น เป็นไม้ เป็นดิน เป็นหิน เป็นภูเขา อะไรพวกนี้ มันก็ยังเป็นธาตุ; แต่ธาตุวัตถุนั้น ๆ ไม่มีความหมาย ไม่มีปัญหาอะไรเกี่ยวกับความทุกข์หรือดับทุกข์.

คนมีปัญญา เรื่องดับทุกข์

จึงต้องพิจารณาธาตุที่เกี่ยวกับจิตก่อน

เดี๋ยวนี้เราจะพูดกันเกี่ยวกับส่วนที่เกี่ยวกับจิตใจก่อน **สิ่งที่มีจิตใจและมีความรู้สึก** จึงจะมีปัญหาเกี่ยวกับความทุกข์ หรือดับทุกข์. เหมือนดังบาลีที่พระสวด

เมื่อกล่าวว่า : **สำหรับสัตว์ซึ่งมีความรู้สึกต่อเวทนาอยู่ เราตถาคตจึงจะบัญญัติทุกข์ เป็นอย่างนี้ ๆ, เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างนี้ ๆ, ความดับทุกข์เป็นอย่างนี้ ๆ, ทางให้ ถึงความดับทุกข์เป็นอย่างนี้ ๆ.** แปลว่าเรื่องนี้พูดกันได้กับสิ่งที่มีชีวิต ซึ่งมีความรู้สึก เกี่ยวกับเวทนาอยู่; ถ้าไม่รู้สึกก็พูดไม่รู้เรื่อง. เป็นอันว่าเรื่องนี้เป็นเรื่อง **จะพูด สำหรับคนที่มีชีวิต รู้สึกคิดนึกได้.**

สิ่งมีชีวิตที่เป็นสัตว์นั้น ก็มีธาตุในลักษณะเดียวกับคน แต่มันยังไม่ได้ เป็นปัญหา. ให้รู้ไว้ว่าสัตว์ก็มีเรื่องหลักเกณฑ์อย่างสิ่งที่มีชีวิต และเป็นธาตุเหมือน ๆ กัน แต่ยังไม่เป็นปัญหา เพราะยังไม่ใช่คน ที่จะเกิดความรู้สึกอย่างคน; เว้นไว้แต่จะศึกษา ให้มากออกไป. เรารู้ว่าสัตว์เหมือนกันกับคน แต่มันอยู่ในระดับที่ต่ำกว่า ยังอ่อนกว่า ยังดิบ ๆ อยู่ ไม่รุ่งเรือง ไม่รู้สึกเหมือนกับคน.

สิ่งมีชีวิตที่เป็นต้นไม้ ที่เราถือว่าไม่มีวิญญาณมาแต่เดิมนั้น ถ้าดูให้ดีมันก็มี ความรู้สึก มีหลักเกณฑ์อย่างเดียวกับสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย; แต่ว่ามันยังต่ำมาก มันยังไม่แสดงชัด. คนเราเลยไปถือว่าไม่มีวิญญาณ ไม่มีอะไร; ที่แท้มันก็มีหลักเกณฑ์ อย่างเดียวกัน ที่จะมีความรู้สึก แม้กระทั่งว่า ต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อจะให้ออกอยู่.

ทุกสิ่งเป็นธาตุ แต่ระวังจะสับสนที่คำพูด

ที่นี้ ดูต่อไปอีกหน่อยหนึ่งว่า **สิ่งที่จะทำให้สับสน พังไม่ค่อยรู้เรื่อง** เข้าใจไม่ได้ทันที ในขณะที่ได้ยิน นี่ก็ยังมีอยู่. **นี่คือคำพูดที่ไม่ค่อยจะแน่นอน** : บางทีในพระพุทธานุชาตินั้นเอง ตรัสเรียกสิ่งที่เป็นธาตุนั้น ธาตุนี้; แต่ไม่ได้ตรัสใช้ คำว่าธาตุ; เช่นคำว่า *รูป อรูป นิโรธ* นี้บ้าง. ที่ตรัสถึงธาตุ หมายถึงที่เป็นธาตุ **โดยไม่ได้ตรัสว่า รูปธาตุ อรูปธาตุ นิโรธธาตุ ก็มี; แต่ที่แท้ก็คือธาตุ เป็น** รูปธาตุ อรูปธาตุ นิโรธธาตุ. เมื่ออ่านแต่หนังสือก็ไม่รู้เรื่องอย่างนี้, **ไม่รู้จริง** ซึ้งนี้, แล้วก็จะสับสนไปหมด ว่านี่เป็นอะไร เป็นธาตุหรือไม่?

บางที่เราพูดกันว่า ดิน น้ำ ลม ไฟ เราไม่ถือว่า เป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ก็มี; แต่มันก็หมายถึงธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม. เพราะถึงแม้จะหมายถึงดิน น้ำ ไฟ ลม หรือเป็นสิ่งปรากฏอยู่ อย่างนี้ก็หมายถึงส่วนที่เป็นธาตุ มีคุณสมบัติที่เป็นธาตุ รวมกันในสิ่งนั้นนั่นแหละ. ขอให้ทราบไว้ด้วยว่าคำว่า “ธาตุ” นี้ บางทีก็พูดถึง ต่อท้ายชื่อนั้น ๆ, บางทีก็ไม่พูดถึงคำว่าธาตุ; อย่างไรก็ตามก็ดีขอให้เข้าใจว่า ทุกสิ่งเป็นธาตุหนึ่ง ๆ.

ที่นี้ยังมี**ธาตุที่เจือกัน** จะบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์, เป็นธาตุเดียว หรือหลายธาตุเจือกันก็มี.**ธาตุบริสุทธิ์** ในที่นี้เราจะให้คำว่า **ไม่มีธาตุอื่นเจือ**, ยังไม่มีธาตุอื่นเจือ; เป็นวัตถุธาตุล้วน ๆ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ยังไม่มีธาตุอื่นเจือ. ธาตุบริสุทธิ์นั้น ๆ เมื่อไม่มีสิ่งอื่นเจือ นี้หมายความว่า ไม่มีการปรุงแต่ง เป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นมา. ฉะนั้นในการที่ **ธาตุจะเจือกัน จะสัมพันธ์กัน จะปรุงแต่งกัน เป็นของที่ต้องมีแน่นอน**; ไม่อย่างนั้นเรื่องก็คงไม่มี แม้กระทั่งชีวิตมันก็จะไม่เกิด อย่างนี้เป็นต้น. อย่างหลักในพระพุทธรักษา ที่พระสวดเป็นบทแรก ดังได้บรรยายไปแล้ว ในคราวก่อนนั่นแหละ.

ธาตุต่าง ๆ ย่อมเจือและปรุงแต่งเป็นอย่างอื่นอีกมาก

โดยส่วนใหญ่แล้วคน ๆ หนึ่งประกอบด้วยธาตุ ๖ คือ**ปฐวีธาตุ** **อาโปธาตุ** **เตโชธาตุ** **วาโยธาตุ** **อากาศธาตุ** **วิญญานธาตุ**; นี้ดูกันแต่หยาบ ๆ คือมีตั้งแต่ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ธาตุอากาศ ธาตุวิญญาน ในหนึ่งคนก็มีธาตุ ๖. **ถ้าธาตุนั้น ๆ แยกกันอยู่** แต่ละอัน แต่ละธาตุ ๆ **คนก็เกิดขึ้นไม่ได้**, สิ่งที่เราเรียกว่าคนก็เกิดขึ้นไม่ได้. แต่เมื่อธาตุมารวมกัน ทำหน้าที่ด้วยกัน ก็เกิดคน, เกิดสิ่งที่เรียกว่า “คน” ขึ้นมา; **ครั้นแยกเป็นธาตุ ก็กลายเป็นธาตุแต่ละอย่างไป**, ถ้าทำหน้าที่ร่วมกันก็เป็นของใหม่ ขึ้นมาสิ่งหนึ่ง ซึ่งสมมติเรียกว่าคน หรือว่าสัตว์ก็แล้วแต่จะเรียก.

นี่จะเห็นว่าแม้แต่เรียกว่าธาตุหนึ่งแล้ว ก็ยังประกอบด้วยส่วนอื่นอีกหลายธาตุ, และมันยังมีการแบ่งออกเป็นกุศลธาตุ อกุศลธาตุ คือ ธาตุที่ดี ธาตุที่ไม่ดี อย่างนั้น อย่างนี้ ยังมีอีก.

ธาตุที่เจืออยู่ด้วยอวิชชาธาตุก็มีอยู่

นี่คงจะแปลกสำหรับคนทั่วไป ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า : อวิชชาธาตุก็มีอยู่, ใจก็มีอยู่, ธรรมารมณ์ทั้งหลายที่ใจจะรู้สึกก็มีอยู่. นี่แสดงว่าอวิชชาธาตุก็มีอยู่ คำพูดนี้เป็นพระพุทธภาษิต ที่เป็นหลักโดยตรง และสำคัญที่ควรจะทราบ.

ที่นี้พระพุทธเจ้าท่านมองไป ในทางที่จะเกิดกุศลขึ้นมา ก็มาตรัสเทศน์ให้ฟังว่า : ใจหรือมโนนี้ก็มีอยู่ธาตุหนึ่ง เรียกว่า มโนธาตุ, สิ่งต่าง ๆ ที่ใจจะรู้สึกได้ ก็มีอยู่เรียกว่าธรรมารมณ์หรือธัมมธาตุ, และยังมีสิ่งที ๓ คืออวิชชาธาตุ. ถ้าอวิชชาธาตุเข้ามาปนเข้ากับใจ และธรรมารมณ์แล้ว ความรู้สึกนึกคิดที่เป็นอกุศล, เป็นอวิชชาโดยตรงนี้ ก็เกิดขึ้น; เพราะมันเป็นอวิชชา มันไม่รู้. ฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าอวิชชาธาตุนั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เหมือนกับธาตุอื่น ๆ เหมือนกัน, และก็พร้อมที่จะพลัดเข้ามาปรุงอยู่ในจิตใจ ในเมื่อได้โอกาส.

ถ้าสัตว์นั้น ๆ ไม่เคยรู้จักโทษของอวิชชามาก่อน ไม่เคยถูกมาก่อน ยังผลอสติอยู่ อวิชชาธาตุก็จะเข้าผสมเข้าไปในขณะทีปรุงแต่ง : เช่น ตาเห็นรูป เป็นต้น, จะมีการปรุงแต่งทางจิต แล้วก็ผลอสติ เป็นช่องให้อวิชชาธาตุเข้าไปผสมกันพอดี ทำให้เป็นอกุศลและเป็นทุกข์.

ขอให้รู้จักระวังอวิชชาธาตุ คล้ายกับว่าผีปีศาจอันหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในทุกหนทุกแห่ง; เผลอไม่ได้, ไม่มีสติ ไม่มีความรู้ ไม่มีปัญญา เป็นไม่ได้;

ถ้าผลล อวิชาธาตุจะเข้ามาผสมความคิด หรือการกระทำอันนั้น ให้มันเกิดทุกข์ขึ้นมาจนได้. ยกตัวอย่างเช่น เด็กเล็ก ๆ เกิดขึ้นมาใหม่ **ไม่รู้เรื่องอะไร** **ไม่รู้จักอะไร** ก็เรียกว่า **ยังไม่มีวิชา**; พอพบเห็นไฟเป็นสิ่งที่น่าสนใจ ก็เอามือไปขยำไฟดู ไปจับไฟดูเด็กก็มีความรู้เกิดขึ้นมาทันที. ที่แรก**ไม่มีความรู้ มีแต่อวิชา** : ลูกตาเห็นไฟ มโนธาตุที่จะทำให้สั๊กแต่ว่ามองเห็นก็มี, ัมมารมณก็มี, ก็ไปจับเอาไฟเข้า เพราะมันมีอวิชา **ไม่รู้** เข้ามาช่วยด้วย.

ที่นี้ **พอถูกไฟเข้าที่หนึ่งมือพองก็เกิดวิชา**ขึ้นมา เป็นความรู้ว่า สิ่งชนิดนี้มันร้อน หรือมันเป็นอย่างไร, จะเรียกว่ามันเป็นอะไรก็**ไม่รู้**; แล้ว**สัญญามันก็ช่วยจำไว้**. ครั้งที่สองพอมานเห็นไฟอย่างนี้ก็ไม่จับแล้ว นี่ก็คือมันไม่มีโอกาสแห่งอวิชาชนิดนั้นแล้ว. **เมื่อมีวิชาเข้ามาแทนแล้ว ก็มีปัญญา มีความรู้ มีสัญญา มีความจำ** ว่าอย่างนี้ไปจับเข้าไม่ได้. แม้แต่สัตว์เดรัจฉาน ที่แรกก็ยังเป็นอย่างไรไม่รู้; อย่างว่าแต่คน ซึ่งเด็ก ๆ ยัง**ไม่มีความรู้**ในเรื่องอะไร; ก็ทำไปโดยอวิชาเกี่ยวกับเรื่องนั้น. พอถูกเข้าเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ ทำให้ค่อย ๆ จำได้ และก็รู้เองที่เป็นความเจ็บความปวดก็ค่อย ๆ รู้จัก และไม่ทำอีกต่อไป.

ถ้าผลล อวิชาธาตุจะเข้ามาผสมปรุงแต่จิตทันที

อวิชาจะเข้าผสมหรือไม่, นี่มันเหลืออยู่แต่ว่า **จะผลลหรือไม่ผลล**; ถ้าผลลเป็นเรื่องของไม่มีสติ เป็นเรื่องประมาท เป็นเรื่องไม่มีสติ: เช่นทั้งที่รู้อยู่ว่าร้อนก็ยังผลลไปจับเข้า นี่เป็นเรื่องขาดสติ.

ตัวอย่างดังกล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่า **อวิชาธาตุนี้พร้อมเสมอที่จะผสมเข้าไปในการปรุงแต่งทางจิตไม่ว่าในกรณีใด** ตั้งแต่ลูกทารกเด็ก ๆ ขึ้นมา เป็นเด็กเดินได้ เป็นวัยรุ่น เป็นหนุ่มสาว เป็นพ่อบ้านแม่เรือน คนเฒ่า คนแก่; ล้วนแต่มีอวิชา

ซึ่งพร้อมที่จะเข้าไปผสมโรง แทรกแซงในทุกกรณี. ต่อเมื่อเจ็บปวดเป็นทุกข์ขึ้นมาทีหนึ่ง ก็ารู้จักเข็ดหลาบ คอยระวังไว้; ไม่แผลงก็แล้วไป ถ้าแผลงก็มาอีกสักสองสามหน แล้วก็ไม่ได้แผลงอีกในเรื่องนั้น.

ที่นี้ ยังมีปัญหาเหลือในเรื่องธาตุที่ปรุงเป็นกิเลส ซึ่งระวางยาก เข้าในยาก.

ไฟคือกิเลสที่เราจับกันแล้วจับกันอีก; กิเลสไม่เหมือนอย่างถ่านไฟแดง ๆ ซึ่งเหยียบทีหนึ่งแล้วก็ไม่เหยียบอีก. เรื่องทางกายทางวัตถุนั้นเห็นง่าย; แต่เรื่องทางจิตในนี้เห็นยาก เพราะจิตมีความไว ควบคุมยาก และเป็นเรื่องลึกซึ่งขึ้นไปทุกที, ลึกซึ่งยิ่งขึ้นไปทุกที. เรื่องง่าย ๆ ต่ำ ๆ เราค่อย ๆ รู้โดยลำดับ แล้วฉลาดเข้าไปทุกที; คั้นไป ๆ ๆ เมื่อคั้นเข้าไป ตัดในชั้นลึก ๆ จึงจะรู้ว่าเข้าใจยาก ดังเช่นว่า :

ทำไมเราจึงควบคุม ความโลภ ความรัก ความอะไรไม่ได้? ทำไมควบคุมความโกรธ หรือบันดาลโทษะก็ไม่ได้, กระทั่งว่า ทำไมควบคุมความโง่ก็ไม่ได้? นี่เป็นปัญหายากอย่างนี้; ก็เพราะว่ามันมีธาตุชนิดที่ละเอียด ๆ ไปตามลำดับ ; แม้แต่ความโง่ ก็ยังมีอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด.

ปัญหาที่ควบคุมกิเลสไม่ได้ เพราะรู้จักธาตุไม่เพียงพอ

นี่เป็นปัญหาที่คนเราจะต้องรู้ ว่าสิ่งที่ เรียกว่าธาตุ - ธาตุนั้นมันมีอยู่หลายชั้น มีอยู่หลายอย่าง, พร้อมกันนั้นยังเจือปนกันให้ยุ่งไปหมด แทบจะสง่าไม่ออกว่า มันเป็นเรื่องของธาตุอะไร. ที่นี้ดูให้ดีว่า **ยังมีความยากลำบากที่ทำให้เข้าใจเรื่องธาตุนี้ไม่ได้** อยู่อีกหลายอย่าง; สำหรับพุทธบริษัทเราที่นี้แหละ ก็นับว่ายังไม่เคยได้ยิน ชื่อธาตุบางธาตุ ที่มีอยู่ แม้ในพระไตรปิฎก. พุทธอย่างนี้ไม่ใช่จะตำหนิติเตียน หรือว่าจะโยนความผิดไปให้ใคร; แต่ปรากฏชัดอยู่ว่า แม้พุทธบริษัทเรา **ก็ไม่รู้จักธาตุทุกธาตุ** ไม่เคยได้ยินเรื่องธาตุบางธาตุ แม้ที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก.

ต้องศึกษาชื่อของธาตุที่ควรรู้ไว้บ้าง

ธาตุมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน เช่น *สังขตธาตุ* *อสังขตธาตุ* ก็ยังยากที่จะรู้. *รูปธาตุ* *เวทนาธาตุ* *สัญญาธาตุ* *สังขารธาตุ* *วิญญาณธาตุ* ก็ยังยากที่จะได้ยิน. ธาตุที่ลึกยิ่งไปกว่านั้นอีก เช่น *กุศลธาตุ* *อกุศลธาตุ* ก็ไม่เคยรู้; เพราะเคยได้ยิน แต่กุศลธรรม อกุศลธรรม; ไม่เคยได้ยินนิว่ากุศลธาตุ อกุศลธาตุ. แม้ธาตุที่จริง เป็น *สังขธาตุ* *อมุสาธาตุ* นี้ก็จะไม่เคยได้ยิน คือธาตุที่ไม่เคยโกหก ซึ่งหมายถึง *อสังขตะ* หมายถึงนิพพานเท่านั้นแหละที่จะเป็น *อมุสาธาตุ*, ธาตุนอกนั้นเป็น *มุสาธาตุ* ซึ่งหลอกลวงเปลี่ยนแปลง ไม่เที่ยงไม่แน่นอน.

เราอาจพูดได้ แม้ว่า *ธาตุอบาย* *ธาตุสววรรค์* หรือ *ธาตุสัตว์เดรัจฉาน*; พูดได้อย่างนี้เพราะว่ามีธาตุชนิดหนึ่ง หรือสิ่งหนึ่ง ที่ทำให้เกิดความหมายเป็นสัตว์เดรัจฉาน หรือเป็นสัตว์มนุษย์ หรือเป็นอบาย หรือเป็นสววรรค์ขึ้นมา. นี่ก็คือพวก *กุศล* พวก *อกุศล* พวก *สังขตะ* พวก *อสังขตะ* *ความสุข* *ความทุกข์* เหล่านี้ก็เป็นธาตุ คือเป็น *เวทนาธาตุ*.

ที่นี้ธาตุหนึ่ง ๆ มีอยู่อย่างแท้จริง; นี้ก็ยังไม่เคยเรียกว่าธาตุ แต่ไปเรียกเสียอย่างอื่นอย่างนี้มันก็ยิ่งเข้าใจยาก; เพราะว่าในธาตุหนึ่ง ๆ ในทางวัตถุธรรมดาแท้ ๆ นี้ ก็ยังเรียกชื่อได้หลายอย่าง ผู้ที่เรียนวิทยาศาสตร์แล้วเขาจะยิ่งรู้. ผู้ที่เรียนวิทยาศาสตร์อย่างปัจจุบันทางวัตถุนี้จะรู้ดังเช่น : *ธาตุถ่าน* ที่เรียกว่าคาร์บอนเป็นธาตุหนึ่งแน่ เป็น *ธาตุแท้* ธาตุหนึ่งแน่; แต่ถ้ามันอยู่ในลักษณะที่หลวม ๆ มันก็เป็น *ถ่านไฟ* สำหรับ *ติดไฟ* *หุงข้าว* หรือว่า *ติดไฟ* เพื่ออะไรก็ได้. แต่ว่าถ้ามันอัดตัวกันแน่นถึงที่สุดกลับเรียกว่า *เพชร*; คิดดู ถ้ายังไม่รู้ก็รู้เสีย ว่าสิ่งที่เรียกว่า *เพชร* ซึ่งแพงนัก ที่จริงก็คือ *ถ่านไฟ* แต่ว่าอัดตัวกันแน่น จนแปรสภาพเป็นอย่างนั้น. นี้ถ้าไม่เคยเรียนวิทยาศาสตร์ก็ไม่เชื่อ และก็ไม่รู้ว่าเป็นอะไรกัน; เพียงแต่บอกให้รู้ว่า ถ่านไฟก็คือ คาร์บอนบริสุทธิ์;

เพชรนั่นก็คือ คาร์บอนหรือธาตุถ่านที่บริสุทธิ์ อย่างนี้เป็นต้น; เทำนี้ก็ทำหิ้งง หรือว่ามันหลอก หรือเป็นอวิชา หนักมากอยู่แล้ว. เคยถามพวกที่เขาเรียนวิทยาศาสตร์ เขาก็บอกว่ามันน่าหัวเราะอย่างนี้แหละ.

น้ำตาลที่เรากินอยู่นี้ ก็คือคาร์บอน ผสมกันไฮโดรเจน ลูกลม ๆ เหม็น ๆ

ใส่ตู้หนึ่งสี่กัณมด นั่นก็คือ คาร์บอนผสมกับไฮโดรเจน มันเป็นไฮโดรเจน กับ คาร์บอนด้วยกันทั้งนั้น. อันหนึ่งอยู่ในสภาพ เป็นน้ำตาล กินได้ อันหนึ่งอยู่ใน สภาพที่เป็นก้อนขาวๆกลมๆ ใส่ตู้ยากันแมลง เหม็น กินไม่ลง

เรื่องของธาตุนี้ให้ถือว่า การผสมระหว่างธาตุ นี้ยกย้ายไปได้, และ แม้แต่ธาตุเดียว ถ้าอยู่ในสภาพไม่เหมือนกัน เช่นแน่น เช่นหลวม เช่นร้อน เช่นเย็น ก็กลับเป็นคนละอย่าง ที่ให้คุณสมบัติต่างกัน นี่มันแล้วแต่ว่ากำลังอยู่ในสภาพอย่างไร ในเวลาอย่างไร, คือมันมีเหตุผล ที่ทำให้เป็นอย่างไร มีอะไรเปลี่ยนแปลงออกไป ก็เลยทำให้ภาษาที่พูดนั้นสับสน.

เดี๋ยวนี้เราจะศึกษาให้เข้าใจเรื่องธาตุ ก็ต้องรู้ เช่น : พวกหนึ่งมีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม. พวกหนึ่งมีธาตุตา ธาตุหู ธาตุจมูก ธาตุลิ้น ธาตุกาย ธาตุใจ. พวกหนึ่งมีธาตุรูป ธาตุเสียง ธาตุกลิ่น ธาตุรส ยังมีธาตุที่จะกล่าวแยกได้อีกเช่น : สีเขียว สีแดง นี่ก็เป็นธาตุสี, เสียง เสียงนก เสียงกา เสียงอะไร มันก็เป็นธาตุเสียง, กลิ่นต่างๆ ก็เป็นธาตุกลิ่น ซึ่งมีบาลีเรียกชัดๆ ทั้งนั้น. รสเปรี้ยว รสเค็ม รสหวาน ที่ถูกกับลิ้นนี้ ก็เรียกว่าธาตุ : ธาตุเค็ม ธาตุเปรี้ยว ธาตุอะไร. แม้สิ่งที่มาถูก ผิวนั่ง เป็นร้อน เป็นเย็น เป็นแข็ง เป็นนิ่มนวลอะไรพวกนี้ ก็เป็นสภาวะที่เรียกว่า ธาตุอย่างหนึ่งๆ, ก็เป็นอันว่า ไม่มีอะไรเลย ที่ไม่ใช่ธาตุ.

ข้อควรทราบก่อน เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ” (ต่อ)

๖๑

ลองคิดดูอะไรบ้างที่จะไม่ใช่ธาตุ : ขี้ฝุ่นตามพื้นดิน ก็เรียกว่าธาตุชนิดหนึ่ง, แล้วมันก็ปรุงแต่งเป็นนั่นเป็นนี่ได้ กระทั่งดอกไม้ใบไม้ที่เห็น ๆ นี้ มันก็มีธาตุอยู่หลายธาตุ : มีธาตุดิน ธาตุน้ำธาตุไฟ ธาตุลม, กระทั่งธาตุสี่ ที่ว่าเป็นอยู่ในรูปธาตุ; ทุกอย่างไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ ที่กล่าวมานี้คือความมุ่งหมายที่จะบอกว่า **ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ** การที่จะสรุปก็สรุปได้เป็นหมวด ๆ แล้วแต่เราจะมี ความมุ่งหมายอย่างไรกันแน่; แต่ที่สรุปนั้น ก็สรุปไปตามลักษณะอาการก็มี, ตามหน้าที่การงานก็มี ตามปัจจัยที่ปรุงแต่ก็มี.

ธาตุที่มีปัจจัยปรุงแต่ง ก็หมายความว่า มีหลายส่วน ปรุงกันเข้า; ซึ่งเรียกว่าธาตุที่มีการปรุง มีเหตุปัจจัยปรุง. **ถ้าไม่มีการปรุงก็เรียกว่า ธาตุแท้ ไม่มีปัจจัยปรุง;** บาลีเรียกว่า “สังขตะ” กับ “อสังขตะ”.

อสังขตธาตุนั้น บางทีก็เรียกว่า นิพพาน หรือนิโรธ, นิโรธธาตุ นิพพานธาตุก็มี. นี้จะเข้าใจไว้ก่อนก็ได้ และได้เคยพูดมาแล้วหลายหนแล้ว ว่าแม้แต่นิพพานนี่ก็เป็นธาตุ : ธาตุเป็นที่ดับแห่งธาตุอื่น เรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ออุปาทิเสสนิพพานธาตุ; มีอยู่ ๒ นิพพาน. ธาตุนิพพาน บางทีก็เรียกว่า ธาตุนิโรธ; ธาตุนิโรธก็เป็นที่ตั้งแห่งธาตุทั้งหลายที่มันปรุงแต่ง.

ธาตุปรุงแต่งทั้งหลายต้องมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป. ที่ดับไปก็คือ
มี **อ**
ถึงกันเข้ากับนิโรธธาตุ; ดังนั้น ความทุกข์ จึงเป็นสิ่งที่ดับได้. อย่าได้กลัว อย่าได้เข้าใจ ลังเลอะไรเลยกับความทุกข์; ความทุกข์ ก็เป็นธาตุอันหนึ่ง เป็นสังขตธาตุมาในรูปของเวทนาธาตุ. เมื่อเป็นสังขตธาตุก็เป็นสิ่งที่ดับได้, สิ่งที่ดับได้คือ นิโรธธาตุ. นิโรธธาตุนั้นจะออกมา โดยอำนาจของปัญญาของความรู้ ช้อไหนก็สุดแท้แต่; ถ้าออกมาได้ ก็เป็นที่ดับของธาตุที่มีการปรุงแต่ง มีเหตุปัจจัย ให้ไหลให้เวียน อย่างนี้เป็นต้น.

นิโรธธาตุเป็นที่ดับแห่งทุกข์ทั้งหมด ธาตุอะไรที่จะปรุงแต่งให้เป็นความทุกข์ละก็ นิโรธธาตุก็สามารถดับได้ เป็นการดับทุกข์ด้วย.

พิจารณากันให้เข้าใจถึงสิ่งที่เข้าใจยาก คือการเกิดของธาตุ

เวลาเหลือเล็กน้อย ก็อยากจะพูดถึงสิ่งที่เข้าใจได้ยากต่อไปอีก ว่าพระพุทธรูปที่ตรัสไว้ นั้น บางทีเราเข้าใจไม่ได้ ในข้อที่ว่า “เมื่อใดธาตุปรากฏขึ้น ปรากฏออกมา, เมื่อนั้น คือการปรากฏออกแห่งความทุกข์”; นี่ฟังดูให้ดี พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้เหมือนกับบทสวดที่พระสวดเมื่อตะกี้. การเกิดขึ้น การตั้งอยู่, หรือการบังเกิด การปรากฏออกมา แห่งธาตุทั้งหลายแม้ธาตุหนึ่ง ๆ นั้นก็คือ การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การปรากฏ ออกมาแห่งทุกข์. ถ้าฟังไม่ดีจะเข้าใจว่า ตัวธาตุนั้นเป็นตัวทุกข์อยู่แล้ว.

แม้ว่าพระพุทธเจ้า ท่านจะตรัสว่า “ปรากฏขึ้น บังเกิดขึ้น” นี่หมายความว่า ธาตุทำหน้าที่ของมันเสมอไป; เบญจขันธ์นี้ถ้าไม่ทำหน้าที่ ก็ยังไม่เรียกว่ามีเบญจขันธ์. ที่เราเข้าใจกันว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เรามีอยู่ตลอดเวลา นั้น เราเข้าใจผิด; ที่แท้เป็นแต่ รูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ วิญญาณธาตุ เท่านั้นแหละที่พอพูดได้ว่า มีอยู่ตลอดเวลา.

ทำไมพระพุทธเจ้าไม่ตรัสว่า มันเกิดขึ้น? ก็เพราะมันยังไม่ทำหน้าที่. ถ้ามัน “ทำหน้าที่ในลักษณะแห่งขันธ์ หรืออุปาทานขันธ์” นั่นแหละคือเกิดขึ้นจริง, เรียกว่าได้เกิดขึ้นจริง และก็เป็นทุกข์; ทำนองเดียวกับธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ๔ อย่าง ง่าย ๆ นี้. ถ้าพูดกันอย่างหลักธรรมแล้ว ก็ถือว่า ธาตุนั้น ๆ ยังไม่ได้เกิดขึ้น เพราะไม่ได้เกิดหน้าที่ ไม่ได้ทำหน้าที่; ไม่ได้เกิดขึ้น เป็นไปตามความหมายว่า มันมีคุณสมบัติอย่างไร มีหน้าที่อย่างไร. ต่อเมื่อได้ทำหน้าที่นั้น มีคุณ

สมบัติอย่างนั้น; เมื่อนั้น**จึงจะเรียกว่าได้เกิดขึ้น**. แต่ถ้าอย่างอยู่ตามธรรมดาสามัญ
อย่างนี้เหมือนกับว่าธรรมชาติ ที่ยังอยู่ตามธรรมชาติอย่างนี้; ยังไม่ได้เกิดขึ้น.

ธรรมชาติที่เป็น**ธาตุใด**ก็คืออย่างหนึ่ง ๆ **จะเกิดขึ้น ต่อเมื่อเกิดทำหน้าที่**
แสดงหน้าที่ แสดงคุณสมบัติ แสดงผล หรือแสดงปฏิกิริยาอะไรออกมาแล้ว; อย่างนี้
จึงเรียกว่า สิ่งนั้นได้เกิดขึ้น. พูดว่าธาตุดินได้เกิดขึ้น ธาตุน้ำได้เกิดขึ้น ธาตุไฟได้
เกิดขึ้น ธาตุลมได้เกิดขึ้น; อย่างนี้ก็พูดได้ คือมันได้เกิดขึ้นทำหน้าที่เป็นร่างกายนี้
สำหรับจะเป็นที่รองรับวิญญาณธาตุ สำหรับทำหน้าที่ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น
ทางกาย; ดังนั้น ทางธรรมจึงพูดได้ดังเช่นว่า **เราเห็นรูปด้วยตาครั้งหนึ่ง เกิดจักขุ**
วิญญาณสัมผัส จนกระทั่ง**มีความคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้แล้ว** นั้นแหละจึงจะเรียกว่า
ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม **อะไรก็เกิดขึ้นพร้อมกันเลย**. เมื่อก่อนนี้ไม่ได้เกิด
คือไม่ได้ช่วยกันทำหน้าที่ทั้งหมด.

คำว่า “เกิดขึ้น” ของพระพุทธเจ้า ส่วนมากเป็นอย่างนี้ทั้งนั้น **เกิดขึ้น**
โดยหน้าที่ เกิดขึ้นทาง**นามธรรม** ที่ไม่ได้มองเห็นตัว; **ไม่ใช่เกิดอย่างวัตถุ** หรือ
เกิดคลอດออกมาจากพ่อแม่ ทางวัตถุอย่างนี้. เกิดอย่างที่เกิดทางวัตถุนี้ ไม่มีปัญหาอะไร
เกิดทีเดียวก็เล็กกันและกันหมดกันแล้ว.

ส่วนการเกิดทาง**นามธรรม**อย่างนี้**เกิดอยู่เรื่อย ๆ** ไป : เช่นเกิดเป็น**ตัวกู**
ขึ้นมา เรียกว่าเป็น**อวิชชา** เป็น**อุปาทาน**ขึ้นมา. เมื่อตาเห็นรูป ก็ต้องได้จักขุธาตุ
รูปธาตุ เวทนาธาตุ เอาการวมกันเข้า มีความรู้สี่ครบ ๕ อย่าง, และยึดมั่นด้วยธาตุ
กิเลส อวิชชาธาตุ ธาตุตัวกู; ขณะนั้นมันจะมีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม
ลุกขึ้นมาใหม่ เกิดขึ้นมาใหม่.

ถ้าพูดว่าเกิดอยู่ตลอดเวลา นี่ก็พูดอย่างภาษาธาตุ ที่ไม่มีความรู้สึก เป็นธาตุดิน ธาตุก้อนหิน อะไรก็ตาม ในความหมายที่เกี่ยวกับความทุกข์แล้ว จะต้องหมายถึงเมื่อทำหน้าที่อยู่; พอทำหน้าที่เสร็จแล้ว มันก็ดับลงไปอีก. นี่เป็นเหตุให้พูดว่า แม้แต่คนเรานี้ เกิดตาย-เกิดตายอยู่วันละหลาย ๆ หน : อุบาทานหรืออวิชชา เกิดขึ้นว่าตัวกูที่หนึ่ง ของกูที่หนึ่ง เกิดที่หนึ่งเดี๋ยวก็ดับไปอีก. ธาตุแต่ละธาตุ : รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เดียวก็เกิดขึ้น เดียวก็ดับไป อยู่ในรูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ ฯลฯ. แม้แต่ในรูปธาตุ เมื่อแจกออกเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมแล้ว; ก็ยังถือว่า แม้แต่ธาตุดินก็เพิ่มเกิด ช่วงขณะที่มันไปทำงานร่วมกันกับชั้นทั้ง ๕ เหมือนกัน, ธาตุน้ำก็เพิ่งเกิด, ธาตุไฟก็เพิ่งเกิด, ธาตุลมก็เพิ่งเกิด.

นี่แหละคือข้อที่เข้าใจยาก จะเข้าไปในพุทธภาษิตยากอยู่ที่ตรงนี้ ถ้าไม่เข้าใจที่ตรงนี้ก็มันเป็นอันไม่ต้องเข้าใจเลย. ทำไมไม่เข้าใจ? ก็เพราะว่ามันไม่เข้าใจที่ตรงนี้ ตรงเมื่อเกิดหรือตั้งอยู่หรือปรากฏออก; ตรงนี้ไม่เข้าใจ ก็เลยไม่เข้าใจว่านิโรธ นิโรธคือดับลงนี่ก็มี.

ทุกคนที่มีความดับลงด้วยเหตุผลอะไรก็ตามแต่ มันก็เป็นนิโรธของธาตุที่ปรุกันชั่วคราว ๆ; มีใช้ดับกิเลสโดยตรงโดยถาวร. นิโรธนี้จึงดับทุกชั่วครา ชั่วขณะ : เกิดตัวกูขึ้นมา ร้อนเป็นไฟ ขณะหนึ่งไม่กินที่ บางที่ไม่ถึงชั่วโง่ ก็ดับเย็นลงไป, เป็นนิโรธชั่วขณะ นิโรธชั่วคราว; แต่ถึงอย่างไรก็ดี เราก็ต้องเรียกว่านิโรธ. นิโรธธาตุเข้ามา กิเลสคือความร้อนนี้จึงดับลงได้ชั่วขณะ ๆ. การเกิดขึ้นก็เกิดขึ้นแห่งธาตุ การดับลงก็ดับลงแห่งธาตุ และสิ่งที่มีมาทำการช่วยดับลงนี้ก็เป็นธาตุ. นี่คือเรื่องที่ต้องเข้าใจก่อน. ขอให้ท่านทั้งหลายทุก ๆ คนเข้าใจเรื่องทั่ว ๆ ไป เกี่ยวกับการศึกษาเรื่องธาตุไว้ในลักษณะอย่างนี้.

สรุปความว่า **ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ** ข้างในเราทั้งหมดนี้ก็เป็นธาตุ, นอกเราทั้งหมดก็เป็นธาตุ, ข้างใน ข้างนอก ทั้งหมดมาพบกันปรุงแต่ง อะไรเกิดขึ้นใหม่ ๆ เป็นรูปก็ดี เป็นความคิดทางนามก็ดี ก็เป็นธาตุ; ดังนั้น จึงเป็นอันว่าหมดกันเลย ไม่มีอะไรที่ไม่เป็นธาตุ ที่เกี่ยวกับคนนี่. ให้พิจารณามองเห็นสิ่งเหล่านี้โดย**ความเป็นธาตุ มีใช้สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา**; อย่างนี้เรียกว่าเห็นเป็นธาตุ **เมื่อเห็นเป็นธาตุก็ไม่เห็นเป็นอัตตา คือเห็นเป็นอนัตตา** หรือเรียกอีกทีหนึ่งซึ่งคนกลัวมาก ก็เรียกว่า**สูญญตา** คือว่าง : ว่างจากตัว ว่างจากตน ซึ่งไม่มีใครชอบ.

ที่นี้ **แม้แต่สูญญตาหรือความว่างก็เป็นธาตุ** เป็นธาตุพวกนิโรธธาตุ พวกอสังขตธาตุ. ความว่าง-สูญญตานี้ก็ยังเป็นธาตุอยู่นั้นแหละ ไม่ใช่อะไร; หลับตามองให้เห็น พิจารณาอยู่บ่อย ๆ, **หลับตามองให้เห็น ว่ามีใช้อะไรอื่นนอกจากธาตุ.**

ธาตุที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ก็แต่งกันไปแต่งกันมา เป็นนั่นเป็นนี่ขึ้นมา; ในเมื่อธาตุหนึ่งไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย, ก็ไม่ปรุงแต่ง ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่ไหลเวียน. ส่วนที่ปรุงแต่งไปนั้นแหละ **ถ้าได้มาพบกันเข้ากับนิโรธธาตุแล้ว จะหยุดปรุงแต่ง; ดับไปในกรณีนั้น ๆ.** ถ้าเป็นเรื่องกิเลส เรื่องความทุกข์ ก็ต้องเป็นนิโรธชนิดที่จะต้องดับกันให้ถาวร คือต้องสร้าง วิชา ปัญญา แสงสว่าง ในเรื่องธาตุ นี้มาให้ถึงที่สุด ให้สูงสุดถึงที่สุด ที่เรียกว่า ญาณ : มรรคญาณ ผลญาณ อะไรทำนองนี้ จึงจะดับหรือหยุดเรื่องความทุกข์ เรื่องกิเลสนี้ได้.

สำหรับผู้ที่จะปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ศึกษาเรื่องธาตุให้เข้าใจก็เพื่อ**ป้องกันอย่าได้ไปหลงไหล** เรื่องที่ทำให้รัก และที่ทำให้เกลียด ให้โกรธ; ซึ่งมีอยู่ ๒ ข้าง ๒ ฝ่ายเท่านั้น : เรื่องหนึ่งมันทำให้รัก ให้ต้องการ ยึดมั่น ถือมั่น ในทางที่จะรักจะต้องการ, อีกทางหนึ่งมาทำให้โกรธ ให้เกลียด ยึดมั่นถือมั่นในทางที่จะเกลียด จะโกรธจะทำลาย; เช่นนี้ เดียวก็ขึ้น เดียวก็ลง, เดียวขึ้นเดี๋ยวลง อยู่อย่างเป็นบ้านในโลกนี้.

ความรู้สึกในจิตใจ ก็ให้รู้สึกว่าเป็น สักว่าธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น เมื่อรู้สึก “สักว่าเป็นธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น” ก็คงจะไม่หลงรักเกินไป ไม่หลงเกลียดเกินไป, แล้วก็ค่อยซาลง ๆ จนไม่รักไม่โกรธ อย่างนี้ เป็นต้น. นี่เป็นความมุ่งหมาย เป็นอันสงฆ์ของการที่จะทำให้ถึงนิโรธธาตุ หรือความดับลง สนิท แห่งความทุกข์ ทั้งปวง.

ข้อสุดท้ายนี้ คือข้อที่แสดงให้เห็นว่า **สิ่งที่เราเข้าใจไม่ได้ว่า เป็นธาตุ ก็เพราะมีอะไรบางอย่างเป็นเหตุ** เช่นว่าภาษาบ้านนอก แสดงออกมาไม่ตรงตามที่ควรจะเรียกบ้าง, แม้แต่พระพุทธรูปชาติได้ตรัสไว้โดยภาษาธรรมโดยเฉพาะ. เรามา พุดกันอย่างภาษาคน ดีความหมายอย่างภาษาคน อย่างเช่นคำว่า “เกิด” ในภาษาคน ใช้ไม่ได้ในตอน “เกิด” ในภาษาธรรม ก็เวียนหัว.

เอาละ พอกันที สำหรับวันนี้.

ปรหมัตถสภาวะธรรม

-๓-

๒๐ มกราคม ๒๕๑๖

ธาตุเกี่ยวข้องกับจนถึงความดับทุกข์

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

ในการบรรยายเรื่องปรหมัตถสภาวะธรรม เป็นครั้งที่ ๓ นี้ จักได้กล่าวด้วยเรื่องธาตุให้ชัดเจนยิ่ง ๆ ขึ้นไป. เรื่องที่เกี่ยวกับธาตุ เป็นเรื่องที่ลึกซึ้ง ซึ่งเรียกว่า เป็นเรื่องรากฐานของทุกเรื่อง แต่เราก็ไม่ค่อยจะเข้าใจกันอย่างนั้น จึงไม่ได้สนใจ; ดังนั้นจึงต้องใช้เวลาหรือความพยายามอย่างมาก ในการที่จะให้เข้าใจเรื่องนี้ให้จนได้. มันเป็นเรื่องที่ชวนเบื่อ ชวนให้ง่วงนอน สำหรับผู้ที่ไม่อยากจะศึกษาโดยลึกซึ้ง; แต่เราก็ไม่มีทางเลือกเลยที่จะไม่พูดถึงถึงเรื่องนี้ ซึ่งท่านทั้งหลายก็ทราบดีอยู่แล้วว่า ความมุ่งหมายของการบรรยายประจำวันเสาร์นี้ ก็ปรารถนาเหตุผลส่วนใหญ่ คือ

ต้องการที่จะทำการศึกษาของพุทธบริษัทให้มั่นคง ให้ถึงที่สุด ให้เป็นที่เข้าใจกันอย่างทั่วถึง.

ที่แล้วมา ไม่เรียกว่า เป็นที่เข้าใจกันอย่างทั่วถึง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องธาตุนี้ นี้เรียกว่าพุทธบริษัท ยังไม่ใช่พุทธบริษัทก็ได้ เพราะยังไม่ได้รู้จริงตามความหมายของคำว่า “พุทธ”. พุทธก็รู้กันอยู่แล้วว่า แปลว่า รู้; เมื่อถามว่าเรื่องอะไรที่จะต้องรู้? มันก็มีเป็นลำดับ ๆ ไป ตั้งแต่เรื่องง่าย ๆ ผิวนิเวศที่สุด จนถึงเรื่องที่ลึกที่สุดที่จะทำให้ดับทุกข์ทั้งปวงได้.

เรื่องที่จะทำให้ดับทุกข์ทั้งปวงได้โดยสิ้นเชิงนั้น ก็คือ ต้องรู้เรื่องธาตุโดยตรง

แม้ว่าในที่อื่นจะได้กล่าวไว้ว่า ทุกข์เกิดมาจากตัณหา และจะต้องรู้เรื่องความทุกข์ และเหตุให้เกิดทุกข์คือตัณหา และวิธีดับเสียให้ได้; พึงทราบเถิดว่า ในคำพูดเหล่านั้น ได้รวมคำว่า “ธาตุ” อยู่พร้อมมูล เพราะว่าจะต้องถึงกันถึงอุปาทาน-ขันธทั้ง ๕ มี รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ; และนั่นแหละคือธาตุ.

ถ้าจะรู้เพียงว่าปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ เป็นอยู่ให้ถูกต้องแล้ว ก็ไม่เกิดตัณหา ไม่เกิดทุกข์ อย่างนี้ก็ไม่ได้เหมือนกัน แต่มิได้ลึกซึ้งถึงที่สุด และบางทีจะไม่เป็นการทำให้ง่ายหรือเร็วได้. เราจึงต้องศึกษาให้ลึกลงไปถึงส่วนที่เป็นรากฐาน คือเรื่องสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ.

ท่านทั้งหลายที่เป็นผู้สูงอายุแล้ว คงจะเคยได้ยินได้ฟัง คนสมัย ปู่ ย่า ตา ยาย พูดเรื่องธาตุ ได้มากกว่าคนสมัยนี้ คือ มักจะพลั้งปากออกไปว่า “มันเป็นเพียง

สักว่าธาตุ” “ไม่มีอะไรมากไปกว่าธาตุ”; หรือบางทีก็จะพูดเป็นทำนองขบขันตลก ว่า “ไม่มีอะไร นอกจากธาตุมันกระทบกัน”, มีการกระทบกันระหว่างธาตุนั้นธาตุนี่จึงทำให้คนเราเกิดความรู้สึก อย่างนั้นอย่างนี้; นี่มันก็ถูกต้อง แต่ว่าพูดไปโดยที่ยังไม่รู้ชัดเจน. ส่วนลึกที่ควรต้องรู้มีอยู่ว่า ต้องการให้มองเห็นชัดลงไปว่า **ไม่มีสิ่ง ที่เรียกว่าตัวตน** มีแต่สักว่าที่เป็น “ธาตุ”.

แต่ที่นี้มีธาตุบางชนิด ในหลาย ๆ ชนิดนั้น มีบางชนิดที่**รู้สึกได้**; เมื่อธาตุนั้นกระทบกันเข้ากับธาตุใด ได้ปัจจัยปรุงแต่งครบถ้วนแล้ว ก็เกิดความรู้สึกอย่างที่เรากำลังรู้สึกอยู่ในใจ. **มโนธาตุเป็นสิ่งที่รู้สึกคิดนึกได้** ในเมื่อได้ธาตุภายนอก เช่นรูปธาตุเป็นต้น ก็เกิดความรู้สึกขึ้นมาว่าเราอย่างนั้น เราอย่างนี้; คนนั้นก็ **เลยคิดไปว่า มีตัวตน มีตัวกู-ของกู**, มีเรา-มีเขา; มิได้รู้สึก ว่า ความรู้สึก ว่าตน ว่าเรา ว่าเขานั้น มันเป็นเพียงปฏิภิกขยา ของสิ่งที่เรียกว่าธาตุนั่น. เมื่อไม่รู้ อยู่อย่างนี้ ก็ยอมไปยึดถือเอาส่วนใดส่วนหนึ่ง ของธาตุใดธาตุหนึ่ง, หรือทั้งกลุ่มก็ได้ ว่าเป็นตัวเรา; ก็เลยมีความยึดมั่นถือมั่น เป็นตัวเรา ก็เกิดความทุกข์ขึ้น. **ความทุกข์** จึงเกิดมาเพราะความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเราไม่รู้ว่าเป็นเพียงธาตุ.

ยกตัวอย่างเช่น บางทีก็ยึดเอา **วิญญาณธาตุ** ที่รู้ ทางตา ทางหู ใต้ นี้ ว่า เป็นตัวเราก็มี. บางทีก็เอาสัญญา **รู้สึกนึกได้** จำได้ สำคัญมันหมายเอาได้ว่า **อะไรเป็นอะไร** เราเป็นอะไร อย่างนี้ขึ้นมาเป็น **ตัวตน** ก็มี; ที่แท้มันก็เป็นเพียง **สัญญาธาตุ**. บางทีเอาความคิดนึกอย่างนั้นอย่างนี้ที่ เกิดขึ้นมาใหม่ว่าเป็นตัวเราก็มี เพราะเราคิดนึกได้ นี่ก็เป็นเพียง **สังขารธาตุ**.

ธาตุทั้งหลายอาศัยกันแล้วจึงเกิดความรู้สึกขึ้นมา

ขอให้เข้าใจว่า ในบรรดาธาตุทั้งหลาย ซึ่งไม่ใช่ตัวตนขึ้น **เมื่อมันได้** อาศัยซึ่งกันและกัน ได้เหตุได้ปัจจัยครบถ้วนแล้ว มันจึงเป็น**ความรู้สึก**ขึ้นมา

ได้ว่า ตัวฉัน ตัวเรา ตัวกู ซึ่งเป็นตัวตนขึ้นมาทีเดียว. ถ้ามันไม่ได้เหตุปัจจัย ไม่ได้ อาศัยธาตุอื่น ๆ ปปรุงแต่งแล้ว ก็ไม่เกิดความรู้สึกอย่างนี้เลย.

การที่จะให้รู้ว่า สิ่งที่จะรู้สึกขึ้นมาเป็นตัวตน นั้นไม่ใช่ตัวตน นี่เป็นของ ยากลำบาก; เพราะฉะนั้น เราจึงต้องเรียนเรื่องธาตุนี้กันให้มากเป็นพิเศษ อย่างที่เคย บอกให้ฟังว่า : **สมัยก่อน ท่านถือกันเป็นระเบียบธรรมเนียม เกรงครัดว่า มาบวชนี้ เพื่อมาเรียน เพื่อให้รู้เรื่องธาตุ ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง เป็นสักว่าธาตุ ไม่ใช่ตัวตน.**

เรื่องแรกที่ให้เรียนก็คือ *ยถาปัจจุจยํ ปวัตตมานันํ ธาตุมตฺตเมเวตฺถิ* ซึ่งได้ ยินกันอยู่ โดยเฉพาะผู้ที่เคยบวชแล้ว, ก็บวชเพื่อให้รู้ว่า “เรา” ที่เรียกว่าตัวเรา ผู้กิน อาหาร ผู้นั่งห่ม ผู้อยู่อาศัย ผู้เจ็บไข้ รักษาความเจ็บไข้ นี้ก็ดี สิ่งที่เราับประทาน ใช้สอย นุ่งห่ม อะไรก็ดี ล้วนแต่สักว่าธาตุ. **อย่าได้ถือส่วนใดว่า เป็นตัวเรา หรือว่าเป็นของเรา, หรือว่าจิตอย่าได้ยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวเรา และก็ไม่มี ความทุกข์ ไม่มีความหนัก เพราะว่าไม่ได้ยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง; ก็แปลว่าเมื่อยังไม่ได้เรียนพุทธศาสนา ก็ยังไม่รู้เรื่องนี้. เมื่อมาเรียนพุทธศาสนา ก็คือมาเรียนให้รู้ว่า ทุกอย่างเป็นสักว่า ธาตุ ไม่ใช่ตัวเรา และจะได้ไม่ยึดมั่นถือมั่น และไม่เป็นทุกข์. ไม่ยึดมั่นถือมั่นนี้ เป็นความฉลาดอยู่แล้ว จึงสามารถจะทำอะไรไปก็ได้ ตามที่จิตรู้อยู่ว่าจะต้องทำอย่างไร.**

ธาตุ ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นตัวตนได้อย่างไร

ที่นี่ เราจะศึกษาเรื่องนี้ให้ละเอียดยิ่งไปกว่าครั้งที่แล้วมา แม้ว่ามันเป็น เรื่อง ที่ไม่น่าสนุก หรือว่าเป็นเรื่องชวนให้ง่วงนอน ก็ต้องขอรับรองให้ช่วยศึกษากันต่อไปอีก เพื่อให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่า ธาตุ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนนี้ มันทำให้เกิดความรู้สึก ที่เป็นตัวเรา เป็นตัวตน เป็นของตนขึ้นมาได้อย่างไร, กระทั่งเกิดความทุกข์ และ กระทั่งความทุกข์ดับไป.

ความทุกข์นั้นก็เป็นธาตุ ความดับทุกข์นั้นก็เป็นสักว่าธาตุ; **ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ**. เมื่อได้ยินครั้งแรกอาจจะไม่เชื่อว่า “ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ”, คิดว่าจะมียกเว้นอะไรไว้บางอย่าง. แต่เมื่อได้ศึกษาพิจารณา ศึกษาไปจนละเอียดถึงที่สุดแล้ว ก็ารู้เองได้ทันทีว่า ไม่มีอะไรที่จะไม่ใช่ธาตุ, ล้วนแต่เป็นธาตุ, อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งนั้น.

คำว่า “ธาตุ” หมายถึงอะไร? เราก็ได้พูดกันโดยละเอียดแล้ว ในตอนบรรยายครั้งที่ ๑ ที่ ๒ ที่แล้วมาว่า ธาตุเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ตามธรรมชาติ; แต่มันต่างกันตรงที่จะมาดูคราวเดียวหมด **ให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ ในฐานะเป็นพื้นฐาน ที่จะปรุงเป็นนั่นเป็นนี่ขึ้นมาให้ได้** โดยอาศัยธาตุช่วยกันเอง สำหรับจะเป็นคนขึ้นมาสักคนหนึ่ง; อย่างพระบาลีที่พระได้สวดไปแล้วเมื่อตะกี้นี้ ว่าคนเราประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ ธาตุ.

คำว่า **คนเราประกอบอยู่ด้วยตรง ๖ ธาตุ** นี้ หมายความว่า สิ่งที่มีชีวิต ละก็จะต้องประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ ธาตุ. ส่วนที่เป็นโครงร่างนี้ ก็เรียกว่า ธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ ๔ ธาตุ แต่ละอย่าง เป็นธาตุหนึ่ง ๆ คือ **ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม**. อีกธาตุหนึ่งก็คือ **อากาศ** หรือที่ว่างสำหรับเป็นที่ตั้ง ที่อาศัยแห่งธาตุเหล่านั้น; แล้วอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ **วิญญาณธาตุ**, นี่คือธาตุใจ ที่จะปรุงกันขึ้นเป็นจิต เป็นใจ เป็นความรู้สึกคิดนึกได้.

ก่อนแต่ที่ไม่ปรุงอะไร ก็เรียกเป็นสักว่า ธาตุ, เป็นสักว่าธาตุใจ หรือธาตุจิต หรือธาตุวิญญาณ; ยังไม่ได้เหตุ ไม่ได้ปัจจัยมาปรุงแต่ง ธาตุนี้ก็ยังไม่รู้รู้สึกคิดนึกไม่ได้ แล้วจะไม่ปรากฏให้เห็นด้วยซ้ำไป. ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า ในคนเราที่ประกอบด้วย ธาตุ ๖ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ฯลฯ นี้ยังจะต้องอาศัยสัมพันธ์กัน และก็ไม่ได้แยกจากกัน; ไม่มีส่วนใดของสิ่งที่มีชีวิต ที่จะไม่ประกอบอยู่ด้วยธาตุเหล่านี้,

อนึ่ง อย่าลืมนึกว่าได้เคยขอให้สังเกต สนใจเป็นพิเศษว่า คำว่า **ธาตุดิน** นั้น มีได้หมายเอา ดิน, **ธาตุน้ำ** ก็มีได้หมายเอา น้ำ, **ธาตุไฟ** ก็มีได้หมายเอาตัว ไฟ, หรือ **ธาตุลม** ก็มีได้หมายเอาตัว ลม; แต่หมายถึงคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ต่างกัน เช่น:

- **ธาตุดิน** มีคุณสมบัติคือกินเนื้อที่ ทั้งยังปรากฏอาการเป็นของแข็ง. อย่างเนื้อหนังกระดูก อะไรเหล่านี้ มีอาการที่กินเนื้อที่ เป็นของแข็ง ลูกเนื้อที่; นี้ก็เลยยกเอาว่าเป็นธาตุดิน ที่จะเห็นได้โดยง่าย. แต่ดูให้ดีจะเห็นว่าในเนื้อหนังเป็นต้นนั้น ก็มีทั้งธาตุน้ำ ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม รวมอยู่ด้วย.

- ในธาตุน้ำที่ระบุน้ำไปยิ่งเลือด หนอง น้ำลาย น้ำมูก นี้ก็เหมือนกัน มันมีส่วนที่เป็นของเหลว เป็นคุณสมบัติของธาตุน้ำ คือเกาะกลุ่มกันแล้วก็จะไหลไปได้ ดึงกันไปได้ ก็เรียกว่า ธาตุน้ำ; แต่ว่าในเลือด ในน้ำมูก น้ำลาย น้ำเหลือง อะไรที่เป็นธาตุน้ำนี้ มันก็ยังมีธาตุดิน และก็ยังมีธาตุไฟ คือมีอุณภูมิด้วย.

ทุกธาตุจะต้องสัมพันธ์กันอยู่ จนเป็นว่าแต่ละธาตุมันแยกออกได้; แต่ละอย่าง ๆ หรือส่วนประกอบอย่างหนึ่งในร่างกายของคนเรา นี้ มันจะต้องประกอบอยู่ด้วยธาตุทั้ง ๔ นี้. ในลมที่หายใจออกมา ก็ยังมีอุณภูมิที่เป็นธาตุไฟ, มีวัตถุหรืออนุภาคเล็ก ๆ ซึ่งเป็นธาตุน้ำนี้ ก็มีส่วนที่เป็นน้ำอันละเอียดรวมอยู่ด้วย. เป็นอันว่า**ไม่มีธาตุใดที่จะอยู่ได้ตามลำพัง** มันต้องมีการอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นฐานเป็นที่ตั้ง.

ที่เป็นส่วนโครงสร้าง ที่เป็นร่างกาย ก็ต้องมีที่ว่างให้มันอยู่ ไม่เช่นนั้น มันจะอยู่ได้อย่างไร ถ้าไม่มีที่ว่าง; ส่วนที่เป็นที่ว่างนี้ ก็เรียกว่า **ธาตุว่าง** หรือ **อากาสธาตุ**.

มีธาตุอีกอันหนึ่ง ที่สำคัญมากคือ **ธาตุวิญญาณ** หรือ**วิญญาณธาตุ** **ธาตุนี้** จะเป็นส่วนจิตใจ แต่เมื่อยังไม่ได้อาศัย ปัจจัยที่เหมาะสม มันก็ไม่ปรากฏ ไม่แสดง

ให้เห็น. ที่นี้ในธาตุทั้ง ๖ นี้ ยังอาจกระจายออกไปได้มาก เช่น วิญญาณธาตุนี้ ยังกระจายออกไปได้อีกมาก ซึ่งเราจะได้พิจารณากันต่อไป.

ธาตุทั้งหมด แบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ มีสองกลุ่ม : สังขตะ, อสังขตะ

เดี๋ยวนี้อยากจะบอกให้ทราบ ก่อนว่า ใน ๖ ธาตุนั้น เป็นพวกสังขตธาตุ คือธาตุมีปัจจัยปรุงแต่ง แล้วก็ไหลเวียนเปลี่ยนแปลงไป. ธาตุจะอยู่ในลักษณะที่มีรูปก็ดี เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ อย่างนี้, หรือไม่มีรูปเป็นอรูปก็ดี; เช่นวิญญาณหรืออากาศอย่างนี้ ก็เป็นสังขตธาตุ คือธาตุที่มีอะไรปรุงแต่ง ส่งเสริมให้เกิดขึ้น เจริญขึ้น ออกงามต่อไป, แล้วก็ปรุงแต่งสิ่งอื่นต่อไปอีก. ธาตุทั้งหมดนี้ก็จะสืบธาตุหรือจะแยกไปได้ก็ย่อยธาตุ ก็เป็นสังขตธาตุหมด.

ที่นี้ มีธาตุที่ตรงกันข้าม คือไม่เป็นอย่างนั้น เรียกว่า อสังขตธาตุ : คือ เต็มตัว อะ เข้าไป แปลว่า ไม่ หรือว่าไม่ใช่, ก็คือไม่ใช่สังขตธาตุ. ธาตุนี้ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ฉะนั้น จึงไม่มีการเกิดหรือการเปลี่ยนแปลง จะถือได้ว่าเป็นของที่มีอยู่ก่อนสิ่งใดก็ได้ เพราะว่ามันไม่ได้มีการเกิด มิได้มีการเปลี่ยน มาตั้งแต่แรกเริ่มเดิมที. ส่วนสังขตธาตุทั้งหลายนั้น มีการเกิดขึ้น - ตั้งอยู่ - ดับไป, เกิดขึ้น - ตั้งอยู่ - ดับไป, ไม่มีที่สิ้นสุด.

ในขั้นแรกนี้ เราจะต้องเห็นว่า ในบรรดาธาตุทั้งหลาย จะมีอยู่ จำนวนเท่าไรก็ตาม แยกออกไปได้เป็นสองฝ่าย สองพวก ก่อน คือ สังขตธาตุ กับ อสังขตธาตุ : ที่เป็นสังขตธาตุ ซึ่งจะแยกเป็นร่างกาย หรือเป็นจิตใจส่วนไหน ก็ยังเป็นสังขตธาตุ เพราะยังมีการเกิดขึ้น - ตั้งอยู่ - ดับไป; ส่วนที่ตรงกันข้าม เป็น

ธรรมชาติอันหนึ่ง ซึ่งแม้จะเห็นไม่ได้ง่าย ๆ หรือบางคนจะไม่เข้าใจว่ามี มันก็ได้มีอยู่ โดยแท้ คือ **อสังขตธาตุ** บางที่เรียกว่า **นิโรธธาตุ**.

เมื่อเราจะกล่าว**สรูปให้เหลือเพียง ๒ ธาตุ** นี้ได้แก่ : **สังขตธาตุ** คือ ชาติที่มีเหตุ มีปัจจัย ประจุแต่งนี้อย่างหนึ่ง, และ**อสังขตธาตุ** คือธาตุที่ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง นี้ก็อีกอย่างหนึ่ง.

ที่นี้ **ส่วนประเภทที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง** อาจแยกเป็น ๒ อย่าง : คือ **เป็นรูปธาตุ-มีรูปปรากฏ**, และ**อรูปธาตุ-ไม่มีรูปปรากฏ** ซึ่งเป็นนามหรือเป็นจิต. ถ้าจะดู ฝ่ายที่เป็น**รูปธาตุ** คือที่เป็นธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม นี้เป็นรูปธาตุ มีรูปปรากฏ. ที่เป็น**อรูปธาตุ** ก็เช่น **วิญญาณธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ** นี้ล้วนแต่เป็นนาม เป็นฝ่ายจิต เป็นความรู้สึกคิดนึกของจิต ไม่มีรูปร่างปรากฏ. ข้อนี้ได้เคยแนะนำให้ฟังแล้วว่า บางคนอาจจะไม่เคยได้ยินว่า รูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ วิญญาณธาตุ; อย่างนี้ไม่เคยได้ยิน เพราะเคยได้ยินแต่ว่า รูปชั้น ๓ เวทนาชั้น ๓ สัญญาชั้น ๓ สังขารชั้น ๓ วิญญาณชั้น ๓; หรือบางทีก็ได้ยินแต่ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๕ อย่างเฉย ๆ ยังไม่เคยได้ยินคำว่าธาตุ.

ขอให้ได้ยิน ได้ฟัง ให้ทราบไว้ว่า **พระพุทธเจ้าท่านก็ได้ตรัสสิ่งทั้ง ๕ นี้** ไว้ในฐานะที่ว่าเป็นธาตุ : เรียกว่า **รูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ วิญญาณธาตุ** ตามลำดับชั้น ๕ นั้นเอง. แต่ทำไมยังไม่เรียกว่า **ชั้น** เพราะมันยังไม่ได้ปรุงแต่งกันขึ้นมา เพื่อจะเป็นชั้นกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง มันจึงยังเป็นเพียงธาตุ.

ธาตุ ปรุงแต่ง เป็นชั้น เมื่อมีโอกาส

ธาตุที่เป็นพื้นฐานนี้ เป็นรูปธาตุ ที่จะปรุงแต่งรูปชั้นก็ดี. ที่เป็นเวทนาธาตุ ที่จะปรุงแต่งเวทนาชั้นก็ดี, ที่เป็นสัญญาธาตุ ที่จะปรุงแต่งเป็นสัญญาชั้นก็ดี, ที่เป็นสังขารธาตุ ที่จะปรุงแต่งเป็นสังขารชั้นก็ดี, ที่เป็นวิญญาณธาตุ

ที่จะปรุงแต่งเป็นวิญญูณชั้นก็ดี, มันเป็นสักว่าธาตุ; ได้โอกาสเมื่อไรก็จะปรุงแต่งเป็นชั้นนั้น ๆ ขึ้นมา.

ที่นี้ ธาตุพื้นฐานนี้ต้องอาศัยอะไร ที่จะปรุงแต่งได้? ก็ต้องอาศัยธาตุแรก ๆ ซึ่งจะอยู่เป็นพื้นฐานก่อน ก็คือรูปธาตุ; รูปธาตุนี้ มันจะแยกออกไปตามประเภท หรือตามลักษณะที่มันจะทำหน้าที่เป็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ก่อน; และต้องมีของคู่กัน คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ :

- ตา เรียกว่า **จักขุธาตุ** คู่กับรูปที่เห็นด้วยตา เรียกว่า **รูปธาตุ** อีกชื่อหนึ่งซึ่งมันพ้องกันกับชื่อรวมของมัน.

- หู เรียกว่า **โสตธาตุ** ซึ่งคู่กับ **เสียง** ซึ่งทำให้ได้ยิน เรียกว่า **สัทธาตุ** -ธาตุเสียง.

- จมูก เรียกว่า **ฆานธาตุ** ซึ่งคู่กันกับกลิ่น คือ **คันธาตุ** ซึ่งเป็นกลิ่น.

- ลิ้น ก็เรียกว่า **ชีวหาธาตุ** ซึ่งต้องคู่กันกับรส คือ **รสธาตุ**.

- กาย นี้ก็เรียกว่า **กายธาตุ** คู่กันกับ **โผฏฐัพพธาตุ** ที่มากระทบกาย.

ที่นี้จะดูทีเดียวหมดก็ : ตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้ คือจักขุธาตุ โสตธาตุ ฆานธาตุชีวหาธาตุ กายธาตุ. บางคนอาจจะสงสัย เช่นว่า *ตาเป็นธาตุได้อย่างไร?* นี้ขอให้ศึกษาต่อไปตามหลักธรรมนี้ แล้วก็ถือว่าเป็นธาตุอันหนึ่ง ซึ่งมันเป็นรูปธาตุก็จริง แต่มิได้หมายถึงส่วนที่เป็นก้อนเนื้อของลูกตา หรืออะไรทำนองนั้น; แต่หมายถึงธาตุอันหนึ่ง **ซึ่งอยู่ในลักษณะที่อาจจะรู้สึกอะไรได้** ทางตา หรือทางลูกตา. ที่เป็นบาลีใช้คำว่า *ปสาท, ประสาท* แปลว่า *สิ่งที่ทำให้รู้สึกได้* :

จักขุประสาท สิ่งที่ทำให้รู้สึกทางตาได้ นั้นแหละคือ จักขุธาตุ, หรือจักขุธาตุ-ธาตุทางตา.

ธาตุทางหู ก็หมายถึงประสาทที่ทำให้เกิดความรู้สึกได้ทางหู. สิ่งนี้มันเป็นรูป แต่ว่าดูไม่เห็นด้วยตาธรรมดา จึงจัดว่า แม้แต่โสตประสาทก็ยังจัดไว้ในพวกรูป, รูปธรรม.

จมูก ก็เรียกว่า ฆานประสาท; หรือใช้คำว่า ธาตุก็ดีกว่า ฆานธาตุคือ ทำให้เกิดความรู้สึกได้ทางจมูก เรียกว่าฆานธาตุ หรือ**ธาตุจมูก**.

ลิ้น ก็เรียกว่า **ชีวหาธาตุ ธาตุลิ้น** คือประสาททางลิ้น ตั้งอยู่ในฐานะเป็น สิ่งพื้นฐานอันหนึ่ง เรียกว่า ธาตุ สำหรับทำให้เกิดความรู้สึกทางลิ้น; ส่วนนี้เรียกว่า ชิวหาธาตุ.

กายธาตุ นี้ก็หมายถึงประสาทที่มีอยู่ทั่วผิวหนัง ทั่วกาย ทั่วไป ที่จะทำให้เกิดความรู้สึกทางผิวหนัง แต่ก็มีได้หมายถึง ตัวเนื้อหนังโดยตรง. แต่หมายถึงธาตุอันหนึ่ง ที่จะอาศัยเนื้อหนังนั้นแล้วทำความรู้สึกตามหน้าที่ของมันได้.

ธาตุนั้น ๆ ยังไม่อาจจะรู้สึกได้ จนกว่าจะมีอีกอันหนึ่งเข้ามาช่วย

เช่น ตาจะต้องมีธาตุช่วย ซึ่งจะต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่ารูปข้างนอก ที่จะมากระทบตา. สิ่งที่จะมากระทบตาก็เรียกว่า รูป; ในบาลีใช้คำว่า วัณณนิภา ซึ่งตามตัวหนังสือก็แปลว่า รัศมีของสีทั้งหลาย, หมายความว่า สิ่งที่เป็นสีเขียว สีแดง ที่เราจะได้เห็นอยู่ในโลกนี้ ซึ่งวิทยาศาสตร์ว่าจะออกมาจากดวงอาทิตย์ ก็ตาม; มันมีรัศมี คือเป็นกระแสที่ชานออกมา สำหรับจะกระทบตาเรียกว่า วัณณนิภา แล้วแต่ว่ามันจะนิภาของวัณณะอะไร. ถ้ามันเป็นนิภาของวัณณะสีแดง ก็เห็นเป็นสีแดง, เป็นนิภาของวัณณะสีเขียว ก็เห็นเป็นสีเขียวอย่างนี้เป็นต้น. นิภาเหล่านี้ต้องมากระทบตา; แต่เรา

เรียกกันตามธรรมดาว่ารูปเฉย ๆ จะเป็นเขียว แดง ดำ เหลือง ก็สุดแท้ กระทบมันจะเป็นรูปทรงอย่างไรก็สุดแท้ มันมาโดยอาศัยการเป็นรัศมีของสิ่งนั้น ๆ ที่เข้ามาสู่ตา; อย่างนี้เรียกว่ารูป และก็เรียกว่าธาตุ อยู่那儿แหละ.

ดูตัวอย่างธาตุตา+รูป+วิญญาณธาตุ เป็นวิญญาณขันธ์

ยกตัวอย่างคู่แรก **ประสาทที่จะรู้สึกได้ทางตานี้ เรียกว่า จักขุธาตุ**
-ธาตุจักขุ หรือธาตุตา; **รูปที่จะมากระทบตาได้นี้ เรียกว่า รูปธาตุ.**

ที่นี้ตากับรูป อาศัยกันแล้ว จึงจะเกิดสิ่งที่เรียกว่า การเห็นทางตา คือจักขุ-
วิญญาณ พระบาลีจะกล่าวไว้ชัดว่า จกขุญฺจ ปฏิจฺจ รฺเบ จ อฺปฺปชฺชติ จกขุวิญญาณํ
-อาศัยตาด้วย อาศัยรูปด้วย ย่อมเกิดจักขุวิญญาณขึ้นมา; แม้จักขุซึ่งเป็นเพียงธาตุ
เดี๋ยวนี้ก็ได้ทำหน้าที่เป็นฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะกระทบ ก็เลยเรียกว่าอายตนะขึ้นมา ที่เคย
เรียกที่แรก เป็นพื้นฐานที่สุดว่า จักขุธาตุเท่านั้น มันกลายเป็นจักขุอายตนะขึ้นมาแล้ว.
ที่นี้ที่มันเป็นเพียง **รูปธาตุ** หรืออวัณณนิภาตํ ๗ ที่จะมากระทบตา ซึ่งเราเรียกว่า
รูปธาตุนั้น เดี่ยวนี้กลายเป็น **รูปอายตนะ**ขึ้นมา, พอเป็นรูปอายตนะขึ้นมา, ก็เลย
ได้เป็นคู่สำหรับที่จะกระทบกัน : จากจักขุธาตุ มาเป็นจักขุอายตนะ และก็จากรูปธาตุ
มาเป็นรูปอายตนะ; อย่างที่ ๑ เป็นอายตนะข้างใน, อย่างที่ ๒ อายตนะข้างนอก.

อายตนะสองอย่าง นี้อาศัยกันเข้าแล้ว ย่อมจะเกิดสิ่งที่เรียกว่า **วิญญาณ**;
ดังนั้น มันจึงเกิดจักขุวิญญาณ. จักขุวิญญาณนี้ก็ออกมาจากวิญญาณธาตุ ซึ่งตามปกติ
ทรงตัวอยู่ในลักษณะเป็นวิญญาณธาตุยังไม่เป็นจักขุวิญญาณ หรือวิญญาณอะไรหมด
จนกว่าจะมาก่อทำหน้าที่ทางตา สำเร็จแล้ว จึงจะเกิดจักขุวิญญาณ เพราะตาอาศัยกับรูป
จึงเกิดจักขุวิญญาณ.

ลองย้อนไปดูอีกทีว่า **ทีแรกก็เป็นเพียงธาตุ เป็นจักขุธาตุ เป็นรูปธาตุ พอทำหน้าที่ก็กลายเป็นจักขุอายตนะ, รูปายตนะ. พออายตนะนี้ทำหน้าที่ก็กลายเป็นจักขุวิญญาณขันธ์ขึ้นมา.** ของเดิมมีแต่เพียง ๓ อย่าง : จักขุธาตุ อย่างหนึ่ง, รูปธาตุ อย่างหนึ่ง, วิญญาณธาตุ อย่างหนึ่ง; ๓ ธาตุ เท่านั้น. **วิญญาณธาตุ นี้จะกลายเป็น วิญญาณขันธ์ อะไรขึ้นมาได้ ก็ต้องอาศัย จักขุธาตุ กับ รูปธาตุ ได้อาศัยกันเสียก่อน** ดังนั้น จึง**ต้องมีธาตุทั้ง ๓** คือ **จักขุธาตุ-ธาตุตา, รูปธาตุ-ธาตุรูป, และกัวิญญาณธาตุ-ธาตุจิต;** พบกันแล้วจึงจะเกิด วิญญาณ ขึ้นทางตา หู จมูก ลิ้น กาย แล้วแต่กรณีไหน.

อาการที่ธาตุ ตา+รูป+วิญญาณธาตุ นี้เรียกว่าผัสสะ

ที่นี้ ธาตุ ๓ อย่างนี้พบกัน ท่านเรียกว่าผัสสะ; พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **ติณฺณํ ธมฺมานํ สงฺคตํ ผสฺสํ** - ความพบกันประจวบกันระหว่างสิ่งทั้ง ๓ คือ ตากับรูป และวิญญาณ ทางตานี้. **ตากับรูปและวิญญาณทางตา ๓ อย่างพบกันแล้ว เรียกว่า ผัสสะ. ผัสสะนี้** ดูโดยเนื้อแท้ก็เป็นธาตุ **สงเคราะห์ให้อยู่ในพวกเวทนาธาตุ** เพราะว่ามันตั้งแต่ผัสสะนี้ไป จะเป็นเวทนาขันธ์. **ที่ว่าผัสสะนี้ ก็คืออาการกระทบ; กระทบระหว่างอะไร? ระหว่างสิ่งทั้ง ๓ คือตากับรูปและจักขุวิญญาณ. วิญญาณขันธ์เกิดขึ้นเป็นจักขุวิญญาณแล้ว** ที่นี้**อาศัยทั้ง ๓ อย่างนี้กระทบกัน** จึงจะเรียกว่าผัสสะได้เกิดขึ้น.

ที่จริงผัสสะก็เป็นแต่เพียงอาการ แต่เป็นความรู้สึกได้ที่จิตใจ ก็เลยสงเคราะห์เข้าไปในฝ่ายเวทนาขันธ์; ผัสสะเกิดขึ้นแล้วเป็นปัจจัย ก็ย่อมเกิดเวทนาโดยตรง อย่างบาลีว่า **ผสฺสปฺจฺจยา เวทนา-เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา.**

ผัสสะ + เวทนาธาตุ ออกมาเป็นเวทนาชั้น

เวทนานี้มาจากไหน? ที่แท้มันก็เป็นเวทนาธาตุอันหนึ่ง ซึ่งมีอยู่เป็นพื้นฐาน ประจำอยู่ตลอดเวลา เป็นสักว่าธาตุเวทนา แต่มันไม่ได้ออกมา จนกว่าจะมีผัสสะอย่างที่ว่า. พอออกมาก็ละจากความเป็นเวทนาธาตุ มาเป็นเวทนาชั้นที่กำลังทำหน้าที่อยู่. นี่เราจึงเปลี่ยนชื่อจากเวทนาธาตุมาเป็นเวทนาชั้น, เพราะมีอยู่เป็นกลุ่มๆ : เวทนาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย แม้กระทั่ง ทางใจ มันเป็นกลุ่มขึ้นมา จึงเรียกว่าเวทนาชั้น. เวทนาธาตุ ที่ยังไม่ถูกปรุง บัดนี้ ถูกปรุงขึ้นมาแล้ว เป็นเวทนาชั้น; รูปชั้น ก็เกิดแล้ว, วิญญาณชั้น ก็เกิดแล้ว, เวทนาชั้น ก็เกิดแล้ว.

พอเวทนาชั้นเกิด จะปรุงแต่งเป็น สัญญา-สังขารตามลำดับ

ที่นี้เวทนานี้เกิดขึ้นแล้ว จะปรุงแต่งให้เกิดความรู้สึกทางจิตใจขึ้นตามลำดับในอันถัดไป :จะมีสัญญาชั้นก่อน, เวทนาเกิดขึ้นเป็นสุขเป็นทุกข์ เป็นอกุศลเป็นสุขอย่างไรก็ตาม จะต้องมีความรู้สึกสำคัญว่ามันเป็นอะไร สำคัญว่าเป็นสุข สำคัญว่าเป็นทุกข์ สำคัญว่าเป็นอกุศลเป็นสุข. สิ่งสำคัญยิ่งไปกว่านั้นที่จะเป็นกิเลส ก็คือ สำคัญว่าเที่ยง สำคัญว่าของเรา, สำคัญส่วนใดส่วนหนึ่ง ที่เป็นแต่เพียงสักว่า ความรู้สึกนั้นว่าตัวเรา ว่าของเรา นั่นแหละสัญญาเกิดขึ้นเป็นอัตตสัญญาว่าเรา เราารู้สึกได้: ในเวทนานั้นเรารู้สึกได้ คือรู้สึกว่ามันต้องมีตัวเรา ก็เลยเกิดเป็นอัตตสัญญาขึ้นมา เป็นสัญญาชั้นที่ทำหน้าที่รุนแรงที่สุด ในบรรดาสัญญาชั้นทั้งหลาย. สัญญาว่าเที่ยง สัญญาว่าไม่เที่ยง สัญญาว่าสุขว่าทุกข์ นี่ไม่รุนแรงเท่ากับสัญญาว่า “เรา”, ว่าอัตตสัญญา.

หลังจากเวทนาเกิดแล้ว จะมีความสำคัญในเวทนานั้นว่าเป็นอย่างไร อย่างไม่อย่างหนึ่ง จะกระทั่งสำคัญว่าเป็นเวทนาของเรา; จึงเห็นได้ว่าสัญญาชั้นได้เกิดขึ้น

แล้ว สำคัญว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ขึ้นมาแล้ว ที่นี้หลังจากสัญญาขั้นแล้ว ย่อมเกิดสังขารขั้น ก็มาจากสังขารธาตุ อย่างที่กล่าวแล้วข้างต้น; เพราะมันมีอยู่เป็นรากฐานพื้นฐาน ในที่ทั่วไป จนกว่าจะได้โอกาสจึงจะแสดงตัวออกมา.

ที่นี้เมื่อสัญญาธาตุกลายเป็นสัญญาขั้น สำคัญอย่างนั้นอย่างนี้แล้ว สังขารธาตุก็กลายเป็นสังขารขั้น : รู้สึกคิดนึกอย่างนั้นอย่างนี้ขึ้นมา ; ดังนั้นจากความคิดนึกเหล่านั้นมันก็มีเป็นสายไป นับตั้งแต่ว่ามีสัญญาว่า “เรา” แล้วมันก็มีสัญญาเจตนา ที่จะทำ, ที่เราจะทำอย่างใดอย่างหนึ่ง; นี้เรียกว่ามีสัญญาเจตนา, แล้วก็มีตัณหา. จากสัญญาเจตนา ก็จะเกิดตัณหา เกิดความอยากอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามสัญญาเจตนา; แล้วก็จะเกิดวิตก แล้วก็จะเกิดวิจารณ์.

กลุ่มนี้เป็น สังขารขั้น ทั้งนั้น มันก็มีรวมกันหมดเรียกว่า สังขารขั้น นับตั้งแต่เกิดสัญญาเจตนา เกิดตัณหา เกิดวิตกวิจารณ์ ตามลำดับ; นี้รวมทั้งหมดแล้วก็เรียกว่าสังขารขั้น. นับตั้งแต่มีเจตนาไปตามสัญญา แล้วเกิดตัณหา ความต้องการ และกัวิตก ไปตามความต้องการ, และได้มา กัวิตกไปตามที่ได้มา, และกัวิจารณ์คือว่าผูกพันหรือหลงใหล รู้สึกอยู่ในสิ่งนั้น. กลุ่มที่เรียกว่า สังขารขั้นนี้ก็เลยมีมากมายอาการ เรียกว่า สังขารขั้น ทั้งนั้น, รวมแล้วครบ ๕ ขั้น.

ทบทวนอาการที่ธาตุปรุงกัน

ถ้าลืมนับบ้างก็ทบทวนเสียใหม่ : เมื่อ ตา พบกับรูป ได้อาศัย กันกับรูป ย่อมเกิดจักขุวิญญาณขึ้นมา; นี้รูปขั้นก็เกิดขึ้นแล้ว วิญญาณขั้นก็เกิดแล้ว. ระหว่างตากับรูป กับวิญญาณขั้นนั้น เมื่อมาสัมพันธ์กันแล้วก็เรียกว่าผัสสะ, จากผัสสะก็เกิดเวทนา คือเวทนาขั้น; จากเวทนาขั้นก็ทำให้สำคัญอย่างนั้นอย่างนี้ในเวทนาขั้น มันก็เป็นสัญญาขั้น เกิดขึ้นมาว่าเป็นอะไร เพื่อจะยึดมัน ถือนมันในขั้นต่อไป ซึ่งเรียกว่า สังขารขั้น.

ธาตุปรุ่กัน มันจึงเกิดรูปขันธ์ วิญญาณขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ **ครบทั้ง ๕ ขันธ์ดังนี้**. **เมื่อยังไม่ทำหน้าที่ปรุ่อย่างนี้ ก็ยังเรียกว่าธาตุ:** คือรูปธาตุ วิญญาณธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ มี ๕ ธาตุ พอได้ทำหน้าที่ ตามหน้าที่ที่จะต้องทำในชีวิตประจำวัน เมื่อได้อารมณ์ข้างนอก ก็เกิดเป็นรูปขันธ์ วิญญาณขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ ขึ้นมา.

ขันธ์ทั้ง ๕ + อวิชา จะเป็นอุปาทานขันธ์

ตอนที่ขันธ์นี้ก็แยกออกเป็น ๒ ฝ่าย : ถ้าไม่มีอวิชาธาตุ ธาตุเหล่านั้นก็ทำหน้าที่ขันธ์ล้วน ๆ ตามเดิม; **ถ้ามีอวิชาธาตุ ความโง่เขลาเข้าไปปรุ่** ปนอยู่ด้วย มันก็กลายเป็นอุปาทานขันธ์; ไม่ใช่ขันธ์เฉย ๆ ต้องเป็นอุปาทานขันธ์. รูปก็เป็นอุปาทานขันธ์ ที่เป็นเวทนาจึงเป็นเวทูปาทานขันธ์ที่เป็นสัญญาก็เป็นสัญญาอุปาทานขันธ์ที่เป็นสังขารก็เป็นสังขารูปาทานขันธ์ และที่เป็นวิญญาณก็เป็นวิญญาณอุปาทานขันธ์ ก็เกิดอุปาทานขันธ์ ๕ ขึ้นมา. **เมื่อเป็นอุปาทานขันธ์สมบูรณ์อย่างนี้แล้ว ก็คือตัวความทุกข์ที่มีอยู่ในนั้น**; เพราะความยึดมั่นถือมั่น เป็นเรา-เป็นของเรามีอยู่แล้ว ตั้งแต่มีสัญญาขันธ์ในรูปของสัญญาขันธ์กระทั่งมาอยู่ในสังขารขันธ์ คิดนึกอยู่เต็มที่เป็นอุปาทานเป็นภพขึ้นมาแล้ว.

ถ้าถือตามหลักปฏิจจสมุปบาท จะเข้าใจได้ง่าย โดยเริ่มขึ้นมาว่า จกขุญจ ปฏิจจ รูปเป จ อุปปชติ จกขุวิญญาณ - อาศัยต่อกับรูปเกิดจักขุวิญญาณ ตินุณิ ธมฺมานิ สงฺคติ ผสฺโส ๓ **อย่างนี้รวมกันเรียกว่าผัสสะ. ผสฺสปรุ่จยา เวทนา** -เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา.

ขอให้สังเกตดูให้ดีว่า **รูปขันธ์ ได้เกิดขึ้นแล้ว ในขณะที่ตากระทบรูป, วิญญาณขันธ์เกิดขึ้นเพราะอาศัยตากระทบรูป. แม้ผัสสะกับเวทนานั้นคือเวทนาขันธ์**

ที่เกิดมาในรองลำดับ : ผัสสปัจจุจยา เวทนา; จากเวทนาปัจจุจยา ตณฺหา -เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิดตณฺหา นี้มันรวมกันทีเดียวหมดเลย : จากเวทนานั้น ก็จะเป็นสัญญา แล้วก็เป็นสัญญา เจตนา เป็นตณฺหา เป็นวิตก เป็นวิจารณ์ รวมอยู่ในคำเดียวกับตณฺหา. จากเวทนาเป็นปัจจัย ย่อมเกิดตณฺหา กระทั่งมาถึงอุปาทาน นี่ก็ยังคงอยู่ในพวกสังขาร-**ขันธ**, กระทั่งเป็นภพ ชนิดที่เป็นกัมมภพ ความรู้สึกคิดนึกที่สมบุรณ์เป็นนั่นเป็นนี่ นี่ก็ยังคงเป็นสังขาร**ขันธ**; ก็เลยเกิดทุกข์. สังขาร**ขันธ**ปรุงแต่งเป็นความทุกข์ ขึ้นมา โดยสมบุรณ์ คือเป็นชาติ ชรา มรณะ.

ในกระแสแห่งปัจจุจสมุปบาทสายหนึ่ง เราจะพบความเป็น**ขันธ ๕** เกิดขึ้นมาจากธาตุ ทั้ง**๕**; และ**ขันธ ๕** นั้น ถูกกระทำให้เป็น อุปาทาน**ขันธ ๕** เลยเป็นทุกข์.

พุทธบริษัทต้องเข้าใจเรื่องธาตุปรุงกันให้เกิดทุกข์

ถ้าเข้าใจเรื่องนี้ ก็เป็นอันว่าเข้าใจเรื่องธาตุทั้งปวงที่มีอยู่ ปรุงแต่งกันจนเกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมา, เป็นความรู้้อย่างเดียวที่เรียกว่า เป็นความรู้จริง รู้แจ้งของคนที่เป็นพุทธบริษัท. ดังนั้น ขอให้พยายามทำความเข้าใจ ให้เข้าใจจนได้ในเรื่องธาตุทั้งหลาย ปรุงแต่งขึ้นมาจนเป็นอายตนะนอก อายตนะใน; การพบกันระหว่างอายตนะนอกกับอายตนะใน ก็เกิดวิญญานขึ้นมา ระหว่าง ๓ สิ่งนั้นรวมกันเข้า ก็เรียกว่าผัสสะ ขึ้นมา, แล้วก็เป็นเวทนาขึ้นมา เป็นสัญญาขึ้นมา เป็นสังขารขึ้นมา.

วิญญานนั้นอาจจะทำหน้าที่ได้หลายตอน ตอนตากระทบรูปก็เรียกว่าจักขุวิญญานนี้ วิญญานก็เกิดแล้ว; พอเวทนาเกิดขึ้น ในจิตในความรู้สึกของจิต มโนก็ทำหน้าที่มโนวิญญานได้ เป็นวิญญาน; หรือกำลังคิดนึกอยู่ ถ้ามันเกิดความรู้สึกอะไรขึ้นมา มันก็เป็นมโนวิญญานได้. ฉะนั้นวิญญานจะมีได้หลาย ๆ หน โดยอาศัย

เวทนาเป็นอารมณ์ก็ได้, กลายเป็นอัมมารมณช้ำข้างใน สำหรับจิตกระทบและรู้สึก หรือจะเอาสัญญาเป็นอารมณ์ก็ได้ เอาสังขารเป็นอารมณ์เองก็ได้.

ยิ่งพิจารณาไปจะยิ่งเห็นว่า **ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ** แม้จะกินเวลามากจน นานเปื่อยที่สุดอย่างไร ก็ยังขอรับรองให้ท่านทั้งหลาย พยายามทำความเข้าใจให้จงได้. ค่อย ๆ เข้าใจไปที่ละนิด ๆ ก็ยังดี, จะพูดกันสักกี่ครั้ง หรือกี่สิบครั้งก็ยังดี. อาตมาผู้พูดก็ ไม่รู้สึกเหนื่อย เพราะว่าต้องพูดไปจนรู้เรื่อง เกรงแต่ที่ท่านทั้งหลายจะไม่อดทนพอที่จะ ทำความเข้าใจ เรื่องสิ่งที่เรียกว่าธาตุ ซึ่งมีอยู่เป็นพื้นฐาน และปรุงขึ้นมาเป็นความ รู้สึกคิดนึก ว่าเรา ว่าของเรา จึงเกิดความทุกข์ และก็ดับไป. ถึงแม้จะดับไป มันก็ต้องดับด้วยธาตุอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งเรียกว่านิโรธธาตุ หรือนิพพานธาตุก็ตาม.

ธาตุฝ่ายสังขตะ จะปรุงแต่งเรื่อย จะดับต่อเมื่อพบกับธาตุฝ่ายอสังขตะ

สรุปความอีกทีหนึ่งว่า **ธาตุทั้งหลายนี้ ฝ่ายสังขตะ จะเกิดขึ้น ๆ ปรุงแต่ง ให้เกิดขึ้น จะเป็นรูปธาตุก็ได้ อรูปธาตุ คือนามธาตุก็ได้, มันจะปรุงแต่งกันขึ้น จนเป็นวิญญาณ จนเป็นผัสสะ เวทนา ครอบชั้น ๕ ; แต่แล้ว ที่สุดมันจะดับลงไป ด้วยธาตุอีกธาตุหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า นิโรธธาตุ ซึ่งเป็นฝ่ายอสังขตะ. ฉะนั้น ความดับนี้มันมิได้ โดยธาตุของความดับ ที่เรียกว่านิโรธธาตุ; ไม่อย่างนั้นมันดับ ไม่ได้.**

จะยกตัวอย่างทางวัตถุเหมือนอย่างไฟ กว่ามันจะเกิดเป็นไฟขึ้นมาได้ มัน ต้องอาศัยหลาย ๆ ธาตุ, **กว่าไฟจะลุกเป็นไฟขึ้นมาได้ ต้องอาศัยธาตุนั้นธาตุนี** ธาตุโน้น ตามธาตุทางวัตถุ ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งก็รู้กันได้ดีว่า ไฟจะเกิดขึ้นได้อย่างไร. มันต้องมีเชื้อเพลิง เช่นไม้ฟืน หรือน้ำมัน นี่ก็ตาม, มันก็ต้องมีความร้อน มีธาตุ

ที่หล่อเลี้ยงไฟเป็นอิทธิคุณ หรืออะไรก็สุดแท้, และยังต้องมีอะไรอีกบางอย่างมาช่วยกัน ไฟจึงจะลุกเป็นไฟขึ้นมา. **ทีนี้เมื่อจะดับไป ก็ต้องไปตามกฎที่ว่า เหตุปัจจัย นั้นมันสิ้น, เหตุปัจจัยจะสิ้นจนทำให้ไฟดับนี้ ปัจจัยสิ้นหมดเองไปก็ได้** เช่นว่า น้ำมันหมด ไฟมันก็ดับ อย่างนี้เรียกว่า เหตุปัจจัย ที่ทำให้ไฟลุกนั้นหมดเสียแล้ว; ไฟก็ดับเองด้วยเหตุผล เพราะเหตุปัจจัยมันสิ้นเอง. **ทีนี้ถ้าปัจจัยไม่สิ้นเอง แต่มีอำนาจอันใดอันหนึ่งมาทำให้ไฟดับก็ได้** เช่นว่า ถ้าไฟที่มันดับได้ด้วยน้ำ ก็เอาน้ำสาดเข้าไป หรือเอาแผ่นอะไรทับเสีย ไฟก็ต้องดับ โดยที่มีอะไรแทรกแซงเข้ามา; ไม่ใช่ดับเพราะว่าปัจจัยค่อย ๆ สิ้นไปเอง; ทั้งหมดนี้เรียกว่าความดับ. **จะต้องมีความดับที่เป็นพื้นฐานอยู่อีกอันหนึ่ง มันจึงจะปรากฏเป็นความดับออกมาได้;** ในทางธรรมถือเป็นอย่างนี้. ฉะนั้นความทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะปัญจุปาทานักขันธทั้งหลาย มันจะถึงความดับ ก็โดยเมื่อมีนิโรธธาตุเข้ามา:-

ดับเพราะว่าเหตุปัจจัยสิ้นสุดลง ตามธรรมชาติ ตามโอกาส; ตัวอย่าง เช่นว่า : ตาเห็นของที่น่ารัก น่าพอใจ จนเกิดกิเลส จนยึดมั่นถือมั่นจนเป็นความทุกข์ แต่มันจะอยู่อย่างนั้นตลอดวันตลอดเดือนตลอดปีไม่ได้; เหตุปัจจัยส่วนใดส่วนหนึ่งมันเปลี่ยน มันร่อยหรอ มันก็หยุดไปได้, คือว่าหยุดทรมานด้วยการหลงรักหลงอะไรได้. **นี่เรียกว่าดับไป ตามโอกาส หรือการสิ้นสุดของปัจจัยตามธรรมชาติ; อย่างนี้ก็เรียกว่าดับชั่วคราวหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่ไฟไม่ลายมีอะไรของคนนั้นนัก.**

แต่ยังมีทาง หรือวิธี ที่จะปฏิบัติให้นิโรธธาตุเข้ามาดับทุกข์นี้ได้โดยเร็วไปตามต้องการ ยิ่งกว่านั้น; **นี่คือดับความทุกข์นี้ด้วยสติปัญญา ที่เจริญภาวนา เช่นวิปัสสนาภาวนา เป็นต้น. นี่เราทำให้เกิดสติปัญญา ที่เป็นวิปัสสนาเข้ามา ก็เลยหายโง่หายหลงรัก หายยึดมั่นถือมั่นที่นั่นเดี๋ยวนี้ทันทีก็ได้.**

ที่นี้ ถ้าจะพูดอีกทีหนึ่งก็พูดว่า ทุกข์ดับเพราะว่ามันมาพบกันเข้ากับนิโรธธาตุ เช่นนิพพานธาตุ เป็นต้น. **นิโรธธาตุนี้เมื่อถึงขั้นสูงสุด เขาจะเรียกเป็นว่านิพพาน - ธาตุ** : เจริญวิปัสสนาอยู่เป็นประจำจนกระทั่งว่า เกิดความรู้แจ้ง เห็นแจ้ง มรรคญาณ ผลญาณ นิพพิทา วิราคะ วิมุตติ ไปตามลำดับ จนกระทั่ง นิพพานธาตุ ชนิดสุภาทิเสส-นิพพาน หรืออนุภาทิเสสนิพพานก็ดี ปรากฏขึ้น สังขารทั้งปวงก็ดับ; ไม่มีทางจะปรุงแต่ง เป็นนี่เป็นนั่น เพื่อจะเป็นอุปาทานชั้นธอีกต่อไป; นี้ก็เรียกว่านิโรธธาตุโดยแท้จริง

นิพพานนี้ก็ธาตุ ครั้งสุดท้าย สูงสุดกว่าเขาหมด แล้วก็ยังคงเป็นธาตุ; คือ ธา-ตุ, ก็เรียกว่า นิพพานธาตุบ้าง นิโรธธาตุบ้าง อสังขตธาตุบ้าง อมตธาตุบ้าง; แล้วแต่จะเรียก. นี่คือ **ธาตุแห่งความดับซึ่งมาถูกเข้ากับสังขาร หรือสังขารมาถูกเข้ากับธาตุแห่งความดับแล้ว มันก็ต้องดับ.** ที่เห็นได้ง่าย ๆ เช่นว่า ไฟมันลุกโผลงอยู่ พอมันถูกเข้ากับน้ำ มันก็ดับลง เพราะมันเป็นธรรมชาติตรงกันข้ามอยู่.

พิจารณาให้ดี ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ

เอาละที่นี้ก็ต้องย้าหรือขอร้องให้พิจารณาย้า ให้ซ้ำ ให้ดูใหม่ว่า : ตั้งแต่ต้น จนถึงที่สุดนั่น **มันมีอะไรที่มีใช่ธาตุ?** คือนับได้ตั้งแต่ความทุกข์ ยังมีได้เกิดขึ้น จนกระทั่งความทุกข์เกิดขึ้น และเป็นไป เป็นทุกข์ธรรมดาไป จนกว่าทุกข์นั้นจะดับลง หมดสิ้น. นี่ มันมีอะไรส่วนไหนที่มีใช่ธาตุ? แม้แต่ตัววัตถุ มันก็ธาตุ และตัวกริยา อากาโรที่เปลี่ยนแปลงไป มันก็เป็นธาตุ คือเป็นสังขตธาตุ หรือเป็นสังขารธาตุ ก็สุดแท้; กระทั่งมันดับลง มันก็เป็นนิโรธธาตุ หรือนิพพานธาตุ. ถ้ามันดับชั่วคราว ก็เป็นนิโรธธาตุปรากฏชั่วคราว มิได้ปรากฏอยู่ตลอดเวลา หรือเด็ดขาดลงไปได้.

ขอให้ดูว่า วันหนึ่ง ก็วัน ก็เดือน ก็ปี; ในวันหนึ่ง ๆ ในเรื่องหนึ่ง ๆ ก็ไม่มีอะไรที่มีใช่ธาตุ : ลมหายใจก็คือธาตุ, ร่างกายนี้ก็คือธาตุ, การปรุงแต่งกันระหว่าง

สิ่งนี้ ก็คือธาตุ, ความรู้สึกเกิดขึ้นก็คือธาตุ, กิริยาอาการที่มันปรุงแต่งกันก็เป็นอาการของธาตุ ที่เรียกว่า สังขตธาตุ, ส่วนที่ว่ามันจะหยุดไปดับไป ก็เพราะธาตุ คือ นิโรธธาตุ.

ต้องขอโอกาสย้าแล้วย้าอีกว่า **ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ**. ถ้าจะแจกรายละเอียดก็จะแจกได้มากมาย คน ๆ หนึ่ง เรานี้แหละไม่ต้องใครละ; ตรงไหนบ้างที่ไม่ใช่ธาตุ? ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ที่เป็นพวกเดียวกันนี้, และก็น้ำเลือด น้ำหนองน้ำมูก น้ำลาย นั่นก็เป็นส่วนธาตุ, และความร้อน ชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่อยู่ในร่างกายนี้ เหล่านี้ก็เป็นส่วนธาตุ, และส่วนที่เป็นแก๊ส เป็นความระเหยอยู่ ที่เรียกว่า ธาตุลม นั่นก็คือธาตุ; เพราะว่ามีวัตถุ อาศัย ๔ ธาตุ นี้ ประกอบกันเข้าเป็นโครงร่าง เนื้อหนังของมนุษย์; ทุกส่วนเป็นธาตุหมด.

ผมเส้นหนึ่ง เอามาดูก็ประกอบอยู่ด้วย ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม. นี้ก็พอจะเข้าใจได้ว่า ผมก็มีความเป็น ของแข็ง, ในผมก็มีน้ำ ที่จะบีบคั้นออกมาได้, และก็มีอุณหภูมิ ธาตุไฟอยู่ระดับใดระดับหนึ่ง, ในผมเส้นเดียวนั้นแหละก็มีลม ธาตุลม คือส่วนที่ระเหยไปได้, มีอากาศมีที่ว่าง ที่จะให้ผมเส้นนี้ตั้งอยู่ได้ ถ้าไม่มีที่ว่าง ผมก็ตั้งอยู่ไม่ได้. นี้เรียกว่า **ในผมเส้นหนึ่งก็มีแต่ความเป็นธาตุล้วนแต่เป็นฝ่ายรูปธาตุ**. ยิ่งไปพิจารณาเล็บ ฟัน หนัง กระดูก เล็บ เนื้อ หมดทุกส่วนของร่างกาย ล้วนเป็นธาตุ ทั้ง ๔ รวมกันอยู่ในรูปใดรูปหนึ่ง; เป็นอันว่า ส่วนร่างกาย **ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ**. แม้แต่เนื้อที่ว่าง มันก็เป็นธาตุ. ส่วนที่กินหรือครองเนื้อที่ว่างอยู่ มันก็ล้วนแต่เป็นธาตุใดธาตุหนึ่ง.

ที่นี้ **ส่วนจิตใจมันเริ่มขึ้นมาเป็นความคิดนึกได้** ก็เพราะว่า **รูปธาตุนี้ ทำหน้าที่ของธาตุ**; ตาก็เป็นรูปธาตุ รูปข้างนอกก็เป็นรูปธาตุ อาศัยกันเข้าแล้วก็เป็นอายตนะ

สำหรับกระทบกับตา ช้างใน รูป ช้างนอก. ตาก็เป็นรูปธาตุ รูปก็เป็นรูปธาตุอยู่แล้ว แม้ว่าจะเป็นสิ่งละเอียด เห็นไม่ได้ด้วยตา ก็ยังคงเป็นธาตุ; เช่น **ความรู้สึกต่าง ๆ นี้ ก็เป็นธาตุ แต่ไม่เห็นด้วยตามไม่ได้.** ถ้ารู้สึกที่ตาได้ นั่นก็เรียกว่า จักขุธาตุ.

ที่นี้ **รูปที่มากกระทบตา ก็เป็นธาตุ เป็นส่วนที่จับไม่ได้** แต่เห็นได้ก็มี เช่นว่ารัศมีหรือคลื่นนิภาของคลื่นแสงต่าง ๆ ที่มากกระทบตา เราจับมันไม่ได้ แต่มันก็ยังเห็นได้ด้วยตา ด้วยความรู้สึกที่ตา นี่ก็คือธาตุ. ส่วนรูปธาตุ อยู่ในฝ่ายนี้ เรียกว่า จักขุธาตุ, ฝ่ายโน้นเรียกว่า รูปธาตุ อาศัยกัน เกิดวิญญาณขึ้นมาจากธาตุที่เป็น วิญญาณธาตุ ซึ่งมีอยู่เป็นปกติตามธรรมชาติ เหมือนกับธาตุอื่น ๆ นั่นแหละ.

ทุกธาตุมีอยู่ตามธรรมชาติ มีโอกาสเมื่อไร ก็แสดงตัว

ไม่ว่าธาตุไหน ล้วนมีอยู่อย่างนั้น ตามธรรมชาติ คล้าย ๆ กับว่า **รออยู่อย่างนั้น จนกว่าจะมีโอกาส ที่จะแสดงตัว** คือได้ปัจจัยที่ปรุงแต่ง เมื่อได้ปัจจัยที่ปรุงแต่ง ก็แสดงตัวออกมาอีกทีหนึ่ง. เมื่อเรากำลังมีความคิดนึกอยู่ในใจ ความคิดนึกนั้นมันเป็นสาย หรือว่าเป็นวิถีของการที่ปรุงแต่งกันมาทางจิต โดยอำนาจของสิ่งที่เรียกว่า นามธาตุ นับตั้งแต่พอเห็นก็เป็นวิญญาณ แล้วก็ผัสสะ แล้วก็เวทนา แล้วก็สัญญา แล้วก็สังขาร **ไม่มีส่วนไหนที่มีใช้ธาตุ,** แล้วก็ยังหาส่วนที่มีใช้ธาตุไม่พบ แม้แต่ที่ว่างก็เป็นอากาศธาตุ.

ตัวตนจะมีอยู่ที่ไหน; ตัวตนก็เป็นเพียงสังขารธาตุ ที่ถูกปรุงด้วย อวิชชาออกมาเป็น **สังขารขันธ์ เป็นความคิดนึกอย่างนั้นอย่างนี้** และอาจจะมิได้ปรุงได้ ตั้งแต่ พอมีเวทนาขึ้นมาโดยสมบุรณ์แล้ว ก็เกิดสัญญา ก็ปรุงเป็น **เรารู้สึก**

อย่างนั้น เราบรู้อีกอย่างนี้ ในเวทนา; และสำคัญเวทนาว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้. ต่อมา เมื่อเกิดวิญญาณ รู้อีกในสิ่งเหล่านี้ หลายซับลหลายซ็อนขึ้น แล้วก็ไปคว้าเอาวิญญาณชั้นนั้นมาเป็นตัวตนก็ได้, หรือบางทีเพราะเหตุที่มันอาศัยสิ่งเหล่านี้ เป็นเครื่องรู้อีกได้ ร่วมกันในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ อย่างนี้; คนที่ยังรู้น้อย ยังไม่ฉลาด ยังโง่อยู่บ้าง อาจจะไปคว้าเอารูปชั้นนี้ มาเป็นตัวตนก็ได้.

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ทั้ง ๕ ชั้นเลย ว่า “เอารูปเป็นตัวตนก็มี เวทนาเป็นตัวตนก็มี สัญญาเป็นตัวตนก็มี สังขารเป็นตัวตนก็มี วิญญาณเป็นตัวตนก็มี”; แล้วแต่ว่า คน ๆ นั้นมันกำลังโง่อยู่อย่างไร. หรือถ้าพูดให้ถูกว่านั้นก็แล้วแต่ว่า กลุ่มธาตุ หรือกลุ่มชั้นกลุ่มนั้น มันยังโง่อยู่ในระดับไหน; ซึ่งจะเอารูปเป็นตัวตนก็ได้ เอาเวทนาเป็นตัวตนก็ได้ สัญญาเป็นตัวตนก็ได้ สังขารเป็นตัวตนก็ได้ วิญญาณเป็นตัวตนก็ได้. เหมือนที่สวดท่องเวลาไหว้พระสวดมนต์อยู่ทุกเช้า ทุกเย็น ว่า “*รูปัง อนิจจังเวทนา อนิจจา* เรื่อยไปกระทั่งว่า *รูปัง อนัตตา เวทนา อนัตตา*”. นี่เป็นคำบอกของพระพุทธเจ้าว่า ทุกอย่างเป็นอนัตตาทั้งนั้น ในทั้ง ๕ นั้นแหละ; พอโง่ไปยึดมั่นว่ามีใช่อนัตตา แต่เป็นอัตตา เป็นตัวเราหรือของเราก็ตาม ความทุกข์ก็เกิดขึ้น.

ความทุกข์ ก็เป็นธาตุ เพราะเป็นพวกเวทนาธาตุ

ที่นี้ตัวความทุกข์ที่เกิดขึ้นนี้ เป็นธาตุ หรือ มิใช่ธาตุ? ใครที่ได้เรียนมาแล้วอย่างไร? แต่หนหลัง มีความรู้มาเท่าไร? ความทุกข์เกิดขึ้น **ตัวความทุกข์นั้นคือธาตุ หรือมิใช่ธาตุ?** และก็คงลืมเสียอีกว่า **ความทุกข์นี้ เป็นเวทนา เวทนาจึงต้องเป็นธาตุ คือ เป็นเวทนาธาตุ, ความสุขก็เป็นธาตุ เพราะเป็นเวทนา และเป็นเวทนาธาตุ.** ที่นี้เวทนาธาตุจะแบ่งเป็นสุขธาตุ ทุกขธาตุ อทุกขมสุขธาตุก็ได้; แต่ไม่ต้องแบ่งก็ได้ เพราะเวทนาทั้งหลายเป็นธาตุอยู่แล้ว.

นี่เรียกว่า ความทุกข์ที่เกิดขึ้นก็เป็นธาตุ คือเป็นเวทนาธาตุ; หรือว่า ความทุกข์จะดับลง ก็ต้องเป็น นิโรธธาตุ หรือเป็น นิพพานธาตุ ชั่วขณะ ๆ เป็นนิโรธธาตุ โดยส่วนรวมเรียกได้ว่า เป็นนิโรธธาตุ. เมื่อทุกข์เกิดขึ้นเป็นเวทนาธาตุ; เมื่อทุกข์ดับลง ก็เป็นนิโรธธาตุคือความดับ แห่งเวทนาธาตุนั่นเอง; จะเหลือเนื้อที่ ตรงไหนไว้ ที่ว่าจะมีสิ่งไรที่มีใช้ธาตุ มันก็ไม่มีแล้ว.

ขอให้บทวนอย่างนี้เรื่อยไป : ในส่วนรูปก็ไม่มีอะไรที่มีใช้ธาตุ ตั้งแต่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง แม้กระทั่ง ขี้มูก น้ำลาย น้ำตา ล้วนเป็นธาตุ ไปทั้งนั้น, **ส่วนฝ่ายจิต** ก็มีผัสสะ เวทนา ตัณหา วิตก วิจาร์ จนกระทั่ง เป็นทุกข์ เป็นตันไปเลย ก็**เป็นธาตุ**. กลัวแต่ว่าจะไม่มองเห็นอย่างนี้; จะไปเข้าใจว่า มีอะไรเหลืออยู่บางอย่าง ซึ่งมีใช้ธาตุ คือนอกเหนือไปจากธาตุ ตามธรรมชาติ แล้วก็จะไปเอาอันนั้นแหละมาเป็น ตัวตนเข้าอีก. บางคนเป็นเอนามาก จนถึงกับว่ายอมรับว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ นี้ ก็**เป็นธาตุ**, นั่นถูกแล้ว; แต่จะมีอะไรที่นอกไปจากนั้นอีก; ซึ่ง เขาไปเรียกว่าจิตบ้าง จิตอมตะบ้าง มันไม่ถูก; ถ้าเป็นจิตมันก็ต้องรวมอยู่ในขันธ ๕ นี้ ถ้าเป็นอมตะมันเป็นอมตธาตุ มันอยู่ฝ่ายนิโรธธาตุนั้น; นี่ก็**เลยไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ**.

ธาตุ เกิดมีเมื่อไร ทุกข์ปรากฏขึ้นเมื่อนั้น

ที่นี้ก็มีสิ่งที่ต้องทราบต่อไปว่า **เมื่อไร** ธาตุเกิดขึ้น **ตั้งอยู่** หรือ**ปรากฏ** ออกมา **เมื่อนั้น** เป็น**ความเกิดขึ้น ตั้งอยู่** หรือ**ปรากฏ**แห่ง**ทุกข์**. นี้ขอให้เข้าใจว่า ในพระบาลีอย่างนี้ จะมีมาก : **เมื่อใด** ตา หู ฯลฯ **เกิดขึ้น**, **เมื่อใด**ธาตุ**เกิดขึ้น**, หรือ**เมื่อใด**ขันธ**ใดขันธหนึ่ง**, ธาตุ**ใด**ธาตุ**หนึ่ง**เกิดขึ้น. นี้ท่านหมายความว่า เมื่อธาตุทำหน้าที่ปรุงแต่งจนถึงขนาดที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวกู - ว่าของกู เข้าแล้ว เช่นว่า รูปธาตุของกู เวทนาธาตุของกู สัญญาธาตุของกู สังขารธาตุของกู

วิญญาณธาตุของกุ จนไปติดมันยึดมันในธาตุนั้นๆอย่างใดอย่างหนึ่งเข้าแล้ว; ก็คิดดูซิว่า ความทุกข์จะไม่เกิดขึ้นอย่างไรได้.

เรื่องดังกล่าวมานี้ให้ความหมายลึก ลึกมากจนเข้ายากตรงที่ว่า : **สิ่งทั้งหลายจะเป็นธาตุใด ธาตุไหน ก็ตาม ถ้ายังมีได้อยู่ในการทำหน้าที่ของธาตุแล้ว จะไม่เรียกว่าธาตุเกิดขึ้น; ดังนั้นจึงถือว่า ตายังมิได้เกิดขึ้นอย่างตามธรรมดา**นี้ จนกว่าเมื่อใดนัยน์ตาทำหน้าที่เห็น **จึงเรียกว่าเกิดขึ้น**. แม้รูปที่ตาเห็น ก็เหมือนกัน; ถือว่า ยังมีได้เกิดขึ้น จนกว่าเมื่อใดรูปนั้นถูกเห็นด้วยตา ปรากฏเป็นรูปอะไรแล้วนั้น จึงจะเรียกว่ารูปเกิดขึ้น. จักขุวิญญาณก็เหมือนกัน ก่อนหน้านั้นไม่รู้ว่าอยู่ที่ไหน จนกว่าเมื่อไรทำหน้าที่ด้วยการเห็นทางตา **เมื่อนั้นจึงจะเรียกว่า จักขุวิญญาณเกิดขึ้น**. พอเสร็จหน้าที่ของการเห็นทางตา **เมื่อนั้นจึงจะเรียกว่า จักขุวิญญาณเกิดขึ้น**. พอเสร็จหน้าที่ของการเห็นทางตา จักขุวิญญาณนั้นก็ดับไป; เพราะได้เกิดผัสสะ เกิดเวทนา ตัณหา อะไรขึ้นมาแทนเสียแล้ว. ฉะนั้น จึงมีการเกิดขึ้นตามลำดับ, ดับลงไปตามลำดับ.

ในกรณีของตาเป็นอย่างไร, ในกรณีของหู จมูก ลิ้น กาย ก็เป็น **อย่างนั้น**; ในกรณีของจิตนั้นก็ยิ่งเร็วมากในการที่จะเป็นอย่างนั้น. ฉะนั้นเราจึงได้ธาตุที่จะแจกออกไปได้ เป็นหมวดๆ ในฝ่ายธาตุที่จะเป็นพื้นฐาน โดยแท้จริง แจกออกได้เป็นหมวดๆ : หมวดตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

หมวดตา นี้ก็เป็นตัวตา เป็นตัวรูป, เป็นตัววิญญาณทางตา, จักขุ+รูป, แล้วก็+จักขุวิญญาณ. ที่นี้หู ก็มีโสต คือ หู ก็มีเสียง และก็มีโสตวิญญาณ-วิญญาณที่รู้แจ้งทางหู. มีอย่างนี้ จนครบทั้ง ๖ อายตนะแยกอย่างละ ๓ ก็เลยได้ ๑๘ ธาตุ : จักขุธาตุ+รูปธาตุ+จักขุวิญญาณธาตุ; และก็ยังมีโสต+สัทโท คือเสียง+โสต-วิญญาณคือวิญญาณทางหู; ไปแจกเอาเองก็ได้ ไม่ใช่ลึกลับอะไร:-

- ตา แล้วก็มี รูป แล้วก็มีวิญญาณสำหรับเห็นรูปทางตา.
- หู แล้วก็มีเสียง วิญญาณสำหรับรู้สึกต่อเสียงทางหู.
- จมูก แล้วก็มีกลิ่น แล้วก็มีวิญญาณสำหรับรู้สึกกลิ่นทางจมูก.
- ลิ้น แล้วก็มีรส ที่จะมากระทบลิ้น แล้วก็มีวิญญาณที่จะรู้จักรสนั้นทางลิ้น.
- กาย กับ สัมผัส คือส่วนที่มาถูกกาย และก็มีวิญญาณสำหรับรู้สึกสัมผัสที่มาถูกกาย.
- ใจหรือมโนกับธัมมารมณ์ คือสิ่งที่จะเข้ามาถูกใจได้ แล้วก็มีวิญญาณสำหรับจะรู้จักสิ่งนั้นทางมโน หรือโดยมโน.

เราก็ท่องกันบ่อยๆ เป็น ๑๘ ธาตุ : จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณ-
ธาตุ, โสตธาตุ สัทธาธาตุ โสตวิญญาณธาตุ, ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆาน-
วิญญาณธาตุ, ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ, กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ
กายวิญญาณธาตุ, มโนธาตุ ธัมมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ. ทั้งหมดมีอยู่ ๖ आयตนะ
เอา ๓ คุณเข้าไป จนจะเป็น ๑๘ ธาตุ.

ใครรู้จัก ๑๘ ธาตุนี้ โดยชัดเจนโดยละเอียด ว่าคืออะไร? อยู่อย่างไร?
มีเมื่อไร? ในอาการอย่างไร? ก็เรียกว่า รู้จักธาตุ อย่างละเอียด อย่างดีที่สุด โดย
หลักอย่างทีกล่าวมาแล้วว่า : คล้ายกับว่า ชีวิตวันหนึ่ง ๆ นี้ วนเวียนอยู่แต่เรื่อง
ธาตุ ๑๘ นี้ ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้ จนกระทั่งจะเกิดเป็น ธาตุ ที่เป็นความทุกข์
อะไรขึ้นมา แล้วก็ดับลงไปเรื่องหนึ่ง.

ชีวิตแต่ละวัน มีแต่ธาตุเกิดขึ้น แล้วธาตุดับลง

เมื่อธาตุปรุงเสร็จเรื่องนี้แล้ว เรื่องใหม่ก็มาอีก : เดี่ยวมาทางตา เดี่ยว
มาเรื่องทางหู เดี่ยวมาทางจมูก. ถ้าไม่มีเรื่องอะไร จากข้างนอก มันก็เอาใจ เป็น

ตัวรู้เรื่องที่เคยผ่านมาแล้วแต่หนหลัง มาคิดมานี้ก็ได้; แม้จะคิดเรื่องอนาคตก็ต้องเอาเรื่องแต่หนหลังแต่อดีต มาเป็นรากฐาน เป็นวัตถุดิบสำหรับจะคิดต่อไปข้างหน้า.

ส่วนที่เรียกว่าสัญญา ที่เป็นความจำ นั้นก็ช่วยให้จิตนี้ สร้างอารมณ์ภายในขึ้นมา; มโนก็ได้ธัมมารมณ์ขึ้นมา เป็นมโนวิญญาณ ประจักษ์คิดนึกได้. แม้ว่าเราจะปิดตา ปิดหู ปิดอะไร ไม่ทำอะไร จิตก็ยังเอาอารมณ์ในอดีตมาทำได้. สัญญาอย่างนี้เป็นเพียงสัญญา จำหมาย ไม่ได้เป็นความหมายอันแท้จริง ของคำว่า สัญญาชั้นนี้; สัญญาชั้นนี้ จะต้องหมายความ สำคัญว่ามันเป็นอะไร เรียกว่า สัญญาชั้นนี้. สัญญาที่จำได้ว่าเป็นอะไร นั้นมันยังไม่ถึงกับสำคัญด้วยอำนาจกิเลสตัณหา; เพียงแต่ว่า เป็นความจำตามธรรมดา อันสัญญาประเภทนี้ต้องมาก่อนสัมผัส หรือก่อนวิญญาณด้วยเข้าไป. เช่นตาเห็นรูปเข้า ความจำแต่หนหลัง มันรู้ว่ารูปอะไร? ต้นไม้ หรือใบไม้ หรือดอกไม้หรือลูกไม้; นี่จะเป็นการเห็นทางตาที่สมบูรณ์.

สัญญาอย่างนี้ ไม่ใช่สัญญาสำคัญมันหมาย ที่จะเอาเป็นตัวเป็นตนได้ก่อน; มันยังไม่ถึง. มันต้องเกิดเวทนาก่อน : เป็นสุข หรือทุกข์ หรือเป็นอกุททกขมสุข; ที่นี้จะสำคัญมันหมายในเวทนานี้ ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ที่จะยึดมันถือมัน. เช่นสุข สำคัญว่าสุข เรียกว่า สุขสัญญา เกิดขึ้น; หมายมันปั้นมือที่จะเอาสุขนี้เวทนานี้ไว้ให้ได้; หรือแม้แต่ว่าลึกลงไปกว่านั้นอีกก็ว่า สุขเวทนาอันนี้จะต้องเที่ยง, จะต้องเป็นของเที่ยง เป็นนิจจสัญญา ในสุขเวทนานั้น; อย่างนี้เรียกว่า สัญญาที่หมายมันด้วยอวิชา นี่คือนิจจสัญญาชั้นนี้.

เมื่อเรามีความหมายมันได้ เพราะว่ามีสัญญา ลงไปในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง; และบางทีก็ผิด อย่างตรงกันข้ามเลย: เช่นสิ่งนี้มันไม่เที่ยงเลย แต่สัญญานี้ มันสำคัญไปตาม

อวิชา มั่นว่าเที่ยง, สำคัญเอาเองว่าเที่ยง, สำคัญเอาเองว่าเป็นสุข, สำคัญเอาเองว่าเป็นตัวตน. พอสำคัญว่าเป็นตัวตน ไม่ใช่ธาตุ ไม่ใช่ขันธ ไม่ใช่อะไรตามธรรมชาติแล้ว ก็เรียกว่าสัญญานี้ผิดอย่างยิ่ง ผิดขนาดที่จะเป็นทุกข์ร้อยเปอร์เซ็นต์เต็มทีเดียว.

เรื่องของ “สัญญา” สำคัญมาก ถ้าสัญญาวิปลาสต้องเกิดทุกข์

ขอให้ระวังสุภสัญญา-สำคัญว่างาม ในสิ่งที่มันไม่งาม, นิจสัญญา-สำคัญว่าเที่ยง ในสิ่งที่แท้จริงมิได้เที่ยง, ในสุขสัญญา - สำคัญว่าเป็นสุข ซึ่งแท้จริงมันมิได้เป็นสุขเลย, อัตตสัญญา - สำคัญว่าตัวตนที่แท้จริงแล้วไม่มีอะไรที่เป็นตัวตน. “ความสำคัญ” นี้เป็นตัวการที่จะทำให้เกิดสังขารขันธเป็นอะไรขึ้นมา เป็นรูปอะไรขึ้นมา, เป็นภพ เป็นชาติ เป็นมีง เป็นกู อย่างนั้นอย่างนี้ขึ้นมาด้วยอาศัยสัญญานี้ทั้งนั้น.

พระพุทธเจ้าท่านจึงเรียงลำดับว่า : เวทนา สัญญา สังขาร ๓ อย่างนี้; เวทนาทำให้เกิดสัญญา ในเวทนานั้น, สัญญานั้นทำให้เกิดสังขาร-ความคิดที่จะเป็นตัวเป็นตนขึ้นมา สำหรับจะยึดมั่นถือมั่นและเป็นทุกข์. พอเป็นทุกข์ก็กลับไปเป็นเวทนาอีก เวทนานั้นก็จะช่วยให้เกิดความคิดนึก ที่เป็นสังขารอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปอีก.

ดังนั้นสังขารในบางรูปก็คือ ลักษณะของกรรม หรือมโนกรรม; การกระทำทางจิตใจ ก็มีผลออกมาเป็นทุกข์ เป็นเวทนาอีก; ซึ่งวนกันอยู่อย่างนี้ เพราะความสำคัญผิด ด้วยอำนาจของสัญญาที่มีมาตามอวิชา ไม่รู้ว่าอันนี้เป็นอย่างไร; จึงเรียกว่า สัญญานี้จะวิปลาสอยู่เป็นส่วนมาก.

สัญญาของคนเรานี้จะผิดอยู่เป็นส่วนมาก เช่น เห็นของสกปรกกว่าไม่สกปรก, เห็นของไม่เที่ยงว่าเที่ยง, กระทั่งเห็นสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน ก็ว่าตัวตน. เมื่อเป็นอยู่อย่างนี้ เคยชินอยู่แต่อย่างนี้ ก็เป็นลิสสัย เป็นอาสวะ เป็นอนุสัย, เห็นอย่างใดอีก มันก็ยังโง่อยู่อย่างนั้นแหละ; ยังไม่ค่อยฉลาดขึ้นมาได้ ก็เลยหลงในของไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, ของเป็นทุกข์ว่าสุข, ของไม่ใช่ตัวตนว่าตัวตน; อย่างนี้เป็น**สัญญาวิปลาสอันใหญ่หลวง** อยู่ในจิตใจ. ถ้าไม่มีสัญญาวิปลาสนี้แล้ว ก็เลสก็เกิดไม่ได้ เพราะไม่เป็นที่ตั้งแห่งความอยาก หรือความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่ง ในขณะที่แห่งสังขารชั้น ๓ พอเกิดสัญญาแล้ว จะเกิดสังขารชั้น ๓; ตอนนี้จะมีการปรุงแต่งทางจิตหลาย ๆ ชั้น และก็รวมเรียกว่าสังขารหมด. ฉะนั้นหลังจากสัญญาชั้น ๓ แล้ว ก็เกิดสังขารชั้น ๓, ในรูปของสัญญาเจตนาบ้าง ตัณหาบ้าง วิตกบ้าง วิจารณ์บ้าง; นี่เป็นการกระทำกรรมอยู่โดยมโนกรรมแล้ว, ก็เลยปรุงเป็นภพ เป็นตัวกู - ของกูอะไรขึ้นมาได้เป็นทุกข์ เรียกว่าสิ้นไปกรณีหนึ่ง.

ความเป็นทุกข์นี้ก็กว่าจะหมดไปเรื่องหนึ่ง ทุกข์ก็เข้ามาในรูปอื่นอีก; วันหนึ่งเกิดตาย - เกิดตาย โดย**สัญญาวิปลาส** หรือยึดมั่นถือมั่นอย่างนี้ หลาย ๆ หน เดี่ยวเข้ามาเพราะเหตุทางตา เดี่ยวเข้ามาเพราะเหตุทางหู. ถ้าผู้ใดได้ยิน ได้ฟัง คำของพระพุทธเจ้า ของพระอรหันต์ สอนให้เห็นมาตั้งแต่ที่แรก คือให้เห็นว่า : **นี่เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ เข้ามาแล้วพบกัน แล้วเป็นอย่างนั้น ๆ**, นับตั้งแต่ที่แรกแล้ว มันก็ไม่ต้องเป็นอย่างนี้ซิ วันหนึ่ง ๆ **จะไม่ต้องมีกรรมทุกข์**. เมื่อยังไม่รู้ ก็ปรุงเป็นวิญญาณ เวทนา สัญญา สังขารอยู่เรื่อยไป, ชั้น ๕ เกิดขึ้น แล้วก็ดับไป. และในบางกรณี ชั้น ๕ กลายเป็นอุปาทานชั้น ๓ คือถูกยึดมั่นถือมั่น แล้วก็ดับไป. จนนหมดอำนาจสุดเหวี่ยงแล้วก็ดับไป; มันก็มีอยู่แต่อย่างนี้. นี่แหละคือคนธรรมดาที่เวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์ หมายความว่าอย่างนี้; ก็เลยวนเป็นทะเลวน เป็นวัฏฏสงสาร เป็นโสมะ อันใหญ่หลวงอยู่ที่นี้.

คนธรรมดา วนอยู่ในทุกข์ เพราะยึดมั่นถือมั่นผิด ๆ

คนธรรมดาเที่ยววนอยู่ในความวนเวียน ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่ได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณฺ์ ผสมปรุงแต่ง สร้างนรก สร้างสวรรค์ สร้างอะไรขึ้นที่นี่, สร้างโลกทั้งปวงกันขึ้นที่นี่ : ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; ทั้งที่มันไม่มีเลย. ไม่มีนรก สวรรค์ ไม่มีอะไร มันมีแต่ธาตุ ธาตุตามธรรมชาติ เป็นไปอยู่: เป็นรูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ วิญญาณธาตุ. แต่คนปุถุชนไม่อาจจะรู้ได้; เพราะเห็นเป็นตัวตน เป็นนรก เป็นสวรรค์ เป็นคนเป็นอะไร ก็แล้วแต่เถอะ ล้วนแต่ว่าจะสำคัญไปอย่างไร ก็ล้วนแต่ว่ายึดมั่น แล้วเป็นความทุกข์ทั้งนั้น.

ถ้าไม่ยึดมั่นแล้ว จะไม่มีความทุกข์ มีแต่สติปัญญา รู้ว่าจะทำอย่างไร

ควรทำอย่างไร : ตาเห็นรูป เกิดความรู้สึกอะไรขึ้น ก็รู้ว่าอะไรเป็นอย่างไร, อะไรเป็นอย่างไร, ก็ไม่เกิดความยึดมั่นถือมั่น ในสิ่งเหล่านั้น ไม่ว่าจะในระยะไหน ไม่ได้เกิดความยึดมั่นถือมั่น; แล้วก็ทำไปตามที่ควรจะทำ; เรื่องอาหาร ก็หากินโดยไม่ต้องยึดมั่นถือมั่นในเวทนา เช่นความอร่อย เป็นต้น.

ถ้ายิ่งยึดมั่นถือมั่นเก่ง ก็ยิ่งมีความทุกข์มาก. ขอให้สังเกตว่า คนที่ยึดมั่นถือมั่นมากจะมีความทุกข์มาก **คนที่ไม่ค่อยจะยึดมั่นถือมั่นก็ไม่มีความทุกข์** **กระทั่งไม่ยึดมั่นถือมั่นเลย ก็ไม่มีความทุกข์เลย;** ถ้าถึงที่สูงสุดอย่างนั้น ก็เรียกว่า พระอรหันต์ไปเสียเลย.

พระอรหันต์ท่านเป็นผู้ที่ไม่อาจจะมีความทุกข์ได้อีกต่อไป; แต่ในคนปุถุชนเรานี้แหละ ถ้าคนไหนยึดมั่นถือมั่นเก่ง หรือมาก ก็ต้องเป็นทุกข์มาก; สู้สุนัขก็ไม่ได้มันยึดมั่นถือมั่นน้อยกว่าคน มันไม่เป็นทุกข์มากเหมือนคน. นี่ไม่ใช่จะแก้งัดพูดประชดประชัน หรือว่าจะแก้งัดว่าแก้งัดว่า; พูดเพื่อจะชี้ตัวอย่างให้เห็นง่าย ๆ ว่าใครยึดมั่น

ถือมั่นมาก ก็ยอมเป็นทุกข์มาก, ยิ่งอบรมจิตไปในทางยึดมั่นถือมั่นมาก แล้วมันก็เป็นทุกข์มาก เหมือนอย่างคนสมัยนี้.

คนสมัยนี้ มีทุกข์มาก เพราะยึดมั่นมาก

ขอให้ดูให้ดี คนสมัยนี้เป็นทุกข์ มากกว่าสมัยปู่ ย่า ตา ทวด ของเรา ใช่มั้ย? เพราะว่าคนสมัยนี้ถูกหลอกให้ยึดมั่นถือมั่นมาก, ถูกหลอกให้โง่มากกว่า คนชั้นปู่ ย่า ตา ยาย ของเรา ในทางที่จะยึดมั่นถือมั่น. ฉะนั้น คนสมัยนี้ที่เป็นลูกหลานมีความทุกข์มาก เพราะว่ายึดมั่นถือมั่นมากกว่ารุ่นบิดามารดา ปู่ทวด ยายทวด ขึ้นไปทางโน้น ซึ่งเขายึดมั่นถือมั่นน้อย.

การเรียนในสมัยนี้ แม้จะก้าวหน้าวิเศษอย่างไร ส่วนใหญ่ก็เรียนเพื่อยึดมั่นถือมั่น จึงได้เป็นทุกข์มากทั้งที่เรียนมาก, มีอรรถพาลมาก ทั้งที่การศึกษาในโลกนี้เจริญ, มีการบรรยาย่าฟันเบียดเบียดกันมาก ทั้งที่ว่าการศึกษาในโลกนี้กำลังเจริญ, ยิ่งเรียนมากก็ยิ่งหันหลังให้พระเจ้า ยิ่งหันหลังให้ศาสนาที่สอนว่าอย่ายึดมั่นถือมั่น, ยิ่งเรียนมากมันยิ่งยึดมั่นถือมั่นเก่งจนไม่ดูหน้าใคร จนไม่เห็นแก่ศาสนา หรือไม่เห็นแก่หลักธรรมหรือพระเจ้าอะไรเลย. **นี่คือความที่ไม่เห็นว่า ทุกอย่างเป็นสักว่าธาดู.**

พิจารณาเห็น “สักว่าธาดู” จะไม่เป็นทุกข์

ที่สวຍทางตา ก็สักแต่ว่าธาดู, ไพเราะทางหู ก็เป็นสักว่าธาดู, ที่หอมทางจมูก ก็สักแต่ว่าธาดู; แต่เขาไม่นึกกันอย่างนี้ นึกแต่เป็นของที่ถูกใจของกู, พอใจเป็นตัวตน ของกู เป็นของของตัวตนของกู เป็นทรัพย์สมบัติของกู **เป็นอะไรของกูไปหมด. นี่คือนิโทษของการที่ไม่เห็นว่าเป็นธาดูเท่านั้น** ใจความสำคัญมันก็มีเท่านี้.

นี่ขอให้ใคร่ครวญดูให้ดี ก็จะมีรู้จัดสิ่งที่เรียกว่า “ธาตุตามธรรมชาติ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนืองนิจ” ซึ่งอุบาสก อุบาสิกา ภิกษุ สามเณร สวดทุกเช้าทุกเย็น ก็ยังเหมือนกับนกแก้ว นกขุนทองอยู่อีก : **“สิ่งเหล่านี้เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ เป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัย อยู่เนืองนิจ; ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน เป็นของว่างจากความหมายแห่งตัวตน”**. ทำไมว่าแต่ปาก? ก็เพราะว่าไม่รู้จักคำว่า “ธาตุ” ไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่าธาตุ หรือเป็นสักแต่ว่าธาตุ; แล้วก็ลำบากยุ่งยาก อยู่ตรงที่ เวทนา, เวทนามีรส มีกำลังมาก และเพราะเวทนามีรสรุนแรงมากที่จะ**ทำให้คนหลงจนไม่สามารถที่จะมองเห็นว่า “นี่สักว่าธาตุ”** ซึ่งเกิดขึ้นมาหยก ๆ จากการพบกันระหว่าง ธาตุตามธรรมชาตินั้นนี้ ก็ปรุงกันขึ้นมาเป็นวิญญาณ เป็นผัสสะ เป็นเวทนา เท่านั้นเอง.

วันหนึ่ง ครั้งหนึ่งของการบรรยายนี้ ยรรยายอะไรไม่ได้มากไปกว่านี้ สำหรับทั้งผู้พูดและผู้ฟัง ดังนั้นจึงต้องค่อยบรรยายไปตามลำดับ ตามลำดับ ของเรื่องหนึ่ง ๆ เช่นเรื่องธาตุ ขอให้คิดว่า เราได้พูดถึงเรื่องธาตุกันครั้งละชั่วโมงเศษ มา ๒ ครั้งแล้ว และที่ ๓ ครั้งนี้ ก็มีแต่ข้อเดี๋ยวนี ที่จะชี้หรืออธิบาย หรือแยกแยะให้เห็นว่า **เป็นแต่สักว่าธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น**.

ที่นี้อาศัยที่เราเรียนกันก่อน ๆ สอนกันมาแต่ก่อน ๆ นั้น **รวบรัดเกินไปบ้าง และผิดพลาดไปบ้าง**; แม้แต่คำว่าธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อย่างนี้ ก็ยังอธิบายกันผิด ๆ จนเข้าใจไม่ได้ : ว่าเนื้อเป็นธาตุดิน เลือดเป็นธาตุน้ำ แต่แล้วทำไม ในเนื้อ มีน้ำเล่า? ทำไมในเนื้อก็มีอุณหภูมิ คือความร้อน? ทำไมในเนื้อก็มีธาตุลมที่ระเหยอยู่เรื่อย? ก็ตอบไม่ได้; อย่างนี้ ก็คือการอธิบายที่ไม่ถูกต้องถึงที่สุดนั่นเอง.

ขอให้มารู้เสียใหม่ว่า ธาตุ ๔ นี้ เขา**เข้าถึงคุณสมบัติ**หนึ่ง ๆ ที่มีอยู่ในวัตถุ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง. วัตถุสิ่งเดียวมีครบทั้ง ๔ ธาตุ สำหรับสิ่งที่มีชีวิต; ใช้คำว่าสิ่งที่มีชีวิตนี้ ส่วนใดส่วนหนึ่ง ของสิ่งนั้นจะครบอยู่ทั้ง ๔ ธาตุ, ยิ่งรวมกันหมดก็ยิ่งครบ

ทั้ง ๔ ธาตุ. ธาตุที่เป็นวัตถุ **ได้โอกาสเมื่อไร ก็ปรุงให้ธาตุวิญญูญาณแสดงตัวออกมา**, ธาตุจิต ธาตุวิญญูญาณ ธาตุมนอ แสดงตัวออกมา แล้วก็ปรุงตัวมันเองเรื่อยไปจนเป็นความทุกข์ได้ โดยที่ไม่ต้องเป็นตัวตน, แล้วจะไม่เกิดทุกข์ ดับทุกข์ลงไปได้เมื่อเป็นไปถูกกฎเกณฑ์ของมัน **โดยที่ไม่ต้องมีตัวตน.**

ธาตุที่ปรุงไปตามอำนาจวิชาธาตุ จะทำให้เกิดวิภูฏสงสาร

ถ้าจะมีอะไรเป็นผู้สร้างทุกข์ขึ้นมา ก็คือ **ธาตุที่ปรุงไปผิดทาง เพราะเหตุว่าวิชาธาตุนี้เข้ามาแทรก เป็นเจ้าก็เจ้าการเสียเรื่อย.** ความไม่รู้ก็เป็นธาตุ ความรู้ก็เป็นธาตุ อวิชชาก็เป็นธาตุ วิชชาก็เป็นธาตุ; จะสงเคราะห์ไปในสัญญาขันธ์ หรือสังขารขันธ์ หรืออะไร ก็แล้วแต่รูปร่างของมันที่จะอยู่ในลักษณะอย่างไร และอย่างน้อยก็เป็นพวกมโนธาตุ หรือว่าที่เนื่องกันอยู่กับมโนธาตุ คือธัมมธาตุ.

เป็นอันว่าวันนี้ เราพูดกันได้เพียงเค้าโครงคร่าว ๆ พอให้มองเห็นได้ไปที่หนึ่งก่อน แม้ไม่ชัดเจนและละเอียด **ว่าทุกสิ่งไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ :** จะเป็นฝ่ายโลกียะ ฝ่ายสังขตะ นี้ก็เป็นธาตุ, เป็นฝ่ายโลกุตตระ เป็นฝ่ายดับ ฝ่ายนิพพาน นี้ก็ยังคงเป็นธาตุ; เพราะ**สรูปรวมได้ เป็นสังขตธาตุ กับอสังขตธาตุ หรือนิโรธธาตุ** นั่นเอง, **ตั้งต้นด้วยธาตุ** ที่ทำให้เกิดขึ้น **และก็ไปจบลงด้วยธาตุ** ที่ทำให้ดับลง.

วิภูฏสงสาร จะเป็นอย่างนี้ ตั้งต้นด้วยการเกิดขึ้นแห่งสังขารที่ประกอบด้วยอวิชชา ไปจนถึงที่สุดแล้ว; **หมดฤทธิ์** ของสังขตธาตุแล้ว ก็เป็นโอกาสแห่งนิโรธธาตุที่จะทำให้ดับลง; มันก็มีอยู่อย่างนี้ **จะเป็นชั่วคราวก็ตาม จะทำให้เด็ดขาดถาวรก็ตาม.** ดังนั้น **อย่าได้เข้าใจผิดในเรื่องของธรรมชาติ ซึ่งเป็นตัวธาตุแท้ ๆ**

หรือเป็นกฎของธรรมชาติ ซึ่งมีอำนาจบังคับให้ธาตุทั้งหลายทั้งปวงนี้เปลี่ยนแปลงปรุงแต่งกันไป ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้น ๆ และเมื่อมีผลออกมาก็รู้สึกว่าธาตุ แล้วในที่สุดดับไปก็สักว่าธาตุ ของความดับไป; นี้สรุปความก็เป็นอย่างนี้.

ธาตุแยกไปได้มากชนิด แต่รวมแล้วมีเพียงสอง

ขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ธาตุแบ่งได้เป็น ๒ ชนิด : เป็นสังขตธาตุ ที่จะปรุงแต่งกันขึ้น เกิดขึ้นขึ้นมาอันหนึ่ง, อีกอันหนึ่งก็เป็นอสังขตธาตุ จะไม่ปรุงแต่งอะไร และจะดับลง หรือสิ้นสุดลง; มีเท่านี้เอง. เดียวนี้ธาตุกำลังเป็นอย่างไร : ในทางฝ่ายวัตถุก็เป็นไปอย่างหนึ่ง ไม่ค่อยสำคัญ เพราะไม่ใช่ความทุกข์โดยตรง; ฝ่ายจิตใจนี้ ถ้าปรุงในลักษณะของสังขตธาตุแล้ว ก็เป็นความทุกข์เกิดขึ้น จนกว่าจะมีการจัดการทำที่ถูกต้อง ให้เกิดธาตุที่เป็นอสังขต หรือเป็นนิโรธธาตุ ปรากฏออกมา, ความรู้สึกเป็นทุกข์ ในจิตนั้นก็ดับไป.

ที่เรียกว่า เป็นเรื่องสำคัญของพระศาสนาก็มีว่า ความทุกข์เกิดขึ้นก็คือเรื่องธาตุนี้, ความทุกข์ดับลงก็คือเรื่องธาตุนี้; ผู้รู้ที่มีสติปัญญาในเรื่องนี้ ก็คือพระพุทธเจ้าที่แท้จริง, กฎเกณฑ์อันนี้ ความจริงอันนี้ ก็คือพระธรรมอันแท้จริง, ผู้ปฏิบัติอันมีสติปัญญาเกิดขึ้นต่อสู้อยู่ นั่น ก็คือพระสงฆ์ที่แท้จริง ดังนี้.

ขอให้เรามีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จริงอยู่ข้างใน คือการรู้จักธาตุทั้งหลาย และก็ควบคุมให้เป็นไปแต่ในทางที่จะไม่ทุกข์ จะดับทุกข์ได้เพราะเหตุนี้. คำว่า ธาตุ คำเดียวก็จะขยายออกไปได้เป็นธรรมทั้งหมด ในพระพุทธศาสนาได้เหมือนกัน. ฉะนั้น ขอให้ฟังสิ่งที่เรียกว่าธาตุไว้ในลักษณะอย่างนี้ที่ก่อน ซึ่งเราจะได้พูดถึงคำว่าอายตนะ ว่าขันธ ว่าอุปาทานขันธ ให้ละเอียดต่อไปอีก.

ขอให้จำไว้เป็นหลักว่า พื้นฐานแท้ ๆ คือคำว่าธาตุ เมื่อถูกปรุงแต่งขึ้นมาแล้ว มันก็จะสำเร็จรูปมาเป็นอายตนะ จากธาตุ จะมากลายเป็นอายตนะ อายตนะนอก อายตนะใน; จากอายตนะได้ปรุงแต่งกันแล้ว มันก็จะเกิด พหุขันธ์ คือ เป็นหมู่ ๆ ขึ้นมา หมู่ตา หมู่หู หมู่จมูก หมู่ลิ้น หมู่อะไรขึ้นมา; ถ้าไปเกิดยึดมั่นเข้า หมู่ขันธ์นั้น ก็จะกลายเป็นหมู่อุปาทานขันธ์ขึ้นมา คือตัวทุกข์.

สำหรับวันนี้ก็ขอยุติการบรรยายเรื่องธาตุไว้แต่เพียงเท่านี้ก่อน.

ปรหมัตถสภาวธธรรม

-๔-

๒๗ มกราคม ๒๕๑๖

ความเนืองกันระหว่างกลุ่มธาตุ

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ในครั้งที่ ๔ นี้ เป็นการบรรยายในชุดที่เรียกว่า **ปรหมัตถสภาวธธรรม**, และในตอนต้น ๆ ของการบรรยายชุดนี้ได้กล่าวถึงเรื่องธาตุ; ในวันนี้ก็ยังจะได้ กล่าวถึงเรื่องธาตุ อีกนั่นเอง. อตมมาคิดว่าคงจะเป็นที่รำคาญ แก่คนบางคนก็ได้; แต่ก็ไม่กลัว ว่าจะเป็นที่รำคาญ เพราะไม่มีทางจะหลีกเลี่ยง; แต่สำหรับผู้ที่สนใจ แล้วก็จะไม่รู้สึกรำคาญ.

เรื่องธาตุนี้เป็นเรื่องที่มีความมุ่งหมายส่วนใหญ คือจะให้ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ในสิ่งใดโดยความเป็นตัวตน หรือเป็นของของตน.

เพราะไม่รู้เรื่องธาตุ จึงได้ยึดมั่นถือมั่นในธาตุบางสิ่งบางอย่างนั้น ว่าเป็นตัวตนหรือของตน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ต้นว่า **ไม่มีอะไรที่จะไม่เรียกว่าธาตุ**; ถ้าเรารู้ว่ามันเป็นธาตุ ความยึดมั่นถือมั่น ก็จะเกิดขึ้นไม่ได้; เพราะไม่รู้ว่าเป็นธาตุโดยแท้จริง จึงเกิดความยึดมั่นถือมั่น. นี่เป็นความประสงค์ส่วนใหญ่ สำหรับการศึกษาของพุทธบริษัท ซึ่งมีหลักไปในทางที่ว่า **“ให้มีสติสัมปชัญญะ รู้สีกตัวอยู่ตลอดเวลา”**.

ทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องกันอยู่เป็นธาตุทั้งนั้น

ให้รู้ไว้ว่าทุกสิ่งทุกอย่าง ที่แวดล้อมเราอยู่ เกี่ยวข้องกับเราอยู่หรือเกิดขึ้นในจิตใจเราก็ตาม ทุกอย่างเป็น**สิ่งที่เรียกว่าธาตุทั้งนั้น**. ฉะนั้น ชื่อของธาตุจึงมีมากมายหลายสิบชื่อ : เป็นชื่อธาตุที่เป็นหมวดใหญ่ๆ ก็มี, เป็นรายละเอียดก็มี และที่เกี่ยวกับคนอยู่เป็นประจำนั้น ก็หมายถึงธาตุ ๑๘ อย่าง จำแนกไปตามอายตนะคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งมีอยู่ ๖ อย่าง.

เรื่องนี้ก็เคยพูดกันมาแล้ว ที่เรียกว่า จักขุธาตุ – ธาตุสำหรับรู้อะไรทางตา, รูปธาตุ-ธาตุที่มีรูป สำหรับจักขุจะได้รู้ ได้ทางตา, และจักขุวิญญาณธาตุ – วิญญาณ-ธาตุที่จะเกิดทางจักขุ ; ในเรื่องตามี ๓ อย่าง ในเรื่อง หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แต่ละอย่างก็มี ๓ อย่าง นั้นจึงเป็น ๑๘ อย่าง

ที่เป็น ๑๕ อย่างตอนต้นหมวดนั้น เป็นพวกรูปธาตุหรือเกี่ยวกับ**รูปธาตุ** **ที่เห็นได้ชัด** เป็นส่วนใหญ่; ๓ อย่างข้างท้าย เป็น**นามธาตุ** คือธาตุทางจิตใจ; ก็เลยได้เป็นธาตุ ๑๘ อย่างใน ๑๘อย่างนั้นมันแยกออกไปได้. โดยเฉพาะธาตุที่จิตใจจะรู้นั้นแยกออกไปได้อีกมากมาย ซึ่งเราจะค่อยๆ พิจารณากันไปตามลำดับ จนกระทั่งรู้ว่า **รอบตัวเราไม่มีอะไร ที่มันไม่ใช่ธาตุ**.

เนื้อหนังร่างกายนี้ ก็เป็นธาตุแต่ละอย่าง ๆ, อาหารที่รับประทานเข้าไป ก็สักว่าธาตุ, เครื่องนุ่งห่มที่นุ่งห่มอยู่นี้ก็สักว่าธาตุ หลาย ๆ ธาตุประกอบกันอยู่, บ้านเรือนที่เราอยู่อาศัย มันก็สักว่าธาตุ ความเจ็บไข้ก็เกิดมาจากธาตุ เป็นธาตุ ยาแก้ไข้ ก็เป็นธาตุ อย่างนี้เป็นต้น.

ขอให้รู้ว่าไม่มีอะไรนอกจากธาตุต่าง ๆ ที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัย คือตามเหตุของมัน; แม้แต่ตัวใจเองนั้นก็ธาตุ, และได้อะไรมาปรุงแต่ง ก็ล้วนแต่เป็นธาตุ; ที่เราคิดนึกว่าเป็นตัวเรา เป็นของเราเหล่านี้มันก็กลายเป็นอวิชชาธาตุ คือธาตุแห่งอวิชชาขึ้นมา; ธาตุอวิชชาไม่เคยปรากฏ เดี่ยวนี้ก็ปรากฏออกมา. นี่คือ ความสำคัญที่ต้องขอร้องให้ท่านทั้งหลายทบทวน เรื่องธาตุ เราจะถือเป็นโอกาสพูดเรื่องนี้ ให้ละเอียดลออ ให้จบไปเสียสักเรื่องหนึ่ง.

พุทธบริษัท ต้องรู้เรื่องธาตุให้ตรงกัน

พระสารีบุตรได้กล่าวว่า ความฉลาดในธาตุ กับความฉลาดในการกระทำ ในใจเรื่องธาตุนี้ เป็นสิ่งสำคัญที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ เพื่อไม่ให้เราถือผิด ๆ กัน จนทะเลาะวิวาทกัน แล้วจะได้เป็นการตั้งอยู่ อย่างถูกต้องของพระ สัทธรรม คือของพระพุทธศาสนา ชนิดที่จะเป็นประโยชน์แก่โลกทั้งหลายได้.

นี่ขอให้ลองคิดดู ทบทวนดูอีกครั้งหนึ่งว่า “ความเป็นผู้ฉลาดในเรื่องธาตุ และเรื่องการทำในใจโดยแยกคายเกี่ยวกับธาตุ” เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ เพื่ออย่าให้พุทธบริษัททั้งหลายถือผิด ๆ แยก ๆ แตกต่างกันไป ให้รู้ตรงกัน ถือตรงกัน นั้นแหละจะเป็นการตั้งอยู่แห่งพระพุทธศาสนา ชนิดที่อาจจะเป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายได้.

พอเข้าใจผิดเรื่องธาตุก็ถือไม่ตรงกัน มีความรู้ไม่ตรงกัน ก็เลยสอนผิด ออกไปนอกกลุ่มนอกทางพุทธศาสนา จนพุทธศาสนาไม่เป็นประโยชน์แก่ใครเลย อย่างนี้เป็นต้น. เราจึงพยายามกันอย่างยิ่ง ในการจะให้มีความก้าวหน้าในทางการศึกษาในที่นี้ ก็คือ **การรู้เรื่องธาตุให้ถูกต้อง.**

พระพุทธเจ้าเองท่านก็ตรัสยืนยันว่า : ที่กล้าปฏิญาณว่า เป็นสัมมาสัมพุทธะ บันลือสิ่งหนาท ในท่ามกลางบริษัททั้งหลาย แล้วประกาศธรรมจักร หรือพรหมจักรให้เป็นไปในโลกนี้ ก็เพราะอำนาจแห่งความรู้ ๑๐ ประการ, ใน ๑๐ ประการนั้นมีความรู้เรื่องธาตุอยู่ด้วย; เรียกว่า มีความรู้ถูกต้องตามที่เป็นจริง ซึ่งโลกอันประกอบด้วยธาตุ เป็นอนnek ต่าง ๆ กัน ที่เรียกว่า นานาธาตุญาณ เรียกสั้น ๆ ว่า **นานาธาตุญาณ** - ญาณของพระพุทธเจ้าที่รู้แจ่มแจ้งในเรื่องธาตุต่าง ๆ.

นานาธาตุญาณ ขยายความออกไปก็ว่า : **โลกนี้ประกอบไปด้วยธาตุเป็นอนnek** ประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ ต่าง ๆ กัน; มีใช้หนึ่งธาตุ แล้วยังแปลก ๆ กันอีกด้วย. นี่หมายความว่า “ถ้าไม่ทรงมีญาณในเรื่องนี้แล้ว ก็จะไม่ประกาศพระองค์เองว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า”. นี่จึงไม่ต้องพูดถึงเรา ซึ่งเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่จะไม่ต้องรู้เรื่องธาตุ; แม้แต่พระพุทธเจ้าเองท่านก็ยังตรัสอย่างนั้น.

เพราะรู้เรื่องธาตุไม่ตรงกัน การประพฤติปฏิบัติจึงต่างกัน

ข้อที่สัตว์ทั้งหลาย**ไม่มีความเข้าใจ** ในเรื่องธาตุอย่างถูกต้องนี้; **พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า** เป็นเหตุให้เกิดมีการกล่าว หรือการยืนยัน การประพฤติปฏิบัติต่างกัน; เลยทำให้คำพูดต่างกัน มีศีลต่างกัน มีความพอใจต่างกัน มีการยืนยันต่างกัน, นี่ก็พอจะเห็นได้โดยทั่วไปว่า ทำไมจึงพูดเรื่องธรรมะไม่ตรงกัน

แม้ในวงพุทธบริษัทเอง ก็พูดไม่ตรงกัน, ก็เพราะเข้าใจความหมายของธาตุไม่ถูกต้อง เป็นไปอย่างนั้น เป็นไปอย่างนี้. แต่นี้ก็ยังไม่สำคัญมากนัก เท่ากับที่ว่าในโลกนี้ เกิดมีศาสนาต่าง ๆ กันขึ้นมา ก็เพราะว่า ไปยึดถือในเรื่องธาตุ โดยนัยต่าง ๆ กันไป; พอตัวมีความเข้าใจอย่างไรก็ยืนยันว่า “อิทเมว สจฺจํ โมขมณฺเฑ - นี้เท่านั้นจริง ที่คนอื่นว่านั่นไม่จริง” แล้วก็ทะเลาะกัน. ฉะนั้นการที่โลกจะต้องมีศาสนาต่างกัน มีคำสอนอะไรต่าง ๆ กันนี้ ก็เพราะว่าเข้าใจเรื่องธาตุไม่ตรงกัน.

ถ้าจะสรุป ให้สั้นที่สุดก็คือว่า เพราะรู้จักโลกนี้ไม่ถูกต้อง จึงมีเรื่องทีพูดออกไปไม่ตรงกัน; ถ้าสมมติว่าแต่ละคนรู้จักโลกนี้ถูกต้อง ก็พูดเหมือนกัน และก็ไม่มีความคิดเห็นต่างกัน ไม่ต้องวิวาทกันทางวาจาหรือว่าทางร่างกายที่ต้องทำร้ายกันนั้น. ไม่เฉพาะแต่คำสอนทางศาสนา แม้แต่ลัทธิอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับทางศาสนา มันก็อาศัยเรื่องธาตุนี้. ที่เป็นอยู่ในครอบครัวหนึ่ง ๆ พูดกันไม่รู้เรื่อง พูดไปคนละทิศละทาง นี้ก็เพราะเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าธาตุนี้ ไม่เหมือนกัน ไม่ตรงกัน จึงทำให้ยึดมั่นถือมั่น หลงรักหลงพอใจอะไรต่างกันไปหมด; ไม่เป็นไปในทางที่จะช่วยให้เกิดความสงบ หรือดับความโกลาหลวุ่นวายเสียได้. เมื่อเข้าใจต่างกัน ทำให้พูดก็ต่างกัน มีระเบียบปฏิบัติยึดถือก็ต่างกัน, เพราะชอบใจในสิ่งที่ต่างกัน จึงต้องขัดแย้งกันอยู่เสมอ.

การเข้าใจผิดในเรื่องธาตุย่อมาก่อความไม่สงบ

ที่นี้มาถึงตอนนี้ ก็อยากจะพูดออกไปให้ชัดอีกอย่างหนึ่งว่า การเข้าใจเรื่องธาตุนี้ นอกจากจะแตกต่างกัน จนพูดผิด ๆ ต่างกันแล้ว ยังมีผลบางอย่าง ที่ร้ายแรงไปกว่านั้นก็มี คือว่าเข้าใจผิดเรื่องธาตุ อย่างที่สอนหรือที่พูดอยู่, แต่เข้าใจผิดไปในทางที่ว่าไม่มีอะไรเสียเลย ก็คือความคิดนี้หรือความรู้สึกที่เรียกว่าเป็นอณุปาล เรื่องจิตว่างอย่างอณุปาลก็หมายถึงเรื่องนี้. เมื่อสักว่าธาตุเท่านั้นแล้วก็เลยไม่ต้อง

มีบุญ ไม่ต้องมีบาป; แม้กระทั่งแต่เรื่องชกต่อยกัน ก็ไม่มีบาปอะไร เป็นสักว่า ชาติเท่า นั้น ชกต่อยกัน, หรือกิจกรรมทางเพศระหว่างเพศ ก็ถือว่าชาติเท่า นั้นไม่มี อะไร ไม่มีศีลธรรมที่จะต้องยึดถือ; แล้วก็เลยประพุดตัวอย่างอันธพาลเข้าข้างตัวเป็น อย่างอันธพาล, ไม่ต้องมีระเบียบไม่ต้องมีวัฒนธรรม; **นี่เป็นเรื่องของการที่เข้าใจ คำว่าชาติผิด** โดยที่คำพูดนั้นเหมือนกัน; คำพูดนี้ก็คือคำพูดที่พูดสั้น ๆ ว่า “มันเป็น สักว่าชาติเท่า นั้น”.

พระพุทธเจ้าก็ตรัสอย่างนี้, หลักเกณฑ์ก็มีอยู่อย่างนี้ ที่ว่า “มันเป็น สักว่าชาติเท่า นั้น” นี้เกิดมีความหมาย ๒ อย่าง : อย่างหนึ่ง **จะไม่ยึดถือเพื่อจะไม่ เกิดกิเลส และไม่เกิดทุกข์ นี้ก็ถูกต้อง; อีกอย่างหนึ่งจะกลายเป็นโอกาส ที่จะ ทำอะไรตามกิเลส** คือไม่ยอมรับผิดชอบ ว่ามีสัตว์ มีบุคคล มีอะไรที่จะต้องผิด จะ ต้องถูก จะต้องดีหรือจะต้องชั่ว ก็เลยเป็นอันธพาล; หมายความว่า กิเลสออกมารับเอา “ความเป็นสักว่าชาติเท่า นั้น” ก็เพื่อให้คนที่มีกิเลส เป็นเจ้าของกิเลส นั้น ทำอะไรไป ตามอำนาจของกิเลส โดยไม่รับผิดชอบ.

เรื่องอนัตตา เรื่องสุญญตา หรือ “เรื่องชาติเท่า นั้น” นี้ก็เหมือนกัน ถ้า ถือเอาความผิดไปแล้ว **นั่นก็เป็นมิจฉาทิฏฐิ**. พอว่า “ชาติเท่า นั้น” แล้วก็ไม่ต้องนึก ต้องคิดอะไร; นี่เป็นมิจฉาทิฏฐิ.

เจ้าลัทธิพ้องสมัยได้เคยสอนเรื่องชาติต่าง ๆ กันมา

ที่เคยมีมาแล้วแต่ก่อนในครั้งพุทธกาล พร้อม ๆ กันกับพระพุทธเจ้า นั้น ก็มี **เจ้าลัทธิที่สอนอย่างนี้** ว่ามีแต่ “ชาติเท่า นั้น” **ดังนั้นจึงไม่มีบุญไม่มีบาป**; การถืออย่างนี้ จึงเป็นลัทธิศาสนาขึ้นมาเป็นศาสนาหนึ่ง. **เจ้าลัทธิ**นั้นเป็นศาสดาชื่อว่า ปกุธะกัจฉายนะ เป็นคู่แข่งกับพุทธศาสนาด้วย, สมัยนั้นเขาเรียกกันว่า **ครูทั้ง ๖; ในครูทั้ง ๖**

มีคนชื่อนี้รวมอยู่ด้วย ก็เลยสอนในทำนองว่า “ธาตุเท่านั้น” แล้วก็ไม่ต้องมีความรับผิดชอบเรื่องบุญเรื่องบาป.

ลัทธินี้เขาสอนว่ามีธาตุอยู่ ๗ อย่าง ซึ่งอะไร ๆ ก็ทำไม่ได้ เปลี่ยนแปลงไม่ได้ แก้ไขไม่ได้ เป็นของตายตัวอยู่อย่างนั้น. ที่นี้การที่เกิดการฆ่าการฟันกันขึ้นนั้นก็ไม่มีความหมายอะไร ธาตุ ๗ อย่างนั้นเรียกว่า ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ : คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม แล้วก็มีเรื่องสุข เรื่องทุกข์ เรื่องชิวะ. ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ เหล่านี้เป็นธาตุที่ตายตัวเปลี่ยนแปลงไม่ได้; ชิวะคือชีวิต หรืออาตมัน นี้ก็เปลี่ยนแปลงไม่ได้ เป็น ๗ ธาตุอยู่ด้วยกัน; ไม่มีอะไรทำขึ้นหรือไม่มีอะไรทำให้เปลี่ยนแปลงได้. ฉะนั้นการที่ว่าคนจะเอาดาบมาฟันคอคนให้ขาดไป นี้ก็ไม่มีความหมายอะไร ไม่มีบุญไม่มีบาปอะไร เพราะ “สักว่าธาตุเท่านั้น” มันผ่านไป ในระหว่างธาตุ. **อย่างนี้เรียกว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ** ซึ่งในพุทธศาสนา ไม่อธิบายคำว่า “ธาตุเท่านั้น” ในลักษณะอย่างนี้ ซึ่งเราก็จะต้องศึกษากันไป. มีครูอีกคนหนึ่ง ใน ๖ คนนั้น ซึ่งชื่อว่า อชิตเกสก์มพลี เขาสอนว่าบุรุษนี้ประกอบด้วยธาตุ ๔ เท่านั้น พอตายปฐวีธาตุก็ไปหาปฐวีธาตุ อาโปธาตุก็ไปหาอาโปธาตุ เตโชธาตุก็ไปหาเตโชธาตุ วาโยธาตุก็ไปหาวาโยธาตุ; ฉะนั้น **ไม่มีประโยชน์อะไรในการทำบุญทำทาน การบูชาสัตถุที่เรียกกันว่า ดี, แล้วก็ไม่มีผลอะไรที่เรียกกันว่าชั่วหรือบาป.** นี้มีปรากฏชัดอยู่ในพระคัมภีร์ โดยเฉพาะพระบาลีในพระไตรปิฎก.

“ธาตุเท่านั้น” เข้าใจผิดก็เป็นอันตราย

ขอให้เข้าใจว่า คำว่า “ธาตุเท่านั้น” ถ้าเข้าใจผิดก็เป็นอันตราย กลายเป็นมิจฉาทิฏฐิ **ไปก็ได้** คือไปถือว่ามีตัวไม่มีตน แล้วก็ไม่ต้องรับผิดชอบอะไร.

ที่นี้ ที่พวกเราศึกษาหรือฟังกันอยู่เรื่อย ๆ มา **หลักเกณฑ์ก็อยู่ในความหมายอันนี้ว่า “ธาตุเท่านั้น”** ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล. ถ้าไปถือตามที่เขาว่าใคร

จะไปตกนรก ใครจะไปขึ้นสวรรค์ ใครจะบรรลุมรรคผลนิพพาน มันก็ไม่มีใครไปใครบรรลุ เพราะว่าเป็นสักว่า “ธาตุเท่านั้น”, และโดยเฉพาะคนที่เขายึดมั่นในเรื่องโลกหน้า ตายแล้วไปเกิดใหม่ เป็นนั่นเป็นนี่ไปตามดีตามชั่ว ตามบุญตามบาป ก็จะพลอยไม่มีใครผู้ไปด้วย; เพราะเห็นว่ามัน “สักว่าธาตุเท่านั้น” ไม่มีใครกระทำ ไม่มีใครรับผลของการกระทำ : อย่างนี้มันก็ผิดไปมาก.

สำหรับพวกเราที่นี้ พุดเรื่องธาตุกันนี้ มุ่งหมายความไม่ยึดมั่นถือมั่น เพื่อจะไม่เกิดกิเลส, และก็บอกให้เห็นว่า “เป็นสักว่าธาตุ ธาตุ เท่านั้น” ไม่ได้มุ่งหมายจะยกเล็กเรื่องดีเรื่องชั่ว เรื่องบุญเรื่องบาป หรือเรื่องนรก เรื่องสวรรค์; ยังไม่ได้พุด ยังไม่ได้บอกว่ายตายแล้วไม่เกิด, ยังไม่ได้บอกว่ายนรกหรือสวรรค์ไม่มี; หากแต่ว่า ให้มาสนใจกันที่นี้ก่อน ให้รู้จักว่าอะไรมีอยู่ที่นี้ และก็มียนรก หรือมีสวรรค์ชนิดอื่น ในความหมายอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งอยู่ที่นี้ ซึ่งจะเห็นอยู่ชัด ๆ นี้ และถ้าไม่ตกก็ไม่ตกได้ที่นี้ หรือถ้าจะเอาให้ได้เช่นสวรรค์เป็นต้น ก็จะได้ได้ที่นี้.

การสอน “เรื่องธาตุเท่านั้น” ต้องการให้รู้จักความจริงอันมีประโยชน์

การเรียนเรื่องธาตุที่มีประโยชน์ ที่ถูกต้อง จะทำให้เห็นนรกที่นี้ ที่จะหลีกเลี่ยงไม่ตกได้, และเห็นสวรรค์ที่นี้ ถ้าต้องการแล้วก็ทำให้ได้ ให้ถึงที่นี้ได้, และถ้าต้องการจะพ้นจากนั้นไปอีก จะเป็นมรรคผลนิพพาน ก็ยังทำให้สำเร็จได้ที่นี้และเดี๋ยวนี้; เพราะความรู้เรื่องเกี่ยวกับธาตุ.

อาตมาพุดว่า “ที่นี้และเดี๋ยวนี้” บ่อยๆ เข้า บางคนก็เลยพาลหาเอาว่า ยกเล็กเรื่องนรกสวรรค์โลกหน้า. ฉะนั้น ขอให้ถือว่า ไม่ได้พุดถึงเรื่องยกเล็กอะไรเลย ไม่ได้ยกเล็ก หรือไม่ได้สนับสนุนอะไรในที่นี้; เพียงแต่ขอให้มาดู เรื่องนรก

ที่จริงกว่า เรื่องสวรรค์ที่จริงกว่า “ที่นี่และเดี๋ยวนี้” ก็ได้, และก็ดูเรื่องมรรค ผล นิพพาน “ที่นี่และเดี๋ยวนี้” ก็ได้. แต่ถ้าเมื่อที่นี่ไม่ตกนรกหรือได้สวรรค์แล้ว; สมมติว่า ถ้าตายไปแล้ว มีไปเกิดใหม่ มีนรกสวรรค์ก็ไม่ต้องตกนรก, และก็จะได้สวรรค์อยู่นั่นเอง. แต่ถ้ามัวสนใจเรื่องนรกสวรรค์ข้างหน้าซึ่งอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้ ก็จะกลายเป็นเรื่องมมกายอยู่เรื่อย ๆ จะไม่รู้จักสิ่งทีเรียกว่า นรกสวรรค์ก็ได้; ฉะนั้น **มารู้เรื่องธาตุให้ถูกต้อง** ที่ประกอบกันอยู่เป็นชีวิตจิตใจของมนุษย์ และก็เข้ามาประกอบกันอยู่เป็น**ความรู้สึกในจิตใจ** ที่เรียกว่า**นรกก็มี** ที่เรียกว่า**สวรรค์ก็มี**. นี่เป็นสิ่งที่จะต้องสนใจมาก อย่างยิ่ง เป็นพิเศษที่นี่ เพื่อจะแก้ปัญหาได้ตลอดกาลไปเลย; เพราะฉะนั้น จึงเห็นว่าจะต้องทนหน้อย การที่จะศึกษาให้เข้าใจนี้ ต้องทนหน้อย ทนศึกษาเรื่องธาตุนี้อะไร ๆ ไป.

เรื่องธาตุเป็นเรื่องที่ซับซ้อนกันมาก พุดคราวเดียวเข้าใจไม่ได้ จำต้องพุดหลาย ๆ หน, พุดหลายหนก็ต้องมีซ้ำกันด้วยเรื่องเดียวกัน. แต่ว่าอธิบายให้เห็นความต่าง โดยรายละเอียดแยกออกไป แยกออกไป จนกว่าจะเข้าใจได้ ด้วยการฟังในไม่กี่ครั้งนัก; ไม่ใช่จะต้องพุดกันตั้งร้อยครั้งพันครั้ง แต่มันก็คงจะ ๔-๕ ครั้ง ๙ ครั้ง ๑๐ ครั้ง ก็เป็นได้. ขออย่าให้เข้าใจผิดว่า ทำไมจึงพุดแต่เรื่องธาตุ - ธาตุ ไม่รู้จักจบจักสิ้น.

ธาตุที่แวดล้อมเรา ปรุงแต่งกันอยู่ตลอดเวลา

ที่นี่ ก็มาถึงหลักสั้น ๆ ที่เคยเตือนไว้เสมอ หรือให้ถือเป็นหลักว่า “**ไม่มีอะไรนอกจากธาตุ**”, ธาตุเท่านั้น **ที่แวดล้อมเราอยู่** **ที่ปรุงแต่งร่างกายชีวิตจิตใจนี้**อยู่ ที่เป็นความรู้สึกนึกคิด เป็นความสุข เป็นความทุกข์อยู่; ก็หมายความว่าไม่มีอะไรที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับมนุษย์นี้แล้ว ที่จะไม่ใช่ธาตุนั้นไม่มี. **เราจะต้องรู้ว่าธาตุเหล่านี้เป็นอยู่กันอย่างไร**; ก็เคยกล่าวมาแล้วสั้น ๆ ว่า ธาตุมีการปรุงแต่งกันอย่างไร ในเรื่องประจำวันของคนเรา.

ในวันหนึ่ง ๆ คนเราก็มีเรื่องทางหู ทางตา ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย; ๕ เรื่องนี้เป็นส่วนที่ถูกเรียกว่า “ข้างนอก”, และมีเรื่องทางใจที่เรียกว่า “ข้างใน”. เรื่องทางใจนี้ต้องอาศัยเรื่องข้างนอก จนกล่าวได้ว่าเรื่องต่าง ๆ **ตั้งต้นจากข้างนอกแล้วจึงเข้าไปข้างใน.** เมื่อตาเห็นรูป รูปก็อยู่ข้างนอก ตานี้ก็เป็นเนื้อหนัง, ประสาทนี้เป็นเรื่องของรูปธรรมอยู่ข้างนอก. ตาเห็นรูปจึงเกิดความคิดหรือความรู้สึกไปตามลำดับ เช่นตาเห็นรูปก็เรียกว่าจักขุวิญญาณ เห็นแล้วก็จะได้ว่าอะไร ก็มีความคิดนึกต่อไป.

เรื่องข้างในนั้นเกิดทีหลัง เรื่องข้างนอกตั้งต้นก่อน; หรือจะเรียกว่า**ตั้งต้นที่รูปธรรม ตามเห็นรูป ก็จะเกิดจักขุวิญญาณที่เป็นนามธรรม.** ความประจวบกันนี้ก็เรียกว่า**ผัสสะ** ซึ่งเป็นเหตุให้เกิด**เวทนา**; **รู้สึกหรือทุกข์** นี้ก็เป็น**นามธรรม** แล้วสำคัญมั่นหมายเอาเวทนานี้เป็นของกุบ้าง เวทนานี้เที่ยงแท้ถาวรบ้าง. นี่เป็น**สัญญา** ขึ้นมา **นี้ก็**เป็น**นามธรรม**; เมื่อมีสัญญาอย่างไรแล้ว ก็มีความคิดอย่างนั้นอย่างนี้จะจัดการกับสิ่งนั้นที่รักหรือไม่รัก ที่ชอบหรือไม่ชอบนี้เรียกว่า**สังขาร** **สังขารก็**เป็น**นามธรรม** เป็นความคิดของจิต, ก็ทำให้เกิดมโนกรรม คือความคิดที่จะกระทำอย่างนั้นอย่างนี้ จนกระทั่งแยกออกไปได้เป็น ดีหรือชั่ว. ที่เรียกว่าดีหรือชื่อนี้ไม่ใช่เรื่องของธรรมชาติโดยแท้ เป็นเรื่องของมนุษย์เรา เรา**รู้สึก**ว่าอย่างไรนั่นมันเป็นประโยชน์แก่เรา ไม่ทำให้เรายุ่งยากลำบาก เราก็ว่าดี; ส่วนอันไหนทำให้เรายุ่งยากลำบาก เป็นทุกข์ เราก็ว่าไม่ดี.

เรื่องดีเรื่องไม่ดีนี้ เป็นเรื่องของมนุษย์บัญญัติขึ้นตาม**ความรู้สึก** หรือ**ความต้องการ**ของตน; ส่วนธรรมชาตินั้นมีแต่ว่า ถ้าลองกระทำลงไปอย่างนี้ ผลก็ต้องเกิดออกมาอย่างนี้ ก็เลยมีเรื่องที่ดีไม่ดีขึ้นมา; แล้วก็จะมึนรกและสวรรค์ ขึ้นมาทันทีเหมือนกัน : ที่ไม่ดีไม่ชอบและเป็นทุกข์นั้นเป็นนรกขึ้นมาทันที และเห็นได้ชัดเจนเห็นได้ง่าย หรือเห็นได้ประจักษ์เลย, ถ้าเป็นเรื่องดี ทำให้สบายใจ ก็เป็นสวรรค์ขึ้นมา.

สวรรณ หรือ **นรก** ก็ตาม เรามองเห็นจิตใจความคิดที่ถูกปรุงขึ้นมา จากการที่ตาเห็นรูปร่าง จากการที่หูได้ยินเสียงบ้าง จมูกได้ดมกลิ่นบ้าง ลิ้นได้สัมผัสรสบ้าง ผิวหนังได้สัมผัสทางผิวหนังบ้าง, แล้วใจก็เอาไปคิดไปปรุง. ทีนี้ในบางกรณีที่ไม่ได้เกี่ยวกับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย; ใจก็ไปเอาความจำเดิม ๆ ที่ได้มาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่เก่าก่อน ซึ่งยังจำได้อยู่ยังยึดถืออยู่นั้น เอามาทำเป็นอารมณ์ของใจล้วน ๆ ก็ได้. เหมือนอย่างในความฝัน ก็มีความคิดนี้รู้สึกอะไรได้ ทั้งที่ตาก็ไม่ได้สัมผัส หูก็ไม่ได้ยิน นี่เพราะว่าใจเก็บสะสมเอาไว้สำหรับเป็นเรื่องทางจิตใจ.

การปรุงแต่งของธาตุ สร้างนรกสวรรค์ขึ้นก็ได้

เมื่อกล่าวใจความย่อก็คือว่าวันหนึ่ง ๆ ความเป็นไปในทางจิตใจ นั้นย่อมมีการปรุงแต่งเป็นนรกเป็นสวรรค์ขึ้นมาได้. ถ้าเราอย่าตกนรกอย่างนี้ ตายแล้วก็ไม่ตกนรกชนิดไหน ถ้าเราอยากจะได้สวรรค์ ก็ให้ได้สวรรค์ชนิดนี้เถิด ตายแล้วก็ต้องได้สวรรค์ชนิดเดียวกันอีก. ปัญหาที่มีอยู่ที่ว่า จะต้องจัดการกันที่เรื่องจริง ตัวจริง ให้ถูกต้อง ไม่ใช่สักแต่ว่าคิด ๆ นึกปรารถนาเอา หรือว่าอ้อนวอนเอา; และในบรรดาสิ่งเหล่านี้ ก็เรียกว่าธาตุทั้งนั้น, ธาตุ หรือธาตุ ทั้งนั้น ไม่ยกเว้นอะไร.

ที่เป็นความเลว ความชั่ว ความผิด นั้นก็เรียกว่า อกุศลธาตุ. หรือธาตุอกุศล, ที่เป็นดี เป็นถูก ตามความต้องการ ที่จะไม่ทำให้เป็นทุกข์ นี้ก็เรียกว่า กุศลธาตุ. ธาตุเหล่านี้มีอยู่เป็นปกติเหมือนกับธาตุทั้งหลายอื่น หากแต่ยังไม่ปรากฏออกมา ยังไม่ปรากฏแก่จิตใจหรือความรู้สึก จนกว่าจิตนั้นร่วมกับร่างกายนั้น ได้กระทำลงไปทางใดทางหนึ่ง อย่างใดอย่างหนึ่ง สำหรับเรื่องนั้น เพื่อสิ่งนั้น จึงจะปรากฏออกมาเป็นกุศลธาตุ เป็นอกุศลธาตุ แล้วแต่กรณี ที่ว่าจะจะเป็นนรกสวรรค์ได้ที่นี้. ฉะนั้น นรกหรือสวรรค์นั้นก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าธาตุ.

แต่มองดูกันให้ลึกแล้ว มันไปรวมกันอยู่ที่คำว่า “เวทนาธาตุ” เวทนามาก็คือ เป็นสักว่าธาตุ; ความรู้สึกที่เป็นทุกข์ เดือดร้อน ก็เป็นเวทนาธาตุ. เราให้ชื่อ ยี่ห้าว่า นรก. ที่ไม่เป็นทุกข์ ไม่เดือดร้อนและเป็นทีพอใจของคนทั้งหลาย นี้ก็ เรียกว่า เวทนาธาตุ แต่เราไปให้ชื่อว่าสวรรค์; เพราะว่ามีคำว่า นรก หรือคำว่า สวรรค์นี้ เป็นคำสมมุติ ไม่ได้กล่าวเป็นคำจริง หรือภาษาปรมัตถ์. นี่เป็นเค้าคร่าว ๆ เป็นเค้า ๆ แสดงเป็นแนวพอให้รู้ว่า เรื่องธาตุมีอยู่อย่างนี้ ในคนเราประจำวัน.

พิจารณาธาตุที่ปรุกันเป็นประจำ

ที่นี้ก็มาดูให้ชัดยิ่งขึ้นไปอีก ในเรื่องเดียวกันนี้ จะยกเอาคู่แรกเป็นตัวอย่าง ก่อน ดูคู่ตากับรูป ให้ทุกคนสังเกตเอาเองด้วยตัวเอง ในเรื่องของตัวเอง ให้เข้าใจว่า เราเห็นรูปด้วยตา แล้วมันก็มีผลเกิดขึ้น อย่างน้อยก็เป็น ๓ ชนิดด้วยกันคือ :

๑. เห็นรูป แล้วก็เลิกกันไป แม้จะรู้ว่ารูปอะไร หรือกระทั่งรู้ว่าสวย ไม่สวยด้วยซ้ำ แล้วก็เลิกกันไป; ความคิดไม่ได้ไปมากกว่านั้น. เช่นว่า ทุกคนนั่ง อยู่ที่นี่เวลานี้ก็ยังลืมตา แล้วตาก็ยังติดอยู่ ยังไม่บอด ยังมองเห็นรูปภาพทั้งหลาย เห็น ต้นไม้ ฯลฯ; ภาพที่เห็นอยู่ด้วยตานี้ ก็เห็น ทำไมจะไม่เห็น. แต่ในกรณีอย่างนี้ พอเห็น พอรู้ว่ามันเป็นอะไร หรือว่าภาพอะไร แล้วก็เลิกกันไป; การเห็นหยุดเสีย เพียงเท่านั้นก็ไม่เกิดเป็นนรก หรือเป็นสวรรค์ขึ้นมา.

๒. ในกรณีที่เห็นรูปคราวอื่น หรือมันมีอะไรผิดธรรมดาไป : เราไปมี การปรุแต่งในทางจิตใจที่เป็นกิเลส จนเกิดตัณหา อุปาทาน อะไรอย่างนี้ ก็เป็น ทุกข์หรือเป็นนรกไป; เรียกว่า เป็นทุกข์หรือตกนรกเพราะการเห็นรูปนั้น ทำให้เกิด เป็นทุกข์ ที่เรียกว่าตกนรกก็ได้.

๓. บางที่ได้เห็นรูปนั้น แต่ความคิดเดินไปอีกทางหนึ่ง ได้ความเข้าใจ ได้ความฉลาด ไม่เกิดกิเลส แต่เกิดความรู้สึกที่เป็นบุญเป็นกุศล การที่เห็นรูปนั้น ก็ทำให้ได้ความไม่มีทุกข์ หรือได้ความรู้ ได้ความฉลาด ได้บุญ ได้กุศล ได้ความสุข

สรุปลึ้น ๆ ก็ว่า ในการเห็นรูปด้วยตานี้ บางทีก็ให้ก็มีความสุข บางทีก็ให้ความทุกข์ และบางทีก็ไม่ไปถึงนั้น เลิกกันเสียครึ่งทาง; แต่ถึงอย่างนั้นก็ต้องเรียกว่าในกรณีที่ตานั้นเห็นรูปเหมือนกัน. จะยกตัวอย่างกรณีตาเห็นรูปนี้ ให้เข้าใจชัดยิ่งขึ้นว่ามาเป็นธาตุ ล้วนแต่ธาตุทั้งนั้น ไม่มีอะไร.

ดูตัวอย่างในกรณี ที่ตาเห็นรูป ; ธาตุต่างผสมกันมากมาย

วันก่อน ๆ ได้กล่าวแล้วว่า ส่วนที่เป็นร่างกายของคนเรา นี้ เป็นเนื้อเป็นหนัง เป็นร่างกาย ในตัวคน นี้ ก็ประกอบด้วยธาตุต่างๆ ฝ่ายวัตถุ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม, และธาตุอากาศ คือความว่าง สำหรับให้ธาตุต่างๆ ตั้งอยู่ได้; เพราะถ้าไม่มีที่ว่าง ก็ไม่มีอะไรตั้งอยู่ได้; ก็แปลว่า ร่างกายซึ่งรวมก้อนลูกตานี้ อยู่ด้วย ก็เป็นรูปธาตุ, แม้ใยเส้นประสาท ทำความรู้สึกทางตา นั้นก็จัดไว้เป็นพวกรูปธาตุ เป็นรูปธรรม. เราจึงได้รูปธาตุเป็น ๒ ฝ่าย รูปธาตุ หรือรูปธรรม นี้เป็น ๒ ฝ่าย : ฝ่ายหนึ่งอยู่ข้างในตัวเรา คือลูกตา ก้อนลูกตา รวมทั้งเส้นประสาท, อีกฝ่ายหนึ่งคืออะไรก็ตามซึ่งอยู่ข้างนอก ที่ตามันจะเห็นนั้น ก็คือรูปธรรมข้างนอก.

บัดนี้เกิดเป็นรูปธรรมข้างใน คือดวงตา, รูปธรรมข้างนอก คือรูปที่มองเห็น; และก็หลีกเลี่ยงไม่พ้นที่ว่า ทั้งรูปธรรมข้างใน และรูปธรรมข้างนอกนี้ มันก็ประกอบด้วยธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศธาตุเป็นต้น. เดียวนี้มันสำเร็จมาเป็นจักขุธาตุ -คือธาตุสำหรับจะทำความรู้สึกทางตา หรือจักขุประสาท อันนี้เป็นต้น; คือ รูปธาตุที่จะสำเร็จการเห็นทางตา และรูปธาตุข้างนอก ที่จะทำให้การเห็นทางตา สำเร็จได้ คือจะถูกเห็น : ตามันจะเป็นสิ่งที่เห็น, รูปข้างนอกก็จะเป็นสิ่งที่จะถูกตาเห็น, เรียกว่าเป็นธาตุทั้ง ๒ ฝ่าย.

เป็นรูปธาตุด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย ต่างแต่อันหนึ่งอยู่ข้างใจ อันหนึ่งอยู่ข้างนอก; โดยเหตุที่อันหนึ่งทำหน้าที่อยู่ข้างใน เราจึงเรียกว่า อายตนะภายในคือตา

ส่วนอีกอันหนึ่งทำหน้าที่อยู่ข้างนอก เราก็เรียกว่าอายตนะภายนอก คือรูป, ทั้งสองอายตนะนี้ก็คือธาตุ อันหนึ่งเรียกว่าจักขุธาตุ อีกอันหนึ่งเรียกว่ารูปธาตุ.

ทีนี้เมื่อเราลืมหามองเห็นอะไร เราก็ไม่มีความรู้สึกที่ธาตุ เราารู้สึกว่ามองเห็นนั่นนี่ เป็นรูปร่างอย่างนั้น อย่างนี้ ไปเสียเลย. เดี่ยวนี้ต้องการให้รู้ว่ายังไม่มีอะไร มีแต่ว่าตา จักขุธาตุ คือธาตุทำให้เห็นทางตา และที่รูปข้างนอกเป็นรูปธาตุ คือเป็นธาตุสำหรับที่ตาจะได้เห็น; พอ ๒ ธาตุนี้เกิดถึงกันเข้า ที่เรียกว่ากระทบ หรืออาศัยกัน ก็เกิดจักขุวิญญาณธาตุ-คือวิญญาณธาตุทางตา. อันนี้กลายเป็นนามธรรม เป็นเรื่องของจิต ที่อาศัยรูปธรรมเกิดขึ้น : อาศัยตากับรูป แล้วก็เกิดวิญญาณธาตุที่เป็นเรื่องทางจิตขึ้นมา. แต่โดยเหตุที่มันอาศัย ตา จึงเลยให้ชื่อมันว่า วิญญาณธาตุทางตา นี้เรียกว่าธาตุที่ ๓ ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญ เกิดขึ้นแล้ว คือวิญญาณธาตุ.

ที่ใช้คำว่า “เกิด” นี้ หมายความว่า ก่อนนี้มันแสดงตัวออกมาไม่ได้ จนกว่าจะได้มีตา กับรูป มาเนื่องกันก่อน วิญญาณธาตุนี้จึงจะแสดงออกมาได้.

ตากับรูปกับวิญญาณธาตุ ทำให้เกิดผัสสะ

ทีนี้ตากับรูป และวิญญาณธาตุ ได้ ๓ ธาตุ แล้วจักขุธาตุ รูปธาตุ วิญญาณธาตุ รวม ๓ อย่างนี้ เกิดมาพร้อมกัน มาถึงพร้อมกัน มาประจวบกันเข้า ก็เกิดธาตุอันใหม่ ที่เรียกว่าผัสสะ; ผัสสะที่แปลว่าการกระทบ; บางทีก็เรียกเต็ม ๆ ว่า สัมผัส. ถ้าเป็นการกระทบที่สมบูรณ์ แล้วก็เรียกว่าสัมผัส. เรื่องสัมผัสนี้ก็เป็นธาตุ สิ่งที่มาสัมผัสนี้ก็เป็นธาตุ; ทั่ว ๆ ไปเขาอธิบายว่า เป็นสังขารธาตุ : คือการกระทบ การปรุง การทำให้เป็นขึ้น เรียกว่าสังขารธาตุ อย่างนี้ก็มี. แต่ถ้าเราดูจากบาลีโดยตรง ก็มีอยู่หลายแห่งเหมือนกันที่แสดงว่า ผัสสะไม่ใช่สังขารธาตุ แต่เป็นเวทนาธาตุ, หรือเป็นส่วนหนึ่งของเวทนาธาตุ.

ผัสสะปรุ้งเป็นสังขารธาตุก็ได้ เป็นเวทนาธาตุก็ได้

ผัสสะนี้น่าจะถูกแบ่งออกเป็น ๒ ชีก ชีกที่ยังเนืองอยู่กับวิญญาณธาตุ นั่นก็เป็นสังขารธาตุไปได้ คือการพบกัน กระทบกัน แล้วปรุ้งเป็นอะไรขึ้นมา; ส่วนอีกชีกหนึ่ง มันเนืองอยู่กับเวทนาธาตุ เพราะฉะนั้น ผัสสะนี้ จะต้องเรียกส่วนนี้ว่าเป็นเวทนาธาตุ.

ธรรมะชื่อเดียวข้อเดียว จะต้องผ่าตรงกลาง เอาชีกหนึ่งไว้ฝ่ายโน้น เอาชีกหนึ่งไว้ฝ่ายนี้ ก็มีอยู่เหมือนกัน ไม่ใช่เฉพาะเรื่องนี้เรื่องเดียว. ยกตัวอย่างเช่น เรื่องอุปาทาน ให้เกิดภพ, ภพให้เกิดชาติ. **ภพ**นั้นชีกแรกอยู่ฝ่ายอุปาทาน มันก็เป็นกรรมไป, อีกชีกหนึ่งอยู่ฝ่ายชาติ ก็กลายเป็นวิบากไป; ภพนั้นเป็นได้ทั้งกรรมและวิบาก.

สิ่งที่เรียกว่าผัสสะ คือการกระทบระหว่างตากับรูป และจักขุวิญญาณนี้ก็เหมือนกัน **มีลักษณะ**ที่จะถูกแบ่ง ครั้งแรกนี้ **ไว้เป็นสังขาร**, การมาพร้อมกันเข้าปรุ้งอันนี้ขึ้นเรียกว่าสังขาร หรือสังขารขันธ์ หรือสังขารธาตุ ที่นี้ส่วนที่มันมีความรู้สึกได้นี้ เพื่อมาอยู่ฝ่ายข้างล่าง เป็นเวทนาธาตุ สงเคราะห์ไว้ในเวทนา; เพราะว่าเวทนานั้นก็ยังมีพระบาลีตรัสว่า *อุปฺปนฺนา มนาปฺวา อมฺนาปฺวา ผสฺสุสา* -ผัสสะทั้งหลายที่เป็นที่พอใจ และไม่เป็นที่พอใจ อันบังเกิดขึ้นแล้ว.

ฟังดูให้ดี ผัสสะ ซึ่งมีลักษณะ เป็นที่**ชอบใจ** คือ *มฺนาปฺวา*, *อมฺนาปฺวา* คือ**ไม่ชอบใจ**; อย่างนี้มันเป็นลักษณะของเวทนาเกิดขึ้นแล้ว มันก็จะครอบงำจิตตั้งอยู่.

พระพุทธเจ้าตรัสสอนพระราหุลว่า : *ถ้าเราทำจิต เจริญจิตนี้ให้เหมือนกับแผ่นดิน ให้มันเฉยเหมือนกับแผ่นดิน แล้วผัสสะทั้งหลายที่เกิดขึ้นเป็นมฺนาปฺวา*

หรืออมนापะ กิติ จะไม่ครอบงำจิตของเธอแล้วตั้งอยู่. ลักษณะอย่างนี้แสดงว่าเป็นเวทนาชัด ๆ เลย. หรือแม้แต่คำของพระสารีบุตร ที่ว่า อ่างคำของพระพุทธเจ้าไปกล่าวอีกทีหนึ่ง ก็ยังมีคำที่กล่าวว่า ผสุโต สาสโว อุปาทานิโย -ผัสสะนั้น เป็นไปด้วยอาสวะ และเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ถ้าเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ต้องเป็นเวทนาจะเป็นสังขารไม่ได้ อย่างนี้เป็นต้น.

เรารู้กันเสียว่า ผัสสะนี้ ชีกหนึ่งจะเป็นสังขารธาตุ อีกชีกหนึ่งจะเป็นเวทนาธาตุ; แม้ไม่มีคำที่ระบุไว้ชัด เราจะต้องศึกษาเอาเอง; เพราะว่าคำที่ระบุไว้ชัดแสดงไว้แต่ลักษณะของผัสสะว่า : เป็นมมนापะ และอมนापะ คือเป็นที่พอใจ และไม่เป็นที่พอใจได้, หรือเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานได้; นี่เป็นลักษณะของความเป็นเวทนา. ตากับรูป กับจักขุวิญญาณ พบกันแล้ว เกิดผัสสะขึ้นมา; ผัสสะนี้เป็นสังขารธาตุในระยะแรก และเป็นเวทนาธาตุในระยะหลัง; ฉะนั้น ผัสสะก็สักว่าธาตุอยู่นั้นแหละ.

ระหว่าง มีผัสสะ เป็นโอกาสที่วิชา หรืออวิชาธาตุผสมกันได้

ในระหว่างที่มีผัสสะนั้น มันจะต่างกันไปอีกว่า ในขณะที่ผัสสะนั้น ถ้าเป็นโอกาสแห่งอวิชาธาตุเข้ามาผสมได้ หรือว่า ให้เกิดอวิชาธาตุขึ้นมาได้ ผัสสะนั้นก็จะเป็นผัสสะของอวิชา คือผัสสะโดยอวิชาธาตุ เรียกอวิชาสัมผัส; แต่ถ้าเผชิญในขณะที่ มีสติสัมปชัญญะดี อวิชาไม่เกิด คงเป็นความรู้สึกตัว มีสติสัมปชัญญะอยู่ ก็เรียกว่ามีวิชาธาตุ ประกอบอยู่ในสัมผัสนั้น. ดังนั้น การสัมผัสจึงแยกออกเป็น ๒ ชนิด ว่าสัมผัสด้วยอวิชาก็ได้ สัมผัสด้วยวิชาก็ได้.

ในกรณีที่จะเป็นเรื่องกิเลส เป็นเรื่องความทุกข์แล้ว ก็หมายถึงอวิชาธาตุเข้ามาประกอบกับผัสสะ ก็เลยเป็นการสัมผัสด้วยอำนาจของอวิชาไปเลย. ที่นี้ก็เกิด

เวทนา เป็นรูปขึ้นมา เป็นเวทนาธาตุ ที่มาจากการสัมผัสด้วยอวิชชา; แล้วเวทนานั้นก็ถูกปรุงขึ้นด้วยอำนาจของอวิชชาอยู่ส่วนหนึ่ง เวทนานี้ก็เรียกว่า เวทนาธาตุ. เรา รู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นไม่สุข ไม่ทุกข์ก็ตาม นี่เรียกว่าเวทนา ก็ยังสักแต่ว่าเป็นธาตุ.

ธาตุใดก็ตามมีอยู่แต่ยังไม่แสดงตัว

คนที่ไม่เคยได้ฟังมาแต่ก่อน จะไม่เข้าใจหรือไม่ยอมรับถือว่าเวทนาเป็นสักว่าธาตุ ก็เลยเห็นเวทนาเป็นอะไรก็ไม่รู้ เห็นเป็นดีที่สุด เป็นตัวเราเป็นของเราไปเสียเลย. แต่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **เวทนาเป็นธาตุอันหนึ่งเหมือนกับเป็นธาตุทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้; แต่ยังไม่แสดงตัวออกมา จนกว่าจะมีการสัมผัส ระหว่างสิ่งทั้ง ๓** เช่น ในตัวอย่างนี้ คือตา และรูป และจักขุวิญญาณ-วิญญาณทางตา มีผัสสะอย่างนี้แล้ว ก็เวทนาจะออกมา. นี่จะเรียกว่าเกิดขึ้นก็ได้ และโดยที่แท้แล้วต้องใช้ว่าปรากฏออกมา ก่อนนี้มันไม่ปรากฏออกมา.

จะยกตัวอย่างเหมือนว่าเอาเหล็กมาตีลงไปทีหินเหล็กไฟ ก็เกิดประกายไฟออกมา; เราจะพูดว่าประกายไฟนั้นเพิ่งเกิด หรือว่าประกายไฟนั้นมีอยู่เป็นธาตุชนิดหนึ่ง อยู่ตามธรรมชาติในโลกนี้ แต่มันยังไม่ปรากฏออกมา จนกว่าจะมีการกระทำชนิดที่ทำให้มันปรากฏออกมา; ซึ่งในกรณีนี้ ได้แก่การที่เอาแท่งเหล็ก ไปฟาดเข้าที่หินประกายไฟจึงปรากฏออกมา.

ประกายไฟจะเรียกว่า เป็นธาตุไฟก็ได้ หรือจะเรียกว่า ธาตุความร้อนก็ได้ อุณหภูมิความร้อนก็ได้ นี่มีอยู่; แต่ยังไม่แสดงตัวออกมา หรือมันจะแสดงออกมามากหรือน้อยก็ตาม ก็ต่อเมื่อมีเหตุปัจจัย ที่จะทำให้ธาตุไฟสามารถแสดงตัวออกมาได้. ถ้าเรา เติงอย่างนี้ ก็จะเห็นว่า **มีธาตุชนิดหนึ่ง อยู่ตลอดเวลาในโลกนี้ ยังไม่แสดงตัว จนกว่าจะได้เหตุปัจจัยหรือโอกาสที่จะแสดงตัวออกมา; นี่คือความหมายที่ค่อนข้างจะเร้นลับ หรือคำอธิบายที่ว่า ทำไมพระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสสิ่งเหล่านี้เป็นธาตุไปหมด.**

แม้แต่ที่เรารู้สึกพอใจ ไม่พอใจ เป็นสุขเป็นทุกข์ นี้ก็เป็นธาตุอย่างหนึ่ง แต่เป็นธาตุทางจิตใจ ธาตุฝ่ายจิตใจ ธาตุฝ่ายนามธรรม. เกิดเวทนาซึ่งเป็นธาตุชนิดหนึ่งขึ้นมา ก็พูดได้ เพราะพูดอย่างมองข้างนอก มันเพิ่งเกิดเดี๋ยวนี้. เวทนาธาตุปรากฏออกมาพูดอย่างนี้ได้; เพราะว่ามันอาศัยเหตุปัจจัยอันหนึ่งเปิดโอกาสให้มันปรากฏออกมา; ก็เอาเป็นว่าเวทนาธาตุ ได้เกิดขึ้นแล้ว ปรากฏแล้ว แสดงตัวออกมาแล้ว.

เวทนาเกิดแล้ว ประงให้เกิดสัญญาธาตุ

ที่นี้ ในความรู้สึกของจิตต่อไป ก็จะเกิดสัญญาธาตุ คือความรู้สึกสำคัญ มั่นหมาย อย่างใดอย่างหนึ่งในเวทนานั้น เช่นเรารู้สึกเวทนาว่าเป็นสุข ก็สำคัญมั่นหมายว่าเป็นสุข. อย่างนี้เขาเรียกว่า สุขสัญญา เห็นรูปสวย เห็นรูปคนที่เรารัก เราพอใจ ก็สบายตา มีสุขเวทนา แล้วเกิดความสำคัญมั่นหมายว่า ของเรา ว่าคนรักของเรา. ถ้าเห็นคนเกลียด ก็มีสัญญาว่าเกลียด ไม่ชอบคนที่เป็นข้าศึกศัตรูของเรา; ความสำคัญมั่นหมายที่เกี่ยวกับตัวเรา ก็เกิดสัญญาขึ้น ว่าความสุขความสบาย ความเอร็ดอร่อย สนุกสนานของเรา หรือความเจ็บปวดรวดร้าว ความไม่พอใจของเรา. หรือถ้าสัญญามาในรูปของบุคคล ก็กลายเป็นบุคคล ที่เรารักหรือเราไม่รัก อย่างนี้เป็นต้น; สำคัญว่าเขาเป็นศัตรู สำคัญว่าเขาเป็นคู่รัก อย่างนี้ก็เรียกว่า สัญญาทั้งนั้น. ความสำคัญมั่นหมายลงไปอย่างนี้ นี้ก็เรียกว่าธาตุ ซึ่งมีอยู่แล้วในโลกนี้ ซึ่งมีอยู่แล้วในที่ทั่วไป เหมือนกับธาตุทั้งหลาย แต่ยังไม่ปรากฏออกมาเป็นธาตุ จนกว่าจะได้โอกาสเช่นมีเวทนามาให้สำหรับเป็นที่สำคัญมั่นหมาย

เมื่อใดเราสำคัญว่า นี้ของเรา นี้เราชอบ นี้เป็นสุข แม้แต่นี้เป็นได้กำไร นี่เป็นขาดทุนอะไรก็ตาม นี้เรียกว่าสัญญาทั้งนั้น, ธาตุสัญญาปรากฏออกมาอย่างนี้.

สัญญาธาตุ ปรากฏแล้วเกิดสังขารธาตุ

เมื่อธาตุสัญญาปรากฏแล้ว อย่างนี้แล้ว ก็จะมีธาตุที่ถัดไป คือสังขารธาตุ; สังขารธาตุนี้คือความคิดที่ปรุงแต่งออกมาจากสัญญานั้น เช่น สัญญาว่า สวย สัญญาว่าดี

สัญญาว่าน่ารัก สัญญาว่าคนที่เรารัก ฯลฯ สังขารก็จะเกิดขึ้น เกิดเป็นความคิดที่ปรุงแต่งว่าเราจะทำอย่างไร หรือเราจะต้องการอย่างไร เราจะต้องทำอย่างไร. **ส่วนที่เรียกว่าความคิดที่ประกอบกันขึ้นมาเต็มรูป ตามความหมายของคำว่าสังขาร พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสให้เป็นธาตุ.** แม้แต่สังขาร-ความคิดว่าอย่างนี้ ๆ ก็ยังเป็นธาตุ เรียกว่าสังขารธาตุ, ในขณะที่แห่งสังขารธาตุนี้ จะชอยให้ละเอียดออกไปได้ เรียกว่าสัญญาเจตนา, ที่แรกเมื่อมีสัญญาว่าเป็นอะไรแล้ว ก็จะทำให้เกิดเจตนาที่จะทำอะไรกับสิ่งนั้น;เจตนานี้ก็เรียกว่าสังขารธาตุ. เมื่อเจตนาแล้วก็มีตัณหา ที่อยากจะทำลงไปอย่างนั้น ต้องการอย่างนั้นอย่างที่ท่านอยู่ไม่ได้ แม้ตัณหานี้ก็**เป็นสังขารธาตุ**; แล้วก็มีสิ่งที่เรียกว่า วิตก-ตริตริก, วิจาร -ใคร่ครวญโดยละเอียด อันนี้ก็**เป็นสังขารธาตุ**.

สวรรค์หรือนรกเกิดได้ เพราะมีวิชาธาตุในขณะที่มีสังขารธาตุ

ในขณะที่สังขารธาตุ หรือสังขารขันธ์ปรากฏขึ้นนี้ เราจะมองดูมันในรูปของสัญญาเจตนาก็ได้ ตัณหากก็ได้ วิตกก็ได้ วิจารก็ได้ ก็รวมเรียกว่า สังขารหมด; และตอนนี้เองที่จะ**ได้นรกหรือสวรรค์กัน** แล้วแต่ว่าสังขานนั้น จะถูกปรุงไปในลักษณะ**อย่างไร**. จะได้นรกหรือสวรรค์ต้องนึกถึงธาตุ ๒ ธาตุ ที่แรก คืออวิชาธาตุ กับวิชาธาตุที่จะเข้ามาปรุงในขณะที่ของการสัมผัส. ถ้าอวิชาธาตุเข้ามาปรุงแล้ว ก็เป็นไปในทางกิเลสในทางผิด ที่ต้องเป็นไปในทางอกุศล, ถ้าวิชาธาตุเข้ามาแทน ก็ปรุงไปในทางถูกหรือที่เรียกว่า กุศล.

สังขารธาตุผสมวิชาหรืออวิชาจะเกิดกุศล อกุศลธาตุต่าง ๆ

ในขณะที่แห่งสังขารธาตุ ปรากฏออกมาผสมวิชาหรืออวิชานั้น ก็เลยถูกจำแนกออกไปเป็นกุศลธาตุ หรืออกุศลธาตุ อีกทีหนึ่ง.

เราเคยได้ยินกันแต่ คำว่ากุศลหรืออกุศลเฉยๆ ไม่ใช่คำว่าธาตุ; เพราะว่าเราไม่พูดกันเป็นภาษาปรมัตถ์ หรือภาษาอภิธรรม, เราพูดภาษาธรรมดา ก็พูดว่ากุศล อกุศลเฉยๆ ก็ได้ คือดีหรือชั่วเท่านั้น. แต่ถ้าพูดให้เป็นปรมัตถธรรม ที่ลึกซึ้งถึงที่สุด ก็กลายเป็นว่า ไม่ใช่อะไร ที่มากไปกว่ากุศลธาตุ และอกุศลธาตุ. เมื่ออวิชชาเข้าไปปนอยู่แล้ว ในขณะที่แห่งการสัมผัส; พอมาถึงตอนสังขารนี้มันก็กลายเป็นอกุศลธาตุ ปรากฏออกมา.

ที่นี้ อกุศลธาตุนี้ ก็แจกออกไปได้เป็น กามธาตุ พยาบาทธาตุ วิหิงสาธาตุ:

๑. **ออกมาเป็นกามธาตุ** คือ ธาตุที่ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นกามหรือความใคร่ไปตามความหมายของกาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็เป็นเรื่องระหว่างเพศ; ความรู้สึกอันนี้เรียกว่ากามธาตุ ซึ่งมีอยู่แล้วเป็นปกติธรรมดา เหมือนกับธาตุทั้งหลายอื่น, เดียวนี้เพิ่งปรากฏออกมา เพราะได้โอกาสได้เหตุได้ปัจจัย กามธาตุก็แสดงออกมา.

ความคิดครั้งหนึ่ง เป็นเรื่องของกามธาตุก็ได้ หรือจะเป็นเรื่องของ **พยาบาท** คือ เกลียดชังก็ได้, หรือเป็นเรื่องของ **วิหิงสา** คือเบียดเบียนก็ได้. ถ้าสมมติว่าเป็นเรื่องที่ทำให้เกิดความใคร่ ในทางกามก็ว่า กามธาตุ ปรากฏออกมา แสดงตัวออกมา; แล้วมันก็ทำให้มีความสำคัญมั่นหมายในสิ่งที่ตัวรักตัวใคร่ อย่างนี้ก็เรียกว่า **กามสัญญาอีกทีหนึ่ง. เป็นเรื่องสัญญาขึ้นมา** อีกทีหนึ่ง มั่นหมายเป็นกามเป็นกามของเราอะไรขึ้นมา **กามธาตุก็ให้เกิด กามสัญญา.**

กามสัญญา คือสำคัญมั่นหมาย ในกามนี้ ก็ให้เกิด **กามสังกัปปะ** หรือ **ตริตริก**ไปแต่ในเรื่องกามของเรานั้น **กามสังกัปปะก็ทำให้เกิดกามฉันทะ-พอใจ** หลงใหลในกามนั้น **กามฉันทะก็ทำให้เกิด กามปริเยสนา -แสวงหาซึ่งกามนั้น**

แม้ด้วยลำพังจิตใจล้วน ๆ หรือจะออกมา ทางกาย ทางวาจา ด้วยก็ได้; ในที่สุดก็เกิด**กามปริพาหะ** -คือ**ความเร่าร้อน เหมือนกับถูกเผาไฟ** เพราะอำนาจแห่ง**กาม**นั้น.

นี่คิดว่า กามธาตุ เป็นสังขารธาตุชนิดหนึ่ง แต่อยู่ในรูปที่ทำให้เกิดความรัก ความต้องการ ซึ่งเป็นอกุศลธาตุ; หมายความว่า ธาตุ ฝ่ายผิด ฝ่ายบาป ฝ่ายที่จะทำให้เกิดทุกข์. กามธาตุ -ให้เกิดกามสัญญา-เกิดกามสังกัปปะ-เกิดกามฉันทะ-เกิดกามปริยเสนา-เกิดกามปริพาหะ; ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว. นี่คือ นรก ที่นี้ ไช้หรือไม่ไช้?

ใช้คำว่า **ปริพาหะ** นี้หมายความว่า **ร้อนจนไม่มีคำอะไรจะพูด จะวัดได้** คือว่า ร้อนถึงที่สุด ถ้าจะถือว่า อย่างนี้เป็น**สวรรค์** นั้นก็ได้สำหรับผู้ที่เขาไม่มองกันไปในแง่ร้อน เขามองไปในแง่ของกิเลส **เพราะว่าเป็นทาสกามเสียแล้ว** ก็ได้; มันแล้วแต่ความรู้สึกของคนนั้นจะเป็นอันธพาล สักก็มาน้อย, หรือว่า จะเป็นบัณฑิต สักก็มาน้อย. นี้เรียกว่า อกุศลธาตุอย่างหนึ่งที่หนึ่งแสดงตัวออกมา เป็นกามธาตุ และก็มีความเป็นไปอย่างนั้น.

๒. ออกมาเป็น พยาบาทธาตุ หรือมันตรงกันข้ามกับ กาม; โกรธไม่ชอบนึกตรงกันข้ามกับกาม เขาเรียกว่า **พยาบาทธาตุ** นี้**ไม่รักไม่พอใจ มุ่งแต่จะทำลาย มุ่งแต่ที่จะผลักออกไป**. ถ้าเป็นเรื่องของกามธาตุ ก็จะดึงเข้ามาหา, ถ้าเป็นเรื่องของพยาบาทธาตุ ก็จะผลักออกไป คือมันไม่ชอบ; มันก็มีสัญญา อย่างเดียวกันอีกนั่นแหละ. เมื่อมีพยาบาทธาตุแล้ว ก็มีสัญญาด้วยพยาบาทนั้น : เป็นศัตรูของกุ เป็นอะไรของกุ; ในที่สุดก็อยากจะทำลายมันเสีย ก็มีความเร่าร้อนเพราะข้อนี้อีก.

๓. ถ้าว่าออกมาเป็นวิหิงสาธาตุ. นี้อาศัยโมหะ อาศัยความโง่ ก็คิดทำการเบียดเบียนผู้อื่นไปโดยไม่ได้เจตนา; ถ้าพยาปาทธาตุ นี้เบียดเบียนด้วยเจตนา ด้วยความรู้สึกสำนึก; ถ้าเป็นเรื่องของกาม ก็ไม่เบียดเบียนใคร จะเอาเข้ามา ดึงเข้ามา เป็นของเรา.

ที่นี้ ทั้งกามธาตุก็ดี พยาปาทธาตุก็ดี วิหิงสาธาตุก็ดี เป็นอกุศลทั้งนั้น เมื่อสำเร็จตามหน้าที่ของมันแล้ว ก็ทำให้เกิด นรก เปรต เดรัจฉาน อสุรกาย อย่างใด อย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า อบาย.อบายที่นี้ และเดี๋ยวนี.

ในกรณีนี้ ที่ยกมาเป็นตัวอย่าง โดยอาศัยตากับรูป, ในกรณีอื่น เวลาอื่น อาจอาศัยหูกับเสียง, ในเวลาอื่น ก็อาจจะอาศัย กลิ่น กับ จมูก, อาศัยลิ้นกับรส, อาศัย ผิวกับสิ่งที่มากระทบผิวกาย. ยกตัวอย่างแต่เพียง ทางตา ให้ฟัง นอกจากนั้นก็ศึกษาเอาเอง : ดังเช่น ทางหู ทางจมูกทางลิ้น ทางกาย : หูได้ยินเสียงที่น่ารัก ก็เกิดความปรองดอง ทำนองเดียวกันกับกามธาตุ; หูได้ยินเสียง ที่ไม่ชอบ น่าเกลียด เป็นศัตรู เป็นการที่เราเกลียด มันก็ปรองดองเป็นพยาปาทธาตุ. จมูกก็เหมือนกัน ลิ้นก็เหมือนกัน, ผิวหนังก็เหมือนกัน; ไม่มีเวลาพอที่จะแจก และแจกก็ไม่มีประโยชน์อะไรมันรำคาญเปล่า ๆ.

รวมใจความแต่เพียงว่า ถ้าในขณะนั้น การสัมผัสมีมูลมาจากอวิชชาแล้ว ก็ต้องปรุงเป็นสังขาร ชนิดที่เป็นกุศลธาตุ เกิดกามธาตุ พยาปาทธาตุ วิหิงสาธาตุ; แล้วก็เบียดเบียนตนเอง เบียดเบียนผู้อื่น นี่เป็นนรกที่นี้และเดี๋ยวนี.

ที่นี้สมมติว่ามันตรงกันข้าม คือสัมผัสนั้นได้อาศัยสติสัมปชัญญะบ้างตามสมควร หมายความว่า มีวิชชาอยู่แทนอวิชชา ตอนที่ปรุงมาจนถึงเวทนา ถึงสัญญา ถึงสังขาร นี้ก็เป็นโอกาสที่กุศลธาตุ จะเกิดขึ้น. กุศลธาตุก็ไม่มีอะไร นอกจากตรงกันข้ามกับ ๓ อย่าง ที่ว่ามาแล้ว ;

คู่ที่ ๑ ถ้าเป็น**อกุศล** ก็เกิด กามธาตุ, ถ้าเป็น**กุศล** ก็เกิด เนกขัมมธาตุ คือหลักออกมาเสียจากกาม ไม่เือง ไม่หลง ในเรื่องกาม.

คู่ที่ ๒ ถ้าเป็น**อกุศล** ก็ออกมาเป็น พยาบาทธาตุ, แต่ถ้าเป็น**กุศล** ก็ออกมาเป็น อพยาบาท คือไม่พยาบาท แต่รักใคร่ พอใจยินดีด้วย.

คู่ที่ ๓ ถ้าเป็น **อกุศล** ก็ออกมาในรูปของ วิหิงสาธาตุ -ธาตุแห่งความเบียดเบียน, ถ้าเป็น**กุศล** ก็ออกมาในรูปของอวิหิงสาธาตุ ระมัดระวังที่จะไม่กระทบกระทั่ง ที่จะทำใครให้เดือดร้อนแม้โดยไม่เจตนา.

เนกขัมมธาตุก็ดี **อพยาบาทธาตุ**ก็ดี **อวิหิงสาธาตุ**ก็ดี นี้ท่านเรียกว่าเป็น **กุศลธาตุ**. เมื่อกระทำไปแล้วมันก็ต้องให้เกิด**สวรรค์**; สิ่งที่เราเรียกว่า**สวรรค์** คือความสุข ความพอใจ จะเป็น**สวรรค์**อย่างกามาวจรก็ได้ อย่างรูปาวจร ก็คือพวกพรหมมีรูปก็ได้, อย่างอรุปาวจร คือพวกพรหมไม่มีรูปก็ได้ นี้ก็ล้วนแต่เรียกว่าเป็น**สุคติชั้นสวรรค์**.

เรื่องพรหมมีรูป พรหมไม่มีรูป นี้ค่อยอธิบายกันทีหลัง *อย่าเพิ่งเข้าใจไปเอง*. ถ้าเข้าใจในเอาเองก็ต้องเข้าใจเหมือนที่เขาพูดกัน : อยู่ที่โลกไหนก็ไม่รู้, เป็นสัตว์เป็นคนมีรูปร่างก็มี ไม่มีรูปร่างก็มี. เป็นพรหมนั้น เป็นพรหมที่ยังไม่ทันจะเห็นอยู่ที่ไหนก็ยังไม่รู้.

ถ้ากุศลธาตุ แสดงตัวออกมา ผลจะเป็นสวรรค์ที่นี้เดี๋ยวนี้

เดี๋ยวนี้เราจะดูกันที่นี้ ก็คือว่า ถ้า**กุศลธาตุ** แสดงตัวออกมา เป็น**เนกขัมมธาตุ**, เป็น**เนกขัมมธาตุ**หลักออกจากกามก็ดี ไม่หลงไหลในกามก็ดี, หรือว่าเป็น**อพยาบาทธาตุ** ไม่กระทบกระทั่งผู้ใดโดยเจตนาที่ดี, เป็น**อวิหิงสาธาตุ** ไม่กระทบ

กระทั่งผู้ใด แม้โดยไม่เจตนาที่ดี; อย่างนี้ก็ป็นสวรรค์คือไม่มีการเบียดเบียน, อยู่เป็นความสงบสุขสำหรับคนทั่วไป ซึ่งจะให้ความพอใจ เป็นที่พอใจในตัวเอง ให้ชีวิตของตัวเองก็ได้.

โดยการกระทำอย่างมีกุศลธาตุนี้ จะทำให้สามารถหลีกเลี่ยงตัวออกไปจากชุมนุมชน ไปแสวงหาความสุขจากรูปฌาน ทำสมาธิให้เกิดฌานประเภทรูปฌาน อย่างที่เคยได้ พึงกันอยู่เสมอในคำอธิบายของสัมมาทิฐิ ก็ยังมีสุขในรูปฌานที่สูงไปกว่าสุขอย่างชาวบ้าน. ถ้ายิ่งไปกว่านั้นอีก ก็ถึงกับทำอรุณฌาน ฌานที่ไม่มีรูปเป็นอารมณ์ก็ ยิ่งมีความสุขที่สูงละเอียดยิ่งขึ้นไปอีก ก็แปลว่า จะเป็นสวรรค์ กามาวจร สวรรค์ รูปาวจร หรือสวรรค์อรุณาวจร ก็สร้างเอาได้ที่นี้ เดียวนี้ ในเมื่อรู้จักทำสิ่งที่เรียกว่าธาตุนั้น ให้ถูกต้อง.

พูดอย่างสมัยนี้พูด หรือว่าพูดอย่างภาษาวัตถุก็จะพูดได้เลยว่า ถ้ารู้จักผสมธาตุให้ถูกต้อง แล้วจะได้สวรรค์ ทั้งกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร ที่นี้และเดี๋ยวนี้ โดยผ่านทางตา ทางหู ทางจมูก ฯลฯ นี่ก็เป็นเรื่องของฝ่ายกุศลธาตุ มีเพราะธาตุที่วิชชาธาตุ เข้าไปผสมกับการปรุงแต่งของจิต ในขณะที่กำลังเป็นผัสสะคือ เป็นสังขารธาตุหรือเวทนาธาตุก็ตาม. ฉะนั้นเราจะต้องระวังกันที่สุดก็ตรงที่มีผัสสะ ตากับรูปหูกับเสียง จมูกกับกลิ่น เป็นต้น.

ขณะที่มีการกระทบ ที่เรียกว่าผัสสะนั้น จะต้องระวังกันที่ตรงนั้น; ถ้าเป็นโอกาสของอวิชชามัน ก็ไปทางอกุศลและมีทุกข์, ถ้าเป็นในทางวิชชาก็เป็นฝ่ายกุศลและไม่ต้องทุกข์; เพราะว่าในขณะที่ผัสสะที่มีวิชชานั้นก็คือ รู้สึกตัว มีสติสัมปชัญญะอยู่ ไม่เผลอ ไม่หลง อวิชชาก็ไม่ได้เข้ามาแทรกแซงมันก็มีสติปัญญา ทำให้สำเร็จประโยชน์ในหน้าที่การงาน ที่เราจะต้องทำในเวลานั้น หรือเมื่อไรก็ตามใจ.

หน้าที่การงานอะไรที่เราจะต้องทำ ย่อมต้องทำด้วยการเกี่ยวข้องกันกับเรื่องทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย เหล่านี้ทั้งนั้น. นี่ก็หมายความว่าไม่เป็นทุกข์ด้วย หน้าที่การงานก็สำเร็จด้วย และยังแถมเป็นการประพุดิธรรมอยู่ในตัวด้วย. **มีผัสสะชนิดนี้ มันไม่เป็นอาสวะ ไม่มีอาสวะ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสตัณหา นั่นคือผัสสะของผู้ปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้องแล้ว.** จะเป็นตาเห็นรูปก็ดี หูได้ยินเสียงก็ดี จมูกได้กลิ่นก็ดี ทุก ๆ คุไป มันก็เป็นผัสสะที่ไม่เป็นช่อง ไม่เป็นโอกาสของกิเลส หรืออาสวะและก็ไม่เป็นที่ตั้ง แห่งอุปาทาน ที่จะไปยึดถือให้เกิดความทุกข์.

ที่นี้ถ้ามันตรงกันข้าม มันก็ให้เกิดความยึดถือแล้วก็ต้องเป็นทุกข์ ทุกข์อย่างที่เราเรียกว่า : เมื่อมีอุปาทานแล้วก็ต้องมีภพ-เมื่อมีภพแล้วก็มีชาติ มีชรา มรณะ โสกะปริเทวะ; ซึ่งล้วนแต่เป็นชื่อของความทุกข์ทั้งนั้น; เพราะว่ามันมีวิชาทำให้ยึดมั่นถือมั่น เป็นกระแสแห่งความผิด คืออกุศลทั้งนั้น มันก็ต้องเป็นทุกข์.

นี่ลองคิดดูซิว่า อะไรที่ไม่ใช่ธาตุ จนกระทั่งเป็นทุกข์ มันก็เป็นเวทนาธาตุ; อย่างเป็นอุปาทานอย่างนี้ มันก็อยู่ในพวกที่เป็นสังขารธาตุ : เรามีความเข้าใจผิด มีความคิดผิด รู้สึกผิด มันก็เป็นธาตุใดธาตุหนึ่ง ในพวกสังขารธาตุทั้งนั้น ซึ่งเราไม่เคยได้ฟังกันอย่างนี้ว่า อะไร ๆ มันก็ธาตุ ทางฝ่ายวัตถุนี้ก็ธาตุ ทางฝ่ายจิตใจ นามธรรมมันก็ธาตุ และมีตั้งมากมายหลาย ๆ ธาตุ ที่ออกชื่อไปว่า รูปาวจร อรูปาวจร มันยังมีธาตุอยู่อีกเยอะแยะ เช่นอรูปาวจรก็ยังมีอากาศานัญญาตนธาตุ วิญญาณัญญาตนธาตุ อากิญจัญญายตนธาตุ เนวสัญญานาสัญญาตนธาตุ ซึ่งเราเคยได้ยินแต่คำว่าฌาน พระพุทธเจ้าจะตรัสไว้ในลักษณะที่เป็นธาตุ ตามธรรมชาติที่มันมีอยู่.

เมื่อใดคนไปทำถูกวิธีถูกเรื่องถูกราวของมัน ก็เป็นโอกาสให้ธาตุนั้น **แสดงตัวออกมา** เช่นว่า อากาศานัญญาตนธาตุ ก็จะได้แสดงตัวออกมาเป็นอากาศานัญญา-

ฉายตระหนกอย่างนี้เป็นต้น กระทั่งมีชื่อธาตุแปลก ๆ ที่ว่า อากาศธาตุ คือธาตุสว่าง ธาตุฉลาด ธาตุไม่โง่ ก็ตรงข้ามกับอন্ধการธาตุ คือธาตุโง่ ธาตุมืด ธาตุบอด, หรือสุภธาตุ-ธาตุซึ่งงามซึ่งน่าดู ก็มีตรงกันข้ามกับ อสุภธาตุ-ไม่งาม ไม่น่าดู.

แม้แต่ความงาม ความไม่งามนี้ มันก็เป็นธาตุ แล้วก็เป็นธาตุที่เนื่องอยู่กับรูป จึงยังไม่จัดว่าเป็นนามธรรมแท้ เป็นรูปธาตุที่แฝงอยู่ที่รูปหยาบ. ความงาม ความไม่งามก็แฝงอยู่ที่รูปธรรม อย่างใดอย่างหนึ่ง; เช่นความงามอยู่ที่ดอกไม้ ตัวดอกไม้ก็เป็นรูปธาตุโดยตรง, ความงามนั้นก็ เป็นรูปธาตุโดยอ้อม. ที่นี้ความงามก็ดี ความไม่งามก็ดี ก็ล้วนแต่เป็นธาตุเรื่อยไป กระทั่งถึงว่า ดับเสียดซึ่งสัญญา ก็ เป็น สัญญา-เวทยิตนิโรธ ก็ เป็นธาตุ.

แม้แต่นิพพานก็เป็นธาตุ เรียกว่านิพพานธาตุ มีอยู่ ๒ ชนิด หรือบางทีก็เรียกว่า “อมตธาตุ” -คือธาตุที่ไม่รู้จักเกิด ไม่รู้จักตาย, หรือบางทีก็เรียกว่า อสังขตธาตุ - คือธาตุที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง นี่ออกชื่อธาตุอย่างนี้ตั้งหลายสิบหรือตั้งร้อยสองร้อย ล้วนแต่ใช้คำว่าธาตุเสมอกัน ถือว่ามีอยู่ตามธรรมชาติ จนกว่าเมื่อไร จะมีโอกาส มีเหตุปัจจัยให้ปรากฏออกมา.

ที่นี้ที่ว่ามันไม่มีอะไรที่ไม่เป็นธาตุ หรือไม่เกี่ยวกับธาตุ ก็ไปทบทวนเอาเองเถอะ อธิบายมาอย่างละเอียด ก็เป็นตัวอย่าง เฉพาะตากับรูป นอกนั้นเรื่องหูกับเสียง กลิ่นกับจมูก ฯลฯ ไปทบทวนได้เองเหมือนกันเลย.

ปัญหาที่เข้าใจยากอยู่ที่คู่สุดท้าย คือใจกับธัมมารมณ

คนที่เขาเรียนนักธรรมมาในโรงเรียนแล้ว ก็เข้าใจคำคู่ ๆ นี้แล้ว ตากับรูป แล้วก็หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับสัมผัสผิวน้ำแล้ว ก็ใจกับธัมมารมณ.

ใจคือมโน อารมณ์ของมโนเรียกว่า “ธรรมหรือธัมมารมณ์” ก็แล้วแต่จะเรียก. สำหรับธัมมารมณ์นี้ เคยเข้าใจกันอย่างไร? ผู้ที่เคยเล่าเรียนธรรมะในโรงเรียนนักธรรมกันมาแล้ว เข้าใจว่าอะไร? ก็คงจะเข้าใจสรุปสั้น ๆ ว่า สิ่งที่เราได้รู้สึกได้ด้วยใจ และเมื่อถามว่ามีอะไรบ้าง? ก็คงจะว่ากันไปตามีว่าใจมันจะนึกได้.

พวกที่ ๑. สำหรับธรรมที่เป็นอารมณ์ของใจหรือเรียกว่าธัมมารมณ์ก็ตามนี้ก็แบ่งเป็นพวก ๆ ไป คือเวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ, จะมาเป็นธัมมารมณ์ สำหรับเป็นอารมณ์ของใจได้.

อย่างที่ ๑. เวทนา^๑รู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ กำลังรู้สึกอยู่ นี่เกิดขึ้นมาจากการปรุงแต่งตั้งแต่ ตาหรือหู อะไรที่สุดแต่ เดียวนี้เป็นเวทนา รู้สึกเป็นสุขอยู่; ที่นี้ในก็สัมผัสลงไปบนอารมณ์ คือเวทนาที่กำลังรู้สึกเป็นสุขอยู่อย่างนี้ ก็เรียกว่าเวทนานั้นเป็นธัมมารมณ์ของใจ.

เรากำลังรู้สึกเป็นสุข สนุกสนาน เอร์็ดอระอัย เพลิดเพลิน อะไรอยู่นั้น เรียกว่ามีเวทนา, แล้วใจสัมผัสลงไปบนเวทนานั้น นี้เรียกว่า มีมโนวิญญาณเกิดขึ้น. คือมีการสัมผัสระหว่างมโนวิญญาณกับธัมมารมณ์, แล้วมโนกับธัมมารมณ์ กับมโนวิญญาณก็ปรุงแต่งต่อไปได้; เมื่อเป็นมโนวิญญาณขึ้นมาแล้วก็ปรุงเป็นสิ่งที่เรียกว่า ผัสสะ เวทนา สัญญา สังขาร จนกระทั่งเกิดทุกข^๒ไปได้เหมือนกัน.

อย่างที่ ๒. เรียกว่า สัญญาธาตุ หรือสัญญา^๓ -ความจำได้ หมายถึง; เราหลับหูหลับตาปิดหมด ใจก็นึกถึงความหนหลังจำอะไรได้ เามาเป็นอารมณ์ สำหรับมโนจะสัมผัสลงไปบนสัญญานั้น.

ลองนึกคิดถึงเหตุการณ์หนหลัง ที่เรายังจำได้ดีอยู่ ว่าเมื่อเด็ก ๆ เป็นอย่างไร, เมื่อเด็กเล็ก ๆ เป็นอย่างไร, เคยทำอะไรผิดถูกที่ไหน, เอาอันหนึ่งมาเป็นอารมณ์

สำหรับใจจะสัมผัสลงไปบนสัญญานั้น ก็จะปรุงแต่งเป็นมโนวิญญาณ เกิดเป็นเวทนา สัญญา สังขาร จนเป็นทุกขได้อีกเหมือนกัน.

อย่างที่ ๓. สำหรับสังขาร **สังขารธาตุ** หรือสังขารขันธ คือความคิดที่ กำลังปรุงแต่งอยู่ รู้สึกอยู่เวลานี้ ก็เป็นอารมณ์ของจิต ที่จะสัมผัสทับลงไป อีกทีหนึ่ง ก็ได้; คิดดี คิดเลว คิดชั่วอยู่ในใจ ใจก็สัมผัสลงไปจนรู้ว่า อ้าว, นี่คิดดีคิดเลว คิดชั่วคิดถูกอะไรอยู่ก็ได้; นี่ก็เรียกว่าสังขารนั้นเป็นอารมณ์ของใจ. สังขารธาตุหรือสังขารขันธ ในที่นี้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นธรรมะหรือธรรมธาตุ ที่เป็นอารมณ์ของใจกระทบ แล้วเกิดมโนวิญญาณธาตุได้.

อย่างว่า **อยากมาวัดนี้** ก็ลองคิดดู : ทำไมจึงรู้สึกเกิดอยากมาวัดนี้? นี่ก็ **อาศัยสัญญาหรือสังขาร** อย่างใดอย่างหนึ่ง; รู้เรื่องดีว่า มาวัดนี้ทำอะไร, มานั่งตรงนี้ มาทำอะไร, ได้ผลอะไร, นี่เป็นสัญญาอันหนึ่งหรือสังขารอันหนึ่ง. จิตที่รู้สึกต่อผลอันนี้แล้วมันก็ปรุงแต่งเป็นมโนวิญญาณ; เกิดความคิดที่รู้สึกพอใจ แล้วก็อยากจะมา แล้วก็มาวัดนี้ มานั่งอยู่ที่นี่.

หรือแม้ที่สุดแต่ว่าเราอยากจะไปไหน ไปทำอะไรที่ไหน ไปหาเงินหาทอง ค้าขายอะไรที่ไหน ก็**ต้องอาศัยนามธรรม**เหล่านั้นแหละเป็น**อารมณ์**ของใจ ที่จะคิดนึกที่จะทำไป. นี่หมายความว่า ไม่ต้องอาศัยทางตา ทางหู; เพราะว่าเราอาจจะนอน กายหน้าผาก อยู่ในที่นอนกลางคืน ไม่เห็นอะไรแต่คิดนึกคิดถึงการ ถึงงาน ที่กรุงเทพฯ ที่เมืองอื่น จังหวัดอื่น ก็ได้; มันเป็นอารมณ์ของใจได้อย่างนี้.

แม้ที่สุดแต่ว่าเกิด**อยากดี** อยากเด่นขึ้นมา อยากยกหูชูหางขึ้นมา; นี่มันก็ต้องมี**เวทนาหรือสัญญา หรือสังขาร** อันใดอันหนึ่งเป็น**อารมณ์**ของใจ ก็เกิด**มโน-วิญญาณ** เกิดปรุงแต่งมาก็อยากจะทำเป็นยกหูชูหางเป็นดีเป็นเด่น เป็นอะไรขึ้นมา.

อย่างนี้ไม่ต้องอาศัยรูปธรรมในขั้นต้น ๆ ก็ได้; เพราะว่าสัญญาอันมีอยู่ ระลึกจำได้ สำคัญมันหมายขึ้นมาใหม่ก็ได้. อย่างนี้เรียกว่าคู่สุดท้ายคือใจกับอัมมารมณ ที่อาศัย เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ.

พวกที่ ๒ ในกรณีที่เกิดไปจากนั้น ก็ยัง**อาศัยรูปธรรม ชนิดละเอียด** ชนิดสุขุมที่ไม่ใช่นามธาตุ; แต่ว่าเป็น**รูปธาตุอันละเอียด** เช่นความงาม ความไม่งาม เป็นต้น ที่มีอยู่ในรูปธาตุใด อันนี้เขาก็สงเคราะห์ไว้ในฝ่ายอัมมายนะ เหมือนกัน. เช่นดอกไม้ก็เป็นรูปธาตุ เป็นอารมณ์ของตา แต่ที่ความงามนั้นกลายเป็นอัมมายนะ เป็นอารมณ์ของใจ นี่ก็เป็นอัมมารมณพวกที่ ๒ คือภาวะของรูป หรือภาวะของอะไรก็ตาม ที่มันไม่ใช่ตัวรูปอันแท้จริง.

ที่นี้ถ้าเกิดไปจากนี้อีกก็**พวกอสังขตธรรมทั้งหลายมาเป็นอารมณ์ของใจได้** เช่นจะคิดถึงพระนิพพานเป็นอารมณ์ พิจารณาอยู่ถึง**พระนิพพาน** เป็น *เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณฺีตํ* -นั่นสงบระงับยิ่ง นั่นประณีตยิ่ง, นั่นเป็นที่สงบระงับของสังขารทั้งหลาย เป็นที่สิ้นสุดอุปธิทั้งหลาย เป็นที่สิ้นสุดค้นหา เป็นที่จางคลาย แห่งความยึดมั่นถือมั่น เป็นความดับแห่งกิเลส เป็นนิพพาน. อย่างนี้เป็น**อารมณ์ของใจได้** โดยเอาลักษณะของ อสังขตธาตุมาเป็นอารมณ์ หรือว่าได้บรรลุมรรคผลนิพพานจริง ๆ อยู่ในใจ อันนั้นก็ เป็นอารมณ์. อารมณ์อย่างนี้ก็กลายเป็นธรรม หรืออัมมารมณสำหรับมโนธาตุด้วย เหมือนกัน; ก็รวมเรียกสั้น ๆ ว่าอสังขตธาตุ.

อสังขตธาตุนี้เอามาเป็นอารมณ์ของมโน ก็ได้ จะเรียกอมตธาตุ ก็ได้. ก็เลยเป็นว่าอัมมารมณนี้มี พวกเจตสิกธรรม เช่น เวทนา สัญญา สังขาร ก็เป็นอัมมารมณ และรูปธรรมอันละเอียดจะต้องมาสงเคราะห์ไว้ในฝ่ายอัมมายนะนี้ ก็เป็นอัมมารมณ, และ อสังขตธาตุในแง่ไหนก็ตาม ก็เป็นอัมมารมณสำหรับ**ใจสัมผัสอันนี้คนธรรมดาเห็นยาก**

และบางอย่างไม่เกี่ยวข้องกัน; ที่เกี่ยวข้องกันคือความรู้สึกคิดนึก ที่เราไม่ต้องอาศัยตา หู จมูก ลิ้น กายอีกแล้ว, อาศัยสัญญาเก่า หรืออาศัยเวทนาที่กำลังรู้สึกอยู่แล้วนั้น ไม่ต้องตั้งต้นอีก. หรือความคิดนึกที่กำลังปรุงแต่งอยู่แล้วนั้น ระวังให้ดี, ที่ว่าเป็น อารมณ์ของมโน เกิดมโนวิญญาณ แล้วก็ปรุงไปหากิเลสและความทุกข์ได้เหมือนกัน ตามลักษณะของปัจจุสมุปบาท.

ธาตุมีอยู่มาก ปรุงแต่งเนื่อง ๆ กัน เกิดผลทั้งกุศล, อกุศล

นี่คือสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ ธาตุมีมากถึงขนาดนี้ : ในฐานะที่เป็นเหตุให้เกิด สิ่งอื่นก็มี, ในฐานะที่เป็นผล ที่เกิดมาจากสิ่งอื่นก็มี. ครั้งเป็นผลแล้วมันกลายเป็นเหตุ ทำหน้าที่เป็นเหตุอีก, แล้วให้เกิดผลอีกไม่มีที่สิ้นสุด; มีลักษณะเป็นเหมือนกับว่ากระแสไหลไปเป็นเกลียว ของสิ่งที่เรียกว่าธาตุทั้งหลายอย่างนี้ นับตั้งแต่จักขุธาตุ รูปธาตุ วิญญาณธาตุ, ผัสสะ ซึ่งเป็นสังขารธาตุ ผัสสะซึ่งเป็นเวทนาธาตุ แล้วก็สัญญาธาตุ สังขารธาตุ จนกระทั่งเป็นกุศลธาตุ อกุศลธาตุเกิดขึ้นเป็นความสุขหรือความทุกข์ เป็นนรก หรือเป็นสวรรค์; ซึ่งล้วนแต่เป็นธาตุทั้งหลายที่รอคอยอยู่แล้ว ได้โอกาสเมื่อไรก็แสดงตัวออกมา, และนี่คือข้อที่ว่า ถ้าเรารู้เรื่องธาตุดี เหมือนคำพูดธรรมดา ๆ ว่า ถ้าเรารู้จักผสมธาตุดีหรือเป็น แล้วเราจะได้นรกที่นี้ก็ได้ หรือทางตรงกันข้ามจะได้ สวรรค์ที่นี้ก็ได้ นรกชั้นไหนก็ได้ สวรรค์ชั้นไหนก็ได้เราอาจจะผสมขึ้นมาได้เหมือนกับการผสมธาตุ. ที่เรียกว่า สวรรค์ ก็มีมากมายหลายชนิด ล้วนแต่เป็นธาตุทั้งนั้น ออกชื่อธาตุให้หมดก็คงจะเวียนหัว คือว่าจำไม่ไหว ควรจะไว้พูดกันเป็นคร่าว ๆ.

เป็นอันว่าในครั้งนี้อีกก็พูดกันเรื่องธาตุ อีกนั่นแหละ แต่แสดงพฤติ หรือว่ากรรมวิธีของมันในลักษณะที่ละเอียดยิ่งขึ้นไปกว่าครั้งที่แล้ว; โดยเฉพาะต้องการ จะให้สังเกตในข้อที่ว่า คำว่า “ธาตุเท่านั้น” ไม่มีอะไรมากกว่าธาตุ. ธาตุเท่านั้นแหละ, ระวังให้ดี เป็นมิจฉาทิฎฐิเมื่อไรก็ได้ ต่อเมื่อทำถูกต้องตามวิธี

เท่านั้นจึงจะเป็นสัมมาทิฐิ เดินไปถูกทาง และก็ดับทุกข์ได้ ไม่ทำให้ผู้อื่นลำบาก. พอเข้าใจผิดทางรู้ผิดทาง ทำผิดทาง ก็เป็นมิจฉาทิฐิ ทำตัวเองให้ลำบาก ทำผู้อื่นให้ลำบาก เรื่องธาตุก็มีอย่างนี้.

การให้เห็นเรื่องธาตุ ก็คือให้เห็นสูญญตา ความไม่มีตัวตน

ถ้ารู้จักธาตุถูกเห็นถูก ก็ไม่เป็นไร, พอเห็นผิดก็เป็นสูญญตาอันธพาล; สูญญตาไม่รับผิดชอบอะไร เอาแต่กิเลส เอาแต่ประโยชน์ส่วนตัว ก็มีบ้างเหมือนกัน; แม้กระทั่งคำว่า “จิตว่าง” ก็ยังมีความหมายว่า ว่างที่ถูกต้อง หรือว่างอย่างอันธพาล. ถ้าเห็นว่าเป็นสูญญตาธาตุ จริงแล้ว ก็ไม่เป็นไร เพราะถูกต้องและเป็นสัมมาทิฐิ ไม่ทำอันตรายใคร.

ถ้าเป็นสูญญตาธาตุที่ปลอม เก๊ ไม่จริง ก็ไม่ใช่สูญญตาธาตุ; เป็นเรื่องว่าเอาเอง เหมาะเอาเอง เข้าใจผิดเอาเอง ก็เป็นอันธพาลขึ้นมา; เช่นเดียวกับตัวอย่างที่ยกขึ้นมาเรื่องครูทั้ง ๖. เขาสอนเรื่อง สูญญตาอันธพาลอยู่ อย่างที่ ปุทฺธกะจายนะ กล่าวว่ามีธาตุอยู่ ๗ หมู่; ฉะนั้นการที่มนุษย์เอาดาบฟันคอกัน ก็ไม่มีบาปหรือบุญอะไร เพราะเป็นสักว่าธาตุ ผ่านไปในระหว่างธาตุ; นี่เป็นอันธพาลสักก็มาน้อย. อันธพาลที่ไม่ยอมรับผิดชอบเรื่องกามารมณ์ เรื่องอะไรต่างๆ ถือ “สักว่าธาตุเท่านั้นแหละ” นี้ก็เป็นอันธพาลอย่างยิ่ง, เป็นอันธพาลที่สกปรก หรือเป็นอันธพาลที่จะทำทุกฝ้ายให้มันเดือดร้อน. นี้ขอให้เข้าใจไว้เลยว่าเรื่องธาตุเท่านั้น มันเป็นได้ถึงอย่างนี้.

พระพุทธศาสนามุ่งหมายสอนเพื่อจะให้เรา “ธาตุเท่านั้น” ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตน เรา เขา; พอบวชเข้ามาวันแรกก็ให้เรียน *ยถาปจฺจยํ ปวตฺตมานํ ธาตุเมตฺต-เมเวตํ* ว่า “นั่นแหละธาตุเท่านั้น กำลังเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนืองนิจ”. คนที่กำลังทำอะไรอยู่ หรือสิ่งที่ถูกกระทำอยู่นั้นก็ธาตุมตฺตโก นิสฺสตุโต นิชฺชิวํ สุกฺโข

นี่คือว่า เป็นสักว่าธาตุ ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ ไม่ใช่บุคคล ว่าเปล่าจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน.

คนที่บวชเข้ามาพอเรียนวันแรก จะรู้อย่างไรก็ไม่ทราบ จะเข้าใจอย่างไรก็ไม่ทราบ อาจจะเป็นอันธพาลไปก็ได้; เว้นไว้แต่ว่าครูบาอาจารย์จะช่วยทำความเข้าใจดี ๆ. ที่เรามาบวชนี้ เรียน ยถาปจฺจยํ นี้ก็เพื่อจะให้รู้จัก “ธาตุเท่านั้น” อย่างถูกต้อง, และเราจะได้ไม่มั่นหมายสิ่งใด จนเกิดกิเลส เกิดโลภะ โทสะ โมหะ. ถ้าเห็นว่า “ธาตุเท่านั้น” เห็นอย่างถูกต้องแล้ว; ไม่เกิดความโลภได้เพราะเป็น “ธาตุเท่านั้น” ไม่เกิดความโลภ; และ “ธาตุเท่านั้น” ก็ไม่โกรธได้, ไม่โกรธได้จริง เพราะเป็นสักว่า “ธาตุเท่านั้น”.

ผู้ที่มาชกปากเรา หรือว่าเราถูกเขาชกปาก นี้ก็ธาตุเท่านั้น; แต่แล้วอาจเกิดความคิดว่า “ธาตุเท่านั้น” แล้วชกสวนกลับไป เราก็ชกเขาบ้าง เพราะว่า “ธาตุเท่านั้น”; อย่างนี้ก็ไม่สำเร็จประโยชน์ที่ถูกต้องกลายเป็นอันธพาลเสียอีก.

ที่จริงเขาต้องการจะให้รู้ในลักษณะที่ไม่เกิดกิเลส ไม่ว่าจะชนิดไหน ไม่มีความโลภ ไม่มีความโกรธ ไม่มีความงี่เกิดขึ้น เพราะว่าเห็นธาตุ เหล่านี้ อยู่อย่างถูกต้อง ตามที่เป็นจริง.

สำหรับวันนี้ก็สรุปความว่า ให้เข้าใจคำว่า “ธาตุเท่านั้น” ยิ่งขึ้นไปอีก อย่างที่เห็นได้ชัด ถึงขนาดที่จะสร้างนรก สวรรค์ เมื่อไรก็ได้ หรือว่าถ้าไม่ต้องการ แล้วก็จะให้พ้นไปเสียจาก นรกสวรรค์ ทั้งหมดทั้งสิ้นก็ได้.

เอาละเป็นอันว่าพอกันทีสำหรับวันนี้.

ปรมัตตสภาวะธรรม

-๕-

๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖

ลักษณะอาการที่ธาตุปรุงแต่งสิ่งทั้งปวง

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายเรื่องปรมัตตสภาวะธรรม ในครั้งที่ ๕ นี้ ก็ยังคงเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุต่อไปอีก. อาตมาเคยขอรับรองในการบรรยายครั้งที่แล้ว ๆ มาว่า **ขอให้อดทนศึกษาเรื่องธาตุนี้ให้มากเป็นพิเศษ** แม้ว่าจะเป็นเรื่องที่ไม่ชวนฟัง ชวนง่วงนอนก็ตามที แต่ก็มีความสำคัญมาก เพราะว่าทุกอย่างมีรากฐานอยู่ที่สิ่งที่เรียกว่าธาตุ.

เราไม่ค่อยจะได้ยินได้ฟังเรื่องธาตุทั้งหมดตามที่มีอยู่ในพระบาลี แม้ในพระไตรปิฎก จะได้ยินได้ฟังก็แต่เรื่อง ดิน น้ำ ลม ไฟ อะไรทำนองนี้เท่านั้น; แต่เมื่อสำรวจ

ดูแล้วยังมีธาตุมากมายหลายสิบชื่อ ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับหรือแวดล้อมกันอยู่กับมนุษย์. ถ้าไม่รู้จักสิ่งเหล่านั้น ก็เท่ากับว่าไม่รู้จักตัวมนุษย์นั่นเอง เพราะตัวมนุษย์นั้นก็ป็นธาตุหลาย ๆ ส่วนประกอบกัน; **สิ่งที่เกี่ยวข้อง เกิดขึ้น ปรงแต่งอยู่** ในร่างกายมนุษย์เรื่อย ๆ ไป ต่อไปอีก ๆ **ตลอดเวลา**นั้นก็คือสิ่งที่เรียกว่าธาตุ.

สิ่งแวดล้อมอยู่รอบ ๆ มนุษย์ทั่วไปในโลกนี้ ก็คือสิ่งที่เรียกว่าธาตุ ; แม้ที่สุดแต่สิ่งที่มนุษย์จะใช้ติดต่อกันกับสิ่งนอกตัว คือสิ่งที่ป็นสื่อ เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ป็นต้นนี้ ก็ยังคงป็นสิ่งที่เรียกว่าธาตุอยู่นั่นเอง.

ขอจบเร้าเข้าชี้ให้ท่านทั้งหลายสนใจกับคำว่าธาตุนี้ ให้ละเอียดลอบเป็นพิเศษ ยิ่ง ๆ ขึ้นไปทุกทีจนกว่าจะเพียงพอ.

จับใจความให้ได้เสียก่อนว่าธาตุคืออะไร

เท่าที่กล่าวมานี้ ท่านทั้งหลายก็คงจะพอจับใจความได้ว่า สิ่งทีเรียกว่าธาตุนั้นคืออะไร? โดยตัวหนังสือ คำว่า “ธาตุ” ก็แปลว่า **สิ่งที่ป็นส่วนย่อยที่สุด ที่ทรงตัวมันเองอยู่ได้** แล้วก็ประกอบกันขึ้น เพื่อจะป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยสมบูรณ์; หรือจะกล่าวอีกทีหนึ่งก็คือว่า ความสมบูรณ์อย่างหนึ่ง ๆ มันก็ประกอบอยู่ด้วยสิ่งที่เรียกว่าธาตุนั้นหลาย ๆ ธาตุด้วยกัน; ดังนั้นจึงไม่มีอะไรทีเรียกว่าไม่ใช่ธาตุ จะป็นเรื่องทางวัตถุทีดี ป็นเรื่องทางจิตใจทีดี แม้ทีสุดป็นเรื่องทีว่างหมด ไม่มีร่างกาย ไม่มีจิตใจทีดี ก็ยังคงป็นสิ่งที่เรียกว่าธาตุนั้นแหละ.

ขอให้หลับตามองด้วยสติปัญญา ให้เห็นกว้างขวางและลึกซึ้งออกไป จะเห็นว่ามีอะไรทีไม่เรียกว่าธาตุ, ทีพระพุทธรเจ้าท่านได้ตรัสไว้ ในลักษณะทีควรจะสนใจ; หรือถึงขนาดทีเรียกว่าควรจะตกใจเหมือนกับบททีพระสงฆ์ได้สวดคณะสาธยาย

ออกไปแล้วเมื่อตะกั๊น ก็คือพระพุทธานุชาตที่ว่ : ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย, ภวเว อันใดเป็นความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความปรากฏออก ของธาตุทั้งหลาย ๖ นั้นแหละคือความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ นั้นแหละคือความตั้งอยู่แห่งโรค นั้นแหละคือความปรากฏของชราและมรณะ.

พระพุทธานุชาตเพียงเท่านั้น ก็มีใจความสำคัญที่จะต้องเข้าใจมากทีเดียว; แต่ก็เป็นเพียงคำที่ผ่านไปผ่านมา ไม่มีใครสนใจที่จะเข้าใจ. เมื่อไรเข้าใจก็คิดว่าไม่จริง, หรืออย่างน้อยก็คิดว่าไม่จำเป็นสำหรับว่าเราที่จะต้องรู้; เพราะว่าเราไม่เข้าใจ. เดียวนี้ ก็พยายามที่จะให้ท่านทั้งหลายทราบยิ่ง ๆ ขึ้นไป, ได้รบเร้าให้ทราบเรื่องธาตุนั้นมาเป็นเวลาหลายสัปดาห์แล้ว.

ข้อที่พระพุทธานุชาตเจ้าท่านตรัสว่า “ความปรากฏออกมาของสิ่งที่เรียกว่าธาตุนั้นแหละคือความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ นั้นแหละคือความตั้งอยู่แห่งโรค คือความปรากฏออกมาของชราและมรณะ”; ข้อนี้มีใจความสำคัญอยู่ตรงที่ว่า สิ่งทีเรียกว่าธาตุนั้นเมื่อไรจึงจะปรากฏออกมา? หมายความว่าธาตุดี ๆ เหล่านั้น ถ้าไม่ได้อาศัยผสมปรุงแต่งซึ่งกันและกันแล้ว มีค่าเท่ากับมิได้ปรากฏออกมา; เช่นว่า ธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศธาตุ ทีจะปรุงเป็นร่างกายมนุษย์นี้มิได้ปรากฏออกมา จนกว่าเมื่อไรจะมีการปรุงกันขึ้นมา เป็นร่างกายของมนุษย์. เมื่อปรุงออกมาเป็นร่างกายของมนุษย์ได้ อย่างนี้ เรียกว่า ปรากฏออกมา; ก่อนนี้มิได้ปรากฏออกมา.

นี่แหละธาตูล้วน ๆ แท้ ๆ ยังมีมิได้ปรากฏละก็ยังมีเรื่อง; ธาตุตามธรรมดาเป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่ง จึงยังไม่ปรากฏ เว้นไว้แต่เมื่อมาประกอบกันเข้าเป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จึงจะเรียกว่า “ปรากฏ”. นี้คือลักษณะของสังขตธาตุ คือธาตุที่มีเหตุ ปัจจัยปรุงแต่ง หมุนเวียนเปลี่ยนไปเป็นอย่างนี้ทั้งนั้น; ดังนั้น เมื่อใดธาตุปรากฏออกมานั้นแหละ

คือความปรากฏแห่งทุกข์; ข้อนี้หมายความว่า ถ้าธาตุปรากฏออกมาอย่างเป็นทางการ เป็นสัตว์ อย่างที่เราเห็นกันอยู่ ก็ยังมีลักษณะแห่งความทุกข์แสดงออกมา. เมื่อยังเป็น ธาตุล้วน ๆ ธาตุใดธาตุหนึ่งอยู่ ยังแสดงเป็นความทุกข์ออกมาไม่ได้; เพราะยังไม่พร้อม ที่จะรู้สึก คิดนึก หรือรู้สึกอย่างนั้นอย่างนี้ได้. **เมื่อปรากฏออกมาเป็นความทุกข์แล้ว** ก็มีพระบาลีที่ตรัสว่า “**นั่นแหละคือความตั้งอยู่แห่งโรค**” คำว่า “**โรค**” ในที่นี้ ก็หมายถึง**สิ่งที่เสียบแทงให้เจ็บปวด**. คำว่า “**โรค**” นี้แปลว่า **แทง** คือแทงให้ เจ็บปวด; ไม่ว่าโรคอะไร ถ้าไม่มีการแทงให้เกิดการเจ็บปวดอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ก็ไม่เรียกว่าโรค.

เมื่อธาตุปรากฏออกมาในลักษณะที่ทำอะไรได้ ทำให้เป็นสัตว์ เป็นคน อย่างที่เรียกกันนี้ได้แล้ว **ก็มีความทุกข์ปรากฏออก** มีความตั้งอยู่แห่งโรค; คือว่า ตลอดชีวิตนั้น จะมีการเสียบแทง ไม่ทางกายก็ทางใจ; ทางกายก็เจ็บปวดป่วยเป็น โรคไปตามประสาทของกาย, แต่ก็ไม่ร้ายแรงเท่ากับความเจ็บป่วยเสียบแทงในทางจิต ซึ่งละเอียดกว่า สุขุมกว่า และมากลักษณะกว่า. ดังนั้นจึงถือว่า **ความปรากฏออกแห่ง ธาตุนั้นแหละ คือความปรากฏแห่งชราและมรณะ;** เมื่อเป็นธาตุใดธาตุหนึ่งล้วน ๆ ก็ไม่มีชราและมรณะปรากฏ. ต่อเมื่อธาตุประชุมกันเข้า แสดงตัวออกมาได้ ก็เกิดเป็น สิ่งที่จะต้องเปลี่ยนแปลง เกิดขึ้น-ตั้งอยู่-ดับไป จึงปรากฏอาการที่เรียกว่าชรา และ มรณะออกมา.

ที่นี้เราก็พิจารณาดูว่าความทุกข์ หรือโรค หรือความชรา และความตาย นี้ไม่เคยมี ก่อนแต่ที่ธาตุทั้งหลายจะประชุมกันแล้วปรากฏออกมา; ฉะนั้น ขอให้เข้าใจ กันเสียว่า **ธาตุทั้งหลายเหล่านี้ ถ้ามิได้ประชุมกันจนปรากฏออกมาแล้ว เราก็จะ ไม่มีปัญหา** เรื่องความทุกข์ เรื่องโรค เรื่องชรา และมรณะ เป็นต้น. หมายความว่า ความทุกข์ทั้งหลายจะไม่ปรากฏได้ ในเมื่อธาตุทั้งหลายจะมีได้ประชุมกัน ทำหน้าที่ของ

ตัวแล้วแสดงออกมา; แม้ตัวความทุกข์นั้นเอง ตัวโรคนี้เอง ชราและมรณะนั้นเอง ก็เป็นธาตุอันหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า สังขตธาตุ มีอาการที่ถูกปรุงแต่ง แล้วก็เปลี่ยนไป.

ที่นี้ **ธาตุปรุงแต่ง**จนถึงขนาดที่เรียกว่า เป็นสัตว์ เป็นคน **ที่มีความรู้สึกได้** ก็เลย**มีความรู้สึกที่เป็นทุกข์ได้**; ถ้าปรุงแต่งเป็นก้อนหิน ก้อนดินอย่างนี้ ก็ไม่มีทางจะรู้สึกเป็นทุกข์ได้. แม้แต่จะปรุงแต่งขึ้นมาเป็นต้นไม้ ก็รู้สึกต่อความทุกข์ได้น้อยที่สุด; พอเป็นสัตว์เดือรัจฉานขึ้นมา ก็จะมี**ความรู้สึกที่เรียกว่าเป็นความทุกข์นั้นมากขึ้น**; แต่พอมาเป็น**มนุษย์แล้ว** ความทุกข์จะมากขึ้นตั้งหลายร้อยเท่าพันเท่าทีเดียว **เพราะมนุษย์นี้สูงด้วยจิตใจ** คิดเก่งจำเก่ง รู้สึกได้เก่ง อะไรได้เก่งไปหมดด้วยจิตใจ; ฉะนั้นจึงจำเป็นอยู่เองที่ต้องรู้สึกต่อความเปลี่ยนแปลง หรือความเป็นทุกข์นั้นมากกว่า. ดังนั้นถ้อยคำเหล่านี้ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ ท่านถึงถึงสัตว์ที่เรียกว่ามนุษย์, และก็ยังเป็นมนุษย์ที่เป็น ๆ คือไม่ตาย แล้วก็ยังมี**ความรู้สึกได้ตามปกติ** ไม่ใช่เป็นอัมพาตเป็นต้น. จึงหมายถึงมนุษย์ที่ยังมีชีวิต มีจิตใจ พร้อมทั้งสัญญา สมบัติ ต่าง ๆ ; นี่แหละคือมนุษย์ที่เป็นเจ้าของปัญหาต่างๆ ที่เราต้องเอามาพูด มาเทศน์ มาปรึกษาหารือกันในลักษณะอย่างนี้.

เท่าที่พูดมานี้ ก็พอจะแสดงให้เห็นได้แล้วว่า เรื่องธาตุนี้เป็นเรื่องที่จะต้อง**จำ** จำจะต้องรู้; ธาตุบางอย่างก็มี**ลักษณะที่น่าหวาดเสียว** คือว่าเป็นเหตุ เป็นที่ตั้งแห่ง**ความทุกข์โดยตรง**.

สำหรับในครั้งนี้อาจได้บรรยายเรื่องธาตุ โดยหัวข้อว่า **“ลักษณะอาการที่ธาตุปรุงแต่งสิ่งทั้งปวง”**.

ลักษณะอาการที่ธาตุปรุงแต่งธรรม คือ สิ่งทั้งปวง แม้ว่าเราจะได้เคยกล่าวมาแล้วในการบรรยายครั้งที่ ๓ แห่งชุดนี้ว่า ธาตุให้เกิดอายตนะ ชันด์ อูปาทนชันด์

และความทุกข์ได้อย่างไรมาครั้งหนึ่งแล้วก็จริง; แต่นั่นเป็นการกล่าวโดยเค้าโดดหมวดหรือเรียกว่ากล่าวอย่างคร่าว ๆ.

ในตัวคน มีแต่เรื่องของธาตุปรุงแต่งกันไม่รู้หยุด

ในวันนี้จะได้กล่าวถึงกิริยาอาการและลักษณะโดยละเอียด ของการที่ธาตุแต่ละอย่าง ๆ นั้นจะปรุงแต่งธรรม คือสิ่งทั้งปวงขึ้นมาอย่างไร; และก็หลีกเลี่ยงไม่ได้จากภาวะต่าง ๆ, อาการต่าง ๆ ที่เป็นอยู่ในร่างกายและจิตใจของเรา. พุดโดยสมมติก็ว่า **เป็นเรื่องในคนเรา** ที่เรียกว่าเรา ๆ กันตามธรรมดาแน่ละ **มีแต่เรื่องของสิ่งที่เรียกว่าธาตุปรุงแต่งกันอย่างนั้นอย่างนี้ไม่รู้หยุด**; เป็นไปอย่างละเอียดลึกซึ้งยากที่จะเข้าใจ, และมีอยู่ในจิตใจของมนุษย์เราเป็นประจำวันตลอดวัน หรือว่าตลอดคืน; เป็นเรื่องที่เป็นไปในจิตใจนั้นมากกว่า สำคัญว่า เป็นปัญหาหากว่า ที่จะเป็นเรื่องของร่างกาย.

การศึกษาในทำนองนี้ ดู ๆ ก็คล้ายกับว่า จะเป็นเรื่องของจิตวิทยาอยู่มาก แต่ก็ยังมีสิ่งที่จำเป็นที่จะต้องศึกษา; เพราะว่าเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิต หรือจิตวิทยาในพุทธศาสนาที่ **เป็นไปตามแบบของพุทธศาสนา** ไม่ใช่จิตวิทยาอย่างวิชาจิตวิทยาปัจจุบัน. จิตวิทยานั้นมีความหมายกว้างไปในทำนองที่ว่า ถ้าเรื่องใดเกี่ยวข้องกับจิตที่เราจะต้องทราบ ต้องรู้ ก็เรียกว่าจิตวิทยาทั้งนั้น; แต่ในพุทธศาสนานั้นมุ่งกันแต่จิตวิทยา **ในแง่เพื่อให้รู้จักจิต ให้รู้จักควบคุม รู้จักจัดแจงเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าจิต จนกระทั่งไม่มีความทุกข์**; จำกัดไว้ชัดเจนหรือแคบได้ในขอบเขตเพียงเท่านั้น. ฉะนั้น เราจึงยินดีที่จะศึกษาในฐานะที่แม้จะเป็นจิตวิทยา, แต่ไม่ใช่จิตวิทยาที่จะดำเนินการงานแก่สังคม หรือแก่ประโยชน์อะไรจากสังคม; แต่เป็นจิตวิทยา ที่จะจัดการแก้ไขป้องกันกับเรื่องภายในตนเอง **ไม่ให้เกิดความทุกข์ขึ้นมาได้**, ให้อยู่เป็นปกติสุข

แล้วก็ยังแถมให้มีสมรรถภาพในการที่จะทำอะไรได้ดีด้วยจิตนั้น ๆ ที่เราศึกษาดีแล้วอบรมดีแล้วเป็นต้น.

สำหรับสิ่งที่เรียกว่าธาตุทั้งหลายนั้น ทำอะไรไม่ได้มาก หรือทำอะไรไม่ได้เลยตามลำพังตัวเอง เว้นไว้แต่จะเข้ามาเกี่ยวข้อง หรือเข้ามาปรุงกันจนกลายเป็นเรื่องของจิตไปเสียก่อนเท่านั้น ; ฉะนั้นคำว่าธาตุล้วน ๆ ในทางวัตถุล้วน ๆ ก็ไม่เป็นปัญหาอะไร แต่เดี๋ยวนี้มาเป็นที่ตั้งที่อาศัยของธาตุประเภทที่เป็นจิต คือประเภทที่เป็นนาม. มันมาเข้าคู่กัน ทั้งรูปธาตุ และนามธาตุ ก็เลยได้ทั้งร่างกายและจิตใจ ปรุงแต่งเข้าเป็นอันเดียวกัน จนทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งได้; นี่แหละจึงจะเกิดเป็นปัญหาขึ้นมา.

ธาตุที่มีชื่อแปลก ๆ ก็ควรต้องศึกษา

ขอให้ทราบไว้ว่า เรื่องธาตุเป็นสิ่งที่ลึกลับ น่าอัศจรรย์หรือลึกซึ้ง; สำหรับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ; แม้ที่สุดแต่ธาตุที่มีชื่อแปลก ๆ ซึ่งท่านทั้งหลายก็อาจจะยังไม่เคยได้ยินคือว่า “ธาตุที่แก้งวงนอนได้”. เดี่ยวนี้ใครกำลังง่วงนอนแล้วก็ต้องมีธาตุหนึ่งที่จะแก้ความง่วงนอนนั้นได้ เป็นธาตุที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้เอง เรียกว่า อารัมภธาตุ หรือนิกกมธาตุ หรือปรักกมธาตุ สามชื่อนี้เป็นธาตุที่ตรัสไว้ กำจัดสิ่งที่เรียกว่า ถินะมิทระได้.

ถินะมิทระ คือความซึมเซาง่วงนอน ละเหย อ่อนเพลีย; นี้เรียกว่า ถินะมิทระ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คือความมึน ความง่วง; นี้ก็เป็นธาตุอันหนึ่งเหมือนกัน. ธาตุที่ตรงกันข้ามที่เรียกว่า อารัมภธาตุ นั่นคือ เมื่อธาตุนี้เกิดขึ้นแล้ว ทำให้เกิดความรู้สึกชนิดที่สลัดความง่วงนอนออกไปได้ เพื่อจะเริ่มเรื่องอะไรอื่นที่ตรงกันข้าม.

ลองคิดว่าบางเวลาเราก็ง่วงนอนไม่อยากจะทำอะไร อยากจะนอนต่อไปอย่างที่เราเรียกว่าซี้ก็เขี้ยวก็แล้วกัน; แต่ถ้ามีอะไรเกิดแทรกแซงเข้ามา ทำให้สะดุ้ง ตาสว่างขึ้นมาทันทีลุกขึ้นไปทำนั่นทำนี่ทันที นอนอยู่ไม่ได้; นี่คือธาตุประเภทที่เรียกว่า**อาร์มภธาตุ** คือธาตุที่ทำให้เราลุกขึ้นปรารถนาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง **ไม่ง่วงนอนอยู่ได้**. บางทีก็เรียกว่า**นิกมมธาตุ** คือก้าวออกไปข้างหน้า ก็หมายความว่าก้าวออกมาจากความง่วงนอน มึนชา ซบเซา. บางทีก็เรียกว่า **ปรักกมธาตุ** ธาตุเป็นเครื่องก้าวไปสู่ความเบื้องสูง.

นี่เป็นสิ่งที่น่าแปลกหรือไม่ สำหรับคำว่าธาตุ; แม้แต่ธาตุที่ทำให้ง่วงนอน และธาตุที่จะกำจัดความง่วงนอน ไม่ให้ถีนมิทระที่ยังไม่ได้เกิด เกิดขึ้นมาได้, และให้ถีนมิทระที่เกิดขึ้นแล้วนั้นสลายตัวไป.

ที่ยกมาให้ฟังเป็นตัวอย่างนี้ เพื่อให้ทราบว่า เรื่องสิ่งที่เรียกว่าธาตุนี้มีอะไรมากมายถึงอย่างนี้. ข้อความที่กล่าวไว้ในพระคัมภีร์ เช่นเรื่องนี้มีอยู่ใน*อังคุตตรนิกาย* *หมวดที่ ๑* ก็ไม่ค่อยจะมีใครเอามาพูดกันในฐานะที่เป็น**ธาตุหนึ่ง**ที่**แก้ง่วงนอนได้**. เราจะแก้ง่วงนอนด้วยเหตุอันใดก็ตาม ด้วยวิธีใดก็ตาม; ถ้าธาตุชื่อนี้ไม่เข้ามา ไม่เกิดขึ้น ไม่ผสมเข้าไปด้วยกันแล้ว ไม่หายง่วงนอนได้; ถ้าธาตุชื่อนี้เข้ามาเกี่ยวข้องกับแล้ว มันก็จะสะดุ้งหายง่วงนอน ลุกขึ้นไปทำอะไรได้อย่างกระปรี้กระเปร่าต่อไปอีก.

นี่เรียกว่าเป็นตัวอย่างที่แสดงได้ยิ่งขึ้นไปอีก ว่า**ไม่มีอะไร** ที่**เกี่ยวกับมนุษย์** **เราแล้วจะไม่เรียกว่าธาตุได้**, คือสามารถจะเรียกว่าธาตุได้ทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นอย่างใดในแง่ใดแง่หนึ่ง ในมุมใดมุมหนึ่ง; คล้าย ๆ กับว่า พุทธศาสนานี้ไม่ได้พูดอะไรเลย นอกจากจะพูดเรื่องธาตุ; นี่เป็นความจริงอย่างยิ่ง. นับตั้งแต่ชีพุน สักกอนุหนึ่ง ก็เป็นธาตุขึ้นมา เป็นก้อนหิน ก้อนดิน ต้นหญ้า ต้นบอน ต้นไม้ สัตว์ มนุษย์ กระทั่งมีจิต ความคิด ความนึก ความทุกข์ ความสุข กระทั่งถึงนิพพานนั้น แต่ละ

อย่างละอันก็ล้วนแต่เป็นธาตุ; แม้แต่นิพพานก็เป็นธาตุ ดังที่เคยพูดให้ฟังมาแล้ว.
เราจะต้องรู้ว่าธาตุเหล่านี้มีการปรุงแต่งกันอย่างไร จึงเกิดเป็นนั่นเป็นนี่ขึ้นมา.

ธาตุแม่มีมาก กล่าวโดยสรุปมีเพียงสอง : สังขตะ, อสังขตะ

เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว ก็มีการกล่าวไว้แต่เพียงว่า **สิ่งสองสิ่งที่ควรรู้อย่างยิ่งด้วยปัญญานั้น ก็คือสังขตธาตุ และอสังขตธาตุ.**

สังขตธาตุ คือธาตุที่ประกอบกันเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ ปรุงแต่งกันเรื่อยไป ไม่มีหยุด; ถ้ายังมีการเกิดขึ้น-ตั้งอยู่-ดับไป ของสิ่งอะไรในกายเรา นอกกายเรา อะไรก็ตามนี้เรียกว่า สังขตธาตุ หมด. คำว่าสังขตธาตุจึงรวม ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุทั้งหลายต่าง ๆ แม้แต่ธาตุที่ว่าแก้งวงนอน เอาไว้ด้วยเสร็จ เป็นพวกสังขตธาตุ แปลว่า **ธาตุที่มีปัจจัยปรุงแต่ง.**

อีกธาตุหนึ่งเรียกว่า **อสังขตธาตุ** แปลว่า **ธาตุที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง** ก็ตรงกันข้ามและก็เป็นที่สุด ที่ดับ แห่งการปรุงแต่งของสังขตธาตุด้วย. จิตใจของมนุษย์นี้ ลูถึงสิ่งที่เรียกว่าอสังขตธาตุแล้ว ก็หยุดการปรุงแต่ง; ดังนั้น จึงได้แก่สิ่งที่เรียกว่า นิพพาน หรือ**นิพพานธาตุ** ธาตุ คือนิพพาน, บางทีก็เรียกว่า **อมตธาตุ** คือธาตุที่ไม่รู้จักตาย, หรือจะเรียกว่า**นิโรธธาตุ** ธาตุที่เป็นที่ดับแห่งสังขตธรรม คือสิ่งปรุงแต่งทั้งหลายอย่างนี้. นี่มันเป็นส่วน ๆ หนึ่งที่ตรงกันข้าม; เรียกว่า **อสังขตธาตุ มีอยู่อย่างเดียว แต่เรียกชื่อได้มากอย่าง.**

ที่นี้ใน**สังขตธาตุนี้** แยกออกไปมากมายทีเดียว จนนับไม่ไหวว่าจะจะเป็นธาตุอะไรบ้าง ซึ่งเราจะได้ศึกษากันต่อไป.

ในการบรรยายครั้งที่แล้วได้พูดแล้วพูดอีกถึงธาตุที่จัดไว้เป็นหมวด ๆ เรียกว่า
ธาตุ ๑๘ ธาตุ :

หมวดที่เกี่ยวกับตา ก็ได้แก่ **จักขุธาตุ** แล้วก็**รูปธาตุ**ที่จะมากระทบกับตา
และ**จักขุวิญญาณธาตุ** คือความรู้แจ้งที่เกิดขึ้นทางจักขุ. จับเค้าเงื่อนให้ได้เสียก่อนว่า
เรานั้นประกอบอยู่ด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๖ อย่าง; ทีนี้แต่ละอย่างนั้น **เราจะ**
ดูกัน ๓ ส่วนเสมอไป เช่น : ตา ก็ดูกันที่ตาและ**รูปที่จะมากระทบตา** มาพบกันแล้ว
ก็เกิด**วิญญาณทางตา**ขึ้นมา นี่หมวดนี้ก็มี ๓ ทุกหมวดมี ๓.

หมวดหู ก็มีหู แล้วก็มี**เสียงที่จะมากระทบหู** หูกับเสียงกระทบกันแล้ว
ก็เกิด **วิญญาณธาตุทางหู** คือได้ยินทางหู เรียกว่า**รู้แจ้งทางหู**.

หมวดจมูกก็มีจมูก คือที่เรียกว่า**ขานธาตุ** แล้วก็กลิ่นที่มากระทบจมูก
เรียกว่า**คันธธาตุ** กระทบแล้วก็เกิดสิ่งที่เรียกว่า **ขานวิญญาณธาตุ** เป็นกรู้แจ้งทางจมูก;
มันจะมี ๓ อย่างนี้ทั้งนั้น.

หมวดลิ้น ก็มีลิ้นซึ่งเรียกว่า **ชีวหาธาตุ** ก็มีรสธาตุ รสที่มากระทบลิ้น
เรียกว่า**รสธาตุ** กระทบแล้วก็**ชีวหาวิญญาณธาตุ** การรู้แจ้งทางลิ้น.

หมวดกาย ก็มีกาย เรียกว่า**กายธาตุ** ก็มีสิ่งที่มากระทบกาย เรียกว่า
โณฐัพพธาตุ, อะไรจะมากระทบกาย ทำให้เกิดความรู้สึกรู้ขึ้น อันนั้นเรียกว่า
โณฐัพพธาตุ; ธาตุโณฐัพพะมากระทบแล้วก็เกิด**กายวิญญาณธาตุ**ความรู้แจ้งทางกาย
ขึ้นมา นี้ก็ ๓ อีก.

หมวดสุดท้าย **หมวดใจ** หรือมนาก็เรียกว่า **มโนธาตุ** เป็นธาตุอันหนึ่ง;
สิ่งที่มากระทบใจเรียกว่า **ธัมมารมณ** เรียกสั้น ๆ ว่า**ธรรมธาตุ** ธรรมธาตุนี้กระทบแล้ว
ก็เรียกว่า เกิด**มโนวิญญาณธาตุ** ธาตุนี้ทำความรู้แจ้งทางมโน หรือทางใจ.

รวมเป็น ๖ หมวด ๆ ละ ๓ ก็เลยเป็น ๑๘.

ธาตุ ๑๘ นี้เป็นแม่บทที่จะต้องศึกษาเกี่ยวกับสังขตธาตุ และที่เกี่ยวกับมนุษย์โดยตรง. เราจะต้องจำไว้ให้แม่นยำ ว่ามีอยู่โดยหลักทั่วไปอย่างนี้, เป็นความสัมพันธ์กันครบถ้วนหมด ทั้งระหว่างรูปธาตุและนามรูปธาตุ คือทั้งกายและจิต. เช่นว่า **จักขุธาตุ** อย่างนี้ ธาตุตานี้ก็ไม่หมายความแต่เพียงก้อนเนื้อลูกตา แต่หมายถึงประสาทที่อาจจะมีความรู้สึกทางตารวมอยู่ด้วย ไม่ใช่ก้อนเนื้อล้วน ๆ. ที่นี้ **รูปที่จะมากระทบตานั้น** ก็เป็นรูป แม้โดยทั่วไปแล้ว ก็ไม่ใช่เป็นวัตถุล้วน ๆ ต้องมีอะไรอยู่ในสิ่งที่เรียกว่ารูปนั้น ที่ทำให้เคลื่อนไหว ให้มีความหมายอะไรต่าง ๆ; นี่จึงจะเกิดเป็นปัญหาขึ้นมาได้. **จักขุวิญญาณธาตุ** นั้น ยิ่งเห็นได้ชัดว่า เป็นเรื่องทางจิตใจ.

ดูวิธีการปรุงแต่งของธาตุ ตามหลักปฏิจจสมุปบาท

การที่เราจะมาดูว่า **ธาตุปรุงแต่งให้เกิดสิ่งทั้งปวงนี้มีกิริยาอาการอย่างไร**; นี่ดูได้หลายแบบ ดูได้มากแบบ. **ที่เป็นหลักทั่วไปนั้นก็คือหลักของปฏิจจสมุปบาท** ที่เคยพูดกันมาอย่างละเอียดลออที่สุดแล้ว ตั้งแต่ปีก่อนโน้น. ถ้าใครยังจำได้ก็จะเข้าใจได้ทันที เมื่อเอามาพูดในฐานะที่เป็นเรื่องธาตุ; ขอให้ลองกำหนดสังเกตดูอีกครั้งหนึ่ง ดังนี้ :-

เรามีจักขุธาตุ **ธาตุตา**, แล้วก็มี **รูปธาตุ** คือธาตุที่เป็นรูปที่จะเห็นได้ทางตา ที่มากระทบตา, กระทบแล้วเกิด**จักขุวิญญาณธาตุ** ธาตุวิญญาณที่อาศัยจักขุ; สามอย่างนี้เกิดขึ้นพร้อมกันแล้ว; แล้วสามอย่างนี้ก็เรียกว่าจักขุสัมผัส. จักขุสัมผัสนี้จะจัดไว้ เป็นสังขารธาตุก็ได้ เวทนาธาตุก็ได้ แล้วแต่จะเอาระยะไหนเป็นหลัก.

การสัมผัสทางตานี้ก็ยังเป็นธาตุ. เมื่อมีการสัมผัสทางตาแล้ว ก็เกิดเวทนา ที่มาจากการสัมผัสทางตา; เวทนานี้ก็เรียกว่าเวทนาธาตุ. เวทนาเกิดแล้วก็ทำให้เกิด ความอยากอย่างนั้นอย่างนี้ ที่เรียกว่า ตัณหา, **เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา.**

ตัณหานี้ก็เป็นธาตุ จะเรียกว่าธาตุตัณหาเฉยๆ ก็ได้ แต่ถ้าถือตามหลักแล้ว มันเป็นส่วนประกอบธาตุ, เป็นธาตุหนึ่งในธาตุทั้ง ๕ ที่มีชื่อคล้ายกับขันธ. ข้อนี้ต้องไม่ ลืมเสียว่า **รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๕ คำนี้ บางทีเรียกว่าขันธ บางทีเรียกว่าธาตุ บางทีก็เรียกว่าอุปาทานขันธก็มี.** ในที่นี้มุ่งหมายจะให้ เป็น ธาตุอันหนึ่ง เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่ง เป็นธาตุล้วนๆ; ถ้าเป็นขันธมันจับกลุ่ม กันมากกว่านั้น; ถ้าเป็นอุปาทานขันธจะจับกลุ่มกันยิ่งกว่านั้นอีก คือมีอุปาทานเข้าไป แทรกด้วย.

เดี๋ยวนี้เราเรียกว่าตัณหา ความอยากเกิดขึ้นเป็นสังขารขันธ ก็คือสังขารธาตุ; แล้วก็เกิดอุปาทาน ความยึดมั่น ถือมั่น ในสิ่งที่เป็นอารมณ์ของตัณหานั้น หรือตัว ตัณหาเองก็ได้ ก็เลยเรียกว่าสังขารธาตุเหมือนกัน; กระทบไปถึงภพ ซึ่งส่วนหนึ่งก็ เป็นกรรม ส่วนหนึ่งก็เป็นวิบาก.

เมื่อเรามีความอยากอย่างไรแล้ว ยึดมั่นในความอยากนั้นอย่างไรแล้ว ก็มีสวนที่จะเป็นความรู้สึก เป็นตัวกู-ของกู ขึ้นมาเต็มที่แล้ว; เพราะที่เรียกว่า อุปาทานนั้น ก็คือยึดมั่น ถือมั่น ที่เคียงไปในทางจะเป็นเรา เป็นของเราขึ้นมาแล้ว; เสร็จแล้วก็เป็ภพ เรียกว่าภพใด ภพหนึ่ง อย่างที่เรากำลังเป็นอยู่นี้. ถ้าจิตมันหนักไป ในทางกาม เพราะว่ามีกามธาตุ เข้ามาปนอยู่มาก อุปาทานและภพนั้นก็ไปทางกาม เพราะอยู่ในกามภพ.

ขณะที่มนุษย์มีจิตใจถูกปรุงแต่งอยู่ด้วยกามธาตุเต็มที ก็เรียกว่าอยู่ใน กามภพ; หรือว่าถ้ามีรูปธาตุ อรูปธาตุ อย่างอื่นมาปรุงแต่งเต็มที ก็เรียกเป็นรูปภพ อรูปภพ ไปได้. แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เมื่อเป็นภพอย่างนี้แล้วก็เกิดสิ่งที่เรียกว่าชาติ คือความเบิกบานเต็มที **ปรากฏออกมาเต็มที**แห่งสิ่งที่ประชุมปรุงแต่งกันขึ้นด้วยธาตุ ทั้งหลาย

ที่นี้ก็มีปัญหาเรื่องแก่ เรื่องเจ็บ เรื่องตาย **เอามาคิดมานึกให้เป็นเรื่องตัว เรื่องของตัว** สำหรับจะมีความทุกข์นานาชนิด; นี้ทุกข์ทั้งหลายมันเกิดขึ้นได้อย่าง **นี้**

นี่คือลักษณะอาการอันหนึ่งที่เรียกว่า **ตั้งต้นขึ้นมาด้วยจักขุธาตุ** คือธาตุตา.

ก็เมื่อมองกันในแง่นี้ ก็หมายความว่า **เอาธาตุตานี้เป็นหลัก** แล้วเกิดการ เห็นรูป เกิดวิญญาณ เกิดผัสสะ เกิดเวทนา เกิดตัณหา เกิดอุปาทาน ภพ ชาติ เป็น ตัวฉัน กัดดกคลุมอยู่ด้วยกามธาตุ เป็นต้น; เรียกว่าอยู่ในกามภพเวลานั้น **นี่เอาจักขุธาตุ เป็นของเริ่มต้น** แล้วก็เล็งไปตามหลักของจักขุธาตุ.

พิจารณาโดยเริ่มต้นจากรูปธาตุก็สัมพันธ์กัน ๖ ระยะ

ที่นี้ถ้าเราจะเอารูปธาตุ เป็นข้อเริ่มต้น การปรุงแต่งก็จะมีไปอีกแนวหนึ่งใน อีกรูปหนึ่ง; ที่เป็นอย่างหยาบ ๆ คร่าว ๆ. พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในธาตุสังยุตต์นั้น เป็น ๖ ระยะ; ๖ ระยะนี้ก็คือ :-

๑. **รูปธาตุ** -ธาตุที่เป็นรูปนี้ หมายถึงมีรูปเป็นลักษณะของธาตุนั้น. **รูปธาตุนี้อย่อมจะก่อให้เกิดรูปสัญญา** สัญญาว่ารูป หมายถึงรูป ที่จะเห็นทางตานี้ก็ได้ : มีรูปธาตุ แล้วก็จะก่อให้เกิด รูปสัญญา ความสำคัญว่ารูป.

นี่เป็นเรื่องทางจิตใจ; ขอให้เข้าใจไว้ตลอดเวลาว่า ที่กำลังพูดนี้เป็นเรื่องทางจิตใจ.

๒. รูปธาตุมีอยู่ในที่ทั่วไป; แต่พอเข้ามาเกี่ยวข้องกับจิตใจ รูปธาตุนั้นก็ทำให้เกิดความรู้สึกที่เรียกว่า รูปสัญญา รู้สึกต่อรูป สำคัญในรูป มั่นหมายในรูป, เป็นรูปสัญญาขึ้นมา.

๓. พอมีรูปสัญญาอย่างไรแล้ว จะมี “รูปสังกัปปะ” คือความครุ่นคิดใคร่ครวญ ครุ่นคิด เกี่ยวกับรูปสัญญา นั้นแหละ. ตัวมีความสำคัญมั่นหมายว่านั่นรูปอะไร ก็จะมีสังกัปปะ -ความครุ่นคิดเกี่ยวกับรูปนั้น ในลักษณะอย่างนั้น อยู่ในใจ.

๔. จากรูปสังกัปปะ ก็จะเกิดรูปฉันทะ-พอใจในรูปสัญญา ที่เอามากระทำเป็นรูปสังกัปปะอยู่; ไม่ต้องมีรูปเข้ามาทางตาก็ยังได้ เพราะว่า รูปทางตาแต่ก่อน ๆ ที่เคยผ่านมาแล้ว อยู่ในความจำหมายก็มี หรือจะอาศัยรูป ในปัจจุบันนี้ก็ได้อ. แต่ในที่นี้โดยส่วนใหญ่แล้ว ก็หมายถึงรูป ที่อยู่ในความจำที่ล่วงมาแล้วแต่หนหลัง; เพียงแต่เรามาคิดก็ใคร่ครวญได้ ใคร่ครวญ ๆ แล้วเกิดพอใจขึ้นมาก็ได้.

๕. เมื่อมีรูปฉันทะ พพอใจในรูปนั้นแล้ว, ก็มีได้แม้แต่รูปปริพาหะ คือความเร่าร้อน กระวนกระวายเพราะรูป ที่เนื่องมาจากความพอใจในรูป.

๖. พอมีความกระวนกระวาย ก็ทนอยู่ไม่ได้ ก็เกิดปริเยสนา คือต้องแสวงหาโดยทางกาย ทางวาจา ทางใจ ก็ออกแสวงหารูป จนได้รูปนั้นเป็นวัตถุ เป็นของเฉพาหน้า หรือเป็นของปัจจุบันขึ้นมา หรือแม้แต่เพียงความรู้สึก ที่รู้สึกว่าได้มาซึ่งรสอร่อย หรืออะไรของรูปนั้น ตามที่ตัวต้องการอยู่ในใจนี้ ก็เรียกว่าเป็นเรื่องที่

แสวงหาอยู่ในใจ ถ้าออกแสวงหาทางกายก็ทำอะไรที่เป็นการแสวงหาทางกาย หรือแสวงหาโดยใช้วาจาเป็นเครื่องมือ ก็มีการแสวงหาทางวาจา.

ธาตุปรุงกันกล่าวอย่างย่อ ๆ พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ ๖ ระยะเวลาอย่างนี้; ถ้าทบทวนอีกครั้งหนึ่งก็คือว่า **รูปธาตุ** : ให้เกิด**รูปสัญญา**-สำคัญมั่นหมายในรูปนั้น, **รูปสัญญา**ให้เกิด**รูปสังกัปปะ**-ดีนรนใคร่ครวญครุ่นคิดในรูปนั้น, **รูปสังกัปปะ**ให้เกิด**รูปฉันทะ**-พอใจในรูปที่ตนรู้สึกอยู่นั้นในเวลานั้น, **รูปฉันทะ**-แล้วก็ต้องเกิด**รูปปริพาหะ**-ความกระวนกระวายใจ เร่าร้อน นิ่งอยู่ไม่ได้, **รูปปริพาหะ** ก็ให้เกิด**รูปปริเยสนา** แสวงหา.

นี่คิดดูเถิดว่า การที่ออกแสวงหาในส่วนที่เป็นรูป ก็มีลักษณะอย่างนี้; แม้เราจะแสวงหารูปอะไร ก็มีลักษณะอย่างนี้, ที่นี้มันยังมีเสียง มีกลิ่น มีรส มีสัมผัส มีอะไรต่อไปอีกที่แสวงหากัน ขอให้ทราบได้ว่ามันเป็นลักษณะเดียวกันกับรูปนี้.

รูปธาตุ ปรุงอย่างละเอียดมี ๙ ระยะเวลา

ที่นี้ที่ได้ตรัสไว้อย่างละเอียดนั้น ขยายออกไปอีกสามเป็น ๙ ระยะเวลา : ครั้งแรกที่สุดก็รูปธาตุอีกนั่นแหละ ๑. เริ่มด้วยรูปธาตุ. ๒. รูปธาตุก็ให้เกิดรูปสัญญา เหมือนกับที่แล้วมา. ๓. รูปสัญญาก็ให้เกิดรูปสังกัปปะ-ความตริตริกไปในเรื่องรูป.

๔. เรื่องนี้เป็นเรื่องทางจิตใจ คือทำการเคลื่อนไหวไปในทางจิตใจ หรือทางมโนทั้งนั้น; เมื่อเอารูปมาตริตริกเป็นรูปสังกัปปะอยู่ก็ได้สัมผัสกับรูปนั้น ก็เลยมีสิ่งที่แทรกเข้ามาตรงนี้ อย่างละเอียดอีกอันหนึ่ง เรียกว่า รูปสัมผัส หลังจากรูปสังกัปปะแล้วก็มีรูปสัมผัส.

เมื่อมีรูปสัมผัสในทางจิตใจ คือใคร่ครวญรูปใดอยู่ **ครุ่นคิดรูปใดอยู่** นั้นเป็นสังกัปปะ คือเป็นสังขารชั้นธัมมหนึ่ง จึงเป็นอารมณ์ของจิต ที่จะเอารูปในสังกัปปะนั้นมาเป็นอารมณ์ของสัมผัสในที่นี้ เป็นเรื่องทางใจล้วน ๆ แต่สัมผัสรูปที่กำลังเป็นอารมณ์ของรูปสังกัปปะ จึงเรียกว่า **มีรูปสัมผัสที่ตรงนี้ได้**; แต่มิได้หมายสัมผัสข้างนอก ถ้าสัมผัสด้วยตาข้างนอก เขาเรียกว่าจักขุสัมผัส มิได้เรียกว่ารูปสัมผัสเลย เดียวนี้เป็นเรื่องรูปทั้งนั้น.

๕. จากรูปสัมผัสนั้นก็เกิดรูปสัมผัสสชาเวทนา-คือเวทนาอันใหม่ที่จิตรู้ได้ โดยการสัมผัสข้างใน, ในสัมผัสรูปที่เป็นอารมณ์ของสังกัปปะ ก็เกิดรูปสัมผัสสชาเวทนา.

๖. หลังจากนั้นก็เกิดรูปจันตะอย่างเดียวกับหมวดที่แล้วมา คือพอใจในรูปนั้น เพราะมันเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ก็ต้องหมายถึงเป็นสุข หรือพอใจละ.

๗. ที่นี้รูปจันตะ ก็ทำหน้าที่ต่อไป ให้เกิดรูปปริพาหะ-เราร้อนกระวนกระวายใจเพราะรูป.

๘. ร้อนใจทนอยู่ไม่ได้ ก็เกิด รูปปริเยสนา-แสวงหารูปกระทั่งออกมาเป็นทางการกระทำ ทางกาย ทางวาจา ทางใจก็ได้.

๙. รูปปริเยสนา ก็ให้เกิดต่อไปอีกชั้นหนึ่งเรียกว่า รูปลภาวะ -คือการได้มาซึ่งรูป.

ถ้าจะจำก็จำให้ติดจะ**ทบทวน**อีกครั้งหนึ่ง : ๑. รูปธาตุ-ธาตุ คือรูปก่อให้เกิด ๒. รูปสัญญา-ความสำคัญมั่นหมายในรูป. ๓. รูปสัญญาให้เกิดรูปสังกัปปะ-คือ ครุ่นคิดในรูป. ๔. รูปสังกัปปะ ให้เกิดรูปสัมผัสสะ-คือได้สัมผัสกับรูป ในอารมณ์ของรูป สังกัปปะ. ๕. รูปสัมผัสสะให้เกิด รูปสัมผัสสชาเวทนา

-ความรู้สึกเป็นเวทนา สุข ทุกข์ อุเบกขา ออกมาจากรูปสัมผัสผัสสะ. ๖. รูปสัมผัสผัสสะ-เวทนานี้ ให้เกิดรูปฉันทะ-ความพอใจในรูปที่กำลังเกิดเป็นอารมณ์อยู่นั้น. ๗. รูปฉันทะนี้ ให้เกิดรูปปริพาหะ-เราร้อนกระวนกระวายทนอยู่ไม่ได้ เพราะรูปฉันทะนั้นเป็นเหตุ. ๘. รูปปริพาหะนี้ก็ทำให้เกิดลุกขึ้น แสวงหา เรียกว่า รูปปริเยสนา ๙. การแสวงหาในที่สุดก็ต้องได้; ไม่ได้ในครั้งแรก ก็ต้องได้ในครั้งหลัง ก็ต้องได้ อะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง ได้รูปนั้นมากก็ตาม. ได้สิ่งที่เกี่ยวข้องกับรูปก็ตามหรือได้สิ่งซึ่งมีรูปนั้นเป็นเหตุ แม้แต่ความทุกข์ ก็เรียกว่าเป็นการได้; นี้เรียกว่าเป็น ๙ ระยะเวลาอย่างนี้. ที่นี้ในเรื่องของเสียง, กลิ่น เป็นต้น แต่ละอย่างก็มีระยะเวลาอย่างเดียวกันนี้.

พิจารณาธาตุสัมพันธ์อีกวิธีหนึ่งเริ่มทางใจล้วน ๆ

ที่กล่าวมานี้เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า กิริยาอาการลักษณะโดยละเอียด ที่ว่าสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ ธาตุเฉย ๆ ที่ปรุงแต่งธรรมทั้งปวงขึ้นมาได้อย่างไร. ในที่นี้ก็เห็นได้ชัดแล้วว่า **รูปธาตุ** ซึ่งเป็นธาตุอันหนึ่งนี้ก็ปรุงแต่งสัญญา สังกัปปะ ผัสสะชาเวทนา ฉันทะ ปริพาหะ ปริเยสนา กระทั่งลาภะ คือการได้ขึ้นมา.

ที่นี้จะยกตัวอย่างด้วย หมวดที่ชัดขึ้นมาอีก ให้เห็นใกล้ชิดตามที่เป็นอยู่จริง ในเราคนหนึ่ง ๆ วันหนึ่ง ๆ โดยจะยกเอาเรื่องของสิ่งที่เรียกว่า กาม หรือกามะขึ้นมา. แต่ว่าจะขอให้ทุกคนนึกถึงการบรรยายในครั้งที่แล้วมา ที่เราได้ฟังกันมาแล้วว่า **ถ้าจะแบ่งแยกธาตุออกเป็น ๓ หมวด** อีกชนิดหนึ่ง ก็มีได้ว่า **กามธาตุ-ธาตุที่เป็นกาม, รูปธาตุ-ธาตุที่เป็นรูปบริสุทธิไม่เจือด้วยกาม. อรูปธาตุ-ธาตุที่ไม่มีรูป ไม่เจือด้วยกาม** แล้วก็ไม่มีรูปด้วย; นี้มีอยู่ ๓ ธาตุอย่างนี้. เมื่อตะกี้พระสงฆ์ก็สวดบทนี้ว่ามีอยู่ ๓ ธาตุ ที่จะเป็นเครื่องวัดภาวะ หรือสถานะอะไรของจิต : กามธาตุอย่างหนึ่ง รูปธาตุอย่างหนึ่ง อรูปธาตุอย่างหนึ่ง.

คนที่จิตตกไปในทางความรัก ความใคร่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับเพศ อาศัยสิ่งที่เรียกว่า กามธาตุ. บางคนจะด้วยอะไรก็ตามใจเถอะ เขาไม่ได้สนใจในสิ่งที่เรียกว่ากาม; เขาไปสนใจเรื่องที่ว่ารูปล้วน ๆ บริสุทธิ์ไม่เกี่ยวกับกาม, ก็มีสิ่งที่เรียกว่า รูปธาตุ เป็นที่ตั้ง. บางคนไปไกลกว่านั้น รูปนี้ก็ยิ่งเกะกะนัก เอาที่ไม่มีรูปดีกว่า พอใจอยู่ในสิ่งที่ไม่มีรูปอะไร ไม่มีความหมายแห่งกามด้วย; นี่ก็เรียกว่า อรูปธาตุ.

คนธรรมดาหมุ่นอยู่กับกามธาตุ เช่นเรื่องเพศ แต่ถึงอย่างนั้น บางเวลาก็ไม่ไหวเหมือนกัน มันเบื่อ มันระอา แม้ไม่ตลอดไปก็เบื่อเป็นครั้งคราว แล้วไปสนใจในรูปธรรมอันใดอันหนึ่ง ซึ่งไม่เกี่ยวกับกาม; แต่ว่าพระฤาษี โยคี มุนี เขาไปหาวิธีที่จะให้รูปบริสุทธิ์เป็นอารมณ์ของสมาธิ ทำให้เกิดฌาน ไม่เกี่ยวกับกาม ก็เป็นสุขอยู่กับรูปธรรมเหล่านั้นได้. ฤาษี มุนี โยคีบางหมู่ไปไกลกว่านั้น : ไม่เอาแล้วรูปนี้ เห็นว่ายิ่งเกะกะนัก หยาบหนัก กระทบกระทั่งได้ด้วย; จึงไปเอาสิ่งที่ไม่เป็นรูป ไม่มีรูป คือเป็นนามล้วน ๆ เช่นธาตุจิต หรือธาตุวิญญาณ หรือว่าเอาความไม่มีอะไรเป็นต้นมาเป็นอารมณ์สำหรับทำจิตให้เป็นสมาธิ แล้วเกิดความสุข พอใจอยู่ด้วยอรูปธาตุ ชนิดนั้น.

นี่เราก็ได้เป็นกามธาตุอย่างหนึ่ง รูปธาตุอย่างหนึ่ง อรูปธาตุอย่างหนึ่ง เป็น ๓ อย่างในหมวดนี้

อย่างแรกที่เรียกว่า กาม หรือกามธาตุนี้ เราอาจจะศึกษาได้จากหลักที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ในธาตุสังขยุตต์ อย่างเดียวกันอีก; แต่แล้วก็ยังอยากจะให้มองเห็น ให้ชัดมากออกไปอีกบางอย่าง หรือบางระยะ บางขณะที่มากไปกว่าที่พระองค์ได้ตรัสไว้ และเราเห็นได้ว่ามันมีอยู่จริง

ที่นี้ก็จะเริ่มขึ้นด้วยสิ่งที่เรียกว่าตัวอย่าง **อันนี้จะเริ่มขึ้นด้วยสิ่งที่เรียกว่า กามธาตุ :**

ธาตุกาม ธาตุเป็นที่ตั้งแห่งกาม ธาตุปรุงแต่งกาม ธาตุเป็นไปเพื่อกาม เป็นผลในที่สุดอะไรก็ตามเพื่อความหมาย เราเรียกสั้น ๆ ว่า กามธาตุ. **ความรู้สึกที่เป็นกามธาตุนี้** จะมีอยู่เหมือนกับว่ามีอยู่ทั่วไป ในบรรยากาศ หรือว่านอกบรรยากาศ ในสากลจักรวาล ธาตุนี้ก็มีอยู่ แต่ยังไม่มีโอกาสจะแสดงตัวอะไรออกมา จนกว่าจะมีโอกาส มีที่ตั้ง มีอะไร คือมีจิตของมนุษย์ มีอะไรให้โอกาส มีอารมณ์ให้โอกาส; กามธาตุที่มีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่งนี้ ก็แสดงตัวออกมาในจิตใจของมนุษย์คนนั้น ในขณะนั้น.

เหมือนอย่างที่ได้เคยยกตัวอย่างในการบรรยายครั้งก่อน ๆ ว่า ธาตุไฟ **ความร้อนก็มีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง** ที่เราจะหาพบได้; ไฟธรรมดาก็ดี ไฟฟ้าก็ดี ไฟอะไรก็ตามมันจะแสดงออกมาได้ก็ต่อเมื่อ**มีโอกาส** มีการกระทำ มีอะไร; แม้ที่สุดแต่ว่าเอาเหล็กมาโขกลงไปบนหิน เกิดเป็นประกายไฟ มีทั้งความร้อน มีทั้งแสง มีทั้งอะไรขึ้นมา ธาตุไฟจึงจะปรากฏออกมา; เรื่องกามธาตุก็มีนัยอย่างเดียวกัน.

บางคนจะคิดไปว่า ธาตุไฟเพิ่งสร้างขึ้นมา ด้วยการโขกเหล็กกลงไปบนหินอย่างนี้; **แต่ทางหลักธรรมะ** เขาไม่ถืออย่างนั้น. เขาถือว่า**ธาตุไฟ** หรือความร้อนนั้น มันมีอยู่ตลอดเวลาเป็นธาตุ ๆ หนึ่ง แต่มันไม่แสดงออกมา จนกว่าจะได้โอกาสได้เหตุ ได้ปัจจัย.

ธาตุไฟเป็นอย่างไร กามธาตุนี้ก็เหมือนกัน **จะต้องมีคน และจะต้องมีคน** **ที่โตพอสมควรที่จะรู้ความหมายอันนี้.** เด็กทารกแรกคลอด ยังไม่สามารถจะรู้ได้เต็มรูปอย่างนี้; ต้องโตขึ้นมาพอสมควร แล้วก็**ต้อง**ได้**อารมณ์** ซึ่งมีการปรุงแต่งตามกระแส ของสิ่งที่เรียกว่า กามธาตุ.

๑. เมื่อใดมีอารมณ์แห่งกามธาตุ ที่จะแสดงตัวในจิตใจของมนุษย์ได้ กามธาตุจึงแสดงตัว,

๒. กามธาตุ นั้นก็ให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า กามสัญญา, ถ้าดับนี้คล้ายกันมาก ซ้ำ ๆ กัน. กามธาตุทำให้เกิดกามสัญญา-สำคัญมันหมายความว่ากาม ว่าของรักของใคร่รู้สึกของรักของใคร่ รู้สึกกระสันได้ด้วยอำนาจของกิเลสชนิดนี้. กามธาตุ ทำให้เกิดกามสัญญา-สำคัญว่า ของใคร่ ของรัก สำคัญว่ากาม.

๓. กามสัญญาก็ทำให้เกิดกามสังกัปปะ-ความครุ่นคิดในกาม; ครุ่นคิดใคร่ครวญในกาม เรียกว่ากามสังกัปปะ; มีกามสังกัปปะ ก็ทำให้เกิด กามสัมผัส.

๔. เมื่อมีความหมายของกามธาตุ หรือตัวกามธาตุมาทำสังกัปปะอยู่ จิตก็สัมผัสกามธาตุนั้น หรือกามนั้น; อย่างนี้เรียกว่ากามสัมผัสสะ. มิใช่ทางเนื้อหนังระหว่างบุคคล แต่เป็นเรื่องจิตใจเท่านั้น, จิตใจของบุคคลกำลังเป็นไปอย่างนั้น.

๕. กามสัมผัสสนั้นทำให้เกิดกามสัมผัสสะชาเวทนา คือความรู้สึกเวทนาสนุกอยู่ในใจ เป็นสุขอยู่ในใจ อะไรก็ตามที่เรียกว่าเวทนา ซึ่งเนื่องมาจากกามสัมผัสสะที่เป็นภายใน เป็นสักว่ากระแสแห่งความครุ่นคิดปรุงแต่ง.

๖. เวทนานั้นทำให้เกิดกามฉันทะ ความรู้สึกที่พอใจในกาม. แม้ไม่ได้เกี่ยวข้องกับบุคคลที่สอง บุคคลเดียวภายในใจของบุคคลนั้น ก็มีสิ่งที่เรียกว่า กามฉันทะ เกิดได้ โดยอาศัยเหตุปัจจัยต่าง ๆ ข้างต้น.

๗. เมื่อมีกามฉันทะ ก็ให้เกิดกามปริพาหะ คือความเร่าร้อนกระวนกระวายเหมือนไฟเผา, เนื่องมาจากกามนั้น.

๘. มีกามปริพาหะ ก็ให้เกิดกามปริเยสนา คือการแสวงหากาม แสวงหาอยู่ด้วยจิตใจข้างใน หรือออกมาข้างนอก เป็นการกระทำทางกาย วาจา หรืออะไรก็ตามมันเป็นการแสวงหากาม.

๙. **กามปริเยสนา** แสวงหากามนี้ ก็ทำให้เกิดกามลาภะ, กามลาภิกามลาภะ, แล้วแต่จะเรียก คือได้มาซึ่งกาม.

ที่นี้ เราก็ดูเอาเองต่อจากรายชื่อในพระบาลี ที่ตรัสไว้ เราก็อาศัยหลักพระบาลี ที่อื่นมาช่วยประกอบกัน ทำให้เข้าใจได้ว่า :

เมื่อมีกามลาภะ การได้มาซึ่งกาม **ต่อไปก็มีกามโภคะ** คือการบริโภคนั้น. **เมื่อมีการบริโภค** แล้วมันก็จะ**ต้องมีความรู้สึก**ต่อไป เช่นกามตัณหาโดยตรง, มีความอยาก... ที่เกิดขึ้นเพราะเวทนาในระยะใหม่ ระยะหลังนี้อีก เป็นกามตัณหา. จากกามตัณหา**ก็เป็นกามุปาทาน-ความยึดมั่นถือมั่น** ในฐานะที่เป็นกาม เรียกว่า กามุปาทาน ซึ่งทุกคนก็มีความรู้สึกเป็นกามุปาทาน ตามวิสัยของปุถุชนคนธรรมดา; **เมื่อมีกามุปาทานอย่างนี้อยู่ในใจ** เมื่อนั้นภาวะอันนั้น ก็เป็น**กามภพของบุคคลนั้น** คือบุคคลนั้น ในเวลานั้น เขาอยู่ในกามภพ, ตั้งอยู่ในกามภพ หรือเป็นอยู่อย่างกามภพ; เขาได้มีภพอันหนึ่งขึ้นมา เป็นกามภพ จนกว่าความรู้สึกอันนี้จะหายไป จะเปลี่ยนเป็นเรื่องอื่น.

บางเวลาจะเป็นกามภพมาอีกในรูปใหม่ อารมณ์อื่นก็เป็นกามภพได้, อยู่ในกามภพ หรือจะเปลี่ยนเป็นรูปภพ อรูปภพบ้างก็ยังมี; แต่ถ้าวิสัยคนธรรมดาสามัญแล้ว ก็จะไม่ซ้ำซากกันอยู่แต่ในลักษณะของกามภพ. เป็นอันว่ามีภพโดยอาศัยกาม เป็นไปเพื่อกาม เป็นอยู่ด้วยกาม กำลังมีผลเป็นกามอยู่อย่างนี้ เรียกว่ากามภพ **ที่นี้และเดี๋ยวนี้ไม่ต้องรอดต่อตายแล้ว** เรียกว่าคนนั้นกำลังอยู่ในกามภพแล้ว.

ที่นี้ ก็ไม่มีอะไรนอกจากที่จะเป็นไปตามหลักทั่วไปว่า **มีภพแล้วก็มีชาติ** คือตนเองมีความเป็นอย่างนั้นขึ้นมาเต็มที่ เกิดเป็นอย่างนั้นแล้วในเวลานั้น.

ต่อไปก็มีปัญหาเกี่ยวกับชรา มรณะ โสกะ ปริทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ไม่ได้อย่างใจ พลัดพรากของรัก กระทบของไม่รัก; สรุปลงแล้วก็คือความ ยึดมั่นถือมั่นในขันธโคจรหนึ่ง แล้วความทุกข์ก็เกิดขึ้น; นี้เรียกว่า ความทุกข์ ทั้งปวงเกิดขึ้นแล้วโดยสมบุรณ์. ขอให้พิจารณาดูว่า “ธาตุ” คำเดียวทำให้เกิด อะไรขึ้นมา ก็อย่าง ๆ จนธรรมทั้งหลายทั้งปวงเกิดขึ้นเป็นความทุกข์ทั้งปวง ความทุกข์ ทั้งหมดเกิดขึ้นมาได้ดังนี้.

ธาตุตามธรรมชาติ มีความหมายเพราะ “สัญญา”

โดยหลักนี้เราก็พอจะสรุปความได้ว่า ที่เรียกว่าเป็น “ธาตุ”, ธาตุมีอยู่ตาม ธรรมชาตินั้น ถ้าไม่ถูกนำมากระทำเป็นสัญญาขึ้นในใจ ก็ไม่มีความหมายอะไร มันก็เป็นธาตุตามเดิม. แต่จิตที่ประกอบด้วยอวิชชาธาตุ คือความโง่นั้นแหละไปเอา ธาตุล้วน ๆ โดยเฉพาะอย่าง “กามธาตุ” นี้มากระทำเป็นกามสัญญา-สำคัญมันหมายความว่า เป็นกาม ที่มีความหมายว่า จะให้คุณค่าแก่ตน แก่กิเลสตัณหาของตน.

ธาตุตามธรรมชาติถูกเอามากระทำให้เป็นวัตถุของสัญญา อารมณ์ของ สัญญา สำคัญอย่างนั้นอย่างนี้, มีสัญญาอย่างนี้แล้ว ก็ทำให้มีสังกัปปะ ครุ่นคิด ใคร่ครวญอยู่, สังกัปปะอย่างนี้ทำให้เกิดสัมผัส คือจิตสัมผัสกับสิ่งนั้นถึงที่สุด, สัมผัส อย่างนี้ให้เกิดเวทนา รู้สึกเป็นไปในทางที่ว่า สุข ทุกข์ ชอบใจ หรือไม่ชอบใจอย่างนี้. เวทนาให้เกิดฉันทะขึ้นมา ฉันทะให้เกิดปริพาหะเราร้อนขึ้นมา ปริพาหะเราร้อนทน อยู่ไม่ได้ ก็ให้เกิดปริเยสนา คือแสวงหา มีแสวงหาแล้วก็มีได้ ได้แล้วก็มีบริโภค บริโภคแล้วก็มีตัณหาในเวทนาที่มาจากการบริโภค ก็เลยเกิดอุปาทาน ยึดมั่น ถือมั่น ก็เกิดเป็นภพนี้ขึ้นมาอย่างใดอย่างหนึ่ง.

สรุปแล้วในกรณีกาม ก็เรียกว่ากามภพ, ในกรณีรูป ก็เรียกว่ารูปภพ, ในกรณีอรูปก็เรียกว่าอรูปภพ. สิ่งนี้เรียกว่ารูปภพ อรูปภพนี้ก็มีได้ทั้งนี้และเดี๋ยวนี้

ในลักษณะอย่างนี้ คือปรุงจากธาตุล้วน ๆ ขึ้นมาเป็นความรู้สึกทางจิต เป็นจิต เป็นเจตสิก เป็นการกระทำทางจิต เกิดวิบากทางจิต; นี่เป็นอย่างที่เรากำลังรู้สึกว่าเป็นความทุกข์.

กามธาตุปรุงเป็นภพสามก็ได้

คำว่า “กามธาตุ” ให้ผลในที่สุดท้ายเป็นกามภพ; ความเป็นอย่างนั้นจะเรียกว่าเป็นกามาวจรภพ หรือกามาวจรภูมิก็ได้. ถ้าหมายถึงขั้นหรือลำดับก็เรียกว่ากามาวจรภูมิ คือจิตที่กำลังตั้งอยู่ในระดับของกาม; ถ้าหมายถึง “ความเป็น” อันนั้นก็เรียกว่า กามาวจรภพ คือจิตเป็นจิตที่วุ่นอยู่แต่ในเรื่องกาม; ถ้าเป็นเรื่องรูปไม่เกี่ยวกับเรื่องกาม ก็เรียกว่ารูปาวจรภูมิ รูปาวจรภพ อย่างที่เราได้ยินได้ฟังบ่อย ๆ แล้วก็ไม่ค่อยจะรู้ว่า เป็นอะไร.

จิตอยู่ในรูปาวจรภูมิ ก็คือจิตนี้ไม่ตกลงไปในกาม จิตนี้ไปเกี่ยวข้องกับพัวพันอยู่กับสิ่งที่เรียกว่ารูปล้วน ๆ รูปบริสุทธิล้วน ๆ; เมื่อยึดมั่นแล้วก็เกิดเป็นรูปสัญญาสังกัปปะ ผัสสะ เวทนา ฉันทะ ปริฬาหะ ปริเยสนา ลภะ บริโภค ตัณหา อุปาทาน กระทั่งเป็นภพได้เหมือนกัน.

แม้ในอรูป ที่ว่าจิตเอาสิ่งที่ไม่มียุขเท่านั้นมาเป็นอารมณ์ เป็นอรูปธาตุมาเป็นอารมณ์ ก็เกิดสัญญา เกิดสังกัปปะ ฯลฯ ขึ้นในสิ่งนั้น จนในที่สุดก็มาได้หลงไหลอยู่ในสิ่งที่ไม่มียุขนั้น. จิตอย่างนี้ก็เรียกว่า เป็นอรูปาวจรภูมิ ก็ยังเป็นความบ้าเท่าเดิมคืออารมณ์เปลี่ยนจากกามไปเป็นรูป จากรูปเป็นอรูป; ภาวะอย่างนั้นก็เรียกว่า อรูปาวจรภูมิ ซึ่งยอมมีได้แม้ที่นี่และเดี๋ยวนี้. เผอิญว่าใครสักคนหนึ่ง ได้หลงไหลในสิ่งที่ไม่มียุข ซึ่งเป็นนามธรรมล้วน ๆ; อย่างเช่นเกียรติยศชื่อเสียงอย่างนี้ ไม่ถึงถึงผลที่จะได้มาจากเกียรติยศชื่อเสียง อย่างไม่หลงเกียรติยศชื่อเสียงก็จัดเป็นอรูปได้ แล้วก็มี ความทุกข์ได้ เหมือนกับกามหรือรูป.

มนุษย์เรานี้จึงมีธาตุ ๓ ธาตุนี้ เป็นรากฐานที่จะปรุงแต่งให้เป็นอย่างนั้น
 อย่างนี้; **ธาตุ ๓ ธาตุ คือ กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ**. มนุษย์เราส่วนใหญ่ปุถุชน
 ทั่วไป ก็ลุ่มหลงอยู่ในกามธาตุ เรียกว่าตกอยู่ในกามาวจรภูมิ เป็นกามาวจรพอยู่.
 แม้จะมองลงไปถึงสัตว์เดรัจฉาน มันก็มีส่วนที่เป็นอย่างนี้อยู่เหมือนกัน แต่ยังไม่เต็มที
 เหมือนมนุษย์เท่านั้น ฉะนั้นจึงมีความทุกข์น้อยกว่ามนุษย์.

พิจารณาดูธาตุของสัตว์โลกทั้งหลาย

ที่นี้ มองมาถึง**มนุษย์ชั้นต่ำ** ชั้นเลขที่เรียกว่า **อยู่ในอบาย** ในกองทุกข์
 นรก เปรต อะไรก็ตาม **จิตใจก็ยังมีธาตุที่มุ่งหมายจะได้กาม** อยู่ในนั้นแหละ; แม้ว่า
 ในขณะนั้น จะทำการแสวงหากาม หรือบริโภคกาม เต็มที่ไม่ได้; แต่จิตใจก็ยังเป็น
 อย่างเดียวกัน.

สมมุติว่า**อยู่ในนรก** อย่างที่เขาพูดกันว่าในนรก หรือพูดว่าจะอยู่ในนรกปัจจุบัน
 เช่น คุณตะวาง ถูกกัก ถูกขัง ถูกล่อม ถูกอะไรอยู่ จิตของเขาที่อยู่ในวิสัยแห่งกามาวจร-
 ภูมินี้ เขาอาจจะทำได้ตลอดสาย : เขานึกถึง**กามธาตุมาเป็นอารมณ์** แล้วก็ทำ
กามสัญญา กามสังกัปปะ กามสัมผัสสะ กามเวทนา กามฉันทะ กามปริฬาหะ
 อยู่ในใจเรื่อย ทั้งที่ว่ามันถูกขังอยู่ในนรก หรือในคุก. นี่คือวิสัยของสัตว์ที่เป็นไป
 ในกาม.

ถ้าเป็น**มนุษย์อิสระ** ไม่ถูกขัง ไม่เป็นสัตว์นรก เป็นมนุษย์เต็มทีสบายดี
 ก็อย่างเดียวกัน นั้นแหละ. เมื่ออยู่ในวิสัยแห่งกามาวจรภูมิ แล้วเขาก็เอา**กามธาตุ**
 มาทำเป็น**กามสัญญา กามสังกัปปะ กามสัมผัสสะ เป็นเวทนา ฉันทะ ปริฬาหะ ปริเยสนา**
 เรื่อยมา จนถึงที่สุด.

ถ้าเป็นเทวดา ที่เรียกว่า ชั้นกามาวจร ๖ คืออภิกขเวเทวดา, เทวดาประเภทนี้ เขาบริโภคน้ำ ก็มิธาตุที่ทำอย่างเดียวกับมนุษย์ ผิดกันแต่ว่าเทวดานั้นได้สะดวกตาย ได้ไวได้ชนิดที่ไม่ต้องแลกเอาด้วยเหงื่อเท่านั้น; นี้เรียกว่าสวรรค์แล้ว สวรรค์ชั้นเทวดา ชั้นเทพ.

ที่นี่ **สวรรค์ชั้นมาร** ก็คือยอดของเทวดาประเภทนี้ นี้ก็ต้องเข้าใจกันเสียใหม่ว่ามารวสวัตติมาร ที่ลงมาผจญพระพุทธเจ้าที่ต้นโพธิ์ ที่เรียกว่าวสวัตติมาร มาจาก สวรรค์ชั้น ปรินิมิตวสวัตติ; นี้คือสวรรค์ในอันดับสูงสุดของกามาวจรภูมิ มีกามธาตุ มาเป็นเครื่องปรุงแต่ง ได้กาม แล้วก็ได้อย่างที่เรียกว่าสะดวกตายที่สุด เต็มที่ที่สุด **มีคน ประคบประหงม ชั้นสูงสุดของพวกกาม** เขาเรียกว่าชั้นมาร มารโลก.

จากมนุษย์โลกถึงเทวโลก เทวโลกนี้มียอดสุดอยู่แค่มารโลก พอเลยมารโลก ก็จะเป็นพรหมโลก; **สภาพของพรหมโลกนี้ไม่เกี่ยวกับกามเลย.** ถ้าเอาธาตุ เป็นอารมณ์ เป็นฐานที่ตั้ง ก็เกิดเป็นรูปาวจรภูมิ หรือพรหมโลกชนิดที่มีรูป เป็นรากฐาน ขึ้นมา เป็นพรหมอย่างมีรูป; ถ้าเลยนั้นไปก็เป็นพรหมอย่างไม่มีรูป.

นี่ก็เป็นอันเห็นได้ว่า **บรรดาสิ่งที่มีชีวิต** แล้วก็ต้องเกี่ยวข้องกับ **พัพพัญญุมัต รัตรังกันอยู่**กับธาตุทั้ง ๓ นี้ ได้แก่กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ แล้วก็แจกออกไปเถอะ ไม่มีที่สิ้นสุด. สัตว์นรกก็ชนิด เปรตก็ชนิด ต่างต้องการกามธาตุนี้ปรุงแต่ง, มนุษย์ ก็ชนิด ก็ยุคก็สมัย ก็ต้องการกามธาตุนี้ปรุงแต่งเป็นส่วนใหญ่, ที่เป็นเทวดา กามาวจร หรือเป็นชั้นมาร ชั้นสูงสุด ก็ต้องการกามธาตุนี้; ที่← ผิดไปจากนั้น ไปชั้นพรหมก็คือ รูปธาตุอย่างหนึ่ง กับอรูปธาตุ อีกอย่างหนึ่ง; จะเห็นได้ว่ามันเนื่องอยู่ใน ๓ ธาตุนี้.

สัตว์โลกทุกประเภท มีจิตประกอบด้วยธาตุทั้ง ๓

ถ้าเราจะถืออย่างที่เขาถือกันโดยมาก เข้าใจกันว่ามันอยู่กันคนละโลก ก็ตามใจเขาซิ; เขาถือว่าตายแล้วจึงจะไปเป็นเทวดา ไปเป็นเปรต เป็นพรหม ตายแล้วจึง

จะไปเป็นนั่นนี่ ตายอีกก็หนีจึงจะไปเป็น ก็ตามใจเขาซิ. แต่ว่าหลักธรรมะนี้ไม่ต้องการ
อย่างนั้น; **หลักธรรมนี้ต้องการที่นี้และเดี๋ยวนี้** ว่าจิตใจกำลังเป็นอย่างไร.

ถ้าเดี๋ยวนี้ **จิตใจกำลังจับเอากามธาตุ** มาทำเป็น กามสัญญา กามสังกัปปะ
กามสัมผัสสะ กามเวทนา กามฉันทะ กามปริพาหะ เรื่อยไปจนถึงกามภพแล้ว ก็ต้องเป็น
ที่นี้ เดี่ยวนี้ ทันทึ; **อย่างเลวก็เป็นของมนุษย์, อย่างดีก็เป็นของเทวดา,**
สูงสุดก็เป็นของชั้นมาร คือจอมเทวดา.

ถ้าเป็นพรหมก็เหมือนกันอีก บางคน บางเวลา บางโอกาส **ไม่ชอบ**
เรื่องกาม ก็ไปคว้าเอารูปธาตุมาปรุง เป็นรูปสัญญา รูปสังกัปปะ รูปสัมผัสสะ
รูปสัมผัสสชาเวทนา รูปฉันทะ รูปปริพาหะ รูปปริเยสนา รูปลาภะ รูปปริโภค รูปตัณหา
รูปอุปาทาน รูปภโวรูปภพ; ซึ่งเป็นได้ที่นี้ และเดี๋ยวนี้ได้. พิจารณาอย่างนี้เห็น
ได้ชัด ไม่ต้องเชื่อตามคนอื่น, ไม่ต้องฝากใจกับเหตุผลอะไรที่ไหนอีกแล้ว, รู้สึก
ชัดแจ้งอยู่ในใจอย่างนี้.

ถ้าว่าใครเก่งไปกว่านั้น ก็ไปเอาสิ่งที่ไม่มียรูป เอาธาตุมาทำเป็น
อรูปสัญญา อรูปสังกัปปะ อรูปสัมผัสสะ อรูปสัมผัสสชาเวทนา อรูปฉันทะ อรูปปริพาหะ
อรูปปริเยสนา อรูปลาภะ มันก็เป็นไปได้ในที่สุดเป็นอรูปภพ อยู่อย่างอรูป คือไม่สนใจ
กับรูป จิตใจไม่สนใจกับรูป สนใจแต่สิ่งที่ไม่มียรูป.

มโนธาตุ ไปคว้าเอาธาตุอะไรมาปรุงแต่งจิตจนทุกข์ก็ได้

เป็นอันว่า **เรื่องธาตุนี้มีอยู่พร้อมพรังรอบตัวเราทุกหนทุกแห่ง;** จิตซึ่งก็
เป็นธาตุอันหนึ่ง เรียกว่า มโนธาตุนี้ มันยังไปคว้าเอาธาตุไหนมา ไปคว้าเอาธาตุมา
รูปธาตุมา อรูปธาตุมา แล้วก็มี **การปรุงแต่งในใจ** จนเป็นอย่างนี้มากมายหลายชื่อ
จนกระทั่งได้เป็นทุกข์ เพราะเหตุนี้.

ตั้งแต่เบื้องต้นจนที่สุด คือความทุกข์นี้ จะมีลักษณะอย่างทีกล่าวนั้น จะเป็น
 อย่างนี้เรื่อย ๆ ซ้ำ ๆ ซาก ๆ คือเกิดแล้วเกิดอีก, เกิดแล้วเกิดอีก; แล้วก็อย่า
 ลืมว่า มันมีคำว่า “ปริพาหะ” อยู่คำหนึ่งแล้ว. ทีแรกความเผาผลาญจากกาม ความ
 เผาผลาญจากรูป จากอรูปา คือความกระหาย แล้วก็มาถึงตัณหาในสิ่งนั้น. มาถึง
 อุปาทานในสิ่งนั้น มันก็เป็นเรื่องหนัก เรื่องทุกข์ : อุปาทานก็แบก ไว้เหมือนกับ
 แบกของหนัก ๆ อยู่; พวกแรกก็เอากามมาแบกไว้เป็นของหนัก เรียกว่า กามุปติ,
 พวกอื่นก็เอารูป อรูปบ้าง เป็นขันธุปติ เป็นอุปติ คือของหนักด้วยกันทั้งนั้น. รวม
 ความว่า ถ้ายังติดอยู่ในกาม ในรูป ในอรูปล้วน จะกลายเป็นของหนักมาสำหรับให้
 แบกไว้โดยจิตใจ จิตใจมันก็หนัก; หนักอยู่ก็เป็นทุกข์. อุปติ แปลว่า แบก,
 แปลว่าเข้าไปทรงไว้ข้างใต้ ก็คือแบกหนุนไว้ แบกไว้. อาการแบกมาจากกามธาตุ รูปธาตุ
 อรูปธาตุ ซึ่งได้มาเป็นก้อนหินหนัก กดอยู่บนหัวของคน ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ
 สลับสับเปลี่ยนกันไป; ตามธรรมดาโดยมากก็เป็นกามภพ แบกกามมาเป็นก้อนหิน
 กดอยู่บนหัว. สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ธรรมทั้งปวงที่เป็นไปเพื่อทุกข์ เกิดขึ้นมาใน
 ลักษณะอย่างนี้.

คนทำกรรมทั้งกุศล อกุศล เพราะเ็ง ถูกธาตุกิเลสบังคับ

ที่นี้ลองดูตัวเรา ที่ว่าเราต้องทำกรรมเพราะกิเลส ตัณหา บังคับให้ทำ
 ก็เพราะว่าเราเ็ง ทำผิดเรื่องธาตุ จึงได้ผลมาตามลำดับ จนได้เป็นทุกข์. ในขั้นแรก
 เราไม่รู้อะไรเลย เราก็ต้องทำไปตามธรรมดาสามัญที่เขาทำ ๆ กัน จึงได้ปรารถนากาม
 แสวงหากาม, กามปริเยสนาโดยตรงบ้าง โดยทางอ้อมบ้าง โดยสลับสับซ้อนหลายชั้น
 บ้าง; แต่โดยเนื้อแท้ก็คือ กามปริเยสนา สำหรับมนุษย์ธรรมดา ที่เป็นไปในกามภพ
 หรือกามภูมิ. เมื่อมีปริเยสนา ก็มีการทำกรรมเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งนั้น.

กรรมนี้ก็ทำกันอยู่ เห็นกันอยู่หลาย ๆ แบบ ทางกายก็มี ทางวาจาก็มี ทางใจก็มี; กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม นี่ก็ทำกันอยู่ เพราะอำนาจของกามปริเยสนา บังคับให้ทำ ซึ่งมีเป็นชนิดว่า ชนิดกุศล ชนิดอกุศล คือดี หรือชั่ว แล้วก็ชนิดที่ยังไม่อาจจะกล่าวได้ว่า ดีหรือชั่ว คืออภัยกฤต นี่ก็มี.

การทำกรรมเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งนั้นก็มิใช่นานาแบบ, เพื่อผลอันนี้ก็มิใช่นานาแบบ : บางคนก็ทำนา บางคนก็ค้าขาย บางคนก็รับจ้าง ทำไปตามที่จะทำได้, อย่างนี้ไม่ผิดที่เรียกว่าไม่ผิดกฎหมาย. ที่นี้บางคนไม่ได้ตั้งใจ ก็ทำสิ่งที่ผิดกฎหมาย ไปปล้น ไปฆาไปขโมย ไปอะไรก็ตามใจ ซึ่งเป็นกรรมเพราะกามปริเยสนา มาบังคับทั้งนั้นแหละ. ขอให้ไปดูอาชญากรรมต่าง ๆ ล้วนถูกบังคับให้กระทำขึ้นมาโดยกามปริเยสนา บางทีก็โดยตรง บางทีก็โดยอ้อม บางทีก็ซับซ้อนหลายชั้น.

กรรมนั้นบางทีก็เบียดเบียนตนเอง, บางทีก็เบียดเบียนผู้อื่น, บางทีก็เบียดเบียนทั้งตนเองและทั้งผู้อื่น; นี่เป็นทุกข์ เกิดมาจากการกระทำกรรม ที่กระทำไปเพราะกามปริเยสมา ซึ่งมันก็ไม่ใช่อะไรเลย นอกจากว่าหลงเข้าไปในสิ่งเรียกว่า “ธาตุ” ตามธรรมชาติ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ; ที่ตัวมนุษย์กลุ่มนี้ ซึ่งประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖.

มนุษย์คนนี้เป็นกลุ่มของธาตุ ๖ นี้; ในธาตุนั้นมีวิชาธาตุรวมอยู่ด้วย จึงเห็นผิด ๆ ไปในเรื่องที่ไม่รู้, ไม่รู้แล้วก็เห็นไปว่าเป็นเรื่องที่น่าทำ ควรทำไปเลย; อาการที่ไปเอากามธาตุมาปรุงเป็นกามสัญญา กามสังกัปปะ กามสัมผัสสะ ฯลฯ อะไรต่าง ๆ ก็เกิดขึ้น จนได้มีความทุกข์เป็นปกติเกี่ยวกับกามนั้น ๆ ที่เรียกว่าเขาอยู่ในกามาวจรภูมิ.

ที่กล่าวมาเป็นตัวอย่างสำหรับวันนี้ ที่แสดงให้เห็นว่าธาตุแท้ ๆ นี้มันปรุงแต่ง ๆ โดยละเอียด โดยกิริยาอาการลักษณะอย่างนั้น อย่างนั้น ๆ จนเกิดสิ่งทั้งปวง คือธรรมทั้งปวงขึ้นมา ทั่วไปหมดในที่ทุกหนทุกแห่ง.

ถ้าถือตามหลักพระพุทธศาสนา : ไม่ได้สอนให้ดูข้างนอก. ไม่ต้องไปดูข้างนอก, ให้ดูในจิตใจเรื่อย หรือว่าอย่างน้อยก็ดูอยู่ที่กาย วาจา ใจ ของเราในที่กายที่วาจານี้ก็เรียกว่าข้างนอกหน่อย แต่มันก็เนื่องอยู่กับใจ; ฉะนั้นก็เป็นการดูข้างใน.

ขอให้ดูจนเป็นที่เข้าใจ ดูทุกวัน ดูทุกราวที่มันเกิดเรื่องเกิดราวนี้ขึ้น; พอเข้าใจสิ่งนี้ ก็จะได้เห็นธรรมทั้งปวง จะเห็นธาตุทั้งปวง; เห็นธรรมทั้งปวงแล้วจะแทงตลอดธาตุทั้งปวง แล้วก็เข้าถึงอมตธาตุได้. วันนี้เราไม่มีเวลาพอที่จะกล่าวถึงในเรื่องนั้น จะกล่าวแต่เพียงว่า นี่แหละคือธาตุทั้งปวง คือธรรมทั้งปวง ธาตุทั้งปวงปรุงแต่งเป็นธรรมทั้งปวง. ธรรมทั้งปวงก็ไม่มีอะไรนอกจากธาตุ ซึ่งเพียงแต่ผสมผสานกันไปเรื่อย ๆ อย่างนั้น อย่างนี้ จนมีสิ่งทั้งปวงอย่างนี้.

ถ้าเรามองเห็นความจริงข้อนี้ธรรมทั้งปวงมีแต่เรื่องของธาตุ นี่ก็คือการแทงตลอดธรรมธาตุมากขึ้น ๆ จนกว่าจะสมบูรณ์; เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็เรียกว่าเราเข้าใจพระพุทธศาสนา อย่างอื่นไม่มีหนทางที่จะเข้าใจและเห็นแจ้งแทงตลอดพระพุทธศาสนา. การศึกษาที่ได้แต่ท่อง ๆ จำ ๆ พระพุทธศาสนาไว้ตามตัวหนังสือเช่นนั้น ไม่ใช่ตัวพระพุทธศาสนาที่แท้จริง เว้นเสียแต่ว่า เราจะทำในใจโดยแยบคายที่สุด จนแจ่มแจ้งซึมซาบอยู่ในใจ ถึงลักษณะอาการอันละเอียดที่ว่า “ธาตุมันปรุงแต่งขึ้นมาเป็นธรรมทั้งปวงอย่างไร” โดยนัยที่ได้กล่าวมาแล้วตลอดวันนี้; ที่แสดงวันนี้มีว่า ธาตุปรุงแต่งให้เกิดธรรมทั้งปวงขึ้นมาได้อย่างไร.

ศึกษาเรื่องธาตุให้แจ่มแจ้ง เพื่อไม่ตกเป็นทาสของวัตถุ

เราศึกษาพระพุทธศาสนาจากการศึกษาว่า “การที่ธาตุปรุงแต่งสิ่งทั้งปวงขึ้นมาในจิตใจ เป็นลำดับ ๆ อย่างไร” นี้เรียกว่าเป็นผู้ฉลาดในธาตุด้วย เป็นผู้ฉลาดในมนสิการด้วย, สมตามลักษณะความฉลาดที่พระสารีบุตร อ้างเอาคำของ

พระพุทธเจ้ากล่าวว่ ว่าคุณฉลาดนั้นมียู่ ๒ อย่าง : ๑. ชาติกุศลตา - เป็นผู้ฉลาดในเรื่องของชาติ, ๒. มนสิการกุศลตา - ความฉลาดในการกระทำในใจ คือ ทำในใจในเรื่องชาติ เข้าใจเรื่องชาติถูกต้องจนเกิดความไม่ยึดมั่นถือมั่น ในชาติทั้งปวง. ความฉลาด ๒ อย่างนี้ เป็นสิ่งที่พุทธบริษัทจะต้องฝึกฝนศึกษา ชักซ้อมอย่าให้ ผิดได้; ความเป็นพุทธบริษัทก็จะปลอดภัย ถูกต้อง หรือว่าดีด้วยกันแก่ทุก ๆ ฝ่าย.

ขอให้พยายามทำให้สุดความสามารถของตน ในการที่จะมีชาติกุศลตา-ความฉลาดในชาติ, มนสิการกุศลตา - ความฉลาดในการกระทำในใจในเรื่องที่เกี่ยวกับชาติ, ให้ถูกต้องครบถ้วนทุกประการ.

ถ้ายังพูดผิดกันอยู่ ถือผิดกันอยู่ คำนกันอยู่ ก็ต้องมีคามโง่งอย่างใดอย่างหนึ่งของคนใดคนหนึ่ง ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชาติทั้งนั้น จึงได้เกิดหลายลัทธิหลายศาสนา, หรือแม้ว่าในศาสนาเดียวกัน ยังเข้าใจขัดแย้งกัน ก็เพราะไม่เข้าใจเรื่องชาติโดยถูกต้อง. เรื่อง “ชาติ” นี้เป็นสิ่งที่รู้แจ้งได้ด้วยจิตใจแล้ว ไม่ต้องใช้เหตุผลอย่างอื่น เพราะว่าเป็นเรื่องที่รู้สึกด้วยใจจริง ๆ.

ขอให้พยายามกระทำไปเถิด ไม่มีทางที่จะผิดได้ มีแต่ว่าจะช้าหรือเร็วเท่านั้น ที่เราจะรู้แจ้งในสิ่งที่เรียกว่าชาติ ที่ปรุงแต่งกัน จนเป็นอันทำนั้นทำนี้ขึ้นมา จนเป็นปัญหายุ่งยากไปหมด จนกระทั่งมันจะดับลงไปได้ด้วยชาติที่ตรงกันข้าม คืออสังขตธาตุ.

ที่เราพูดทั้งหมดนี้ เป็นสังขตธาตุ-ธาตุที่มีปัจจัยปรุงแต่ง ทำไปก็เกิดความเบื่อหน่ายความเอือมความระอา; เมื่ออวิชชาค่อย ๆ หมดไป จิตก็ค่อย ๆ เดินไปสู่ชาติที่ตรงกันข้าม คืออสังขตธาตุ ซึ่งจะทำให้นิพพานธาตุปรากฏออกมา หรือว่าอมตธาตุปรากฏออกมา.

เป็นอันว่าวันนี้พอสมควรแก่เวลา ขอให้พระสงฆ์สวดธรรมเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธา ปสาทะ วิริยะ เพื่อการศึกษาและปฏิบัติต่อไป.

ปรหมัตถสภาวธธรรม

-๖-

๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๖

หลักปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ”

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายวันเสาร์ในชุดปรหมัตถสภาวธธรรมนี้ ได้ดำเนินมาเป็นครั้งที่ ๖ แล้วในวันนี้ใน ๕ ครั้งที่แล้วมา ก็ได้กล่าวถึงแต่เรื่องเกี่ยวกับธาตุ; แม้ในวันนี้ก็จะได้กล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับธาตุเป็นครั้งสุดท้าย โดยหัวข้อว่า **หลักปฏิบัติ เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ.**

การบรรยายเกี่ยวกับเรื่องธาตุนี้ ได้แสดงให้เห็นในแง่ใดแง่หนึ่งมาทุกครั้ง นับตั้งแต่ว่า**สิ่งที่เรียกว่าธาตุนั้นคืออะไร** ให้ทราบไว้ก่อนแต่ที่จะทราบเรื่องอื่นต่อไป เป็นลำดับมา, จนกระทั่งให้ทราบว่า **สิ่งที่เรียกว่าธาตูล้วนๆ นั้นปรุงให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า**

อายตนะ หรือขันธ์ หรืออุปาทานขันธ์ กระทั่งความทุกข์ทั้งปวง ขึ้นมาได้อย่างไร; ยังได้แสดงได้เห็นถึงความเนื่องกัน ระหว่างธาตุนานาชาติ หรือนานากลุ่มเป็นกลุ่ม ๆ ไป. **ในครั้งสุดท้ายของวันที่แล้วมานั้น แสดงถึงอาการที่ธาตุปรุงแต่งกัน ให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าธรรม หรือธรรมทั้งปวง.**

ในวันนี้จะได้กล่าวถึง **หลักปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ ให้ถูกต้องตามธรรมชาติ ของสิ่งที่เรียกว่าธาตุ เพื่ออย่าให้ความทุกข์เกิดขึ้นจากสิ่งที่เรียกว่าธาตุ.** ถ้าสรุปความก็อาจจะกล่าวได้ว่า เรามีวิธีปฏิบัติ ไม่ให้ความทุกข์เกิดขึ้นจากการยึดถือธาตุ แม้ธาตุใดธาตุหนึ่ง ว่าเป็นตัวเรา หรือเป็นของเรานั้นเอง.

สิ่งที่เรียกว่าธาตุแล้ว ย่อมเป็นของธรรมชาติ เป็นไปตามธรรมชาติ ตั้งอยู่ตามธรรมชาติ; แม้ที่สุดแต่จะเป็นอสัญชตธาตุ หรือนิพพานธาตุก็ตาม ก็คงถือว่าเป็นธรรมชาติ จะเอามาเป็นตัวเราไม่ได้ จะเอามาเป็นของเราไม่ได้. ถ้าใครคิดไปรู้สึกไป ในทำนองเป็นตัวเรา เป็นของเรา นั่นก็เป็นความคิดที่ผิด แล้วก็จะต้องเกิดความทุกข์ขึ้น เพราะความคิดที่ผิดนั้น ไม่ว่าในธาตุไหน. นี่เป็นหลักใหญ่ที่จะต้องปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ; แต่เพื่อจะให้ทราบโดยละเอียดยิ่งขึ้นไป ก็มีการพิจารณาในส่วนที่ลึกซึ้ง เรียกว่า “ปรมัตถสภาวะ” ซึ่งเป็นหัวข้อบรรยายของการบรรยายชุดนี้. ดังนั้นเราจะทำความเข้าใจ เป็นการทบทวนถึงสิ่งที่เรียกว่า ปรมัตถสภาวะนี้กันอีกสักครั้งหนึ่ง พอสมควรแก่การที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติเรื่องธาตุ.

ทำความเข้าใจเรื่องธาตุตามแนวปรมัตถสภาวะก่อน

คำว่า ปรมัตถะ นี้ก็แปลว่า **มีอัตถ์อันลึกซึ้ง อันสูงสุด หรืออย่างยิ่ง;** เมื่อพูดถึงลักษณะอาการ ก็สูงสุดอย่างยิ่ง, พูดถึงประโยชน์ก็สูงสุดอย่างยิ่ง แล้วแต่ว่า

จะมองกันในแง่ไหนก็เป็นเรื่องสูงสุดอย่างยิ่ง; เรียกว่าปรมาตสภาวะ คือเป็นสภาพตามที่เป็นอยู่เอง และเป็นอยู่จริง ตามธรรมชาติในส่วนที่ลึก. **เดี๋ยวนี้เราไม่ค่อยจะทราบถึงส่วนที่ลึก ก็เพราะไปคิดเสียว่าไม่ค่อยจะจำเป็น.** ความจำเป็นมันอยู่ที่ว่าจะทำอย่างไรกันก่อนกับสิ่งเหล่านั้น. จะยกตัวอย่างให้เห็นง่าย ๆ ว่าเรามีร่างกายและจิตใจ เราก็ใช้ร่างกาย หรือจิตใจของเรานี้ให้ทำนั่นทำนี่ เป็นไปอย่างนั้น อย่างนี้ โดยที่เกือบจะไม่รู้เรื่องปรมาตสภาวะของร่างกายและจิตใจเลย. ต้องขออภัยที่จะยกตัวอย่างด้วยสัตว์เดรัจฉานอีกตามเคย :-

จงมองดูที่สัตว์เดรัจฉานมันเกิดขึ้นมา มันเจริญเติบโต มันกิน มันวิ่ง มันทำทุกอย่างเป็นไปตามธรรมชาติโดยที่มันไม่ต้องรู้ว่า ร่างกายนี้ประกอบด้วยอะไร, จิตใจนี้ประกอบด้วยอะไร, หรือโดยละเอียดถึงขั้นขึ้นไป ที่เรียกว่าปรมาตธรรม หรือปรมาตสภาวะ ปรมาตลักษณะ; สัตว์เดรัจฉานเป็นอย่างนี้. คนเราก็เหมือนกันอีก **พอเกิดมาแล้ว ก็ทำอะไรไป ตามที่ความรู้สึกต้องการให้ทำ** ให้กิน ให้เล่น ให้ทำอะไรทุกอย่างที่มนุษย์ธรรมดาเขาทำกัน โดยที่ไม่ต้องรู้ว่า ร่างกายหรือจิตใจนี้ประกอบด้วยอะไรที่เป็นส่วนลึกซึ่ง; คนเราจึง**ไม่ค่อยรู้จักส่วนที่เป็นปรมาตสภาวะ.**

ปัญหาก็มีบ้างว่า เราควรจะรู้จักหรือจะไม่รู้จักรัคนดี, หรือถ้าจะรู้จักก็ควรจะรู้จักสักเท่าไร. สำหรับพุทธบริษัทเรา **ถือกันว่าควรจะรู้จักปรมาตสภาวะธรรมตามสมควร.**

เรารู้จักวัตถุเครื่องใช้ในบ้านในเรือนของเราน้อยมาก เพียงเท่าที่จะใช้มันได้: เรามีนาฬิกาใช้ เราก็ใช้มันเท่านั้น เรื่องลึกซึ้งของนาฬิกา ที่มันเกิดขึ้นมา มันปรุงขึ้นมา ทำกันมาอย่างไร ไม่รู้. ถ้าไปเปรียบกันกับพวกที่เขาประดิษฐ์นาฬิกาขึ้นมา เขารู้ว่าเรามากมายเหลือที่จะคำนวณได้; หรือว่าเราไปซื้อรถยนต์มา พอรับคำอธิบาย

นิดหน่อย ฝึกฝนกันบ้างนิดหน่อย แล้วก็ซบไปได้ ใช้ประโยชน์ได้ โดยที่รู้เรื่องรถยนต์ นั้นน้อยมาก; ไม่เหมือนกับผู้ที่เขาผลิตรถยนต์ขึ้นมา. นี้ขอให้นึกดูถึงส่วนนี้ว่า ธรรมดาเราก็ไม่ค่อยได้สนใจส่วนที่ลึกซึ่งเป็นปรมัตถ์ เราก็ใช้ร่างกายนี้ตามแต่ที่จะใช้ ไปวันหนึ่ง ๆ.

สิ่งที่เรียกว่า “ปรมัตถสภาวะ” หรือ “ปรมัตถลักษณะ” นี้มีได้ ในทุกสิ่ง นับตั้งแต่วัตถุล้วน ๆ :-

หมวดที่ ๑ วัตถุล้วน ๆ; เช่นในก้อนหิน ก้อนดิน อย่างนี้มันก็เป็น วัตถุล้วน ๆ. แต่อย่าลืมว่า มันมีส่วนที่ลึกซึ้ง ที่เข้าใจไม่ได้อยู่อีกมาก; ต้องเป็นผู้ที่ ศึกษาเฉพาะทางนี้ จึงจะรู้เรื่องนี้โดยละเอียด และลึกซึ้งถึงที่สุด ราวกับว่าเขาจะสร้าง ก้อนหิน หรือสร้างอะไรขึ้นมาได้. นี้ทางวัตถุล้วน ๆ ก็ยังมีส่วนที่เป็นปรมัตถสภาวะ; แต่เมื่อเราไม่จำเป็น เราก็ไม่ต้องรู้ พวกที่เขาจำเป็นจะต้องรู้ เขาก็ต้องรู้ เขาจึงจะสามารถ ทำก้อนหิน ก้อนดินอะไรต่าง ๆ ให้เป็นประโยชน์มากที่สุดได้; นี้ส่วนหนึ่งเรียกว่า ส่วนวัตถุล้วน ๆ.

หมวดที่ ๒ คือเนื้อหนังร่างกายของคนเรา ก็เป็นวัตถุเหมือนกัน แต่เป็น วัตถุที่แปลกไปจากก้อนหิน ก้อนดิน; เพราะว่าร่างกายนี้เป็นของสด เป็นที่ตั้งของชีวิต จึงมีความลึกซึ้ง เป็นปรมัตถลักษณะมากขึ้นไปอีก. เราก็ไม่ค่อยรู้เรื่องร่างกาย เช่นว่า ร่างกายนี้ประกอบอยู่ด้วยธาตุอะไรก็อย่าง, ประจุแต่งกันอย่างไร จึงจะเกิดเป็นความรู้สึก ทางตา หู เป็นต้น ขึ้นมาได้; นี้เรื่องทางกายแท้ ๆ ก็ยังรู้น้อยมาก.

สูงขึ้นไปอีกเป็น**หมวดที่ ๓ เรื่องทางจิต** ซึ่งรวมทั้งเรื่องเจตสิก คือความรู้สึก คิดนึกที่จะปรุงแต่งจิต; เรื่องจิตนี้ก็ยิ่งละเอียดลึกซึ้งรวดเร็วยิ่งขึ้นไปอีก เป็น ปรมัตถ์ที่มากขึ้นไปอีก กว่าเรื่องของก้อนดิน.

และในที่สุด **หมวดที่ ๔ มีธาตุที่เรียกว่า ธรรมธาตุ** ที่มีความหมายเป็นกลาง ๆ หมายถึงตัวธรรมชาติ ตัวธรรมดอะไรต่าง ๆ เหล่านี้, ก็ยังมีความลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปกว่าเรื่องจิต เรื่องเจตสิกอะไรเสียอีก; เช่นเรื่องนิพพาน หรือว่าเรื่องธรรมธาตุอื่น ๆ ที่เป็นกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติ ธรรมดาเป็นต้น ที่จะทำให้ร่างกายหรือจิตใจของมนุษย์นี้ เปลี่ยนแปลงไปตามกฎเกณฑ์นั้น ๆ; **กฎเกณฑ์นั้น ๆ ก็เป็นธาตุอันหนึ่งด้วยเหมือนกัน** ยิ่งมีความลึกซึ้งมาก.

เมื่อเป็นดังนั้นแล้ว เราจะมองเห็นได้บ้างว่า **ความลึกซึ้งนั้นมีอยู่ในทุกสิ่ง** : จะเป็นวัตถุล้วน ๆ ก็มีความลึกซึ้ง; อย่างเข้าใจวัตถุล้วน ๆ ว่าไม่มีความลึกซึ้งอะไร มันก็มี ความลึกซึ้งพอ ๆ กัน กับสิ่งที่มีชีวิตจิตใจไปตามแบบของมัน. พวกที่เขามีความเข้าใจ ลึกซึ้งในเรื่องวัตถุล้วน ๆ นี้ เขาทำอะไรได้มาก อย่างไม่น่าเชื่อยิ่งขึ้นทุกที; อย่างพลังปรมาณู นี้เป็นเรื่องวัตถุล้วน ๆ แต่ว่าลึกซึ้งถึงที่สุด เราเอามาใช้เป็นกำลังงานก็ได้ ใช้เป็นลูกระเบิดร้ายแรง ทำให้คนตายที่ละแสน ที่ละล้านก็ได้; คิดดูเรื่องวัตถุล้วน ๆ มีความลึกกลับอยู่อย่างนี้.

ยกตัวอย่างมานี้ก็เพื่อจะให้เข้าใจคำว่า**ปรมาตถลักษณะนี้มีอยู่แม้ในสิ่งที่ เป็น วัตถุล้วน ๆ** และสูงขึ้นมาถึงเรื่องร่างกายมนุษย์ เรื่องจิตใจของมนุษย์ กระทั่งเรื่อง ธรรมชาติเรื่องกฎธรรมชาติ.

ที่นี้เราพุทธบริษัทกำลังศึกษาธรรมะกันอยู่ในลักษณะอย่างนี้ **ต้องการจะรู้ เรื่องของปรมาตถสภาวะธรรมตามสมควร.** เมื่อถือเอาตามหลักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ท่านก็แนะเรื่องธาตุขึ้นมาก่อน ซึ่งก็มีความเป็นปรมาตถมาก รายละเอียดบางอย่างก็ได้ พูดกันมาแล้วทุก ๆ คราวที่พูดใน ๕ ครั้งที่แล้วมา; ในครั้งนี้ ก็จะได้สรุปความให้สั้น ว่า **มีสิ่งที่ เป็นปรมาตถสภาวะอยู่ในทุก ๆ สิ่ง.**

ร่างกายประกอบด้วยธาตุนี้ก็เป็นปรมัตถสภาวะ

อย่างไร ในร่างกายเราคนหนึ่งนี่ เมื่อพูดถึงเรื่องส่วนร่างกายล้วนๆ ก็ว่ามี อยู่ถึง ๕ ธาตุด้วยกัน : **ปฐวีธาตุ** ที่เราชอบเรียกกันว่า ธาตุดิน, **อาโปธาตุ** ที่ชอบ เรียกกันว่า ธาตุน้ำ, **เตโชธาตุ** - ธาตุไฟ, **วาโยธาตุ**-ธาตุลม, **อากาศธาตุ**- ธาตุอากาศ คือความว่าง.

เราไม่ค่อยจะได้ทราบกัน **ไม่ค่อยจะได้นึกกันว่า** ร่างกายนี้ประกอบด้วย **อยู่ ด้วย ๕ ธาตุ**อย่างนี้; แต่เรามักจะได้ยิน ได้ฟังเมื่อเขาพูด หรือเมื่อมีการแสดงธรรม ก็พูดถึงเรื่องว่า ร่างกายนี้ประกอบด้วยธาตุสี่ ดิน น้ำ ลม ไฟ กันบ้าง; บางทีก็บอก กันไปถึง ๕ ว่าอากาศด้วย, บางทีก็บอกไปถึง ๖ ว่า มีวิญญาณธาตุอีกธาตุหนึ่ง. ที่นี้เอาแต่ว่าธาตุเป็น **วัตถุมหาภูต** เช่นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม; เขาก็มักจะ ฟังไปในทางที่มันเป็นดิน เหมือนกับดินข้างนอก, เป็นน้ำเหมือนกับน้ำในบ่อ มอง ไปยังลักษณะนั้นทั้งนั้น; แต่ธาตุในร่างกายเรานั้น มีความละเอียดลึกซึ้งยิ่งกว่านั้น เช่นว่า :-

ธาตุดิน มักจะระบুকันไปที่ ขน ผม เล็บ ฟัน หนัง อย่างนี้ ก็อาจจะคล้าย กันกับดินข้างนอกก็ได้ จริงเหมือนกัน; แต่ตามความมุ่งหมายอันแท้จริงนั้น **คำว่า ธาตุดิน** หรือ **ปฐวีธาตุนี้** หมายถึงอะไรก็ตาม **ที่มีคุณสมบัติเป็นของแข็ง** ใช้เป็น โครงร่างหรือโครงสร้างได้. ธรรมดาของแข็งก็ต้องกินเนื้อที่ จึงจะเป็นรูปเป็นโครง อะไรขึ้นมา เพราะมันแข็ง; ฉะนั้นสิ่งใดก็ตามที่มีคุณสมบัติแข็ง ใช้เป็นโครงร่างสร้าง อะไรขึ้นมาได้ นี้ก็เรียกว่าธาตุดิน เช่นจะสร้างเป็นเส้นผม เส้นขน เล็บ ฟันหนัง กระดูกอะไรขึ้นมา ต้องมีส่วนที่เป็นของแข็งนั้นยื่นอยู่เป็นโครงร่าง แล้วเราก็เรียกว่า ธาตุดินได้.

ส่วน**อาโปธาตุ**นั้น คือธาตุที่ช่วยให้เกิดการเกาะกัน ยึดกัน หรือให้เป็นความสด สำหรับเลี้ยงสิ่งที่มีชีวิต. เราพอจะเข้าใจได้ว่า สิ่งที่สดเขียวอยู่ได้ รอบตัวเรา เช่นต้นไม้เป็นต้น ก็เพราะมีอาโปธาตุเลี้ยงอยู่. ส่วนร่างกายภายในของเราก็เหมือนกันที่จะสดชื่นอยู่ได้ ก็เพราะมีสิ่งที่เรียกว่าอาโปธาตุเลี้ยง. ในร่างกายเราไม่ใช่เป็นก้อนหิน; แต่มีเซลล์เล็ก ๆ ที่มีชีวิตต้องการความชื้น ต้องการน้ำ. ชีวิตนี้ตั้งต้นในน้ำ เกิดในน้ำ ก็ต้องมีน้ำ อันเป็นส่วนสำคัญแก่การที่จะเลี้ยงชีวิตนั้นให้สดชื่น.

เนื้อหนังของคนเรานี้เมื่อแยกออกเป็นเซลล์เล็ก ๆ เป็นตัวเล็ก ๆ เรียกว่าเซลล์หนึ่ง ๆ, เป็นโครงสร้างขึ้นมาด้วยของแข็ง; แต่ว่ามันเล็กละเอียดมาก แล้วในนั้น มีเยื่อวุ้นที่สด ที่มีชีวิต ซึ่งต้องการธาตุน้ำ ที่หล่อเลี้ยงเซลล์นี้ไว้ เป็นส่วนย่อยที่สุดของเนื้อหนังเรียกว่าเซลล์หนึ่ง มีโปรโตพลาสซึมอยู่ข้างใน สดอยู่ได้เพราะมีน้ำเลี้ยง. ถ้าไม่มีน้ำเลี้ยงเซลล์ก็ตายหมด ร่างกายก็เลยตาย ด้วยอย่างนี้เป็นต้น; ฉะนั้น**อาโปธาตุนั้น คือส่วนที่จะช่วยเลี้ยงให้เกิดความสด. และช่วยให้เกิดการเกาะกุมยึดหน่วงกันไว้ได้.**

คำว่า “น้ำ” นี้มี**ลักษณะเกาะกุม** คือมันจะวิ่งเข้าหากันเรื่อย ไม่ยอมจากกันตามปกติ เว้นไว้แต่จะมีอะไรมาทำให้แยกออกจากกัน แต่แล้วมันก็พยายามที่จะกลับเข้ารวมกัน มันจึงมีการเกาะกุมเป็นน้ำอยู่ได้ แล้วก็เลี้ยงสิ่งต่าง ๆ ให้สดอยู่ได้; คุณสมบัติอันนี้เองที่เรียกกันว่าธาตุน้ำ. ไม่จำเป็นจะต้องระบุที่น้ำเลือดน้ำหนอง; น้ำอะไรก็ได้เพราะมีทั่วไปหมด ที่จะ**เป็นธาตุน้ำ ที่จะหล่อเลี้ยงส่วนน้อย ส่วนเล็กที่สุดของเซลล์ที่ประกอบกันเป็นชีวิต** แล้วก็ประกอบกันเป็นร่างกายเรานี้.

เตโชธาตุ คือธาตุไฟ ถ้าไปนึกถึงไฟข้างนอกไม่ถูก เพราะในที่นี้ในภายในคนนี่ก็มีธาตุไฟ; หมายถึง**อุณหภูมิหรือความร้อนระดับหนึ่ง** ซึ่งจำเป็น;

ร้อนมากก็ไม่ได้ ร้อนน้อยก็ไม่ได้; ต้องร้อนเท่านั้น สิ่งที่เราเรียกว่าน้ำ มันจึงจะทำงานได้, สิ่งที่เราเรียกว่าดินจึงจะทรงอยู่ได้, เป็นคุณสมบัติในระดับที่พอเหมาะแก่สิ่งต่าง ๆ ตั้งอยู่ได้ และเจริญงอกงามออกไป กระทั่งทำให้สิ่งที่ควรจะสลายไป ก็ได้สลายไป เปลี่ยนอันใหม่ขึ้นมา นี่เตโชธาตุ หรือธาตุไฟ ทำหน้าที่อย่างนี้; คุณสมบัติใดที่ทำหน้าที่อย่างนี้ เราเรียกคุณสมบัตินั้นว่า ธาตุไฟ - เตโชธาตุ ที่อยู่ข้างในร่างกาย.

วาโยธาตุหรือธาตุลม ก็มีคุณสมบัติอีกทางหนึ่ง คือ**จะต้องระเหยได้** จะต้อง**เคลื่อนย้ายได้** จะต้อง**ยึดหยุ่นได้**; เพราะอาศัยคุณสมบัติของธาตุลม เราจึงมีความไหลเวียนในร่างกาย มียึดหยุ่นได้ มีการระเหยออกมาได้ หรือดูดซึมเข้าไปได้ เป็นหน้าที่ของส่วนที่เรียกว่าเป็นวาโยธาตุ. วาโยธาตุนี้ ไม่เฉพาะแต่จะถึงถึงลมหายใจอย่างเดียว; มันมันง่ายเกินไป. ยังมีวาโยธาตุอย่างอื่น ๆ ที่ลึกลับซับซ้อนละเอียด ที่จะทำให้อวัยวะนี้มีชีวิตอยู่ได้ ประกอบกันด้วยธาตุอื่นหลาย ๆ ธาตุ.

คำว่า**ธาตุลม**นี้ หมายถึง**ความลอยไปได้ ระเหยไปได้** ซึ่งจะเป็นสื่ออะไร ที่จะทำให้อวัยวะนี้มีการถ่ายเข้า ถ่ายออก ด้วยของที่ละเอียด คือรับเอาธาตุอากาศภายนอกเข้าไปภายใน, ภายในออกมาภายนอก ได้ทั่วทั้งตัว; ไม่เฉพาะแต่การหายใจ แม้แต่ในเนื้อในหนังก็ต้องมีการระเหย มีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้อยู่ด้วย เป็นหน้าที่ของวาโยธาตุ.

อันสุดท้ายที่เนื่องกันอยู่กับร่างกาย ก็เรียกว่า **อากาศธาตุ**; อากาศธาตุนี้ก็หมายถึงที่ว่าง มีหน้าที่ มีคุณสมบัติ คือ**ให้เนื้อที่, ให้เนื้อที่** ที่ธาตุอื่น ๆ จะที่ตั้งอยู่, หรือจะเจริญงอกงามออกไป. นี่เป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาดูว่า ถ้าไม่มีที่ว่างให้แล้ว สิ่งต่าง ๆ จะมาปรากฏได้อย่างไร. ที่ดูกันอย่างหยาบ ๆ ง่าย ๆ เหมือนเช่นว่า **ถ้าไม่มีที่ว่างเราจะเดินมาได้อย่างไร หรือจะนั่งลงได้อย่างไร; มันต้องมีที่ว่างให้.**

คุณสมบัติที่ให้เนื้อที่อย่างนี้ เรียกว่าอากาศธาตุ ก็มีส่วนที่ประกอบกัน อยู่ในร่างกายนี้ ให้ผม ขนเล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ได้มีเนื้อที่ ได้ตั้งอยู่, ให้ธาตุอื่น ๆ ทุก ๆ ธาตุ ที่ทำหน้าที่ของแต่ละธาตุนั้น มีเนื้อที่สำหรับเกิดขึ้น สำหรับปรุงแต่งกัน และสำหรับเป็นไปได้; นี่เป็นหน้าที่ของอากาศธาตุ.

ถ้าพูดอย่างปรมาตถ์ เขาก็พูดกันว่าอากาศธาตุนี้ เป็นฐานสำหรับรองรับ ธาตุอื่น ๆ. พูดอย่างนี้คนก็จะฟังไม่เข้าใจ; อากาศมันว่าง แล้วก็ไม่ใช่ของแข็ง อะไร, แล้วมันจะเป็นฐานรองรับธาตุอื่น ๆ ได้อย่างไร. นี่หมายความว่า พูดกัน อย่างปรมาตถ์ **ทุกสิ่งทุกอย่างจะต้องวางอยู่บนอากาศธาตุ** หรือบนที่ว่าง, แม้ว่าเราจะนั่งอยู่บนพื้นดิน พื้นดินนี้ก็ยังบนสิ่งที่มันรองรับพื้นดิน, ใต้ลงไปเป็นโลก ใต้โลกทั้งโลกนี้ก็เป็นที่ว่าง. ที่นี้ไม่ต้องคิดอย่างนั้น แม้ที่นี้ ในที่เฉพาะแห่งเล็ก ๆ น้อย ๆ นี้ ก็ต้องมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งวางอยู่บนที่ว่างทั้งนั้น; ไม่มีที่ว่างแล้ว ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ก็ไม่มีที่จะตั้ง ไม่มีที่จะวาง ไม่มีที่จะอาศัย.

เราจำเป็นต้องรู้จักธาตุ เพื่อแก้ปัญหาเรื่องทุกข์

นี่จึงถือว่า แม้แต่สิ่งที่เรียกว่าธาตุ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นเรา คนหนึ่ง ๆ นี้ เราก็รู้จักมันน้อย; เมื่อไม่จำเป็น เราไม่รู้จักก็ได้; แต่ถ้าเกิดปัญหา เป็นความทุกข์ ขึ้นมา เราก็ต้องรู้จัก เท่าที่จะแก้ไขความทุกข์นั้นได้.

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ว่า **เมื่อใด ธาตุถูกปรุงแต่งให้เกิดขึ้น (ให้มีค่าเท่ากับเกิดขึ้น ให้มีค่าเท่ากับออกมา) เมื่อนั้นเป็นความทุกข์; ข้อนี้กินความ ทั้งทางวัตถุ ทั้งทางจิตใจ.**

ที่ว่า “**ธาตุใดจะเกิดขึ้นมา ปรากฏออกมา**” ก็เพราะว่า มนุษย์ไป ยึดถือมันเข้า ว่าธาตุดินของฉัน ธาตุน้ำของฉัน ธาตุไฟของฉัน, หรือว่าทั้งหมดนี้เป็น

ของฉัน อะไรก็ตามใจ; พอไปมีความยึดถืออย่างนี้เข้า สิ่งที่เราเรียกว่าธาตุ นั้นก็มีลักษณะเหมือนกับ “ออกมา”; ก่อนนี้เหมือนกับไม่ได้ออกมา เพราะไม่มีใครไปสนใจมัน. พอมีการยึดถือ ก็เหมือนกับออกมาปรากฏขึ้น หรือว่าตั้งอยู่ ด้วยความยึดถือของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ที่ไม่มีสติปัญญาอันถูกต้อง ก็เลยเป็นทุกข์ขึ้นมา.

ที่นี้ เพื่อจะแก้ไขความทุกข์นี้ เราก็เลยจำเป็นต้องขึ้นมาทีเดียว ที่จะต้องรู้เรื่องสิ่งที่เรียกว่าธาตุ : ว่าธาตุนั้นคืออะไร? มีความหมายว่าเป็นเราเป็นของเราหรือไม่? เลยทำให้ต้องมีความรู้ในขั้นที่เรียกว่า ปรมัตถธรรมขึ้นในสิ่งที่เรียกว่าธาตุ.

ต่อไปอีกก็ยิ่งมีการปรุงละเอียดออกไปอีก ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาศธาตุ กระทบวิญญาณธาตุ เมื่อเป็นธาตุอย่างธรรมดานั้น ยังทำหน้าที่อะไรไม่ได้ ก็ไม่มีปัญหาอะไร; แต่พอธาตุทำหน้าที่ของมันได้เมื่อไร ก็มีปัญหาเมื่อนั้น. เช่นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ได้เหตุ ได้ปัจจัย ปรุงแต่งกันขึ้นเป็นร่างกาย เป็นที่ตั้งที่อาศัยของจิต ของวิญญาณ ก็ทำให้เกิดธาตุสำหรับรู้ทางตา สำหรับรู้ทางหู สำหรับรู้ทางจมูก สำหรับรู้ทางลิ้น ทางผิวหนัง ทางใจเอง ขึ้นมา เหมือนอย่างที่เราจะทานสวดเมื่อตะกี้นี้. เดียวก็มีปัญหาเกิดขึ้นมาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้นทางกาย ทางใจ; เรียกว่าธาตุ ทำให้เกิดปัญหาขึ้นมา.

บางทีเราก็ไปยึดถือเอาตรงที่ธาตุ. บางทีก็ไปยึดถือเอาตรงสิ่งที่ธาตุปรุงแต่งขึ้นมา; เช่นว่าเนื้อหนังเป็นที่ตั้งแห่งความสัมผัสทางกาย มีความอบอุ่น มีความนิ่มนวล อะไรต่าง ๆ ซึ่งเมื่อบุคคลไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นธาตุแล้ว ก็ไปหลงไหลในเนื้อหนังนั้นได้. ถ้ามีความรู้ถูกต้องอยู่ว่า เป็นเพียงสักว่าธาตุ ก็คงจะไม่หลงไหล หรือว่าจะยับยั้งได้ ไม่ถึงกับหลงไหล.

นี่ก็คือข้อที่เป็นปัญหา และเป็นความลึกลับซ่อนเร้นอยู่ จนต้องเรียกชื่อกันว่า ปรมัตถธรรม คือธรรมชั้นปรมัตถ์, หรือปรมัตถลักษณะ ลักษณะในขั้น

ปรมาตถ์; เป็นเหตุให้ต้องรู้ส่วนที่ลึกที่ละเอียด ที่เป็นปรมาตถ์นี้ ตามสมควร. ถ้าจะรู้หมด มันทันทีไม่ได้ สำหรับคนธรรมดา; แม้จะรู้ได้มันทันทีเกินจำเป็น, ไม่มีประโยชน์อะไร คือไม่จำเป็นจะต้องไปรู้ส่วนที่ไม่เป็นปัญหา.

ปัญหาในที่นี้คือ ความทุกข์, **เมื่อจะแก้ความทุกข์ได้นั้นแหละ เป็น ส่วนที่ควรรู้;** ถ้านอกไปจากนั้นแล้ว เราไปนอนเสียไม่ดีกว่าหรือ จะไปทำให้ลำบาก ทำไม หรือทำไปมันเกิน; พอมันเกินก็จะสร้างความทุกข์แบบอื่นขึ้นมาได้. นี่ต้องถือหลักที่ว่าพอเหมาะพอดี หรือมัชฌิมาปฏิปทาอยู่นั่นเอง. **เราจะรู้จักสิ่งทั้งปวงสักเท่าไร?** เราก็ตอบว่า **เท่าที่จะแก้ปัญหาได้,** คือว่า พอเหมาะพอดีที่จะแก้ปัญหาได้ ไม่ต้องมากกว่านั้น แล้วก็ไม่ต้องน้อยกว่านั้น.

ที่นี้ เราก็ดูสำหรับเรื่องธาตุ ว่าเราจะต้องรู้กันสักเท่าไร; เมื่อคนบางคน เขาไม่มีปัญญาจะรู้ได้ ก็ไม่ต้องรู้มาก. คนที่อาจจะรู้ได้ก็รู้ ก็คงจะมีประโยชน์บ้าง ไม่มากก็น้อย; แต่ทุกคน**จะต้องรู้เท่าที่จำเป็นจะต้องรู้** คือที่จะดับทุกข์ได้. ที่จะต้องรู้เป็นส่วนสำคัญที่สุด ก็คือรู้การที่สิ่งที่เรียกว่าธาตุนั้น **ว่าจะปรุงแต่งให้เกิดความทุกข์ขึ้นมาได้อย่างไร.**

ถ้าเราจะมองดูทั้งหมดในบรรดาธาตุทั้งหมด ก็พอจะแยกออกไปได้เป็นสองฝ่ายด้วยกัน : ธาตุพวกหนึ่งเป็นธาตุที่มีหน้าที่สำหรับกระทำ, หรือเป็นฝ่ายกระทำ เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๖ อย่างนี้ ก็ล้วนแต่เป็นธาตุหนึ่ง ๆ เรียกว่า จักขุธาตุ โสตธาตุ ฆานธาตุ อะไรเป็นต้น อย่างนี้; ธาตุฝ่ายนี้มันเป็นฝ่ายที่จะกระทำ.

ธาตุอีกฝ่ายหนึ่ง จะเป็นฝ่ายที่ถูกกระทำ; นี้ก็คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อัมมารมณฺ์ ก็เรียกว่า รูปธาตุ สัทธาตฺว ธนธาตฺว รสธาตฺว กะระทั้ง

โณฏฐัพพธาตุและธรรมธาตุ ๖ อย่างนี้ เป็นฝ่ายที่จะถูกอีกฝ่ายหนึ่งกระทำ ฝ่ายที่กระทำก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ ๖ ธาตุนี้เป็นธาตุ ฝ่ายที่จะกระทำต่ออีกฝ่ายหนึ่งที่เป็นคู่กัน.

พิจารณาฝ่ายที่เป็นผู้กระทำ

ยกตัวอย่างธาตุแรกก็คือ จักขุธาตุ-ธาตุตา ก็กระทำแก่ธาตุฝ่ายที่ถูกกระทำคือรูป ที่จะเห็นด้วยตา, แล้วจะเกิดธาตุที่เรียกว่า วิญญาณธาตุขึ้นมาทางตา, การเห็นทางตา หรือจักขุวิญญาณ; อันนั้นเรียกว่า ผัสสะ : หรือลักษณะ ๓ ธาตุพบกันก็เรียกว่า ผัสสะ. ผัสสะให้เกิดเวทนา-เวทนาให้เกิดตัณหา-เกิดอุปาทาน-เกิดภพ-เกิดชาติ-แล้วก็ เป็นทุกข์ทั้งปวง. นี่อาศัยธาตุฝ่ายแรกคือ จักขุธาตุ ที่จะเป็นผู้กระทำ; นี่เรามองในสายฝ่ายนี้ ฝ่ายที่เป็นผู้กระทำ.

พิจารณาฝ่ายที่ถูกกระทำ

ที่นี้เรามองจากทางสายฝ่ายที่ถูกกระทำ คือรูปธาตุ; รูปธาตุนี้ ทำอะไรเองไม่ได้ ต้องมีจักขุธาตุ เป็นผู้กระทำ; แล้วรูปธาตุ-ธาตุสำหรับตาเห็น, สำหรับตา-จักขุ เห็น. เมื่อตาได้เห็นแล้ว, รูปธาตุนี้ก็ให้เกิดรูปสัญญาขึ้นมา สำคัญมันหมายความว่า รูปอะไร; แล้วเกิดรูปสังกัปปะขึ้นมา คือความใคร่ ความดำริในรูปนั้น; แล้วเกิดรูปสัมผัส คือสัมผัสต่อรูปในทางมโน ในทางมโนคติ ในทางภาพ ในทางภายใน สัมผัสรูป นั้นเป็นรูปสัมผัส; แล้วเกิดเวทนาขึ้นมา เป็นรูปสัมผัสสชาเวทนาขึ้นมา; ก็เกิดรูปฉันทะ-ความพอใจในรูปนั้น; เกิดรูปปริพาหะ-เรารื้อนทนอยู่ไม่ได้เพราะรูปนั้น; เกิดรูปปริเยสนา -ชวนขวายเพื่อจะให้ได้มาซึ่งรูปนั้น; เกิดรูปลาภะ การได้มาซึ่งรูปนั้น; แล้วเกิดการบริโภคซึ่งรูปนั้น ก็เป็นรูปบริโภคะ; แล้วก็ต้องเกิดรูปตัณหา ในรูปนั้น, เกิดอุปาทานในรูปนั้น, เกิดภพในรูปนั้น, เกิดชาติในรูปนั้น, เกิดทุกข์ทั้งปวงในรูปนั้น; มันไปจบลงอยู่ที่ทุกข์ทั้งปวง.

ถ้าตั้งต้นมาจากตา มันก็มาในแนวของปัจจุสมุปบาทแบบหนึ่ง จนกระทั่งเกิดความทุกข์ทั้งปวง; ถ้าตั้งต้นมาจากรูปที่มากกระทบตา มันก็เกิดกระแสแห่งปัจจุสมุปบาทอีกแบบหนึ่ง เพราะว่าเล็งเอาทางฝ่ายรูปเป็นหลัก เกิดสัญญา สังกัปปะผัสสะ เวทนา เป็นต้น จนในที่สุดก็เกิด ตัณหา อุปาทาน และเกิดภพ เกิดชาติ คือทุกข์ทั้งปวงอีกเหมือนกัน.

นี่เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า ธาตุไหนก็ตามเถอะ ถ้าไปเกิดปรุงแต่งกันขึ้น แล้วมีความสำคัญมันหมายด้วยอวิชชา ด้วยตัณหา อุปาทาน ละก็นำไปสู่ความทุกข์ทั้งนั้น. ดังที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า การเกิดขึ้นแห่งธาตุ คือการเกิดขึ้นแห่งทุกข์, หรือการตั้งอยู่แห่งโรค (คือความต้องทนทรมาน), หรือการปรากฏออกมาแห่งชาติ ชรา มรณะ คือความทุกข์ทั้งปวง. ถ้าเราไม่ศึกษาอย่างนี้ เราก็ไม่เข้าใจคำที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ ดังคำที่พระสงฆ์เอมาสวดเป็นข้อแรก ตั้งแต่การบรรยายชุดนี้ได้เริ่มแรกมาคือเรื่องธาตุ.*

พิจารณาดูจะเห็นว่า จากธาตุทั้งปวงที่มีอยู่ ไม่ว่าจะธาตุไหนหมด ตั้งต้นที่นั่น แล้วมาจบลงที่ความทุกข์ได้ ทุกธาตุเลย; จากที่รูปก็ได้ ที่เสียงก็ได้ ที่กลิ่นที่รสก็ได้ ที่ตา หู จมูก ลิ้น ที่กายอันไหนก็ได้.

พิจารณาจากผลที่เกิดขึ้นมา

บางทีก็ไม่ระบุไปยังตัวธาตุที่เป็นฝ่ายกระทำ หรือฝ่ายถูกระทำ; แต่ไประบุเอาธาตุที่เป็นผล ที่เกิดมาจากการกระทำ หรือการถูกระทำก็มี; ถ้าอย่างนั้นก็ใช้คำเรียกไปอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ นี่หมายถึงความรู้สึกที่เกิดเป็นสุขขึ้นมาในใจ หรือว่าจะเป็นทุกข์ก็แล้วแต่.

* (ดูคำสวดเรื่องธาตุท้ายเล่ม)

ที่เป็นกามธาตุ ก็คือว่า ให้เกิดความใคร่ในทางกาม ทางสามัญสัตว์ที่มีความรู้สึกทางกาม; หรือถ้าเป็นรูปธาตุก็เป็นความสุข ที่ไม่เกี่ยวกับกาม แต่มีรูปเป็นที่ตั้งแห่งความเป็นสุข.

ที่นี้ ถ้าละเอียดไปกว่านั้นก็ยังมี เป็นอรูปธาตุ ไม่ต้องมีรูป แต่เป็นที่ตั้งความรู้สึกคิดนึก ก็ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นสุข ยึดมั่นในอรูปธาตุ นั้นได้เหมือนกัน. ฉะนั้น กามธาตุ ก็เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น, รูปธาตุ ก็เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น, อรูปธาตุ ก็เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น, ทั้งหมดมันมีได้เท่านี้เพียง ๓ ธาตุ.

ถ้าพ้นจากนี้ ก็จะเป็นนิพพานธาตุ ซึ่งไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นได้ แต่ว่าใครห้ามใครไม่ได้. ใครจะไปยึดมั่นถือมั่นก็ได้; แต่ที่แท้เป็นสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ เพราะว่า ถ้าไปยึดมั่นถือมั่น ก็ไม่มีนิพพาน ไม่มีนิพพานธาตุ ไม่เป็นนิพพานธาตุ. ฉะนั้น ธาตุเหล่านี้ก็เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น จะเป็นกามหรือเป็นรูปเป็นอรูปแล้วก็เป็นทุกข์ในที่สุด. นิพพานไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น; ใครขึ้นไปยึดมั่นถือมั่นเข้า ก็เป็นความทุกข์อีกแบบหนึ่ง ไม่มีประโยชน์อะไร ก็แปลว่าธาตุทุกธาตุ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น.

พึงศึกษาให้เข้าใจว่าธาตุทุกธาตุ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น

แม้จะแยกเป็นสังขตธาตุ-ธาตุมีปัจจัยปรุงแต่งทั้งหมดทั้งสิ่ง มีมากมายนับไม่ไหว นี้ก็ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น; แม้เป็นอสังขตธาตุ ไม่มีอะไรเป็นปัจจัยปรุงแต่งและมีเพียงอย่างเดียว นี้ก็ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นอยู่นั้นแหละ. พึงถือว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ว่าเราก็ตาม ว่าของเราก็ตาม ไม่ว่าจะ เป็นสังขตธาตุ หรืออสังขตธาตุ.

ทั้งหมดนี้เป็นการสรุปใจความให้สั้น ๆ ย่อ ๆ เข้ามาอีกครั้งหนึ่ง จากการบรรยายหลาย ๆ ครั้ง ว่า ธาตุทั้งปวงนี้ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นตาม

ธรรมชาติ; แต่คนเราก็ไปยึดมั่นถือมั่นเอาจนได้ **เพราะอำนาจของความไม่รู้**ว่านี่ไม่**ควรยึดมั่นถือมั่น**. ลักษณะหรือภาวะที่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น นั้นลึกเกินไป, คือเป็นปรมาตมภาวะ ซึ่งลึกเกินไป มองไม่เห็นจึงได้ไปหลงรัก หลงยึดมั่นถือมั่น. หรือว่าโกรธด้วยยึดมั่นถือมั่น, หรือไปสงสัย ไปพัวพันด้วยความยึดมั่นถือมั่น. พุทกลับกันอีกทีหนึ่งว่าไปยึดมั่นถือมั่น สำหรับจะรักก็มี, ยึดมั่นถือมั่นสำหรับจะเกลียดก็มี, สำหรับจะกลัวก็มี สำหรับจะพะวงสงสัยลังเลก็มี; **เป็นเรื่องความยึดมั่นถือมั่นแล้วก็ต้องเป็นทุกข์ทั้งนั้น.**

ถ้าเราทราบว่า เราไม่ต้องยึดมั่นถือมั่น เพื่อจะเป็นทุกข์อย่างนั้น ๆ; เราต้องการอะไรก็ทำไป ตามที่ควรจะต้องการ ให้สำเร็จประโยชน์ที่จำเป็นที่จะต้องการ; เช่น จะกิน จะอยู่ จะนุ่ง จะห่มอะไรก็ทำไป โดยที่ว่าทุกสิ่ง**เป็นธาตุธรรมชาติ** **อย่าไปยึดมั่นถือมั่น**. นี่เริ่มแสดงให้เห็นว่า การปฏิบัติธรรมนี้จำเป็นอย่างไร ที่เราจะต้องไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง จึงจะไม่มีทุกข์.

ที่นี้เรามองดูต่อไปว่า **เราต้องอยู่ด้วยเหตุ ปัจจัย แวดล้อม** **ปรุงแต่ง** ตามที่จำเป็นอย่างไร.

ข้อนี้รับรู้กันทั่วไปแล้วว่า ถ้าสำหรับชีวิตล้วน ๆ เราจะต้องมีอาหารกิน เราจะต้องมีเครื่องนุ่งห่ม เราต้องมีที่อยู่ ที่อาศัย เราจะต้องมีหยูกยา หรือการบำบัดโรคภัยไข้เจ็บ นี้อย่างน้อยก็ ๔ อย่างแล้ว. สืออย่างดังกล่าวนี้ ถ้าดูให้ดี ก็**เป็นธาตุทั้งนั้นแหละ** : **อาหาร** ก็เป็นธาตุใดธาตุหนึ่ง ประกอบกันขึ้นเป็นอาหาร, **เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม**ชนิดไหนก็ตามใจ ชนิดไหนก็ล้วนแต่เป็นธาตุชนิดหนึ่ง, **ที่อยู่อาศัย** บ้านเรือน **เครื่องใช้**ไม้สอยรอบตัวเราก็เป็นธาตุ เป็นธาตุใดธาตุหนึ่งซึ่งประกอบกันอยู่ **สักว่าธาตุเท่านั้น**, ยาสำหรับแก้โรคภัยไข้เจ็บ ก็ยังเป็นธาตุที่เห็นได้ชัด ๆ ว่าประกอบขึ้นด้วยธาตุนั้นธาตุนี้อันนี้; ทุกสิ่งล้วนเป็นธาตุ.

ปัจจัยสี่อย่างนี้ประกอบอยู่ด้วยธาตุ เป็นธาตุ; แต่เราก็ไม่เคยคิดอย่างนั้น เราไปยึดมั่นถือมั่น ขนาดที่ว่าจะต้องเกิดความรักขึ้นมา ความโกรธขึ้นมา อะไรขึ้นมา จนเป็นทุกข์ได้ด้วยกัน ทั้งนั้นแหละ. ฉะนั้น **ถ้าใครจะทำได้ด้วยตนเอง อย่าให้เกิดความทุกข์ยาก ลำบากใจขึ้นมา** เพราะการกิน การนั่ง การห่ม การอยู่ การเจ็บไข้แล้ว; คนนั้นก็เรียกว่า **มีธรรมะในพระพุทธศาสนา หรือปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ถูกต้องในเรื่องธาตุ.**

นี่เป็นการแสดงให้เห็นแล้วขึ้นมารูปหนึ่งว่า การปฏิบัติที่เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุนั้น จะต้องมีอะไรบ้าง.

การปฏิบัติที่เราพุทธบริษัท จะพึงปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุนี้ มีได้หลายแบบ หรือหลายสิบแบบ; แต่รวมความแล้ว **ต้องถึงถึงความไม่ยึดมั่นถือมั่นในธาตุนั้นทั้งนั้น.** หลักเกี่ยวกับการปฏิบัติที่มีชื่อต่าง ๆ กัน ก็เช่นคำว่า : **ธาตุปัจจุเวกขณะ - พิจารณาที่เกี่ยวกับธาตุ, ธาตุวัตถถานะ - การกำหนดกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ, เหล่านี้เป็นชื่อของกัมมฐานวิปัสสนา หรือการปฏิบัติทางจิตใจ.** ปัจจุเวกขณะ กำหนดเกี่ยวกับธาตุ เป็นคำที่ใช้อยู่ทั่วไปในหมู่ผู้ปฏิบัติ; ดังนั้นจึงถือเอาอันนี้เป็นข้อปฏิบัติหมวดแรก ที่จะเอามาอธิบาย.

หลักปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ

การปฏิบัติเกี่ยวกับธาตุ หรือเกี่ยวกับอายตนะอื่นใดก็ดี ในที่นี้เราจะพูดกันเฉพาะเรื่องธาตูก่อนว่ามันเหมือนกัน จะแบ่งออกไปเป็น ๒ ระยะเวลา :

ระยะที่แรกนั้น ก็ให้เห็นความจริงหรือปรมัตถธรรมของธาตุนั้นก่อน; ระยะที่สอง จะเกิดความคลี่คลายจากการยึดมั่นถือมั่น : ต้องทำให้เห็นความจริง

พิจารณาให้เห็นความจริง ให้รู้จักความจริงก่อน แล้วจึงจะเกิดเป็นความคลายจากความยึดมั่นถือมั่น; เป็น ๒ ระยะอย่างนี้.

ถ้าเราไม่มีความเข้าใจเห็นแจ้งเกี่ยวกับความจริงของสิ่งนั้น ๆ แล้ว เราไม่อาจจะปล่อยวางสิ่งเหล่านั้นได้, คือไม่อาจจะคลายจากความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งเหล่านั้นได้. การที่บอกว่า ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น แล้วคนก็รับปากว่า “ไม่ยึดมั่นถือมั่น” อย่างนี้ มันเป็นไปได้; **ดังนั้นต้องมองลงไปให้ชัดว่า มันเป็นอย่างไร เราจึงยึดมั่นถือมั่นไม่ได้,** หรือขึ้นไปยึดมั่นถือมั่นเข้าจะเป็นทุกข์ขึ้นมาโดยแน่นอน. **ธาตุปัจจุเวกชน** คือพิจารณา หรือ**ธาตุวัตถานะ** คือกำหนดรู้ก็ตาม ก็มุ่งหมายอย่างนี้ มุ่งหมายให้รู้ว่าธาตุนั้นเป็นอย่างไร, แล้วจิตก็คลายถอยออกมาจากความยึดมั่นถือมั่น.

ตอนที่ ๑ เรียกว่าธาตุปัจจุเวกชน

เรื่องธาตุปัจจุเวกชนนี้ ค่อนข้างกับเรามาก เพราะเราได้ยิน ได้ฟัง ได้สวดอะไรกันอยู่ : **ยถาปัจจุยํ ปวัตตมานํ** อย่างนี้เป็นต้น. พระเณรก็ต้องสวดได้ พิจารณาได้, ชาวบ้านก็ได้ยินได้ฟัง. มาอยู่วัดวันแรกเขาให้เรียนบทนี้ก่อน ในฐานะที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา แล้วจึงจะเรียนบทอื่น สำหรับจะบวชเป็นพระ เป็นเณรอีกต่อไป. **หมวดธาตุปัจจุเวกชน : ยถาปัจจุยํ ปวัตตมานํ ธาตุมตตเมเวตํ ยทิทํ ตทูปภุชโก จ ปุคคโล ธาตุมตตโก นิสสตุโต นิชชีโว สุลโย เทานี้แหละ** เป็นบทธาตุปัจจุเวกชนสำหรับจีวร หรือเครื่องนุ่งห่ม.

ในตอนแรก ยถาปัจจุยํ ปวัตตมานํ นี้ ก็คือบอกให้รู้ครึ่งหนึ่งก่อนว่า **สิ่งเหล่านี้มันเป็นแต่สักว่าธาตุที่เป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัย ตามธรรมชาติที่ปรุงแต่งกันอยู่เนืองนิจ;** ยกเอาอาหารขึ้นมาก่อนก็ได้ : **ว่าตัวอาหารนั้นคือสิ่งที่** เป็นธาตุ เป็นไปตามปัจจัยอยู่เนืองนิจ; **คนที่กินอาหารนั้น ก็คือสักว่าธาตุ;** คน ๆ หนึ่ง

ประกอบด้วยธาตุ และสักว่าธาตุ แล้วเป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ. อาหารก็ดี คนกินอาหารก็ดี สักว่าธาตุเท่านั้นเป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัย อยู่เนื่องนิจ; นี่บอกครั้งหนึ่งก่อนอย่างนี้.

อีกครั้งหนึ่งบอกว่า เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นนิสสัตโต-ไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตน, ไม่ใช่ชีโว - ไม่ใช่ชีวะ เจตภูต วิญญาณตัวตน, สุกฺกโย ก็คือว่าง จากตัวตน ว่างจากสิ่งที่ควรถือว่าเป็นตัวตน.

นี่เป็นหลักใหญ่เกี่ยวกับการปฏิบัติ ซึ่งเนื่องกันอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ; เาเอาสิ่งที่จำเป็น ที่มนุษย์จะต้องเกี่ยวข้องกับประจำวันนั้นมาเป็นวัตถุ สำหรับพิจารณา: เาอาหาร เาเครื่องนุ่งห่ม เาที่อยู่อาศัย เายาแก้โรค เหล่านี้มาเป็นหลักสำหรับ พิจารณา ว่าสิ่งนั้นก็ดี คนที่บริโภคใช้สอยสิ่งนั้นก็ดี เป็นสักว่าธาตุ. สำหรับบุคคล คนหนึ่ง ก็ได้พูดมาแล้วหยก ๆ นี้ว่า ประกอบอยู่ด้วยธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาศ วิญญาณ นี่สักว่าธาตุ; ที่นี้ตัวสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ คืออาหาร เครื่องนุ่งห่ม บ้านที่อยู่อาศัย หยูกยา ก็ยังเป็นสักว่าธาตุ ไม่มีชีวิตด้วย ไม่มีวิญญาณธาตุด้วย.

ตอนที่ ๒ พิจารณาเห็นความจริงจะปล่อยวางได้

ขอให้หลุดสำหรับ พิจารณา จนมองเห็นรอบด้านว่า เป็นสักแต่ว่าธาตุ เป็นธาตุ - ธาตุ - ธาตุ ไปหมด, เหลียวไปทางไหนก็เห็นแต่สักว่าธาตุ. เมื่อ เป็นดังนี้ ก็ได้ผลคือว่า ความยึดมั่นถือมั่น หมายถึงเอาเป็นเรา เป็นตัวเรา เป็นของเรา จะค่อย ๆ สลายไปเอง; ถ้าไม่เห็นอันนี้ มันก็จะหมายถึงมันบั้นมือเป็นเรา เป็นของเรา เป็นทรัพย์สินสมบัติของเรา เป็นสิ่งที่จะช่วยให้เรามีความสุขสบาย; หลงรัก หลงพอใจกันอย่างยิ่ง จนเกิดวิตกกังวล จนเกิดเป็นทุกข์ แล้วเป็นทุกข์ชนิดลวงหน้า ด้วย; เป็นทุกข์ลวงหน้า ในส่วนที่อยากจะได้มา, เมื่อเป็นที่พอใจอยากจะได้มา ก็เป็น

ทุกข์ล่องหน้า กระทั่งว่าเป็นทุกข์ล่องหน้าว่า สิ่งนั้นจะตายไป จะวิบัติพลัดพรากตายจากไป ก็เป็นทุกข์ล่องหน้า, หรือบางทีจะเป็นทุกข์ล่องหน้าว่า สิ่งนั้นจะสูญหายไป ก็เป็นทุกข์ล่องหน้า.

อาการทุกข์ทั้งหมดล้วนแต่มาจากความยึดมั่นถือมั่นทั้งนั้น ว่าธาตุ ว่าสิ่งนั้นเป็นของเรา; เราไม่ได้เรียกว่าธาตุแล้ว ถ้าเรารักขึ้นมาเราไม่เรียกว่าธาตุแล้ว; เราจะเรียกว่านั้น นี้ โน่นเป็นของกู ๆ. ถ้าเรียกว่าธาตุแล้ว ก็หมายความว่าเรารู้จักขึ้นมาแล้ว มันก็เป็นของกูไม่ได้. ถ้าที่นี้ไม่รู้จักรู้ว่าเป็นธาตุตามธรรมชาติ ก็ยึดถือว่าของกู เนื้อหนังของกู อะไรของกู ผ่านุ่ของกู ผ่านุ่ของกู อาหารของกู บ้านเรือนของกู ทุกอย่าง ที่จำเป็นแก่ชีวิตก็ล้วนแต่ของกู ๆ; ที่เกินกว่าความจำเป็นก็ของกู ยิ่งขึ้นไปอีก เพราะว่ามันมาให้ความถูกต้อง ถูกใจ.

นี่คือ การปฏิบัติที่เกี่ยวกับคำว่า “ธาตุ” เป็นหลักใหญ่ในเบื้องต้น. เมื่อบุคคลเข้าไปยึดถือในธาตุใดแล้ว ก็เท่ากับธาตุนั้นได้เกิดขึ้นแล้ว ได้ตั้งอยู่แล้ว ได้ปรากฏออกมาแล้วสำหรับบุคคลนั้น ก็เป็นความทุกข์สำหรับบุคคลนั้น; ถ้าบุคคลนั้นมีได้ยึดถือ ธาตุก็มีได้เกิดขึ้น สำหรับที่จะเป็นที่ยึดถือสำหรับบุคคลนั้นเพื่อที่จะเป็นทุกข์. เห็นความจริงข้อนี้แล้ว ก็จะละวางเสียได้.

ตอนที่ ๓ ในการปล่อยวางจะเจ้าถึงนิโรธธาตุได้

ที่นี้ ก็ไม่มีอะไรที่จะเป็นหลักแปลกออกไป ก็เหลือแต่ข้อปลีกย่อย ที่จะช่วยให้เห็นมากขึ้นว่า เราจะต้องปฏิบัติกันอย่างไร. เพราะยึดมั่น ในธาตุโดยความเป็นตัวเราแล้ว ความยึดมั่นนั้นจะทำให้ไม่สิ้นสุด จะมีการยึดต่อ ต่อ ต่อ ต่อกันไปยังธาตุอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกันอยู่อีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็เรื่องกามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ. เพราะไม่รู้เรื่องกามธาตุ ก็ไปยึดมั่นในกามธาตุ; ถ้ารู้กามธาตุเข้า ก็ไปยึดที่รูปธาตุ,

รู้รูปธาตุเข้าอีกก็ไปยึดที่อรูปรธาตุ, จนกว่าจะรู้หมดแล้วก็ไม่ยึดในสิ่งใด; นี้เรียกว่าไปถึงเข้ากับ นิโรธธาตุ. ฉะนั้น การปฏิบัติก็มุ่งเพื่อให้ถึงนิโรธธาตุ คือธาตุที่จะเป็นทีดับความยึดมั่นถือมั่น ทั้งปวงเสีย.

เรื่องแรก จะต้องรู้จักกามธาตุ ว่าเป็นเครื่องเผาผลาญอย่างไร; แล้วก็รู้จักรูปธาตุ ที่สูงขึ้นมากว่ากามธาตุ ว่าก็ยังผูกพันให้หลงไหลอย่างไร; กระทบในอรูปรธาตุ ซึ่งมีความพอใจละเอียด ประณีตสูงสุดขึ้นไปอีก ก็รู้ว่ามันผูกพันอย่างไร ยึดถืออย่างไร. พอเห็นอย่างนี้แล้ว ส่วนที่เรียกว่านิโรธธาตุนั้นก็จะแสดงตัวออกมาเป็นความดับความยึดมั่นถือมั่น ในสิ่งเหล่านั้นเสีย. การปฏิบัติประจำวันของคนเราก็คือดูว่า ธาตุอะไรมันกำลังกระทำ หรือว่าครอบงำ หรือว่าติดอยู่ในจิตใจของเรา.

ปัญหาแรก คือการละกามธาตุ

เรื่องกามธาตุ สำหรับผู้ที่ยังมีวัย มีอายุน้อย ที่ยังเป็นที่ตั้งแห่งกามธาตุมาก กามธาตุรบกวนมาก; ก็พิจารณาเห็นโดยที่ว่ามันเป็นสักว่าธาตุ; พอธาตุนี้เกิดมาแล้ว ก็ทำให้เกิดอาการอย่างนั้น ความรู้สึกอย่างนั้น, รู้สึกอย่างนั้น เหมือนที่เรากำลังหลงไหลพอใจอยู่ หรือเดือดร้อนอยู่ หรือน้ำตาไหลอยู่ เพราะเหตุอันนั้นแหละ. การปฏิบัติก็มีอย่างนั้นเอง จนกระทั่งรู้จักเห็นว่าสิ่งนั้นมันเป็นอย่างนั้น; เราไม่เคยรู้จักไม่เคยทราบว่าเขาเรียกกันว่า กามธาตุ เราก็ไปหลงไหลบูชาเป็นของดีของดีของวิเศษ ของทิพย์ ของสวรรค์อะไรไป.

เหมือนกับที่ว่าในโลกนี้ ในเวลานี้ เขากำลังทำให้หลงอย่างนี้กันมาก แม้แต่การศึกษานั้นก็ยังทำให้คนหลงในเรื่องของกามธาตุ นี้เป็นอย่างมาก; แล้วสิ่งประเล้าประโลมใจทั้งหลาย เรื่องบทเพลง เรื่องอะไรต่าง ๆ เต็มไปทั้งโลกนี้ ที่ส่งออกทางวิทยุทั่วโลก นี่ก็ล้วนแต่ส่งเสริมกามธาตุให้ได้โอกาสที่จะแสดงออกมา เป็นไฟเผา

จิตใจของคนทั้งโลกอยู่. เมื่อทั้งโลกเขานิยมกันไปอย่างนั้นแล้ว โดยระบบก็เอาคนทั้งโลกเป็นส่วนใหญ่ แล้วก็เลยจมลงไปในเกมธาตุ ได้มีความลุ่มหลงเดือนดร้อน แล้วก็ เป็นทุกข์หลายชั้นหลายซ้อนทีเดียว. โลกนี้กำลังลำบากเดือดร้อนอยู่เพราะอำนาจของ สิ่งที่เรียกว่า เกมธาตุ.

ที่นี้ก็น่าสงสารน่าเห็นใจคนหนุ่มคนสาวทั้งหลาย; ไม่มีใครจะมาสอนเรื่องนี้. เขามัวแต่จะหลอกจะลวงให้หลงไหลในเกมธาตุ หรือวัตถุดิบัจจัยเป็นที่ตั้งแห่งเกมธาตุ ยิ่ง ๆ ขึ้นไป; ก็น่าเห็นใจ น่าสงสารเด็ก ๆ วันรุ่น. ขอให้คิดดูเถิดว่า จะต้องทำอย่างไร; จะไปโทษใครก็ได้.

ละเกมธาตุได้ต้องพิจารณาละรูปธาตุ

ครั้งวัยล่วงกาลมาตามลำดับจนในเรื่องเกมธาตุ ไม่ค่อยมีโอกาส หรือว่าไม่เป็นที่ตั้งแห่งโอกาสแล้ว ก็มาปะทะกับสิ่งที่สอง คือรูปธาตุ คือความพอใจในสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งความพอใจ แต่มิใช่เป็นกามารมณ์. เมื่อก่อนนี้เราพอใจในเงิน เพราะว่าเงินซื้อกามารมณ์ได้; แต่พอต่อมาเมื่อไม่ต้องการในกามารมณ์แล้วก็ยังพอใจในเงินเพราะว่าเงินนี้อาจจะให้ความสนุกความสบายอย่างอื่น ซื้อทรัพย์สมบัติ สะสมทรัพย์สมบัติหรืออะไรก็ได้ ซึ่งไม่ใช่กามารมณ์ แต่เอาไว้เลี้ยงลูก เลี้ยงหลานก็ได้ อะไรก็ได้ แม้ไม่ใช่กามารมณ์โดยตรง; ก็เป็นปัญหาเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ อยู่ด้วยรูปธรรมล้วน ๆ เช่น ทรัพย์สมบัติล้วน ๆ เป็นต้น ไม่เกี่ยวกับกามารมณ์.

ละรูปธาตุแล้วพิจารณาละอรูปธาตุ

ถ้ารอดไปได้ในส่วรูปธาตุ ก็ไปติดส่วนที่เป็นอรูปธาตุ ไม่ใช่รูป คือ ไม่มีรูป จะเป็นความละเมอแผ่ฝันก็ได้ จะเป็นบุญเป็นกุศล เป็นเกียรติยศ เป็นชื่อเสียง

อะไรก็ได้ ซึ่งไม่มีรูปก็แล้วกัน ฝั่งแน่นอยู่ที่นั่นก็มีปัญหา มีความทุกข์ได้; แต่เป็นด้านสุดท้าย. ถ้าออกไปจากด้านนี้ได้ ก็จะต้องไปหาความดับสนิท คือนิโรธธาตุ.

ถ้าอย่าให้มีอะไรเข้ามาแทรกแซง ยั่วยุ่มากนัก

มนุษย์เราก็จะเป็นไปเองตามลำดับนี้ : เกิดมาเป็นเด็กวัยรุ่นขึ้นแล้วก็มีปัญหาเฉพาะหน้า คือต่อสู้กับกามธาตุที่มันจะมามากออกไป. พันวัยรุ่นขึ้นมา เป็นพ่อบ้านแม่เรือนก็ต่อสู้กับเรื่องรูปธาตุ จะต้องมามีทรัพย์สมบัติ มีนั่น มีนี่ ต่อมาก็พ้นไปเปลาะหนึ่ง. ในวาระสุดท้ายเป็นเรื่องหวังในสิ่งที่ไม่มีรูป ก็เป็นความหวังจะยึดนั่น ยึดนี้ ยึดโน่นต่อไปอีกแม้แต่ความดีล้วน ๆ อะไรก็ตาม แม้แต่ความไม่มีอะไรก็ตามเถอะ มันก็เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้. ถ้าว่ายังมีชีวิตต่อไปอีก ก็เอือมระอาเหมือนกัน ที่จะยึดถือสิ่งเหล่านั้นเป็นอันสุดท้ายแล้วจึงจะปล่อยวาง ว่าเราจะไม่ต้องการอะไร. ถ้าสังเกตจะเห็นพระบาลีที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน หรือแนะนำสาวกสั่งสอน, คนที่จะตาย คนแก่ที่กำลังจะตายนี้ท่านจะสอนอย่างนี้ทั้งนั้น ว่า อย่างนี้ละแล้วหรือยัง, กามธาตุละแล้วหรือยัง? ละแล้ว, รูปธาตุละแล้วหรือยัง? ละแล้ว; อรูปธาตุละหรือยัง? ก็สิ้นหัว. ถ้าสิ้นหัวเรื่อย ๆ ไปก็น้อมไปสู่นิโรธธาตุ คือดับไม่เหลือได้.

ถ้าว่ามนุษย์เราไม่มีอะไรมาแทรกแซงมากนัก ก็อาจจะเป็นไปได้แบบนี้: เดี่ยวนี้เป็นบาปกรรม หรือว่าอะไร ก็แล้วแต่จะเรียก ของมนุษย์สมัยนี้ มันมีอันนี้ อันโน้นมาแทรกแซงเรื่อย จนคนแก่แล้วก็ยังพ้นด้านของกามธาตุไปไม่ได้สำหรับคนสมัยนี้; แต่ครั้งคนสมัยนี้พ้นกามธาตุไปได้ ยิ่งไปติดรูปธาตุ อรูปธาตุ หนักอยู่ที่นั่น; ออกไปไม่ได้ จนวาระสุดท้ายก็สลัดทิ้งอะไรไม่ได้ มียุ่งเรื่องนุ่งนังอยู่ด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงดับไม่เหลือไม่ได้ เป็นนิโรธธาตุไม่ได้. เกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็มีคำสอนว่า ฝ่ายที่ไปไม่รอด นั่นก็เพราะว่า ไปข้องอยู่กับกาม; พอออกจากกามได้แล้วก็ไปข้อง

อยู่กับรูป, ออกจากรูปได้แล้ว ก็ไปติดอยู่ที่อรูปรู แล้วก็ไม่เคยรู้เรื่องนิโรธเสียเลย. นี่แหละสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ชนิดนี้ ย่อมเวียนมาหาการเกิดใหม่ - เกิดใหม่ - เกิดใหม่ อยู่ในสิ่งที่ตัวกำลังยึดมั่นถือมั่นอยู่นั้นแหละ. บางคนก็ตาย หรือยึดมั่นจนตายในกามธาตุ, บางคนก็ยึดมั่นจนตายในรูปธาตุ เป็นปุโสมนเฝ้าทรัพย์ไป, บางคนมันก็ยึดมั่นในอรูปรูธาตุเรื่องดี เรื่องเกียรติ เรื่องอะไรไป ก็ดับไม่ได้ ก็มาเกิดอย่างนี้ อีกรื้อย่อยไป; จะเป็นการเกิดหลังจากเข้าโลงแล้ว หรือว่าเกิดที่นี้ เดียวนี้ข้าซากก็ตาม ล้วนมีหลักเกณฑ์อย่างนี้ทั้งนั้น.

ฝ่ายที่ตรงกันข้าม

ฝ่ายที่ตรงกันข้ามก็คือ สัตว์ที่รู้ว่ากามธาตุเป็นอย่างไร, รอบรู้กามธาตุว่า เป็นอย่างไร, ว่ารูปธรรม ที่ไม่เกี่ยวกับกามเป็นอย่างไร; แม้ในรูปธรรมที่ละเอียด ประณีตก็ไม่เข้าไปติด ไม่เข้าไปหมายมั่น ก็เลยออกมาได้ด้วยอำนาจของนิโรธธาตุ. เพราะถ้ากามธาตุ รูปธาตุ อรูปรูธาตุ ไม่มาขวางอยู่แล้ว นิโรธธาตุก็แสดงตัวได้เอง; เมื่อมีอะไรมาขวาง คือความยึดมั่นถือมั่น ปิดบัง ก็ไม่มีโอกาสที่ความปล่อยวางนั้นจะ แสดงออกมา.

นี่เห็นได้ว่าไม่ใช่เรื่องของใครที่ไหน เป็นเรื่องของคนทุกคนทั้งที่นิ่งอยู่ที่นี้ และไม่ได้มานั่งอยู่ที่นี้; พอมาติดอยู่ในบ่วงเหล่านี้ของกามธาตุ ของรูปธาตุ ของอรูปรูธาตุ เวียนวนอยู่ในวัฏฏสงสารนี้ มีภพใหม่เรื่อยในธาตุเหล่านี้แล้ว เมื่อไรจะออกไปได้. ธรรมชาติก็จำกัดเวลาให้ เข้า, ให้มีอายุประมาณ ๑๐๐ ปี ก็เดินมาซิ, เดินจากกามธาตุ มาหารูปธาตุ อรูปรูธาตุ แล้วก็พอเหมาะที่ว่า วัฏฏสุดท้ายของชีวิตนี้ จะพบกับความสลัดทิ้งออกไปหมด ไม่เหลือสักธาตุเดียว; นี่ก็เป็นนิโรธธาตุ.

อย่างนี้เรียกว่าเป็นพุทธบริษัท คือเป็นผู้รู้, พุทธ แปลว่า รู้ ๆ คือลืมนตา; ลืมตาคือเห็นว่าอะไรเป็นอย่างไร ตามที่เป็นจริง. อย่างนี้จึงจะเรียกว่า พุทธ-

บริษัท; ถ้าไม่อย่างนั้นก็ต้องตาย หรือจมอยู่ที่นั่น : สัตว์น้ำก็ตายจมอยู่ในน้ำ สัตว์บกก็ตายจมอยู่ในแผ่นดิน สัตว์บนต้นไม้ก็ตายค้างอยู่บนต้นไม้; ล้วนแต่ตายจมอยู่ที่นั่นทั้งนั้นแหละ จะไม่ตายก็เพราะว่าออกไปเสียจากที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นเหล่านั้น.

การถอนจิตออกมาเสียจากธาตุที่ปรุงแต่ง

ข้อปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ ให้พระสาวกนำมาสั่งสอน หรืออะไรก็ตาม ก็มีตรึงกันอยู่ที่ว่า ให้ถอนจิตออกมาเสียจากบรรดาธาตุที่เป็นของปรุงแต่ง, สฬพหุสงขารธาตุ-ธาตุที่เป็นของปรุงแต่งทั้งปวง เราต้องถอนจิตให้ถอยออกมาเสียจากธาตุเหล่านั้น แล้วก็โน้มจิตไปยังอมตธาตุ-ธาตุที่ไม่ตาย คือ **นิพพาน** ซึ่งบางทีก็เรียกว่า **วิสังขาร**, บางทีก็เรียกว่า **อสังขตธาตุ**. วิสังขารก็คือไม่มีการปรุงแต่ง, อสังขตธาตุก็คือไม่ถูกปรุงแต่ง อมตธาตุก็คือไม่ตายอีกต่อไป เพราะมันไม่มีการเกิด ไม่มีการเปลี่ยน; อย่างนี้ก็เรียกว่า อมตธาตุก็ได้ นิพพานธาตุก็ได้.

ครั้งแรกของแรกปฏิบัติก็ว่า “ถอนจิตออกมาเสียจากธาตุที่ปรุงแต่งทั้งหลาย; **โน้มจิตไปสู่ธาตุที่ไม่ปรุงแต่งเลย**” มีสองประโยคเท่านั้น. ถ้าทำได้อย่างนี้ก็รู้ว่า “เข้าถึงแล้ว ถึงนิโรธธาตุแล้ว ถึงนิพพานธาตุ ถึงอสังขตธาตุแล้ว”; นี้ก็จะบอกออกมาเอง พูดออกมาเอง รู้เอง ว่า**นี่แหละสงบระจับ นี่แหละประณีต**; เป็นบาลีที่สวดกันอยู่บ่อย ๆ เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณฺตี. นี่แหละ สันตะ สงบระจับแล้ว, นี่แหละประณีต คือละเอียดประณีตที่สุด. ความสงบระจับนี้ประณีตละเอียดที่สุด; ยทิทํ สฬพหุสงขารสมฺภโว- นี้ก็คือธรรมเป็นที่ดับแห่งสังขารทั้งปวง, นี้คือธาตุหรือธรรมเป็นที่ดับแห่งสังขารทั้งปวง. สฬพหุปฏิบัติวิสุตฺตโค - นี้คือการสลัดทิ้งออกไปได้ ซึ่งอุปธิทั้งปวง.

พึงรู้จักคำว่าออกไปได้ซึ่งอุปธิทั้งปวง

อุปธินี้เคยอธิบายให้ฟังกันมาแล้วว่า **อุปธินี้คือของหนัก**, “อุปธิ” คำนี้ แปลว่า **เข้าไปทรงไว้ - แยกไว้ - ทนไว้** หรืออะไรก็ตามเถอะ คือว่าเราเข้าไป อยู่ข้างใต้สิ่งนั้นเพื่อจะชู ยก แยกดัน สิ่งนั้นไว้ สิ่งนั้นแหละคืออุปธิ. ตอนนี้อเรา ไม่ยอมปล่อยให้อุปธิ เรายอมให้อุปธิอยู่บนเรา เราแยกไว้ ดันไว้ ทนไว้ เรียกว่า **อุปธิ คือของหนัก** มี ๔ ประการ :-

๑. การบริหารชีวิตร่างกายนี้ก็เป็นของหนัก เรียกว่า **ขนุธูปธิ** ๒.

กิ **เล** **ส**
ที่มันบีบคั้นเราอยู่ บังคับเราอยู่ก็เป็นของหนัก เรียกว่า **กิเลสอุปธิ**. ๓. **ผลกรรมที่** เราจะต้องรับ ไม่มีทางหลีกเลี่ยงนี้ก็เรียกว่า**กมฺมุอุปธิ**; มีหลาย ๆ อุปธิ. ๔. ในที่สุด ที่น่าหวงที่สุด ที่แม้พระพุทธเจ้าก็ตรัสไว้เองว่า **โอบุธิกํ ปุญฺญํ - แม้นุญก็เป็นอุปธิ**, เป็นบุญชนิดที่คนเขาแยกไว้. มีคนเป็นสองพวกอยู่ : บางคนมีกิเลส ยึดมั่นมาก ก็ยึดมั่นบุญเป็นของกู; บุญก็เลยกลายเป็นอุปธิ สุมหัวคนนั้น เป็นของหนัก.

แต่ถ้าคนมีปัญญา ไม่ต้องยึดมั่นว่าบุญของกูก็ได้ ทำบุญไป เพื่อชำระบาปไป; **ทำบุญไปเพื่อชำระบาปไป บุญอย่างนี้ก็ไม่เป็นอุปธิ** ไม่เป็นของหนัก; หรือจะพูดให้ง่ายกว่านี้ ก็ว่าความดีที่เรียกว่าความดี ที่รักกันนัก ที่ชอบกันนักกว่าดี-ดี-ดีนี้ บางที มันก็กลายเป็นอุปธิ เป็นของหนักกดทับจิตใจคนนั้น. คนนั้นต้องร้อนให้เพราะความดี ต้องฆ่าตัวตายเพราะความดี นี้ก็มีอยู่มาก; **ความดีเป็นอุปธิ เป็นก้อนหิน หนักอยู่บน หัวคนนั้น; อย่างนี้ไม่ใช่ดีตามแบบของพระพุทธเจ้า.**

ถ้าเป็น**กุศลจริง** ดีจริง ตามแบบของพระพุทธเจ้าก็คือ จะช่วยลดความชั่ว แล้วก็ไม่ต้องแบกกันอย่างนั้น. ถ้าเรามีไว้สำหรับยึดมั่นถือมั่น สำหรับแบก แล้วก็เป็นอุปธิ เป็นของหนัก เป็น**ความทุกข์เสียเองหมด**ไม่ว่าอะไร. ถ้ามีไว้ใช้ตามหน้าที่

ก็ทำหน้าที่นั้นก็ได้รับผลจากการทำหน้าที่นั้น ก็ไม่มีใครเป็นทุกข์; ฉะนั้น จะมีบุญจะมี
ความดีกับเขาบ้าง ก็จงรู้จักมีในลักษณะที่อย่าให้มันกลายเป็นอุปธิขึ้นมา, อย่าให้มัน
กลายเป็นของหนักขึ้นมา; แต่ให้กลายเป็นของเบา หรือของที่จะช่วยให้เบา ต้องให้
มันเป็นของที่จะช่วยให้ของหนักกลายเป็นของเบา; เช่นว่ากิเลส หรือความทุกข์นี้เป็น
ของหนัก เราสร้างบุญสร้างกุศล สร้างความดีขึ้นมา อย่าให้มันกลายเป็นของหนักอันที่
สอง; ให้มันกลายเป็นเครื่องช่วย ให้ของหนักอยู่นั้นมันเบาขึ้น ๆ.

ดังนั้น ความดี ก็รู้จักช่วยไม่ให้ยึดถือ, บุญจะช่วยชะล้างความยึดถือ,
กุศลจะมาให้ฉลาดในการที่จะไม่ยึดถือ; การมีบุญ มีกุศล มีความดีอย่างนี้ มันช่วย
มาแก้ไข ความยึดถือในของหนักนั้นให้เบาเข้า. ถ้าไม่ทำอย่างนี้ เพราะเข้าใจผิด
เพราะมีนิสัยเข้ายึดถือละโมภโภมาก ถือว่าบุญของกู ดีของกู บุญก็มาเป็นของหนักเพิ่ม
ให้เป็นสิ่งที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔. โดยมากก็มักจะเป็นอย่างนี้ เพราะว่าคนจะต้องยึดมั่นถือมั่น
ในสิ่งที่ตัวชอบใจ บุญก็เลยเป็นอุปธิได้; โอบุญก็ ปุณฺณํ: โอบุญก็ คือเป็นอุปธิ,
ปุณฺณํ ก็คือบุญ.

นี่คือหลักว่า “ถอนจิตออกมาเสียจากธาตุปรุงแต่งทั้งปวง”. บุญก็เป็น
ธาตุปรุงแต่ง เพราะมาจากการปรุงแต่งจึงเกิดบุญ, และบุญนี้ก็ปรุงแต่งอะไรต่อ
ไปข้างหน้า; ฉะนั้นเราต้องชี้ให้ถูกวิธี ถ้าจะปรุงแต่งอะไรต่อไปข้างหน้า ก็ให้มัน
ล้างบาป; หรือว่ามันเป็นของปรุงแต่งมาแล้ว เราก็อย่ายึดมั่นถือมั่นในฐานะเป็นตัวกู-
ของกู, อย่าเป็นตัว เป็นตน. ให้บุญนี้ช่วยล้างบาป ช่วยเป็นหนทาง ช่วยเป็น
บันได ที่จะไปหาฝ่ายที่ตรงกันข้าม คือฝ่ายอมตะ หรือฝ่ายนิพพาน; อย่างนี้เรียกว่า
สลัดออกไปซึ่งอุปธิทั้งปวง.

ต่อไปนี้ก็มีความง่าย ๆ ว่า ตณฺหุขโย - สิ้นตัณหา คือสิ้นความอยากอย่างนั้น
ความอยากอย่างนี้ ความอยากอย่างโน้น; ทุกความอยากมันจะหมดไป เพราะรู้ว่า

ธาตุนั้น ๆ ไม่ควรรยึดถือ; ถอยออกมาเสีย แล้วหันไปหาธาตุที่เป็นที่ดับแห่งความยึดถือ. เมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่น **ไม่มีอุปาทาน เพราะไม่มีอวิชชา มันก็ไม่อยาก** ในทุกแง่ทุกมุม : **อยากได้ก็ไม่มี อยากเป็นก็ไม่มี อยากไม่เป็นก็ไม่มี**; นี้ตามแบบของตัณhamันเป็นอย่างนี้ : **นี่คือสิ้นไปแห่งตัณหา. ถัดจากสิ้นตัณหา ก็คือวิราคะ.**

วิราคะ แปลว่า **คลายออกจนหมดสิ้น** คือคลายความยึดถือจนหมดสิ้น เรียกว่า **วิราคะ**; **วิราคะ**นี้เป็นพวกนิโรธธาตุ คือเป็นวิราคะแล้วเป็นนิโรธ. **นิโรธ**เองคือ**ดับสนิทของการปรุงแต่งของตัวกู-ของกู, คือเป็นนิพพาน** คือจบหรือเย็นหรือสิ้นสุด; **อย่าที่เคยอธิบายมาแล้วมากแห่งว่า นิพพานนี้แปลได้หลายอย่าง :** แปลว่า**ไม่ไปอีกต่อไป; นิ** แปลว่า **ไม่, วน** แปลว่า **ไป, นิพพาน** แปลว่า**ไม่ไปอีกต่อไป**; แต่ยังมี**ความหมายมากกว่านั้น** คือ**ไม่อยู่ที่ไหนด้วย. หรือจะแปลนิพพานว่าไม่เสียบแทง, นิพพานนี้แปลว่า ไม่เสียบแทง** คือ**ไม่เป็นทุกข์; หรือแปลว่าดับหมด ดับร้อนหมด มันก็เย็น.**

แม้**นิพพาน**นั่นเองก็ **เป็นสักว่าธาตุ** จะเรียกว่า **อมตธาตุ, จะเรียกว่า อสังขตธาตุ**; เรียกให้เพราะอย่างไรก็สักแต่**ว่าธาตุ. ฉะนั้น ออกมาเสียจากธาตุปรุงแต่ง มาสู่ธาตุที่ไม่มี**การปรุงแต่ง **พูดสองคำก็จบ; แต่แล้ว**ก็**ทำกันไม่ถนัดนัก.**

การพิจารณาธาตุในฐานะแห่งอานาปานสติ

ที่นี่จะให้ละเอียดปลีกย่อยออกไป เกี่ยวกับการปฏิบัตินี้ **เราก็ต้องศึกษามาถึงคำที่พระพุทธเจ้าท่านสอนพระราहुล. ตรงนี้** **เดี่ยวใครจะคิดว่า** **พระพุทธเจ้า**คงจะรักพระราहुล**มาก; นี่ก็**ป้องกันไว้เสียก่อนว่า **พระพุทธเจ้า**ท่าน**ไม่ได้รักพระราहुล**มากเกินกว่า **พระเทวทัต หรือช่างนาฟ้าคีรี หรือใครก็ตามใจ** **ดังที่อรรถกถากล่าวไว้. พระเทวทัตนั้นเป็นศัตรูของพระพุทธเจ้า, ช่างนาฟ้าคีรีนั้นคือ** **ช่างที่เขาปล่อยมา**

ทำร้ายพระพุทธเจ้า; พวกพระอรรคกาจารย์ก็ให้น้ำหนักไว้ดีว่า พระพุทธเจ้ามีน้ำพระทัยเสมอกันในระหว่างพระราहुล ซึ่งเป็นพระโอรสของท่านกับบรรดาข้าศึก ศัตรูทั้งหลาย; พระพุทธเจ้าก็ต้องสอน ต้องเห็นแก่พระราहुล ก็ต้องสอนพระราहुลในฐานะที่ควรจะสอน.

พระพุทธเจ้าทรงสอนพระราहुลว่า **“ให้ทำอานาปานสติ”**. อานาปานสตินี้มีความหมายกว้าง คือกำหนด**ธรรมชาติหรือความจริง** **ข้อใดข้อหนึ่งไว้ทุกครั้ง** **ที่หายใจออกและหายใจเข้า**; อย่างนี้เรียกว่า ทำอานาปานสติทั้งนั้น. พระพุทธเจ้าท่านสอนพระราहुลให้ทำอานาปานสติ โดยไปกำหนดธาตุ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุ วิญญูณธาตุ ทีละธาตุ ทีละธาตุไป; เช่นว่าปฐวีธาตุนี้ก็ต้องการให้เห็นทั้งข้างในและข้างนอก ว่าที่เป็นอยู่ในกายนี้ก็ดี เป็นอยู่นอกกายก็ดี ให้เห็นตามที่เป็นจริง ว่ามันเป็นธาตุ เป็นไปตามธรรมชาติ เป็นธาตุอยู่ตามธรรมชาติ.

ขอให้จำคำนี้ไว้ด้วยว่า **“เป็นธาตุอยู่ตามธรรมชาติ”** ตามเหตุ ตาม**ปัจจัยของมันเอง** มันจึงเห็นชัดว่า เนตัมม - นั่นมิใช่ของเรา, เนโสหสมฺมุณี - นั่นมิใช่เป็นเรา, น เมโส อตฺตา - นั่นมิใช่อัตตาของเรา. ในธาตุหนึ่ง ๆ ก็เห็นอย่างนี้ทั้งนั้น ทุกธาตุไป : **นั่นมิใช่ของเรา นั่นมิใช่เป็นเรา นั่นมิใช่เป็นอัตตาของเรา** **ทุกครั้ง**ที่หายใจออก หายใจเข้า; หมายความว่าไม่ใช่ให้ท่องตามตัวหนังสือ แต่ให้รู้สึกด้วยจิตสใจอย่างชัดเจนละเอียดลออ ถูกต้อง อยู่ทุกครั้ง ที่หายใจออก และหายใจเข้า.

การเจริญอานาปานสติ เกี่ยวกับธาตุเป็นอย่างนี้; มีอุปมาอย่างไร มีวิธีอย่างไร : **พิจารณาให้เกิดความเห็นชัดอยู่รู้สึกอยู่ว่า** โอ๊ย, มัน**เป็นธาตุตามธรรมชาติ** **จริงแท้** **ไม่มีทางที่จะเป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา** หายใจออกหายใจเข้าอยู่ด้วยความจริงอันนี้.

ที่นี้ก็ทรงสอน เพื่อจะประกอบกรกระทำอย่างนี้ให้ง่ายขึ้น คือให้ทำพร้อมกันไป : เมื่อทำอานาปานสติ ก็ให้ทำอย่างนั้น; **เมื่ออยู่ตามธรรมดา** ก็ทำความเข้าใจรู้สึกว่า ให้ทำจิตใจนี้เหมือนปฐวีธาตุ, **ให้ทำจิตใจของเราเหมือนปฐวีธาตุเหมือนอาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ.**

ที่ว่า**ทำจิตใจให้เหมือนปฐวีธาตุ** นี้ก็หมายถึงธาตุข้างนอก คือดิน แผ่นดินนี้แหละปฐวีธาตุ; ธาตุข้างนอกแผ่นดิน นี้ถือเอาตามความรู้สึกสามัญสำนึก ก็ว่า**ใครจะทำอะไรลงไป ดินมันก็ไม่ว่าอะไร** ใครจะถ่ายปัสสาวะ อุจจาระรดก็ไม่ว่าอะไร ใครจะเอาน้ำหอมมารดมันก็ไม่ว่าอะไร, ใครจะเอาไฟมาเผา เอาน้ำมารดมันก็ไม่ว่าอะไร; นี่เป็นปกติอย่างนี้ เรียกว่าลักษณะของปฐวีธาตุ. **เราจึงทำจิตใจให้เหมือนดิน.**

โดยทำนองเดียวกัน **ทำจิตใจเหมือนน้ำตามธรรมชาติ** ใครจะทำอะไรลงไปก็ไม่ว่าอะไร. **ทำจิตใจเหมือนไฟตามธรรมชาติ** ใครจะเอาอะไรใส่ลงไป ไฟก็ไม่ว่าอะไร ก็ทำไปตามธรรมดา ไปตามเรื่อง ไม่ว่าอะไร. แม้กระทั่งลมอันสุดท้ายก็เหมือนกัน ลมนี้ ใครจะใส่อะไรลงไป ก็ไม่ว่าอะไร.

ที่นี้**ทำจิตใจเหมือนอากาศธาตุ.** อากาศธาตุนี้ใช้คำแปลตกอยู่ว่า อากาศ น กตฺถจฺจิ ปตฺติฏฺฐจฺจโธ; อากาศ คืออากาศไม่ได้ตั้งอยู่ที่ไหน, คือความว่าง แล้วมันก็ไม่ได้มีอะไรตั้งอยู่ที่ไหน. นี่ก็คือ**ทำจิตใจให้ว่างเหมือนอย่างอากาศ** ที่ไม่ได้ตั้งอยู่ที่ไหน ไม่ไปติดอยู่ที่ไหน ไม่ไปตั้งอยู่ที่ไหน ไม่มีการตั้งอยู่ที่ไหน จึงจะเรียกว่าอากาศหรือความว่างได้. อันนี้ลึกหรือสูงกว่าสี่อย่างข้างต้น.

ทำจิตใจเหมือนดิน น้ำ ไฟ ลม นี้ก็เห็นง่าย ๆ, ทำจิตใจเหมือนอากาศนี้คือไม่ให้มันตั้งอยู่ที่ไหน ทำไม่ให้มันไปตั้ง ไปเกาะเกี่ยวอะไรอยู่ที่ไหน จึงจะเป็นอากาศ. นี่คือคำตรัสของพระพุทธเจ้าแก่พระราหุลว่า “เธอจงทำจิตใจเหมือนปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ”.

ที่นี้เราก็ตีตามหลักนี้ได้ : **ทำจิตใจให้เหมือนธาตุ**; นี่ฟังให้ดี เดี่ยวจะเข้าใจว่า พุทกลับไปกลับมา. ที่ว่า**อย่ายึดมั่นธาตุ**ว่าเป็นเรา เป็นของเรา นั้น**เป็นความหมายหนึ่ง** คืออย่าไปเอาธาตุดิน ธาตุน้ำ มาเป็นตัวกู-ของกู; แต่เมื่อปฏิบัติทางจิตใจนี้ กลับพูดว่า **ทำจิตใจปกติ มั่นคงเหมือนกับดิน น้ำ ไฟ ลม**ไม่หวั่นไหวทางดี ทางร้ายอะไรหมด แล้วก็ให้เหมือนกับอากาศธาตุ คืออย่าไปตั้งอยู่ที่ไหน อย่าไปติดอยู่ที่ไหน อย่าไปเกาะอยู่ที่ไหน.

การเห็นความไม่มีสาระของธาตุ

ในที่สุดนี้ก็มาถึงคำสอน **ที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ สำหรับผู้มีจิตพ้นจากธาตุ**ว่าเขาปฏิบัติกันอย่างไร. พระพุทธเจ้าได้ตรัสในสูตรหนึ่งเรียกว่า **ฉวิไล-ธนสูตร**; ตรัสไปในทำนองว่า คนที่ปฏิบัติถูกต้องนั้นเขาปฏิบัติอย่างไร; นับแต่เขาครองเหย้า ครองเรือน มีบุตร ภรรยา สามี.เขามอง**เห็นความไม่เป็นสาระ**อะไรแห่งความเป็นภรรยา สลวนแต่เป็นความคับแคบ เป็นการกระทบกระทั่ง เป็นทางมาแห่งธุลี คือกิเลส แล้วก็ออกบวช.

ที่นี้ผู้ออกบวชแล้ว ก็ปฏิบัติตามลำดับ นับตั้งแต่เรื่องง่าย ๆ : เรื่องศีล เรื่องอุตงค์ จนมาถึงเรื่องปฏิบัติเกี่ยวกับธาตุ ก็มีคำตรัสว่า **กุลบุตรนั้นบวชแล้วปฏิบัติแล้ว เขายืนยันการปฏิบัติของเขาเป็นลำดับมาว่า ได้ความถูกต้องมาอย่างไร :-**

ประโยคที่ ๑. ว่า **“ข้าพเจ้าเข้าถึงปฐวีธาตุโดยความเป็นอนัตตา”.** นี่หมายความว่า ผู้บวชคนนี้เขาเอาจริง เข้ามาถึงจุด ๆ หนึ่ง จนยืนยันว่า **“ข้าพเจ้าเข้าถึงปฐวีธาตุ โดยความเป็นอนัตตา”.**

ปฐวีธาตุก็เป็นส่วนหนึ่ง ที่ประกอบอยู่แห่งร่างกายนี้แหละ เข้าถึงตัวมัน **รู้ความจริงตลอดไปรุ่งไปในตัวปฐวีธาตุนี้โดยความเป็นอนัตตา** ก็คือไม่มีอัตตาไม่เป็นอัตตาอยู่ที่ไหนเลย แล้วก็ได้เข้าถึงซึ่งอัตรตาอันอาศัยปฐวีธาตุ.

นี่หมายความว่า อาจารย์บางพวกที่เคยสอนกันมา แม้เขาเองเมื่อยังไม่เคยบวช เขาก็เชื่อตามคำสอนของอาจารย์แต่ก่อน ๆ ศาสตราก่อน ๆ โน้น ว่ามีอัตตา คือตัวตนซึ่งอาศัยอยู่ที่ปฐวีธาตุ. เขาอาจจะเคยโง่ เคยหลง เคยเชื่ออย่างนั้นมาก่อนแล้วก็ได้; ครั้นเขาบวชแล้ว เขาพิจารณาตามทางของพระพุทธเจ้าแล้ว เขาเห็นปฐวีธาตุ โดยความเป็นอนัตตาแล้ว ก็มิได้เห็นว่ามีอัตตา ที่อาศัยอยู่ที่ปฐวีธาตุ. ในอาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ. เขาเห็นอย่างเดียวกันทั้ง ๖ ธาตุเลยกระทั่งวิญญานธาตุ.

ประโยคที่ ๒ “ข้าพเจ้ารู้ชัดว่าจิตของข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้ว”, ที่ว่าเมื่อเห็นอยู่ทั้ง ๖ ธาตุ ในลักษณะอย่างนั้น “ข้าพเจ้าก็รู้ว่าจิตของข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้ว” ก็คือหลุดพ้นจากความเข้าไปยึดมั่นในธาตุนั้น ๆ โดยความเป็นเรา เป็นของเรา หรือเป็นอัตตาของเรา เพราะว่าเดี๋ยวนี้มันได้สิ้นคลาย ดับ สละ และสลัดคืน; นี่เป็นวิธีพูดในภาษาบาลี : ว่าเดี๋ยวนี้ เราสิ้น; แปลว่า ขยะ เรียกว่า สิ้น, ที่นี้เราคลายออกจนหมด เรียกว่า วิราคะ, เดี่ยวนี้เราดับหมด นี้เรียกว่า นิโรธ, เดี่ยวนี้เราสละแล้ว เรียกว่า จาคะ, เดี่ยวนี้เราสลัดคืนแล้ว เรียกว่า ปฏินิสสัคคะ; ๕ คำนี้แทนกันได้ มีความหมายประกอบกันเข้าให้สมบูรณ์ ไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยงได้ ว่าเดี๋ยวนี้สิ้นแล้ว เดี่ยวนี้คลายออกหมดแล้ว.

สิ้นในที่นี้ก็คือ สิ้นความยึดมั่นถือมั่น เพราะถูกทำลายด้วยปัญญา ด้วยวิชา ไม่เห็นอะไรที่จะยึดมั่นได้ ก็สิ้นความยึดมั่นถือมั่น.

ในกิริยาอาการที่เรียกว่าสิ้นนั้น มองดูอีกเหลี่ยมหนึ่งมันคลายออกทันที; เพราะเมื่อก่อนมันไปกอดรัดไว้ไม่ยอมปล่อย จับฉวยไว้ไม่ยอมปล่อย. ที่นี้พอความยึดมั่นนั้นสิ้นไป ก็มีอาการเหมือนกับคลายมือ คลายออกหมด.

คำว่าดับแล้ว ก็คือดับแห่งอุปาทานว่าตัวกู-ว่าชอบกูในสิ่งนั้น เช่นว่า ปฐวีธาตุเป็นตัวกูหรือว่าปฐวีธาตุเป็นของกู หรือว่าเป็นอัตตาของกู นี่ดับหมด. **ดับตัวกู-ของกูนั้นเสียในปฐวีธาตุนั้น; ที่ว่าเป็นอันสละแล้ว** ก็หมายความว่า ไม่มีความถือเอาไว้ ว่าเป็นเราเป็นของเรา; เรียกว่า **สละ** คือปล่อยให้มันหลุดล่องไป.

ที่มีคำว่า “**สลัดคืน**” ความหมายนี้เข้าใจยากหน่อย; แต่อยากจะให้ เข้าใจกันสักอย่างหนึ่งว่า คำว่า “สลัดคืน” นี้คือคืน “**เจ้าของเดิม**”. หมายความว่า ธาตุทั้งหลายเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ, ธรรมทั้งหลายสักว่าธาตุตามธรรมชาติ เป็นไปตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ ตามธรรมชาติ; **ธรรมชาตินั้นแหละคือเจ้าของเดิม**. ที่นี้ สลัดคืนก็สลัดคืนให้เป็นของธรรมชาติ : คืนธาตุคืนไปให้ธรรมชาติ ธาตุน้ำ ธาตุอะไร ก็คืนไปให้ธรรมชาติ เป็นธรรมชาติ เป็นสักว่าตามธรรมชาติ.

“เดี๋ยวนี้ข้าพเจ้านี้มีจิตหลุดพ้นแล้ว เพราะว่าได้สิ้นแล้ว คลายแล้ว ดับแล้ว สละแล้ว สลัดคืนแล้ว” ก็ได้ความว่าสิ้นจากความยึดมั่นถือมั่นอย่างหนึ่ง, แล้วก็สิ้นจากความเคยชินในความยึดมั่นถือมั่นด้วย. คำที่เรียกว่า เจตโสอิฏฐฐานา-ภินิเวसानุสยา : สิ้นจากความเคยชินในการถึงทัพบและการฝังเข้าไปแห่งจิต. นั้นแยก ให้เห็นได้ดังนี้ : **เจตโส - ทางจิตใจ, อิฏฐฐาน - คือการถึงทัพบ ตั้งทัพบ, อภินิเวส** แปลว่า **เข้าไป, อนุสย** แปลว่า **นอนตาม. นอนตาม นี้คือความเคยชิน เป็นสันดานไปเลย; อภินิเวส - ในการที่จะเข้าไป; อิฏฐฐาน - การตั้งทัพบ, เจตโส - ทางจิตใจ บนธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น.**

ที่นี้ “**ข้าพเจ้าหมดแล้ว สิ้นแล้ว คืนแล้ว จากสิ่งชนิดนั้น**” นี้เพราะว่า อุปาทาน เดียวนี้ก็หมดแล้ว, และความเคยชินที่จะมีอุปาทานนั้นก็หมดแล้ว; แปลว่า **สิ้นแล้วจากอุปาทาน และจากความเคยชินแห่งอุปาทาน** ซึ่งแต่ก่อนนี้มันเคยอาศัย อยู่ที่ปฐวีธาตุ. หมายความว่า แต่ก่อนนี้ความโง่ความหลง ความยึดมั่นอะไรของเรา

มันเคยอาศัยอยู่ที่ปฐวีธาตุ ก็เลยเลิกกันสำหรับปฐวีธาตุ. อาโปธาตุก็เป็นอย่างเดียวกัน, เตโชธาตุก็เป็นอย่างเดียวกัน วาโยธาตุก็อย่างเดียวกัน อากาศธาตุก็อย่างเดียวกัน; แม้ที่สุดแต่วิญญาณธาตุนั้น ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นมากกว่าสิ่งใดก็เป็นอย่างเดียวกัน. เดียวนี้รู้ว่าวิญญาณธาตุนี้เกิดมา ก็เพราะมีการสัมผัสระหว่างอายตนะภายนอกภายใน; ดังเช่นจักขุวิญญาณเป็นต้น เกิดวิญญาณธาตุ เกิดวิญญาณขึ้นมา.

ประโยคที่ ๓ ว่า “ข้าพเจ้าเมื่อเห็นอยู่ รู้อยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นแล้ว จากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นในธาตุทั้งหลาย ๖ อย่างนั้น”. นี่ประโยคที่ ๓ เขาว่า “ข้าพเจ้าเมื่อเห็นอยู่ รู้อยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ยึดมั่นในปฐวีธาตุ ในอาโปธาตุ ในเตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ ๖ อย่างเหล่านั้น”.

นี่เป็นเรื่องสรุปผลของผู้ปฏิบัติ ที่ปฏิบัติอย่างถูกต้องในการปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ. สรุปขึ้นมาได้เป็นข้อความของกุลบุตรคนหนึ่ง ผู้ปฏิบัติถูกต้อง. จะกล่าวทวนซ้ำดังนี้ :-

ประโยคที่ ๑ “ข้าพเจ้าเข้าถึงปฐวีธาตุ โดยความเป็นอนัตตา มิได้เข้าถึงซึ่งอัตตา อันอาศัยปฐวีธาตุนั้น” นี่ประโยคหนึ่ง.

ประโยคที่ ๒ “อนึ่งข้าพเจ้าย่อมรู้ชัด ว่าจิตของข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้ว เพราะความสิ้น ความคลาย ความดับ ความสละ และความสลัดคืน จากเจตโส อธิภูฐาน อภินิเวसानุสยา”; อุปาทานนี้จะอยู่ได้ก็เพราะมีเจตโสอธิภูฐานาภินิเวसानุสยาฯ คั่นอันหนึ่งเป็นเหมือนเชือกของความเคยชิน; อีกอันหนึ่งเป็นตัวการกระทำที่ออกมา ๗ จากความเคยชิน.

ประโยคที่ ๓ “ข้าพเจ้าเมื่อรู้อยู่ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นในธาตุทั้งหลายหกอย่าง เหล่านี้แล”.

นี่คือคำที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเล่า ถึงการที่กุลบุตรคนหนึ่ง ออกบวชจน บรรลุพระอรหันต์เป็นอย่างนี้.

ที่นี้แม้สาวกของพระพุทธเจ้า เช่นพระกัจจายนะเป็นต้น ก็กล่าวข้อความอย่างเดียวกัน แต่ที่พบมานี้ เป็นเรื่องที่พูดในชั้นที่ ๕. พระกัจจายนะก็แนะนำสอน ให้ปฏิบัติว่า เพราะว่ามัน หรือว่าคลาย หรือว่าดับ หรือสละ หรือสลัดคืนเสียได้ ซึ่งราคะ ซึ่งมันทิ ตลอดจน เจตโส อธิฏฐานาภินเวसानุสยา. อย่างที่ว่าเมื่อตะกี้นั้น ซึ่งมีอยู่ในรูปธาตุ ในเวทนาธาตุ ในสัญญาธาตุ ในสังขารธาตุ ในวิญญาณธาตุตั้ง ๕ นี้. จิตนี้ก็เป็นจิตที่กล่าวได้ว่า หลุดพ้นดีแล้ว เพราะมัน เพราะคลาย เพราะดับ เพราะสละ เพราะสลัดคืน ซึ่งความกำหนัด และความเพติดเพลิน หรืออนุสัย ที่เข้าไปตั้งทับ ด้วยจิตใจในธาตุตั้ง ๕ นั้นแหละ; จึงเกิดภาวะอันใหม่แก่จิต จนกล่าวได้ว่า จิตนี้เป็นสวิมุตต์ -พ้นวิเศษแล้วด้วยดี ดังนี้.

นี่ก็คือข้อที่เราจะต้องทราบในตอนท้าย ๆ ของเรื่องเกี่ยวกับธาตุ หรือปรมัตถ-ธรรม เกี่ยวกับธาตุว่า จะต้องปฏิบัติอย่างไร ซึ่งได้อธิบายมาในวันนี้; สรุปได้ เป็นใจความว่า หลักข้อแรกที่สุดก็คือโดยความเป็นธาตุ เป็นไปตามปัจจัย ไม่ใช่ สัตว์บุคคล เป็นต้น.

เมื่อเห็นความเป็นธาตุแล้ว จิตก็ถอนออกมาจากสังขารธาตุทั้งหลาย มาอยู่คือน้อมมาทางอมตธาตุ. จะให้เป็นอย่างนั้นอยู่ได้เสมอไป ก็เป็นเรื่องที่จะต้องทำจิตใจเหมือน ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ; แล้ววางเฉยในธาตุทั้งปวงได้ในที่สุด เรียกว่า หลุดพ้นดีแล้ว.

นี่คือแนวการปฏิบัติเกี่ยวกับธาตุ ซึ่งได้อธิบายมาก็พอสมควรแก่เวลาในวันนี้แล้ว.

ขอยุติเพียงนี้.

ปรมัตถสภาวะธรรม

-๗-

๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖

พระอรหันต์ กับสิ่งที่เรียกว่า ชาติ-อายุตนะ-ขันธ

ท่านสาธุชนผู้สนใจสนธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ ในชุดที่เรียกว่า “ปรมัตถสภาวะธรรม” ได้ดำเนินมาเป็นครั้งที่ ๗; ในวันนี้ก็เผชิญมาพ้องกันกับวันมาฆบูชา; การบรรยายเรื่องปรมัตถสภาวะธรรมในวันนี้ จึงถือโอกาสกล่าวถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวันมาฆบูชาพร้อมกันไปในตัว.

ขอทบทวนว่า การบรรยายชุดนี้ ๖ ครั้งมาแล้ว ได้กล่าวถึงแต่เรื่องชาติ อย่างเดียว โดยปริยายนั้น โดยปริยายนี้ ก็เพื่อให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่าชาติ โดยแจ่มแจ้ง, และสามารถปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าชาตินั้น ให้ลุล่วงไปจนถึงที่สุด.

การบรรยาย เรื่องธาตุ มุ่งหมายเพื่อความไม่มีทุกข์

ท่านทั้งหลายจะต้องทบทวนให้ดี ระลึกให้ได้ ถึงการบรรยายแนะนำสั่งสอน ที่นี้ หรือที่อื่นก็ตาม อันแสนจะมากมายนั้น ก็มี**ความมุ่งหมายเพียงอย่างเดียว** คือว่าอย่าให้เกิดการยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดขึ้นมาสำหรับจะเป็นทุกข์. สิ่งที่เราเรียกว่า ความทุกข์นั้น เกิดมาจากความยึดมั่นถือมั่นอย่างเดียวกันนั้น; เมื่อ**ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น**ในสิ่งใดโดยที่ไม่มีหมายมั่นว่าเป็นตัวเราหรือของเราตั้งนี้แล้ว ความทุกข์ไม่อาจจะเกิดขึ้น ไม่ว่าในอะไรมหุด.

คนเราเกิดมาไม่รู้เรื่องนี้ คือไม่รู้เรื่องความปล่อยวาง, รู้จักแต่ยึดมั่นถือมั่นนั้นนี่ : ยึดมั่นของภายในสังขารร่างกายนี้ ว่าเป็นตัวตน กระทั่งชีวิตนี้ว่าเป็นของตน อย่างนี้เป็นต้น; ยึดมั่นสิ่งของ สัตว์ สังขาร ในภายนอกอื่น ๆ ว่าเป็นของตน; **ยึดมั่นเท่าไร ก็เป็นทุกข์เท่านั้น ยึดมั่นเมื่อใด ก็เป็นทุกข์เมื่อนั้น.**

ขอให้สังเกตดูให้ดีว่า **เราไม่ได้ยึดมั่นสิ่งใด ๆ อยู่ตลอดเวลา** ทุก ๆ ครั้งที่ยังหายใจเข้าออก หรือว่าตลอดเวลา; **เรายึดมั่นถือมั่นเฉพาะต่อเมื่อเราไปบางครั้ง** บางคราวเท่านั้น; บางทีก็เมื่อตาเห็นรูป บางทีก็เมื่อหูฟังเสียง บางทีก็เมื่อจมูกได้กลิ่น ลิ้นสัมผัสรส กายได้สัมผัสของที่มาถูกกาย หรือว่าจิตสัมผัสสิ่งที่รู้สึกนึกขึ้นมา; แต่ไม่ใช่ว่าจะต้องมีความยึดมั่นถือมั่นทุกคราวไป ส่วนมากก็ไม่ได้ยึดมั่นถือมั่น.

ตาเราก็เห็นอยู่เสมอ หูก็ได้ฟังอยู่เสมอ อย่างเดี๋ยวนี้ก็ได้เห็น ได้ยินทางตา ทางหู ได้กลิ่นทางจมูก เป็นต้น แต่**ไม่เกิดความยึดมั่น** เราจึง**ไม่เป็นทุกข์**; น้อยครั้งที่จะเกิดความยึดมั่นและเป็นทุกข์. จะเป็นทุกข์ต้องประสพเหมาะ คือว่ามีสิ่งที่มาสัมผัส ในลักษณะที่ยั่วเข้าให้เกิดอารมณ์ ที่จะพอใจก็มี ที่จะให้เกลียดชังหรือไม่พอใจก็มี; ถ้าว่าอารมณ์นั้นอำนาจมากพอ แล้วเราก็กำลังใจ คือผลอสติ ก็จะต้อง

เกิดมีการยึดมั่นไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง คือทางรักหรือว่าทางชัง ซึ่งต้องเกิดเป็น ความโลภ ความโกรธ ความหลง อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา แล้วก็ไปเป็นทุกข์.

แต่ถึงอย่างไรก็ดี แม้ว่าเราจะไม่ได้มีความยึดมั่นกันตลอดวัน ตลอดเวลา; แต่ถ้ายึดมั่นขึ้นมาที่ไรก็เป็นทุกข์ เหมือนกับตกนรกทั้งเป็น, แล้วยังมียึดมั่นได้สำนึก เช่นวิตกกังวลต่าง ๆ กระทั่งแม้แต่ฝัน ก็ฝันไปในทางที่เกิดความยึดมั่นถือมั่น ที่เป็น ทุกข์ได้เหมือนกัน.

เป็นอันยุติได้ชั้นหนึ่งก่อนว่า ความทุกข์ต้องเกิดมาจากการยึดมั่นถือมั่น; ถ้าไม่ยึดมั่นถือมั่นแล้ว ก็หามีความทุกข์อะไรโดยแท้จริงไม่; แม้ว่าจะมีความเจ็บปวด เมื่อไม่เขลาไปยึดเอาความเจ็บปวดนั้นเป็นของเรา คือไม่ยึดมั่นถือมั่นแล้ว มันก็เจ็บแต่น้อย หรือเจ็บแต่ตามธรรมดา. ถ้ายึดมั่นถือมั่น ก็เจ็บมาก และจะเจ็บก่อนแต่ที่จะมีความเจ็บมากกระทบด้วยซ้ำไป : ยึดมั่นไว้ล่วงหน้า เกิดความกลัว เกิดความวิตกกังวล อย่างที่เรากังวลเรื่องความเจ็บความไข้ ความตาย อันจะมาข้างหน้า, อย่างนี้เรียกว่า ยึดมั่นถือมั่นด้วยเหมือนกัน.

บางครั้งสิ่งที่ล่วงแล้วไปในอดีต จะเอามาคิดใหม่ ให้เกิดความยึดมั่นถือมั่น จนเป็นทุกข์ เช่นเสียอกเสียใจก็ได้, สิ่งที่กำลังประสบอยู่ในปัจจุบัน ยึดมั่นแล้วก็ไปเป็นทุกข์ เหมือนกับตกนรก, สิ่งที่ยังไม่มาถึงอันเป็นเรื่องอนาคต ก็ห่วงไว้ สำหรับที่จะทรมานตัว ทรมานใจของตนให้เป็นทุกข์ ด้วยความยึดมั่นนั่นเอง ก็มีได้. เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงได้ตรัสไว้เป็นใจความสั้น ๆ ว่า สงขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺ- ขนฺธา ทุกฺขา- เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว เบญจขันธ (คือขันธทั้ง ๕ ซึ่งประกอบกัน เป็นขึ้นเป็นคนนี้) ที่มีอุปาทานยึดมั่น ยึดมั่นนั้นแหละเป็นตัวทุกข์.

ทุกสิ่ง ถ้าไม่ยึดมั่นก็ไม่มีความทุกข์

สรุปว่า อะไรก็ตาม ถ้าไม่ได้ยึดมั่นแล้วก็ไม่มีความทุกข์; แต่พอเรามีความยึดมั่น ชนิดที่ถอนไม่ออก สลัดออกไปไม่ได้ เราจึงเป็นทุกข์; เช่นความเจ็บปวดเกิดขึ้น เราสลัดออกไปไม่ได้ เราเจ็บปวดอยู่ส่วนหนึ่ง, ไปยึดมั่นถือมั่นเข้าอีกก็เจ็บปวดมากขึ้นในทางจิตใจ อีกหลายเท่า. ถ้าเจ็บปวดแต่ทางกายล้วน ๆ ก็เป็นส่วนน้อยส่วนหนึ่ง; แต่ถ้าเกิดยึดมั่นทางจิตใจ คือมีความกลัวมาก มีความหวงวิตกมาก เสียอกเสียใจมาก หรือขัดเคืองขึ้นมาโดยวิธีใดก็ตาม ก็กลายเป็นเจ็บที่ใจเพิ่มขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นความทุกข์มากในที่นี้.

รวมความแล้วที่ว่า ความทุกข์ที่เกิดจากความเจ็บปวดทางร่างกายล้วน ๆ หรือความหิวกระหายที่เป็นเรื่องทางร่างกายล้วน ๆ เหล่านี้ ไม่เป็นทุกข์มากมายอะไร, และจะไม่เรียกว่าความทุกข์ ในกรณีของธรรมะด้วยซ้ำไป. ต่อเมื่อใดมีความยึดมั่นถือมั่น ในความเจ็บปวด ในความหิวกระหาย หรือทุกอย่างที่มันเกิดขึ้นแก่ตนแล้ว ก็เรียกว่า มีความทุกข์จากความยึดมั่นถือมั่นนั้น.

เมื่อใดว่างจากความยึดมั่นถือมั่น ก็ไม่มีความทุกข์เลย มีจิตใจผุดแปลกไปอย่างตรงกันข้าม; เหมือนอย่างว่าเวลานี้ ถ้าท่านผู้ใดไม่ได้ยึดมั่นอะไร ก็ไม่มีความทุกข์. ผิดกันกับเมื่ออยู่ที่บ้าน ที่เรือน หรือที่อยู่กับสิ่งที่ทำให้ยึดมั่นถือมั่น ซึ่งทำให้เป็นทุกข์; หรือนั่งอยู่ที่นี้ กำลังไม่เป็นทุกข์อย่างนี้ ลองนึกไปถึงเรื่องที่บ้านที่เรือน ซึ่งเป็นที่ตั้งของความยึดมั่น เหตุใด อย่างใดก็ตาม จะเกิดเป็นทุกข์ขึ้นมาทันทีทั้งที่นั่งอยู่ที่นี้.

ลักษณะดังที่กล่าวมานี้ เป็นสิ่งที่เรียกได้ว่า เป็นของธรรมดา เป็นไปตามกฎของธรรมดา เป็นข้อเท็จจริงที่มีอยู่แก่ทุกคน; ผิดกันแต่ว่า บางคนไม่สนใจ

ก็ไม่ทราบ; แม้ว่าเป็นทุกข์ เหมือนกับตกนรกทั้งเป็นอยู่ก็ไม่สนใจ ว่ามันเนื่องมาจากเหตุอะไร. **บางทีก็อยากจะสนใจ แต่ก็สนใจผิดทาง :** ไปมองเห็นว่า ความทุกข์ของเรานี้มาจากเหตุอันอื่น ไม่ใช่ความยึดมั่นถือมั่น; เช่นหลงไปว่ามาจากโชคชะตาราศี ผีสิง เทวดา อะไรต่าง ๆ นานา ก็ไปจัดการกับความทุกข์ผิดเรื่อง ผิดวิธีไป ก็กลายเป็นดับทุกข์ไม่ได้ หรือว่าได้ก็อย่างหลอกหลวงตัวเองชั่วคราวช่วยยาม.

เมื่อจะถือเป็นหลักที่ถูกต้องกันจริงๆ แล้ว ก็มีอยู่อย่างเดียวตามที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ถึงความทุกข์อันแท้จริงที่มาจากความยึดมั่นถือมั่น; **ถ้าว่าจิตของเราถูกอบรมมาดี ไม่มีการยึดมั่นถือมั่น เราก็ไม่มีความทุกข์** ในสิ่งใด. เราก็ทำสิ่งต่าง ๆ หน้าที่การงานอะไรได้ทุกอย่างโดยที่ไม่ต้องยึดมั่นถือมั่น; **แต่ว่าทำด้วยสติปัญญา** ที่มีความเข้าใจถูกต้อง รู้จักหน้าที่ที่ควรทำ รู้จักความเหมาะสม ในการที่จะต้องทำอะไรอย่างไร เพียงไร เมื่อใด อย่างนี้ก็เป็มนุสขยพิเศษขึ้นมาทันที คือเป็นมนุษย์ที่ไม่มีความทุกข์.

สรุปความว่า เราต้องการจะมีชีวิตอยู่โดยที่ไม่ต้องยึดมั่นถือมั่นจนตลอดชีวิต และหวังว่าจะไม่มีความทุกข์เลย เราจึง**ต้องศึกษาให้รู้; รู้แล้วต้องปฏิบัติให้ได้** ในข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องความยึดมั่นถือมั่นนั้นเป็นทุกข์ ส่วนความไม่ยึดมั่นถือมั่นก็ไม่เป็นทุกข์.

สิ่งทั้งปวง เป็นสักว่า ธาตุ ยึดมั่นไม่ได้

ที่นี้ก็มาถึงเรื่องสิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ”; **สิ่งทุกสิ่งนั้นคือธาตุ** ประกอบอยู่ด้วยธาตุเดี่ยวบ้างหลายธาตุบ้าง. **ธาตุนั้นคือสิ่งที่เป็นอย่างอยู่ มีอยู่หรือเป็นไปตามธรรมชาติ;** สิ่งที่เป็นอยู่ตามธรรมชาตินี้ ไม่ใช่ตัวตนหรือสัตว์ บุคคล, เป็นสักแต่ธาตุอยู่ตามธรรมชาติ; แต่แล้วจิตใจไม่รู้สึกลักษณะนั้นเพราะไร่ ตั้งแต่เกิดมาคน

ถูกทำให้โง่มากขึ้น, ถูกอบรมสั่งสอนแวดล้อมให้เข้าใจเป็นสัตว์ บุคคล เป็นตัว เป็นตน เป็นของเรา เป็นตัวกู - เป็นของกู ในที่สุด เรื่อย ๆ มาจนบัดนี้; เราจึงชินกัน แต่ที่จะยึดมั่นถือมั่น. ยิ่งมาถึงสมัยที่มีอะไรช่วยวนให้ยึดมั่นถือมั่นมากขึ้นไปอีก ความยึดมั่นถือมั่น ก็ยิ่งมากขึ้นไป จนยากที่จะควบคุมได้ หรือแก้ไขได้. มนุษย์ชนิดนี้ในสมัยนี้จึงมีความทุกข์มาก ยิ่งกว่ามนุษย์ในสมัยที่ไม่หลงใหลกันมากถึงขนาดนี้.

แต่ถึงอย่างไรก็ดี ถ้าจะมีอะไรมาทำให้เขาเกิดความรู้ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งว่า **สิ่งทั้งหลายทั้งปวง เป็นสักว่าธาตุเท่านั้น** เป็นไปตามธรรมชาติของธาตุนั้น ๆ, ไม่มีส่วนที่จะเป็นตัวตน เป็นบุคคล เป็นเรา เป็นเขาได้; แต่ความโง่ของคนเรากลับทำให้มันเป็นตัวตนขึ้นมาจนได้ คือไปยึดมั่นถือมั่นเอาว่า **เป็นเรา เป็นของเรา เป็นนั่นเป็นนี่**. ดังนั้นสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล จึงถูกยึดมั่น สำคัญมั่นหมาย ให้เป็นตัวเป็นตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลขึ้นมาได้ สำหรับบุคคลนั้นจะได้มีความทุกข์.

สิ่งที่เรียกว่า **“จิต”** นั้น **คิดนึกได้ โดยธรรมชาติของจิตเอง** เพราะว่ามันเป็นธาตุจิตเป็นธาตุวิญญูญาณ ซึ่งจะต้องทำหน้าที่คิดนึกได้; ถ้าธาตุนี้คิดนึกอะไรไม่ได้ ปรุงแต่งอะไรไม่ได้ มันก็ไม่ใช่จิต และจะไม่เรียกมันว่าจิต. เดียวนี้เพราะว่าธาตุนี้คิดได้ สร้างสรร ปรุงแต่งในทางความคิดนึกได้ เขาจึงเรียกว่าจิต. ถึงแม้จิตก็เป็นสักแต่ธาตุ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน โดยแท้จริง ถ้าเราอยากจะโง่ก็ตามใจ ก็ไปคิด ไปยึดมั่นเอาว่า เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน ที่แท้ก็เป็นจิตนั่นเอง; คือจิตที่โง่แล้วก็ยึดมั่นตัวเองว่า เป็นตัวเป็นตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคล.

ถ้ายึดมั่นในธาตุ ก็เป็นนรก-สวรรค์ไปได้

ถ้าเกิดความรู้สึกขึ้นมา **ชนิดที่ทำให้จิตร้อน** ให้กายร้อน ก็เหมือนกับตกนรกทั้งเป็น ดังที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า **ผัสสายตนิกนรก เราบรู้จัก**; หมายความว่า

การปรุงแต่ง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ อย่างใดอย่างหนึ่งใน ๖ อย่างนี้ เมื่อทำไปผิด ประกอบไปด้วยความยึดมั่นถือมั่นแล้วก็เป็นนรก ขึ้นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางจิต; นี่เป็นพระพุทธรูปที่พระสงฆ์ได้สวดสาธยายเสร็จไปเมื่อตะกี้.

ที่เป็นสวรรค์ก็ตรัสไว้เหมือนกันว่า *ผัสสาชยตนิกสวรรค์* (สวรรค์เป็นไปทางอายตนะ ๖) *เรารู้จัก*; หมายความว่าประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง ต่ออายตนะนั้น ๆ ไม่เกิดความยึดมั่นในอายตนะนั้น ๆ ก็ไม่เกิดความหนัก ไม่เกิดความร้อน ไม่เกิดความทุกข์ใด ๆ ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้น; ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้นก็**เป็นสวรรค์**ขึ้นมาที่นั่นและเดี๋ยวนั้น. อะไรจะเข้ามาทางตาก็เป็นที่สบายพอกพอใจไปหมด, อะไรจะเข้ามาทางหูก็เป็นที่สบายพอกพอใจ, ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจอีกก็เหมือนกันไม่เกิดเป็นความทุกข์ทรมานขึ้นมา, สงบหรือสบายหรือสะดวกเป็นที่พอใจ; ควรที่จะเรียกว่าสวรรค์อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้น.

นี่แหละคือข้อที่ว่าถ้าเราทำผิด คือ **จิตนี้** ใจไป ด้วยเพราะอะไรก็ตาม ในบางครั้งบางคราว, ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็กลายเป็นนรก; แต่ถ้าทำถูกต้อง ได้แก่ ไม่ยึดมั่นถือมั่นอยู่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ให้ความพอใจ **เป็นสวรรค์ได้** ไม่มีความทุกข์. เราจึงควรจะมองเห็นว่า การเข้าใจสิ่งเหล่านี้ถูกต้องตามที่เป็นจริง **อย่าไปยึดมั่นถือมั่นนั้น เป็นเรื่องสำคัญมาก**, และเป็นเรื่องลึกซึ้ง ถึงกับต้องเรียกว่าปรมาตถสภาวะธรรมอย่างที่เคยบรรยายมาแล้ว.

ปรมาตถะ แปลว่า มีประโยชน์ หรือมีอรรถ หรือมีเนื้อความอันลึกซึ้ง หรืออย่างยิ่ง, *สภาวะธรรม* คือธรรมที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ. สิ่งที่เราเรียกว่า *ธาตุ* ทั้งหลายนั่นเอง คือ **สภาวะธรรมที่มีอรรถอันลึกซึ้ง ที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ**; เราก็ได้หยิบเอาหมวดที่เรียกว่าธาตุนี้ มาบรรยายเป็นลำดับมา.

ในการบรรยายชุดนี้ ครั้งแรกที่สุดก็ได้กล่าวให้ทราบถึงข้อที่ควรทราบก่อน โดยคร่าว ๆ ทั่ว ๆ ไป เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ. ต่อมาก็ได้บรรยายถึงเรื่อง **ความเนืองกันระหว่างธาตุ** หรือระหว่างกลุ่มของธาตุนานาชนิด, และต่อมาก็ได้บรรยายให้เห็นว่า **สิ่งที่เรียกว่าธาตุนั้นทำให้เกิดสิ่งทั้งหลายทั้งปวงขึ้นมาได้อย่างไร**. เมื่อมาในครั้งที่แล้วมานี้ ก็ได้กล่าวถึง **วิधिปฏิบัติ** ซึ่งเราจะต้องปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งที่เราเรียกว่าธาตุ ตามสมควร.

พิจารณาดูธาตุ เกี่ยวกับพระอรหันต์

ในวันนี้ จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **“สิ่งที่เรียกว่าธาตุเป็นต้นนั้นกับพระอรหันต์”**; เพราะเหตุว่าวันนี้เป็นวันที่ระลึกแก่พระอรหันต์ดังที่ได้กล่าวแล้ว คือ **เป็นวันมาฆบูชา** ที่เราจะได้ประกอบพิธีนี้ในเวลาเย็นวันนี้ ในลำดับต่อไป. แต่บัดนี้ เราจะได้พูดกันถึง พระอรหันต์ที่เป็นใจความสำคัญของวันมาฆบูชาว่าท่านมีอะไรบ้างที่เราควรจะทราบ.

หัวข้อบรรยายมีว่า **“สิ่งที่เรียกว่า ธาตุ เป็นต้น กับพระอรหันต์”** นี้จะต้องทำความเข้าใจให้กว้างไปถึงว่า **ไม่มีอะไรเลย นอกจากสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ**; แต่ว่าสิ่งที่เรียกว่าธาตุนั้นมีมาก มากมายหลายอย่างหลายสปีดอย่าง ถ้าจะแจกกันแล้วก็เป็นตั้งหลายร้อยอย่างก็ได้ ซึ่งก็ได้บรรยายแจกแจงกันมาแล้ว หลายครั้งหลายคราว.

ผู้ที่ไม่เคยฟัง ก็อาจจะเข้าใจผิด ว่ามีธาตุเพียง ๔ ธาตุ : ดิน น้ำ ลม ไฟ อย่างนี้เป็นต้น; อย่างมากก็ ๖ ธาตุ คือเพิ่มธาตุอากาศ ธาตุวิญญาณ. อาจไม่เคยได้ยินได้ฟังในทำนองที่ว่า **ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ ทุกอย่างเป็นธาตุ** ในความหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง; **จะแยกได้เป็น ๒ พวก** คือพวกสังขตธาตุ : **ธาตุที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง** หรือว่าตัวธาตุเองก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยสำหรับแต่งสิ่งอื่นต่อไป ธาตุนี้ก็มีอยู่พวกหนึ่ง มีจำนวนมากมาย, อีกพวกหนึ่งก็เรียกว่า **อสังขตธาตุ** : **ธาตุที่ไม่ต้องมีเหตุปัจจัย**

อะไรปรุงแต่ง และตัวเองก็ไม่ปรุงแต่งอะไรด้วย; นี้เรียกว่า อสังขตธาตุ เช่น กฎของธรรมชาติ, ความจริงของธรรมชาติอย่างนี้, ไม่ต้องมีอะไรปรุงแต่งให้เกิดขึ้นมา มันก็ตั้งอยู่ในฐานะเป็นความจริง เป็นธาตุแห่งความจริง, เป็นธาตุที่ตั้งอยู่ในลักษณะที่เป็นอิสระ, เป็นธาตุที่ตรงกันข้าม, เหนือเป็นธาตุที่หลอกหลวง คือตั้งอยู่ชั่วขณะเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุ ตามปัจจัย; แต่เพราะเหตุที่ว่ามิได้อยู่จริงก็ต้องเรียกว่าธาตุด้วยเหมือนกัน.

ธาตุต่าง ๆ เหล่านี้มีอยู่ในที่ทั่วไปอย่างนี้ เกี่ยวข้องกับบุคคลประเภทที่เรียกกันว่า พระอรหันต์อย่างไร.

พระอรหันต์ กับ สังขตธาตุ

เมื่อพูดถึง**สังขตธาตุ** คือ **ธาตุที่มีเหตุปัจจัย** เราก็มองดูไปยังกลุ่มแรกที่สุดที่ว่า ธาตุทั้งหลายที่ยังเป็นธาตุหนึ่ง ๆ เช่น ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ, หรือว่าธาตุ : จักขุธาตุ โสตธาตุ ฆานธาตุ ชิวหาธาตุ กายธาตุ เป็นต้น คือธาตุทางตา ธาตุทางหู ธาตุทางจมูก ฯลฯ แล้วก็ยังมีธาตุทางรูป ทางเสียง ทางกลิ่น ทางรส ฯลฯ; จะมีชื่อธาตุต่าง ๆ กัน ล้วนแต่เรียกว่าเป็นธาตุทั้งหลายที่ยังเป็นสักว่าธาตุหนึ่ง ๆ; **ธาตุทั้งหลายอย่างนี้ พระอรหันต์ทั้งหลายท่านรอบรู้.**

ขอให้ฟังให้ดีที่ว่า ๑. **ธาตุทั้งหลายเหล่านี้ พระอรหันต์ท่านรอบรู้ คือท่านรู้อย่างทั่วถึงว่ามันเป็นแต่เพียงธาตุ โดยความเป็นสักว่าธาตุ. พระอรหันต์จะต้องรู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่เป็นธาตุเหล่านี้ ว่ามันเป็นสักว่าธาตุ; ดังนั้นท่านจึงไม่ยึดถือธาตุใดธาตุหนึ่ง โดยการเป็นตัวมันหรือว่าเป็นตัวเรา หรือว่าเป็นของเรา. คนธรรมดาทั่วไปไม่รอบรู้ซึ่งธาตุทั้งหลายเหล่านี้ จึงได้ยึดเอาว่าเป็นตัวเรา : โง่เกินไปก็ยึดเอาว่างายนี้ว่าเป็นตัวเรา, ฉลาดหน่อยก็ยึดเอาจิตใจที่คิดนี้รู้สึกได้ว่าเป็นตัวเรา,**

ก็เอาธาตุหนึ่งว่าเป็นตัวเรา : เอรูปธาตุเป็นตัวเราก็มีย เหาเวทนาธาตุเป็นตัวเราก็มีย เหาสัญญาธาตุเป็นตัวเราก็มีย เหาสังขารธาตุเป็นตัวเราก็มีย หรือเอาวิญญาณธาตุคือจิตที่คิดนึกรู้สึกอะไรได้นี้เป็นตัวเราก็มีย. นี้เพราะเป็นคนชาวบ้าน ไม่รอบรู้เรื่องธาตุ จึงยึดธาตุใดธาตุหนึ่งโดยความเป็นตัวเรา; ส่วนพระอรหันต์ท่านรอบรู้สิ่งๆ ที่เรียกว่าธาตุทั้งหลายเหล่านี้โดยความเป็นสักว่าธาตุ ไม่ใช่ตัวเรา.

นี่ลองเปรียบเทียบกันดูว่า “เรา” กับ “พระอรหันต์” นี้จะมีความรู้สึกในใจต่างกันอย่างไร. ในเมื่อ “เรา” นี้ พร้อมที่จะเอาอะไรเป็นตัวเรา ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งอยู่เรื่อยไป; ส่วน “พระอรหันต์” ไม่มีทางที่จะเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือธาตุใดธาตุหนึ่งมาเป็นตัวเรา; เพราะว่า ท่านรอบรู้ซึ่งธาตุทั้งหลายว่า เป็นสักว่าธาตุดังกล่าวแล้ว. นี้หมายถึงธาตุในอันดับแรก คือธาตุที่เป็นสักว่าธาตุหนึ่ง ๆ เป็นธาตุหนึ่ง ๆ ล้วน ๆ.

๒. ธาตุอันดับต่อมาคือธาตุที่ปรุ่กันเข้าเป็นนั่นเป็นนี่ เช่นว่าธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ, หรือธาตุใด ก็ธาตุก็ตาม ปรุ่ขึ้นเป็นจักขุธาตุ คือธาตุตาสำหรับเห็น, เป็นโสตธาตุ-ธาตุหูสำหรับได้ยิน, ฯลฯ จนกระทั่งเกิดตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจขึ้นมา เรียกว่าอายตนะ. เราเคยได้ยินกันแต่อายตนะ ๖ : ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือจักขุ โสต ฆานะ ชิวหา กาย มโน; เราไม่เคยได้ยินว่า จักขุธาตุ โสตธาตุ ฆานุธาตุ ชิวหาธาตุ กายธาตุ มโนธาตุ ไม่ค่อยได้ยิน; แต่ว่าในพระบาลีก็มีอยู่อย่างเดียวกันนี้. นี้หมายความว่า ธาตุหนึ่ง ๆ นี้มันถูกกระทำ หรือว่ามันปรุ่กันเข้ามา จนมาเป็นธาตุในลำดับที่เรียกว่า อายตนะ. **อายตนะก็คือ ธาตุกลุ่มหนึ่ง ที่ปรุ่กันขึ้นมา** ที่จะได้พิจารณากันละเอียดเรื่อยไปในส่วนนี้ จนกว่าจะไม่มีการยึดมั่น. **พระอรหันต์ท่านมีสติตลอดกาลต่อธาตุ ในระดับที่เป็นอายตนะนี้.**

๓. ธาตุในระดับถัดขึ้นไปอีก ก็คือเป็นธาตุที่มาอยู่ในรูปร่างของสิ่งที่เราได้ยินได้ฟังกันว่าชันด์, ชันด์ทั้ง ๕ ; เคยได้ยินว่า รูปชันด์ เวทนาชันด์ สัญญาชันด์ สังขารชันด์ วิญญาณชันด์ ทั้งหมดเป็น ๕ ชันด์; แต่ในพระบาลีทั่วไปก็มีว่า รูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ วิญญาณธาตุ เป็นธาตุ ๕ ด้วยกัน. ชันด์ทั้งหลายนั้นก็คือ ธาตุที่ประชุมคุ่มกันเข้า อยู่ในลักษณะที่เรียกว่า ชันด์. ในบรรดาธาตุที่มาเป็นชันด์ ในรูปร่างอย่างนี้ พระอรหันต์ท่านไม่มีความยึดมั่นในชันด์เหล่านั้น เพราะท่านเห็นอนัตตา หรือสูญญตาในสิ่งที่เรียกว่าชันด์เหล่านั้น.

๔. ธาตุทั้งหลายในระดับหนึ่ง หรือว่าในสถานการณ์อันหนึ่ง ๆ ที่ปรุงแต่งซึ่งกันและกัน; อาการที่ธาตุปรุงแต่งซึ่งกันและกันนี้ เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท มีอวิชชาธาตุเป็นต้นเหตุ. พระอรหันต์ท่านไม่มีอวิชชา ดังนั้น ปฏิจจสมุปบาทจึงไม่เกิดขึ้นแก่พระอรหันต์ทั้งหลายได้.

ที่นี้ธาตุทั้งหลายที่เป็นสังขตธาตุที่ปรุงแต่งกันด้วยอวิชชาแล้ว ย่อมเกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมา; พระอรหันต์ไม่มีอวิชชา ท่านจึงไม่มีความทุกข์ที่เกิดมาจากอวิชชา. ถ้าท่านจะมีความทุกข์ก็เป็นความทุกข์ที่เกิดขึ้นทางกายล้วน ๆ แม้ว่าจะเกิดขึ้นทางตา ทางหู อาศัยตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้ก็ไม่มีอวิชชาที่เข้าไปผสม ที่จะปรุงแต่งให้เป็นความทุกข์ที่เป็นทุกข์กันจริง ๆ คือเป็นทุกข์ด้วยการยึดมั่นถือมั่น.

๕. พระอรหันต์มีแต่ความทุกข์ตามธรรมชาติทางกาย เช่น สมมติว่า ร่างกายบาดเจ็บ ก็มีความทุกข์ แต่ที่เกี่ยวกับเรื่องบาดเจ็บทางกาย; ส่วนคนธรรมดานั้นมีความยึดถือ เพราะมีความทุกข์เกิดจากความกลัวเพราะบาดเจ็บนั้น, มีความกระวนกระวายเพราะความบาดเจ็บนั้น; กระทั่งมีความกลัวตาย พอเห็นเลือดออกมา ก็จะเป็นลมแล้ว; มีความยึดมั่นส่วนนั้นมาก จึงเกิดความทุกข์ขึ้นอีกประเภทหนึ่ง คือความ

ทุกข์ทางใจ, ที่ใจสร้างขึ้นมาโดยใจ, เป็นความทุกข์เพราะความยึดถือ; นี่คือทุกข์จริง. ส่วนทุกข์ที่ร่างกายบาดเจ็บนั้น เป็นเพียงความทุกข์กายที่ผิว ๆ; **ถ้าบังคับจิตใจไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นได้ ก็เกือบจะไม่มีทุกข์เลย.** เช่นว่าผู้ที่บาดเจ็บ แล้วสามารถจะวางจิตเสียด้วยฉันทสมาธิอย่างใดอย่างหนึ่ง จนกระทั่งไม่รู้จักความเจ็บ ก็ยิ่งไม่มีความเจ็บปรากฏ.

เดี๋ยวนี้ คนเรามีความยึดมั่นถือมั่นอย่างรุนแรงอยู่เสมอ เจ็บนิดหนึ่งก็ยึดมั่นถือมั่น ถึงกับทำให้กลัวตายได้. ขอให้ได้สังเกตดูให้ดี ๆ ทุกคน ว่าความทุกข์ที่เกิดขึ้น แม้แต่ทางร่างกาย ที่ร่างกายบาดเจ็บ อย่างนี้เป็นทุกข์กันเพราะยึดมั่นถือมั่นมากเกินไป. เกี่ยวกับข้อนี้ ควรจะจำอุปมาที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้เอง ว่าคนธรรมดาที่ต่างกับบุคคลที่สิ้นอาสวะแล้ว คือเป็นพระอรหันต์; ต่างกันตรงที่ว่า **คนธรรมดา ถ้าเจ็บปวดหรือเป็นทุกข์ มักเจ็บปวดสองชั้น; ส่วนผู้ที่สิ้นอาสวะแล้วจะเจ็บปวด เพียงชั้นเดียว.**

อุปมาเหมือนกับคน ๆ หนึ่ง ถูกลูกศรธรรมดาเล็ก ๆ ไม่มียาพิษอะไรยิงเอา ก็เจ็บปวด; ส่วนอีกคนหนึ่งนั้น ถูกลูกศรธรรมดาดังดอกหนึ่ง แล้วยังถูกลูกศรที่อาบด้วยยาพิษยิงอีกดอกหนึ่งด้วยเป็นสองดอกด้วยกัน คนไหนจะเจ็บกว่า? คนถูกลูกศรธรรมดาไม่มียาพิษ ก็เจ็บกายธรรมดา; ส่วนคนที่ถูกลูกศรอีกดอกหนึ่ง ที่อาบด้วยยาพิษนั้นอาจถึงตายได้.

ถ้าเราเจ็บแต่ร่างกาย ร่างกายเป็นแผล มันก็เจ็บแต่ที่แผลทางร่างกาย; แต่ **ถ้ามีอวิชชา อุปาทานเข้าไปยึดถือ ความเจ็บนั้นก็กลายเป็นความเจ็บทางจิต** ทางวิญญาณขึ้นมา ซึ่งทำให้เป็นทุกข์ เกือบเหมือนกับถึงตาย. ปุถุชนคนธรรมดาแตกต่างจากพระอรหันต์อย่างนี้ : คนหนึ่งเจ็บชั้นเดียวผิว ๆ เฝิน ๆ เท่านั้นแหละ, อีกคนหนึ่งเจ็บถึงสองชั้น และชั้นหนึ่งก็หนักมากจนถึงตาย.

พระอรหันต์ทั้งหลายท่านมีแต่ทุกข์กาย. ที่ไปพูดว่าพระอรหันต์จะไม่มี ความทุกข์เลยนั้นไม่ได้ พูดไม่ได้ ขึ้นพูดก็ผิด จึงพูดได้ว่า **มีความทุกข์หาย หรือ ความทุกข์ล้วน ๆ ที่ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในความทุกข์นั้น.** ที่ว่าสำหรับสังขตธาตุทั้งหลาย ไม่ทำอันตรายจิตใจของบุคคลที่เป็นพระอรหันต์ ลึนอาสวะแล้ว ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

จะทบทวนอีกทีหนึ่งก็ได้ ว่า ๑. ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุ อะไรเหล่านี้ ทำอะไรพระอรหันต์ไม่ได้ เพราะท่านไม่ยึดมั่นถือมั่น โดยความเป็นของตน เรียกว่าท่านรอบรู้ในธาตุทั้งหลายเหล่านั้น.

๒. ธาตุทั้งหลายนั้นที่มาปรุงกันขึ้นมาเป็นอายตนะนี้ ก็ทำอะไรท่านไม่ได้ เพราะท่านมีสติสัมปชัญญะอยู่ตลอดเวลา เป็นอัตโนมัติ; เพราะว่าเป็นพระอรหันต์นั้น ก็คือความมีสติสมบูรณ์ มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ ไม่เผลอไปหลงยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดอีก; อย่างนี้เรียกว่าท่านมีสติ หรือมีสัมปชัญญะด้วยตลอดเวลาและโดยอัตโนมัติ. ฉะนั้น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ทำอะไรท่านไม่ได้; คือไม่ทำให้ท่านเป็นทุกข์ได้ เพราะท่านมีสติอยู่ตลอดเวลา.

๓. ธาตุทั้งหลายที่ปรุงกันขึ้นเป็นรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขาร-ขันธ์ วิญญาณขันธ์, หรือจะเรียกว่าธาตุก็ได้; **ขันธ์เหล่านี้ก็ทำอะไรท่านไม่ได้** เพราะท่านไม่มีการยึดมั่น **ถือมั่นในขันธ์เหล่านั้น,** ไม่มีอุปาทาน ยึดมั่นถือมั่นในขันธ์เหล่านั้น. พูดหยาบ ๆ ก็ว่า “กูไม่เอาอะไรกับมัน” มันก็ไม่มีตัวตน เพราะว่ามีมองเห็นเป็นอนัตตา เป็นสุญญตา ในขันธ์ทั้งหลายเหล่านั้น.

๔. เมื่อพูดถึงไปถึงธาตุทั้งหลายที่กำลังปรุงแต่งกันอยู่ เป็นกระแสแห่งปัจจุสมุปบาท กระแสแห่งปัจจุสมุปบาทนี้ก็ทำอะไรท่านไม่ได้; เพราะท่าน

ไม่มีอวิชา ที่จะเป็นตัวนกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท ที่จะทำให้เกิดทุกข์. ถ้าจะเป็นปฏิจจสมุปบาท ก็เป็นฝ่ายดับทุกข์เสียเรื่อย เพราะท่านมีวิชา; ฉะนั้น สิ่งต่าง ๆ มันก็จะไม่ปรุงไปในทางที่จะเกิดทุกข์ แต่ปรุงไปในทางที่ดับทุกข์ จึงไม่มีความทุกข์ขึ้นเป็นปฏิจจสมุปบาท.

๕. ถ้าพูดถึง**ความทุกข์** พระอรหันต์ก็เหลืออยู่แต่เพียงความทุกข์ทางกายล้วน ๆ ไม่มีความทุกข์ทางจิต, แม้ว่าร่างกายจะเจ็บปวด น้ำตาไหลเหลือทน ก็ยังคงเป็นความทุกข์ทางกายอยู่นั้นแหละ; ความทุกข์ส่วนที่จะยึดมั่นถือมั่น ว่าเป็นความทุกข์ของกู ทุกข์ได้ทั้งอดีต ปัจจุบัน อนาคตนั้นมันไม่มี.

นี่เรียกว่า**ธาตุทั้งหลาย**ทั้งปวง จะมีก็อย่า, หรือว่า จะปรุงแต่งกันขึ้นมาเป็นธรรม เป็นสังขารธรรม หรือเป็นธรรมทั้งปวง อย่างไม่อย่าง ก็อย่าง ก็อย่างก็อย่าง ก็อย่างก็อย่างก็ทำ**อะไรพระอรหันต์ไม่ได้**; เพราะที่ท่าน**รอบรู้ในธาตุทั้งหลายทั้งปวง**, มีสติอยู่ตลอดเวลา ไม่ยึดมั่นถือมั่น เพราะไม่มีอวิชา. นี่แหละเรียกว่า**อรหัตตธาตุ**. ธาตุประเภทสังขตธาตุนั้น มีภาวะเกี่ยวข้องกับพระอรหันต์อย่างนี้ คือไม่ทำให้พระอรหันต์เป็นทุกข์ได้.

พระอรหันต์ กับอสังขตธาตุ

ที่นี้ก็กล่าวต่อไป ถึง**ธาตุอีกพวกหนึ่ง** คือพวก**อสังขตะ** คือว่าเป็น**ธาตุที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง** นี้ก็เชื่อว่าท่านทั้งหลาย ส่วนมากก็ไม่เคยได้ยิน แม้จะเคยได้ยินคำว่า อสังขตะ ก็ไม่เคยคิด หรือเคยได้รับคำอธิบายในลักษณะที่ว่า**เป็นธาตุ** ก็ให้เห็นเพียงแต่เป็นธรรมะอันหนึ่ง เป็นอสังขตธรรม; น้อยครั้งที่จะรู้ว่า นี่คือ**ธรรมธาตุ** หรือ**ธาตุประเภทสังขตะ**.

ธาตุประเภทอสังขตะทั้งหลาย จะมีชื่อเรียกอย่างไรก็ตามใจ **พระอรหันต์ก็ไม่ได้ยึดมั่นถือมั่น** ในธาตุเหล่านั้นว่า เป็นตัวตน. อสังขตธาตุ มีชื่อมาก และก็**เป็นชื่อธาตุเดียวกันนั่นเอง**, ธาตุเดียวกันนั่นเองมีชื่อแปลกมากหลาย ๆ อย่าง.

ถ้าพูดถึงจิตของพระอรหันต์ที่กำลังมีความรู้สึกต่ออสังขตธาตุเหล่านี้้อยู่อย่างครบถ้วนแล้ว; ดังนั้นเราอาจจะเรียกอสังขตธาตุที่ปรากฏอยู่ในจิตใจของบุคคลที่เรียกกันว่าพระอรหันต์นั้น ว่านี่แหละเป็นธาตุพระอรหันต์, เป็นธาตุพระอรหันต์เสียเลย.

ธาตุของความเป็นพระอรหันต์นั้น เป็นอย่างนั้น มีชื่อเรียกอยู่เป็นอันมากในพระบาลีโดยตรงก็มี และโดยอ้อมที่ท่านเปรียบเทียบจัดให้เป็นคู่ ๆ กันอย่างตรงกันข้ามก็มี; เช่นคำว่า อสังขตธาตุนั้นมีมาก จัดไว้โดยตรง เป็นธาตุที่ปราศจากปัจจัยปรุงแต่ง อยู่เหนือสิ่งใด; บางทีก็เรียกธาตุนี้ว่า นิพพานธาตุ, บางทีก็เรียกว่า สุญญตาธาตุ นิโรธธาตุ อมตธาตุ, มากมายหลายชื่อ ล้วนแต่หมายถึง อสังขตธาตุ. ในที่นี้อยากจะเรียกเป็นกลุ่มแรกว่า อรหัตตธาตุก่อน คือธาตุแห่งความเป็นอรหัตต มีในผู้ใดผู้นั้นก็เป็นพระอรหันต์.

พึงรู้จักธาตุของพระอรหันต์ นัยที่ ๑

อรหัตตธาตุ - ธาตุที่ทำให้ความเป็นพระอรหันต์ ก็ได้แก่ธาตุที่ไม่มี
ปัจจัยปรุงแต่ง อย่างที่ว่ามีมาแล้ว, แล้วก็เรียกได้ว่าปริสุทธิตาตุ คือธาตุที่บริสุทธิ์
เพราะไม่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป จะมีได้แต่เพียงปรากฏแก่จิตใจของคนบางคน
ที่ปฏิบัติจนถึงธาตุอันนั้น อันนั้นก็ เป็นธาตุที่บริสุทธิ์อยู่ในตัวเอง เรียกว่าปริสุทธิตาตุ
ก็ได้. เมื่อถึงธาตุนี้จิตก็บริสุทธิ์ ก็หมายความว่าหลุดพ้นจากสิ่งเศร้าหมอง. หรือจะ
เรียกว่า วิมุตติธาตุ ก็ได้ : ธาตุที่ทำให้เกิดวิมุตติขึ้นมา; และเมื่อมีวิมุตติอย่างนี้
ก็หมายความว่าออกไปได้จากกองทุกข์ ออกไปได้จากวัฏฏสงสาร. ดังนั้น จึงเรียก
ได้อีกว่า นิสสรณธาตุ : นิสสรณะ แปลว่าออกไปได้, นิสสรณธาตุ นี้คือธาตุที่
เป็นเหตุให้ออกไปได้ เป็นเครื่องให้ออกไปได้; มันเป็นสิ่งที่อยู่จริง กว่าสิ่งใด

จึงเรียกว่า **สังขตธาตุ**; ธาตุอื่นนอกจากนี้ไม่จริง หลอก, ธาตุนี้ไม่หลอกและจริง จึงเรียกว่า **สังขตธาตุ**.

อรหัตตธาตุ นัยที่ ๒

เราจะดูกันได้อีกนัยหนึ่งว่า **อสังขตธาตุนี้** เมื่อไม่มีอะไรปรุงแต่ง สำหรับ จะเกิดขึ้น หรือสำหรับจะดับไป **จึงเป็นสิ่งที่มิได้อยู่เป็นนิจ; ฉะนั้น จึงเรียกว่า นิจจธาตุก็ได้** คือธาตุที่มีอยู่เป็นนิจ. ธาตุอื่นมิได้อยู่เป็นนิจ เว้นแต่อสังขตธาตุ ส่วนเดียว; ทั้งนี้เพราะเหตุที่ว่ามันอาจจะอยู่ได้เป็นนิจ ไม่มีใครทำอะไรให้มันยุบลงไปได้ ให้สลายไปได้ ให้เปลี่ยนแปลงไปได้. เราจึงเรียกได้ว่าเป็น**อิสรธธาตุ**; อิสรธธธาตุ-ธาตุที่เป็นอิสรธอย่างยิ่ง, เป็นอิสรธในตัวมันเองอย่างยิ่ง. มองอีกทางหนึ่งก็**อาจจะเรียกว่าวิสังขารธาตุ** -ธาตุที่ไม่มีเหตุ ปัจจัย ปรุงแต่ง และไม่ปรุงแต่งใคร, หรือ จะเรียกอีกทีหนึ่งก็ว่า **อมุสาธาตุ**.

คำอมุสานี้บางคนก็ไม่เคยได้ยิน, คำว่า **อมุสา** นี้เป็นชื่อของอสังขตะ เป็นชื่อของนิพพาน. **อมุสา แปลว่าไม่มุสา** คือไม่โกหก เป็นชื่อของนิพพาน เป็นชื่อของอสังขตะ, แล้วก็มีชื่อสำหรับธาตุว่า **อมุสาธาตุ** ธาตุนี้เป็นธาตุที่ไม่หลอก ไม่โกหก หมายถึงอสังขตะ หรือนิพพาน.

อรหัตตธาตุ นัยที่ ๓

ที่นี้จะมองดูอีกนัยหนึ่งที่เรียกว่า **๑. นิพพานธาตุ นิพพานธาตุ เป็น ที่ดับแห่งกิเลสและทุกข์**; ถ้ามองกันเผิน ๆ ก็คือไม่เสียบแทง ไม่เผาผลาญ. นิพพานนี้ ตามธรรมดาที่เป็นภาษาชาวบ้าน ก็แปลว่า เย็น; ถ้าพูดกันตามชาวบ้าน ในบ้านใน เรือนคำว่านิพพานนี้แปลว่าเย็น ของเย็น. ถ่านไฟร้อน ถ่านไฟไม่นิพพานอย่างนี้เป็นต้น; นิพพานแปลว่าเย็น เย็นก็คือไม่ร้อน ไม่เสียบแทง ไม่เผาผลาญ.

๒. อสังขตธาตุนี้ไม่เสียบแทง ไม่เผาผลาญ ชื่อว่านิพพานธาตุได้; ธาตุนี้เป็นที่ดับของสิ่งทั้งปวง ก็เลยเรียกว่านิโรธธาตุได้. คำนี้มีใช้มากที่สุดทีสุดในพระบาลี คือคำว่า นิโรธธาตุ-ธาตุเป็นที่ดับ เมื่อดับแล้วก็ต้องมีความสงบระงับ จะเรียกว่าสันติธาตุ หรือเรียกว่าสันตธาตุก็ได้. ๓. เมื่อสงบแล้วก็มีความเกษม ก็เรียกว่าเกษมธาตุก็ได้. *เกษม* แปลว่า *เกษม* เป็นชื่อของพระนิพพาน ตามธรรมดา เช่นว่าเกษมจากโยคะ นี่คือเกษมจากความทุกข์ จากกิเลส. ธาตุที่เกษมจากโยคะ ก็มีแต่อสังขตธาตุ หรือนิพพานธาตุ.

๔. ธาตุนี้เป็นสิ่งที่รุ่งเรือง หรือเป็นที่พึ่งอยู่ได้ ก็เรียกว่าทีปธาตุ-ธาตุที่เป็นที่พึ่งหรือทีวธาตุ-ธาตุที่รุ่งเรือง ธาตุอย่างอื่นรุ่งเรืองอยู่ไม่ได้ เพราะมีปัจจัยปรุงแต่ง แล้วก็วอบ ๆ แวม ๆ ไปตามปัจจัยที่ปรุงแต่ง. ส่วนอสังขตธาตุนี้รุ่งเรืองอยู่ได้โดยไม่มี การเปลี่ยนแปลง ก็เป็นที่พึ่งได้เพราะเหตุนี้.

อหัตตธาตุ นัยที่ ๔

ที่นี้ เราจะมองกันดูอีกสักแนวหนึ่ง : อสังขตธาตุนี้ ควรจะเรียกว่า **สูญญตาธาตุ** หรือสูญญตาธาตุที่ว่าง หรือธาตุแห่งความว่าง. ธาตุอื่นมันไม่ว่าง มันรกรุงรังไปด้วยเหตุปัจจัย หรือความยึดมั่นถือมั่น ที่เข้าไปยึดถือในเหตุในปัจจัย. ส่วนธาตุนี้ว่าง ว่างอย่างยิ่ง; เหมือนกับที่มีหลักกล่าวไว้ว่า **นิพพานเป็นความว่าง** อย่างยิ่ง; นั่นคือนิพพานธาตุนั้น เป็นสูญญตาธาตุ.

ถ้าดูถึงอาการอันหนึ่ง เป็นธาตุที่ไม่รู้จักตาย ก็เลยเรียกว่าอมตธาตุ. ดูอีกมุมหนึ่ง เป็นธาตุที่ไม่มีสิ่งสุด จึงเป็นอนันตธาตุ. ดูอีกแง่หนึ่ง มันเหนือโลกเหนือวิสัยโลก เหนือความหมายแห่งโลก คือเหนือโลกียวิสัย ของคน ของมนุษย์ ก็เลยเรียกได้ว่า **โลกุตตรธาตุ - ธาตุที่อยู่เหนือโลก**. ที่นี้ธาตุนี้ไม่ปรุงแต่งอะไร

คือไม่ยอมรับอะไร เมื่อจิตใจบรรลุถึงธาตุนี้แล้ว ย่อมจะสลัดสิ่งทั้งปวงออกไปจากความยึดมั่นถือมั่น เพราะฉะนั้น ธาตุนี้เรียกชื่อใหม่ได้อีกอย่างหนึ่งว่า **ปฏินิสัคคธาตุ** คือ **ธาตุที่จะสลัด หรือกันสิ่งอื่นออกไปเสียจากตน** ไม่ยอมรับเข้ามา, มันเป็นอิสระ. ในที่สุด สรุปลักษณะก็เรียกกันว่า **อนุตตรธาตุ** ดีกว่า คือ**ธาตุที่สูงที่สุด** ไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่านี้แล้ว เรียกว่าอนุตตรธาตุ.

เท่าที่อาตมายกเอามาพูดให้ฟังเป็นตัวอย่าง นี้อสังขตธาตุก็ตั้ง ๒๑ ชื่อแล้ว, ๒๑ ชื่อพอดี :-

อรหัตตธาตุ บริสุทธิธาตุ วิมุตติธาตุ นิสสรณธาตุ สัจจธาตุ นี้สายหนึ่ง.

อสังขตธาตุ นิจจธาตุ อิศสรธาตุ วิสังขารธาตุ อมุสาธาตุ นี้ก็สายหนึ่ง.

นิพพานธาตุ นิโรธธาตุ สันติธาตุ เขมธาตุ ทีปธาตุ นี้ก็สายหนึ่ง.

สุญญตาธาตุ อมตธาตุ อนันตธาตุ โลกุตตรธาตุ ปฏินิสัคคธาตุ อนุตตรธาตุ นี้ก็อีกสายหนึ่ง.

ธาตุฝ่ายที่ตรงกันข้ามกับธาตุธรรมดา ซึ่งเรียกว่า สังขตธาตุ เป็นฝ่ายนี้; ฝ่ายโน้น ที่ตรงกันข้ามเรียกว่าอสังขตธาตุ ซึ่งอยากจะเรียกเสียใหม่ให้หน้าตักใจว่า ธาตุพระอรหันต์ การบรรลุถึงธาตุชนิดนั้น คือการเป็นพระอรหันต์; เรียกได้ว่าธาตุพระอรหันต์ ธาตุแท้ของพระอรหันต์เป็นอย่างนั้น.

พระอรหันต์ไม่ยึดมั่นทั้งสังขตะและอสังขตธาตุ

เป็นอันว่าพระอรหันต์ ไม่ได้ยึดมั่นสังขตธาตุ และอสังขตธาตุว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นเรา เป็นเขา; ถ้ามีความยึดมั่นอย่างใดเหลืออยู่ ก็ไม่เป็นพระอรหันต์. เป็นพระอรหันต์ก็คือ **ไม่มีความยึดมั่นในธาตุใด ๆ โดยความ**

เป็นตัวเป็นตน; แม้แต่ว่า จะเป็นตัวของธาตุนั้นเองก็ยังไม่ยึดมั่น; เห็นเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น : ปราศจากความสำคัญว่าเป็นของเรา, หรือปราศจากความสำคัญว่ามันควรจะถือว่าเป็นของเรา. การถือว่าเป็นของเรานี้มันเต็มที; ถือว่า “มันควรจะ เป็นของเรา” หรือ “น่าจะเป็นของเรา” นี้มันครั้งเดียว; แต่มันก็ยังติดอยู่นั้นแหละคือเป็นที่ตั้งแต่งความทุกข์.

พระอรหันต์ไม่มีอุปทาน ไม่มีอสังวะในบุญบาป, สุขทุกข์

ในที่สุดเมื่อมองดูถึงผลสุดท้าย พระอรหันต์นั้นไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ในบุญในบาป ในกุศล ในอกุศล หรือแม้ในอพยากฤต, และไม่ยึดมั่นในความสุข หรือความทุกข์ หรืออทุกขมสุข โดยความเป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา. นี้เมื่อเป็นอย่างนี้สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้ก็ไม่มีอุปทานนิยะแก่พระอรหันต์; **ไม่เป็นอุปทานนิยะคือไม่เป็นที่ตั้งแห่งอุปทาน.** ส่วนเรา คนธรรมดา สิ่งเหล่านี้เป็นที่ตั้งแห่งอุปทานของปุถุชน; บุญบาป สุขทุกข์ นี้เป็นที่ตั้งแห่งอุปทาน ของคนธรรมดา แต่ไม่เป็นที่ตั้งแห่งอุปทานแก่พระอรหันต์ เพราะ**พระอรหันต์ไม่มีอุปทาน.** สิ่งเหล่านี้ก็ไม่เป็นที่ตั้งแห่ง อสังวะ เพราะพระอรหันต์**ไม่มีอสังวะ** หรือสิ้นอสังวะ; แต่สิ่งเหล่านี้เป็นที่ตั้งแห่งอสังวะของคนธรรมดาเช่นพวกเรา.

พอเรารู้สึกเป็นสุข ก็เพิ่มอสังวะชนิดที่หลงใน ความสุข, ถ้าเป็นความทุกข์ก็เป็นอสังวะชนิดที่หลงในความทุกข์, ถ้าประสบที่ว่าไม่สุขไม่ทุกข์ กลาง ๆ ก็โง่ไปตามเดิม. นี้เรียกว่า มีราคานุสัยเพิ่มขึ้น เมื่อมีความรู้สึกเป็นสุข, มีปฏิฆานุสัยเพิ่มขึ้น เมื่อรู้สึกว่า เป็นทุกข์, มีวิชขานุสัยโง่ไปตามเดิม เมื่อมีความรู้สึกไม่สุข - ไม่ทุกข์: นี้เป็นแก่ปุถุชน; ไม่เป็นแก่พระอรหันต์ไม่มีแก่พระอรหันต์ เพราะท่านไม่มีอุปทาน หรือไม่มีอสังวะ.

นี่เป็นข้อเปรียบเทียบ ซึ่งอาจจะเปรียบเทียบกันได้อย่างดี ระหว่างปุถุชน กับบุคคลที่สิ้นอาสวะ เป็นพระอรหันต์. สำหรับคนธรรมดา **บุญ ก็ดี บาป ก็ดี** แม้แต่**ไม่บุญไม่บาปก็ดี** ล้วนเป็นที่ตั้งความยึดมั่นถือมั่นอย่างใดอย่างหนึ่ง, **สุข ก็ดี ทุกข์ ก็ดี** **อทุกข์มสุข ก็ดี** ก็เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง; แต่ว่าสิ่งเหล่านี้ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นแก่พระอรหันต์.

พูดกันอีกทีหนึ่งก็ว่า สิ่งเหล่านี้ซึ่งเป็นสักแต่ว่า**ธาตุตามธรรมชาติ**นั้น เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นแก่คนธรรมดา; **ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น** แก่**พระอรหันต์**.

คำว่า “**สุข**” นี้ก็มีเรียกชื่อเป็นธาตุ; มีพระพุทธานุสตรเรียกชื่อว่า **สุขธาตุ** **ทุกขธาตุ**; **โสมนัสสธาตุ** **โสมนัสสธาตุ**; **อุเบกขาธาตุ** หรือ**อทุกข์มสุขธาตุ** และ**อวิชาธาตุ**. นี่เป็นสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ว่าเมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงธาตุ ๖ อย่าง อีกหมวดหนึ่ง ท่านได้ตรัสไว้ในลักษณะ ที่แสดงให้เห็นว่า อวิชาซึ่งมาจากความรู้สึกว่า**สุขว่าทุกข์ ว่าโสมนัส ว่าโสมนัส** หรือ**ว่าอทุกข์มสุขนี้**; ท่านเอามาจัดไว้หมวดเดียวกัน เป็น ๖ ธาตุ : **สุขธาตุ** **ทุกขธาตุ** นี้คู่หนึ่ง, และ**โสมนัสสธาตุ** **โสมนัสสธาตุ**นี้คู่หนึ่ง, และก็มี**อุเบกขาธาตุ** และ**อวิชาธาตุ**, นี้ก็คู่หนึ่ง.

ถ้าไม่มีการรู้สึกว่าสุข ว่าทุกข์ ว่าโสมนัสและโสมนัสแล้ว ดูเป็นว่าเราจะ**ไม่มีทางที่จะเกิดอวิชา**; เพราะมันมีความรู้สึกแยกกันอยู่เป็นคู่ตรงกันข้าม ว่า**สุขว่าทุกข์ ว่าโสมนัส ว่าโสมนัส** เราจึงไปโง่เข้าไปในฐานะที่เห็นเป็นสุข น่าปรารถนา น่าพอใจ ก็มี เห็นว่าเป็นทุกข์น่าเกลียด น่าชัง ไม่น่าปรารถนา ไม่พอใจก็มี. ฉะนั้นขอให้สังเกตดูให้ดีเถอะว่า **การที่เราไปรู้สึกว่าเป็นสุขในอะไร ๆ นั้นก็คือความโง่ของเรา คืออวิชาของเรา**. หรือว่าการที่เราไปรู้สึกว่าเป็นทุกข์เข้าไปในกรณีใดกรณีหนึ่ง

นั่นก็คือความโง่ของเรา อวิชชาของเรา. ถ้าเราไม่มีสองอย่างนี้ อวิชชา ก็ไม่รู้จะเกิดได้อย่างไร เพราะในโลกนี้มันก็มีสองเรื่องนี้แหละ ที่ว่าสุข หรือทุกข์. โสมนัส หรือโทมนัส. ส่วนอุเบกขานั้นก็มีหลายความหมาย : ถ้าอุเบกขา เพราะไม่รู้สึกอะไร ก็ยังเป็นความโง่อยู่นั่นแหละ; แต่ถ้าอุเบกขา เพราะวางเฉยได้โดยที่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร มันก็เป็นความฉลาด.

นี่ขอให้ถือเอาเป็นหลักก็ได้ว่า อวิชชา ความไม่รู้ ความโง่ ความเขลาอะไรนี่ มีรากฐานอยู่บนความสุข หรือความทุกข์; **ที่มนุษย์กำลังเป็นปัญหาหนักที่สุด ก็คือเรื่องสุข เรื่องทุกข์; เรื่องสุขเรื่องทุกข์นี้ ทุกวัน ๆ นี้ เป็นที่ตั้งแห่งอวิชชา.**

พระอรหันต์มีความหมายที่สำคัญอยู่ตรงที่ไม่มีอวิชชา จึงอยู่เหนือสุขเหนือทุกข์.

ต่อไปนี่เราก็จะดูถึงภาวะที่ลึกซึ้งของพระอรหันต์ ว่ามีอะไรบ้างที่ควรจะสนใจ สำหรับมาเป็นแนวคิดนึก, เป็นจุด จุดแรก หรือเป็นชนวนอันดับแรก สำหรับคิดนึกให้เข้าใจ.

ความลึกซึ้งของความเป็นพระอรหันต์นี้ ต้องแยกออกเป็น ๒ ประเภท : ประเภทที่**สมมติ**อย่างหนึ่ง, ที่**ไม่สมมติ** คือเป็นปรมัตถ์โดยตรง นี่อีกอย่างหนึ่ง.

สภาวะธรรมของพระอรหันต์อย่างสมมติ

คนธรรมดาปุถุชนนี้ ติดอยู่ข้างสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น; นี่ก็ติดอยู่ฝ่ายข้างดีข้างได้ ข้างชนะ ข้างอะไรเรื่อย ๆ. อย่างนี้เรียกว่า สมมติทั้งนั้น เช่นสมมติว่าเลิศ ว่าดี ว่าดีที่สุดก็คือเลิศ; เราก็ไปติดป้ายให้พระอรหันต์ ว่า เลิศที่สุด เป็นบุคคลที่เลิศที่สุด ที่ประเสริฐที่สุด.

คำพูดที่สมมตินั้นเป็นคำพูดจริงเหมือนกัน แต่**จริงอย่างสมมติ** บางที พระพุทธเจ้าท่านก็มีความจำเป็น ที่จะต้องใช้คำสมมติอย่างนี้ ที่เรียก**พระอรหันต์** ว่า**เลิศที่สุด** ที่อะไรที่สุด สูงที่สุดไม่มีอะไรสูงเท่า เลิศที่สุดไม่มีอะไรเลิศเท่า. บางที ก็ใช้คำว่า **ยิ่งใหญ่** เป็นผู้ยิ่งใหญ่, แม้ที่สุดแต่ว่าจะใช้คำว่า **เต็มเปี่ยมแล้ว** ไม่พร่องแล้ว นี้ก็สมมติ, เป็นที่**หยุดแล้ว** ไม่วิ่งอีกต่อไปแล้ว นี้ก็สมมติ, เป็น**ผู้ปลงได้แล้ว** ก็สมมติ, เป็น**ผู้ปล่อยได้แล้ว** ก็สมมติ, เป็น**ผู้เย็น** ก็สมมติ, เป็น**ผู้อยู่นิรันดร** นี้ก็สมมติ. คำอย่างนี้สมมติทั้งนั้น ควรจะใช้สมมติให้กับบุคคลที่หลุดพ้นแล้ว เป็นพระอรหันต์แล้ว ว่าท่านเป็นผู้ประเสริฐที่สุด เลิศที่สุด ยิ่งใหญ่ที่สุด เต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์ที่สุด หยุดเวียนว่ายในวัฏฏสงสารแล้ว.

“ปลงภาวะ” คือปลงความยึดมั่นถือมั่นได้แล้ว ปล่อยสิ่งที่ผูกมัดรัดรั้งแล้ว, เย็นสนิทแล้ว, มีชีวิตอยู่เป็นนิรันดร ฯลฯ; ทั้งหมดนี้เป็น**คำสมมติ** แต่เราไม่เคย**คิดว่าเป็นสมมติ** ถือว่าเป็นจริงที่สุด แล้วก็ต้องการอย่างนี้. ขอให้รู้จักคำพูดที่เป็นภาษาสมมติ สำหรับใช้กับบุคคล เช่นพระอรหันต์ว่ามีอยู่อย่างนี้; ดังนั้น จะเรียกว่าปรมัตถสภาวะของพระอรหันต์ ก็ไม่ถูกนัก; มันถูกที่สุดสำหรับคนที่ใช้ภาษาสมมติเป็นหลัก; แต่ไม่ถูกเลยสำหรับคนที่อยู่เหนือสมมติ.

ปรมัตถสภาวะธรรม ของพระอรหันต์

ถ้าจะพูดกันอย่างเป็นปรมัตถ์ คือไม่สมมติกันแล้ว **สภาวะของพระอรหันต์** จะไม่เป็นอย่างที่ว่านั่นเลย; แต่จะพูดได้คำเดียวว่า **“ว่าง”**. คำว่า **“ว่าง”** นี้ มีความหมายมาก พรรณนากันไม่หวาดไหว; ว่างจากอะไรก็ลองไปคิดดู.

ว่างเริ่มแรก ก็ต้องว่างจากตัวตนนั่นแหละ, ต้องว่างจากตัวตน คือไม่มีตัวตน เรียกว่าว่างจริง ๆ ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นตัวตน; ถึงจะมีเนื้อหนัง มีเลือด มีกาย

มีใจ มีจิต มีวิญญาณ ก็ไม่ใช่ตัวตน. นี่คือว่างจากตัวตน. ฉะนั้น **ปรมาตสภาวะ** ของพระอรหันต์ก็คือ ภาวะว่าง.

ที่พูดว่า เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้เย้น เป็นผู้หยุดเวียนว่าย เป็นผู้อะไรทุก ๆ อย่างนั้นเป็นภาษาสมมติ; เพราะว่ามันยังไม่ว่าง ไม่ว่างจากความหมาย ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ; เพราะว่าคนที่มีความยึดถือเป็นผู้พูด ไม่ใช่พระอรหันต์ ท่านพูด เรายื่นแหละไปพูดให้ท่าน ไปตั้งให้ท่าน ไปว่าท่านเป็นอย่างนั้นอย่างนี้. คนธรรมดาพูด ก็ต้องพูดภาษาสมมติ; ดังนั้น ถึงจะลึกซึ้งจะประเสริฐที่สุดเท่าไร ก็ยังเป็นสมมติ. ที่ถูก ถ้าจะพูดถึงภาวะอันแท้จริง ของพระอรหันต์ต้องพูดว่า ว่าง; ถ้าไม่พูดว่าว่าง ก็ต้องพูดให้หนักไปกว่านั้นอีก ก็คือพูดว่า พูดว่าอะไรไม่ได้, ภาวะของพระอรหันต์เป็นอย่างไร ก็ต้องตอบว่า ว่างอย่างไรไม่ได้, จะบรรยายว่าอย่างไรไม่ได้; นั่นแหละจึงจะลึกซึ้งถึงที่สุด ถึงความจริงของภาวะแห่งความเป็นพระอรหันต์.

ถ้าพูดให้ชัดเป็นภาพพจน์ ให้เห็นง่ายขึ้นมาก็อีกที่ว่า ภาวะแห่งความเป็นพระอรหันต์นี้ ก็คือภาวะแห่งการหุบปากของผู้บรรยายอย่างนี้; จะมานั่งบรรยายจ้อยบนธรรมาสโนอย่างอาตมานี้ไม่ได้ มันไม่ใช่ภาวะอันแท้จริงของพระอรหันต์. แต่เดี๋ยวนี้เราพูดกันเพื่อจะให้เข้าใจ เราจึงต้องพูดมาก; แต่เราก็เอาภาวะของพระอรหันต์มาบรรยายให้ถูก ให้เต็ม ให้ถึงที่สุดไม่ได้ ได้แต่พูดเลียบเคียงข้างนั้น ข้างนี้ ชักจูงโยงกันมา จากทางนั้น ทางนี้ ให้ค่อย ๆ เข้าใจขึ้นไป; แต่พูดกันโดยจริง ก็ต้องใช้คำว่า “หุบปาก”; ภาวะแห่งการหุบปากของผู้บรรยายนั้นแหละคือลักษณะ หรือภาวะอันลึกซึ้งของพระอรหันต์. มันมีความต่างกันอยู่ตรงกันข้ามอย่างนี้.

การพูดแบบที่พูดกันอยู่นี้ต้องเป็นสมมติทั้งนั้น จึงพูดได้; ถ้าไม่สมมติพูดไม่ได้ เพราะพูดถึงความจริงขึ้นมาจริง ๆ ก็ต้อง “หุบปาก” คือพูดลักษณะอย่างนั้น

อย่างนี้ไม่ได้; อย่างจะพูดได้ที่สุด ก็พูดได้ว่า “ว่าง” หรือพูดว่า **อภัยากฤต**.
อภัยากฤต ก็แปลว่าพูดไม่ได้ชัด ว่าเป็นอย่างไร.

คำว่า “อภัยากฤต” นั้นเขามักจะเข้าใจไปว่า หมายถึงลักษณะกลาง ๆ, แต่แท้จริงคำว่า **อภัยากฤต** นี้ แปลว่า **สิ่งที่พูดให้ชัดลงไปได้ว่ามันเป็นอย่างไร** คือมันไม่เป็นอะไรเสียหาย ในบรรดาภาษาที่มนุษย์รู้จักกันนี้. ใครจะนึกถึงความว่าง. ใครจะบรรยายลักษณะของความว่างได้; ถ้าไปบรรยายให้มีอะไรเข้า มันก็ไม่ว่าง ฉะนั้น คำว่า “**ความว่าง**” ก็**เป็นลักษณะของอภัยากฤต**; เห็นได้ไร ๆ อยู่แล้ว ว่ามันบรรยายไม่ได้ เดียวนี้พูดให้ชัดเสียเลยก็เรียกว่าอภัยากฤต คือบรรยายไม่ได้ พูดให้ชัดลงไปว่าอะไรไม่ได้ แม้จะเห็นอยู่ รู้อยู่ ก็ยังต้องหุบปาก.

การที่จะสอนเรื่องนิพพาน หรือเรื่องความเป็นพระอรหันต์
นี้ก็แค่แต่บอกวิธีการประพฤติปฏิบัติ ว่าจงปฏิบัติอย่างนั้น ๆ แล้วอะไรเกิดขึ้น
 นั้นแหละคือภาวะอย่างนั้น ซึ่งเอามาพูดเป็นคำพูดไม่ได้.

ต้องรู้จักด้วยใจเอง รู้สึกด้วยใจเอง เรียกว่า **ปัจจุตตัม เวทิตัพโพ วิญญูหิ**;
 ต่อให้เป็นวิญญูชนฉลาดแล้ว ก็ยังจะต้องรู้ด้วยเฉพาะใจเองเท่านั้น รู้สึกด้วยใจเองเท่านั้น
 รู้แทนกันไม่ได้; นั้นแหละเป็นปรมัตถสภาวะที่แท้จริง เลยต้องเรียกว่า ภาวะแห่ง
 การหุบปากของบุคคลผู้ตั้งใจจะพูด อยากจะพูด พยายามจะพูด แล้วก็พูดไม่ออก ก็ต้อง
 หุบปาก. แต่อย่าลืมนะว่า การหุบปากนี่กลับพูด พูดมากที่สุด แต่ไม่ได้ยินเสียง. มันพูด
 เป็นความรู้สึก; ใครอยากมีก็ไปปฏิบัติ ปฏิบัติให้รู้สึกขึ้นมาในใจ แล้วก็พูดไม่ได้อีกตามเคย.

อุปมาการสอนเรื่องนิพพาน เหมือนเสียงตบมือข้างเดียว

ที่เรียกว่า “คำพูดชนิดที่พูดไม่ได้” นี้ฟังดู; คำพูดที่พูดด้วยปากไม่ได้นี้
 มีประโยคอยู่ประโยคหนึ่ง ซึ่งใช้เพื่อให้เข้าใจเรื่องที่เข้าใจยากอย่างนี้ เช่นคำพูดที่ว่า
เสียงของมือที่ตบข้างเดียว.

เสียงของมือที่ตบข้างเดียว, มือข้างเดียวตบนี้ มันมีเสียงอย่างไร? คนธรรมดาที่ว่าไม่มีเสียงซี; แต่คนที่รู้ความจริงอะไรมากกว่านั้นก็ว่า **มีเสียงอีกชนิดหนึ่ง** ซึ่งดังกว่าเสียงธรรมดา **เพราะเป็นเสียงของความสงบ** เป็นเสียงแห่งความไม่มีเสียง เป็นเสียงแห่งนิพพาน เป็นเสียงแห่งการที่ไม่ปรุงแต่ง เป็นเสียงแห่งอสังขตะ เป็นต้น. ในตีกแสดงภาพทั้งหลาย ก็มีภาพเสียงแห่งการตบมือข้างเดียว อยู่ภาพหนึ่งเหมือนกัน.

“มือข้างเดียว” หมายความว่า **จิตที่ไม่ยึดมั่นอะไร; ถ้าจิตไปยึดมั่นถือมั่นอะไร เรียกว่า มือสองข้างกระทบกัน;** เช่นตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น ฯลฯ อย่างนี้คือมือสองข้างมันตบกัน ก็มีปฏิกิริยาเกิดขึ้นมา เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ เป็นทุกข์ทั้งนั้น, แล้วก็หลอก ไม่จริง เป็นมายา : ทุกข์แล้วก็หมดไป, ทุกข์แล้วก็หมดไป หมดไปแล้วก็ทุกข์อีก ทุกข์แล้วก็หมดไปอีกนั่นแหละ; อย่างนี้เรียกว่า เป็นของหลอกไม่จริง.

ทีนี้เมื่อเป็นอยู่เรื่อยมาจนบรมจิตตึขึ้น ตึขึ้น จนจิตนี้ไม่ยึดถือสิ่งใด ที่จะเอามาเป็นตัวตนของตน : ตาเห็นรูป ก็รู้สึกว่าเห็น, หูได้ยินเสียง ก็รู้สึกว่าได้ยิน, จมูกได้กลิ่น ก็รู้สึกว่าได้กลิ่น ฯลฯ; นี้เรียกว่าไม่ได้รับเอาเข้ามาปรุง เป็นเวทนาเป็นความรู้สึก ที่จะยึดมั่นถือมั่น มันก็เลยเกิดเป็น**ความสงบขึ้นมา**; ดังนั้นเสียงแห่งความเจียบเสียงแห่งความสงบ นี้วิเศษที่สุด ประเสริฐที่สุด มันก็ออกไปทั้งจักรวาลเลย.

อุปมา หรือคำเปรียบเทียบ ภาพพจน์ทำนองนี้ ก็เพื่อให้เห็นคิดได้ง่าย ๆ หรือพอจะมองเห็นพอจะคิดได้; ถ้าไม่มีเสียงเลย ก็ไม่มีอะไรเป็นเงื่อนไขสำหรับคิด สำหรับที่จะขยายความคิดให้ลึกลงไปถึงสิ่งที่ตรงกันข้ามกับสิ่งธรรมดาสามัญ. **เรารู้จักแต่สิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่ง คือ สังขตธาตุทั้งหลาย** เราคิดอะไรไปวันเปื่อยอยู่แต่ในขอบเขตอันนี้

เราออกไปนอกขอบวงอันนี้ไม่ได้; ฉะนั้นเขาจึงบอกว่า “รีบออกไปเสียที่หนึ่ง ไปถึงเขตที่มันพูดไม่ได้ บรรยายไม่ได้ มันเป็นความสงบที่มีเสียงดังที่สุด”. คนนั้นก็สนใจอยาก จะรู้ อยากจะเข้าใจ และพยายามจะคิด ค่อย ๆ คลำไป ก็รู้ว่า อ้าว, สิ่งตรงกันข้ามมันเป็นแบบนี้ แล้วจึงรู้ได้ชัดทีเดียว เรื่องสมมตินี้ เป็นเรื่องเด็กเล่น; แม้จะพูดว่าดี. วิเศษประเสริฐสูงสุด มันก็เรื่องเด็กเล่นทั้งนั้นแหละ เด็กอมมือด้วยซ้ำไป.

นี่คือเรื่องสมมติว่าดีมาก สนุกมาก อร่อยมาก เลิศมาก เย็นมาก อะไรก็ตามใจ; แต่ถ้าเป็นความจริงถึงที่สุดแล้ว จะหุบปากเพราะไม่อาจจะพูดว่าอะไร อย่างนี้; อย่างดี ก็**จะรู้สึกว่ามันว่าง ไม่มีอะไรที่จะไปดึงเอามาเป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา.**

นี่คือภาวะ หรือสภาวะอันลึกซึ้งของพระอรหันต์, ของความเป็นพระอรหันต์. ถ้าเราอยากจะทำยังทราบถึงภาวะอันลึกซึ้งของพระอรหันต์ เราต้องหัดคิดทำนองนี้ : ทำนองที่เราจะเห็น หรือยอมรับ หรือเข้าใจทันทีว่า **เสียงของมือที่ตบข้างเดียว นั้น ดังก้องไปทั้งจักรวาล; เสียงที่มือตบสองข้างนี้ดังเปาะแปะ ๆ อยู่ตรงนี้ ดังไม่กึก.**

นี่ลองคิดดูว่า **ความคิดมันคืบไถลออกไปได้เท่าไร, ไถลออกไปได้ก็มากน้อย ก็ร้อยเท่า พันเท่า หมื่นเท่า แสนเท่า, ออกไปเสียจากสมมติทั้งหลาย ไปอยู่ที่ความจริง ปรากฏออกมาเป็น ว่าง ไม่มีตัวตน หรือของตน ซึ่งมีลักษณะพิเศษ คือ บรรยายด้วยปาก ด้วยคำพูด หรือด้วยตัวหนังสือหรือด้วยอะไรก็ได้. นี้ก็เลยขึ้นมาที่ภาวะของการหุบปากเสียนั้นแหละ. ไปคิดดูเถอะว่า นิพพานมีลักษณะอย่างไร? ก็ตอบโดยหุบปากใส่หน้า. ไปนิพพานทางไหน ก็หุบปากใส่หน้า. ถ้ามองอย่างไรก็หุบปากใส่หน้า; นั่นแหละคือความจริง แต่แล้วเดี๋ยวก็จะถูกเขาตำ. มันเป็นเรื่องคนละประเภท คนละชั้นคนละระดับอยู่อย่างนี้.**

ให้รู้เรื่องปรมาตสภาวะธรรม เพื่อมองเห็นสิ่งที่เห็นยาก

เดี๋ยวนี้เราก็ได้พูดกันมามากแล้ว สำหรับธาตุมาเองก็พูดมาไม่รู้กี่ร้อยครั้ง กี่พันครั้งแล้ว ที่พูด ๆ เทศน์ ๆ มา; ดั่งนั้น จึงได้ค่อย ๆ ดึงออกไป ดึงท่านทั้งหลายผู้ฟังออกไป ๆ ทีละนิด ๆ อย่างนี้; **ดึงออกไปให้พ้นเรื่องของสมมติ**, ออกไปให้พ้นจากขอบเขตวงของการสมมติ จึงได้พูดอย่างนี้; และ**ก็เลือกเอาเรื่องนี้** คือเรื่อง **“ปรมาตสภาวะธรรม”** มาพูด พูดเพื่อให้มองเห็นสิ่งที่ลึก จนเห็นได้ยาก; เห็นได้ยากนั้นคือเรื่องที่ไม่อยู่ในขอบเขตจำกัดของสิ่งใด; จึงได้เอาเรื่องพระอรหันต์มาพูด ว่าท่านมีสภาวะอันลึกซึ่งอย่างไร. ในการพูดนั้นจำเป็นที่จะต้องพูด ในลักษณะที่เกี่ยวข้องกับสิ่งใดที่เราเห็น ๆ กันอยู่; ถ้าไม่อย่างนั้นก็พูดไม่ได้ ก็เลยต้องพูดให้เห็นว่า เกี่ยวข้องหรือว่าไม่เกี่ยวข้องกันอยู่ กับสิ่งที่เรียกว่าธาตุทั้งหลายนั้นอย่างไร.

เป็นอันว่า ทั้งหมดนี้ก็พอแล้ว หรือสมควรแล้ว ที่ได้ช่วยให้ท่านทั้งหลายได้ยินได้ฟังเรื่องธาตุคืออย่างไร มีอยู่ที่ธาตุ กิเลปธาตุ, กิรียธาตุ. และพระอรหันต์ท่านเกี่ยวข้องกันกับธาตุเหล่านี้ หรือว่าท่านไม่ได้เกี่ยวข้องกันกับธาตุเหล่านี้เลยในลักษณะอย่างไร.

คำว่าธาตุ หรือสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ นี้เป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก มีความจำเป็นมากที่เราจะต้องรู้ ต้องเข้าใจ; เพราะเรากำลังเป็นทุกข์ เพราะสิ่งที่เรียกว่าธาตุนั่นเอง. อย่าไปทำเล่นกับธาตุ.

ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ธาตุวิญญาณ ธาตุตา ธาตุหู ธาตุจมูก ธาตุลิ้น ธาตุกาย ธาตุใจ ธาตุรูป ธาตุเสียง ธาตุกลิ่น ธาตุรส ธาตุรูป ธาตุเวทนา ธาตุสัญญา ธาตุสังขาร ธาตุวิญญาณ เหล่านี้ ธาตุทั้งนั้นแหละ; อย่าไปทำเล่นกับมัน แม้แต่ดิน น้ำ ลม ไฟ นี้อย่าไปทำเล่นกับมัน จะทำให้เกิดความ

ทุกข์ได้ทันที ที่ไปทำเล่นกับมัน. ต้องไปทำจริงกับมัน โดยวิธีที่เราทำตามที่เป็นจริง ว่ามันเป็นอะไร จนไม่มันหมายเอาธาตุใดธาตุหนึ่ง โดยความเป็นตัวตน หรือเป็นของตน; อย่างนี้เรียกว่าอย่าทำเล่น ไม่ทำเล่นกับมัน. นี่จึงต้องเอาเรื่องธาตุมาพูด.

ธาตุนั้น ๆ อยู่ที่ไหน? ก็อยู่ที่ตัวคนนั่นเอง ถ้าเป็นผู้พูดก็คือตัวผู้พูดนั่นเอง; แม้แต่เสียงที่พูดออกมา ก็คือธาตุ, แม้แต่เสียงที่เข้าไปในหูของคนฟัง ก็คือธาตุ. หูของคนฟังก็คือธาตุ ความรู้สึกเกิดขึ้นจากการฟังเสียงนั้น ก็คือธาตุ; เดียวก็เป็น เวทนาธาตุขึ้นมา เดียวก็เป็นสัญญาธาตุขึ้นมา เดียวก็เป็นอุปทาน ที่เป็นทุกขธาตุขึ้นมา.

ความทุกข์ก็คือธาตุ เป็นเวทนาธาตุ หรือสังขารธาตุ หรือสังขตธาตุ; **ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ** ทั้งเนื้อทั้งตัว ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง, หรือว่า ส่วนที่เป็น เลือดหนอง โลหิต อะไรทั้งเนื้อทั้งตัวของร่างกาย ทุก ๆ ส่วนก็เป็นธาตุ; แม้จิตใจนั้น ก็เป็นธาตุ ที่วางที่ว่ามีอยู่ในระหว่าง หรือว่าสำหรับให้ธาตุเหล่านี้ตั้งอยู่นั้นก็เป็นธาตุ ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ. ความรู้ก็เป็นธาตุ, ถ้าเป็นของจริง ก็เป็นสังขธาตุ, ถ้าไม่จริง ก็เป็นอวิชชาธาตุ.

ที่นี้ก็จงนั่งหลับตา อย่างสงบลึกซึ้ง แล้วพิจารณาดูว่า “เราเป็นธาตุ หรือว่าเรากำลังอยู่ในท่ามกลางสิ่งแวดล้อมของธาตุนานาชนิดอย่างไร”; แม้แต่กับจิตที่กำลังคิดว่า เราเป็นเรา, เราคือเรา, นั่นก็เป็นสักว่าธาตุ; และเป็นธาตุที่กำลังประกอบด้วยอวิชชา **มีอวิชชาอยู่เต็มตัว จึงเกิดความคิดปรุงไปว่า เป็นเราเป็นของเรา.** นี่ตรงนี้จะยากหน่อย คล้าย ๆ กับว่า เราจะเขียนนามที่ในตาตัวเอง เพราะอวิชชามันเป็นตัวเราอยู่ แล้วเราจะกำจัดอวิชชา ด้วยตัวเรา; อย่างนี้มันเหมือนกับเขียนนามที่ในตาของเราเอง.

ต้องทำให้ถูกวิธี คือมองเห็นโดยความเป็นธาตุเข้าไปตามลำดับ ๆ : เอาจันนี้แหละเป็นหลักประกัน ไปศึกษาความเป็นธาตุให้จริง ให้ยิ่งขึ้นไปตามลำดับ; แล้วก็ค่อยรู้เองว่า อ้าว, ตัวที่คิดนึกนั่นก็ธาตุ, สิ่งที่ถูกคิดถูกนึก นั่นก็ธาตุ, ผลที่เกิดออกมาก็คือธาตุ, ก็กลายเป็นว่า ธาตุไปเสียทั้งหมดในบรรดาธาตุทั้งหลายที่มีอยู่หลายสิบชื่อ หรือหลายร้อยชื่อ ถ้าจะจำแนกออกมา.

“อย่าล้าลุ่มน่หมายโดยความเป็นธาตุ” ที่เป็นตัวเป็นตนของมันเองก็ตาม หรือเป็นของเราที่โง่ ๆ หรือของจิตที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชาก็ตาม **อย่าได้มีตัวตนเกิดขึ้น** ทั้งที่เป็นภายนอก ทั้งที่เป็นภายใน ทั้งที่เป็นอดีตอนาคต ปัจจุบันแล้ว ก็เลยว่าง. **ว่างนั้นก็ยังคงเป็นธาตุ แต่ประเสริฐที่สุดที่ว่าไม่เป็นทุกข์; พอไม่ว่างก็เป็นทุกข์; พอว่างไม่เป็นทุกข์ ก็ให้รู้จักธาตุที่ไม่เป็นทุกข์ ซึ่งเป็นธาตุของพระอรหันต์.** ทำความเป็นพระอรหันต์ก็เพราะมีธาตุอย่างนั้น ปรากฏอยู่ในสังขารที่ปราศจากอวิชชาแล้ว มีแต่วิชาธาตุส่องแสงสว่าง เป็นความว่างอยู่ตลอดไป.

คำบรรยายนี้ มุ่งหมายให้ปฏิบัติตามรอยพระอรหันต์

การบรรยายในวันนี้ โดยหัวข้อว่า **“สิ่งที่เรียกว่าธาตุกับพระอรหันต์”** เพื่อให้เห็นว่าพระอรหันต์ท่านทำอะไร ท่านเป็นอะไร หรือท่านไม่ทำอะไร หรือท่านไม่เป็นอะไรกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ. รวมความแล้ว พระอรหันต์นั้นไม่ได้**มีตัวมีตนของตน** ที่เป็นองค์ตัวพระอรหันต์ **มีแต่ภาวะอันหนึ่งของธาตุชนิดนี้** ปรากฏอยู่กับร่างกาย และจิตใจที่ไม่มีอวิชชา ที่ไม่มีกิเลส ตัณหา ก็เลยสมมติอีก เรียกว่ากลุ่มนี้แหละคือพระอรหันต์.

บุคคลนี้เป็นพระอรหันต์ นี้เป็นคำพูดสมมติ เพราะว่าโลกนี้เป็นโลกของการสมมติ ภาษาพูดก็ต้องพูดอย่างสมมติ; พูดอย่างไม่สมมติ ไม่มีใครฟังถูก นอกจาก

ไม่ฟังถูกแล้วก็ยังคงจะหาว่าบ้า แล้วก็จะตีเอา, ก็เลยต้องพูดด้วยเรื่องสมมติ; ค่อย ๆ พูดไป ค่อย ๆ พูดไป จนกว่าเขาจะเห็นเอง แล้วก็ไม่ต้องพูด พูดไม่ได้ แล้วก็ไม่ต้องพูดด้วย. ที่จริง “พูดก็ไม่ได้” นั้นแหละคือตามรอยพระอรหันต์ จะทำตามพระอรหันต์กันทั้งที่ ก็ต้องทำอย่างนี้ทั้งนั้น.

สรุปความแล้ว ก็คือเข้าใจรอบรู้ในสิ่งที่เรียกว่าธาตุทั้งหลายทั้งปวง มีสติตลอดกาลเกี่ยวกับธาตุนั้น ๆ; ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในธาตุใด ๆ ไม่มี อวิชชา สำหรับปรุงแต่งธาตุ ที่จะนำมาซึ่งความทุกข์. ส่วนความทุกข์ที่เกิดอยู่ตาม ธรรมชาติ เช่น เจ็บ ตาย เป็นต้นี้ ก็เป็นเรื่องชนิดเดียว เป็นเรื่องของความเจ็บ ทางกาย; ไม่ใช่ความทุกข์ เพราะไม่มีความยึดมั่นถือมั่น เลยเป็นบุคคลที่เรียกได้ว่า ไม่มีทุกข์.

พระอรหันต์อยู่ในท่ามกลางธาตุทั้งหลายนี้ ได้โดยไม่ต้องเป็นทุกข์; เพราะท่านก็ไม่ใช่เป็นใคร ไม่ได้เป็นตัวเป็นตนอะไร เป็นความว่างด้วยกันทั้งนั้น. แต่แล้วเราก็ต้องพูด ว่าท่านเป็นพระอรหันต์, ท่านเกือบเป็นพระอรหันต์แล้ว หรือ เป็นอนาคามี เป็นสกิทาคามี เป็นโสดาบัน. เรื่องเช่นนี้กำลังต้องการกันนัก ที่จะเป็นตัว เป็นตน อย่างนั้น อย่างนี้; ว่าที่จริงก็ยิ่งดีกว่า ที่จะไม่ต้องการความเป็นพระอรหันต์ เสียเลย; แต่ว่าเมื่อต้องการแล้ว ก็ขอให้เดินให้ถูกทาง โดยการที่จะไม่ไปข้องแวะ ไปยึดมั่นสิ่งที่เรียกว่าธาตุนี้โดยความเป็นตัวตน.

ผู้ที่เคยบวชเรียนแล้ว หรือไม่เคยบวชเรียน ก็เคยท่องว่า ยถาปัจจุจยํ ปวตุตมานันํ ธาตุมตฺตเมเวตฺถํ; นั้นแหละเข้าใจให้ดี ๆ เกอะ จะเป็นพระอรหันต์ได้ ด้วยข้อความเพียงเท่านั้นแหละ ว่านั่นสักว่าธาตุนั้น เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่ เองนิจ; คือตัวกู, กับสิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับตัวกูนั้นแหละ, เป็นสักว่า

ธรรมชาติเท่านั้น กำลังเป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ. ช้อน้ำอย่าได้ล้น ไม่ยากเกินไป; แต่ก็คงจะไม่ง่ายเกินไป แล้วก็ไม่มีอะไรที่จะอยู่นอกเหนือความสามารถของบุคคลผู้ที่ตั้งใจจริง ๆ. ธรรมะหมวดหนึ่งประเภทหนึ่ง มีอยู่สำหรับทำให้คนเรามีสมรรถภาพ มีความตั้งใจจริง ๆ; แล้วสิ่งเหล่านี้ ความหลุดพ้น หรือนิพพานนี้ก็ไม่เหลือวิสัย.

นี่พูดถึงสิ่งที่เรียกว่าธาตุ กับพระอรหันต์มาก็พอสมควรแก่เวลาแล้ว ขอโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย สวดคณะสาธยาย เพื่อจะส่งเสริมกำลังศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ให้มีการปฏิบัติให้ยิ่งขึ้นสืบต่อไป.

ปรหมัตตสภาวธรรม

- ๘ -

๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๖

ธาตุที่อยู่ในรูปอายตนะ

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ ในชุดปรหมัตตสภาวธรรม สำหรับภาค
มาฆบูชาได้ล่วงมาถึง ครั้งที่ ๘ แล้ว ในวันนี้จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **ธาตุที่
มาอยู่ในรูปของอายตนะ.**

ธาตุที่มาอยู่ในรูปของอายตนะ หมายความว่า เมื่อก่อนนี้เราเรียก หรือพูดกัน
ว่าธาตุนั้น ธาตุนี้ มากมายหลายสิบธาตุ; บัดนี้สิ่งที่เรียกว่าธาตุนั้นเปลี่ยนชื่อมาเป็น
อายตนะ เปลี่ยนรูปลักษณะมาเป็นอายตนะ.

เหมือนอย่างว่า **ตา** ก็เรียกว่า **จักขุธาตุ** เป็นธาตุสำหรับทำหน้าที่เห็น เป็นธาตุหนึ่ง; ต่อมาตานั้นมาเปลี่ยนชื่อเป็นอายตนะ, อายตนะคือตา. นี่หมายความว่าเมื่อตาทำหน้าที่เห็น คือกระทบกันเข้ากับรูป จึงได้เรียกตาว่าอายตนะไป; ภาษาธรรมดาเราเรียกว่า “ตา”, ภาษาธรรมะที่ลึกลงไปก็เรียกว่าธาตุ. ตานี้เป็นสักว่าธาตุ รูปข้างนอกก็เป็นธาตุ เรียกว่ารูปธาตุ พอได้อาศัยกันเข้าแล้ว ตาทำหน้าที่เห็นรูป ตาที่เคยเรียกว่าจักขุธาตุ ก็กลายเป็นจักขุอายตนะไป; รูปธาตุ ก็กลายเป็นรูปายตนะขึ้นมา.

นี่คือตัวอย่างหนึ่งที่แสดงว่า สิ่งที่เราเรียกว่าธาตุนั้น เดียวนี้ได้เปลี่ยนชื่อ หรือเปลี่ยนรูปลักษณะ มาเป็นอายตนะ. ในวันนี้ เราจะได้อธิบายถึงสิ่งที่เรียกว่า **อายตนะ** แล้วก็อย่าลืมว่า ที่แท้ก็ได้แก่สิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ” มาแล้วแต่ไหนแล้ว ในการบรรยายตั้งหลายครั้งนั่นเอง.

ในที่นี้อยากจะ**ขอทบทวนความเข้าใจ** กระทั่งซักซ้อมความเข้าใจของท่านทั้งหลายอยู่เสมอ คือให้ระลึกนึกถึงข้อความที่แสดงมาแล้ว ที่ท่านได้ฟังแล้วได้เข้าใจแล้ว อยู่บ่อย ๆ มิฉะนั้นจะลำบากในการที่จะเข้าใจต่อไป.

อยากจะทบทวนถึงคำว่า “ปรมัตถสภาวะธรรม” ว่า **ความเป็นปรมัตถสภาวะธรรมนั้นคือความเป็นอย่างไร? และเรารู้กันเท่าไร?**

ข้อนี้ต้องยกตัวอย่าง อย่างที่กล่าวมาแล้วนั้นอีกก็ได้ว่า เราพูดว่า เรามีตามีลูกตา; เราไม่เคยรู้ว่าตานั้นเป็นเพียงสักว่าธาตุชนิดหนึ่ง มีคุณสมบัติ หรือสมรรถภาพของมันก็เห็นได้. นั่นเป็นเพียงธาตุชนิดหนึ่ง แต่เราไม่รู้; เรารู้แต่ว่าตาฉันมีตา ตาของฉัน ถนอมมันดูกับแก้วตาอย่างนี้เรียกว่าถนอมตามาก กระทั่งเป็นความยึดมั่นถือมั่นในดวงตา. ถ้าตาจะเป็นอะไรเข้าสักหน่อย ก็กลัวว่า ตาจะบอด เป็น

ทุกข์เดือนดร้อน ระส่ำระสายไปทีเดียว; นี้เรียกว่าไม่เห็นปรมัตถสภาพธรรมแม้แต่สักนิดหนึ่ง. ถ้าเห็นก็จะรู้สึกรู้ว่าตาเป็นธาตุ ซึ่งต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย ; **อย่างกลัว ถ้าเหตุปัจจัยยังดีอยู่ก็จะรักษาตาที่เจ็บให้หายได้**, ถ้าเหตุปัจจัยหมดแล้ว ก็รักษาไม่ได้; จะต้องไปกลัวมันทำไม. อย่างนี้เรียกว่าเห็นโดยความเป็นธาตุไปแล้ว ไม่เห็นเป็น “ลูกตาของกู” แล้ว.

พุทธบริษัทต้องรู้ถึงขั้นปรมัตถสภาพธรรม

ที่รู้สึกรู้ว่านั่นนี่เป็นตัวกู-เป็นของกู นั่นแหละคือ **ไม่มีความเห็นในขั้นที่เป็นปรมัตถสภาพธรรมเสียเลย. สภาพธรรม แปลว่า ธรรมชาติที่เป็นอยู่เอง** หรือธรรมดาก็ได้, ความเป็นธรรมดา นั่นคือ ธรรมชาติที่เป็นอยู่เอง. **ปรมัตถะ แปลว่า มีอัตตะอันลึกซึ้ง**, มีความหมายที่ลึกซึ้ง. อย่างเราเห็นก็มักจะเป็นคน เป็นตัวฉัน เป็นตัวกู หรือเป็นของกู; เห็นกันเท่านี้ อย่างนี้ **ไม่มีปรมัตถสภาพธรรมที่เห็นเลย.**

เมื่อเห็นลึกลงไป ๆ ว่า ที่ว่าตัวกู นี่คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ประชุมกันอยู่ หรือ **ธาตุทั้งหลายประชุมกันอยู่** โดยชื่อเรียกอย่างนั้นอย่างนี้ ล้วนแต่เป็นธาตุทั้งนั้น; นี่ก็เรียกว่า**เริ่มเห็นแล้ว**, เห็นปรมัตถสภาพธรรมบ้างแล้ว. แล้วก็มีหน้าที่ **ที่จะต้องเห็นต่อไปอีก** ให้ละเอียดลอบที่สุด และลึกซึ้งที่สุด; นี่เป็นเหตุที่ทำให้อาตมาต้องพูดถึงเรื่องนี้ อย่างช้า ๆ ซาก ๆ จนท่านทั้งหลายรำคาญ. ครั้งที่ ๑ ก็พูดเรื่องธาตุ, ที่ ๒ ก็พูดเรื่องธาตุ, ที่ ๓ ก็พูดเรื่องธาตุ, มาถึงครั้งที่ ๔ นี้ก็ยังพูดเรื่องธาตุ.

ขอให้สังเกตดูดี ๆ ว่า มิได้พูดซ้ำกันไป อย่างที่เรียกว่าไม่มีอะไรแปลกออกไปเสียเลย; จะมีแปลกออกไป แปลกออกไปโดยรายละเอียด. **จากคำว่าธาตุ**

ตัวเดียวเท่านั้น แยกแตกออกไปโดยรายละเอียด โดยประเภทก็มี โดยลักษณะก็มี โดยความลึกถึงขั้นชั้นอะไรต่าง ๆ ก็มี เราจึงเข้าใจคำว่าปรมัตถสภาวะธรรมได้มากขึ้น; เพราะมองลึกขึ้นไปทุกที จนไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตน เป็นสักว่าธาตุ, เป็นสักว่าอายตนะ เป็นสักว่าขันธ, เป็นสักว่าเหตุปัจจัยซึ่งปรุงแต่งกันขึ้นมาเป็นความทุกข์. ถ้าผู้ใดเห็นอยู่ อย่างนี้ตลอดเวลา ก็เรียกว่าเห็นความจริง ของจริง ที่เห็นยาก หรือลึกซึ่งอยู่ตลอดเวลา; นี่ก็ทำให้ไม่เที่ยวยึดมั่นถือมั่นนั้นนี่จนเกิดความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ประโยชน์เป็นอย่างนี้, **ลักษณะของปรมัตถ์ก็คือ ให้เห็นจริงยิ่งขึ้นไปทุกที.**

อย่างเราเอาโองมาลูกหนึ่ง ก็ดูว่ามันเป็นโอง อย่างนี้ก็เรียกว่า เห็นเท่าที่ ตาเห็น. แต่ถ้าเอามาดูจนถึงรู้ว่า โองนี้ประกอบขึ้นด้วยดิน ซึ่งเมื่อก่อนเป็นดินที่อยู่ใน ทุ่งนา เขาเอามาทำอย่างนั้นอย่างนี้ ตบแต่งจนปั้นเป็นรูปโองได้ แล้วไปเผาไฟ ก็ทำ มาในลักษณะที่เห็นอยู่ที่เราเรียกว่าโอง. ถ้าเห็นโอง ก็เห็นของผิวดินธรรมดา; ถ้า เห็นธาตุดินเห็นเหตุปัจจัยที่ทำการเปลี่ยนแปลงดินนั้น จนมาเป็นรูปโองอยู่ที่ตรงนี้; **นี่คือเห็นในแง่ของปรมัตถสภาวะธรรม, เห็นในแง่ปรมัตถ์นี้ฉลาดกว่า, ทำอะไร ได้เกี่ยวกับโองลูกนั้นดีกว่าก็ได้. แม้แต่จะแก้ไข จะซ่อมแซม จะทำอะไรก็ทำได้ดีกว่า; และจะไม่ดีใจ ไม่เสียแม้ว่าโองจะต้องแตกออกไปอย่างนี้.**

การเห็นสภาวะธรรมในชั้นปรมัตถ์นั้น ก็คือเห็นความจริง ที่จะทำ ให้เราไม่ยึดมั่นถือมั่น; ถ้าไม่เห็นปรมัตถสภาวะธรรมแล้ว ก็พร้อมจะยึดมั่นไปเสียทุกสิ่ง ทุกอย่าง นี้ว่ากันโดยประโยชน์ เป็นอย่างนี้.

นี่เราลองคิดดูเองว่า เราเดี๋ยวนี้ละ เห็นปรมัตถสภาวะธรรมหรือไม่? หรือว่าเห็นสักเท่าไร? โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าตัวกู - ของกู; เราผู้ ปรมัตถสภาวะธรรมของตัวกูหรือของผู้อื่นกันสักเท่าไร? ถ้าเรามีความรู้สักคิดนี้ก็เป็น

ตัวเรา - เป็นของเรา, พอหยิบจับขึ้นมา ก็เป็นตัวกู เป็นของกูทุกอย่าง ก็เรียกว่า ยังไม่เห็น เพราะเห็นไม่ได้ด้วยตา; ต้องเห็นด้วยสติปัญญา, หรือว่าถ้าตา ก็ต้องเป็นตาของปัญญาเรียกว่าปัญญาจักขุ เป็นธาตุพิเศษยิ่งไปกว่าจักขุธาตุธรรมดา.

ถ้ารู้อย่างเห็นปรมาตม์ก็หมายความว่า รู้ด้วยเห็นแล้ว, **ประจักษ์ด้วยใจแล้ว, จึงจะเรียกว่ารู้.** เดี่ยวนี้เรารู้บ้างก็เพียงแต่ว่าภายนอก ที่ได้ยินได้ฟังการบรรยายชี้แจง ก็เรียกว่ารู้บ้าง แล้วเดี๋ยวก็ลืมบ้าง; เรียกว่ารู้อย่างแบบที่ไม่เห็นปรมาตมสภาวะธรรมรู้ หรือจำได้แล้วก็ลืม. รู้แบบนี้ยังไม่สำเร็จประโยชน์, จำได้ พุดได้ เข้าใจได้ อย่างนี้ ยังไม่สำเร็จประโยชน์เต็มที่ คือยังไม่มี การเห็นแจ้งในปรมาตมสภาวะธรรม. ต้องพยายาม ที่จะให้เราเห็นแจ้งจนวางเฉยได้ในสิ่งที่เข้ามากระทบ ซึ่งจะทำให้เกิดอภิขมา หรือว่าเกิดโทมนัส ที่จะพอใจ หรือจะไม่พอใจ.

ความรู้สึกที่จะเกิดมีสองอย่างเท่านั้น คือพอใจกับไม่พอใจ; และทั้งสองอย่างนั้นเป็นเรื่องรบกวน **ทำให้ไม่สงบสุข** เป็นเรื่องของคนใจ **ไม่ใช่พุทธบริษัทที่ฉลาด.** ถ้าเป็นพุทธบริษัทที่ฉลาด เขาจะไม่มัวเสียเวลาเที่ยวพอใจ เที่ยวไม่พอใจ นั้นนี้อยู่ เหวี่ยงไปเหวี่ยงมาอยู่อย่างนั้น; **ต้องปกติได้ ต้องเฉยได้.** นี้เรียกว่าผู้รู้ อย่างที่เป็นพุทธบริษัท ว่าเขารู้สิ่งทั้งปวงลึกลงไปถึงขั้นที่เรียกว่า **รู้ปรมาตมสภาวะธรรม.**

พิจารณาคุณลักษณะของความรู้อย่างภาษาคน, ภาษาธรรม, และภาษาปรมาตม์.

ความรู้ของเราก็ลองเปรียบเทียบกันดูก็แล้วกัน : รู้อย่างที่เรียกใน**ภาษาคน,** รู้อย่างที่เรียกใน**ภาษาธรรม** นี้ก็ต่างกันแล้ว, ใช้คำพูดก็ต่างกันแล้ว. ที่พูดว่า “ทาง” พูดว่า “หนทาง” ใน**ภาษาคน** ก็หมายถึง ถนนหนทาง, **ภาษาธรรม** ก็หมายถึง **กระแสของการปฏิบัติ** ในทางจิตใจ นี้ก็เรียกว่ารู้ใน**ภาษาธรรม.** ถ้า**ภาษาปรมาตมธรรม** นี้รู้ละเอียดมากไปกว่านั้นอีก คือลึกกว่ากัน.

เป็นอันว่าขอให้ทุกคนพยายามที่จะรู้ทั้งภาษาคน ทั้งภาษาธรรม และ ทั้งภาษาปรมัตถสภาวะธรรม ซึ่งเป็นภาษาธรรมที่ลึกซึ้งถึงที่สุดอีกชั้นหนึ่ง คือเป็น ๓ ชั้นอยู่อย่างนี้. เช่นพูดว่าคน นาย ก. นาย ข. นาย ค. นี้เรียกว่าภาษาคน. แต่ถ้าพูดว่าขันธุ์ ว่าธาตุ ว่าอายตนะ นี้เรียกว่าภาษาธรรม. ถ้าเรารู้ละเอียดในส่วนกลุ่มของขันธุ์ ของธาตุ ของอายตนะ ว่าเป็นอย่างไร สัมพันธ์กันอย่างไร, ประชุมกันอย่างไร. เป็นไปอย่างไรโดยละเอียด; อย่างนี้จึงจะเรียกว่าปรมัตถสภาวะธรรม, คือว่าเป็นภาษาธรรมในชั้นที่มันละเอียด ลึกเข้าไปตามลำดับ.

ข้อนี้ จะต้องยอมรับว่า เราเกิดมาในโลกนี้ อยู่ในโลกนี้มาหลายสิบปีแล้ว ถ้ารู้เท่าเดิมมันจะเป็นอย่างไร? จะเรียกตัวเองว่าอย่างไร ถ้ายังรู้อะไรเท่าเดิมอย่างนี้? มันต้องรู้มากขึ้น ต้องเลื่อนชั้นขึ้นไปตามลำดับ จนกว่าจะพอ หรือถูกต้อง. **ทั้งพอ ทั้งถูกต้อง วัดได้โดยที่ว่า ไม่มีความทุกข์ร้อนในใจอีกต่อไป;** นั่นแหละความรู้ นั่นถูกต้องและเพียงพอ. ถ้าให้รู้ท่วมตัว แต่ถ้ายังไม่ดับความทุกข์ร้อนในใจได้ ก็เท่ากับไม่รู้ นั่นแหละ; รู้จนท่วมหัวเหมือนบ้ำหอบฟางอย่างนั้น ก็คือไม่รู้อยู่นั่นแหละ.

คนสมัยนี้ เขารู้อย่างนั้นกันโดยมาก คือมี**รู้อย่างชนิดบ้ำหอบฟาง** รู้มาก พูดได้มาก สอนคนอื่นได้มาก แต่ไม่มีอะไรเลย จึงคอยดิ้นไว้เสมอว่า ระวางให้ดี; เป็นผู้รู้ธรรมะ แล้วพูดธรรมะด้วย แต่ไม่มีธรรมะเลย ในตัวคนนั้นไม่มีธรรมะเลย ก็คล้ายกับ เล่นตลก หรือพูดเล่นตลกไป. คน ๆ นี้รู้ธรรมะพูดธรรมะเก่ง แต่แล้วในคน ๆ นี้ไม่มีธรรมะเลย อย่างนี้คล้าย ๆ เล่นตลก : เมื่อฟังมากเข้า คิดมากเข้า มันก็มีความรู้ มีความเข้าใจมาก เลยพูดได้ตามนั้น ก็พูดมาก; แต่ในตัวคน ๆ นั้นไม่มีธรรมะเลย, ไม่มีธรรมะจริงพอที่จะดับทุกข์ได้ เขาไม่เคยดับทุกข์ได้. ยิ่งรู้มากก็ยิ่งขึ้นโมโหมาก; เพราะคนรู้นั้นรู้เพื่อจะได้คิดได้ดีให้มีเกียรติ ได้ลาภ ได้สักการะ. พอคนนับถือมากเข้า ก็ถือตัวมากเข้า, แล้วก็ขีโมโหเมื่อมีอะไรมากระทบเพียงนิดหน่อย. นี่ยกตัวอย่างที่ว่า **“รู้ได้ พูดเป็น พูดได้ แต่ไม่มีธรรมะเลย”.**

การรู้ธรรมะจริงต้องมีผลเป็นความหลุดพ้น

ในเรื่องของปรมาตถสภาวะธรรมนี้ ถ้ายังรู้มากและพูดได้เท่านั้น ก็ยังเรียกว่าไม่รู้ปรมาตถสภาวะธรรม ถึงรู้ก็รู้อย่างบ้าหอบฟาง. ถ้ารู้จริงต้องมีผล เป็นความหลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่น; รู้จริงอาจจะมีปริมาณน้อย ก็ได้ ไม่กี่คำพูด ก็ได้ แต่หลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่น.

ถ้าจะถามว่า จำเป็นอย่างไรที่จะต้องรู้ถึงปรมาตถสภาวะธรรม? ก็ตอบว่า จำเป็นที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์. ถ้าไม่รู้ถึงปรมาตถสภาวะธรรมโดยแท้จริงแล้ว ก็ไม่หลุดพ้นจากความทุกข์; โดยรายละเอียด หรือความรู้ที่นั้นอาจจะมีมาก ก็ได้ มีน้อย หรือพูดคำเดียว ก็ได้.

เรา “กำลังไม่หลุดพ้น”; พอให้ดูดี ๆ ว่า เรานี้กำลังไม่หลุดพ้น คือว่า อยู่ในวงของความวนเวียน วนไปเวียนมา เวียนไปวนมาอยู่ในวงเวียนนี้, วงเวียนของความทุกข์ เพราะมันโง่ มันมีอวิชชา มันไม่รู้อะไร.

เรา “ไม่หลุดพ้น” คือไปวนเวียนยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้นกาย ใจ ที่เรียกว่าอายตนะนั้น, ไม่ออกไปจากวงเวียนนี้ได้ ก็เรียกว่ายังไม่หลุดพ้น. รู้ปรมาตถสภาวะธรรมก็มุ่งหมายว่าจะให้หลุดพ้นออกไป; ฉะนั้นจึงต้องขอร้องให้ดู ให้มอง ให้เห็นปัญหากันเสียก่อน. ตัวเรื่องทุกข์ร้อนนั้นมองให้เห็นกันเสียก่อนว่าเรายังไม่หลุดพ้นไปจากความวนเวียนนั้นได้แก่ :-

๑. ไม่หลุดพ้นจากความมืด ที่ว่า “ไม่หลุดพ้นจากความมืด” เพราะยังโง่ ยังไม่พ้นจากอำนาจของความโง่ ยังไม่หลุดพ้นไปจากบ่วงของความโง่; ความไม่รู้ อย่างนี้เรียกว่ามืด ถ้าไม่รู้ก็คือมืด. เรายังถูกขังอยู่ในความมืด แล้วเรายังจะเดิน

ถูกหรือ? ลองคิดดู ถ้าความมืดยังหุ้มห่ออยู่รอบด้าน เราจะเดินไปถูกหรือ? หรือว่า “มืด” ในภาษาคน มันมืดไปหมดเหมือนเวลากลางคืน, มืดที่สุดเหมือนกับตาบอด เราก็เดินไปถูก. ที่มืดในภาษาธรรม คือมืดด้วยอวิชชา เต็มไปหมดอย่างนี้ เดินถูกที่ไหน; ต้องออกจากมืดนี้กันเสียก่อน ออกจากมืดคืออวิชชา เรียกว่าหลุดพ้นมาจากขอบวงของความมืดก็ได้.

๒. พูดว่าไม่หลุดพ้นออกจากขอบวง หรืออำนาจของการปรุงแต่ง คือจิตของคนเราถูกปรุงแต่งเรื่อย หลีกไม่พ้น เพราะว่ามีอวิชชา หรือเพราะว่ามีความมืดนั้นแหละ จิตก็ถูกปรุงแต่งเรื่อยไป. อะไรเข้ามาทางตา ทางหู ทางจมูก คือทางอายตนะทั้งหกนี้ จะมีอาการปรุงแต่งเรื่อยไป ทำอย่างอื่นไม่เป็น ทำไม่ได้ ทำไม่ถูก; มีแต่วนอยู่ในการปรุงแต่งตามแนวแห่งปฏิจจสมุปบาท เรียกว่าการปรุงแต่ง. เราติดอยู่ในตาข่ายหรือในวงเวียนของการปรุงแต่งนี้, ออกไปไม่ได้. พูดแต่ปากนี้ไม่สำเร็จประโยชน์ ได้ยินได้ฟังคำพูดล้วน ๆ นี้ ยังไม่สำเร็จประโยชน์. ต้องเอาไปคิดไปนึกให้เห็นว่าเรติดอยู่ในอำนาจ อิทธิพลของการปรุงแต่งอย่างไร; คือการที่เราต้องคิด ก็ต้องรู้สึกไปตามอำนาจของสิ่งที่เข้ามาปรุงแต่ง จนได้โลภ ได้โกรธ ได้หลง. นี้เรียกว่าเราถูกปรุงแต่ง ถูกกักไว้ด้วยการปรุงแต่ง, ให้ปรุงแต่งไปตามนั้น; ต้องทำให้มันพ้นออกไปให้ได้.

๓. จะดูอีกทีหนึ่ง ให้เข้าใจได้รอบด้าน ก็คือ คนไม่หลุดพ้นออกไปจากความผูกพัน; ถ้าพูดภาษาคนก็ว่า ถูกล่ามไว้ด้วยโซ่ ด้วยตรวน ด้วยเครื่องผูกต่าง ๆ เรียกว่าเครื่องผูกพัน, พูดด้วยภาษาธรรมก็แปลว่า กิเลส ตัณหา อุปาทานของเราผูกจิตอยู่ทั้งนั้น มีกิเลส ตัณหา อุปาทานอยู่ ก็ผูกพันจิตไม่ให้พ้นไปจากความทุกข์ได้. ทำไมจึงถูกผูกพัน? ก็เพราะเียงอย่างที่ว่ามาแล้ว จิตติดอยู่ที่ได้กระแสของการปรุงแต่ง, แล้วถูกผูกพัน ก็ต้องมีความทุกข์.

การจะหลุดออกไปได้จากการผูกพัน ก็ต้องเป็นเรื่องที่รู้แจ้งในปรมาต-
สภาวะธรรม หายใจเกิดสว่างขึ้นมา ไม่ยอมให้ถูกปรุงแต่ง จึงจะไม่ถูกผูกพัน. ฉะนั้น
สรุปความเสียที่ว่า ให้หลุดพ้นไปจากความทุกข์ก็แล้วกัน; รู้ธรรมในชั้นไหน ระดับไหน
ก็เพื่อจะหลุดพ้นออกไปจากความทุกข์. ถ้าถึงขั้นลึกซึ้งสูงสุด ชั้นปรมาตสภาวะธรรมละก็
ย่อมพ้นไปได้จากความทุกข์โดยประการทั้งปวง.

นี่คือจะต้องรู้ว่า เรามีความรู้ในส่วนปรมาตสภาวะธรรมเพียงไร? อย่างไร?
เท่าไร? และเพื่อประโยชน์อะไร? **นี่เป็นเรื่องทบทวน**, และก็อยากจะทำทบทวน
ย้อนหลังไปถึงเมื่อ ๒ - ๓ ปีมาแล้วว่า เราได้เริ่มคำบรรยายวันเสาร์ **นี้โดยเหตุที่ว่า**
พุทธบริษัท ยังไม่มีความเป็นพุทธบริษัทที่ถูกต้องเพียงพอ. เราเริ่มการบรรยาย
จัดการบรรยายนี้ขึ้นมา เพื่อให้เกิดความก้าวหน้าแก่ความเป็นพุทธบริษัท ให้สมกับการ
เป็นพุทธบริษัท เป็นต้น. นี่ก็ต้องทบทวนเอา มา เพื่อว่าจะได้มีกำลัง ความอดกลั้น อดทน
สนใจที่จะศึกษาเรื่องที่จะต้องบรรยายต่อไป ให้ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้นทุกที สมกับที่เป็น
พุทธบริษัท.

ต้องจำมั่นว่า “ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ”

ที่นี้ เท่าที่แล้วมา ในการบรรยาย ๖-๗ ครั้งนั้น ล้วนแต่แสดงให้เห็นว่า
ธาตุเป็นอย่างนั้น ธาตุเป็นอย่างนี้ แล้วก็**ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ**; นี่แหละเป็นสิ่งที่
ต้องทบทวนยิ่งกว่าสิ่งใด, และในที่สุดก็ทบทวนไปยังประโยชน์อื่นอีก ประโยคเดียวนั้น
อีกว่า **ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ**.

อาตมาคิดว่า เมื่อบรรยายถึงเรื่องนี้ คงจะเข้าใจกันไม่น้อยอยู่เหมือนกัน;
แต่บัดนี้อาจจะเลือนไปเสียแล้วก็ได้ ความเห็นแจ้งรู้ลึกนั้น, ยังไม่ถึงที่สุด, ยังไม่ตายตัว,
ยอมเลือนได้. ฉะนั้น ขอให้ฟื้นขึ้นมาใหม่ว่า **ไม่มีอะไรที่จะไม่ใช่ธาตุ**.

ในตัวเรา ทุกอณู ทุกปรมาณู ที่เป็นเนื้อหนังร่างกาย ก็ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ. ที่เป็นส่วนจิต คตินึก รู้สึก เห็นแจ้งอะไรได้ ก็ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ : เป็นเวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ วิญญาณธาตุ; นี้ถ้าเกิดเป็นกิเลสขึ้นมา มันก็เป็นอวิชชา ธาตุเกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมา ก็เป็นเวทนาธาตุ ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ.

ทุก ๆ อณู ทุก ๆ ปรมาณูในทางวัตถุก็ตาม หรือในทางนามธรรมก็ตาม ให้ไปสำรวจจิตพิณิจพิจารณากันในข้อนี้ให้เห็นว่า **ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ**อย่างนี้อยู่เสมอไป; ควรจะรู้สึกได้เพียงสักว่าเห็นแวบหนึ่งแล้วก็หายไป. และเพราะว่านี่คือปรมัตถสภาวะธรรม อย่างยิ่ง; ถ้าผู้ใดมานั่งพิจารณาเห็นแจ่มแจ้งอยู่โดยความเป็นธาตุถึงที่สุดอย่างนี้ **มีความ สลดสังเวชในความโง่ของตนที่เคยหลงยึดมั่นถือมั่นแล้ว มีความจางคลายออกมา**จากการยึดมั่นถือมั่น; นี้เรียกว่าเขาได้เห็นปรมัตถสภาวะธรรม.

นี่เป็นการทบทวน. จำไว้อย่าได้เลอะเลือนไปว่า **ไม่มีอะไรที่จะไม่ใช่ธาตุ** แล้วนั่นแหละเป็นปรมัตถสภาวะธรรมอย่างยิ่ง.

เอาละ ที่นี้ก็มาถึงหัวข้อเรื่อง ที่เราจะพูดกันในวันนี้ต่อไป. หัวข้อในวันนี้ว่า สิ่งที่เราเรียกว่า **ธาตุ** ที่มาอยู่ในรูป ในลักษณะ หรือในชื่อก็ตาม ของอายตนะ, **สิ่งนั้นเดิมเรียกว่าธาตุ** เดียวนี้มาเรียกเสียใหม่ว่าอายตนะ; สิ่งนั้นเดิมทำหน้าที่อย่าง เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เดียวนี้มาทำหน้าที่อย่างอายตนะ.

เช่นตา เป็นธาตุเฉย ๆ สำหรับเห็น ก็เรียกว่าจักขุธาตุ, มาทำหน้าที่รับ อารมณ์โดยตรง ก็เรียกว่าอายตนะ. ฉะนั้นพอจะมองเห็นได้ทันทีว่า คำว่า “อายตนะ” นี้ มันเป็นชื่อใหม่อีกชื่อหนึ่งของสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ ก็แล้วกัน; เคยเรียกว่าธาตุ มาเรียก เสียใหม่ว่าอายตนะ. **อายตนะ ก็คือชื่อใหม่ของสิ่งที่เรียกว่าธาตุ**; ฉะนั้น เราก็ **ศึกษาคำว่าอายตนะกันให้เป็นที่เข้าใจ** ก็จะเข้าใจได้เองว่า ทำไมธาตุจึงมาได้ชื่อใหม่ ว่าอายตนะ.

ความหมายของ “อายตนะ”

ข้อ ๑. เราจะได้พิจารณากันถึงคำว่า “อายตนะ” ต่อไป อันแรกเอาตามภาษาคน. คำว่าอายตนะในภาษาคนนี้ ไม่ได้ระบุไปยัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส. คำว่าอายตนะ หมายถึงที่มา, ทางมา หรือบ่อเกิด, บ่อที่ทำให้เกิดอะไรขึ้นมา, ทางที่จะให้อะไรมาสู่ แล้วมีอันนั้นขึ้นมา, หรือที่ ๆ มีอะไรมาสู่ แล้วมีอะไรอันนั้นขึ้นมา นั่นแหละเรียกว่าอายตนะ.

คำพูดชาวบ้านตามธรรมดาพูดอยู่ตามบ้านเรือน คำว่า “อายตนะ” หมายถึงบ่อเกิด หรือที่มา หรือทางมา เช่นคำว่า โรคาน้ำ อายตน์ นี้แปลว่า บ่อเกิดแห่งโรคภัยไข้เจ็บ หรือทางมาแห่งโรค เชื้อโรค ก็เรียกอายตนะได้, ความเป็นอยู่ที่ไม่ถูกต้องวิธี ก็เป็นอายตนะของโรคได้. ความบกพร่องใด ๆ ก็ตามที่ทำให้โรคเกิดขึ้นแล้ว ก็เรียกว่านั่นคืออายตนะของโรค เป็นที่มาถึงของโรค. ถ้าเป็นเรื่องทางนามธรรม ก็แปลว่าเป็นบ่อเกิด, เป็นที่เกิด สำหรับเกิดเรื่อง. นั่นคือ อายตนะ ซึ่งใช้ได้ทั้งทางวัตถุธรรม และทั้งนามธรรม.

ข้อ ๒. พิจารณาคุณสมบัติหนึ่ง จะเห็นลึกลงไปอีกสักหน่อยหนึ่งว่า อายตนะ หมายถึงที่ หรือสิ่ง หรืออะไรก็ตาม ที่จะทำความรู้สึกได้, ทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นมาได้, เป็นบ่อเกิดของความรู้สึกทางตา ทางหู เป็นต้น; จึงเอามาใช้เป็นภาษาธรรม. คำว่าอายตนะ ถูกเอามาใช้เป็นภาษาธรรม จำกัดความชัดเจนไปว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้กลุ่มหนึ่ง, แล้วรูป เสียง กลิ่น รส โสภณวัตถุ ธรรมารมณ์ นี้อีกกลุ่มหนึ่ง. อย่างแรกเป็นอายตนะภายใน, อย่างหลังเป็นอายตนะภายนอก; นี้เป็นทางมา เป็นที่มา, เป็นบ่อเกิด, ของ “เรื่อง”.

“เรื่อง” นี้คืออะไร? คือการปรุงแต่งทางจิต ที่จะเกิดกิเลสและความทุกข์ นั้นแหละคือตัว **“เรื่อง”**, นั้นแหละคือปัญหา; หรือจะพูดว่า **“ความสุข”** ก็ได้ พูดอย่างหลอกเด็กก็ว่าความสุข. พูดอย่างไม่หลอกใคร ก็พูดว่า**ความทุกข์นั้นคือตัวเรื่อง**, นั้นคือปัญหา. ทางมา ที่มา หรือบ่อเกิดของมัน นั้นคืออายตนะ ๖ ที่กล่าวอย่าง ภาษารธรรม.

เราได้มาเป็นอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่ข้างใน, อายตนะ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณอยู่ข้างนอก; เป็นสองกลุ่มของอายตนะ. ที่นี่ ก็จะเลยพูดไปเสียเลยว่า อายตนะทั้ง ๒ กลุ่มนั้นแหละคือสิ่งที่**พระพุทธเจ้าท่านแสดงว่าสิ่งทั้งปวง**; ทานตรัสว่า *ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย, เราจะแสดงสิ่งทั้งปวงแก่เธอ* อย่างนี้ : *สพฺพํ ิว ภิกฺขเว เทสิสุสํมิ* แล้วก็ทรงแสดง ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับสัมผัสทางผิวกาย ใจกับความรู้สึกที่รู้สึกแก่ใจ อย่างนี้; ๖ คู่ ๑๒ อย่าง **นี่คือสิ่งทั้งปวง**. เราตั้งหลักกันเสียใหม่ว่า **อายตนะนี่คือสิ่งทั้งปวง** ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่อายตนะ; ถ้าไม่เกี่ยวกับอายตนะ สิ่งนั้นก็เหมือนกับไม่มี.

ตรงนี้**ต้องคิด ต้องสังเกตให้ดี** เดี่ยวจะไม่เข้าใจ. ถ้าไม่เป็นสิ่งที่เข้ามาสู่ตา หู จมูกลิ้น กาย ใจได้แล้ว ก็เหมือนกับไม่มี จริงไหม? อะไรล่ะ ที่ว่ามันจะมีอยู่ได้ โดยที่ไม่ต้องเข้ามาสู่ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ? หรือว่าถ้าเรา**ไม่มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เสียอย่างเดียว** เท่านั้น **สิ่งทั้งหลายก็เหมือนกับไม่มี**, มีค่าเท่ากับไม่มี. **นี่** อย่างเราร้องอยู่เดี๋ยวนี้ ถ้าเราไม่มีหู จะมีเสียงได้อย่างไร? นี่ก็เหมือนกับว่า เรไม่มีได้มี และมีได้ร้อง. นี่จึงเรียกว่า **สิ่งทั้งปวงนั้นมันอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ**; เราเรียกสั้น ๆ ว่า **อายตนะสิ่งทั้งปวงคืออายตนะ มีเท่านั้นเอง**.

ข้อ ๓. ดูต่อไปอีกหน่อย อย่างที่**พระพุทธเจ้าท่านตรัส**ถึงคำว่า **สมุทฺร**. ภาษาคน คำว่าสมุทฺร หรือทะเล อยู่ที่ทะเลโน้น; นั่นภาษาคน. แต่พอถึงภาษาธรรม ภาษาศาสนา สมุทฺรนั่นคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. ตัวอย่างในบทสวดสพายตน-สังยุตต์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั่น**ชื่อว่าสมุทฺร เพราะว่าเป็นที่ตกจมของสัตว์**. เราทุกคนที่นั่นอยู่ที่นี้; ลองฟังดูให้ดีว่า เรายังกำลังตกจมอยู่ในสมุทฺร เหมือนกับตกทะเล วายอยู่ในน้ำ ไนมหาสมุทฺร, คือว่าเราไม่หลุดพ้นออกไปจากความรู้สึกทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ หกอย่างนี้ได้.

เราเหมือนกับว่าตกอยู่ในสมุทฺร นี่คือสมุทฺรจริง ๆ เพราะคำว่า “สมุทฺร” แปลว่าที่ตกที่จม, จมน้ำนั่น. คำว่าสมุทฺรนี่ แปลว่า ที่ตก ที่จม; ที่เรานั่งอยู่ที่นี้ เราจมทะเล มหาสมุทฺรนั่นเมื่อไรละ. แต่เดี๋ยวนี้เรากำลัง**จมอยู่ในมหาสมุทฺร** ในทะเลคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจของเราเอง; เพราะมีอะไร ๆ เข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วท่วมทับจิตใจอยู่. พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า สมุทฺรที่แท้จริงก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

ส่วนที่ทะเล นั่นเป็นแหล่งน้ำใหญ่ ๆ เป็นที่รวมน้ำมาก ๆ เท่านั้นแหละ ไม่ใช่ที่ตก ที่จมอะไรของใคร. เว้นไว้แต่เป็นเรื่องทางวัตถุ เรือจม คนตกทะเลจม นั่นมันก็เรื่องเล็กน้อย; เดียวนี้เราไม่ได้จมทะเลอย่างนั้น, แต่เราก็จมทะเลนี้ : จมทะเล ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; ไม่มีทางที่จะพ้นออกไปจากขอบเขต หรืออิทธิพลของสิ่งที่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. ฉะนั้น จงรู้จักสิ่งที่เรียกว่า อายตนะ ที่ว่ามันเป็นสมุทฺร เป็นที่ตกจมของสัตว์.

พระพุทธองค์ยังทรงระบุชัดไว้ด้วยว่า เป็นสมุทฺรของมนุษย์โลก เทวโลก มารโลก พรหมโลก, หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์

กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ๕ อย่าง; เว้นใจไว้ เว้นธัมมารมณไว้เสียคู่หนึ่ง. รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอยู่ข้างนอก สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย; พระพุทธเจ้าท่าน ตรัสหรือชี้หรือแนะให้เห็น ว่านั่นแหละคือโลก เพราะสิ่งใด ๆ ที่มันมีอยู่ในโลก ไม่รู้ ก็เหมือนอย่างแสนอย่างล้านอย่าง จะมารวมอยู่ในความหมายอันนี้ : มารวมที่ความหมายว่า เห็นได้ด้วยตา ได้ยินด้วยหู ดมได้ด้วยจมูก ลิ้มได้ด้วยลิ้น สัมผัสได้ด้วยกาย แต่ว่ามัน ต้องมี “คุณ”

คำว่า “คุณ” ในที่นี้ หมายความว่า ค่า. คำว่า “ค่า” ในที่นี้ก็หมายความว่า เป็นที่ต้องการของมนุษย์. สิ่งใดที่จะมีคุณขึ้นมาได้ สิ่งนั้นต้องมีค่า, สิ่งใดจะมีค่า ขึ้นมาได้ สิ่งนั้นต้องเป็นที่ต้องการของมนุษย์; ถ้าไม่เช่นนั้นก็ไม่มีความหมายแล้ว. สิ่งใดจะเป็นที่ตั้งแห่งความรักความพอใจ ทำให้เขารู้สึกเป็นสุขแบบนั้น แบบกิเลสนั้นก็เรียกว่ามี “คุณ”

ที่นี้ กามคุณเป็นสิ่งที่มีความสำคัญสำหรับของความใคร่ของมนุษย์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ; นี้ก็เรียกว่าโลก ก็เลยได้แก่อายตนะ ๕ อย่างข้างต้น เก็บเอาใจไว้สำหรับเป็นผู้ทำความรู้สึกหรือเสวย. คำว่า “โลก” หมายถึงโลกข้างนอก จึงเอาเพียง ๕ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เอาใจไว้ข้างในเป็นโลกข้างใน.

โลกคือกามคุณ ๕, กามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ถ้าทั้งรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ทำอะไรไม่ได้ ต้องเอาตา หู จมูก ลิ้น กาย เข้ามา ด้วยได้เป็นคู่กัน ก็เกิดเป็น “กามคุณ” ขึ้นมา สำหรับกิเลสก็ตาม. จะเป็นอายตนะเพียง ๕ หรืออายตนะครบทั้ง ๖ ก็ล้วนแต่มีความหมายเหมือนกัน : เป็นทางมา เป็นที่เกิด เป็นบ่อเกิดแห่งเรื่องราวทั้งหลายที่เกี่ยวกับมนุษย์.

ข้อ ๕. ถ้ามองความหมายที่แคบเข้ามา ก็คือ**สิ่งที่คนจะรู้สึกได้**ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย กระทบทั้งทางใจด้วย; **ถ้าไม่มีสิ่งที่เรียกว่าอายตนะแล้ว ความรู้สึกอะไรไม่ได้เกิดขึ้น.** แต่**นี่** เพราะมีอายตนะ ก็**จะ**เกิดความรู้สึกในทางจิตใจขึ้น ในเมื่อกระทบกันทางอายตนะ. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า**เพราะมีอายตนะ จึงมีการสัมผัสทางอายตนะ;** นี้พูดก็เหมือนกับกำปั้นทุบดิน แต่ว่าจริงที่สุด เพราะมีอายตนะจึงได้มีการสัมผัสทางอายตนะ, เพราะมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จึงมีการสัมผัสทางตา ทางหู ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ.

เหมือนบทสวดที่ว่า **เพราะมีมือจึงมีการจับหรือการวาง, เพราะมีเท้า จึงมีการเดินไปหรือถอยกลับ, หรือว่าเพราะมีท้อง มีไส้ จึงเกิดความหิวความกระหาย** อย่างนี้เป็นต้น; เพราะตรง ๆ กันอย่างนี้, เพราะเหตุและปัจจัยที่มันตรง ๆ กันอย่างนี้ มันจึงมีอย่างนี้. เดียวนี้**เพราะมีอายตนะ จึงมีการสัมผัสทางอายตนะ;** คือตาสัมผัสรูป หูสัมผัสเสียง เป็นต้น **นี้เรียกว่าสัมผัสทางอายตนะ.**

ข้อ ๖ ต่อไปอีกขั้นหนึ่งก็ว่า **เพราะมีการสัมผัสทางอายตนะ จึงเกิดเวทนา** **คติ** **สัญญา** **สังขาร** **จิต** **วิญญาณ** **คือ**นามธรรม ๔ อย่างที่เหลือ. ขั้น ๕ สี่อย่างตอนท้ายนั้นเป็นนามธรรม คือเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ **นี้;** แต่เดี๋ยวนี้เรียกว่า **“คติ”** เดิมเข้ามา คือ**ว่าเกิดขึ้น, หรือว่ามันถึงเข้า.**

สรุปความอีกทีหนึ่งก็ว่า **เพราะมีการสัมผัสทางอายตนะ จึงเกิดการถึงซึ่งเวทนา** เกิดการถึงซึ่ง**สัญญา** เกิดการถึงซึ่ง**สังขาร** เกิดการถึงซึ่ง**วิญญาณ;** หมายความว่าเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เรียกว่านามสี่อย่างนี้ มีขึ้นมาแล้ว เพราะการสัมผัสทางอายตนะ. ถ้า**ไม่มีการสัมผัสทางอายตนะ** เวทนาเกิดไม่ได้ สัญญาเกิดไม่ได้ สังขารเกิดขึ้นไม่ได้ วิญญาณเกิดขึ้นไม่ได้. สำหรับวิญญาณนี้เข้ามาต้นบทเลย :

อาศัยตากับรูป จึงเกิดจักขุวิญญาณ; มีคำบาลีว่า จกฺขุณฺณจ ปฏิจฺจ รุเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญญาณํ ก็แปลว่า **อาศัยตากับรูปจึงเกิดจักขุวิญญาณ**; ไม่มีอายตนะก็ไม่มีวิญญาณ. ที่ว่าไม่มีอายตนะแล้วก็ไม่เกิดเวทนาได้ นี่เห็นชัด; เมื่อไม่มีวิญญาณก็ไม่มีเวทนา ไม่มีผัสสะไม่มีเวทนา, ไม่มีเวทนาจึงไม่เกิดสัญญาที่จะสำคัญมันหมายความว่า เวทนานี้เป็นสุข, เวทนานี้เป็นทุกข์; หรือจะเกิดสำคัญมันหมายความว่าตัวเราของเราอะไรก็ตาม. แล้วก็ไม่เกิดสังขาร คือไม่เกิดความคิดนึกปรุงแต่งขึ้นว่าอย่างไรหมด; ถ้าไม่มีการสัมผัสอายตนะ.

ที่นี้ **เพราะมีการสัมผัสทางอายตนะ** อย่างที่ได้กล่าวแล้ว **จึงเกิด** เวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร เกิดวิญญาณ คือสี่อย่างของขั้นที่ ๕ ตอนท้าย ที่เรียกว่าจิตเจตสิก หรือนามนี้. นี่เป็นการยกตัวอย่างที่พอแล้ว สำหรับที่จะให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายทราบได้ว่า สิ่งที่เรียกว่าอายตนะนั้นคืออะไร.

ทบทวนโดยใจความอีกทีหนึ่งก็ยิ่งได้ ว่า คำว่า “อายตนะ” โดยคำพูด โดยตัวหนังสือนี้. คำว่า “อายตนะ” นี้ก็ต้องแปลว่า ทางมา, ที่มา หรือบ่อเกิดของเรื่องราว, นี้ภาษาคนทั่วไป. พอมาเป็นภาษาธรรม, ทางมาหรือบ่อเกิดของเรื่องราวนั้น มันมาอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนี้ คือเป็นสิ่งที่ทั้งหมดในโลกนี้ ต้องผ่านที่นี้ ต้องรวมที่นี้.

จิตใจของสัตว์ตกอยู่ในมหาสมุทร คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ถ้าเป็นส่วนที่ช่วยวนต่อกิเลส มันก็เรียกว่ากามคุณ จึงได้เกิดเรื่อง, เป็นกิเลส, เป็นทุกข์. **อายตนะเป็นที่เกิดแห่งกิเลสและทุกข์** หรือเรื่องต่าง ๆ.

ที่นี้แยกให้เห็นว่า **เพราะมีอายตนะ จึงมีการสัมผัสได้** ถ้าไม่มีอายตนะมันไม่มีสัมผัสได้ เพราะมีการสัมผัสจึงเกิดเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นขั้นขึ้น

มาบริบูรณ์ก็ได้, หรือเกิดอย่างอื่น ๆ ที่เป็นความทุกข์ก็ได้ทั้งนั้น เพราะจบลงด้วยความทุกข์. ความทุกข์เป็นตัวยุทธ เป็นตัวเรื่อง; ส่วนสิ่งที่เรียกว่าอายตนะนั้นเป็นทางมา, เป็นที่เกิด, เป็นปอเกิดของเรื่อง; ให้เข้าใจไว้อย่างนี้.

ทั้งหมดนี้ เป็นอายตนะประเภทสังขตะทั้งนั้น เป็นพุทธบริษัทถึงขนาดนี้ แล้วยังต้องรู้ จำต้องจำ ขอให้รู้ ไม่รู้ก็เรียกว่าไม่สมกัน. ต้องรู้ว่าอายตนะนั้น มีทั้ง **อย่างที่เป็นสังขตะ และอสังขตะ.**

ข้อ ๗. ที่เราพูดมาเป็นวรรคเป็นเวรนี้ หมายถึงอายตนะพวกสังขตะ หรือสังขาร ซึ่งมีปัจจัยปรุงแต่งทั้งนั้น; มียกเว้นให้คำหนึ่งที่เป็นอายตนะแต่ว่าเป็น **อสังขตะ** นั้น ได้แก่ **พระนิพพาน** ซึ่งพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ว่า :- *อตุถิ ภิกขเว ตทายตน์ น ปฐวี น อาโป น เตโช น วาโย ฯลฯ ยัตถายวโปเลย;* แต่สรุปท้ายไว้ว่า อายตนะนั้นเป็นนิพพาน. **นิพพานเป็นอายตนะนี้ไม่เกี่ยวกับเหตุ ปัจจัย** จึงเรียกว่า อสังขตะ; แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังเรียกว่าอายตนะ เพราะว่าเป็นสิ่งที่จิตจะรู้สึกได้.

อสังขตธรรมทั้งหลายเป็นสิ่งที่จิตรู้สึกได้; ถ้าจิตรู้สึกได้ก็เรียกว่าอายตนะหมด. ฉะนั้นพระนิพพานก็เป็นอายตนะ อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้เอง; แต่ว่าเป็นอายตนะประเภทอสังขตะ นี่จึงมีคำว่าอายตนะใช้ **ทั้งฝ่ายสังขตะและอสังขตะ.**

ที่นี้คนอาจจะถามว่าถ้าอย่างนั้น **คำว่าอายตนะนี้จะแปลว่าอะไรดี ให้ใช้** **ได้ทั้งสังขตะและอสังขตะ?** อย่างนี้แล้วอาตมาเห็นว่า คำว่าอายตนะนี้ไม่ต้องแปลว่าอะไรกันมากมาย; **แปลว่า “สิ่ง” เฉย ๆ** เท่านั้นแหละ, แปลว่า **“สิ่ง”** ก็แล้วกัน, ถ้าจะพูดเป็นบาลีก็แปลว่า “ธรรม”. คำว่า “ธรรม” กลาง ๆ แปลว่า “สิ่ง”; หมายถึงอะไรก็ได้ คำว่า อายตนะก็แปลว่าสิ่ง. ถ้า “สิ่ง” นั้นเป็นสังขตะ มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง

ก็เป็นไปอย่างที่ว่า : ประดูแต่งกันจนเป็นความทุกข์. ถ้าสิ่งนั้นมันมิได้เป็นเหตุปัจจัยที่ ประดูแต่งใคร และไม่ถูกอะไรประดูแต่ง มันก็เป็นสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นอสังขตะ, เป็นอมตะ, เป็นนิพพาน นั้นแหละ.

นิพพานก็เลยพูดได้ว่าเป็นสิ่งหนึ่ง และสิ่งทั้งหลายที่ไม่ใช่ นิพพาน เราก็พูดได้ว่าเป็นสิ่ง สิ่ง, สิ่งแต่ละสิ่งละสิ่ง. คำว่า “สิ่ง” นั้น เป็นกลาง ๆ ดี; คำว่า อายตนะ แปลว่า สิ่ง ก็แล้วกัน, เมื่อพูดว่าสิ่ง ก็หมายความว่า เป็นสิ่งที่ทำให้ความรู้สึก ได้อย่างน้อยก็ด้วยใจ. ถ้ามันเป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นมาแล้ว ก็หมายความว่าต้องทำให้ความรู้สึกได้ด้วยใจ; ฉะนั้น พระนิพพานก็เป็นสิ่งที่ปรากฏแก่จิตได้; ความดับไปแห่ง การประดูแต่งทั้งหลายเป็นสิ่งที่ปรากฏแก่จิตได้.

ที่นี้ ลองทบทวนกันอีกครั้งหนึ่ง เดียวก็จะลืมเลือนกันไปหมดว่านิพพานก็เป็นธาตุ เรียกอสังขตธาตุก็มี เรียกว่านิพพานธาตุก็มี และเรียกได้หลายสิบชื่อ. พระนิพพานนี้เป็นธาตุ ได้พูดกันมาแล้วครั้งก่อนว่า เป็นนิโรธธาตุ เป็นวิมุตติธาตุ เป็นโลกุตตรธาตุ นิสสรณธาตุ ฯลฯ นั้นแหละเป็นธาตุนิพพาน ธาตุอสังขตะ. สิ่งนอกนั้นที่ไม่ใช่ นิพพาน, เป็นพวกสังขาร พวกสังขตะทั้งหลาย ก็เป็นธาตุอยู่แล้ว, อธิบายกันอยู่ แล้วตลอดเวลา. ตา หู จมูก กาย ใจ คือธาตุ, รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ัมมารมณฺ์ คือธาตุ; ประดูแต่งออกมาเป็น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็คือธาตุ, สรูปแล้วเป็นความทุกข์ สุข โสมนัส โทมนัส อทุกขมสุขก็เป็นธาตุ เป็นสักว่าธาตุ.

บางประเภทก็เป็นรูปธาตุล้วน ๆ, บางประเภทก็เป็นนามธาตุล้วน ๆ, บางประเภทเอามาผสมกันอยู่ ปนกันอยู่ อาศัยกันอยู่ก็มี. นี้เรียกว่าธาตุ ถูกเรียกเสียใหม่กว่า อายตนะ, ให้ชื่อเสียใหม่กว่า อายตนะ, เปลี่ยนลักษณะกิริยาอาการเสียใหม่กว่า อายตนะ. แต่ก่อนนี้มีคล้าย ๆ กับว่าเป็นธาตุอยู่เฉย ๆ เดียวนี้มีการทำหน้าที่ มาเป็นสิ่งที่ทำหน้าที่สัมผัส แล้วประดูแต่งนั้นขึ้นมา นี้เรียกว่าอายตนะ คือเป็นทางมาแห่งเรื่อง

ทั้งหลาย. ธาตุที่มาอยู่ในรูปของอายตนะนี้ จะต้องมองให้เห็นเสียก่อน; แม้ว่าจะเป็น อสังขตธาตุ เป็นนิพพานธาตุ ก็ยังต้องอาศัย หรือว่าต้องเป็นไปฝ่ายทางอายตนะนั้น แลละจึงจะทำให้นิพพานปรากฏได้; แม้ว่าจะสร้างขึ้นไม่ได้ แต่ก็ทำให้ปรากฏได้ แล้วยังจะค่อยพุดกันทีหลัง.

ธาตุเดิมต่างกันกับเมื่อเป็นอายตนะ

ที่นี้ ก็อยากจะชี้ให้เห็นว่า ธาตุได้กลายมาเป็นอายตนะได้อย่างไร, แล้วเพื่อให้เข้าใจชัดลงไปว่า เมื่อเป็นธาตุกับเมื่อเป็นอายตนะนั้นต่างกันอย่างไร ให้เข้าใจกันให้ดีเสียก่อน.

ธาตุลูกตา หรือ ประสาทตา หรือสมรรถภาพ คุณสมบัติทางตา ของตา อย่างนี้ เรียกว่าธาตุ ในเมื่อมันทรงตัวอยู่ในฐานะเป็นสิ่ง ๆ หนึ่ง ส่วน ๆ หนึ่งที่ประกอบกันขึ้นอยู่เป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งอีกทีหนึ่ง. นี้ส่วนย่อยตั้งอยู่ในฐานะส่วนประกอบนี้ เรียกว่าธาตุ; ถ้ามันมาอาศัยกันกับสิ่งที่คู่กัน แล้วมันปรุงแต่ง แล้วมันกระทำนั้น กระทำนี้ หรือว่ามันถูกเขากระทำนั้นกระทำนี้ อย่างนี้ก็เลยเปลี่ยนชื่อเป็นอายตนะไป; ลูกตา ประสาทตา คุณสมบัติทางตา ก็ถูกเรียกว่าอายตนะไป เรียกว่าจักขุธาตุอยู่หยก ๆ มาเปลี่ยนเป็นว่าจักขุอายตนะไป.

แต่ถึงอย่างไรก็ดี ท่านทั้งหลายต้องไม่ลืมว่าเรื่องราวนั้นมีมาก; ในบางสูตร บางเรื่องก็เอามาเป็นของแทนกันเสียก็มี จึงต่างกันก็แต่ว่าเรียกชื่อแทนกันเท่านั้นก็มี เหมือนกัน. แต่ตามปกติต้องหมายความว่า ธาตุก็คือส่วนประกอบส่วนหนึ่ง, ส่วนหนึ่ง ๆ ที่ประกอบกันอยู่ เป็นส่วนอื่น ๆ เป็นส่วนใหญ่ส่วนหนึ่งนั้น. ความหมายหรือหน้าที่โดยตรงของสิ่งที่เรียกว่าธาตุ : เป็นที่ตั้ง, เป็นที่รองรับ. แต่พอมาเรียกเสียใหม่ว่า อายตนะ ก็เลยหมายความว่า การที่มันจะทำหน้าที่รับการเกี่ยวพันกัน รับการกระทบ หรือว่า

มีการกระทบกันและมีปฏิกริยา ตามแบบของธรรมชาตินั้น ๆ เกิดขึ้นตามลักษณะแห่งการกระทบ **นี่คืออายตนะ**.

นรก, สวรรค์ เป็นไปทางอายตนะได้

เอาละที่นี้ก็อยากจะพูดต่อไปเสียเลย ให้เข้าใจอายตนะมากขึ้นด้วย และเป็นเรื่องที่ควรสนใจอย่างยิ่งด้วยอีกเรื่องหนึ่ง คือข้อที่**พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า** **อ มสฺสา - ยตนิกา นิรยา - นรก**ที่เป็นไปตามทางอายตนะ **๖** **นี่เราเห็นแล้ว**; พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าอย่างนั้น. และยังตรัสชื่อ**สวรรค์, อ มสฺสายตนิกา สคฺคา-สวรรค์**เป็นไปทางอายตนะ **๖** **นี่เราเห็นแล้ว**. นี่หมายความว่าสวรรค์ก็ตาม นรกกก็ตาม มันเป็นอยู่ หรือเป็นไป หรือประกอบอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าอายตนะนั่นเอง.

เอาละ, ยอมให้เป็นคนเชื่ออย่างที่เขาเชื่อว่า สวรรค์ต่อตายแล้วมีลักษณะเหมือนที่เขียนไว้ที่ฝาผนังโบสถ์ก็ตาม, ตายแล้วจึงได้ : ได้วิมาน ได้นางฟ้า ได้เทพบุตรอะไรก็ตาม, นรกสวรรค์อย่างนั้นก็ขึ้นอยู่ที่อายตนะนั้นเหมือนกันนั่นแหละ ถ้าไม่อย่างนั้นจะรู้สึกอย่างไรได้. แต่ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **เป็นไปทางอายตนะ** **นี่ หมายถึงที่นี้** **ก็ได้**.

ถ้ามีอายตนะ มีการงานของอายตนะ, มีหน้าที่ของอายตนะที่ไหน เมื่อไร; เมื่อนั้นก็มีได้ทั้งนรกและสวรรค์; นี่หมายความว่า เมื่ออายตนะสด ๆ ของคนเป็น ๆ พบกันเข้ากับอารมณ์ เกิดความรู้สึกที่เป็นที่สบาย เป็นที่พอใจ หรือ **อภฺญา กนฺตา มนาปา ปิยรูปา กามุปสฺสนฺหิตา รชฺนียา คือน่ารัก น่าพอใจ ฯลฯ เป็นที่ตั้งความกำหนดแล้ว, เดียวนี้แหละคือขณะแห่งสวรรค์** ที่กำลังเป็นไปทางอายตนะ.

ถ้าต้องเผ็ดร้อนเป็นไฟไปหมดที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่รับมาจากทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั่นแหละคือนรกที่แท้จริง. นรกที่แท้จริง

นี่หมายความว่า กำลังรู้สึก รู้สึกอยู่ด้วยตนเองเป็นปัจเจกตั้ง; รู้สึกอยู่ด้วยตัวเอง นี่เป็นความจริง. ที่ยังไม่รู้สึกอยู่ด้วยตนเอง, ไม่รู้สึกอย่างนี้ยังไม่จริง มันจะหลอกก็ได้; มันจะจริงก็ต่อเมื่อรู้สึกอยู่ที่จิตใจจริง ๆ. ถ้าเราทำผิดเกี่ยวกับอายตนะ ที่เข้ามาทางตา หรือทางหูที่สุดแท้ ซึ่งถ้าร้อนเป็นไฟอยู่ แล้วเราต้อนรับไม่เป็น อวิชชาเข้าต้อนรับ ประจุให้ร้อนเป็นไฟอยู่ ทางตาก็ได้ ทางหูก็ได้แบบนี้คืออนรกที่เป็นไปทางอายตนะ ประกอบอยู่กับอายตนะ.

ข้อนี้อย่าลืมเสีย เราจะต้องทบทวนความรู้ที่เราได้ยินได้ฟังมาว่า**การเกิดในนรกก็ดี การเกิดในสวรรค์ก็ดี เป็นไปในลักษณะอุปปาติกะ** คือไม่ต้องเข้าไปในห้องพ่อห้องแม่ อาศัยพ่อแม่แล้วจึงเกิดได้; นี่ไม่ต้อง, ไม่ต้องเป็นอุปปาติกะแล้วผลุงขึ้นมาเลย. เราจึงมีการเกิดในนรกทางอายตนะนี้ ผลุงขึ้นมาเลย ร้อนเป็นไฟติดอยู่ในอกเลย; ถ้าเป็นสวรรค์ก็ถูกต้องไปหมด เยือกเย็นหมด ก็ผลุงขึ้นมาเป็นเทวดาเลย ไม่ต้องอาศัยพ่อแม่เกิด. นี่ก็เข้าเรื่องเข้าราวกันกับที่ พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่านรกสวรรค์อยู่ที่อายตนะ และเข้าเรื่องเข้าราวกันกับที่เราได้ยินได้ฟังมาว่า มันเกิดผลุงขึ้นมาได้เลย ไม่ต้องอาศัยพ่อแม่.

ที่นี้ พูดถึงในเรื่องของมนุษย์ มันก็ไม่มีอะไร นอกจากนรกกับสวรรค์จะเป็นนรกสวรรค์ที่นี้ หรือนรกสวรรค์ต่อตายแล้ว ก็เหมือนกันทั้งนั้น มีสองเรื่องเท่านั้นแหละ : ถ้าเป็นทุกข์เดือดร้อนก็เป็นนรก; ถ้าเป็นสุขสนุกสนานก็เป็นสวรรค์, สวรรค์นี่อาศัยกามก็ได้ ไม่อาศัยกาม คือเป็นพรหมชั้นพรหมก็ได้ แต่ก็ไม่พ้นไปจากความรู้สึกทางอายตนะ.

สรุปเอาว่า **ทั้งนรกทั้งสวรรค์เป็นไปทางอายตนะ** ประกอบอยู่ที่อายตนะก็ไม่มีอะไรอีก, ใครอยากได้นรกก็เอาสิ ก็ทำให้เกิดได้ทันที, ใครอยากได้สวรรค์

ก็ทำให้เกิดได้ทันที ไม่ต้องรอต่อตายแล้ว. แม้แต่ชั้นพรหม ก็ทำให้ถูกต้องในทางตา หู จมูก ลิ้น กายใจ ไม่เกี่ยวข้องกับการกาม; เอาอารมณ์ที่ไม่เป็นที่ตั้งแห่งกามาเป็น อารมณ์ของจิต ทำสมาธิอยู่กับอารมณ์นั้นๆ; ก็เป็นภาวะของ**สวรัคค์ชั้นพรหม**ขึ้นมา ที่นั่น ก็**ทางอายตนะ**อีกอยู่นั่นเอง. นี่เป็นอันว่า เรื่องต่างๆ ของมนุษย์ ที่จะสำเร็จ เป็นผลขึ้นมา : เป็นนรกหรือเป็นสวรัคค์ก็ตาม ต้องเป็นไปทางอายตนะ; อายตนะ เป็นทางมา เป็นที่เกิด เป็นบ่อเกิดแห่งเรื่องอย่างนี้.

การบรรลุนิพพาน ก็อาศัยทางอายตนะ

ที่นี้ก็จะพูดเรื่องที่พูดค้างไว้เมื่อตะกี้ว่า แม้แต่**การบรรลุมรรค ผล นิพพาน** ก็ยังต้องอาศัยความเป็นไปทางอายตนะ. เพราะว่าความทุกข์เกิดขึ้นทางอายตนะนี้ แล้วการดับทุกข์จะดับทางไหนเล่า? มีคำพูดปริศนาธรรมอยู่คำหนึ่ง เป็นภาษิตของ พระร่วงหรือของใครก็ลืมไปแล้ว อย่าเอาเป็นประมาณดีกว่า; แต่ว่าข้อความนั้นมันถูกต้องที่สุดว่า **“ขึ้นทางไหน ต้องลงทางนั้น”**.

“ขึ้นทางไหน ก็ลงทางนั้น” นี้ไม่ต้องอธิบายก็ได้; ลองขึ้นต้นไม้ ต้นนี้ดูซิ และถ้าไม่ลงทางนั้น ก็ต้องกระโดดลงมา. นี่ก็แสดงให้เห็นชัดแล้ว : **ขึ้นทางไหนลงทางนั้น นั่นแหละคือเรื่องปฏิจจสมุปบาท**. นี่ก็คือขึ้นไปทางอวิชชา ขึ้นไปยังสังขาร วิญญาณ นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ เป็นทุกข์; ถ้าถอยกลับก็ต้องกลับจากทุกข์ ลงมาหาภพ – มาหาอุปาทาน – มาหา ตัณหา – มาหาเวทนา – มาหาผัสสะ – อายตนะ – นามรูป – วิญญาณ – สังขาร – อวิชชา นี่ก็ **“ขึ้นทางไหน ลงทางนั้น”**. ถ้าทำผิดทางอายตนะไหน ก็ต้องถอยกลับทางอายตนะ นั้น; **ความทุกข์เกิดขึ้นทางอายตนะก็ต้องควบคุม** แก้ไข จัดการ ที่อายตนะ. ถ้าไฟลุกที่อายตนะ ต้องดับไฟที่อายตนะ; เช่นเดียวกับว่าไฟลุกที่ตรงไหน ก็ต้องดับไฟ ที่ตรงนั้น จึงจะมีการดับไฟขึ้นมาได้. **ทุกข์เกิดที่ไหนต้องดับทุกข์ที่นั่น**; ทุกข์เกิดที่บ้าน มาดับที่วัด เหมือนที่เขาทำกันอยู่โดยมาก นี่มันน่าหัว.

พิจารณาดูอีกที ถึงข้อที่ว่าความทุกข์เกิดขึ้นเพราะอายตนะสัมผัส เป็นความทุกข์เกิดขึ้นมา สัมผัสนั้น **สัมผัสด้วยอวิชา** จึงเกิดความทุกข์ขึ้นมา; ถ้าไม่สัมผัสด้วยอวิชา ก็ไม่เกิดทุกข์; แต่เราสัมผัสด้วยอวิชา จึงเกิดทุกข์. เมื่อ **ไม่ต้องการทุกข์** ก็ทำสัมผัสที่ไม่เจือด้วยอวิชา คือทำลายอวิชาเสีย คือว่ามีสติป้องกันเสีย. สำหรับการปฏิบัตินั้น เราจะแยกออกได้เป็นสองอย่าง : *ควบคุมอายตนะ* หนึ่งอย่างหนึ่ง และ *กัณฑ์อายตนะนั้นเสีย* หนึ่งอย่างหนึ่ง.

๑. **การปฏิบัติที่จะควบคุมอายตนะ** นี้ก็สอนกันอยู่ทุกวัน ๆ อย่างต่ำที่สุดก็เรียกว่า อินทรีย์สังวร : ควบคุม ระวังรักษา ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยประการที่อภิขณา และโทมนัสจะไม่เกิดขึ้นมาได้; นี้เรียกว่าอินทรีย์สังวร. อาศัยสติ **มีสติมีสัมปชัญญะควบคุมอยู่ ไม่เผลอ**ให้การปรุงแต่งทางอายตนะนี้เกิดเป็นอวิชา เกิดเป็นทุกข์ขึ้นมาได้. นี้อาศัยการควบคุมด้วยสติ ควบคุมอายตนะให้ดีด้วยสติ แล้วก็ไม่เผลอ.

๒. **การปฏิบัติที่ดับอายตนะนั้นเสีย** ดับอายตนะนี้มีความหมายลึก เราจะไปทำตาให้บอด ทำหูให้หนวก ทำจมูกให้เน่า น้ำมันไม่มีประโยชน์อะไร; ดับอายตนะ หมายความว่า ให้ดับความหมายที่เป็นไปตามอวิชา : ความหมายที่เป็นอำนาจของอวิชาที่อายตนะนั้น ๆ เสีย; เช่นตาเห็นรูปด้วยอวิชา, หูได้ยินเสียงด้วยอวิชา, จมูกได้กลิ่นด้วยอวิชา. นี้ความหมายของตา หู จมูก ลิ้น กาย **เกิดขึ้น**มาด้วยอำนาจของอวิชา **รู้ผิด รับผิด สำนึกผิด**.

ตั้งอายตนะ ก็คือดับความหมายของอายตนะ ที่สัมผัสกันอยู่ด้วยอวิชาเสีย; อย่างนี้มีผลเท่ากับอายตนะมิได้เกิด. แม้พระพุทธเจ้าท่านก็ทรงใช้สำนวนพูดว่า “ดับ” เหมือนกัน; เหมือนที่พระสวด เมื่อตะกัณก็มีสวดว่า :

แต่สิ่ง ๑๑ นั้น อายตนะ ๖ นั้น นิโรธ ๑ รูปสม ๑ อตถกโม ๑ **ความดับ. ความเข้าไปรับ, ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งอายตนะทั้งหลาย ๖** (มีจักขุอายตนะเป็นต้น) เหล่านี้

: **ทุกขเสโต นิโรธ-นั้นแหละคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.**

โรคนัน รูปสม-ความเข้าไปรับแห่งโรคทั้งหลาย,

ชรามรณสฺส อตถกโม-ความถึงซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ.

ท่านใช้คำว่า นิโรธ กับ อายตนะ คือ **ดับอายตนะเสียได้. รูปสม-ความเข้าไปรับเสียซึ่งอายตนะ, อตถกโม-ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งอายตนะ.**

ดับอย่างนี้คนก็ไม่ต้องตาย เพราะตาก็ไม่ต้องถูกทำให้บอด หูก็ไม่ถูกทำให้หนวก. จมูกก็ไม่ถูกทำให้เน่า ให้อะไรไป; แต่เรียกว่าดับแล้ว : ดับตา ดับหู ดับจมูก ดับลิ้น ดับกายแล้ว, กระทั่งถึงดับมโนด้วย.

เป็นอันว่า **“ความดับ”** ในที่นี้ มีความหมายพิเศษเฉพาะคือ **ดับความหมาย** หรือหน้าที่การงานของอายตนะที่ทำไปด้วยอำนาจอวิชชา ตามธรรมชาติ ธรรมดาของสามัญมนุษย์นั้นเสีย; เอาวิชชา เอาปัญญา เอาความรู้ที่ถูกต้องเห็นแจ้งในปรมาตตสภาวะธรรมนี้เข้ามาแทน, เห็นชัด ประจักษ์อยู่ก็ไม่เกิดความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด. อย่างนี้เรียกว่า **ดับอายตนะเสียได้** นี้เป็นขั้นสูงขั้นสุด. **ถ้าทำไม่ได้** ก็ทำไปทีแรก ๆ เพียงแต่ควบคุมอายตนะนั้นไว้ด้วยสติ.

อย่างน้อยที่สุด ทุกคนจะ**ต้องควบคุมอายตนะอยู่ตลอดเวลา** พูดว่า**ทั้งตื่นและหลับดีกว่า** คือว่าเมื่อเราตื่นอยู่ เรามีสติควบคุม. เมื่อเวลาหลับนั้น เราควบคุม

ทางการทำให้ดีขึ้นเมื่อเรายังตื่นอยู่ แล้วเรามั่นหมายอธิษฐานจิตว่าจะหลับลงด้วยอาการอย่างนี้ ๆ ประมาณเวลาเท่านั้นเราจะตื่นขึ้นมาด้วยอาการอย่างนี้อีก นั้นแหละ; อย่างนี้เรียกว่าอายตนะนั้น ถูกควบคุมทั้งหลับและตื่น. ผู้ที่ทำได้จริง จะมีกำลังจิตสูงพอ ในระหว่างที่หลับนั้น ก็ไม่ทำผิดทางอายตนะ, แม้จะไม่ฝันไปในทางที่เป็นเรื่องกิเลส ตัณหาอะไรได้ หรือว่าไม่ฝันเสียเลย. นี้เรียกว่าควบคุมอายตนะได้ทั้งหลับและตื่น นี้คนธรรมดาสามัญทุกคนทั่วไปควรต้องรับเอาไปเป็นบทเรียน.

ยังมีอายตนะประเภทอสังขตะ

ที่นี้ใครจะทำให้ดีกว่านั้น ก็ต้องรู้จักทำการดับอายตนะเสีย ตามวิธีที่พระพุทธเจ้าท่านสอนไว้อย่าให้มันเป็นบ่อเกิด หรือเป็นทางมา หรือเป็นที่ปรุงขึ้นมา แห่งกิเลสและความทุกข์อีกต่อไป. นี้เราทำลายอายตนะ ดับอายตนะได้อย่างนี้ เรียกว่าอายตนะส่วนสังขตะถูกควบคุมและดับและกำจัดไปหมดแล้ว; ที่นี้โผล่ขึ้นมาใหม่ก็เป็นอายตนะชนิดอสังขตะ คือพระนิพพาน โดยบทที่ว่า *อตุถิ ภิกฺขเว ตทายตฺนํ* ฯลฯ เป็นพระพุทธอุทาน, ตรัสขึ้นมาเมื่อทรงพิจารณาเห็นแจ่มแจ้งในสิ่งนี้; เพราะอายตนะชนิดนั้นยังมีอยู่ คืออายตนะที่ไม่ใช่สังขตะนี้; พระพุทธองค์จึง**ตรัสว่า** อายตนะนั้นมีอยู่ : อายตนะนั้นไม่ใช่ปฐวีธาตุ เตโชธาตุ อาโปธาตุ วาโยธาตุ ไม่ใช่อากาศธาตุ ญายตนะ วิญญา-ณัญญายตนะธาตุ กระทั่งเนวสัญญานาฯ ไม่ใช่การมา ไม่ใช่การไป ไม่ใช่การอยู่ ไม่ใช่การมณฺเฑ ไม่ใช่ที่ตั้งแห่งการมณฺเฑนี้; ว่านั่นแหละคือ**ที่สุดแห่งความทุกข์ คือนิพพาน**; ดังนั้นนิพพานนั้นก็ดับอายตนะด้วยเหมือนกัน.

เมื่อฆ่าอายตนะพวกสังขตะให้ตายเสีย อายตนะที่เป็นอสังขตะก็จะปรากฏออกมา หรือได้รับก็ตามใจแล้วแต่จะเรียก. เรา **“ฆ่าชีวิตชนิดโลก ๆ นั้นเสีย ก็จะได้ชีวิตชนิดที่เหนือโลก”**; นี้พูดสมมติให้เป็นโฆษณาชวนเชื่อให้คนยินดีหน่อย : สละของไม่จริงเสีย แล้วก็จะได้ของจริงมา; แปลว่ากำจัดอายตนะมายา หลอกหลวง เหลวไหล

ประเภทสังขตะเสีย แล้วอายตนะประเภทแท้จริง ไม่หลอกลวง ไม่ทำความทุกข์ให้แก่ผู้ใด ก็จักปรากฏแก่จิต คือพระนิพพาน.

หลักปฏิบัติ พิจารณา อายตนะ เหมือนมหาสมุทร

ที่นี้การปฏิบัติ มีหลักน้อยหนึ่งที่ว่า อายตนะนี้มันเหมือนกับมหาสมุทร; อย่างไม่ได้พูดมาแล้ว **ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เหมือนกับมหาสมุทร เหมือนกับทะเล** สำหรับมหาสมุทรนั้น ทรงแสดงอาการที่น่ากลัวไว้อย่างนี้ :

มหาสมุทรย่อมมีคลื่น **สอุมมี** -แปลว่ามันมีคลื่น; ก็ลองไปลอยคอเล่นในมหาสมุทรดู มีคลื่นนั้นสนุกอย่างไร, แล้วก็มีเกลียว **สาวฏฏั -มีเกลียว** มันไม่ใช่มีแต่คลื่นเฉย ๆ ยังมีเกลียวที่ไหลไปอย่างเชี่ยว, ลอยอยู่ในมหาสมุทร จะทนได้ก็มาน้อย เดียวมันก็จมเท่านั้น **สู์เกลียว**ไม่ไหว.

และแกมมีเครื่องจับยึด หรือผู้จับยึด; นี้ตามความเชื่อของคนแต่โบราณนี้ ก็ว่ามียักษ์ มีภูต ปีศาจอะไร มีผู้จับ. เดียวนี้ก็เห็นชัด; ปลาฉลามมันจะจับเอา. นี้เรียกว่าผู้จับ **สคาหิ -มีผู้จับ**.

แล้วก็ยังเป็น **สรวุขส์ -มีรากษส**, รากษส แปลว่าผีที่อยู่ในน้ำ; ก็ตามใจ. นี้เรียกว่าเป็นของที่ไม่เห็นตัวกันหน่อย แล้วก็จับเอาคนนั้นไป, จะทำอันตรายแก่คนนั้น อย่างนั้นอย่างนี้. **ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ** รวมกันเป็น**สมุทรนี้** ในนั้นมีอย่างที่ว่า **มีคลื่น มีเกลียว มีผู้จับ มีผีเสื้อน้ำ มียักษ์น้ำ** ที่มันมาอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรา.

ที่นี้ที่สำคัญอย่างยิ่งเรียกว่า **เวคะ** นี้แปลว่า **กำลัง, กำลังไหล; กำลังไหล** ก็คือกำลังของการปรุงแต่ง; สิ่งนี้เรียกว่า **อายตนะเวคะ** อายตนะเวคะ คือ ตา หู จมูก

ลึ้น กาย ใจ, ในเมื่อได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ขึ้นมาเข้าคู่แล้ว จะเกิดอายตนะเวคะ หรืออายตนะเวคะ มีกำลังที่ตามธรรมดาต้านทานไม่ไหว ที่มันจะพุ่งไป. แม้กระนั้นเราก็**ต้องหยุดเสีย**; พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้是这样.

อายตนะข้างในคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็มี **เวคะ คือมีกำลังพุ่ง**; **อายตนะภายนอกคือ** รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ก็มี**เวคะ คือกำลังพุ่ง**; รวมกันแล้วก็ยังเป็นกำลังพุ่ง เพราะว่าลำพังอย่างเดียวมีกำลังพุ่งโดยสมบูรณ์ไม่ได้.

ถ้าผู้ใดหยุดเสียได้ซึ่งอายตนะเวคะ, ดับเสียได้ หยุดเสียได้ซึ่งอายตนะ**เวคะ** จึงจะหยุดกำลังพุ่งได้. คำนี้ใช้คำว่า **สหติ-หยุดเสียได้**, ทำลายให้หยุดไปเสียได้ ไม่ให้มันไหลได้อีกต่อไป. โดยที่ที่แท้มันก็เหมือนกับเกลียวน้ำหรือกำลังพุ่งของสิ่งที่วิ่งไปเร็ว ๆ นั้นแหละ; เช่นรถวิ่งไปเร็ว ๆ เรือวิ่งไปเร็ว ๆ หรือน้ำมันไหลไปเร็ว ๆ; เราหยุดกำลังพุ่งนั้นเสียได้ เรียกว่าหยุดเวคะเสียได้.

ในที่นี้**ต้องการให้หยุดเวคะของสิ่งที่เรียกว่าอายตนะ** : เวคะนี้สำเร็จมาทางรูปที่เห็นด้วยจักขุ, เวคะนี้สำเร็จมาทางเสียงที่ได้ยินด้วยหู, เวคะนี้สำเร็จมาแต่ทางกลิ่นที่ได้กลิ่นด้วยจมูก, เวคะนี้มาจากรสที่รู้สึกได้ด้วยลิ้น, เวคะนี้มาจากสัมผัสที่ผิวหนัง เพราะการสัมผัสทางกาย, กระทั่งที่มาจากธรรมารมณ์ภายในใจที่รู้ได้ด้วยใจ; นี้เรียกว่าเวคะทั้งนั้น; ล้วนแต่มีกลิ่น มีเกลียว มีผู้จับ มียักษ์น้ำทั้งนั้นแหละทุกอายตนะ.

การปฏิบัติอย่างที่ว่ามาเมื่อตะกี้นี้ ก็คือ**ควบคุมอยู่ด้วยสติเรื่อยไป ๆ จนกระทั่งมีการรู้แจ้งในปรมัตถสภาวะธรรมอันเพียงพอ** กำจัดอวิชชาได้; แล้วก็ดับผัสสาชยตนะ คือดับเวคะของอายตนะเสีย กลายเป็นไม่มีการปรุงแต่ง ไม่มีการปรุงแต่งชนิดไหนอีกต่อไป.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ผู้^{นั้น} เวทคู - เป็นผู้ถึงเวท หรือถึงฝั่งแห่งเวท,
 วุสิตพรหมจริโย - ผู้^{นั้น}ประพตติพรหมจรรย์จบแล้ว,
 โลกนุตคู - ผู้^{นั้น}ถึงที่สุดของโลกแล้ว,
 ปารคโต - ผู้^{นั้น}ถึงฝั่งนอกนั้นแล้ว.

เดี๋ยวนี้อยู่กันแต่ฝั่งใน เลาะกันอยู่แต่ฝั่งใน **ไม่**ออกไปถึงฝั่งนอก เพราะว่าติดอยู่ที่อายตนะ. เมื่อดับอายตนะได้แล้ว ก็ออกไปฝั่งออก ออกไปถึงฝั่งนอกแล้ว; ผู้ที่รู้จักอายตนะในชั้นลึก ควบคุมได้กระทั่งกำจัดได้ จนกระทั่งหยุดกระแสอายตนะขณะนี้เสียได้ จะเป็นอย่างนี้ จะได้ผลอย่างทีกล่าวนานี้.

ประโยชน์อันได้จากการรู้ปรมัตถสภาวะธรรม

ขอให้ท่านทั้งหลาย**พิจารณา**ดูให้ดีว่า ความรู้ในปรมัตถสภาวะธรรมนี้มีประโยชน์เท่าไร? มีประโยชน์ก็มากน้อย? และจะถือว่าเป็นประโยชน์สูงสุดหรือไม่? เราอาศัยความรู้ชนิดปรมัตถสภาวะธรรม หรือธรรมที่เป็นอยู่เอง ในสภาพที่เป็นเอง เป็นจริง ในอรรถอันลึกซึ้งถึงที่สุดอย่างยิ่งแล้ว; เราออกจากสังขตธาตุไปสู่สังขตธาตุ. เราก็จะออกจากสังขตอายตนะได้, แล้วไปสู่สังขตอายตนะได้ เลยกแยกกันเป็นสองคู่; คือว่าเราใช้คำว่าธาตุ ออกมาเสียจากสังขตธาตุ, แล้วเข้าไปสู่สังขตธาตุ. ต่อมาเปลี่ยนเป็นเพ่งเล็งไปที่อายตนะ; ก็ออกมาเสียจากสังขตอายตนะไปสู่สังขตอายตนะ. นี้ได้ผลสูงสุดหรือไม่ก็ลองคิดดูว่า ความรู้เรื่องปรมัตถสภาวะธรรมนี้เรา^{รู้}เท่าไร? เรา^{รู้}หรือไม่? ลองเทียบเคียงดู.

สรุปเรื่องเกี่ยวกับอายตนะที่**เราจะต้อง**รู้กันในชั้นลึกนี้ว่ามันจำเป็นแก่เรา**หรือไม่?** หรือเป็นของใหม่ ของเก่า แก่เราเท่าไร? เราไม่เคยทราบว่ สิ่งทั้งปวงนั้นอยู่ที่ตาหู จมูก ลิ้น กาย ใจ. นี่เป็นปัญหาข้อแรก ทบทวนกันอีกที ที่แล้วมาแต่หนหลัง จนกระทั่งบัดนี้ เรายังไม่รู้ปรมัตถสภาวะธรรมดังนี้ :

๑. **เรายังไม่รู้** เคยเห็น เคยทราบ ไม่เคยเห็นจริงเห็นแจ้งว่าอะไร ๆ อะไรคือ สัพพ? **สิ่งทั้งปวงอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ**. เราจึงไปแก้ปัญหากันข้างนอก ไม่แก้ปัญหากันข้างใน; ไปโทษคนนั้น ไปโทษคนนี้ **ยกความผิดของตัวออกไปใส่ผู้อื่น** ๆ ไปโทษผีसागเทวดาอะไร ก็คิดดูเอง; **นี่เพราะว่ามีวิชา** ในเรื่องนี้ **ไม่รู้ว่าจะอะไร ๆ นี้อยู่ที่อายตนะ**. ต่อไปนี้ต้องตั้งต้นกันเสียใหม่ให้อะไร ๆ มันอยู่ที่นี้ และแก้ปัญหากันที่นี้ **ดับสังขตอายตนะเสียได้** เข้าไปสู่สังขตอายตนะกันที่นี้; **อย่าไปรอที่อื่น** อย่าไปรอต่อเวลาอื่น เช่นต่อตายแล้วไปเป็นต้น มันน่าหวั.

๒. ข้อต่อไปนี้ ก็คิดว่า **เราไม่เคยหวังนรกสวรรค์กันที่อื่น**, เวลาอื่นที่โลกอื่นต่อตายแล้วอย่างนี้; **ทั้งที่เรากำลังมีนรกสวรรค์อยู่ที่** ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจแล้ว **เราก็ไม่สนใจ**. เราไม่ทำให้หมดนรก ให้มีแต่สวรรค์, หรือว่าทำให้พ้นสวรรค์ขึ้นไปอีก **ก็จะถึงสังขตอายตนะ** คือนิพพาน.

ต่อไปนี้เชื่อว่า **ทุกคนที่ได้ฟังข้อความนี้แล้ว** คงจะมามองดูนรกสวรรค์ที่อายตนะกันเสียที **อย่าฝากไว้ที่โลกอื่น หรือเวลาอื่นสมัยอื่นเลย** นรกสวรรค์กำลังเป็นอยู่ที่นี้แล้ว.

“คนฉลาดค้าใกล้ ๆ คนบ้าไปค้าไกล ๆ” ใครว่าก็ไม่ทราบ. เมื่ออาตมายังเด็ก ๆ อยู่ ได้ยินคำนี้แล้ว โยมเคยพูดให้ฟัง และเคยตวาดเอาบ่อย ๆ *“คนดี ๆ ค้าใกล้ ๆ คนบ้าไปค้าไกล ๆ”*. นี่ทำไมไม่ดูว่านรกสวรรค์มันอยู่ที่นี้ : ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; **ทำไมไม่จัดให้เป็นเรื่องเป็นราว** ให้ลุล่วงไปด้วยดี **พ้นนรก พ้นสวรรค์** แล้วก็นิพพาน.

๓. **ที่นี้ดูข้อต่อไปอีกที่สำคัญมากกว่า** **ที่เราไม่ประสีประสาเสียทีเดียวว่า** **มันไม่มีอะไรนอกจากธาตุ** ทุกอย่างไม่มีอะไรนอกจากธาตุ; **นี่ทำไมไม่รู้**. ไม่มีอะไรนอกจากธาตุ **และเป็นไปตามธรรมชาติ**, เป็นธาตุแล้วต้องเป็นไปตามธรรมชาติ

ของธาตุ; อย่าเอามาเป็นเราเป็นของเรา หรือเป็นตัวกูหรือเป็นของกู. เมื่อพูด
อย่างนี้แล้ว **บทพิจารณาที่ว่า :-**

ยถาปัจจุจยํ ปวัตตมานันํ ธาตุมตฺตเมเวตํ ยทิทํ จีวรํ, ตพฺพกฎฺมุชโก จ
ปฺคฺคโล ธาตุมตฺตโก นิสฺสตุโต นิชฺชีโว สุญฺโณ- มันก็กลับมาอีกแล้ว; เป็นบท
หัวใจของพุทธศาสนา ว่ามันเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ มีใช้สัตว์ บุคคลชีวะ
อาตมันอะไร. นี่เราไม่ประสีประสาเสียเรื่อย; เราก็เคยบวชเณรแล้ว เราก็ท่องได้แล้ว
เราก็ยังไม่ประสีประสาอยู่นั่นเอง. นี่ก็ต้องเอามาพูดกันใหม่ พูดกันเรื่อยไปจนหนวกหู;
แม้จะรำคาญ ก็ต้องพูดกันเรื่อยไปว่า **“ไม่มีอะไรนอกไปจากสิ่งที่เรียกว่าธาตุ”.**

๔. จะให้ใกล้ชิดเข้ามาอีก ก็อยากจะพูดอีกข้อหนึ่งว่า **ที่เรารู้สึกยินดีรักใคร่**
พอใจ หลงใหล **เอร็ดอร่อยเหลือประมาณในอัสสาทะ** คือรสอร่อยหรือเสน่ห์ที่เกิด
จากอายตนะ โดยหลงใหลถึงกับ**เป็นทาส**ของมันทีเดียว; นี่มันคนละคำ เมื่อตะกี้
ว่าเป็นธาตุ นั้นมัน ธา - ตุ ที่ว่าเป็นทาสนี้ หมายถึงทาสซี้ซ่า.

เรากำลังเป็นทาสของอายตนะ, **เราไม่รู้จักรักอายตนะหรือธาตุโดยความเป็น**
ธาตุ เราก็โง่ก็ขนาดไปเป็นทาสซี้ซ่า เป็นทาสีทาสาของอายตนะนั่นเอง คือเราไป
เอร็ดอร่อยเหลือประมาณ ยินดี พอใจ หลงใหล ในอัสสาทะ คือเสน่ห์ที่ออกมาจาก
การปรุงแต่งของอายตนะนั้น ๆ เพราะอำนาจของอวิชชา.

เรามีอวิชชา ไม่ทราบ**ว่าเราไม่มีปรมัตถสภาวะธรรม** ที่รู้แจ้งอยู่ เราก็ไม่รู้;
เราไม่รู้ก็คือ เรามีอวิชชา; ฉะนั้นอวิชชาก็ช่วยทำให้อายตนะปรุงแต่งออกมาเป็นอัสสาทะ.
อัสสาทะ นี้แปลว่า **รสอร่อย ยั่วชวน**; เราก็หลงใหลในรสอร่อยนั้น ก็เลยได้เป็นทาส
ทาสีทาสา อะไรก็ตามนี้ของอายตนะนั้น นี่หมดความเป็นไป หมดอิสรภาพ เพราะ
ไม่รู้ธรรมะในขั้นนี้.

ที่นี่ อย่าว่าแต่เราคนเดียว ต่อให้คนทั้งโลกก็โลกก็ตามใจ เทวดา มนุษย์ ด้วยก็ได้ เทวดา มาร พรหม อะไรด้วยก็ได้, มนุษย์ในโลกทั้งโลกด้วยก็ได้ ล้วนแต่กำลังเป็นทาสทางอายตนะ.

๕. **โลกกำลังมีวิกฤตกาลถาวรนาชนิต**; หมายความว่าเมื่อเวลาที่ยุ่งยาก ระส่ำระสายโกลาหลวุ่นวายอันถาวร ไม่รู้จักสงบลงได้ ไม่มีที่สิ้นสุด. นี่โลกทั้งโลก กำลังเป็นกันอย่างนี้; ก็เพราะว่าเขาไม่มีความรู้เรื่องอายตนะ เป็นผู้เฝ้าต่ออายตนะ, รวมทั้งเฝ้าต่อสิ่งที่เรียกว่าธาตุนั้นด้วย. เพราะว่าเดี๋ยวนี้ธาตุมันเปลี่ยนรูปมาอยู่ในลักษณะของอายตนะ มันจึงเล่นงานตรได้ถนัด รุนแรงยิ่งขึ้นไปอีก, เพราะมันทำให้เกิดอัสสาทะโดยตรงได้แปลก ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด. เมื่อคนเราในโลกนี้ **เป็นบ่าว เป็นทาส เป็นทาสี** ทาสาของอายตนะแล้ว ก็หานั้นหานี้มาบำรุงบำเรออายตนะ; กระทั่งคิดนั้นคิดนี้ ขึ้นมา ประมัตต์ให้เกิดความรู้สึกทางอายตนะเรื่อยไป นี่เราก็ต้องไปซื้อไปหาสิ่งประมัตต์นั้น เรื่อยไปเพื่อมาปรับปรุงแต่งอายตนะ.

ได้เห็นภาพแค็ตตาล็อกอันหนึ่งบอกขายห้อง ห้องน้ำห้องส้วม ห้องน้ำประกอบ ทั้งห้องทั้งชุดนั้นแหละ เหมือนกับวิมานอย่างนั้นแหละ จนดูไม่รู้ว่าห้องน้ำห้องส้วม; แล้วก็ขายกันได้ แล้วก็ซื้อกันไป. นี่คิดดูเครื่องประกอบทั้งหมด มันประกอบกันเข้า เป็นห้องน้ำห้องหนึ่ง นี่เห็นจะเป็นหลายแสนบาท มันเต็มไปด้วยสิ่งประดิษฐ์คู่คล้ายกับ ปาที่สวย ๆ มีอะไรสวย ๆ เขาทำขายเป็นชุด ๆ.

นี่ทำไมโลกจึงได้เจริญก้าวหน้าแต่ในทางที่จะเป็นทาสของอายตนะ; มันช่างไม่ตลบหลังขึ้นมาเป็นเรื่องที่เป็นนายเป็นเจ้าเหนืออายตนะบ้างเลยหรือ? โลกกำลังเป็นไป อย่างนี้ ที่จะไป**เป็นทาสของอายตนะยิ่งขึ้น**; เพราะว่าเขาขาดความรู้ในแง่ของ **ปรมัตถสภาวะธรรม**. อาตมาเชื่อว่าการที่เราลงทุนมาพูดกันถึงเรื่องนี้อย่างซ้ำ ๆ ซาก นี้

คงจะไม่เปล่าประโยชน์ หรือนำรำคาญล้น ๆ คงจะมีประโยชน์บ้าง ขอให้ไปช่วย
พินิจพิจารณาดู.

ในการบรรยายเรื่องปรมาตสภาวะธรรมในคำรบที่ ๘ นี้ ได้เขยิบขึ้นมาถึงขั้น
ที่เรียกว่า เตียนนี้ธาตุนั้นได้เปลี่ยนรูปมาเป็นอายตนะแล้ว มันจะทำพิษเอาพวกเรา
หรือว่าจะบดขยี้พวกเรามากยิ่งขึ้น ๆ ขึ้นไปอีก; นี้ขอให้ระวังให้ดี.

นี่ก็เป็นการบรรยายที่สมควรแก่เวลาแล้ว ขอให้พระสงฆ์ทั้งหลายสวด
คณะสาธยาย เพื่อเพิ่มพูนศรัทธาความเลื่อมใส ในการที่จะปฏิบัติธรรม
ของพระพุทธองค์สืบต่อไป.

ปรมัตตสภาวะธรรม

-๘๙-

๓ มีนาคม ๒๕๖๖

ความสำคัญของการสัมผัสทางอายตนะ

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ภาคนี้ เป็นการบรรยายครั้งที่ ๙ และ
ก็จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า ปรมัตตสภาวะธรรม ไปตามเดิม ท่านทั้งหลายอาจจะ
รู้สึกว้าซ้าซากและไม่ชวนฟัง; นี้ก็เคยพูดกันมาแล้วแต่คราวก่อน ๆ ว่ามัน
เป็นอย่างนั้นเอง ก็จำเป็นที่จะต้องขอให้ทนฟัง, และอาตมาก็จะต้องกล่าว
ไปให้จบเรื่อง เพราะมันเป็นเรื่องที่สมบูรณ์เฉพาะเรื่องเรื่องหนึ่ง.

จะขอทบทวนความหมายของคำว่า “ปรมัตตสภาวะธรรม” นี้อยู่เสมอ.
ที่แล้ว ๆ มาแต่หนหลังจนกระทั่งบัดนี้นั้น เราสนใจกันอย่างผิวเผิน; ไม่สนใจถึงขนาด

ที่เรียกว่า ปรหมัตถะ หรือปรหมัตถสภาวะได้เลย จึงจำเป็นจะต้องชักชวนกันใหม่ ขอร้องกันใหม่. ให้ช่วยขยายการศึกษาหรือความสนใจให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป ถึงขนาดที่จะเรียกว่า ปรหมัตถะ คือมีอรรถอันยิ่งนี้ได้; แต่ก็ไม่จำเป็นจะต้องเหมือนกับความหมายของคำว่า ปรหมัตถะ ที่พูดถึงกันอยู่ในที่อื่น ๆ.

ยกตัวอย่างเช่น เมื่อพูดถึงนรกใต้ดินอย่างที่เขียนไว้ตามฝาผนังโบสถ์, หรือสวรรค์บนฟ้า อย่างที่เขียนไว้ตามผนังโบสถ์ รูปภาพเทวโลก พรหมโลก อย่างฝาผนังโบสถ์; พวกอื่นหรือพวกหนึ่ง เขาก็ถือว่าเป็นเรื่องอภิธรรม เป็นเรื่องปรหมัตถ์ แจกออกไปเป็นอย่างนั้น ด้วยจิตดวงนั้นจึงจะไปสู่นั้นได้. คำอธิบายอย่างนั้นเราไม่ถือว่าเป็นปรหมัตถ์ หรือว่าเป็นปรหมัตถสภาวะในที่นี้.

เราจะถือเอาอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ เหมือนกับที่พระสงฆ์ทั้งหลายท่านได้สวดแล้วเมื่อตะกี้นี้ว่า *นรกชื่อฉัศสหายาตนิกนรก* เราเห็นแล้ว อย่างนี้เป็นต้น; หมายความว่านรกที่มีอยู่ที่ **ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ** ของคนนั่นเอง. นี่พระพุทธเจ้าท่านว่าท่านเห็นแล้ว และทรงแสดงลักษณะว่า ความเป็นนรกที่ **ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ** นั้น มันอยู่ที่ว่า เมื่อตาได้พบแต่สิ่งที่ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นทุกข์ ไม่เป็นที่น่าพอใจ เผาจนกระวนกระวาย, หรือจะเรียกว่านรกอยู่ที่ตา หรือว่าเมื่อหูได้สัมผัสเสียงที่ทำให้เกิดรำคาญ นี้ก็เรียกว่านรกมันอยู่ที่หู. เรื่องสวรรค์ก็เหมือนกัน ท่านตรัสว่า *ฉผสุสหายตนิกา สคคา - สวรรค์ที่อายตนะทั้ง ๖* เราก็ได้เห็นแล้ว นี่มันตรงกันข้ามกับนรก มีอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; เมื่อใดได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ัมมมารมณฺ์ มาเป็นของถูกใจ พอใจ ไม่มีความทุกข์ ก็เรียกว่าสวรรค์.

ที่นี้ยังมีตรัสไว้ต่อไปอีกว่า **สวรรค์และนรกนั้นมันเป็นที่ตกที่จมของคน ของสัตว์ทั้งหลาย**; แต่คนธรรมดาไม่มองเห็นว่า นรก สวรรค์ ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้น

เป็นนรกเป็นสวรรค์ เป็นที่ตกที่จมของคน. เขาจะพูดกันว่า ที่ทะเลโน้น ที่มหาสมุทรที่ทะเลโน้น; พระองค์จึงตรัสว่า ที่คนธรรมดาสามัญเรียกกันว่าสมุทร สมุทร มหาสมุทร ที่ตกที่จมนั้น ไม่ใช่มหาสมุทรในอริยวินัย คือในความหมายของพระอริยเจ้า.

มหาสมุทรที่ตา ที่หู ที่จมูก ที่ลิ้น ที่กาย ที่ใจ ที่คู่กันอยู่กับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ทัมมารมณฺ์ เดี่ยวมีสภาพเป็นนรก เดี่ยวมีสภาพเป็นสวรรค์; นั่นแหละดูให้ดีเถิด **นั่นแหละคือสมุทร มหาสมุทร**; เพราะคำว่าสมุทรนี้แปลว่าเป็นที่ตกที่จม.

มหาสมุทรใหญ่ ๆ นั่นไม่ใช่มหาสมุทร ไม่ใช่ที่ตกที่จม; เป็นแต่น้ำมาก ๆ น้ำยืดยาวเท่านั้นเอง ไม่ใช่เป็นที่ตกที่จมของคน. ส่วนตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เกี่ยวกันอยู่กับรูป เสียงกลิ่น รส โผฏฐัพพะ ทัมมารมณฺ์ นี่แหละ คือตัวสมุทรที่แท้จริง; คือคนตกลงไปแล้วมันก็มีจิตใจยุ่งเหยิงเหมือนปมด้ายยุ่ง, มีปมมาก ๆ มาคลุกมาเคล้ากัน สางไม่ออก. เพราะว่ามันพันกันซับซ้อนเหมือนเชิงหญ้ามูญชะและหญ้าปัพพะชะ สางไม่ออกอย่างนี้ เรียกว่าสมุทรเป็นที่ตกที่จม.

เพียงเท่านี้ก็ขอให้ท่านทั้งหลายพิจารณาดูเถิดว่า มันมีความเป็นปรมัตถสภาวะอยู่ที่ไหน? ชาวบ้านก็ชี้ที่ตกที่จมไปที่ทะเล; แต่**พระพุทธเจ้าท่านทรงชี้ที่ตกที่จม มาที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ**. มันมีความเป็นปรมัตถสภาวะอยู่ที่ตรงไหน? ถ้าท่านทั้งหลายรู้เรื่องนี้ดี เข้าใจเรื่องนี้ดี มันก็จะฉลาดขึ้น หรือว่าจะโง่งง; ถ้าท่านมีความฉลาดลึกซึ้งลงไปก็เรียกว่ามีความรู้ทางปรมัตถสภาวะเพิ่มขึ้น. เรื่องชนิดนี้มันมีมากมายเหลือเกิน จึงต้องเอามาบรรยายกันบ้างตามสมควร มันก็เป็นความซ้ำ ๆ ซาก ๆ บ้าง ขอให้ท่านเอาหน่อย.

ความเป็นปรมัตถสภาวะนั้นมันก็ไม่มีอะไรมากไปกว่า ที่ว่าลึกซึ้งจนตามธรรมตาเรามองไม่เห็น และไม่ได้มอง และยิ่งไม่ชอบมองเพราะมันรำคาญ หรือมันลำบาก หรือมันยุ่งหัว; นี้พูดภาษาธรรมตาสามัญ เราก็ปล่อยไปตามสบาย ก็เลยไม่ต้องรู้อะไรที่ลึกซึ้ง. เดียวนี้เราจะพยายามเข้าใจความหมายนี้ ในลักษณะอย่างนี้กันให้เพียงพอ จึงต้องทบทวนบรรยายสำหรับผู้บรรยาย และก็ทบทวนฟังสำหรับผู้ที่จะต้องฟัง.

ในครั้งที่แล้วมาหลายครั้ง ก็ล้วนแต่พูดถึงเรื่องธาตุ, ธาตุทั้งหลายที่ชี้ให้เห็นว่ามัน**ไม่มีอะไรนอกจากธาตุ**. เมื่อเรามามองดูสิ่งต่าง ๆ รอบตัวเรา เราเห็นต้นไม้ เห็นก้อนหิน เห็นสัตว์ มด แมลง เห็นนก คน อยู่ทั่ว ๆ ไป เราไม่รู้สึกรู้ว่านั่นเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ; เราไปเห็นเป็นสัตว์ เป็นคน เป็นนั่น เป็นนี่ไปเสีย เราไม่รู้สึกรู้เพียงเท่านั้น; อย่างนี้ก็ถือว่าไม่ได้เห็นความเป็นปรมัตถสภาวะ. ต่อเมื่อเหลียวไปทางไหน รู้สึกชัดเจนแจ่มแจ้งอยู่ในใจว่า **เป็นเพียงสักว่าธาตุ**ที่กำลังหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติ; นี่จึงจะเรียกว่ารู้สึกต่อปรมัตถสภาวะ.

ที่นี่ เราก็ได้ยืนยันกันแต่เพียงว่า ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ สี่ธาตุเท่านั้นเป็นอย่างมาก; นี้ก็เรียกว่ารู้นิดเดียว คือรู้เพียงส่วนน้อย ส่วนหนึ่งของธาตุประเภทที่เป็นวัตถุ. ส่วน**ธาตุที่เป็นประเภทนามธรรม** ไม่ใช่วัตถุนั้น **ไม่ค่อยจะรับรู้กัน**; แต่ถ้าได้รู้ไปถึงธาตุที่เป็นนามธรรม เช่น วิญญาณธาตุ เป็นต้น ก็รู้แต่ฝ่ายสังขตธาตุ คือธาตุที่มีธาตุปัจจัยปรุงแต่ง เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัยเท่านั้น. และเราก็ไม่ได้รู้ถึงธาตุที่เป็นอสังขตธาตุ คือไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง และไม่เปลี่ยนแปลงเลย เช่นนิพพานธาตุ เป็นต้น.

พูดถึงสิ่งที่เรียกว่าธาตุแล้ว เราผู้จักมันน้อยเหลือเกิน : โดยปริมาณก็รู้น้อย, โดยคุณลักษณะเราก็รู้น้อย; ฉะนั้นเราจึง**ต้องทบทวนศึกษาสิ่งที่เรียกว่าธาตุให้เข้าใจไว้** ในฐานะที่เป็นรากฐานสำหรับศึกษาเรื่องทั้งปวงต่อไป.

ถ้าพูดถึงเรื่องธาตุก็ต้องนึกถึง**ธาตุสองประเภท** : **ธาตุที่มีเหตุปัจจัย** ประจักษ์ กับ**ธาตุที่ไม่มีเหตุปัจจัยประจักษ์** ซึ่งได้แก่นิพพานหรือนิโรธธาตุ เป็นต้น; ส่วนธาตุที่มีปัจจัยประจักษ์นี้มันมีมาก นับตั้งแต่ว่าเราจะต้องรู้จักธาตุตา ธาตุหู ธาตุจมูก ธาตุลิ้น ธาตุกาย ธาตุใจ. นี่ก็เป็นคำแปลกลสำหรับคนธรรมดาเสียแล้ว บางทีถ้าได้ยินจากคนอื่น ท่านทั้งหลายอาจจะนึกแข่งอยู่ในใจว่าเขาที่ไหนมาพูด แต่นี่เอาตมาเอา มาจากพระบาลีของพระพุทธเจ้า : ธาตุตา ธาตุหู ธาตุจมูก ธาตุลิ้น ธาตุกาย ธาตุใจ, แล้วก็มีธาตุรูป ธาตุเสียง ธาตุกลิ่น ธาตุรส ธาตุไผฏฐัพพะ ธาตุธัมมารมณฺ์ หรือธรรม-ธาตุ เป็นต้น; นี่ก็เป็นธาตุที่ไม่เคยสนใจกัน.

ธาตุเหล่านี้ก็ประจักษ์กันขึ้นมาเป็นวิญญาณธาตุ คือเป็นวิญญาณธาตุทางตา วิญญาณธาตุทางหู วิญญาณธาตุทางจมูก วิญญาณธาตุทางลิ้น วิญญาณธาตุทางกาย และวิญญาณธาตุทางใจเอง; แล้วก็เกิดเวทนาธาตุสืบต่อจากการสัมผัสด้วยวิญญาณธาตุนั้น เป็นเวทนาธาตุที่มาจากสัมผัสทางตา เวทนาธาตุที่มาจากสัมผัสทางหู เวทนาธาตุที่มาจากสัมผัสทางจมูก เป็นต้น นี้ จนถึงครบหก.แล้ว**เกิดสัญญาธาตุ** คือธาตุแห่งความสำคัญมันหมายความว่า เป็นนั่นเป็นนี่ ตามที่มันเป็นรูป เสียง กลิ่น รสก็มี ตามที่มันเป็นตัวตน เป็นอัตตสัญญาว่าตัวตนก็มี, เป็นนิจสัญญาว่าเที่ยงก็มี, กระทบเป็นสัญญาว่าหญิงว่าชาย ว่าอะไรต่าง ๆ ไปตามความรู้สึกของตน นี้ก็มี, สัญญานี้ก็เป็นสักว่าธาตุ. แล้ว**เกิดสังขารธาตุ** คือธาตุความคิด คิดอย่างนั้น คิดอย่างนี้ คิดดี คิดชั่ว อย่างนี้ก็เรียกว่าสังขารธาตุ เนื่องอยู่กับ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธัมมารมณฺ์ด้วยเหมือนกัน; คิดดูซิ มันไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ.

ที่นี้การที่มันเป็นจักขุธาตุ และรูปธาตุขึ้นมา และเป็นวิญญาณธาตุทางตานี้ มันยัง**ต้องอาศัยธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม** สี่อย่างแรกช่วยให้เกิดจักขุประสาท คือช่วยให้เกิดสิ่งที่มีรูปร่างมากระทบ นี่มันยังต้องอาศัยมหาภูตรูป ที่เรียกว่ามหาภูตธาตุนี้ อีกส่วนหนึ่งด้วย.

ขอสรุปความว่า **รูปที่อยู่ข้างนอก** เป็นของแข็ง สัมผัสได้นี้ก็ดี, **ธาตุที่เป็นนามธรรม** เป็นจิต เป็นความรู้สึกของจิตใจภายในก็ดี, มันล้วนแต่เป็นธาตุทั้งนั้น. ถ้าแจกโดยชื่อแล้ว มีจำนวนตั้งหลายสิบธาตุ ล้วนแต่เป็นธาตุที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง หมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยนั้น ๆ; นี้เรียกว่าธาตุ. ถ้ามองเห็นถึงขนาดนี้ ก็พอจะกล่าวได้ ว่ามีความรู้เรื่องปรมัตถสภาวะธรรม ของสิ่งที่เรียกว่าธาตุ จบไปตอนหนึ่ง.

ที่นี่ ต่อไปอีกก็มีว่า **ธาตุ**ที่เคยเรียกว่าธาตุนั้น ต่อมามันเปลี่ยนความหมายหรือ**เปลี่ยนหน้าที่การงาน** หรือเปลี่ยนชื่อสำหรับเรียก มาเรียกเป็น**อายตนะ**; เช่นธาตุตาหรือจักขุธาตุนี, มันมาเปลี่ยนเป็นจักขุอายตนะ รูปธาตุมาเป็นรูปอายตนะ เป็นต้น. เดียวนี้ คำว่าธาตุ มันเปลี่ยนชื่อมาเป็นอายตนะ; เมื่อเป็นธาตุนั้น คล้าย ๆ กับว่ามันเป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่ง สำหรับประกอบเป็นส่วนอื่น และเป็นส่วนย่อย และมีลักษณะเป็นรากฐานหรือพื้นฐาน. พอเปลี่ยนมาเรียกว่า อายตนะนี้ กลายเป็นการสัมผัส เป็นที่ตั้งแห่งการสัมผัส มันเคลื่อนไหว มันปรุงแต่งมากขึ้น.

คำว่า “ธาตุ” นั้นแหละ เมื่อเรียกว่าธาตุ เป็นสักว่าธาตุ เป็นรากฐาน เป็นพื้นฐาน เป็นส่วนประกอบน้อย ๆ; พอธาตุทำงาน การปรุงแต่งสัมผัสกัน สร้างนั้น สร้างนี้ขึ้นมา ก็เรียกชื่อว่าอายตนะไป อย่างนี้เป็นต้น. นี้ ก็ต้องรู้ในฐานะที่เป็นความหมายที่ลึกซึ้งอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน.

พอธาตุส่วนหน้าที่ของ**ธาตุคือการปรุงตัวอยู่นั้นมาเป็นอายตนะ** คือการกระทบแล้ว มันก็เกิดเรื่อง : เกิดการลูกกลม, เกิดธรรมทั้งหลายทั้งปวงขึ้นมา เป็นนั่น เป็นนี่ เป็นโน่น เพราะการปรุงแต่งนั้น. ข้อสำคัญที่สุดก็**เพราะมีการกระทบทางอายตนะนี้** ระหว่างตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส สัมผัสกับกาย ธรรมารมณ์กับใจ ทั้งหมดนี้ จึงจะเรียกว่า**เกิดเรื่องที่สำคัญขึ้นมา** และลูกกลม. เพียง

แต่ว่าธาตุมันจะปรุงแต่งกันเป็นเนื้อหนังเฉย ๆ หรือว่าเป็นก้อนหิน ก้อนดิน เป็นต้นไม้
เฉย ๆ นี้ มันยังไม่มีมีความสำคัญอะไร เพราะมันยังไม่ใช่เรื่องโดยตรงของมนุษย์
และไม่มีปัญหาแก่มนุษย์; ต่อเมื่อธาตุทำหน้าที่เป็นอายตนะข้างในข้างนอก มันก็ปรุงแต่ง
เป็นการกระทบ เป็นสัมผัส, เป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณขึ้นมา นี้เรียกว่ามัน
เป็นการหลุมลาม แห่งการเกิดขึ้นของสิ่งทั้งปวงที่เราเรียกรวม ๆ กันว่า “โลก”.

คิดดูให้ดี ให้ลึกลงไปอีก จะพบว่า **มันต้องมีการสัมผัส** คือการเกี่ยวข้อ
กันแล้วเกิดสิ่งอื่นขึ้นมา อย่างนี้เรียกว่าการสัมผัส. ถ้าตาอยู่แต่ตา รูปอยู่แต่รูป ไม่มี
ความหมายอะไรนัก ไม่มีเรื่องเกิดขึ้น; พอตาสัมผัสกับรูป เกี่ยวข้องแตะต้องกับรูป
ก็เกิดจักขุวิญญาณธาตุ สำหรับเห็นรูปนั้นขึ้นมา ก็ได้เป็น ๓ เรื่องขึ้นมา.

ความเกี่ยวกันกระทบกันระหว่างสิ่งทั้งสาม นี้เรียกว่าสัมผัส. เพราะ
สัมผัสตัวนี้เท่านั้นแหละจึงจะมีเรื่อง; ถ้าอย่ามีสัมผัสตัวนี้ตัวเดียว เรื่องก็ไม่มี. ตาก็
อยู่แต่ตา รูปก็อยู่แต่รูป อย่มาเกี่ยวข้อกันแล้ว จักขุวิญญาณก็มีได้มี; เหมือนกับว่า
หยุดเฉย ในการที่จะปรุงแต่งให้เป็นเรื่องเป็นราว. แต่พอมันมากระทบกัน ตากระทบรูป
แล้วเกิดความรู้แจ้งทางตา เป็นจักขุวิญญาณขึ้น นี่คือเรื่องตั้งต้น ฉะนั้น **วิญญาณนี้
จะเรียกว่าปฏิสนธิวิญญาณ** ก็ได้ เพราะต่อไปมันจะทำให้เกิดการปรุงแต่งไปตามลำดับ,
ตามลำดับ จนเกิดความรู้สึกว่าตัวกู-ว่าชองกู.

ปฏิสนธิวิญญาณที่เขาว่า ในเมื่อคนตายแล้วมันก็จุติลงไปปฏิสนธิ ไปเกิด
ใหม่นั้น นั่นเขากันอีกพวกหนึ่ง; ในที่นี้เราไม่ว่าอย่างนั้น เราไม่คัดค้าน หรือจะ
ไม่ทำอะไรหมดแก่คำกล่าวอย่างนั้น. แต่เราจะชี้ว่า **ปฏิสนธิวิญญาณที่เกิดขึ้นนั้นนะ
คือวิญญาณที่เกิดขึ้น เมื่อตากระทบรูปแล้วเกิดจักขุวิญญาณ;** นี่คืปฏิสนธิวิญญาณ
อาศัยทางตาปรุงเป็นเรื่องเป็นราว. ถ้ามันประจวบเหมาะ มันไม่ตายเสีย หมายความว่า

มันไม่กระทบเฉย ๆ แต่เมื่อวิชาเกิดขึ้นผสมโรงด้วยแล้ว ก็ต้องเจริญเติบโต เป็นเวทนา ตัณหา อูบาทาน เป็นความรู้สึกว่าเป็นตัวกู-ของกู เกิดขึ้นมาครั้งหนึ่งเป็นแน่นอน นี่ขอให้เข้าใจคำว่า “วิญญาณ” ไว้ในลักษณะอย่างนี้.

สิ่งที่เรียกว่าผัสสะ หรือสัมผัส แปลว่าการกระทบ; การกระทบในที่นี้ หมายถึงตา ข้างหนึ่ง, รูป ที่เป็นอารมณ์ของตานั้นข้างหนึ่ง, แล้วก็จักขุวิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะของสองอย่างนี้กระทบกันอีกฝ่ายหนึ่ง, รวมเป็น ๓ ฝ่าย : เมื่อกระทบกัน, มาอยู่พร้อมกัน, มาประจวบกัน, หรืออะไรก็แล้วแต่จะเรียก ย่อมจะเกิดสิ่งที่เรียกว่าสัมผัสขึ้นมา. สัมผัสนี้ถ้าเราเรียกสั้น ๆ เราเรียกว่าผัสสะเฉย ๆ; เรียกเต็มทีก็ว่า สัมผัสสะ, เรียกสั้น ๆ ก็ว่า ผัสสะ เฉย ๆ.

ในวันนี้จะพูดถึงเรื่องผัสสะนี้อย่างเดียว ในฐานะที่เป็นปรมัตถสภาวะธรรม อย่างยิ่ง. ที่ว่าอย่างยี้งนี้ หมายความว่า ยี้งทั้งในทางที่มันลึกซึ้ง ยี้งในทางที่มันกว้างขวาง และยี้งที่สุดในทางที่มันร้ายกาจ มันร้ายกาจยิ่งกว่าสิ่งใดบรรดาที่เราจะถือว่าร้ายกาจ. คนเรากลัวนั่นกลัวนี่ กลัวอะไรในฐานะเป็นสิ่งที่ยี้งร้ายกาจกันอย่างอื่น นั้นยังไม่ฉลาด นั้นยังไม่ใช่ปรมัตถสภาวะ; ผู้ที่มองเห็นว่าผัสสะนี้เป็นสิ่งที่ยี้งร้ายกาจกว่าสิ่งทั้งปวง คนนั้นแหละคือคนที่มองเห็นปรมัตถสภาวะ. ฉะนั้นขอให้ฟังให้ดีว่า ไม่มีอะไร ไม่มีเรื่องอะไร ที่มากหรือสำคัญ หรือร้ายกาจยิ่งไปกว่าเรื่องผัสสะ.

นี่เป็นการกล่าวทบทวนการบรรยายครั้งที่แล้วมา ที่กล่าวมาเรื่อย ๆ เพื่อจะชี้ให้เห็นชัดยิ่งขึ้นทุกทีว่า มันมีสิ่งที่ร้ายกาจอยู่สิ่งหนึ่ง คือสิ่งที่เรียกว่าผัสสะ.

ที่นี้ การลองทบทวนความจำ ความรู้อะไรของตัวเองว่า ผัสสะมาจากไหน? เดียวนี้ก็พูดไปหยก ๆ ว่าผัสสะมาจากการกระทบระหว่างอายตนะ : อายตนะข้างใน

คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อย่างใดอย่างหนึ่ง, อายตนะข้างนอกคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่ง; มาเนื่องกันแล้ว ก็เรียกว่าอายตนะสองฝ่ายตามคู่ของมัน นี่มากระทบกัน มีปฏิกริยาเกิดขึ้น เป็นวิญญาณที่อายตนะนั้น ๆ เช่นกระทบทางตา ก็เกิดวิญญาณทางตา; **ความประจวบกันของ ๓ อย่างนี้ เรียกว่า ผัสสะ** นี้ต้องจำให้แม่น.

อย่าถือเอาแต่เพียงว่าตากับรูป กระทบกัน จึงจะเป็นผัสสะที่สมบุรณ์ เพราะพระพุทธรูปเจ้าท่านไม่ได้ตรัสอย่างนั้น ท่านตรัสว่าอาศัยตากับรูปย่อมน *อุปปชฺชติ* คือเกิดขึ้นแห่งจักขุวิญญาณ คือการเห็นของตา *ติณฺณํ ธมฺมานํ สงฺคตํ ผสฺสโต-การมาพร้อมกัน* หรือมาถึงกันเข้าของสิ่งทั้ง ๓ นี้เราเรียกว่าผัสสะ.

คำว่า **ผัสสะ** คือการกระทบแล้ว**ต้องมี ๓ ส่วน** ตาส่วนหนึ่ง, รูปส่วนหนึ่ง, การเห็นรูปทางตานั่นอีกส่วนหนึ่ง, เป็น ๓ ส่วน เรียกว่าผัสสะ. ให้จำความข้อนี้ไว้ตลอดชีวิตดีกว่า ถ้ายังอยากจะศึกษาเรื่องธรรมะต่อไป; เรื่องของตากับรูปเป็นอย่างไร เรื่องของหูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ฯลฯ ก็เป็นอย่างนั้น; นี้ไปพิจารณาเอาเองได้. การแสดงธรรมะ จะยกตัวอย่างแต่เพียงคู่แรกเท่านั้น คือตากับรูปเท่านั้น ใช้คำว่าตากับรูปเป็นต้น แล้วเหลืออีก ๕ คู่ ก็ไปคิดเอาเองได้ มันเหมือนกัน.

ในที่นี้ สรุปลงไว้เป็นกลาง ๆ ว่า ผัสสะ, จะคู่ไหนก็ได้ เรียกว่า ผัสสะ ทั้งนั้น; แล้ว**ผัสสะนั้นแหละเป็นตัวสำคัญ** เป็นตัวอะไรไปทั้งหมด ที่เป็นปัญหาสำหรับมนุษย์ เดียวก็จะมองเห็น เพราะว่าจะพูดเรื่องนี้โดยละเอียดในวันนี้. แม้กระทั่ง ท่านทั้งหลาย ต้องมานั่งจับกลุ่มกันอยู่ที่นี่ ก็มีเหตุมีปัจจัย มีมูลรากแท้จริงมาจากสิ่งที่เรียกว่าผัสสะ จะคิดไปพลางก็ได้ เดียวก็จะพูดให้เห็น เพราะจะต้องพูดไปตามลำดับ :-

สิ่งทั้งปวงเกิดมาจาก ผัสสะ

สิ่งทั้งปวงเกิดมาจากผัสสะ นี่เป็นบทตั้ง, แล้วสิ่งทั้งปวงคืออะไร? ก็แจกให้เห็นตามลำดับว่า มีอะไรบ้าง, แล้วก็จะชี้ให้เห็นว่า ทุกสิ่งนั้นมันมาจากผัสสะทั้งนั้น; แล้วผัสสะนั้นก็มาจากอายตนะ ในการกระทบกันระหว่างอายตนะ.

คำว่า **ผัสสะ** แปลว่า การกระทบ มันมีอยู่ ๓ ประเภทด้วยกัน. ขอให้ฟังให้ดี การกระทบทางตา เช่น ตากระทบรูป เป็นต้น อย่างนี้จะมีอยู่ ๓ ประเภท หรือ ๓ ชนิดด้วยกันอยู่ :-

ประเภทที่ ๑ การกระทบตามธรรมชาติ อย่างที่เรียกว่าปกติสัมผัส หรือว่า **ธรรมชาติสัมผัส** ก็ได้ คือตากระทบกับรูปอยู่ตามธรรมชาติ ไม่มีอะไรมากกว่านั้น; อย่างเช่นเดี๋ยวนี้นี้ ทุกคนก็ไม่ได้ตาบอด และตาก็ลืมอยู่ ตาก็เห็นรูปอยู่ มองไปทางไหนก็เห็นรูปอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ นี่เรียกว่าสัมผัสตามปกติตามธรรมชาติ. นี่อย่างหนึ่งซึ่งโดยมากก็จะเป็นอย่างนี้.

ส่วนประเภทที่ ๒. นั้น จะเรียกว่า **อวิชชาสัมผัส** คือตาเห็นรูป เป็นต้น; แล้วไม่มีความรู้ มีแต่ความโง่, แล้วไม่มีสติสัมปชัญญะควบคุมจิตใจ, ถูกอวิชชาความโง่เข้ามาผสมเข้าไปในสัมผัสนั้น; สัมผัสนี้จะต้องเรียกชื่อใหม่แล้วว่า อวิชชาสัมผัส. อย่างที่หนึ่ง เมื่อตะกี้นี้ พูดว่า **ปกติสัมผัส** ยังไม่พูดถึงอวิชชา อวิชชาก็ยังไม่เกิด. **พวกอื่นเขาสอนว่า อวิชชาเกิดอยู่ตลอดเวลา**; แต่อาตมาไม่สอนอย่างนั้น เชื่อคำพระพุทธเจ้า; เพราะ**พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “แม้อวิชชาก็เพิ่งเกิด”**. เกิดเมื่อไร? เกิดเป็นคราว ๆ ไป เมื่อมีการกระทบทางอายตนะแล้วผลอสติ. เมื่อใดที่เราเหลือบไปเห็นรูป รูปใดรูปหนึ่ง เกิดการเห็นทางตาขึ้นมาแล้ว, แล้วรูปนั้นมีความหมายมากที่สุดสำหรับผู้นั้น. เช่น เห็นรูปที่น่ารักสำหรับผู้นั้น หรือรูปที่น่าเกลียด

สำหรับผู้นั้น หรือรูปที่ยั่วชวนเฉพาะผู้นั้น; ผู้นั้นมันก็ไม่เพียงแต่เห็นเฉย ๆ เขาถูก อวิชชา ความที่ไม่รู้ตามที่ เป็นจริงครอบงำแล้ว เขาก็เกิดความรัก พอใจในรูปนั้นบ้าง, หรือว่าเขาเกิดความเกลียดในรูปนั้นบ้าง, เกิดความโกรธในรูปนั้นบ้าง, เกิดความกลัว ในรูปนั้นบ้าง; สัมผัสอย่างนี้เรียกว่า อวิชชาสัมผัส คือสัมผัสลงไปด้วยอำนาจอวิชชา นี้เรียกว่าสัมผัสประเภทที่สอง หรือชนิดที่สอง.

ประเภทที่ ๓. ก็ตรงกันข้าม คือมีสติสัมปชัญญะอยู่ มีความรู้อยู่ แล้วมี การสัมผัสสิ่งนั้นด้วยอวิชชา คือด้วยความไม่รู้และรู้สึกตัว. อย่างนี้สัมผัสแล้วไม่รู้สึกรัก ไม่รู้สึกโกรธ, เกลียด, หรือกลัวอะไร; กลับรู้แจ้งไปในทางว่า นี่คืออะไร, นี้เกี่ยวข้องกับ เราอย่างไร, นี้เราจะต้องทำอย่างไร, หรือว่าเราจะไม่ต้องทำอะไรเลยกับสิ่งนี้; รู้ดีอย่างนี้. **สัมผัสอย่างนี้จะเรียกว่า วิชชาสัมผัส.**

ขอให้จำไว้ว่า ที่เรียกว่าสัมผัส-สัมผัส นี้ ตามปกติเราสัมผัสกันอยู่เรื่อย ไม่เกิดอะไร อย่างนี้มันก็ตายด้าน **เพียงแต่ว่าสัมผัสแล้วก็แล้วกัน อวิชชาไม่เข้ามาช่วยผสม.** ทางหูก็เหมือนกันเราได้ยินเสียงนก เสียงอะไรอยู่ ไม่มีความรู้สึก มากไปกว่าได้ยิน, ทางจมูกก็เหมือนกัน จะได้กลิ่นอะไรอยู่ก็แล้วกันไป; อย่างนี้ ก็เรียกว่าปกติสัมผัส ไม่เกิดเรื่องอะไร และในชีวิตธรรมดาสามัญ ทั้งวันทั้งคืน ก็มักจะเป็นอย่างนี้.

ในบางครั้ง เป็นพิเศษ การเห็นทางตาเป็นต้นนั้น ได้โอกาสประจวบเหมาะ คือ **อารมณ์นั้นมันมีความหมายแก่ผู้นั้นขึ้นมา** ซึ่งอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความรัก, อารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งความโกรธ, อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกลัว, หรืออะไรก็ได้. แล้วเขาก็ เผลอสติ, เขาก็ไม่มีความรู้ทันสิ่งเหล่านี้.

ความโง่ หรือวิชา ก็ได้โอกาสเกิดขึ้นในขณะนั้น ทำให้สัมผัสนั้น สัมผัสลงไปด้วยอำนาจวิชาอีกครั้งหนึ่ง ไม่ใช่สัมผัสเฉย ๆ; นี้ก็นับว่ามีมากเหมือนกัน แต่ไม่ใช่มากเหมือนกับอย่างแรก; แต่ก็ยังมากกว่าอย่างที่สองที่เรียกว่า วิชาสัมผัส คือบ่อยครั้งละที่เราจะมีสติสัมปชัญญะพอ ที่จะไม่หลงรัก หลงเกลียด หลงกลัว หลงทิ้ง หลงสงสัย หลงวิตกกังวลในสิ่งใด ๆ อย่างนี้.

การมีสติสัมปชัญญะรู้สึกตัว นี้เป็นวิชาสัมผัสของพระอริยเจ้ามากกว่าของ ปุถุชนคนธรรมดา **ปุถุชนคนธรรมดาจะสัมผัสด้วยวิชาเสียเรื่อย**; ส่วนพระอริยเจ้า หรือผู้ที่เสร็จกิจแล้ว คือเป็นพระอรหันต์แล้วนั้น จะมีการสัมผัสด้วยวิชาทั้งนั้น เพราะท่านมีวิชาอยู่เป็นปกติ มีสติอยู่เป็นปกติ; แม้พระอริยเจ้าขั้นต้น ๆ ท่านก็เริ่มเป็น อย่างนั้น แม้จะไม่สมบูรณ์ เรียกว่ามันเป็นเรื่องของพระอริยเจ้า ที่จะมีวิชาสัมผัสใน สิ่งทั้งปวง.

นี่คนเราอย่างดีที่สุดก็จะเป็นสาวกของพระอริยเจ้า คือพยายามทำตามพระ-**อริยเจ้า** เราจึง**หัดที่จะมีวิชาสัมผัส** ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางผิวหนัง แม้จะนอนคิด นอนนึก ก็ให้มันคิดนึกไปด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นวิชาสัมผัสทางมโน; แล้วก็จะรู้ว่าไม่ต้องคิด ไม่มีเรื่องที่จะต้องคิดมากมายอะไร, ไปคิดให้มันเป็นโรค เส้นประสาทเปล่า ๆ. แต่ว่าคนไม่รู้ความจริงข้อนี้ มันทนไม่ได้ ก็ทำไปจนเกิดเป็นผลร้าย.

นี่เป็นเรื่องของ**สัมผัส**ช่วยจำไว้ให้ดี ๆ ว่า**ต้องมีอยู่ถึง ๓ ชนิด** คือชนิดที่หนึ่ง สัมผัสตามปกติธรรมดาไม่มีเรื่องราวอะไร เรียกว่า **ปกติสัมผัส** ก็ได้; คำนี้ไม่มีในพระ-**บาลี** แต่มีเรื่องราวที่กล่าวไว้ พอให้จำกัดความได้ว่า สัมผัสตามธรรมดา ไม่ปรุงแต่ง เป็นกิเลสตัณหาอะไร. สัมผัสชนิดที่สอง คือ**สัมผัสด้วยความโง่** จำง่าย ๆ อย่างนี้. สัมผัสชนิดที่สามก็คือ **สัมผัสด้วยความฉลาด** และอย่างรู้สึกตัว มันก็ไม่เหมือนกัน ไม่มีทางที่จะเหมือนกัน.

อาตมาจึงเรียกชื่อบัญญัติให้จำกันง่าย ๆ ว่า **ปกติสัมผัส** อย่างหนึ่ง **อวิชาสัมผัส** นี้อย่างหนึ่ง, และ**วิชาสัมผัส** นี้อย่างหนึ่ง. แล้วก็อย่าให้มันอยู่ที่อาตมาว่า หรือในหนังสือ; **ต้องไปหาให้พบที่ตัวเอง** ที่มีอยู่ทุกวัน ทุกวัน ทั้งหลายวันและกลางคืน แต่ละคนจะต้องมีสัมผัสสามอย่างนี้.

ที่นี้ เราก็ดูเฉพาะ**อย่างที่สอง** ซึ่งเป็น**ตัวร้าย** เป็นปัญหา เป็นอะไรขึ้นมา หรือเป็นทุกข์ในที่สุด. สัมผัสปกตินั้น มันก็ไม่ทำอะไรแล้ว, คือว่าถ้ามันเป็นวิชาสัมผัสเสีย มันก็ไม่มีโทษ มีทุกข์ มีอันตรายอะไร. ที่ว่า**น่ากลัว** หรือ**อันตราย** ร้ายกาจที่สุดนั้นมันคือ**อวิชาสัมผัส** เหลียวไปเห็นทางตานั่น เดียวไปรักก็มี เกลียดก็มี, กลัวก็มี อะไรก็มี นี่เป็นสัมผัสที่ต้องสนใจ.

ที่นี้ สิ่งทั้งปวงเกิดมาจากผัสสะ เกิดมาจากสัมผัส คำว่า “เกิด-เกิด” นี้หลายความหมาย : **เกิด** หรือ**คลอด** ออกมา**โดยตรง**อย่างนี้ก็มิ, มีเกิดทางความหมาย ทำให้, มีค่า หรือมีความหมายขึ้นมา อย่างนี้ก็มิ. เช่นว่า ความหนาว ความร้อน อย่างนี้มันมีอยู่ตามธรรมชาติ มันไม่มีอะไรเรา; แต่พอเราไป**สัมผัสมันเข้า** มันกลายเป็น**ของมีค่า** มีค่าว่ามันเป็นของเย็น หรือเป็นของร้อนขึ้นมาทันที. อย่างนี้เรียกว่า**คุณค่าแห่งสิ่งนั้นเกิดขึ้นมาทันที** เพราะเหตุที่มีการ**สัมผัส** อย่างนี้ก็เรียกว่า **โดยอ้อม**.

ถ้า**โดยตรง** ก็เช่นว่า **สัมผัสแล้วก็เกิดรู้สึกเป็นเวทนา** เวทนาแล้วก็เกิด**ตัณหา** **อุปาทาน**; นี้เรียกว่าสัมผัสคลอดออกมาโดยตรงเป็นสิ่งนั้น สิ่งนี้.

ที่ว่า**โดยอ้อม**นั้น มันหมายความว่า **สัมผัสนั้นทำให้มีค่าขึ้นแก่สิ่งนั้น** **สิ่งนี้**, หรือทำให้เกิดความหมายขึ้นมาแก่สิ่งนั้นสิ่งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือโลกทั้งหลายนี้ทั้งโลก ก็โลกก็ตามใจ; ถ้าเรา มนุษย์ไม่มีการสัมผัสโลกนี้ได้ โลกนี้ก็ไม่มี**ความหมาย** มันก็เท่ากับไม่มี.

นี่ขออย่าให้เป็นเรื่องพูดเปล่า ๆ ไปศึกษาสังเกตจนเข้าใจว่า อ้าว, โลกทั้งหลาย **สิ่งทั้งหลาย** ในโลกนี้ มันกลับมีความหมาย **มีค่าขึ้นมา**ก็เพราะว่ามนุษย์ไปสัมผัส, หรือมนุษย์อาจจะสัมผัส คือมีการสัมผัสโดยมนุษย์. ถ้าขาดสิ่งที่เรียกว่าสัมผัส อย่างเดียวเท่านั้น โลกไม่มีความหมาย ฉะนั้น จึงมองดูไปยังโลกทุกโลก แล้วพิจารณา ดูว่า มันมีขึ้นมาเพราะการสัมผัส, มีค่าขึ้นมาเพราะการสัมผัส, มีปัญหายุ่งยากขึ้นมาเพราะการสัมผัส อย่างไรก็ตาม.

พิจารณา “โลก” ตามคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ถ้าพูดถึงคำว่า “โลก” ก็อยากจะยืมคำ ในหนังสือชั้นหลัง เช่น *คัมภีร์วิสุทธิมรรค* เป็นต้น เอาคำในหนังสือนั้นมาใช้ แต่อธิบายใหม่เสียบ้างในบางกรณี หรือทั้งหมดในบางกรณี; เขามีคำเรียกว่าโอกาสโลก สัตวโลก, สังขารโลก, ๓ คำ.

โลกที่ ๑. **โอกาสโลก**ในที่นี้ อยากจะอธิบายว่า โลกที่มันกินเนื้อที่ คำว่าโอกาสะ แปลว่า เนื้อที่ หรือเนื้อที่ว่าง สำหรับให้มีอะไรมากินเนื้อที่นั้น ตรงกับคำว่า space มันต้องมี; แล้วสิ่งต่าง ๆ มันจึงจะกินเนื้อที่ หรือรูกล้ำ space อันนี้. สิ่งใดที่มันเป็นของกินเนื้อที่ รูกล้ำ space นี้แล้ว อันนั้นเรียกว่าโอกาสโลก ลักษณะอย่างนี้คือแผ่นดินนี้แหละ แผ่นดินที่ประกอบไปด้วยนั่นนี่ทั้งหลาย เป็นตัวโลกกลม ๆ The globe นี้, ไม่ใช่ The world; The globe เฉย ๆ นี้ละ The earth เฉย ๆ นี้คือ โอกาสโลก. มันเป็นเพียงของแข็งอันหนึ่ง ที่กินเนื้อที่ออกไปเท่านั้น. โลกอย่างนี้ คือวัตถุล้วน ๆ, ไม่ถึงถึงจิตใจเลยก็ได้ เรียกว่า **โอกาสโลก-โลก**แต่การกินเนื้อที่ คือ โอกาสก็เป็นวัตถุล้วน ๆ. โลกวัตถุล้วน ๆ นี้มีค่า ก็เพราะว่ามนุษย์ไปสัมผัสมันได้; ถ้ามนุษย์สัมผัสไม่ได้ก็ไม่มีค่าอะไร เดียวนี้โลกนี้มีค่าเพราะมนุษย์ไปเกี่ยวข้องได้ด้วยการสัมผัส

ทาง ตก หู จมูก ลิ้น กาย ะไรก็ตาม, ก้อนโลกล้วน ๆ นี้เกิดเป็นของมีค่าขึ้นมาได้ เพราะการที่มนุษย์สัมผัสได้ และต้องสัมผัสอยู่ด้วย.

โลกที่ ๒. ที่เรียกว่า **สัตว์โลก** โลกคือ หมู่สัตว์นี้ เขาอธิบายกันอย่างอื่น ก็ตามใจเขา; อาตมาว่า **สัตว์โลก** นี้ คือว่า **โลกกิเลส** คือโลกแห่งความรู้สึกในจิตใจที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งนั้น ๆ. ก็อยากจะเอาตามตัวหนังสือ คำว่า สัตต หรือ สัตว แปลว่าเกี่ยวข้องกับ **สัตว์โลก** คือโลกแห่งการเกี่ยวข้อง, สิ่งเกี่ยวข้องนั้น คือกิเลส ฉะนั้น สัตวโลก คือโลกของสิ่งที่มีกิเลส : มนุษย์ก็มีกิเลส เทวดาก็มีกิเลส พรหมก็มีกิเลส แล้วก็ยังเป็นโลกอยู่ด้วยกันทั้งนั้น. นี้เรียกว่า**สัตว์โลก**; ไม่ได้หมายถึง ก้อนดิน, ก้อนหิน, ตัวโลกแล้ว. แต่หมายถึงหมู่สัตว์, และก็**หมายโดยเฉพาะถึงสัตว์ที่มีกิเลส** กิเลสที่มีอยู่ในจิตใจของสัตว์. กลุ่มนี้เรียกว่าสัตว์โลก มันเป็นสัตว์โลกขึ้นมาได้ โลกคือหมู่สัตว์ขึ้นมาได้ คือมีการเกี่ยวข้องด้วยกิเลสได้ ก็เพราะมีการสัมผัส; ถ้าไม่มีการสัมผัสทางใดทางหนึ่งแล้ว กิเลสไม่มีทางจะเกิด. กิเลสนี้เป็นของใหม่หยก ๆ เพิ่งเกิดมาเมื่อมีการสัมผัสในทางอายตนะ; ฉะนั้น เราจึงเป็นสัตว์โลก ต่อเมื่อเรามีเนื้อมีการสัมผัสทางอายตนะ.

บางทีเราก็เป็นมนุษย์ มีใจคอกดตอย่างมนุษย์ ทำอะไรไปตามมนุษย์ เรียกว่า เกิดเป็นสัตว์โลกอย่างมนุษย์. บางทีเราหิว, เรากระหาย เพราะกิเลส มีความหิว มีตัณหา เราก็**เป็นเปรต**อยู่ในสัตว์โลกนี้อย่างเปรต. บางทีเราก็โง่ ไม่มีปัญญาเสียเลย โง่อย่างไม่มีเหตุผล เวลานั้น เราก็**เป็นสัตว์เดียรัจฉาน** เป็นสัตว์โลกอยู่ในโลกนี้. บางทีเราจะร้อนใจเหมือนสัตว์นรก **เป็นสัตว์นรก**อยู่ในสัตว์โลกนี้. บางทีก็**เป็นอสุรกาย** คือซี้ฉลาด ไม่มีเหตุผล ก็**เป็นอสุรกาย** เป็นสัตว์โลกแบบอสุรกายอยู่ในโลกนี้. บางทีโชคดี ประจวบเหมาะ ไม่มีทุกข์ร้อนเล่นหัว ร่าเริงกันได้เต็มที่ ก็**เป็นเทวดา** อยู่นี่อยู่ในโลกนี้. ก็**เป็นสัตว์โลก**นี้.

ทั้งหมดนี้ก็อย่างก็ตามเถอะ ยังแจกออกได้อีกมาก นี้รวมเรียกกันสั้น ๆ ว่า “สัตว์โลก” คำเดียว คือโลกแห่งการเกี่ยวข้อด้วยกิเลส เกาะเกี่ยวด้วยกิเลส. **โลกชนิดนี้** ก็มาจากการสัมผัส เพราะว่าถ้าไม่มีการสัมผัส ก็ไม่มีทางจะเกิดกิเลส เป็นอันว่าโลกที่สองก็มีขึ้นมา เกิดขึ้นมา หรือ มีค่าขึ้นมาก็เพราะว่ามันมีการสัมผัส.

โลกที่ ๓. ก็เรียกกันว่า **สังขารโลก** เขาจะอธิบายกันอย่างอื่นก็ตามใจ ; อาตมาจะระบุไปยั้งว่า **อาการที่มันปรุงแต่งไม่รู้หยุด**. คำว่า “สังขาร” นี้แปลว่า **ปรุงแต่งเรื่อย**; สังขารโลก คือโลกแห่งการปรุงแต่งเรื่อย. ปรุงแต่งเรื่อย นี้หมายความว่า จากสิ่งนี้ ให้เกิดสิ่งนั้น, จากสิ่งนั้น ให้เกิดสิ่งนั้น, จากสิ่งนั้น ให้เกิดสิ่งนั้น ต่อไปอีก; มันไม่ได้เกิดได้ตามลำพัง มันจะเป็นไปอย่างนี้เรื่อยไป.

การปรุงแต่งนี้ เราหมายเฉพาะ**กิริยาอาการที่มันปรุงแต่งกันในลักษณะของกรรม**, หรือว่า **ไม่เกี่ยวกับกิเลส** ก็เรียกว่ามันเป็นปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นทยอยกันไป ก็เรียกว่าสังขารได้ทั้งนั้นเป็นโลกแห่งการปรุงแต่งได้ทั้งนั้น. แล้วมันก็มีอยู่ที่ในโลกนี้ ในพื้นโลกนี้ หรือว่าในตัวคน หรือในตัวสัตว์ หรือในทุกสิ่ง.

เช่นว่า โลกจะต้องมีอะไรอย่างหนึ่งอยู่ก่อน ซึ่งเรายังไม่รู้ว่าจะอะไรในแผ่นดินนี้มีน้ำ แล้วก็มีแสงอาทิตย์เป็นปัจจัย ให้น้ำระเหยขึ้นไปเป็นไอ. นี้ก็เรียกว่า **ปรุงแต่ง** ให้น้ำเกิดไอน้ำ ไอน้ำก็ลอยขึ้นไปจนไปเกิดเมฆ; อย่างนี้ก็เรียกว่า**ปรุงแต่งให้เกิดเมฆ** โดยไอน้ำ; แล้วเมฆนั้นรวมตัวหนักเข้า ๆ ก็ถึงโอกาสอันหนึ่ง มันก็จะกลายเป็นน้ำฝน เรียกว่า **ปรุงแต่ง** ให้เกิดน้ำฝนโดยเมฆ. น้ำฝนตกลงมา แผ่นดินเปียก. นี้ก็คือ **การปรุงแต่ง** ให้แผ่นดินเปียก เมื่อแผ่นดินเปียก แล้วแผ่นดินก็**ปรุงแต่ง** ให้เกิดพืช, เกิดชีวิตและอะไรตามเรื่อง แล้วหล่อเลี้ยงสิ่งเหล่านี้ หมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปไม่รู้จักจบ นี่แหละ**สังขารโลกฝ่ายข้างนอก** คือทางวัตถุ.

ที่นี้ **สังขารโลกข้างใน** ฝ่ายจิตใจ คือความรู้สึก แม้แต่ตัวชีวิตมันก็ได้รับการปรุงแต่งอย่างนี้ ไม่มีหยุด; คือความรู้สึกของสิ่งมีชีวิต นั้นแหละสำคัญ. สิ่งที่มีชีวิตมันมีความรู้สึก ความรู้สึกเกิดเมื่อมีการกระทบ; **พอมีการกระทบก็ปรุงแต่ง.** โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เหมือนกับที่เราพูดเสร็จไปหยก ๆ นี้ว่า พอมีการกระทบทางตาก็คือเกิดจักขุวิญญาณ คือการเห็นทางตา, แล้วเป็นไปในกรณีของอวิชชาสัมผัส เพราะไม่มีความรู้แลปราศจากสติ ก็เกิดการปรุงให้เกิดสัมผัสชนิดอวิชชาสัมผัส คือสัมผัสด้วยอวิชชา. นี้พอสัมผัสด้วยอวิชชาแล้วไม่ต้องสงสัย มันจะไปสุดโต่งที่ความทุกข์; เมื่อสัมผัสด้วยอวิชชา ก็เกิดเวทนาชนิดที่มาจากสัมผัสด้วยอวิชชา. เวทนาที่มาจากสัมผัสด้วยอวิชชา คือความโง่ ก็ย่อมส่งผลให้เกิดตัณหาเท่านั้นแหละ.

ตัณหาที่คือความอยากชนิดที่เป็นกิเลส ความอยากที่เป็นกิเลส **ต้องมาจากความโง่**; ความอยากที่ไม่ได้มาจากกิเลส นั้นไม่เรียกว่า ตัณหา ไม่เรียกว่า กิเลส เป็นความอยากตามธรรมดา **ไม่เรียกว่าความโลภด้วย.** แต่ที่อื่นเขาอาจจะสอนว่า ถ้าขึ้นชื่อว่าความอยากแล้ว เรียกว่าความโลภทั้งนั้นแหละ, ถ้าขึ้นชื่อว่าความอยากเรียกว่ากิเลส ว่าตัณหา ทั้งนั้นเลย. อาตมาไม่แนะนำอย่างนั้น เพราะ**ตามหลักของพระพุทธเจ้า** ความอยากที่จะเรียกว่า **ความโลภ** หรือ**ตัณหา**ได้นั้น **ต้องมาจากอวิชชา** เพราะมันแนลงไปว่ามันอยากเพราะความโง่ มันจึงจะเป็นความโลภ หรือตัณหา; ถ้าอยากด้วยสติปัญญา รู้สึกผิดชอบชั่วดี ในหน้าที่อย่างนี้ ความอยากนั้นไม่ใช่ตัณหา ไม่ใช่ความโลภ เป็นความต้องการที่ถูกต้อง แล้วควรจะทำต่อไปถึงที่สุด.

เดี๋ยวนี้ ในกรณีนี้ เนื่องจากเวทนานั้นมาจากการสัมผัสด้วยอวิชชา คือความโง่ แล้วมันก็จะเกิด**ตัณหา** คือความอยากและความโง่; นี้**ตัณหาก็ปรุงเป็นอุปาทาน** : อยากในสิ่งใดก็หมายมั่นในสิ่งนั้น ยึดมั่นในสิ่งนั้น, เกิดความรู้สึกอยากแล้ว จะเกิดความรู้สึกว่ากูอยาก และมีสิ่งที่กูอยาก; สิ่งที่อยากนั้นเป็นตัวกู สิ่งที่กูอยากนั้นเป็นของกู.

นี่ ก็เกิดอุปาทาน**เป็นตัวกู-ของกู** ก็เกิดความพร้อมที่จะเป็นทุกข์ **มันก็มี ความทุกข์** เรียกว่าสังขารโลก คือโลกแห่งการปรุงแต่ง ประเภทที่เป็นชีวิตจิตใจ; ปรุงแต่งด้วย อำนาจของการสัมผัสอวิชชา คือความโง่ เรียกอีกทีว่า **การปรุงแต่งด้วย กิเลส** **อย่างนี้จะเรียกว่าสังขารโลก**, แล้วจะไม่เหมือนกันกับโลก ๒ โลกที่ร่วมาแล้ว.

โอกาสโลก นี้โลกแผ่นดินล้วน ๆ, **สัตว์โลก**นี้โลกจิตใจที่ประกอบไปด้วย กิเลส ความข้อง คือจิตใจที่ประกอบอยู่ด้วยกิเลสนี้ รวมกันเรียกว่าโลก, ที่นี้ การปรุงแต่ง ของสิ่งที่เป็นเหตุปัจจัยเหล่านี้ รวมทั้งจิตหรือความคิดของจิตด้วยนี้ เราจะเรียกว่า **สังขารโลก**. สังขารโลกคือส่วนที่มันเป็นการปรุงแต่ง, ภาวะที่มันเป็นการปรุงแต่ง, กระแสอะไรที่มันเป็นการปรุงแต่งนี้, เราเรียกว่าสังขารโลก ซึ่งก็มาจากผัสสะ ถ้าไม่มี ผัสสะก็ไม่มีการปรุงแต่ง เพราะผัสสะนี้เองนั้น ก็เป็นการปรุงแต่ง ก็เป็นอันว่าไม่ว่า โลกไหน **ทั้ง ๓ โลกนี้ต้องมาจากการปรุงแต่ง**.

บรรดาโลกทั้งหลาย จะมีที่ร้อยโลก พันโลก หมื่นแสนโลกก็ตาม มันมี อยู่เพียง ๓ ชนิดนี้เท่านั้น หรือว่าอย่างเดียว เป็นได้ทั้ง ๓ ชนิดนี้ก็ได้อ จึงกล่าวได้เลยว่า **ไม่ว่าโลกไหนหมด เมื่อมีความหมายขึ้นมา หรือคลออดออกมาได้ด้วยอำนาจของผัสสะ** ถ้าเรียกอย่างปรหมัตถ์ เราจึงเรียกว่า **โอกาสโลก สัตว์โลก สังขารโลก** ; ถ้าเราเรียก อย่างคนธรรมดาเขาเรียกกัน เราก็เรียกว่า **โลกมนุษย์ โลกเทวดา โลกนรก โลก มารโลก** อะไรโลกมากมาเหลือเกิน; แต่ลักษณะแท้จริงมันจะมีอยู่สามประการนี้. ส่วนที่เป็นวัตถุก็เป็น**โอกาสโลก** ส่วนที่เป็นจิตใจก็เป็น**ส่วนสัตว์โลก** และส่วนที่เป็น อากาการแห่งการปรุงแต่งก็เรียกว่า **สังขารโลก**; ทุกโลกมาจากผัสสะ.

ฉะนั้น ถ้าว่าโลกธาตุนี้ก็มีถึงหมื่นโลกธาตุ **ทสฺสทสฺสสึโลกธาตุ** พุดในบาลี มีโลกธาตุถึงหมื่น หมื่นหน่วย หมื่นโลกธาตุ มันก็ไม่พ้นจากนี้, ก็ไม่พ้นจากการเกิดมา จากผัสสะ โดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง.

เทวโลก สมมติว่ามีอยู่บนฟ้า ไปทางบนโน้น; ถ้าสมมติว่ามี ก็มาจากผัสสะ เพราะที่นั่นมันมีค่าขึ้นมาเป็นเทวโลก ก็เพราะมันมีผัสสะ : มีผัสสะที่น่ารัก น่าพอใจ; คนที่อยากจะไปเกิดในเทวโลกชนิดนั้น ก็เพราะอยากในผัสสะชนิดนั้น; หรือว่าจะเกิดความอยากอะไรอย่างนั้น ก็เพราะเคยเกิดสัมผัสอะไรขึ้นมาในโลกนี้ก่อนหน้านั้น จึงเกิดอยากจะไปสวรรค์ขึ้นมา ก็เรียกว่ามันมีเหตุปัจจัยอยู่ที่ผัสสะนั้น. นี้เราพูดทีเดียว คลุม ๆ กันทั้งโลก ก็ว่า โลกทุก ๆ ชนิดของโลกเกิดมาจากผัสสะ มีผัสสะเป็นปัจจัย.

พิจารณา “โลก” ตามภาษาอริยวินัย

ที่นี่ เราจะแยกให้มันละเอียดออกไป ให้เห็นง่ายขึ้นไปอีก ก็ถือตามสูตรเช่น นิพเพติกสูตร เป็นต้น ที่**พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้** ท่านทรงมุ่งหมายจะให้เห็นชัดเจนไปอีกว่าแต่ละอย่าง แต่ละอย่างนั้นมันมาจากผัสสะ.

เรื่องหนึ่ง **สิ่งที่เรียกว่า กาม** กา - มะ หรือกามนี้, ซึ่งเป็นปัญหาหนักในหมู่มนุษย์นี้. ถ้าหมายถึง**ความรู้สึกที่อยู่ในใจคน** เขาเรียกว่า**กิเลสกาม**, ความรู้สึกที่ทำให้กระสันหรือใครไปในทางกาม นั่นแหละ เขาเรียกว่า**กิเลสกาม**, กามกิเลส คือกิเลสในฐานะที่เป็นตัวกาม; นี้ถ้ามันเป็น**วัตถุที่จะเป็นเหยื่อของกิเลส**นั้น เขาเรียกว่า **วัตถุกาม** หรือ**กามคุณ** มันก็อยู่ข้างนอก เช่น รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส นี่มันเป็นกามคุณ **กามข้างใน**ก็คือ**ตัวกาม** **ตัวราคะโดยตรง**.

กา - มะ โดยตรงอย่างนี้ มีอยู่เป็น ๒ กาม : คือ**กิเลสกาม** กับ**วัตถุกาม** คือวัตถุแห่งกาม. กิเลสกามก็มาจากผัสสะ; ไม่มีผัสสะ ไม่มีเรื่องของผัสสะมาก่อน แล้วกิเลสเกิดไม่ได้ จะเกิดความใคร่ในสิ่งใดขึ้นมาไม่ได้; เคยรู้รส รู้รสชาติของอาหารมาก่อน ๆ แล้วมันก็มี**ความหวัง** มีความอยากที่จะได้ต่อไปอีก. อันนี้ก็เรียกว่า

กิเลสกำนั้นเกิดขึ้นและถูกหล่อเลี้ยงไว้ เพราะว่าเคยมีผัสสะในสิ่งนั้น, ก็แปลว่ากิเลส-
 กำก็มาจากผัสสะ มีรากฐานอยู่บนผัสสะ แล้วก็จะเจริญ **จะมีอยู่ต่อไปข้างหน้า**
ก็ต้องอาศัยผัสสะ.

ที่นี้ **กามคุณ ๕** คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ห้าอย่างนี้พระพุทเจ้า
 ท่านตรัส เรียกว่า **“โลกในอริยวินัย”**, คือว่าเมื่อพระอริยเจ้าพูดกันว่าโลก, โลก,
 โลก นี้ละก็ หมายถึงกามคุณ ๕ มิได้หมายถึงแผ่นดิน. ที่เรียกว่ากามคุณบ้าง เรียกว่า
 วัตถุกำบ้าง นี้ก็มาจากผัสสะ มีความหมายขึ้นมาได้เพราะมีผัสสะ.

คนที่ผัสสะต่อสิ่งนั้นมันครั้งแรก แล้วก็ทำความเข้าใจให้เกิดขึ้นต่อสิ่งนั้น
 และตัวเองก็มีความยึดมั่นเพราะผัสสะนั้น อยากได้ผัสสะชนิดนั้น หรืออยากได้กำนั้น
 ก็เพราะมันมีผัสสะชนิดนั้น; **เพราะว่าสิ่งนั้นมันมีอัสสาทะ** แปลว่าเสน่ห์ ที่ยึดเหนี่ยว
 ดึงดูดจิตใจ นี่บาลีเรียกว่าอัสสาทะ. ทุกอย่างจะมีอัสสาทะตามแบบของตัวไม่มากนักน้อย.

ในกามคุณทั้งหลายก็มีอัสสาทะที่เป็นที่ตั้งแห่งผัสสะ; แปลว่ากามคุณ
 ทั้งหมดก็ต้องอาศัยผัสสะ, ก็ต้องออกมาจากผัสสะ, เกิดความหมายขึ้นมาด้วยอำนาจ
 ของผัสสะ. **พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า** นิทานสัมภวะของมันคือ **ผัสสะ** มูลเหตุ
 เป็นที่เกิดขึ้นมาของกำนั้นคือผัสสะ; กามทั้งหลายเป็นอย่างนี้. นี้เราจะลองเอาไป
 คิดนึก ศึกษา ว่าตัวเราก็ดี ไม่ยกเว้น, เพื่อมนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้ก็ดี, มีปัญหาใน
 เรื่องนี้ มีสิ่งที่มาบงกช เป็นส่วนตัวเหมือนกับตกนรกอยู่ตลอดเวลา.

ที่นี้ ส่วนสังคม ก็มีการย่อยแย้งกามคุณ; พุทไม่รักษามรรยาทน้อย ก็พูดว่า
 คอมมุนิสต์ก็ต้องการกามคุณ ประชาธิปไตยก็ต้องการกามคุณ มันจะต่างอะไรกันในส่วน
 นี้เล่า; ก็แปลว่าสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงที่กำลังทำเรื่องลำบาก ยุ่งยากอยู่ในโลกนี้ ล้วน
 มีมูลมาจากกำ ต้องการกำเพื่อประโยชน์แก่ตัวอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ด้วยกันทุกฝ่าย.

การรบกัสนั้น รบกัันเพื่อฆ่ากันให้ตาย รบกัันนี้ มันรบเพื่อฆ่ากันให้ตาย การฆ่ากันให้ตายนั้นนะ มันเพื่ออะไรต่อไป? มันก็**เพื่อสิ่งที่ตัวต้องการ** : ต้องการเงิน ต้องการอำนาจ ต้องการอะไร ก็เรียกว่าต้องการ. แต่ว่าในที่สุดก็ต้องการในสิ่งที่ตัวรัก ตัวใคร เพราะเงินมันกินได้เมื่อไร ต้องเอาเงินไปหาซื้อของที่กินได้ หรือว่าไปหาสิ่งที่ทำให้เกิดสัมผัสทาง ตา หู จมูก กาย ใจ ได้. ความต้องการไปรวมอยู่ที่สิ่งที่เรียกว่ากาม ที่ทำให้มนุษย์รบกัันทั้งโลกนี้, แล้วรบกัันมากกว่าสัตว์เดียรัจฉานเสียอีก.

สัตว์เดียรัจฉานมันไม่ได้รบกัันตลอดปีตลอดชาติเหมือนมนุษย์ เพราะมันมีความต้องการส่วนนั้นมันน้อย และต้องการจำกัด; ส่วนมนุษย์ไม่จำกัด อาจนึกได้เรื่อยปรารภณาได้เรื่อย สะสมไว้ได้ไม่มีที่สิ้นสุดก็ได้ ก็เลยได้รบกัันเพราะสิ่งที่เรียกว่า กาม.

จะมองเห็นได้หรือยัง ว่า**ผัสสะนี้** เป็นเหตุให้เกิดสิ่งที่เรียกว่ากาม โดยตรงก็ได้ โดยอ้อม ก็ได้, เกิดโดยคำ โดยความหมายอะไร ก็ได้.

เรื่องที่สอง พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **สิ่งที่เรียกว่า กรรม** นี้ ก็เกิดมาจาก **ผัสสะ**. คำว่า “กรรม” แปลว่า **การกระทำด้วยเจตนา**; ถ้าไม่กระทำด้วยเจตนา เรียกเสียใหม่ว่า “กิริยา” ไม่เรียกว่า กรรม. ต่อเมื่อทำไปด้วยเจตนา : เจตนาดี หรือเจตนาชั่ว ก็สุดแท้ ก็เรียกว่ากรรม เป็นกุศลกรรม อกุศลกรรม หรือเป็นอะไรที่พูดไม่ได้ว่ากุศลหรืออกุศล. ถึงแม้ว่าจะจัดว่า กรรม ให้ผลชาตินี้ กรรมให้ผลชาติหน้า กรรมให้ผลชาติถัดไปก็เถอะ, แล้วแต่กรรมชนิดไหน แจกไปอย่างไร ๆ ก็ตาม; **กรรมนี้ต้องมาจากผัสสะ ระบุให้ชัดว่าเจตนาอันนั้นแหละ เป็นตัวกรรม.**

ที่**นี้เจตนา**มาจากสิ่งอื่นไม่ได้ จะต้อง**มาจากการที่เคยสัมผัส** หรือ**ผัสสะ** อะไรลงไปแล้ว; แล้วที่จะเป็นเหตุให้ทำกรรมนี้ทำด้วยความโง่ คือไม่รู้ถึงที่สุดว่า

เราเวียนว่ายไปในวัฏฏสงสารนั้น เพราะอวิชชา, หรือความโง่, หรือไม่รู้ ว่า “ไม่ควรเลยที่จะไปเที่ยวเวียนว่ายในวัฏฏสงสาร”. ถ้ารู้เสียแล้วว่า “ไม่ควรเลยที่จะไปเวียนว่ายในวัฏฏสงสาร” ก็จะไม่อยาก ไม่อยากจะทำอะไร, ไม่อยากจะทำอะไรที่มันเป็นกรรม; จะหยุด จะสงบ จะอยู่เหนือกรรมนี้.

แต่เดี๋ยวนี้ยังต้องการ ยัง**เจตนาที่จะทำกรรม** จะเสวยผลของกรรมตามที่ตัวอยาก; ถ้าผลออกไปทำกรรมชั่ว นั่นก็เพราะว่ามันเข้าใจผิดสองชั้น : ต้องการในสิ่งที่ตัวรัก เมื่อไม่ได้ตามที่ตนต้องการ จึงไปทำชั่ว ด้วยหวังว่าจะได้สิ่งที่ตัวรักอย่างนี้; นี่แสวงหาสิ่งที่เขาต้องการโดยผิดวิธี ซึ่งเป็นชั้นที่สอง ก็เรียกว่าผัสสะทั้งนั้น เป็นเหตุให้เขาหลงรัก.

การกระทำกรรม ต้องทำด้วยเจตนา เจตนา นี้ อย่างน้อยก็ต้องมีผัสสะทางมโนกรรม คือทางในใจเสียก่อน มีมโนกรรมในใจเสียก่อน แล้วจึงมีเจตนาอะไรได้, ก็รู้สึกนึกคิดด้วยสัญญา ด้วยความจำ ด้วยอะไรก็ตาม เป็นเรื่องทางมโน อายตนะในทางข้างในนี้ก่อน, สำเร็จรูปเป็นสิ่งที่ตัวต้องการอะไรแล้วก็มีเจตนาที่จะทำ อย่างนั้น; ฉะนั้น **กรรมทั้งหลายไม่ว่าชนิดไหน ต้องมาจากผัสสะ ไม่มีผัสสะก็ไม่มีเจตนา ไม่มีเจตนา ก็ไม่มีกรรม.**

เรื่องที่สาม พระพุทธเจ้าท่านทรงแสดงให้ชัดขึ้นไปอีกว่า **เวทนาล้วนแต่มาจากผัสสะ**; อย่างนี้เกือบไม่ต้องอธิบาย เพราะเราได้ยินได้ฟังกันอยู่เสมอแล้วว่า **มีผัสสะแล้วก็มีเวทนา**. ถ้าผัสสะนั้น มันเป็นปกติผัสสะ ไม่เกี่ยวกับอวิชชา มันก็มีเวทนาชนิดที่ไม่ค่อยมีความหมาย. เช่น คนเราเหลือบตาไปเห็นต้นไม้ เห็นอะไรอย่างนี้ มันไม่มีความหมายอะไร ไม่รำคาญตา หรือไม่สบายตา หรือไม่อะไรมากมายอะไร; เว้นไว้แต่เมื่อมันมีอวิชชา มันจึงมีความหมายมาก. ที่นี้ **เวทนาทั้งหลาย**

ก็ต้องมาจากผัสสะทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจเองเสียก่อน ไม่มีผัสสะ เวทนาไม่มีได้; เป็นอันว่าไม่ต้องอธิบาย ทุกขเวทนามีตาม สุขเวทนามีตาม อทุกขมสุขเวทนามีตาม ต้องมาจากผัสสะ.

เรื่องทีสี่ คือสิ่งที่เรียกว่าสัญญา เมื่อตะก็ก็ได้พูดถึงหน้อยหนึ่งแล้วสำหรับ คำว่าสัญญา แต่ไม่ได้พูดให้ชัดเจน; เดี่ยวนี้จะพูดแต่หัวข้อว่า แม้แต่สิ่งที่เรียกว่าสัญญา ก็ต้องมีมูลมาจากผัสสะ. คำว่า “สัญญา” ในที่นี้เป็นภาษาบาลี หมายถึงความสำคัญมั่นหมาย แม้สิ่งที่เรียกว่า ความจำหมาย ก็รวมอยู่ในคำคำนี้.

ส่วนในภาษาไทยนั้น คำว่า “สัญญา” เขาเป็นประมาณไม่ค่อยได้ เพราะมีความหมายเปลี่ยนแปลงไป เช่น สัญญา กลายเป็นหนังสือสัญญา, หรือว่าสัญญา เป็นการนัดหมายตกลงกันอย่างนั้นอย่างนี้ว่า เราจะทำอะไรกันระหว่างเรา; อย่างนี้ก็เรียกว่าสัญญา แต่ในบาลีไม่เรียกว่าสัญญา.

สัญญาในบาลีก็หมายความว่า ความมั่นหมายด้วยจิตใจว่าจะอะไรเป็นอะไร ลงไปด้วยความใจ คือไม่สำคัญมั่นหมายว่ามันเป็นตามธรรมชาติ; เพราะว่ามันเป็นไปตามธรรมชาติ จะไม่เกิดเป็นสัญญาอะไรขึ้นมาได้; มันเฉยไปได้ มันไม่เกิดความมั่นหมาย. ถ้าเกิดความมั่นหมายแล้ว ก็เกิดเป็นสัญญาขึ้นมา; เช่นของเหล่านี้เป็นของธรรมชาติ เรามีสัญญาว่า ไม่ใช่ธาตุตามธรรมชาติ; แต่เป็นต้นไม้เป็นสัตว์ แล้วก็ก็เป็นของกินได้ เป็นของขายได้ กระทั่งเป็นของกุขึ้นมา อย่างนี้เรียกว่าสัญญา.

ถ้ายังมีสัญญาว่าตัวกู นี้เรียกว่า **อัตตสัญญา** - สำคัญมั่นหมายว่ามีตัวมีตน, ไม่มีใครเกิดความมั่นหมายว่า ไม่มีตัวมีตน หรือไม่มีอะไร. ถ้าเป็นสัญญาแล้วมันล้วนแต่จะมั่นหมายว่ามีอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง; เพราะ

สัญญา นี้ แปลว่า “สำคัญมั่นหมายเอาด้วยอวิชา” : สำคัญว่าผู้หญิง สำคัญว่าผู้ชาย สำคัญว่าเป็นผิว สำคัญว่าเป็นเมีย; นี่ล้วนแต่เป็นสิ่งที่เรียกว่า สัญญาในความหมายของภาษาบาลี. มั่นหมายอย่างไรก็ดีถืออย่างนั้น แล้วก็ต้องการจะประพฤติกกระทำไปตามความหมายอันนั้น, แล้วก็เกิดความทุกข์ เพราะความมั่นหมายนั้นไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ถ้ายังมีสัญญาอย่างนี้ เรียกว่ายังมีความเข้าใจผิด.

ถ้าเห็นว่าเป็นธาตุไปตามธรรมชาติ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยโดยถูกต้องอย่างนี้ ก็ไม่เกิดสัญญาอะไรขึ้น. ที่นี้สัญญาที่มั่นมาตามอารมณ์ คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์; ต้องมีรูปสัญญา-สัญญาในรูป, สัททสัญญา-สัญญาในเสียง คันธสัญญา-สัญญาในกลิ่น เป็นต้น อย่างนี้ก่อน; แล้วเกิดความหมายในรูป ในกลิ่น ในเสียง ในนั้นขึ้นมาอย่างนั้นอย่างนี้. ตามกิเลสของคนนั้น. แล้วรูปสัญญา เป็นต้นนี้ ก็ให้เกิดเป็นความสำคัญมั่นหมายว่า สำคัญว่าชาย สำคัญว่าหญิง อิตถิสัญญา ปุริสสัญญา สุขสัญญา ทุกขสัญญา กระทั่งเป็นสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือที่สุด; ฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าสัญญา นี้ จะมีก็ร้อยอย่างพันอย่าง ก็มาจากผัสสะทั้งนั้น เกิดผัสสะแล้วเกิดเวทนาขึ้นมาอย่างไร แล้วสัญญาจะเกิดขึ้นในเวทนานั้น ว่าเป็นอย่างนั้น อย่างนั้น; นี่สัญญาทุกอย่างจะมาจากผัสสะอย่างนี้.

อย่าลืมว่าอาตมาได้พูดแต่ที่แรกแล้วว่า วันนี้ไม่พูดเรื่องอะไรนอกจากเรื่องผัสสะคำเดียว เพราะว่าทุกเรื่องทุกสิ่ง มั่นมาจากผัสสะเพียงสิ่งเดียว.

เรื่องที่ห้า ต่อไปก็พูดถึงสิ่งที่เรียกว่า ทิฏฐิ; ทิฏฐิ ในที่นี้แปลว่า “ความเห็น” คนเราทุกคนมีความเห็น ไม่ได้หมายถึง ทิฏฐิมานะ โดยตรง; ทิฏฐิมานะก็คือความเห็นชนิดหนึ่ง. แต่คำว่า “ทิฏฐิ” หมายถึงกว้างออกไปหมด : ความคิด ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจอะไรของตัวที่มีอยู่เป็นของตัวนั้น อันนั้น เขาเรียกว่า ทิฏฐิของบุคคลนั้น; เชื่ออย่างไร เห็นอย่างไร หลงไปอย่างไร ก็เรียกว่าทิฏฐิ

ของคนนั้น. แยกได้เป็นพวก มิฉชาติปฏิฐิคือมันผิด ความเห็นผิด, และสัมผัสปฏิฐิ ความเห็นถูก.

มิฉชาติปฏิฐินั้น แน่ชัดว่ามาจากผัสสะที่ประกอบด้วยอวิชา; เราสัมผัสสิ่งใดในโลกนี้ด้วยอวิชา แล้วมันก็เกิดมิฉชาติปฏิฐิขึ้นในใจเรา เราก็เชื่ออย่างนั้น ถือเป็นหลักอย่างนั้น เป็นมิฉชาติปฏิฐิประจำตัว. นี้เรียกว่ามิฉชาติปฏิฐินั้น เกิดมาจากผัสสะด้วยอวิชา.

ที่นี่ ถ้าเป็น**สัมผัสปฏิฐิ** ความคิด ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจที่ถูกต้องนี้ก็มาจากผัสสะ แต่ต้อง**มาจากผัสสะที่ประกอบด้วยอวิชา**. เช่นว่า เราไปสัมผัสสิ่งนั้น มันเป็นอยู่ด้วยอวิชา หรือความรู้ที่ถูกต้อง มันจึงเกิดเป็นความรู้ที่ถูกต้อง แล้วก็ถือเป็นหลัก แล้วก็สัมผัสปฏิฐิขึ้นมา. นี้สัมผัสปฏิฐิก็ต้องมาจากผัสสะ ผัสสะนี้เป็นอีกชนิดหนึ่ง มันตรงกันข้ามกับผัสสะด้วยความใจ เป็นผัสสะด้วยความฉลาด, ความรู้. **ปฏิฐิมิว่าชนิดไหนก็ตามต้องมาจากผัสสะ, ปฏิฐิธรรมดาสามัญ** ซึ่งพอจะถอนได้ง่าย ๆ นี้ ก็มาจากผัสสะ, ปฏิฐิประเภทดิ่งลึก เรียกว่า **อันตคาหิกปฏิฐิ** ยากที่จะถอนที่จะคลายออกจากตัวนี้ ก็ต้องมาจากผัสสะอยู่นั่นเอง.

สรุปความว่า **ขึ้นชื่อว่าปฏิฐิ**แล้ว จะถูกหรือผิดก็ตาม จะเปลี่ยนได้ง่าย ๆ หรือจะเปลี่ยนไม่ได้จนตายก็ตาม อย่างนี้ มันก็มาจากผัสสะทั้งนั้น. ไปมองดูสิ่งที่เรียกว่าผัสสะ ที่มันทำให้เราเป็นคนโง่ หรือเป็นคนฉลาดอยู่ หรืออะไรอยู่จนทุกวันนี้ อย่างน้อยที่สุด มันก็มาจากมโนสัมผัส; อาศัยความรู้ ความจำ แต่เก่าก่อนนั้นมาปรุงใหม่ เกิดเป็นปฏิฐิขึ้นมาก็ได้โดยไม่ต้องอาศัยรูปข้างนอกเดี๋ยวนี้ก็ยังได้. แต่ว่าสัญญาเก่า นั้นก็อาศัยรูปข้างนอกคราวใดคราวหนึ่ง มาสร้างขึ้นไว้ก่อนแล้วเหมือนกัน.

เรื่องที่หก ดูต่อไป ถึงสิ่งที่เรียกว่ากิเลส นี่มันใกล้ตัวข้าศึกเข้ามาทุกที, กิเลสนี่คือข้าศึกของคน. เราคิดว่าพวกคอมมิวนิสต์เป็นข้าศึก, ไม่ถูก; แต่กิเลสของคนคนนั้น ซึ่งมีความคิดอย่างนั้น มีความเชื่ออย่างนั้นนั่นแหละเป็นข้าศึก. เราดูแต่ที่คน เราไม่ดูที่ใจคน; เพราะฉะนั้น การที่เราจะไปว่าเขาชั่ว นี้อย่าเพ้อก่อน; กิเลสของเขาต่างหากที่ชั่ว, เราไปดูที่กิเลสเขาซิ ก็จะพบกันแต่ความชั่ว.

ในตีกนี้ เรามีรูปภาพที่เขียนว่า “น้ำไม่ได้คุด ถ้า น้ำต่างหากมันคุด” แม่น้ำนะ มันคุด; ถ้าเราดูที่น้ำ เราจะไม่พบความคุด, แต่ถ้าเราดูที่ลำน้ำเราจึงจะพบความคุด. นี่เราไม่คุดยดูที่กิเลสของคน; เราไปเหมาเอาคน. เปลือกคน เนื้อหนังคนนี่มันดี หรือ ชั่วไม่ได้.

กิเลส นั้น คือตัวการ กิเลสนี้ก็มาจากผัสสะ ไม่มีมาจากทางอื่นได้; โภคะ โทสะ โมหะ อะไรก็ดี ล้วนแต่มาจากผัสสะ : เพราะผัสสะอย่างนี้ จึงเกิดโภคะ, เพราะผัสสะอย่างนี้จึงเกิดโทสะ และเกิดโมหะ เป็นต้น. แล้วก็ต้องเป็นอวิชชาสัมผัสผัส คือสัมผัสด้วยความโง่; มาทางตา มีความโง่ สัมผัสออกไปแล้ว เกิดเวทนา ชอบใจ, สัญญา มันหมายจะเอาให้ได้ มันก็เกิดความโลภ; เห็นได้ว่าความโลภมันมาจากผัสสะ คือตั้งต้นมันอยู่ที่ผัสสะ.

ที่นี้ เมื่อไม่ได้อย่างที่คิดโลกก็เกิดโทสะ นี่มันเป็นสองชั้นขึ้นมา. อย่าเข้าใจว่า โทสะมันจะเกิดเองได้ตามลำพัง; โทสะต้องมาจากความโลภ หรือความอยาก หรือความต้องการอันใดอันหนึ่งอยู่ก่อน ที่เรารู้สึกตัวก็ได้ ไม่รู้สึกตั้งก็ได้. ความอยากนั้นมันมีอยู่ก่อนแล้ว, เมื่อไม่ได้อย่างใจ มันก็เกิดโทสะ; เช่นเราเห็นหน้าคนที่เราเกลียดมา, เราเห็นพอสักแต่เห็นว่าหน้า เราก็รู้สึกเกลียดหรือโกรธเสียแล้ว. นี่ มันไม่ใช่จะเกิดเองได้ลำพังอย่างนั้น; เรามีความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ก่อน, แล้วคนนี่

ไม่อำนวยความสะดวกให้ได้ตามความอยากนั้น, มันเป็นอุปสรรค หรือมันเป็นขบถ หรือมันทรยศอะไรเรา เราไม่มีทางจะได้สิ่งที่เราต้องการ เราจึงโกรธเกลียดคนนั้นหรือสิ่งนั้น โทสะต้องมาจากความอยาก ซึ่งความอยากนั้นต้องการจากผัสสะที่แรกในนัยอื่นที่หนึ่ง.

ถ้าเราจะพูดกันโดยสรุป โดยรวบหัวรวบหาง ก็พูดว่า **โทสะนี้มาจากผัสสะทางตา** เพราะเราเห็นคนที่เราเกลียด อย่างนี้ได้เหมือนกัน มันก็มาจากผัสสะอยู่นั้นแหละ, หรือเราได้ฟังเสียงที่ไม่ไพเราะหู ก็เรียกได้ว่า เพราะผัสสะเสียงชนิดนั้น เราจึงเกิดความโกรธหรือโทสะ นี่มันก็ถูกเติมที่อยู่แล้ว. แต่ก็ถูกกว่านั้นยังมี คือว่า **ทำไมเราจึงไม่ชอบคนนั้น ไม่ชอบเสียงนั้น? เพราะเราอยากอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่แล้วมันไม่ได้ตามนั้น**, เพราะเรามีความสำคัญมันหมายอยู่ในใจ. พอเห็นหน้าคนนั้นก็จำได้ว่า ใ้หมอนี่เอง, เห็นหน้าสิ่งนี้ก็จำได้ว่า สิ่งนี้เอง; เพราะฉะนั้นเราจึงโกรธ เราจึงปรุงเป็นความโกรธขึ้นมา.

ที่นี้ สำหรับโลกะ โทสะนี้มันเป็นของที่เนื่องกันอย่างนี้; เราเอาเข้ามา ก็เรียกว่า โลกะ, จะตีให้ตาย จะผลักออกไป ก็เรียกว่า โทสะ, ที่นี้ **โมหะนั้น ก็เป็นกิเลสประเภทที่อยู่บนความสงสัย ลังเล** คือมีอวิชาเต็มตัว ยังกลัว ยังสงสัย ยังลังเล ยังไม่แน่ใจ ยังวิตกกังวล ไม่รู้ว่าเอาหรือไม่เอา, แล้วยังไม่รู้จะโกรธดี หรือ รักดี อย่างนี้พวกหนึ่ง เรียกว่า โมหะ ก็ต้องมาจากผัสสะนั้นแหละ; เพราะว่าผัสสะนั้นมันไม่กระจ่างแก่บุคคลนั้น ว่าจะเอาอย่างไรดี; หรือว่าทางมโนสัมผัส มันไม่ชัดเจน คือมันเป็นอวิชาอยู่เรื่อย มันก็ไม่รู้จะเอาอะไรดี จนกว่าจะมีผัสสะที่ถูกต้องมาแก้ไข เป็นวิชาสัมผัส มันจึงจะค่อย ๆ ว่างไปจากสิ่งเหล่านี้. นี้เรียกว่า **กิเลสธรรมดาสามัญมาจากผัสสะ**.

เรื่องที่เจ็ด ก็มีกิเลสอีกชนิดหนึ่ง เขาเรียกว่า **อาสวะ** หรือ **อนุสัย** นี่คือ **ความเคยชินของกิเลส**, พวกอื่น ที่อื่น เขาจะชอบว่า **อาสวะหรืออนุสัย** นี่คือ **ตัวกิเลสที่นอนนิ่งรอคอยอยู่ในสันดานตลอดกาล**. อาตมาก็เคยเข้าใจผิด และสอนผิด ๆ อย่างนี้กับเขาด้วยเหมือนกัน แต่เดี๋ยวนี้ ไม่พูดอย่างนั้นแล้ว. ถ้าจะพูดว่าอาสวะหรืออนุสัย จะได้ไม่ถึงถึงตัวกิเลส แต่ถึงถึงพฤติกรรมอันหนึ่ง คือ**ความเคยชิน** พร้อมอยู่เสมอที่จะเกิดกิเลส เร็วยิ่งกว่าสายฟ้าแลบ. นี่**ความเคยชิน**ส่วนนี้เรียกว่า **อาสวะบ้าง** เรียกว่า **อนุสัยบ้าง**. เหมือนกับว่า เรารักที่หนึ่งมันก็สร้าง**ความเคยชิน**ที่จะรักที่หนึ่ง, รักครั้งที่สอง ที่สาม ก็สร้าง**ความเคยชิน**เพิ่มกำลังแห่ง**ความเคยชิน**ที่จะเกิด**ความรัก**นี้เร็วขึ้น เร็วขึ้น เร็วขึ้น ส่วนนี้เรียกว่า**อนุสัย**. หรือว่าเราโกรธก็เหมือนกัน ถ้าเราโกรธซ้ำ ๆ ๆ เข้าบ่อย ๆ กว่าที่จะตายนี้มันหลายร้อยครั้ง พันครั้งหมื่นครั้ง มันกลายเป็นว่ามีความเคยชินที่จะโกรธได้เร็วเหมือนสายฟ้าแลบ.

ความเคยชินอันนี้เรียกว่า**อนุสัย** เรียกว่า**อาสวะ**, **ความเคยชิน**ที่เราสะสมหมักดองไว้ใน**ความเคยชิน** **ไม่ใช่ตัวตนที่นอนนิ่งอยู่ในสันดาน**. ถ้าอย่างนั้นมันผิดหลักหมด มันกลายเป็นว่าของเที่ยง เป็นของไม่ต้องอาศัยเหตุปัจจัย; แต่นี้เป็นแต่เพียง**ความเคยชิน** มาจากเหตุปัจจัย คือเรามีกิเลสอย่างนั้นบ่อย ๆ มันเป็นคุณสมบัติอันหนึ่งของ**ความเคยชิน** นี้ก็มาจาก**ผัสสะ** เพราะว่ามันมาจากกิเลส กิเลสมันมาจาก**ผัสสะ** **ผัสสะ**ให้เกิดกิเลสนี้แน่นอนแล้ว พูดแล้ว.

การมีกิเลสบ่อย ๆ นี้ ทำให้เกิด**อนุสัย** หรือ**อาสวะ** คือ**ความเคยชิน**แห่งการเกิดกิเลสนั้น ทำไมเราจึงเกิดโกรธได้เร็วแบบสายฟ้าแลบ? ทำไมเราจึงรักได้วูบเดียวแบบสายฟ้าแลบ? ก็เพราะว่ามีสิ่งนี้มาก คือมี**อาสวะ** มี**อนุสัย**นี้มาก; เราสะสมไว้ทุก ๆ ครั้งที่มี**ผัสสะ**ชนิดที่ทำให้รักหรือให้โกรธ, หรือให้เกลียด หรือทำให้กลัว หรืออะไรต่าง ๆ ทุก ๆ อย่างเป็นไป, นี้เรียกว่า **กิเลสก็ดี ความเคยชินแห่งกิเลสก็ดี** มาจาก

ผัสสะ; ในที่สุดก็สรุปรวมยอดว่า **ทุกข์ทั้งปวงนี่นะ มาจากผัสสะ**. เมื่อพูดว่าทุกข์ทั้งปวงมาจากผัสสะก็ขอให้จำกัดความลงไปว่า**ผัสสะด้วยอริขชา**; นี้พูดกันถึงส่วนลึกกันนะ, **ทุกข์ในความหมายที่ลึกกันนะ, ไม่ใช่ว่าเขามีตมาเลื้อดเนื้อแล้วเจ็บปวด** นี้เรียกว่ามาจากผัสสะ; อย่างนี้ไม่ใช่ มันง่ายเกินไป แม้เป็นอย่างนั้นก็มาจากผัสสะ เช่นเรารู้สึกเจ็บปวดร้อนที่ผิวหนัง อย่างนี้ก็เพราะสัมผัสอันนั้น.

เรื่องที่แปด คำว่า **“ทุกข์”** หมายถึงว่า **ความเป็นทุกข์ในจิตใจ** : ยึดมั่น ถือมั่น ในความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ว่าความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ของเรา อะไรก็ของเรา อะไร ๆ ก็ของเรา นี่มันจึงเป็นทุกข์; นี่คือทุกข์ที่แท้จริง ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ จนกระทั่งว่าความไม่ได้ใจเป็นทุกข์ แล้วสรุป ดังที่**พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า** **เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่นนั้น เป็นตัวทุกข์** **เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่นนั้นนะ มาจากผัสสะโดยตรง** : ความยึดมั่นถือมั่นนั้น คืออุปาทาน อุปาทานมาจากตัณหา ตัณหามาจากเวทนา เวทนามาจากผัสสะ คืออริขชาสัมผัส; **ทุกข์ทั้งหลายโดยแท้จริง** ไม่ว่าชนิดไหน **มาจากผัสสะ**อย่างนี้.

นี่จะเป็นทุกข์ชนิดไหน ก็ประเภทก็ตามเถอะ จะต้องมาอย่างนี้ทั้งนั้น. **ทุกข์น้อย** **ทุกข์มีปริมาณน้อย**เหลือเกิน ก็มาจากผัสสะ, **ทุกข์ใหญ่หลวง** ก็มาจากผัสสะ **ทุกข์ที่จางเร็ว**ก็มาจากผัสสะ **ทุกข์ที่จางช้า**ก็มาจากผัสสะ; เขาจำแนกทุกข์ไว้มากมาย ไม่ต้องพูดละ เพราะว่า**จะเป็นทุกข์ชนิดไหนก็ต้องมาจากผัสสะ**. **ตั้งต้นที่ผัสสะเป็นต้นเงื่อน**, **ตั้งต้นที่ผัสสะแล้วปรุง ๆ ปรุงกันมาจนเป็นตัวความทุกข์** ร้อนร่า ๆ อยู่ทางใจ หรือว่าทางกาย หรือว่าทางความรู้สึกละเอียดสุขุมยิ่งไปกว่านั้น.

ความเป็นปรมาตถสภาวะธรรมของ “ผัสสะ” มีทั้งดีและร้าย

นี่พูดมา ๑ ชั่วโมงนี้ หรือจะพูดคำเดียวว่า **ทุกอย่างขึ้นอยู่กับผัสสะ** สำเร็จอยู่ที่ผัสสะ, มีต้นตออยู่ที่ผัสสะ. นี้เรียกว่าเป็นปรมาตถสภาวะที่เราต้องสูญเสียเวลา

๑ ชั่วโมงกว่านี้ ก็เพื่อให้รู้ คำ ๆ เดียวว่า **ผัสสะ** นั้น เป็นเพียงสิ่งเดียวที่ทำให้เกิดสิ่ง **ทั้งปวง** หรือมีความหมายให้แก่สิ่งทั้งปวงขึ้นมา **นั่นคือปรมัตถสภาวะธรรม**.

เราไปหวังที่นั่น ที่นี้ ไปหวังที่จะเป็นปัญหาที่นั่นที่นี้ ที่ที่หวัง, ที่มีเงิน หรือไม่มีเงิน, ที่เทวดา หรือว่าที่ผีสิง หรือโชคกลาง มันเป็นเรื่องที่น่าหัวเราะ; เพราะไม่รู้ปรมัตถสภาวะธรรม จึงไปหวังภายนอก มองไปภายนอก ไม่มองไปภายใน. แม้จะมองไปภายใน มันก็มองไม่เป็น มันก็ไม่เห็น; **ถ้ามองเป็น** จะเห็นอย่างที พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ ว่าทุกอย่างมันไปรวมจุดอยู่ที่เรียกว่า**ผัสสะ**. ส่วนที่จะเป็น เรื่องประยุกต์กับคนในโลกเวลานี้ได้บ้างก็จะแนะนำให้ดูข้อนี้ :-

ที่เป็นปัญหาที่ไม่พึงปรารถนา ที่เรียกว่าเลวร้ายนี้; เช่นว่า โลกมัน มีวิกฤตกาลอันถาวร หรือว่าโลกนี้กำลังจะฉิบหาย จะเป็นมิลลิวินาที นี่**เพราะผัสสะ**. คนที่จะไปพูดว่า เพราะคอมมิวนิสต์เพราะอะไรนั่น เพราะมองแคบ ๆ มองกันสั้น ๆ **ต้นตอแท้จริง** มันอยู่ที่**ผัสสะ**ของมนุษย์; จะเป็นเรื่องดีหรือเรื่องร้าย มันก็มีต้นตออยู่ที่ **ผัสสะ** ถ้าไม่มีสิ่งนี้ ก็ไม่มีความรู้สึกที่จะทำให้เกิดแย่งชิง หรือเกิดทำลายล้างอะไรกัน.

เราจะ**ต้องรู้จักตัวเรา** แล้วเราจึงจะรู้จักผู้อื่น รู้จักสัตว์อื่น แล้วก็**แก้ปัญหา** ให้**ถูกเรื่อง** มันก็จะแก้ได้สำเร็จ; ไม่เช่นนั้น มันก็เป็นเพียงการทำลายซึ่งกันและกัน เท่านั้นแหละ ไม่เป็นการแก้ปัญหาแต่อย่างใด, เป็นแต่เพียงการทำลายซึ่งกันและกัน ทั้งสองฝ่าย. **โลกกำลังมีวิกฤตกาลถาวร** เพราะ**มนุษย์แต่ละคนไปเป็นทาสทาง** **อายตนะมากขึ้น**; เป็นทาส นั่นคือเป็นบ่าว เป็นข้าแก่อายตนะคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มากขึ้น ๆ ๆ.

การศึกษาทำไปผิด แทนที่จะ**ให้ลูกเด็ก ๆ รู้จักควบคุมอายตนะ** กลับไป **เปิดโอกาสให้เด็ก ๆ เป็นทาสของอายตนะ** หลงใหลในอายตนะมากขึ้น; เด็กวัยรุ่น

จึงเป็นอันธพาลกันทั้งหนุ่มทั้งสาว เต็มไปหมด. นักศึกษาเรียนแล้วก็ชอบยาเสพติด เรียนแล้วก็ชอบบ้าหลังในทางกามารมณ์ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องทำเลยก็มี; แล้วมีอะไร ๆ อึกมากที่เป็นต้นเหตุแห่งวิกฤตกาล แล้วก็บานปลาย เป็นเรื่องของคนทั้งชาติ ทั้งประเทศ แล้วก็ออกไปเป็นเรื่องของคนทั้งโลก มีวิกฤตกาลที่ไม่รู้จักสิ้นสุด.

นี่เรียกว่าโลกกำลังมี**วิกฤตกาลอันถาวร** อยู่เป็นประจำ เรียกว่าโลกนี้ กำลังใกล้ความฉิบหาย คือแตกสลายของมนุษย์ยิ่งขึ้นทุกที; **เพราะสิ่งนิดเดียว คือผัสสะ** ในจิตใจของแต่ละคน.

ที่นี้ **มองในแง่ดี**กันบ้าง เดี่ยวจะหาว่ามองแต่ในแง่ร้าย. ในแง่ร้ายนั้นว่า โลกมีผัสสะคืออวิชชาสัมผัส ไปสัมผัสสิ่งของต่าง ๆ ผิด ด้วยอำนาจของอวิชชา; นี้ อันธพาลเกิดขึ้นเต็มโลก ในกรุงเทพฯ พิสูจน์ได้ชัดว่าอันธพาลมันมากขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก ปราบกันไม่ได้; อันธพาลเหล่านี้ยอมตาย จะฆ่าเท่าไรก็ได้ขายอมตาย เพราะส่วนหนึ่ง มีกำลังสำคัญว่า คือ**ความสำคัญผิด** หรือ**มิจฉาทิฎฐิ** ที่**มาจากผัสสะ**. การที่อันธพาล เกิดมากขึ้น ปราบไม่ได้ก็เพราะว่าเขายอมตายด้วยผัสสะ; เช่น มันไปทำอาชญากรรมใน ทางเพศ น่าเกลียดน่าชังอะไรสักอย่างหนึ่ง เพราะบังคับผัสสะไม่ได้ และตัวเขาก็รู้ว่า ถ้าถูกเขาจับได้จะต้องตาย ก็ยังยอมอยู่นั้นแหละ เพราะผัสสะมีอำนาจเหนือกว่า. นี่ถ้า เราไม่ให้การศึกษาก็เพียงพอมันก็แก้ไม่ได้; นี่มองในแง่ร้าย.

ที่นี้ ในแง่ดีก็ตรงกันข้าม **ทำให้เกิดมีการสัมผัสสิ่งต่าง ๆ ด้วยวิชา** ด้วย ปัญญา หรือความถูกต้อง; **ความคิดก็เป็นไปถูกทาง เป็นสัมมาทิฎฐิ** มันก็กลายเป็นหมดอันธพาล หมดนรก เป็นสวรรค์ขึ้นมาแทน, **สวรรค์ก็มีมูลมาจากผัสสะ** เหมือนที่กล่าวมาตะกี้แล้ว; ในสวรรค์มีสุขสัมผัส คนอยากไปสวรรค์ และคน ประพฤติดี อยากไปสวรรค์ ก็ตั้งต้นด้วยผัสสะที่ถูกต้องคือ วิชาสัมผัส ให้เข้าใจถูกต้อง ทางจิตใจเป็นสัมมาทิฎฐิ เป็นต้น.

ในที่สุตก็พูดได้เป็นคำสุดท้ายว่า “นิพพาน” แม้ว่าจะไม่เกี่ยวกับผัสสะเลย แต่ก็มีค่าขึ้นมาได้ด้วยผัสสะ นิพพานนั้น จิตรู้สึกต่อพระนิพพานได้ด้วยจิต; ฉะนั้น ก็มีการสัมผัสพระนิพพานได้. มีคำ ๆ หนึ่ง ซึ่งเชื่อว่าน้อยคนจะได้ยิน คือคำว่า “สุญญตาสัมผัส” การสัมผัสต่อสุญญตาสุญญตานั้นเป็นชื่อของนิพพาน. **จิตนี้สัมผัสได้ต่อความว่างจากกิเลส และความทุกข์ ก็เรียกว่า สุญญตาสัมผัส; ถ้าไม่มีสัมผัส ทำไม่จะรู้ความหมาย หรือรสชาติของสุญญตาสุญญตาก็ต้องสัมผัสอีกนั่นแหละ.**

นิพพานมีค่าเป็นสิ่งที่สูงที่สุดขึ้นมา ก็เพราะว่า เป็นสิ่งที่สัมผัสได้ ดังนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงใช้คำว่าอายตนะ **แก่สิ่งที่เรียกว่านิพพาน.** ในครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสว่า อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตฺนํ-ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย อายตนะนั้นมีอยู่ น ปฐวี น อาโป น เตโช น วาโย ท่านก็ว่าของท่านเรื่อยไป ไม่ใช่ นั่น ไม่ใช่ นั่น นั่นคือที่สุดของความทุกข์ก็คือนิพพาน นั่นเป็นอายตนะ.

ถ้าเป็นอายตนะ ก็หมายความว่า มันเป็นที่มนุษย์รู้สึกได้ สัมผัสได้ โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง โดยแง่ใดแง่หนึ่ง ปริยายใดปริยายหนึ่ง; โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็เหมือนที่พูดมาแล้วว่า **จิตนี้สัมผัสต่อภาวะที่ว่างจากกิเลส และว่างจากความทุกข์ได้ จึงรู้สึกว่าไม่มีทุกข์เลย.** มันเป็นที่สุดแห่งความทุกข์จริง ๆ ถ้าพูดอย่างสมมติก็เป็นยอดสุข; ถ้าพูดอย่างความจริง ก็พูดว่า **สิ้นสุดแห่งความทุกข์ นี้ก็มาจากผัสสะ.**

เป็นอันว่า **สิ่งทั้งปวงเกิดขึ้นมาโดยตรง หรือว่าเกิดมีค่าขึ้นมา ก็ตาม** นี้มันเพราะสิ่งที่เรียกว่าผัสสะ; ไม่มีผัสสะเสียอย่างเดียว ก็เท่ากับไม่มีอะไรในสากลจักรวาล หรือในอะไร ๆ ทั้งหมดเลย. แล้วแต่จะเอาคำพูดไหนมาใช้; ในที่ทั้งหมดทุกสากลจักรวาล มันก็ไม่มีค่า ไม่มี ความหมาย, หรือไม่มีสากลจักรวาล; ถ้าไม่มีสิ่งใดเดียวที่เรียกว่าผัสสะ. **และผัสสะจะมีขึ้นมาได้ ก็ต้องเพราะว่ามนุษย์มีอายตนะ**

สำหรับทำการสัมผัส และวัตถุข้างนอกก็มี คือสิ่งเหล่านั้น แล้วมาพบกันเข้ากับอวัยวะ สำหรับสัมผัสของมนุษย์ เกิดความรู้สึกขึ้นมาได้. นี้เรียกว่าสัมผัส สิ่งต่างๆ เกิดขึ้นและมีค่า.

นี่สรุปว่า ถ้าไม่มีสัมผัสเสียอย่างเดียว ก็เท่า ๆ กับว่าไม่มีอะไรในสากลจักรวาล หรือสากลจักรวาลก็ได้มีทั้งทางรูปธรรมทั้งทางนามธรรม คือทั้งทางวัตถุและทั้งทางจิตใจ.

นี่แหละ คือใจความสำคัญของการบรรยายในวันนี้ เป็นเรื่องปรมาตถสภาวะธรรมครั้งที่ ๙ เป็นการอธิบายให้ชัดเจนยิ่งขึ้นไปทุกที แล้วมันก็ซ้ำกับเรื่องที่ย่อยมาแล้วแต่ครั้งก่อนๆ โดยที่ช่วยไม่ได้; จำเป็นต้องซ้ำ เพียงแต่ว่าจะอธิบายให้ละเอียดให้ชัดแจ้งยิ่งขึ้นไปเท่านั้น. ขอให้ทนฟังไปด้วยความรำคาญนี้ไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะจบคำบรรยายชุดนี้.

สำหรับวันนี้ก็พอกันที่ พระสงฆ์ทั้งหลาย จะได้สดคณะสาธยายเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสในธรรมต่อไปอีกตามสมควรแก่เวลา.

ปรหมัตถสภาวธธรรม

-๑๐-

๑๐ มีนาคม ๒๕๑๖

อายตนะสัมผัส ให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ชันธ์

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายในชุดปรหมัตถสภาวธธรรมเป็นครั้งที่ ๑๐ นี้ จักได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **อายตนะสัมผัส ให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ชันธ์** ดังที่ได้กล่าวมา, และกล่าวแล้ว กล่าวอีก แก่ท่านทั้งหลาย ว่าการบรรยายในชุดปรหมัตถสภาวธธรรมนี้ไม่มีอะไร นอกไปจากคำเพียงสอง-สามคำ คือคำว่า ธาตุ คำว่า อายตนะ และคำว่า ชันธ์; พุทฺธวณไปวนมาจนท่านทั้งหลายรู้สึกรำคาญ. บางคนถึงกับพูดว่าไม่เป็นเรื่องเป็นราวเสียเลยก็มี; นี้ขอให้เข้าใจว่ามันช่วยไม่ได้ คือมันหลีกเลี่ยงไม่พ้น ที่จะต้องเป็นอย่างนี้ที่อาตมาทำความรำคาญ

ให้ท่านทั้งหลาย ก็เพราะเหตุว่าท่านทั้งหลายเป็นผู้ที่ทำให้ต้องเป็นเช่นนั้น; หมายความว่า เราทุกคนนี้ยังไม่รู้เรื่องที่สำคัญ ๒-๓ คำนี้โดยละเอียด หรือ ถูกต้องนั่นเอง.

ขอให้ทบทวนดูว่า ในการบรรยายที่แล้ว ๆ มา ตั้ง ๙ ครั้งนั้น ได้พูดถึง สิ่งที่เรียกว่าธาตุโดยตรง ตั้ง ๕-๖ ครั้ง, และพูดระคนกันเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ ว่า อายตนะบ้างก็ ๒-๓ครั้ง ไม่พ้นไปจากคำ ๒-๓ คำนี้. แต่เชื่อว่าเดี๋ยวนี้ท่านทั้งหลาย ก็คงจะพอจับเค้าเงื่อนได้ว่า**สิ่งที่เรียกว่าธาตุนั้น** หมายถึงสิ่งที่**ตั้งอยู่ในฐานะเป็น พื้นฐานทั่ว ๆ ไป** แล้วก็ค่อยปรุงให้เกิดสิ่งอื่น ๆ ขึ้นมาเป็นลำดับ.

ถ้าจะกล่าวว่ธาตุปรุงให้เกิดอายตนะ อายตนะปรุงให้เกิดขันธ์ อย่างนี้ ก็ไม่มีทางจะผิด. แต่มันมีอะไรบางอย่างมากกว่านั้น เพราะว่า **สิ่งที่เรียกว่าอายตนะ** นั้นมองในอีกแง่หนึ่ง มันก็เป็น**ธาตุ**ด้วยเหมือนกัน เช่น จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณ-ธาตุ เป็นต้น; แม้ที่สุดแต่เมื่อมาเป็นขันธ์คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๕ ขันธ์นี้แล้ว. ถ้าเพ่งเล็งให้ลึกไปกว่านั้น ก็มีลักษณะของความเป็นธาตุอย่างหนึ่งด้วย คือเรียกว่า รูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ วิญญาณธาตุ อย่างนี้ก็ยังมี.

เพื่อกันความสับสน ก็ขอให้ถือเอาความหมายว่าที่เรียกว่า “ธาตุ” นั้น เดี๋ยวนี้ไปในทางที่เป็น**สิ่งที่ตั้งอยู่เป็นพื้นฐาน**, เป็นรากฐาน, เป็นชั้นล่างสุด เช่น ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ธาตุวิญญาณ; ๖ ธาตุนี้ เห็นได้ชัดว่าเป็นธาตุระดับต่ำสุด ซึ่งจะปรุงขึ้นมาให้เป็นอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. แต่ส่วนที่จะมาเป็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันก็มีกำเนิดความเป็นอย่างนั้นของมันมาด้วย ส่วนหนึ่งเหมือนกัน เช่นว่า ตา หรือ จักขุประสาทนี้ ก็เรียกว่าอายตนะก็ได้ คือ จักขุอายตนะ; แต่แล้วที่เรียกว่าธาตุก็มี คือจักขุธาตุ ธาตุที่มันจะทำงานทางตาฉะนั้น คำว่าจักขุ นี้เป็นชื่อ

ของธาตุ ก็หมายความอย่างหนึ่ง, เป็นชื่อของอายตนะ ก็หมายความอีกอย่างหนึ่ง; แม้ว่า ชื่อมันจะเหมือนกัน. เราจะต้องศึกษาความหมายของคำที่สำคัญ ๆ เช่นคำว่า “ธาตุ” **มีอยู่ตามธรรมชาติ.**

คำว่า “อายตนะ” นั้น หมายถึง **สิ่งชนิดนั้นทำหน้าที่สำหรับติดต่อกับสิ่งอื่น** จึงถูกเรียกว่าอายตนะขึ้นมา. เมื่อเป็น **จักขุธาตุ** มันก็เป็นธาตุสำหรับที่จะเห็นทางตา; แต่พอมันมี **การเห็น** ทำหน้าที่เป็นการเห็น ก็ **เรียกว่าจักขุอายตนะ** -อายตนะที่ทำหน้าที่สำหรับการเห็นอยู่. แม้สิ่งที่เรียกว่ารูปข้างนอก ก็เป็นรูปธาตุ เป็นธาตุที่มีรูปตั้งรูปตามธรรมชาติ สำหรับที่จะแตกดับไป ก็เรียกว่ารูปธาตุ; แต่พอสิ่งนี้มาทำหน้าที่ติดต่อกับตา สิ่งนี้ได้ชื่อเสียใหม่ว่า รูปายตนะ -อายตนะคือรูป อย่างนี้เป็นต้น.

ขอให้เข้าใจคำว่า “ธาตุ” ที่มันสับสนกันอยู่ในคำ ๆ นี้ บางทีมันมีชื่ออย่างเดียวกัน ทั้งธาตุ ทั้งอายตนะ และทั้งขันธก็มี; เช่นว่า รูปธาตุ แล้วก็รูปายตนะ แล้วก็รูปขันธ. ดูให้ดีว่า คำว่ารูป อย่างเดียวกัน เป็นธาตุก็ได้ เป็นอายตนะก็ได้ เป็นขันธก็ได้. เมื่อเป็นธาตุก็หมายความว่า ตั้งอยู่ในฐานะเป็น **สิ่งที่มีรูปและมีอาการ** แยกทำลายอยู่เสมอ เมื่อมาชื่อว่าเป็นอายตนะ ก็เพราะว่า **มาสัมผัสกัน** เข้ากับคู่ของมันคือตา. เมื่อจะเรียกว่ารูปขันธ ก็หมายความว่า ทำหน้าที่ปรุกันขึ้นมาเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งหรืออย่างหนึ่ง ในขณะหนึ่ง ๆ เท่านั้น ที่จะทำให้คนเราเกิดไปหลงเอามาเป็นตัวเป็นตน ยิ่งขึ้นไปกว่าธรรมดา, คือยิ่งไปกว่าที่จะเป็นเพียงธาตุ หรือเป็นเพียงอายตนะ.

นี่เราก็พอจะจับใจความได้คร่าว ๆ หนึ่งว่า **ถ้าเรียกว่า ธาตุ** หมายความว่า **ยังเป็นธรรมชาติ** เกินไป; ถ้าพอมาเป็น **อายตนะ** มันคล้าย ๆ กับว่า จะกระตุกกระดิกได้แล้ว **คือจะติดต่อกับสิ่งอื่นได้** โดยทำการสัมผัส. พอมาเรียกว่า **ขันธ** เช่นรูปขันธอย่างนี้ ก็มีอะไรที่น่าดูมากแล้ว **จนทำให้หลงไปว่า นี่เป็นตัวตน หรือเป็นของตน.**

ที่นี้ ปัญหาที่มีอยู่ตรงที่ว่า ถ้ายังมีความรู้สึกว่าตัวตนอยู่เพียงไร ก็มี **ความทุกข์**อยู่เพียงนั้น; ฉะนั้น เราจึงต้องศึกษาให้รู้จริง จนไม่อาจจะเกิดความรู้สึกว่า **ตัวตน**หรือของตื้นขึ้นมาในขันธ หรือในอายตนะ หรือในธาตุก็ตาม, นี่แหละคือความสำคัญ มันอยู่ที่ตรงนี้; เพราะถ้าเราไม่รู้ เราก็จะต้องโง่ เพราะความโง่ก็ทำให้เรา ต้องมีกิเลส และมีความทุกข์.

ในการบรรยายครั้งที่ ๙ ที่แล้วมานี้ ก็ได้พยายามแสดงให้เห็นอย่างละเอียด ชัดเจนที่สุด ว่าอะไร ๆ มันตั้งต้นเป็น **ปัญหา**ยุ่งยากขึ้นมา ก็ **อยู่ตรงที่เรียกว่าผัสสะ**นั่นเอง; คือการกระทบกันระหว่างอายตนะข้างในกับอายตนะข้างนอก : ข้างในคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ข้างนอกก็คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ. เมื่อสิ่งที่เคยเป็นแต่เพียงธาตุมากลายเป็นอายตนะทั้งข้างนอกข้างในขึ้นมาอย่างนี้ ก็มีการพบกัน. กระทบกัน, อาศัยกัน, ซึ่งเรียกว่าสัมผัส โดยที่มีธาตุอีกธาตุหนึ่งกระเด็นออกมา คือ วิญญาณธาตุ; อย่างที่พระพุทธบาทษิต ตรัสว่า **จกขุญจ ปฏิจจ รูปे จ อุပ္ปชชติ จกขุวิญญาณ** -อาศัยตากับรูป ย่อมบังเกิดจักขุวิญญาณอย่างนี้; **ติณณ** **ธมฺมาน** **สงฺคติ ผสฺโส** -ความที่มันมามีพร้อมกัน มีด้วยกัน ทั้งสามอย่างนี้, นี้เรียกว่า **“ผัสสะ”**.

ผัสสะ นี้คือใจความสำคัญที่สุดของธรรมะทั้งหมด หรือว่าเรื่องราวต่าง ๆ ในโลกนี้ มันจะ **ตั้งต้น** ที่ตรงนี้ ไม่มีที่อื่น และไม่มีเรื่องอื่น จึงขอรับรองแล้วขอรับรองอีก พูดแล้วพูดอีก ไม่กลัวว่าผู้ฟังจะรำคาญ ว่าให้รู้เรื่อง อายตนะข้างในและข้างนอก พบกัน ให้เกิดจักขุวิญญาณ แล้วรวมสามประการนั้น เรียกว่า **ผัสสะ**; แล้ว**ผัสสะคำเดียว** เท่านั้น ไม่มีมากกว่านั้น **ที่เป็นต้นตอให้เกิดสิ่งทั้งหลาย**ทั้งปวงในสากลจักรวาล ทั้งฝ่ายนามธรรมและฝ่ายรูปธรรม; จะเป็นเรื่องโลก ทั่วทุก ๆ โลกมันก็เกิดขึ้นมาได้เพราะ **ผัสสะ** มีค่าเป็นโลกขึ้นมาได้ เพราะมันมีผัสสะ

สิ่งที่เรียกว่า กาม มีขึ้นมาเพราะผัสสะ แล้วมันมีค่าเป็นที่น่าปรารถนาของคนทั้งหลาย ก็เพราะว่ามันมีผัสสะ. ถ้าจะเรียกว่ากรรม กรรมดี : กรรมชั่ว ผลกรรมอะไรเหล่านี้ มันก็มีขึ้นมาเพราะสิ่งที่เรียกว่าผัสสะ. ไม่มีผัสสะก่อนแล้วจะเกิดเจตนาที่จะเป็นตัวกรรมไม่ได้ ต่อเมื่อมีเจตนา จึงจะเรียกว่ากรรม. **เจตนา นั้นต้องมาจากผัสสะ** อย่างใดอย่างหนึ่งก่อนเสมอ จึงว่ากรรมทั้งหลายก็มาจากผัสสะ.

ผัสสะนั้นทำให้เกิดเวทนา เวทนาจึงมาจากผัสสะ. ลำพังผัสสะก็ยังไม่รู้สึกสัทธาหรือรสอร่อย เสน่ห์ดึงดูดอะไร; แต่พอเป็นเวทนาขึ้นมาเท่านั้น ก็มีสิ่งที่เรียกว่า สัทธา คือเครื่องดึงดูดใจ เป็นที่ตั้งแห่งกิเลส ตัณหา อุปาทาน จนเกิดสิ่งทุกอย่างที่มีปัญหาขึ้นแก่มนุษย์เรา ที่เกี่ยวข้องกับเวทนา ซึ่งทุกคนในโลกนี้เป็นทาสของเวทนา.

สิ่งที่เรียกว่าสัญญา ก็มาจากผัสสะ **สัญญาที่จำอะไรได้** หมายถึงอะไรได้ ก็เรียกว่า **สัญญา นี้ก็มาจากผัสสะ** ต้องผัสสะก่อนจึงจะทำให้เกิดโอกาสที่จะให้รู้ว่า นี่นะมันคืออะไร; เช่นผัสสะทางตา ก็รู้ว่า นี่รูปอะไร, ผัสสะทางหู ก็รู้ว่า นี่เสียงอะไร.

สัญญาที่ว่า **สำคัญมั่นหมายว่า** เป็นนั่นเป็นนี่ เป็นโนน เป็นที่รัก ที่ไม่น่ารัก เป็นตัวตนอย่างนี้ ก็มาจากผัสสะชนิดใดชนิดหนึ่งมาก่อนแล้วทั้งนั้น ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความสำคัญมั่นหมายขึ้นมาในสิ่งนั้น ๆ; นี้ก็เรียกว่าตัวสัญญาทั้งหลายก็ต้องอาศัยผัสสะจึงจะเกิดขึ้นมาได้.

พวก**ทิวฐิ**, มิจฉาทิวฐิ, สัมมาทิวฐิ อะไรก็ตาม ต้อง**มาจากมโนสัมผัส**. เมื่อสัมผัสด้วยวิชชา มันก็เกิดมิจฉาทิวฐิ, เมื่อสัมผัสด้วยวิชชา ก็เกิดสัมมาทิวฐิ อย่างธรรมดาก็มี อย่างจมดิ่งเรียกว่า อันตคาหิกะ ไปสุดโต่ง ยากที่จะถอนอย่างนี้ก็มี. แต่ไม่ว่าอย่างไหนทั้งหมด ล้วนตั้งต้นมาจากผัสสะ อยู่ได้ด้วยผัสสะ ที่ทำให้เกิดความหมายหรือประโยชน์อะไรขึ้นมา ที่จะยึดถือเอาทิวฐินั้น ๆ ไว้ตลอดไป.

กิเลสมาจากผัสสะ นี้เห็นได้ง่าย จะเกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง นี้จะเกิดขึ้น ก็หลังจากที่มีผัสสะโดยอายตนะใดอายตนะหนึ่ง ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาก่อนแล้ว ทั้งนี้ ความเคยชินของกิเลส เช่น อนุสัย มันก็ต้องมาจากผัสสะอยู่ดี เพราะมันมาจาก กิเลสที่เคยชิน. ในที่สุดความทุกข์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะชนิดไหนหมดมันต้องตั้งต้นที่ผัสสะ.

พูดมาตั้งยี่ดียวนี้ ก็เพื่อให้ทบทวนความจำในครั้งที่แล้วมาว่า **ทุกอย่างมัน ขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าผัสสะ** เพียงคำเดียว จนกระทั่งเกิดทุกข์ในที่สุด.

ทีนี้ในวันนี้จะพูดกันในข้อที่**ผัสสะ**นี้ทำให้เกิด**สิ่งที่เรียกว่าขันธ**ทั้งหลาย ขึ้นมาก่อนอย่างไร; แล้วพอไปยึดมั่นถือมั่นในขันธเหล่านั้นเข้า ขันธก็กลายเป็น ปัญญาพาทานขันธ, ก็เป็นตัวทุกข์ขึ้นมา. ทีนี้เราจะพูดให้ชัดในข้อที่ว่า **ผัสสะ** ให้เกิด **สิ่งที่เรียกว่าขันธ**นี้ขึ้นมาได้ในลักษณะอย่างไร; จึงต้องการเวลาที่มากพอสำหรับบรรยาย หลักเกณฑ์ข้อนี้โดยเฉพาะ.

ความหมายสำคัญของผัสสะ

ผัสสะนั้น คือการ**สัมผัส** หรือการกระทบกันของอายตนะ ถ้าเรียกเป็นบาลี ให้สั้น ๆ ให้เพราะ ๆ ก็เรียกว่า **อายตนะสัมผัส** เป็นคำที่ต้องจำไว้ว่า มันมีคำว่า **อายตนะสัมผัส** คือการสัมผัสด้วยอายตนะ เพราะอายตนะสัมผัสนี้ให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า**ขันธ**.

ความสำคัญของสิ่งที่เรียกว่า “ขันธ”

ขันธนี้ แปลว่า **กลุ่ม** หรือ **กอง** ของอะไรอันหนึ่งซึ่งทำหน้าที่รวมกัน, ร่วมกัน, เหมือนกัน; นี้เรียกว่า**ขันธ**. เกิดเป็นกลุ่มขึ้นมาจากหลาย ๆ สิ่ง เป็นกลุ่มหนึ่งก็เรียกว่า**ขันธ**เหมือนกัน; ใจความสำคัญต้องการจะให้มองให้เห็นว่า **สิ่งที่เรียกว่าขันธ**นี้

มันเป็นของลม ๆ แล้ง ๆ. เดี่ยวนี้เรามีความรู้สึกกันไปในการทำงานที่ว่า ขันธน์นี้เป็นขึ้น เป็นก้อน เป็นอัน, เป็นของที่เรียกว่า อย่างน้อยก็ไม่แพ้ก้อนหิน แต่ที่จริงมันเป็นของ ลม ๆ แล้ง ๆ ไม่มีส่วนที่จะเป็นตัวตนอะไรได้, เห็นได้ง่าย ๆ ตรงที่ **สิ่งที่เรียกว่า สัมผัส**นั้นแหละ ก็เป็นของลม ๆ แล้ง ๆ.

ยกตัวอย่างเหมือนว่า เราเอาหินมาตีเข้าที่เหล็ก หรือเอาเหล็กมาตีเข้าที่หิน จะเกิดประกายไฟออกมา; ประกายไฟนั้นจะเป็นตัวตนอันแท้จริงได้อย่างไร เพราะว่า มันเพิ่งเกิดออกมาจากการเอาเหล็กฟาดเข้าที่หิน. แล้วกิริยาอาการที่เอาเหล็กฟาดเข้ากับที่หินนี้ ไม่ใช่เป็นของจริงจังอะไร, เป็นของชั่วขณะแวบเดียว ซึ่งก็เป็นของลม ๆ แล้ง ๆ อยู่แล้ว.

ดังนั้น สิ่งที่เรียกว่าสัมผัสนั้น มันก็เป็นของลม ๆ แล้ง ๆ ที่เอาเป็นตัว เป็นตนอะไรไม่ได้ เพราะว่า**เป็นเพียงกิริยาอาการ** ที่กระทบกันเข้าในระหว่างของ สองสิ่ง; เมื่อตัวของสิ่งนั้นก็ลม ๆ แล้ง ๆ ทั้งสองสิ่ง และกิริยาอาการที่กระทบกัน ก็ลม ๆ แล้ง ๆ อีก แล้วสิ่งใดที่เกิดมาจากการกระทบกันนั้นมันจะไม่ยิ่งเป็นของลม ๆ แล้ง ๆ ไปได้อย่างไร. ถ้าเข้าใจข้อนี้ก็จะได้เข้าใจได้ทันทีว่า อายตนะสัมผัส คือการ สัมผัสทางอายตนะ นั่นก็เป็นของ ลม ๆ แล้ง ๆ ชั่วขณะแวบเดียว แต่แล้วมันให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าขันธขึ้นมา : รูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ อะไรก็ตาม.

ดังนั้น สิ่งที่เรียกว่าขันธนั้น จะต้องเป็นของลม ๆ แล้ง ๆ ยิ่งไปกว่าอายตนะสัมผัส, หรือยิ่งไปกว่าอายตนะ, หรือยิ่งไปกว่าสัมผัส. ขันธน์ยังเป็นของที่เรียกว่า ลม ๆ แล้ง ๆ ยิ่งขึ้นไปทุกที; แต่ในความรู้สึก ในจิตของคน ไม่เป็นอย่างนั้น; จะรู้สึกว่า เป็นตัว เป็นตน เป็นก้อน เป็นอะไร, เป็นตัวกู - ของกู ขึ้นมาในที่สุด. นี่มันทวนกลับกันเสียอย่างนี้ แทนที่จะเห็นเป็นของลม ๆ แล้ง ๆ ยิ่งขึ้นไป - ยิ่งขึ้นไป กลับเห็นเป็นของที่เป็นตัวเป็นตน เป็นขึ้นเป็นก้อนมากขึ้น ๆ. นี่คือตัวปัญหาในทาง วิชาความรู้ ที่เราจะต้องศึกษาให้เห็นชัด.

ทุกอย่างมาจากอายตนะสัมผัส ในกรณีนี้ เราจะระบุไปยังสิ่งที่เรียกว่าผัสสะ. เพราะเหตุไร จึงระบุไปยังสิ่งที่เรียกว่าผัสสะ? เพราะสิ่งที่เรียกว่าผัสสะนั้นแหละมันเป็นสิ่งที่หลอกเรามากที่สุด ทำปัญหาให้เกิดแก่เรามากที่สุด กระทั่งเป็นตัวทุกข์ขึ้นมา; เพราะว่า เราไปยึดเอาผัสสะนั้นโดยความเป็นตัวเป็นตน.

คำว่า “เรา” ในที่นี้คืออะไร? “เรา” ในที่นี้ ก็คือจิตที่แสนจะโง่งมโง้งจนพูดไม่ถูกแล้ว; จิตที่มันประกอบอยู่ด้วยความโง่งมโง้งนั้นแหละ คือตัวเรา. เพราะฉะนั้นเราก็โง่งม, จิตที่ประกอบอยู่ด้วยความโง่งมโง้งก็ได้, ที่ไปเข้าใจไปสำคัญไปมั่นหมายเอาผัสสะนั้นว่าเป็นตัวเป็นตน ก็เกิดความทุกข์; เพราะว่าต้องหอบหิ้วตัวตน นี่ก็เป็นทุกข์อยู่แล้ว, ที่นี้ พอสิ่งที่หอบหิ้วไว้นั้นเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นไป ก็ยังมีความทุกข์มากขึ้นอีก; หรือแม้มันยังไม่ทันจะเปลี่ยน พอคิดว่ามันจะเปลี่ยน ก็เป็นทุกข์ล่วงหน้า. นี่จะไม่ให้เรียกว่าเป็นอวิชชา หรือเป็นความโง่งม แล้วจะให้เรียกว่าอะไร.

ขอให้ดูกันให้ดีสังนิตหนึ่งว่า ผัสสะนั้นนะ มันให้เกิดผัสสะขึ้นมาอย่างไร? นี่ก็เคยพูดแล้ว ไม่ใช่ไม่เคยพูด แต่ก็ต้องพูดอีก เพราะว่าท่านก็ลืม หรือว่าไม่เข้าใจเต็มที่; ถ้าไม่เข้าใจชัดเจนอยู่เต็มที่ มันก็ฟังเรื่องต่อไปไม่ถูก.

เพื่อความเข้าใจ จึงขอทบทวนความจำ ขอให้ไล่ไปตามความรู้ที่มีอยู่แล้วก็ได้ : ผู้เคยฟังมาหลายหนแล้วก็พอจะฟังถูกว่า ผัสสะ คือการกระทบของอายตนะนี้ ย่อมจะเกิดเวทนา ขึ้นมา เป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นอทุกขมสุขก็ได้; พอเกิดเวทนาแล้วก็ย่อมจะสำคัญมั่นหมายในเวทนานั้น เป็นสัญญา ว่าสุขสัญญา ว่าทุกข์สัญญา อตตสัญญา นิจจสัญญา กระทั่ง มมสัญญา - สัญญาว่าของเราขึ้นมา เพราะเวทนานั้นมันจับใจ จับใจนี้จับด้วยอวิชชา คือความโง่งม; แล้วก็ปรุงความคิดที่จะมั่นหมายสิ่งนั้นแหละว่า มีความหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นมีความหมายว่า ของฉัน หรือว่าเขาเป็นตัวฉันไปเสียเลยก็มี แล้วแต่กรณีว่ามันจะเกิดขึ้น.

นี่แหละ คือผัสสะให้เกิดเวทนา, เวทนาให้เกิดสัญญา, พอมันหมาย เป็นสัญญาอย่างนี้แล้ว ก็มีสังขารคือความคิด อย่างนั้นอย่างนี้. ตอนที่เราเรียกว่าสังขาร คือความคิดนี้ เราจะแยกออกไปได้หลายตอน คือเป็นสัญญาเจตนา มุ่งมันขึ้นมาก่อน แล้วก็เป็นตัวหาคือความอยาก เป็นวิตก ครุ่นคิด วิचार วิจาร์ณา ทั้งหมดนี้ก็เรียกได้ว่าเป็นสังขารคำเดียวคือ สังขารขันธ.

ขอให้ย้อนไปคิด สังเกต เห็นให้ชัดว่า พอผัสสะให้เกิดเวทนาแล้ว เวทนา ก็เป็นขันธอันหนึ่ง, เวทนาให้เกิดสัญญา-มันหมาย สัญญานี้ก็ขันธอันหนึ่ง, สัญญาให้เกิดสังขาร นี่ก็เป็นสังขารขันธ เป็นขันธอันหนึ่ง; สิ่งที่เราเรียกว่าสังขารหรือสังขารขันธนี้ มีมากอย่างมากมาย แล้วก็ยังหลายชั้นหลายซ้อน จะแจกออกไปเป็นสัญญาเจตนา ตัณหา วิตก วิचार อะไรก็ได้. แต่แล้วสังขารนั้นก็กลับเป็นอารมณ์ คือเป็นธัมมารมณ์ ซึ่งเป็นอารมณ์ของมโนวิญญาณอีกทีหนึ่ง; นี่ก็เกิดมีวิญญาณได้อีก แม้ว่าวิญญาณจะมีข้างต้นให้เกิดผัสสะแล้ว ในสุดท้ายก็มีสังขารเป็นอารมณ์ของมโนวิญญาณ, นี่ก็คล้าย ๆ กับว่ามันจบลงที่มโนวิญญาณ สำหรับกรณีหนึ่ง คือมันเป็น การรู้สึกสรุปในตอนท้ายว่า นี่อะไร, นี้อย่างไร, นี่เท่าไร; เพราะมโนมันมันไปสัมผัสในสังขารขันธอันสุดท้ายนั้น. นี่คำว่า “วิญญาณขันธ” นี้ มีอยู่ทั้งข้างหน้า มีอยู่ทั้งข้างหลัง มันเกิดสลับอยู่ตลอดไป.

บัดนี้ เราก็ได้เป็น ๕ ขันธ คือรูปขันธ ได้แก่ อายตนะทั้งหลายทั้งภายใน และภายนอก แล้วก็ได้เวทนาขันธ ได้สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ พัวพันกัน ยุ่งกันไปหมด.

ลักษณะอาการที่เกิดเป็นขันธ ๕

ถ้าตามหลักที่เขาเรียงไว้ เป็นตัวหนังสือ เรียกว่าขันธ ๕; นี้คอยฟัง ให้ดี เรียกไว้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จนทุกคนก็ท่องได้ขึ้นใจอยู่แล้ว

หมายเลข ๑. คือรูปขันธ์ นี้ก็หมายความว่า **อายตนะ** ทั้งสองฝ่าย; **ฝ่ายใน** คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย, **ฝ่ายนอก** คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ; ทั้งสองสายนี้ เรียกว่ารูป ทำหน้าที่กันได้เมื่อไรก็เรียกว่า **รูปขันธ์** เกิดขึ้นแล้ว.

หมายเลข ๒. อายตนะสองฝ่ายนี้พบกัน เรียกว่า **ผัสสะ** นี้ ทำให้เกิดจักขุ-
วิญญาณขึ้นมา; นี้ วิญญาณขันธ์ส่วนนี้ก็เกิดทีหนึ่งก่อน แล้วก็เกิดผัสสะเต็มที่ **ผัสสะ**
ก็ให้เกิด**เวทนา** คือรู้สึกเป็นสุข ทุกข์ อทุกขมสุข. **นี่ก็คือเวทนาขันธ์** หมายเลขสอง.

หมายเลข ๓. สัญญา สำคัญมันหมาย อย่างนั้นอย่างนี้ **ลงไปบน**
เวทนานั้นอีกทีหนึ่ง ก็เรียกว่าเวทนาขันธ์ให้เกิดสัญญาขันธ์.

หมายเลข ๔. ก็คือ **สังขารขันธ์** เป็นความคิดนึกไปตามอำนาจของ
สัญญาขันธ์ มันหมายความว่าอย่างไรก็จะคิดนึกไปให้มันเข้ารูปเข้ารอยกันกับสัญญานั้น ๆ;
นี่เรียกว่าจะเป็นจิตจริงจางขึ้นมาทีตอนนี่. นี่ก็เรียกว่าสังขารขันธ์เกิดขึ้นเป็นความคิด
สมบูรณ์แบบเต็มที่ เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอพยยากฤต หรือจะเรียกว่าเป็นกรรม
สำหรับจะเกิดผลกรรมแล้ว.

หมายเลข ๕. **สังขารขันธ์**นี้จะอยู่ในรูปของสัญญา หรือค้นหา หรือ
วิตก หรือวิจารณ์ ก็อาจจะเป็นอารมณ์ของความรู้ทางมโนอีกทีหนึ่ง; แปลว่ามโนนี้
สัมผัสความรู้สึกที่เป็นสังขารขันธ์นั้นอีกทีหนึ่ง; ก็ถึง**หมายเลข ๕ คือวิญญาณขันธ์**
ที่สมบูรณ์ เป็นมโนวิญญาณที่เป็นไปโดยมากก็คือวิญญาณทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น
ทางกาย นี่มีอยู่ด้านนอกเป็นส่วนมาก พอถึงมโนวิญญาณที่ ๖ นี่ก็เป็นด้านข้างใน
เป็นส่วนลึก.

การที่เรียกลำดับขันธ์ทั้ง ๕ ไว้ในลักษณะที่เราท่องกันอยู่นี้ก็นับว่าถูกต้อง
แล้ว คือรูปขันธ์มาก่อน เป็นที่ตั้งแห่งผัสสะ ให้เกิดเวทนาขันธ์ เกิดสัญญาขันธ์ เกิด
สังขารขันธ์ เกิดวิญญาณขันธ์ อันดับสุดท้ายก็นับว่าถูกต้องแล้ว.

ที่พูดว่า “**ถูกต้องแล้ว**” นี้ ไม่ใช่ที่เราจะลบหลู่พระพุทธเจ้า ว่าพระพุทธเจ้า ท่านได้ตรัสไว้; แล้วเราทำมาเป็นผู้เก่งกว่าพระพุทธเจ้า ว่าถูกต้องแล้วอีกทีหนึ่ง อย่างนี้ก็หาไม่ได้.

ข้อนี้ เป็นเพราะว่า **เรื่องขันธทั้ง ๕ นี้ เขาพูดกันอยู่แล้ว ก่อนพระพุทธเจ้า**. ถ้าไม่เข้าใจ เดียวก็จะพูดกันเฉพาะข้อนี้ ว่าขันธทั้ง ๕ นี้ เขารู้จัก หรือเขาพูดถึงกันมาแล้วก่อนพระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าไม่ต้องมาทรงอธิบายว่า อะไร เป็นอย่างไร; มาถึงก็ตรัสบอกแก่เบญจวัคคีย์เลยว่ารูปเป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา, ไม่ต้องบอกว่ารูปคืออะไร เวทนาคืออะไร บอกแต่ว่าเป็นอนัตตา ไปได้เลย เพราะว่าพวกเบญจวัคคีย์เขารู้กันอยู่แล้ว ว่าขันธทั้ง ๕ นั้นคืออะไร.

เหตุไรจึงลำดับขันธ ๕ ไว้ ดังที่กล่าวมาแล้ว

บัดนี้ เราจะมองกันในแง่ที่ว่า ทำไมคนครั้งก่อนพระพุทธเจ้าด้วยซ้ำไปนั้น จึงได้เรียกลำดับขันธ ๕ ขันธไว้^๑ ในลักษณะอย่างนี้ ว่า รูป แล้วก็เวทนา แล้วก็สัญญา แล้วก็สังขาร แล้วก็วิญญาน.

เมื่ออาตมาเรียกนักธรรมกึ่งง; ถ้ามครูก็ตอบไม่ได้ คู้^๒ ึ่ ๆ. ทำไมถึงเรียง อย่างนี้? **ทำไมจึงเอาก่อนมาไว้หลัง เอาหลังมาไว้ก่อน?** ครูก็ไม่บอก. พออาตมาเป็นครูเข้าเอง มันก็คู้^๓ ึ่ ๆ ไม่บอก หรือบอกไม่ได้อีก, จนกระทั่งมาศึกษาต่อมาในโอกาสหลัง ๆ นี้ จึงมองเห็นคำอธิบายเหล่านี้อย่างชัดแจ้งว่า ทำไมจึงต้องเรียงลักษณะของขันธทั้ง ๕ ในลักษณะอย่างนี้.

ที่นี้ ก็ขอให้กลับไปหาตัวเรื่อง หรือประเด็นที่ว่าเรื่องขันธนี้ เท่าที่เรา^๔ ู้กัน อยู่เวลานั้นนับว่าถูกต้องหรือยัง? ที่นั่งอยู่ที่นี่ ถ้าถามว่าขันธ ๕ คืออะไร? ก็ตอบได้

ก็ท่องเที่ยวได้. แล้วคุณเป็นอะไร? เพราะว่าไม่มีอะไรนอกจากขันธ ๕; นี่ก็ตอบได้ แต่จะตอบไปด้วยความจำ หรือความเข้าใจ ความมั่นหมาย ความสำคัญผิดวิปลาส. บางคนจนถึงกับตอบว่า ผมมีขันธ ๕ ของผมอยู่ตลอดเวลา, เดียวนี้ทุกคนลองคิดดูว่า จะจริงไหม ถ้าใครสักคนหนึ่งมาพูดว่า ข้าพเจ้ามีขันธ ๕ อยู่ตลอดเวลา? ถ้าเรารู้จริง เราก็เห็นได้ว่า เขาพูดละเมอไป; มีขันธ ๕ ตลอดเวลา จะมีอย่างไรได้; เพราะว่า ถ้าเขามีเวทนา มันก็ยังมีสติปัญญา, พอเขามีสติปัญญาเกิดขึ้น เวทนามันก็ดับไปเสียแล้ว, พอว่ามีสังขารขึ้นมา สติปัญญามันก็ดับไปแล้ว, จนกว่ามันจะมาเป็นวิญญูณอันสุดท้าย แต่ละขันธมันมีพร้อมกันไม่ได้ สิ่งที่เราเรียกว่าขันธ ๕ นี้.

นี่ ก็แปลว่าเท่าที่เรารู้กันอยู่ สอนกันอยู่ ในวัดนี้มันยังไม่ถูก; เพราะว่า ทำให้คนเข้าใจไปว่า “ข้าพเจ้ามีขันธทั้ง ๕ อยู่ตลอดเวลา” ซึ่งอาตมาเอง เมื่อเป็นผู้สอน นักรธรรมอยู่ก็ไม่รู้, แล้วก็ไม่ว่าขันธ ๕ นี้มันเพียงเกิดอย่าง ลม ๆ แล้ง ๆ สลับกันไป ตลอดเวลา คิดว่ามันมีอยู่ตลอดเวลาเป็นขันธ ๕ เช่นเดียวกับธาตุ; เราเข้าใจผิดกัน อย่างนี้ แม้ว่าเขาจะแจกขันธ ๕ ไว้เป็นอย่างนั้น ๆ คือ รูปแจกเป็นมหาภูตรูป อุกาหารรูป เวทนาแจกเป็น ๓๖ แจกกันเหมือนอย่างกับแจกเม็ดมะขามที่มันกองอยู่แล้วอย่างนี้ ก็ไม่ ทำให้รู้ได้ ว่าขันธแต่ละขันธนี้มันเพียงจะเกิดขึ้นอย่างทยอยกันไป ปรงแต่งกันไป ไม่มีทางที่จะเกิดขึ้นพร้อมกันได้; เพราะว่าการที่จะเกิดขันธแต่ละขันธหนึ่ง ๆ นั้น ต้องมีกรรมเฉพาะและต้องมาตามลำดับ.

นี่ เราจะต้องถือว่า สิ่งที่เราเรียกว่าขันธนี้ จะเรียกว่ามีขันธอะไรขึ้นมาได้ก็ เพราะขันธนั้น ๆ กำลังทำหน้าที่อย่างนั้นอยู่; เช่นว่า รูปธรรมนี้ ถ้าไม่ทำหน้าที่ ของรูปขันธมันก็ยังไม่เป็นรูปขันธขึ้นมา, เวทนาธาตุก็เหมือนกัน ถ้าไม่ทำหน้าที่ของ เวทนา ก็ยังไม่เป็นเวทนาขันธขึ้นมา, เมื่อสติปัญญาธาตุยังไม่ทำหน้าที่ของมัน มันก็ยังไม่ เป็นสติปัญญาธาตุ ไม่เป็นสติปัญญาขันธขึ้นมา, สังขารขันธ วิญญูณขันธก็เหมือนกัน เช่น วิญญูณธาตุมีอยู่แล้ว แต่ถ้าไม่ทำหน้าที่ของมันก็ยังไม่เป็นวิญญูณขันธเลย.

ขันธ ๕ มิได้มีอยู่ตลอดเวลา เพิ่งเกิดเมื่อมีผัสสะ

เราจึงสรุปใจความได้สั้นที่สุดและถูกที่สุดว่า ขันธนั้นจะเป็นขันธขึ้นมาได้ก็ต่อเมื่อมันทำหน้าที่ของขันธนั้น ๆ. เราจะกันลืมข้อนี้ได้โดยเราจะพูดว่า แมวมันเป็นแมวต่อเมื่อมันทำหน้าที่ของแมว; แต่คนโง่ ๆ จะพูดว่าแมวเป็นแมวอยู่ตลอดเวลา. ถามว่าใครกำลังโง่อย่างนี้? คงจะยกมือกันสลอนไปที่เดียวว่า แมวมันเป็นแมวกันอยู่ตลอดเวลา. ที่จริงแมวมันจะเป็นแมวก็ต่อเมื่อมันทำหน้าที่ของแมว ซึ่งมันทำอะไรบ้าง, ก็เช่นว่าจับหนูโดยเฉพาะ; นอกจากนั้น มันทำอะไรก็ไม่รู้ มันเป็นเพียงธาตุธรรมดาประกอบกันอยู่ ยังไม่เป็นแมวตามความหมายของคำว่า “แมว”.

คำว่า รูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ, ๕ ขันธนี้ก็เหมือนกัน **จะได้ข้ออย่างนั้น ต่อเมื่อมันทำหน้าที่ของขันธนั้น ๆ** มิฉะนั้นจะลดลงไปเป็นเพียงอายตนะบ้าง เป็นเพียงธาตุ, ธาตุตามธรรมชาติ ธาตุใดธาตุหนึ่งบ้าง. ทีนี้เมื่อขันธมันทำหน้าที่ตามหน้าที่ของขันธนั้น ๆ แล้ว ไม่ใช่มันจะคงอยู่อย่างนั้น; พอเสร็จหน้าที่แล้วก็ดับไป ให้โอกาสแก่ขันธอื่นเกิดขึ้น; มันจึงไม่มีทางที่ใครจะมาพูดว่าเรามีขันธทั้ง ๕ อยู่ตลอดเวลาได้.

เพียงแต่ขันธทำหน้าที่แล้วดับไปแต่ละขันธ ๆ นี้ก็ยังไม่สำคัญเท่ากับข้อที่จะขอรับรองให้มองให้ว่ามันเป็นของลม ๆ แล้ง ๆ : มันเป็นเวทนาขันธวาบเดียวแล้วก็ดับไป, เป็นสัญญาขันธวาบเดียวแล้วก็ดับไป. เป็นสังขารขันธวาบเดียวแล้วก็ดับไป, มันเหมือนกับว่าตีเหล็กไฟด้วยหินกับเหล็กวาบ ๆ อยู่อย่างนี้ มันไม่เป็นจริงเป็นจังที่ตรงไหนได้ มันเป็นของลม ๆ แล้ง ๆ. แต่แล้วมันน่าตกใจ น่าอัศจรรย์ที่ว่า มันไม่แสดงให้เห็นว่าเป็นของลม ๆ แล้ง ๆ **เราไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นของลม ๆ แล้ง ๆ** เราเลยรู้สึกเป็นดุ้นเป็นก้อนเป็นตัวเป็นตน รู้สึกเป็นอย่างนั้นเสียเรื่อย แล้วเป็น “ฉัน” อยู่เรื่อย; เมื่อ

ไปกำหนดเข้าที่ขันธไหน เอาจันธนั้นเป็นต้นขณะหนึ่งชั่วคราว คืออย่างน้อยก็เป็นของตน.

ที่นี้ ปัญหามันก็มีอยู่ว่า เราเข้าใจขันธ เข้าใจเรื่องราว หรือข้อเท็จจริงทั้งหลายของสิ่งที่เรียกว่าขันธนี้ถูกต้องหรือไม่.

ถ้าเข้าใจผิด มันก็เป็นทุกข์, ถ้าเข้าใจถูกมันก็ไม่เป็นทุกข์. ฉะนั้นเราจะสุขหรือทุกข์ จะเป็นทุกข์หรือจะไม่เป็นทุกข์ มันก็เพราะว่าเรามองขันธนี้ถูกต้องตามที่ เป็นจริงหรือไม่; พอเราไปมองขันธ เข้าใจขันธผิดจากที่เป็นจริง ก็ไปยึดมั่นถือมั่น เกิดเป็นทุกข์, พอมองถูก ก็ไม่ยึดมั่นถือมั่น เพราะรู้ตามที่เป็นจริง ไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็ไม่เป็นทุกข์.

ที่นี้ เรายังมีตา หู จมูก ลิ้น กาย, แล้วก็มีรูป เสียง กลิ่น รส มากกระทบ ตา หู จมูกลิ้น กาย อยู่เรื่อย; คือสิ่งที่จะให้เกิดขันธนั้นมันมีอยู่เรื่อย มีอยู่เรื่อยไป วันหนึ่งมีโอกาสไม่รู้จักก็ลึบครั้ง ก็ร้อยครั้ง ที่จะเป็นขันธหนึ่ง ๆ ขึ้นมา; **ถ้าไปยึดมั่น เข้าก็เป็นทุกข์ ไม่ยึดมั่นเข้าก็ไม่ทุกข์. ที่จะห้ามไม่ให้มันเป็นขันธนั้นไม่ได้** เพราะว่ามันยังดีอยู่ มันยังไม่บอด ตาก็เห็นรูป รูปก็ยังดีอยู่ในโลก แล้วก็ต้องเกิดจักขุวิญญาณ; เมื่อตากระทบรูป อะไรอย่างนี้มันก็เกิดขันธเรื่อย มันเหลืออยู่แต่ว่าจะยึดมั่นหรือไม่ยึดมั่น เพราะความสำคัญผิดหรือความสำคัญถูก หรือเพราะความรู้อยู่ถูกต้อง; ถ้าสำคัญละก็ผิด ถ้ารู้ละก็ถูก.

นี่แหละ ขอให้พิจารณาดูกันในส่วนนี้ อย่าได้คิดว่ากระทบกระเทียบหรืออะไร; มาพิจารณากันว่า **ความรู้เรื่องขันธ ๕ ของพวกเราในเวลานี้เป็นอย่างไร** เอาจานนี้ เดียวนี้ ที่นี้ เป็นหลักก็ได้ ว่าความรู้เรื่องขันธ ๕ ของเรา มันเป็นอย่างไร;

อายตนะสัมผัสให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าขันธ

๓๑๑

ผิดหรือถูก. ถ้าถูกก็ถูกเท่าไร? เราถูกสอนว่าขันธ ๕ มีอยู่ตลอดเวลา เพราะว่าเราประกอบอยู่ด้วยขันธ ๕ เราเลยเข้าใจเสียเองว่าประกอบอยู่ด้วยขันธ ๕ ตลอดเวลา แล้วเราก็อสอนเพื่อน หรือสอนลูกศิษย์ของเราว่าอย่างนั้นอีก เรารู้จักอย่างนี้ สอนเขาก็อย่างนี้ ก็เลยทำตาม ๆ กันไปหมดว่าเรามีขันธ ๕ อยู่ตลอดเวลา,

บางขณะขันธ ๕ ยังมีได้เกิดขึ้น

ในบางกรณี ถ้าขันธไม่ได้ทำหน้าที่เลย ก็เรียกว่าเราไม่มีขันธเสียดีกว่า; เช่นว่าเรากำลังสลบอย่างนี้ ปรากฏจากความรู้สึกทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เลย. เมื่อคนกำลังสลบ ร่างกายมันก็ทำหน้าที่ของร่างกายไม่ได้ คือไม่เป็นรูปขันธ ไม่เป็นอายตนะในหรือว่านอกขึ้นมาได้อย่างนี้. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ปรากฏเลยอย่างนี้ มันก็เหลือแต่ธาตุล้วน ๆ เป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม หรือธาตุอากาศ ธาตุวิญญาณล้วน ๆ ยังไม่เป็นขันธขึ้นมาได้. อย่าเข้าใจว่าเมื่อกำลังสลบอยู่นั้น เราก้ยังมีขันธ ๕ อยู่นั่นเอง อย่างนี้; เมื่อยังไม่สลบ เป็น ๆ อยู่ เราจะยังมีขันธ ๕ พร้อมกันในคราวเดียวกันทั้ง ๕ ไม่ได้; แล้วนับประสาอะไรกับเวลาที่เรากำลังสลบ ซึ่งมันจะไม่มีแม้แต่สักขันธเดียว.

หรือว่าในกรณีที่เรานอนหลับอย่างนี้ ถ้าเราหลับสนิท ไม่ทำหน้าที่ของขันธอะไรได้; เว้นไว้แต่ว่ามันจะฝัน เมื่อฝันก็เป็นครั้งสำนึกครั้งขันธ ซึ่งก็ยังไม่ใช่ขันธไม่ควรจะเรียกว่าขันธ. ในเวลาอย่างนี้ ก็ไม่กล่าวได้ว่า มีวิชา หรือว่ามีวิชา; แม้มันจะเป็นขันธขึ้นมา มันก็เป็นบัญญัติพาหนขันธไม่ได้ แต่แล้วมันก็ไม่เป็นขันธอะไรเลย.

นี่ขอให้นึกถึงว่าเมื่อเราหลับหรือเราสลบ หรือหยุดอยู่ในฌานชนิดที่เป็นสมาบัติ ไม่คิดไม่นึก ไม่รู้สึกอย่างนี้ มันก็ไม่มีขันธอะไรเลยได้; การปรุ้งหยุดไป

เหลืออยู่เป็นธาตุ เป็นเชื้อ สักว่าธาตุเหมือนอยู่ สำหรับจะปรุงเป็นชั้นขึ้นมาจากสมาบัติแล้วอย่างนี้.

นี่ ขอให้ยุติกันได้สักทีหรือยังว่า เรามีได้มีชั้น ๕ อยู่ตลอดเวลา; เรารู้สึกเต็มทีอย่างนี้ **เราก็มีอยู่ได้แต่เพียงชั้นใดชั้นหนึ่ง**. ถ้าเราหมดความรู้สึกด้วยประการทั้งปวง เราก็มิได้มีชั้นใดเลยที่เหลืออยู่ในความหมายของคำว่าชั้น หรืออายตนะก็ตาม; แต่อาจจะเหลืออยู่ในความหมายของคำว่า ธาตุ : ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ก็ยังอยู่ที่ร่างกายนี้, และวิญญาณธาตุ คือจิตที่ไม่ได้ทำหน้าที่อะไร ก็ยังเหลืออยู่ในกลุ่มนี้, อากาศธาตุก็เหลืออยู่ในกลุ่มนี้.

การที่จะพูดว่า เราประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ ตลอดเวลานั้นแหละถูก ถ้าเราพูดว่าเราประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ ตลอดเวลานี้ก็ถูก; แต่ถ้าจะพูดว่า**เราประกอบด้วยชั้น ๕ ตลอดเวลานี้มันไม่มีเหตุมีผล** มันไม่มีทางที่จะเป็นไปได้. มันอาจจะประกอบอยู่ด้วยชั้นใดชั้นหนึ่ง เป็นอย่างมาก,หรือบางที ก็ไม่มีชั้นเลย ถ้าไม่มีความรู้สึกสัมผัสทางอายตนะ. ทีนี้ **“เราคือชั้น ๕, เราอยู่กับชั้น ๕, ข้าพเจ้ามีชั้น ๕ อยู่ตลอดเวลา”** เป็นความงืงเท่าไร เป็นความบ้าเท่าไร เป็นความหลงเท่าไร; คิดดู **พระพุทธเจ้าท่านก็พยายามในข้อนี้** พยายามสุดความสามารถของท่านที่จะให้พวกเราสาวกทั้งหลายนี้รู้ว่า **ไม่มีชั้น ๕ ที่เป็นตัวตนที่ไหน**.

คนทั้งหลายมักไม่สนใจจะศึกษาความจริงเรื่องชั้น

ฝ่ายของเราก็**ไม่สนใจที่จะรู้ข้อเท็จจริงข้อนี้** คือเรื่องธาตุ เรื่องอายตนะ เรื่อง**ชั้น**นี้ไม่สนใจจะรู้ให้มันจริง ๆ จัง ๆ. พออาตมามาพูดซ้ำ ๆ ซ้ำ ๆ กันหลายหนเข้าก็บ่นว่าเบื่อแล้ว; **ไม่รู้ว่าจะพูดไปทำไม**. เมื่อยังไม่รู้ก็ยังคงพูด เพราะว่าคุณทั้งหลายไม่สนใจที่จะรู้เรื่องนี้ให้มันจริง ๆ จัง ๆ. ดูแต่พระเณรในวัดนี้นะมากันก็องค์

ที่มาฟังเรื่องนี้; ต่างก็ไม่สนใจกันเหมือนกัน ก็เลยไม่ต้องรู้ว่า ขันธนี่มันคืออะไร, อย่างไรกันแน่ แม้แต่พวกที่เป็นพระเป็นเณร. ทีนี้ชาวบ้านก็มาถามกันก็คน ชาวบ้านบางคนก็รู้แต่ชื่อ ท่องได้เพราะทำวัตรเช้าได้ เขาก็ท่องเรื่องขันธทั้ง ๕ ได้ แต่ก็ไม่รู้ว่ามันคืออะไร, อยู่ที่ไหน, เมื่อไร, ข้อเท็จจริงมันเป็นอย่างไร.

ขณะนี้ ก็จะพอรู้ว่า ถ้าเรียกว่าธาตุ มันก็อย่างหนึ่ง; เราก็พอจะดูธาตุทั้ง ๖ ได้. แต่พอเรียกสูงขึ้นมา เป็นอายตนะ : **ธาตุทำหน้าที่เป็นอายตนะ** เป็นรูปธาตุ ทำหน้าที่เป็นอายตนะภายในภายนอก ก็เริ่มจะไม่เข้าใจ. พอเป็นอายตนะแล้วมัน**ไม่อาจจะทำที่เดียวทั้งหมดได้**; คือใคร ๆ ก็ไม่ทำหน้าที่รู้อะไรพร้อมกันทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทั้ง ๕ หรือทั้ง ๖ อย่างได้; มันต้องทีละอย่าง.

แต่ถ้าว่าเรามีอายตนะ คือ**พร้อมที่จะรู้อารมณ์ทั้ง ๖ นี้ เรามีได้** : มีอายตนะที่ยังไม่ได้ทำงาน คือธาตุ จักขุธาตุ โสตธาตุ ฆานธาตุ ชิวหาธาตุ กายธาตุ, พูดเป็นไทย ๆ ว่า ธาตุทางตา ธาตุทางหู ธาตุทางจมูก ธาตุทางลิ้น ธาตุทางกาย ที่จะทำหน้าที่อย่างนั้น เรามีอยู่ตลอดเวลาได้. และประสาทอันนั้นก็พร้อมอยู่ตลอดเวลาได้, แล้วแต่ว่าเราจะใช้ในทางไหน ในอายตนะอันไหน.

เรามี**สัมผัสที่เดียวพร้อมกันทั้ง ๖ อย่างไม่ได้** เราต้องมีทีละสัมผัส ทางตาบ้าง ทางหูบ้าง แล้วแต่โอกาส; แต่ว่าอายตนะนั้น ในฐานะที่เป็นอายตนะรองรับอารมณ์นั้น อาจจะมีอยู่ได้ พร้อมอยู่ได้ เพราะว่าเป็นเพียงว่าธาตุเท่านั้นเอง : จักขุธาตุ โสตธาตุ ฆานธาตุ ชิวหาธาตุ กายธาตุ มโนธาตุ รูปธาตุ สัทธาธาตุ คันธธาตุ รสธาตุ โณภูริัพพธาตุ มโนธาตุ รัสมธาตุ; ธาตุเหล่านี้พร้อมอยู่ได้ตลอดเวลาที่จะเป็นจักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท มโนปสาท.

ศึกษาให้รู้ความต่างของธาตุ อายตนะ ชั้น

เท่าที่พูดมานี้ ก็ยากให้เห็นชัดเจนแยกกันได้ว่า เมื่อเป็นธาตุ, เป็นธาตุ อยู่ณะคืออย่างไร, เมื่อเป็นอายตนะขึ้นมามันเป็นอย่างไร, แล้วพอเป็นชั้นขึ้นมาแล้ว มันเป็นอย่างไร.

ที่เป็นชั้นแล้ว ยังมีอีกชั้นหนึ่งคือว่า จะเป็นอุปาทานชั้นขึ้นมาได้อย่างไร; ถ้าไม่ถูกยึดถือมันก็เป็นชั้นแล้วเฉย ๆ พอถูกยึดถือมันก็เป็นอุปาทานชั้น. โดยทั่วไปเรา พูดถึงชั้น ๕ แล้วเราเหมา ๆ ไปหมดทั้งชั้น ๕ และอุปาทานชั้น คือชั้น ๕ ที่ถูก ยึดถือก็ตาม ไม่ถูกยึดถือก็ตาม เราเรียกว่าชั้น ๕ ไปเสียหมด; อย่างนี้แสดงว่า ไม่เอาใจใส่และไม่รู้จริง.

ชั้น ๕ เฉย ๆ หมายถึงชั้น ๕ ที่เกิดขึ้นตามปกติธรรมดา ไม่มี

อ วิ ช ช า
หรือวิชาไปเกี่ยวข้อง อย่างนี้เรียกว่าชั้น ๕ ได้; แต่ถ้ามันเกิดขึ้นพร้อมกับอวิชา ที่ทำไปเกิดกิเลสได้เพราะการได้สัมผัสกับสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้มันจะมาอยู่ในรูปของ อุปาทานชั้น ถ้าเรียกกันทั้ง ๕ พร้อมกันก็เรียกว่า ปัญญาพานชั้น; ปัญญาชั้น ชั้นล้วน ๆ ชั้นไม่มีอะไรเจือ, ปัญญาพานชั้นหมายความว่า ชั้นทั้ง ๕ นั้นแหละ มีอุปาทานเข้าไปเจืออยู่ ซึ่งหมายความว่ายอมจะมีอวิชาด้วย; และชั้นที่กำลังเป็น ชั้นทั้ง ๕ ชนิดนั้น ก็เรียกว่าชั้น ๕. แต่ถ้ามีมาพร้อมกับที่เรก เพราะอวิชา เข้าไปเกี่ยวข้อง ในเมื่อมีการสัมผัสอารมณ์แล้วละก็ มันก็จะมาอยู่ในรูปที่เรียกว่า ปัญญาพานชั้น.

ที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **ปัญญาพานชั้นนั้น เป็น ตัวทุกข;** ไม่ได้ตรัสว่า ชั้น ๕ ล้วน ๆ เป็นตัวทุกข. แต่ในบางกรณี ในคัมภีร์ ใช้คำว่า ชั้น ๕ หรือปัญญาชั้น แต่มีความหมายเป็นปัญญาพานชั้นอย่างนี้ก็มี;

พระพุทธเจ้าอาจจะตรัสไม่ผิด. แต่คนที่มาเขียนเป็นตัวหนังสือ มาคัดลอกเป็นตัวหนังสืออาจจะทำผิด เพราะมันมากนัก, แล้วเวลาก็กว้างมาตั้งสองพันกว่าปีมาแล้ว อาตมาเชื่อว่าพระพุทธเจ้าท่านจะไม่มีทางตรัสผิด ไม่มีทางที่พระพุทธเจ้าจะตรัสผิด เพราะท่านตรัสยืนยันอยู่แล้วว่า **ปัญจุปาทานกฺขนฺธา ทฺกฺขา -อุปาทานขันธํ ๕ เป็นตัวทุกข์ ถ้าขันธ ๕ เจย ๆ ไม่ทุกข์** แต่การที่พระไตรปิฎกบางบรรทัด จะใช้คำว่า ปัญจขันธาเจย ๆ เป็นทุกข์ นี่อาจจะเขียนผิด, หรือว่าเขาให้หมายความว่าเป็นปัญจอุปาทานขันธ แต่เขาไม่ได้เขียนให้เต็มก็ได้, หรือว่าข้อความรอบ ๆ นั้นมันจะแสดงให้เห็นชัดได้ว่า ขันธ ๕ ในที่นี้หมายถึงปัญจอุปาทานขันธอย่างนี้ก็ได้.

นี่ เรากำลังมีความรู้เรื่องขันธ ๕ กันในเวลานี้ ในลักษณะอย่างนี้; แล้วก็อย่าลืมนึกว่า **สงฺฆิตฺเตน ปญฺจอุปาทานกฺขนฺธา ทฺกฺขา** ที่ท่องกันทุกเช้าเวลาทำวัตรเช้า. อย่าลืมหักข้อนี้เสียสิ แล้วก็ไม่มีความที่จะพ้นเพื่อน. ต้องปัญจอุปาทานขันธา จึงจะเป็นทุกข์; ถ้าปัญจขันธาแล้วอย่าไปพูดว่าทุกข์ หรือสุขเลย มันไม่มีทางจะพูด.

อย่าเอาคำว่า “ขันธ” กับ “อุปาทานขันธ” มาปนกัน

เพราะฉะนั้น ขอให้ทำความเข้าใจกันอีกครั้งว่า เราจะอดทน อดทนเพื่อจะศึกษาเรื่องนี้อย่างเพอเมื่อ; สนใจแล้วก็ศึกษา **ทำความเข้าใจกันเสียใหม่ให้ถูกต้อง** อย่ามาคิดว่า เรียน ก. ข. กันใหม่อีกละว้าย. นี่มันไม่ใช่เป็น ก. ข. ชนิดที่คุณเรียนกันมาผิด ๆ, แล้วจึงต้องเรียนกันใหม่ให้มันถูกเสียที เรื่องธาตุ เรื่องอายตนะ เรื่องขันธ เรื่องปัญจอุปาทานขันธ และเรื่องทุกข์. ให้นับไปเถอะ จะต้องมี ๕ อย่าง หรือ ๕ เรื่อง : **ตั้งต้นขึ้นมาจากเรื่องธาตุ แล้วก็ปรุงขึ้นมาเป็นอายตนะ, อายตนะก็ปรุงขึ้นมาเป็นขันธ, ขันธก็ปรุงขึ้นมาเป็นอุปาทานขันธ, แล้วอุปาทานขันธก็ต้องปรุงขึ้นมาเป็นทุกข์; ๕ อย่างเท่านี้ เป็นหลักที่เสียไม่ได้ ถ้าเสียแล้วไม่มีทางจะเข้าใจธรรมะ. ฉะนั้น จึงว่า**

อดทนเรียน ก. ข. กันใหม่เสียให้ถูกต้อง เรื่องธาตุ เรื่องอายตนะ เรื่องขันธ เรื่อง อูบาทานขันธ และเรื่องทุกข์; ทีนี้ พอกลับตรงกันข้ามก็เป็นเรื่องดับทุกข์.

ควรสรุปให้ชัดอยู่ในใจเสมอว่า โดยแท้จริงแล้ว เรา**ไม่อาจจะมีขันธพร้อมกันทั้ง ๕ ขันธในคราวเดียวกัน** ในกลุ่มร่างกายและจิตใจนี้ เพราะว่าขันธนั้น ย่อมเกิดทยอย ๆ กันทีละขันธ และต่างเป็นปัจจัยแก่กันและกัน เป็นลำดับไป.

ถ้าเราจะถือว่าขันธเกิดเมื่อไร? ขันธไหนเกิดเมื่อไร? ก็ให้รู้ว่า**ขันธนั้นเกิดเมื่อนั้นมันทำหน้าที่ของขันธนั้น** ๆ. เมื่อรูปธาตุมันทำหน้าที่ของรูปได้สมบูรณ์ ก็เรียกว่ารูปขันธเกิดขึ้นแล้ว, เวทนาธาตุทำหน้าที่ของมันได้สมบูรณ์ ก็เรียกว่าเวทนาขันธเกิดขึ้นแล้ว, สัญญาธาตุ ทำหน้าที่ของมันได้สมบูรณ์ เรียกว่า สัญญาขันธเกิดขึ้นแล้ว, สังขารธาตุ ทำหน้าที่ของมันสมบูรณ์ เรียกว่า สังขารขันธเกิดขึ้นแล้ว, วิญญาณธาตุ ทำหน้าที่ของมันสมบูรณ์ เรียกว่า วิญญาณขันธเกิดขึ้นแล้ว; อย่างนี้ไม่มีทางสับสน.

คิดดูให้ดี แม้แต่**ขันธล้วน ๆ** ก็ยังเกิด**พร้อมกันไม่ได้** แล้วอูบาทานขันธ ทั้ง ๕ จะเกิดพร้อมกันขึ้นได้อย่างไร; มันต้องเกิดขึ้นทีละอย่าง ตามเรื่อง ตามเหตุ ตามปัจจัย ตามกรณี ในโอกาสนั้น ๆ. มันเหมือนกับว่าเราจะโง่พร้อมกันทีเดียว ๕ เรื่องได้หรือ? เราก็ต้องโง่ได้ทีละเรื่อง; ฉะนั้น อวิชชาที่ไปยึด รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มันต้องคนละทีอย่างนี้.

อย่าลืมว่า**พระพุทธเจ้าตรัสว่า ๑ ธาตุโย ภิกฺขเว อโย ปุริโส-คนเรานี้** ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖; แต่ไม่เคยตรัสว่า คนเรานี้ประกอบอยู่ด้วยขันธ ๕ ไม่เคยตรัส; เพราะขันธ ๕ มันจะเกิดมาคนละที ๆ คนละที; แต่ว่าธาตุ ๖ นี้ กำลังประกอบกันอยู่เป็นคน ๆ หนึ่งได้ในคราวเดียวกัน ฉะนั้น รู้ให้ดีกว่า ธาตุทั้งหลายที่ปรุ่กันเป็น

อายตนะ เป็นขันธแล้วก็มี ธาตุทั้งหลายกำลังอยู่เป็นธาตุ เป็นสภาพของธาตุ ยังมีได้
ปรุงเป็นอายตนะ เป็นขันธก็มี.

เพื่อให้เข้าใจเรื่องนี้ เราถามตัวเองไว้บ่อย ๆ ว่า **เมื่อไรเรียกว่าเป็นเพียง
ธาตุเท่านั้น?** เมื่อไรเรียกว่าเป็นเพียงธาตุ คือพร้อมที่จะประกอบเป็นธาตุอื่นขึ้นมาอีก
เป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ธาตุวิญญาณ เป็นธาตุหนึ่ง ๆ
ล้วน ๆ? เมื่อไรมันเป็นเพียงสักว่าธาตุเท่านั้น? แล้ว**เมื่อไรธาตุนี้นั้นไปทำหน้าที่เป็น
อายตนะ** เกิดเป็นอายตนะขึ้นมาอย่างนี้ เช่นจักขุธาตุ เป็น จักขุอายตนะ เป็นต้น?
แล้วก็**เมื่อไรอายตนะนั้นปรุงให้เกิดขันธขึ้นมา?** แล้ว**เมื่อไรขันธนั้นกลายเป็น
อุปาทานขันธขึ้น?** แล้ว**เมื่อไรอุปาทานขันธนี้ทำให้เกิดความทุกข์** เช่น เกิด แก่
เจ็บ ตายของเราอย่างนี้? เมื่อไรเป็นสักว่าธาตุ? เมื่อไรเป็นสักว่าอายตนะ? เมื่อไรเป็น
สักว่าเป็นขันธ? เมื่อไรเป็นอุปาทานขันธ? และเมื่อไรเป็นทุกข์?

ฉะนั้น ถ้าผู้ใดมองเห็นชัด **จะตอบคำถามข้างต้นได้ทันที** ถูกต้อง
คล่องแคล่ว ก็**เรียกว่าผู้นั้นรู้เรื่องนี้** : รู้เรื่องธาตุ เรื่องอายตนะ เรื่องขันธ เรื่อง
อุปาทานขันธ และเรื่องทุกข์ เป็นหัวข้อใหญ่ ๆ ๕ หัวข้อด้วยกัน.

ต้องรู้จัก อุปาทานขันธ เพื่อดับทุกข์ได้

ที่นี่ ก็จะพูดถึงใจความสำคัญของคำว่า ขันธ คืออุปาทานขันธ. เมื่อรู้เรื่อง
ขันธทั่ว ๆ ไปแล้ว ก็ต้องรู้เฉพาะเป็นพิเศษ เรื่องอุปาทานขันธ คือขันธที่ถูกยึดมั่น
ด้วยอุปาทาน; เพราะถ้าไม่มีข้อนี้พระพุทธรูปศาสนาที่ไม่ต้องเกิด. นี้ฟังดูให้ดี
พระพุทธรูปเจ้าก็ไม่ต้องเกิด ถ้าไม่มีปัญหาข้อที่ว่า ขันธนี้นั้นถูกยึดมั่นด้วยอุปาทาน
ในจิตใจของสัตว์, แล้วมันก็ไม่มีความทุกข์ซี; เมื่อไม่มีความทุกข์แล้ว จะต้องเกิด
พระพุทธรูปเจ้า หรือเกิดพระพุทธรูปศาสนา เกิดธรรมะทำไมกัน.

โดยเหตุที่มันมีปัญหาตายตัวลงไป ว่ามีความทุกข์ ก็ต้องเกิดผู้ดับทุกข์, หรือ ผู้มีความรู้สำหรับจะดับทุกข์. ฉะนั้น ปัญหาจึงมาอยู่ที่ปัญจุปาทานชั้นนี้ อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสอยู่เสมอว่า ทุกข์นั้นคือตัวปัญจุปาทานชั้นนี้.

เมื่อไรเกิดปัญจุปาทานชั้นนี้? จะต้องรบเร้าเข้าชี้ ไม่กลัวโกรธ ว่าต้อง **ไล่มาตั้งแต่ธาตุ** เมื่อไรเป็นธาตุ, เมื่อไรเป็นอายตนะ, เมื่อไรเป็นชั้นนี้ แล้วเมื่อไรเป็น อุปาทานชั้นนี้ แล้วเมื่อไรเป็นทุกข์. เมื่อไรเป็นอุปาทานชั้นนี้? เราก็ต้องรู้จักลักษณะ ของอุปาทานชั้นนี้ที่มันต่างจากชั้นนี้ตามธรรมดา. ข้อนี้มีตรัสไว้มากที่สุด แต่คนไม่สนใจ เราลองพยายามจะเก็บมาดู ก็มีได้มาก. **ที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัส** ไว้ที่แสดงให้เห็นว่า มันต่างกัน **ระหว่างชั้นนี้กับอุปาทานชั้นนี้** เช่นเมื่อยกเอารูปชั้นนี้ขึ้นมาเป็นหลัก : ยัม ภีญฺจิ ฐปฺป อตีตนาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺชุตฺตํ วา พหิทฺทํ วา โอปาริกํ วา ฯลฯ เรื่อยไปอย่างนี้ คือรูปชั้นนี้. แต่ถ้าจะเป็นรูปอุปาทานชั้นนี้แล้ว มีทางสังเกตได้ดังต่อไปนี้ :-

๑. มีคำเต็มว่า **สาสวํ อุปาทานนียํ** เข้าไป คือว่ารูปอดีต อนาคต ปัจจุบัน ไกล ไกล หยาบ ละเอียด. ผลสุดท้ายแล้วก็คือรูปชั้นนี้; แต่ถ้ามันเป็น **สาสวํ อุปาทานนียํ** คือเป็นไปกับด้วยอาสวะกิเลสแล้ว ก็นั่นแหละ เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน แล้วนี่ก็เป็น รูปอุปาทานชั้นนี้.

เวทนา ก็เหมือนกันอีกนั่นแหละจะแจกเป็นจักขุสัมผัสสชาเวทนา โสต- สัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา ๖ อย่าง; อย่างนี้ มันเป็นเวทนาชั้นนี้ทั้งนั้น แต่พอไปเติมคำ ข้างท้ายว่า **สาสวา อุปาทานนียา** นั่นคือ ปัญจอุปาทานชั้นนี้.

ในเรื่อง **สัญญาชั้นนี้ สังขารชั้นนี้ วิญญาณชั้นนี้ ก็เหมือนกัน**; นี้คือ พระบาลีที่เขียนไว้ชัด ในตัวหนังสือ ในพระไตรปิฎก. ถ้าเป็นอุปาทานชั้นนี้ ก็

ต้องเติมเข้าไปอีกสองคำว่า **สาสวา** คือเป็นไปด้วยอาสวะ และ**อุปาทานิยา** เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานขันธ หรือประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน นี่คืออุปาทานขันธ.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสไว้ชัด ว่า “อ้อ, เราจะบอกเธอถึงเรื่องปัญจขันธ และเรื่องปัญจอุปาทานขันธ” : บอกปัญจขันธ ก็บอกล้วน ๆ อย่างนี้; พอบอกปัญจอุปาทานขันธ ก็เติมเข้าไปอีกสองคำว่า **สาสวา** **อุปาทานิยา** นี้อย่างหนึ่ง. จำไว้ว่าถ้ามันมี **สาสวา** **อุปาทานิยา** เติมเข้าไปแล้ว ก็หมายถึงอุปาทานขันธ.

ที่นี้ **ขันธที่มีลักษณะของการมันหมายด้วยสักกายทิฏฐิ ๒๐ อย่าง**, ทั้ง ๕ ขันธ ก็มี ๒๐อย่าง; นั่นแหละคือปัญจอุปาทานขันธ. ขันธมีอยู่ ๕ ขันธ แต่ละขันธนั้นถูกกำหนดด้วยสักกายทิฏฐิ ๔ อย่าง : ๔ อย่างเช่น **เห็นขันธโดยความเป็นตน** **เห็นตนมีขันธ** **เห็นขันธในตน** **เห็นตนในขันธ** ๔ อย่าง; นี้ก็ท่องกันอยู่ได้ แต่ก็ดูจะท่องกันอย่างนกแก้ว.

เห็นขันธโดยความเป็นตน นี้ข้อแรก แล้ว**เห็นตนมีขันธ** แล้ว**เห็นขันธในตน** **เห็นตนในขันธ**; ๔ อย่างนี้ อุตส่าห์จำไว้ด้วย มันมีอยู่ ๔ ความหมาย ที่จะ เป็นสักกายทิฏฐิขึ้นมาได้. เห็นขันธโดยความเป็นตน ข้อแรก, เห็นตนมีขันธ ข้อสอง เห็นขันธในตน ข้อสาม, เห็นตนในขันธ ข้อนี้; ในขันธหนึ่งมีได้สี่ ห้าขันธก็เป็นยี่สิบ.

ถ้าขันธใด มีลักษณะแสดงว่า **ประกอบอยู่ด้วยความหมายของสักกายทิฏฐิ ๒๐ อย่างนี้** อย่างไม่อย่างหนึ่งก็ตาม **นี้ขันธนั้นก็เป็นอุปาทานขันธแล้ว**; ไม่ได้พูดสักว่ารูป สักว่าเวทนาแล้ว แต่ได้พูดถึงรูป ถึงเวทนา ในลักษณะที่ถูกสำคัญมันหมายด้วยสักกายทิฏฐิโดยความเป็นตน, โดยที่ตนมี, มีในตน, ตนมีในขันธ. นี้ก็ขอให้กำหนดไว้อย่างหนึ่งว่า มันเป็นลักษณะที่จะแสดงให้เราารู้ได้ว่า ขันธนี้เป็นอุปาทานขันธ, หรือเมื่อจะแสดงลักษณะของอุปาทานขันธ ต้องแสดงอย่างนี้.

๒. ในบาลีมัชฌิมนิกาย บางแห่งก็มีกล่าวว่ *อิเม โช ภิกฺขเว ปญฺจุปา-
ทานกฺขนฺธา ฉนฺทมูลกา*; เติมคำว่า *ฉนฺทมูลกา* เข้ามา; หมายความว่า **มีฉันทะเป็น
มูล** **ขันธ**ใดเกิดขึ้นมาโดยมีฉันทะเป็นมูล **แล้ว**ก็ขันธนั้นจะเป็นอุปาทานขันธ
เสมอไป ท่านจึงได้ตรัสไว้เสียเลยว่า *ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ฉนฺทมูลกา -ปญฺจุปาทาน
ขันธทั้งหลาย ก็มีฉันทะเป็นมูล.*

ข้อนี้ต้องย้อนไปพิจารณา **เมื่อมีการสัมผัส** ระหว่างอายตนะภายใน ภายนอกนี้ เป็นสัมผัสขึ้นมาแล้ว **มีอวิชา**เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย; **มีฉันทะ** คือความพอใจอย่างใดอย่างหนึ่ง เข้าไป**เป็นมูล**ที่นั่น **แล้ว**ก็จะเดินมา จนถึงกับว่า เป็นเวทนาที่มีฉันทะเป็นมูล มีสัญญา สังขาร วิญญาณ มีฉันทะเป็นมูล ก็เลยมีปัญจอุปาทานขันธที่มีฉันทะเป็นมูลขึ้นมา จะเป็นรูปขันธก็ได้ เวทนาขันธก็ได้ สัญญาขันธก็ได้ ในขันธใดขันธหนึ่ง ๆ ก็ได้ ซึ่งก็มีฉันทะเป็นมูล.

เรื่อง**ฉันทะ**นี้ ต้องรู้ไว้ว่า **หมายถึงกิเลสประเภทตัณหา** **ทำไม**จึงพูดถึงแต่ฉันทะ ไม่พูดถึงโทสะ หรือถึงโมหะ อะไรด้วย? เพราะว่าทุกอย่างขึ้นอยู่กับฉันทะหมด คือว่าโทสะ หรือว่าความโกรธ, หรือว่าประทุษร้ายอะไรก็ตาม มีมูลรากอยู่ที่ฉันทะอีกทีหนึ่ง. ถ้าเรา**ไม่รักอะไร ไม่พอใจอะไร**อยู่อย่างหนึ่ง เราโกรธไม่ได้ นี่ ไปศึกษากันอย่างนี้เสียก่อนด้วย.

การที่เราจะไปโกรธอะไรเป็นฟินเป็นไฟนั้น **ก็เพราะมีรักอะไรอยู่อย่างหนึ่ง** ซึ่งเป็น**ฉันทะ**; ไม่ใช่ว่าความโกรธมันจะเกิดขึ้นมาได้ตามลำพังโดยไม่อาศัย *ฉนฺทมูลกา*. นี่ไม่ต้องฟังแล้วเชื่อไปตามคำพูด; ต้องไปดู ให้เห็นตัวจริงที่มันอยู่ในใจของเรา. เช่นเราโกรธแล้ว ไล่ตีแมว เพราะทำถ้วยแก้วแตก นี่เป็นโทสะ. แต่โทสะนี้เกิดลอย ๆ ไม่ได้ มันต้องมี**ฉันทะ**อะไรอยู่ที่ใดที่หนึ่งก่อน; ก็จะพบว่าเรา**รัก**

ถ้วยแก้ว นั้นแหละคือขันธที่เป็นมูลอยู่ที่ถ้วยแก้ว. แล้วพอแมวมาทำถ้วยแก้วแตก เราก็โกรธแมว และตีแมว โดยไม่ได้นึกถึงขันทมมูลกา; คล้าย ๆ กับว่าไม่ได้เนื่องด้วยขันธะ.

แท้จริงกิเลสทั้งหลาย แม้จะเป็นความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความอะไรก็ตาม **ต้องมีขันทมมูลกา** คือมีขันธะอยู่ที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งก่อน มันจึงจะเกิดนั้น ๆ ขึ้นมา. อย่างที่เราจะกลัวผี ก็เพราะเรารักตัวเรา; กลัวผีทำอันตรายเราให้ตายอย่างนี้เป็นต้น. มันมีขันทมมูลกาอยู่เรื่อยไป; ปัญญาพาหนะทั้งหลาย จึงได้ถูกตรัสไว้ว่าเป็นขันทมมูลกา.

๓. ที่นี้ดูข้อต่อไปอีก นี่เป็นภาษิตของพระสารีบุตร ละเอียดลออน่าฟังว่าขันธใดที่มันเกิดร่วมกันกับสมันนาหารจิต โดยสมควรแก่อายตนะนั้น ๆ แล้ว เหล่านี้จะเป็นปัญญาพาหนะขันธทั้งหมด. **สมันนาหารจิต** เป็นคำในบาลีที่ไม่ค่อยมาผ่านหูผ่านตานัก; ก็หมายความว่า สัมผัสด้วย**อวิชชา**นั้นแหละ **เรียกว่าสมันนาหารจิต** ที่ตั้งต้นขึ้นมา คือมันได้ที่, ครอบถ้วน, พร่อมเพรียง, ได้ที่, **เรียกว่าสมันนาหารจิต**. เช่นว่าเมื่อตากระทบรูป เกิดจักขุวิญญาณเป็นผัสสะนี้ ถ้าอวิชชาไม่เข้ามาแทรกแซงด้วย ก็ยังไม่ครอบครอง; เหมือนกับแกงไม่ครอบครองอย่างนั้นแหละ.

ที่จะเป็นเรื่องเป็นราวขึ้นมา มัน**ต้องมีอวิชชาเข้ามาช่วยด้วย** ให้เป็น**อวิชชาสัมผัสให้จนได้**. จิตในขณะนั้น เรียกว่าสมันนาหารจิต เพราะมีอารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส อันใดอันหนึ่งเป็นอารมณ์.

ที่นี้สมันนาหารจิตนั้นต้องอนุรูปแก่อายตนะนั้น ๆ คือต้องเ็นขนาดที่จะชอบอารมณ์นั้น ๆ จึงจะเป็นสมันนาหารจิตเต็มตัว; เพราะฉะนั้น ขันธที่มันเกิดตั้งต้นกันขึ้นมาด้วยสหารจิต คือจิตที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชา หลงไหลอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ; นั้นแหละ มันจะเป็นปัญญาพาหนะขันธมาตั้งแต่เดิมทีเดียว, แต่แรกตั้งต้นทีเดียว.

จะเห็นได้ง่าย **ตัวอย่าง** เช่นว่า พอเราเห็นคนที่เรารักหลงอยู่อย่างยิ่ง เดินมา ตาก็เห็นรูปนั้น เกิดจักขุวิญญาณสำหรับเห็นแล้ว สัมผัส คือว่าเห็นรูปนั้น; นี่เห็น ด้วยความรัก คือมีฉันทมูลกา เป็นอวิชชามาเสร็จเลย มันก็เห็นคนที่รัก แล้วก็รัก แล้วก็ เป็นห่วง แล้วก็วิตกกังวล หรืออะไรแล้วแต่จะเป็นไปเถอะ. นี่เรียกว่าปัญญาพาทาน- ทัศน์ได้ตั้งต้นขึ้นมา ตั้งแต่การเกิดขึ้นแห่งสมันนาหารจิต ที่อนุวัตต์ตามอารมณ์ หรือ ตามอายตนะนั้น ๆ; นี่คือปัญญาพาทานทัศน์ หรืออุพาทานทัศน์อันใดอันหนึ่ง ที่ตั้งต้น ขึ้นมา รวดเดียวตลอดไปเป็นปัญญาพาทานทัศน์.

ที่นี้ ถ้าไม่อย่างนั้น **ที่แรกก็ตาเห็นเฉย ๆ** เห็นรูปที่สวย มันก็สวยเฉย ๆ ก่อน แต่ว่าเกิดมีอะไรเข้ามาช่วยให้เปลี่ยนความคิดครั้งที่สอง โดยที่ว่า เช่น เห็นรูปนี้สวย ยิ่งเฉยอยู่; แต่แล้ว**อวิชชา**เพ็งมา เพ็งนึกได้ เพ็งคิดเห็น หรือเพ็งนึกได้ มาหลง ในความสวยนั้น มันจึง**ตั้งต้นใหม่โดยมโนวิญญาณ** ไม่ใช่จักขุวิญญาณ. จักขุวิญญาณ เห็นที่แรกก็ยังไม่มีความ; พอว่าสวยแล้ว มโนวิญญาณรับเอาอารมณ์สวยมาอีกทีหนึ่ง แล้วมาก่ออวิชชาก็ได้. อย่างนี้เรียกว่าไม่ได้ตั้งต้นมาด้วยกันตั้งแต่ที่แรก เพ็งมาเห็นว่า สวยหรือไม่สวยที่หลังอีกกระยะหนึ่ง; แต่แล้วมันก็เกิดอุพาทานทัศน์เหมือนกัน แม้จะ ไม่ได้เกิดขึ้นมาแต่ในที่แรก มันก็มาเกิดในกระยะที่สองที่สามได้. แล้วก็ เป็นอุพาทานทัศน์ แล้วก็ เป็นทุกข์เหมือนกัน; จะต้องมี ความทุกข์เหมือนกัน คือจะไปรัก หรือว่าไปหลง หรือว่าไปอะไรเหมือนกัน.

๔. ทัศน์ ๕ ที่เขียนเป็นตัวหนังสือนี้เห็นง่าย ที่นี้พูดกันถึงตัวหนังสือ ดูกว่า: ถ้าเขียนว่า รูปักขันโธ เวทนาขันโธ สัญญาขันโธ สังขารักขันโธ วิญญาณัก- ขันโธ; นี่ยังไม่แน่ คือว่าไม่ได้เป็นอุพาทานทัศน์ ยังไม่เกี่ยวกับอุพาทาน. ถ้าว่า ขึ้นมาถึงรูปูพาทานขันโธ เวทูปพาทานขันโธ สัญญาพาทานขันโธ สังขารูพาทานขันโธ วิญญาณูพาทานขันโธ อย่างนี้แล้ว ไม่ต้องถามใครให้เสียเวลา คือมันหมายถึงทัศน์ที่ถูกต้อง อยู่ด้วยอุพาทาน; ชื่อมันก็ผิดกันเสียแล้ว.

ที่เขาสดอภิธรรมในงานศพ เขาจะสดกันเป็นกลาง ๆ คือขันธ ๕ มี
 อย่างนั้น, อย่างนี้, อย่างนั้น; แล้วก็ได้ไม่ถึงมุ่งหมายจะให้แยกเป็นขันธ ๕ ล้วน ๆ;
 หรือว่าจะให้เป็นปัญจุปาทานขันธ คือพูดไว้เป็นกลาง ๆ ตามธรรมดา ก็หมายถึงขันธ ๕
 ล้วน ๆ **ไม่มีคำว่า** สาสวา อุปาทานิยัง ต่อท้าย.

นี่ถ้าเราเอาตัวหนังสือเป็นหลัก หนังสือเขาก็เขียนถูกแล้ว มันง่ายนิดเดียว :
 รูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ นี่พวกหนึ่ง **ยังไม่มี
 อุปาทาน. พอมีอุปาทาน** ก็ได้ชื่อเต็มยศว่า รูปอุปาทานขันธ เวทณูปาทานขันธ สัญญา-
 ปาทานขันธ สังขารูปาทานขันธ วิญญาณอุปาทานขันธอย่างที่เราสดทำวัตรเข้านั้น
 นั้นหมายถึงขันธที่มีอุปาทานยึดครองแล้วเป็นทุกข์แน่นอน.

๕. จะให้สังเกตง่าย ๆ อีกหน่อยหนึ่ง แล้วค่อนข้างจะขบขันคือว่า **ถ้าขันธ
 ไหนรู้สึกว่ามันหนัก นั่นแหละคือ ปัญจุปาทานขันธ**; ถ้าขันธไหนมันไม่หนัก
 หรือว่ามันไม่ได้เอามาแบกไว้ คือมันไม่หนัก นั่นไม่ใช่ปัญจุปาทานขันธ.

ที่นี้ **พระพุทธเจ้าท่านก็ได้ตรัสไว้ชัด** แต่ว่า ถ้อยคำก็เปลี่ยนเป็นคำโคลง
 คำกลอน แล้วมันอาจจะไม่ชัด เช่นที่เราสดว่า ภารว หเว ปญฺจกฺขนฺธา-ขันธ
 ๕ เป็นของหนักเนื้อ, ภารหาโร จ ปุคฺคโล-บุคคลนั้นแหละ เป็นผู้แบกของ
 หนักพาไป ในบาลีชนิดนี้มันเป็นคำกลอน เมื่อเป็นคำกลอนต้องได้รับการยกเว้น
 บางทีก็ไม่ต้องใส่เต็มรูปเต็มตัว; และข้อความที่ติดเนื่องกันอยู่นั้น มันบอกให้เองว่า
ปัญจขันธา ในที่นี้มีได้หมายถึงขันธล้วน ๆ แต่หมายถึงขันธที่มีอุปาทาน, เพราะ
 มันแสดงว่ามันเป็นของหนัก และบุคคลนั้นแหละเป็นผู้แบกของหนัก เมื่อมีบุคคลมัน
 ก็คืออุปาทานแล้ว.

พระบาลีอย่างนี้ ถ้าเอาตามตัวหนังสือ ก็ต้องดูให้ดี ต้องดูตัวหนังสือให้มันตลอดไปทุกบรรทัด. เราจะพบได้เองว่า แม้แต่พูดว่า “ปัญญาชั้นธา” ก็มีความหมายเท่ากับ “ปัญญาปาทานชั้นธา” คือปัญญาชั้นที่ประกอบด้วยอุปาทาน ๕ อย่าง เป็นของหนัก. ฉะนั้น จึงให้สังเกต หรือจำไว้ง่าย ๆ อย่างขบขันว่า ถ้าชั้นไหนหนัก ชั้นนั้นเป็นปัญญาปาทานชั้น; ถ้าชั้นไหนไม่หนักเลย ชั้นนั้นก็เป็นชั้นเฉย ๆ

เมื่อใดรูปเกิดหนักขึ้นมา ให้รู้ไว้เถิดว่า มันเป็นรูปปาทานชั้นแล้ว; เมื่อใดเกิดเวทนา เกิดทำปัญหาหนักขึ้นมา เป็นเวทูปาทานชั้นแล้ว. เช่นว่าตาไปเห็นรูปสวย สบายตาขึ้นมา แต่ถ้ามันไม่หนักอกหนักใจอะไร มันก็เป็นชั้นเฉย ๆ; ถ้ามันเป็นปัญหา เกิดหนักอกหนักใจขึ้นมา : รักหรือว่าโกรธ หรือเกลียด หรือกลัว หรือวิตกกังวล เพราะความสวยของสิ่งที่เห็นนั้นนะ นี่มันเป็นปัญญาปาทานชั้นแล้ว, มันหนักแล้ว นี่ตัวอย่างหนึ่ง.

อีกตัวอย่างหนึ่ง อย่างว่าคนแก่ ๆ เหลือบตาไปเห็นลูกหลานเล็ก ๆ น่าสงสาร น่าเอ็นดู อย่างนี้ บางทีใจก็เฉย ๆ; ถ้ามันเฉยอย่างนี้ รูปนั้นไม่เป็นปัญญาปาทานชั้น. บางทีเหลือบไปเห็นลูกหลานสวย ๆ ก็เกิดรัก เกิดเป็นห่วง วิตกกังวลว่ามันจะเจ็บไข้ มันจะไม่ได้เล่าได้เรียน มันจะเป็นทุกข์ มันจะไม่ได้ทำอะไรอย่างอกอย่างใจ. อย่างนี้ เป็นปัญญาปาทานชั้นแล้ว เพราะมันหนักแล้ว ถ้ายังไม่หนักก็ยังเป็นชั้นเฉย ๆ พอมันหนักแก่จิตใจเรา มันก็เป็นปัญญาปาทานชั้นแล้วอย่างนี้.

ในข้อนี้ ให้ถือหลักว่า **ชั้นไหนหนักแล้ว ชั้นนั้นเป็นปัญญาปาทานชั้น;** แล้วสิ่งเดียวกันนั้นแหละ ลูกหลานคนเดียวกันนั้นแหละ บางมี้อบางเวลา เห็นแล้วก็มีได้ วิตกกังวลอะไร; แต่บางเวลาแล้ว วิตกกังวลเกือบจะตายไป. นี่ก็ไม่ต้องอันอื่น อันนั้นก็เปลี่ยนเป็นชั้นเฉย ๆ ได้ เป็นอุปาทานชั้นได้ แล้วแต่การปรุงแต่งในขณะแห่ง

จิตสัมผัสนั้น สัมผัสด้วยวิชา หรือด้วยอวิชา; คือว่าด้วยมีสติสัมปชัญญะ หรือว่าปราศจากสติสัมปชัญญะ, นี่ผัสหนักคือปัญญาทานผัส ผัสไม่หนักคือผัสเจย ๆ. จะพูดต่อไปอีกหน่อยก็ว่า มันหนักใคร? มันหนักบุคคล ภารหาไร ๆ บุคคลใด - บุคคลนั้นแหละเป็นผู้แบกของหนักพาไป เพราะว่าไปโง่ ไปคิดว่าเป็นตัวฉัน มีบุคคลเป็นฉันขึ้นมา; ก็ต้องมีการหิว หิวมันก็หนัก. การหิวนั้นคืออะไร? ก็คือ อาทาน ซึ่งแปลว่าการหิว หมายถึง ตัณหา อุปาทาน นั่นเอง. ความหิว หรือว่าเครื่องมัดผูกให้ติด ให้หิว นั่นคือ ตัณหา และอุปาทานนั่นเอง; เมื่อตัดตัณหา อุปาทานออกไปได้ก็เหมือนกับวางหรือหลุดลงไป มันก็ไม่หนัก.

๖. ที่นี้ ที่จะสังเกตดูให้ละเอียดอีกชนิดหนึ่ง ในกรณีที่เราเรียกว่าสมันนาหารจิต คือจิตที่ประกอบด้วยอวิชชามาตั้งแต่ที่แรกนั้น ก็มีสมุทัยแห่งผัส. สมุทัย แปลว่า ก่อขึ้น, ตั้งขึ้น; อย่าแปลว่า ความเกิดง่าย ๆ จะเข้าใจผิดได้. ชาติ แปลว่า เกิด หรือคำอื่น แปลว่าเกิด; แต่คำว่า สมุทัย อย่าแปลว่าเกิด แปลว่า ตั้งขึ้น, ตั้งขึ้น, ตั้งขึ้น, สัมพร้อม อุ=ขึ้น ยะ แปลว่า ไป : สมุทัย ตั้งขึ้นพร้อม อย่างนี้.

ถ้าผัสนั้นตั้งขึ้นพร้อมในลักษณะที่มี อภินนุทติ มี อภิวทตฺต มี อชฺโฆสหายติฏฐติ แล้ว นั่นแหละคือปัญญาทานผัส. อภินนุทติ หรืออภินนุทติ หรือ อภินนุทนะ แล้วแต่จะเป็นกิริยา หรือเป็นนาม; อภินนุทติ คือ จิตใจมันพอใจอย่างยิ่ง, อภิวทติ นี่มันจะทำให้พูดออกมา พร่ำสรรเสริญ หรือพูดปากที่เดียวว่า แหม, มันถูกใจอย่างยิ่ง; นี่อภิวทติ แล้ว. อชฺโฆสหายติฏฐติ ก็คือว่า มัวเมา สยบอยู่ ในสิ่งนั้น, จิตมันไปสยบ มัวเมา ฝังจมดิ่งลงไป在那นั่น ก็เรียกว่า อชฺโฆสหาย ติฏฐติ.

คำสามคำนี้ ในบทสวดก็มี ไปดูให้ดีเถอะ : เพลินอย่างยิ่ง แล้วก็ ออกปากอย่างยิ่ง แล้วก็มัวเมาหมกอยู่อย่างยิ่ง. ถ้ากรณีได้ตั้งต้นขึ้นมาด้วยจิตใน

ลักษณะอย่างนี้, อารมณีนั่น ๆ นี้ต้องปรุงเป็น ปัญญาทานชั้นหนึ่ง เป็น อุปาทานชั้นหนึ่ง โดยไม่ต้องสงสัย.

ตัวอย่างที่ยกมาจะพอแล้ว ที่ว่า จะสังเกตุอย่างไร จึงจะรู้จักอุปาทานชั้นหนึ่ง ๆ, หรือว่า ปัญญาทานชั้นหนึ่ง คือ อุปาทานชั้นหนึ่งทั้ง ๕ ก็สังเกตุอย่างนี้, อย่างที่ว่ามาแล้วเป็นลำดับ ๆ มา จะได้รู้จักว่าชั้นไหนเป็นทุกข์ ชั้นไหนยังไม่เกี่ยวกับความทุกข์. ชั้นไหน ๆ ยังไม่เกี่ยวกับความทุกข์; พอเปลี่ยนเป็นปัญญาทานชั้นหนึ่งก็เป็นตัวทุกข์เสียเอง.

๗. **ทุกข์ทั้งมวลเกิดขึ้นเพราะชั้นใด ชั้นนั้นต้องเรียกว่าปัญญาทานชั้นหนึ่ง** คือสิ่งใด อารมณใด มีการปรุงแต่งทางอายตนะสัมผัสแล้วเกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมาแล้ว น้อมองถอยหลัง พุดได้เลยว่า นั่นเป็นปัญญาทานชั้นหนึ่ง; เพราะมันให้เกิดทุกข์. เมื่อเป็นชั้นหนึ่ง ยังไม่มีทุกข์; พอมีอุปาทานเข้าไปยึด จึงเป็นทุกข์.

พุดตามสำนวนพระบาลีพระพุทธรักษา ก็อยากจะพุดว่า **ถูกลูกศรดอกที่สอง**; เพียงแต่ว่า ถูกยิงด้วยลูกศรดอกที่หนึ่งนี่ มีเรื่องนิดหน่อย บางทีก็มีเพียงแต่เกะกะรำคาญ. พอถูกยิงด้วยลูกศรดอกที่สอง แล้วก็จิตใจเป็นอื่นไปเลย, เป็นไฟเป็นทุกข์มีดมนไปเลย. เพราะว่า**ลูกศรดอกที่สองนี้เขาอาบด้วยยาพิษ**; ลูกศรดอกที่หนึ่งนั่นมันเป็นลูกศรเฉย ๆ ไม่ได้อาบด้วยยาพิษ.

ตัวอย่าง เช่นว่า เรามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ **เราจะต้องพบกับ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ถัมมารมณ อยู่เรื่อย ๆ นี้**, ยังไม่ยึดมั่นถือมั่น; อย่างนี้เหมือนกับว่า ถูกลูกศรล้วน ๆ ไม่ได้อาบยาพิษ ก็ไม่เป็นไร มันก็จะพุด ชีด รู้สึกเจ็บบ้างเท่านั้นเอง. แต่ถ้าว่าลูกศรเข้าเข้ามาอีกดอก ซึ่งอาบด้วยยาพิษ นี้ก็ต้องตาย คือมีทุกข์แน่ มีทุกข์จนถึงที่สุด.

ในวันหนึ่ง ๆ เราจะอยู่ในลักษณะที่เรียกว่าถูกลูกศรดอกที่หนึ่งกันอยู่เรื่อย เพราะหลักไม่พันหอรอก แต่ไม่ต้องถึงกับเป็นทุกข์ ถ้าไม่มีอุปาทาน. เพราะว่าเรามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่จะสัมผัส รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อยู่ มีกระดูกกระดูกชนิด ๆ หน่อย ๆ เท่านั้น; ไม่ถึงกับว่าเป็นหนักเหมือนภูเขา, หรือว่าไม่ร้อนอย่างไรไฟ, หรือว่า ไม่มีดมนเหมือนอย่างที่ว่าเอาไปครอบไว้ในที่มีด. นี่คือลูกศรดอกที่หนึ่ง.

เป็นธรรมดาของสังขารที่มีในโลกนี้ มันก็เปลี่ยนแปลงบ้าง อะไรบ้าง; แต่อย่าไปอุปาทานกับมัน. พอไปมีอุปาทานมันเข้าเมื่อไร จะมีลูกศรดอกอีกดอกหนึ่ง คือมีดอกที่สองที่อาบยาพิษแล้วมาเสียบเข้าไป แล้วก็ตายเลย; นี่คือ เราเป็นทุกข์. ฉะนั้น เราไม่ต้องถึงเกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง ในสิ่งต่าง ๆ ที่เราเกี่ยวข้องอยู่ในบ้านในเรือน.

เรื่องสุนัข เรื่องแมว เรื่องข้าว เรื่องของ เรื่องอะไรต่าง ๆ แลเห็นก็ทำไป ปฏิบัติไป โดยไม่ต้องเป็นทุกข์ แต่ว่าก็ยังไม่ใช่ความสงบล้วน ๆ มันก็มีลำบากบ้าง นิดหน่อย อย่างนี้ยังไม่เกี่ยวกับอุปาทาน; เหมือนเช่นว่าบางที่เรารู้สึกว่า “ถ้าไม่ต้อง กินข้าวถ้าจะดี เราไม่ต้องลุกขึ้นไปกินข้าวให้มันลำบาก เสียเวลา”; อย่างนี้ มันก็ไม่ถึงกับว่าเป็นทุกข์. หรือว่าเราขี้เกียจอาบน้ำอย่างนี้ เพราะว่าอาบน้ำนี้มันไม่สนุก เราก็อยู่หนึ่ง ๆ ดีกว่า อย่างนี้; แต่เราก็ต้องอาบน้ำ อย่างนี้ก็ทำไปโดยที่เหมือนกับว่า ไม่ต้องมันถือมันด้วยอุปาทาน.

ถ้าจะลำบากบ้าง ก็เหมือนกับถูกลูกศรล้วน ๆ ดอกเดียว ไม่มียาพิษ; แต่ พอไปเกิดหนักอกหนักใจมากกว่านั้น ทำอะไรที่ถึงกับว่าจิตมันเกิดโทษะขึ้นมา หรือว่าเกิดอะไรขึ้นมาอย่างนี้ เรียกว่าถูกลูกศรชนิดยาพิษ เป็นอุปาทานผัสส์แล้ว, เป็นเรื่องข้างนอกบ้าง เป็นเรื่องข้างในบ้าง, เป็นเรื่องเล็กบ้าง เป็นเรื่องใหญ่บ้าง เป็น

เรื่องเร็ว ๆ ชั่วเวลานิดเดียวบ้าง เป็นเรื่องยืดยาวเป็นเวลานานบ้าง มันหลาย ๆ อย่าง; ฉะนั้น จึงต้องแยกว่า ยัม ภีฏุจิจิ รูปุ อตีตानาคตปจจุปปนุณฺ อชฺชุตฺตํ วา พหิทฺถํ วา โอฟาริกา วา สุขุมนํ วา หีนํ วา ปณฺีตํ วา ฯลฯ ว่ากันไป มันก็ต่าง ๆ กันอย่างนี้; แต่ทั้งหมดนั้นก็ยังไม่ทันจะยึดถือ จนเป็นอุปาทาน. ที่อันแน่นอนที่สุดก็คือว่า **ขันธ** ไหนเป็นทุกข์ **ขันธ**อันนั้นคือปัญจอุปาทานขันธ.

เอาละ เป็นอันว่าเราพูดเรื่องซ้ำ ๆ ซาก ๆ กันอยู่นี้ ๙ ครั้ง ๑๐ ครั้งทั้งครั้งนี้ ไม่ได้พูดเรื่องอื่น เรื่องธาตุ เรื่องอายตนะ เรื่องขันธ และเรื่องปัญจอุปาทานขันธ.

วันนี้เขยิบออกมาได้ถึงคำว่า ปัญจอุปาทานขันธ. สามสี่ครั้งแรกพูดแต่เรื่อง ธาตุ, แล้วต่อมาเขยิบออกมาเป็นธาตุบ้าง อายตนะบ้าง, ครั้งต่อมาพูดออกมาถึงขันธ. ส่วนวันนี้พูดออกมาถึง **ปัญจอุปาทานขันธ** โดยชัดแจ้งว่าที่เกี่ยวกับความทุกข์, แล้วเรายังต้องมีพูดให้เข้าใจชัดยิ่งไปกว่านี้อีก ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัญจอุปาทานขันธในโอกาสต่อไป. บอกไว้ให้รำคาญล่วงหน้า เพื่อจะวัดดูว่ามีปัญจอุปาทานขันธ หรือไม่.

วันนี้พอกันเท่านั้น ให้โอกาสพระสงฆ์ท่านจะได้สวดบทสาธยายที่เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยต่อไป ตามสมควร.

ปรหมัตถสภาวรรณ

-๑๑-

๑๗ มีนาคม ๒๕๑๖

อาการที่เกิดได้และเกิดไม่ได้ แห่งปัญจุปาทานขันธโดยวิธีแห่งปัจฉิมุขบาท

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายในชุดปรหมัตถสภาวรรณครั้งที่ ๑๑ นี้ จะได้บรรยายเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ ว่าอายตนะ ว่าขันธ ว่าอุปาทานขันธ กระทั่งถึงความทุกข์ต่อไปอีกตามเคย. แต่ว่าจะได้อธิบายให้เห็นโดยละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้น ๆ ไปในตอนใดตอนหนึ่งโดยเฉพาะ ซึ่งในวันนี้ก็ได้พูดโดยหัวข้อว่า **อาการที่เกิดได้ และเกิดไม่ได้แห่งปัญจุปาทานนักขันธ โดยวิธีแห่งปัจฉิมุขบาท.**

ขอให้ทบทวนดูเรื่อย ๆ มาตั้งแต่ต้น ได้พูดถึงกันแต่เรื่อง**ขันธ**กับ**อุปาทาน-ขันธ**เป็นส่วนใหญ่ และก็ยังพูดกันมาทุกครั้ง ตั้ง ๑๐ กว่าครั้งทั้งครั้งนี้แล้ว ก็ยังคงเป็นเรื่อง**ขันธ**หรือ**อุปาทานขันธ**อยู่นั่นเอง. นี้เรียกว่าจะพูดกันจนคำสองคำนี้ มันคล้องอยู่ที่ปาก, หรืออีกอย่างหนึ่งที่เขาเรียกกันในบัดนี้ว่า**ขึ้นสมอง**. เดียวนี้ความเข้าใจเรื่อง**ขันธ**กับเรื่อง**ปัญจอุปาทานขันธ**นี้มันยังไม่**ขึ้นสมอง**ของท่านทั้งหลาย; ดังนั้น ก็จะต้องพูดกันต่อไปโดยไม่กลัวว่าใครจะรำคาญ.

คำบรรยายชุดนี้ จะพูดแต่สิ่งที่เรียกว่า ธาตุ ว่า อายตนะ ว่า ขันธ ว่า **อุปาทานขันธ** จนตลอดไปทั้งหมด. การที่คนไม่มีความรู้ความเข้าใจแตกฉานในคำว่า **ขันธ** และ**อุปาทานขันธ**นั้น จะเป็นคนโง่ โง่ตรงที่ว่ามันไม่รู้จักตัวเอง และน่าสงสาร ที่ไม่รู้จักตัวเอง ไม่รู้ว่าสิ่งที่เรียกว่า**ขันธ**กับ**ปัญจอุปาทานขันธ**นั้น คือตัวเอง. เมื่อไม่รู้จักตัวเองแล้วจะไม่ให้เรียกว่าคนโง่ได้อย่างไรได้. ฉะนั้น ขอให้ทบทวนเรื่อง**ขันธ** และ**อุปาทานขันธ**กันต่อไป และต้องเป็นเรื่องทบทวนกันอยู่ที่นี่ เกี่ยวกับเรื่องนี้.

ต้องรู้จักตัวเองเพื่อรู้จักทุกข์

ที่ว่ารู้จักตัวเอง ทำไมต้องรู้จักตัวเอง นี่เป็น**ที่สำคัญที่สุด** ถ้าไม่รู้จักตัวเองจะไม่รู้ว่าความทุกข์นั้นคืออะไร, แล้วตัวเองกับสิ่งที่เรียกว่า**ความทุกข์**นั้น มันต่างกันอย่างไร, หรือว่าตัวเองชนิดไหนที่จะเรียกว่า**ไม่มีความทุกข์**.

ข้อนี้ ขอให้**นึกอยู่เสมอ** ถึงข้อที่เคยชี้แจงอยู่เรื่อย ๆ ว่า **เรื่องธรรมะ** เรื่อง**ปรัชญา** เรื่องอะไรเหล่านี้ มัน**ลำบากอยู่ที่คำพูด**นั่นเอง; เพราะว่าคำพูดมันไม่พอใช้บ้าง, คำพูดมันกำกวมกันเสียบ้าง, คำ ๆ เดียวหมายความอย่างนั้นที่ หมายความว่าอย่างนี้ที่ หมายความว่าอย่างโน้นที่; ดังนั้น มันจึงลำบากที่จะศึกษา ที่จะเข้าใจ. และถ้าเอาไปปนกันในระหว่างฝ่ายต่าง ๆ แล้ว ก็ยิ่งลำบากมากขึ้นไปอีก, กระทั่งว่า เอาไปปนกันในระหว่างศาสนาโน้นกับศาสนาอื่น มันก็ยิ่งลำบากยิ่งไปกว่านั้นอีก.

ตัวอย่างเช่น **เกี่ยวกับ “มีตัวตน”** ศาสนาพราหมณ์เขาก็ต้องมีตน มีตัว-ตน ศาสนาพุทธไม่มีตัวตน; ถ้าศาสนาพุทธมีตัวตนขึ้นมา ก็เป็นตัวตนที่ไม่จริง คือเป็นมายา. แต่ที่นี้ ก็ยังมีถึงกับว่า ถ้าพูดถึงศีลธรรมชั้นต่ำ ๆ สำหรับเด็ก ๆ แล้ว เราก็ยังต้องพูดว่ามีตัวมีตน; เพราะเรื่องมันตั้งต้นไปจากคำว่ามีตัวมีตน.

ปัญหายุ่งยาก ลำบากนี้มันตั้งต้นขึ้นมาจากคำว่า “ตัวตน” ทั้งนั้น; แม้ พระพุทธเจ้าเอง เมื่อท่านจะสอนในระดับศีลธรรม ท่านก็ต้องกล่าวไปในทางที่มี **ตัวตน** : ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ตายแล้วก็ยังจะได้ดี ได้ชั่ว ไปตามที่ทำนั้น. นี้ก็ แสดงว่า พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสว่า มีตัวมีตน แต่เป็นเรื่องของศีลธรรม.

พอจะพูดถึง **ปรมาตถธรรม** ซึ่งแสดงด้วยปรมาตถสภาวะดังที่กำลังพูดอยู่นี้แล้ว ก็ทรงปฏิเสธว่า **สิ่งเหล่านั้นทั้งหมดนั้นไม่ควรจะเรียกว่าตน** มันจะมีอะไร มันจะเป็นอย่างไร มันจะให้เป็นที่เหตุเป็นผลแก่กันอย่างไร ก็ล้วนแต่ไม่ควรจะเรียกว่าตน.

ที่นี้ ถ้าเราเกิดไปเอามาปนกันเข้า **ทั้งเรื่องของศีลธรรม ทั้งเรื่องของปรมาตถธรรม** ก็ฟังไม่รู้เรื่องเท่านั้นเอง; พูดมากไปมันก็ยังฟังไม่รู้เรื่อง กระทั่ง เวียนหัว แล้วก็ต้องเลิกกัน. นี่ความยากลำบากมันอยู่ที่คำมีไม่พอ หรือว่า คำมันมีความหมายกำกวมบ้าง, มีความหมายเฉพาะในกรณีหนึ่ง ๆ แล้วเอามาปนกันอย่างนี้ ก็เข้าใจไม่ได้.

ที่นี้ เราจะตั้งต้นศึกษาตั้งแต่เบื้องต้นที่สุด โดยตั้งต้นจากคนโง่ แล้วต้อง เกณฑ์ให้เป็นคนโง่ที่สุดด้วย คือคนโง่ที่อะไร ๆ ก็เป็นตัวเป็นตนไปเสียหมด. แต่ก็คิดดู ให้ดี ว่าคนที่โง่จนมีตัวตนไปหมดนั้นก็**ไม่ได้มีตัวตนทุกเวลา** ไม่ได้มีทุกนาทีทุกชั่วโง่ง; อย่างว่าแต่ว่ามีทุกกลมหายใจเข้าออกเลย. คนโง่จะมีตัวตนก็แต่บางเวลาเท่านั้น ถ้าใครจะไป

เข้าใจว่าคนโง่แล้วจะมีตัวตนทุกเวลานาทีที่หายใจเข้าออก คนนั้นก็ยิ่งโง่ต่อไปอีก โง่มากกว่าคนโง่ที่แรกเสียอีก; เพราะไม่ดูให้ดีว่า สิ่งที่เราเรียกว่า**ตัวตน**แท้ของคนที่โง่ที่สุด ก็มีแต่**บางครึ่งบางคราว** คือเฉพาะแต่เวลาที่เขาคิดว่าเป็นตัวตน, หรือ**มีความคิดประเภทตัวตน** **กลัดกลุ้มอยู่ในใจ**ของเขาเท่านั้น เขาจึงจะมี**ตัวตน**. เพราะเวลาที่เขาไม่รู้สึกรู้ว่ามีตัวตน มันก็ยังมีอยู่มาก.

คนเรายังไม่รู้จักรักตัวเอง ว่าเมื่อไรมีตัวตน ว่าเมื่อไรเราไม่มีตัวตน; นี่เพราะว่าเขาขี้เกียจจะศึกษา ขี้เกียจจะสังเกต มันก็มีความไม่รู้จักรักความจริงของสิ่งเหล่านี้, มีความทุกข์มันก็ร้องไห้ไป ไม่มีมีความทุกข์ก็หัวเราะไป ก็เลยไม่ได้ศึกษาในเรื่องตัวตนว่ามันเป็นอย่างไรกันแน่.

ที่นี้ **ภาษาพูดมันก็ต้องพูดว่ามีตัวตน; ไม่พูดว่ามีตัวตน ก็ไม่รู้ว่าจะพูดว่าอะไร;** เช่นเดี๋ยวนี้อีกก็ต้องพูดว่า ตัวเราที่มีความทุกข์ ตัวเราที่ไม่มีมีความทุกข์. จะพูดให้ดีกว่านั้น ก็ต้องพูดว่าจิตที่มีความทุกข์ หรือจิตที่ไม่มีมีความทุกข์ แต่ไม่ค่อยมีใครพูดกัน; เขาจะพูดกันว่าตัวฉัน ตัวเรา กันทั้งนั้น ที่เป็นทุกข์หรือไม่เป็นทุกข์. **คนไม่รู้จักรัก “ตัวเรา”** ที่กำลังเป็นทุกข์และตัวเราที่ไม่เป็นทุกข์ : ตัวเราเป็นทุกข์ก็**ไม่รู้จักรัก** ตัวเราที่ไม่เป็นทุกข์ก็**ไม่รู้จักรัก** ก็เลย**ไม่รู้จักรัก**แม้แต่สิ่งที่เรียกว่า **ความทุกข์**.

จะขอทบทวนเฉพาะคำว่า **“ความทุกข์”** ก่อน ซึ่งเป็นคำที่กำกวม เช่นเดียวกันกับคำอื่นๆ; อย่างลึ้มว่าศึกษาธรรมะลำบากเพราะคำมันกำกวม. แม้คำว่า**ความทุกข์** หรือ**ทุกข์**เฉยๆ นี้ก็กำกวม **ทุกข์** แปลว่า **เจ็บ ปวด, รวดร้าว, ทนทรมาน, เหลือทน,** อย่างนี้ก็ได้อีก, นี้เรียกว่าเป็นทุกข์อย่างหนึ่ง; ที่นี้ **ไม่เจ็บปวดรวดร้าว ไม่ทนทรมาน** อะไร แต่ก็**เรียกว่าเป็นทุกข์เหมือนกัน;** มันมีอยู่ สอง **ทุกข์** เพราะเหตุว่า คำนี้มันกำกวม.

คำว่า “ความทุกข์” ตามธรรมดาในกรณีทั่วไป จะต้องแปลว่า *น่าเกลียด* คือ *ทุ* แปลว่า *น่าเกลียด* อีกชะ อักชะ นี้แปลว่า *ดูหรือเห็น*, *ทุกข์* ดูแล้ว *น่าเกลียด*. ที่นี้ ความหมายของคำ ๆ นี้มีอีกอย่างหนึ่งว่า *ทุ* แปลว่า *ยาก*, *ชะ* แปลว่า *ทน*, *ทุกข์* แปลว่า *ทนยาก* คือเจ็บปวดทนได้แสนยาก. นี้ไม่ใช่ความหมายเดียวกัน แต่ถึงอย่างนั้น ก็จะพอเห็นได้ว่า มันรวมกันอยู่อย่างหนึ่ง คือความ *น่าเกลียด*. ตัวเรากำลังเป็นทุกข์ ทนทรมานนี้ มันก็ทุกข์ทรมานด้วย และความทรมานนั้นก็ *น่าเกลียด* ด้วย.

ที่นี้ ตัวเราบางเวลา **ไม่ได้ทนทุกข์ทรมาน** กำลังสนุกสนาน; แต่แล้ว มันก็มีอาการแห่งความเปลี่ยนแปลง : ความโง่ ความหลง รวมอยู่ที่ความเปลี่ยนแปลง; ตัวเองก็ไม่รู้สึก; **อาการที่เปลี่ยนแปลงนั้นแหละ คือความน่าเกลียด**. คนก็หัวเราะอยู่ในเมื่อสนุกสนาน; แต่สรรพสังขารเหล่านั้นก็ยังคงมีความไม่เที่ยง คือเปลี่ยนแปลง. ไปดูที่อาการเปลี่ยนแปลง หรือไม่เที่ยง แม้ของคนที่กำลังหัวเราะอยู่ ก็ *น่าเกลียด* **นี่ ความหมายของความทุกข์ที่กว้างขวางที่สุดก็คือน่าเกลียด** : ทุกขเวทนาก็ *น่าเกลียด*, สุขเวทนาก็ *น่าเกลียด*; จึงพูดได้ว่าทั้งสุขเวทนาก็เป็นทุกข์ ทุกขเวทนาก็เป็นทุกข์.

ที่นี้ เราดูที่สิ่งที่เรียกว่า “ตัวเรา” เอง หรือตัวเอง; บางเวลามัน **เป็นทุกข์** เหลือทนอย่างนี้ ทั้งทางกาย ทางจิต เป็นทุกข์อย่างนี้ ตัวเองที่เป็นทุกข์ ทุกข์หนัก ทุกข์ทรมาน แล้วอาการนั้นก็ *น่าเกลียด*; บางเวลา **ไม่ได้เป็นทุกข์** ไม่หนัก ไม่ทรมานอะไร แต่มันก็เป็นของที่เปลี่ยนแปลงไป อย่างกับเป็นมายาชนิดหนึ่ง **นี่ก็ *น่าเกลียด***. ความหมายว่า *น่าเกลียด* จึงเป็น **ความหมายทั่วไป** ทั้งหมดทั้งสิ้น ของคำว่า *เป็นทุกข์*; ส่วนความหมายว่า ทนทรมาน เจ็บปวดนั้น มันมีเฉพาะในกรณีที่เป็นความทุกข์ชนิดนั้น เท่านั้น.

ที่นี้ สำหรับคำว่า “อุปาทานขันธเป็นทุกข์” นั้น ย่อมหมายถึง**ต้องทน** **ทรมาน**อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ คือมันละเอียดไปกว่านั้นว่า แม้หัวเราะอยู่ก็เป็น การทนทรมาน ไม่ต้องนั่งร้องไห้อยู่. แม้ว่าเขาจะหัวเราะอยู่ มันก็มีอาการที่เรียกว่า ทนทรมาน; เพราะว่าเขายึดมั่นขันธนั้น ๆ ว่าเป็นตัวเราว่าเป็นของเรา. ดีใจว่าเริงอยู่ก็ คือทรมานให้เขาต้องนั่งหัวเราะอยู่ ก็มีความน่าเกลียดมีความไม่จริง มีการที่เปลี่ยนแปลง; แล้วก็ต้องถูกรับโทษให้ทนทรมาน คือต้องหัวเราะอยู่. นี้ใครรู้จักตัวเอง กันอย่างนี้บ้าง; ถ้ารู้จักตัวเองอย่างนี้ ก็นับว่าไม่ใช่คนโง่แล้ว คือรู้จักความทุกข์นั้น พอสมควรแล้ว ก็จะง่ายเข้าที่จะรู้ว่า ทุกข์นี้มาจากอะไรกันแน่ ได้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

ที่นี้ ก็ยังมีคำที่จะต้องดูต่อไปอีกคือคำว่า **อนิจจัง** ที่แปลว่า **ไม่เที่ยง**; ถ้า ขึ้นชื่อว่า**ไม่เที่ยงแล้ว มันก็ต้องน่าเกลียด คือเป็นทุกข์** ในความหมายว่าน่าเกลียด. สิ่งใดไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา สิ่งนั้นต้องเป็นทุกข์ คือน่าเกลียด. ที่นี้ อนิจจังนี้ เมื่อยึดถือให้มาเป็นของเที่ยง ให้มาตรงตามความประสงค์ของเรา มันก็ยิ่งหนักมากขึ้น ไปอีก คือเป็นทุกข์ด้วย ก็เลยน่าเกลียดสองเท่าตัว.

ความที่ไม่เที่ยงก็เป็นทุกข์อยู่แล้ว น่าเกลียดอยู่แล้ว, แล้วไปเอามายึดถือ จะให้มัน**เที่ยง** เกิดความทุกข์ทรมานใจขึ้นมา **จึงเป็นสองน่าเกลียด**. ส่วนอนิจจัง ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติที่ใครมิได้ยึดถือ ยังไม่ทำความทุกข์ทรมานแก่ใคร มันก็น่าเกลียดเดียว, น่าเกลียดแต่เพียงว่ามันอนิจจัง คือไม่เที่ยง. นี้ก็คือให้ดูที่ตัวเอง ว่าตัวเองจะเป็นร่างกายหรือจิตใจก็ตาม มันไม่เที่ยง, เมื่อไม่ไปยึดถือเข้า ก็ไม่เกิด ความทุกข์ชนิดที่ทรมาน; แต่**ความไม่เที่ยงของมันนั้น น่าเกลียด**, นี้เรียกว่าน่าเกลียด หนึ่ง คือว่า น่าเกลียดอยู่ ๑ น่าเกลียด.

ถ้าใครไปยึดถือของ**ไม่เที่ยงนี้**จะให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ขึ้นมา มันก็เกิดหนัก ขึ้นมาอีก ทรมานขึ้นมาอีก มันจึงเป็น ๒ น่าเกลียด; นี้ก็เรียกว่าไม่รู้จักรู้ตัวเองเหมือนกัน.

ขันธเจย ๆ มันไม่เที่ยง มันไม่เที่ยงอยู่แต่ตามขันธ ไม่บีบคั้นใคร; เรียกว่ามันน่าเกลียด ๑ **น่าเกลียดเท่านั้น, น่าเกลียดเดียว;** แต่พอขันธนี้กลายเป็นอุปาทานขันธขึ้นมา ถูกยึดมันเป็นตัวกู-เป็นของกูขึ้นมา มันก็เพิ่มความทนทรมานให้อีกส่วนหนึ่ง ก็เลยเป็นสองน่าเกลียด.

บางเวลาคนโง่ มีความน่าเกลียดเพียงอย่างเดียว, บางเวลาคนโง่มีความน่าเกลียดเพิ่มขึ้นสองอย่างคือ สองน่าเกลียด. **เมื่อไม่ได้ยึดถือขันธก็เป็นไปตามเรื่องของอนิจจัง ก็เป็นทุกขังชนิดที่น่าเกลียดเท่านั้น; พอยึดถือก็มีทุกขังชนิดทรมานเพิ่มขึ้นมาอีก มันจึงเป็นสองน่าเกลียด.** ฉะนั้นวันหนึ่งคืนหนึ่ง ก็ควรจะทดสอบตัวเองเรื่องนี้กันบ้าง **ว่าเป็นขันธเจย ๆ เมื่อไร, หรือมันเป็นอุปาทานขันธเมื่อไร, มันน่าเกลียดสองเท่าตัวเมื่อไร, หรือว่าน่าเกลียดเพียงเท่าตัวหนึ่งเมื่อไร หรือว่าไม่น่าเกลียดเลยเมื่อไร.**

พึงเข้าใจว่า ขันธ ไม่ใช่ออย่างเดียวกัน

ที่ได้พูดมาแล้วว่า **บางเวลาเราก็ไม่ได้นึกถึงขันธ ไม่ได้ยึดมั่นในขันธใด และก็ไม่นึกถึงขันธ ไม่ได้ปรองกันขึ้นเป็นขันธ มีร่างกายจิตใจ ที่ไม่มีการสัมผัสโดยทางทวารไหน ไม่ปรองเป็นขันธไหน; อย่างนี้มันก็ไม่ต้องเป็นทุกขัง แล้วก็เรียกว่า ไม่มีตัวเองด้วย.** แต่คนก็ไม่เคยคิดว่าเวลาอย่างนี้ เราไม่มีตัวเอง เราก็จะเหมามาหมดว่า **เรามีตัวเองอยู่จนตลอดชาติ ตลอดชีวิตทุกเวลานาที.**

นี่คือข้อที่ว่า **ไม่มีความรู้เรื่องว่าเมื่อไรมันเป็นเหมือนกับว่าถูกทรมาน ถูกจำขัง, เมื่อไรมันไม่ถูกทรมาน ไม่ถูกจำขัง; เพราะมันไปมัวฟุ้งเฟ้อแต่เรื่องต่าง ๆ.** ทั้งที่ถูกจำขังนั้นแหละ ก็เอาเรื่องที่จำขังนั้นแหละมาไขว่ดวงกัน **นี้เรียกว่าไม่รู้จักตัวเอง ทั้งในแง่ที่ว่าขันธล้วน ๆ หรือว่าเป็นอุปาทานขันธแล้ว ก็มีความน่าเกลียด หรือ**

มีความใจจนกว่าเกลียด; นี่หลายชั้นหลายซ้อน. ดังนั้นจึงถือว่าเป็นเหตุผลที่เพียงพอที่เราจะต้องทนศึกษาเรื่องชั้นและเรื่องอุปาทานชั้น.

พูดอีกทีหนึ่งก็ว่า เรื่อง**ยึดถือ**กับเรื่อง**ที่ไม่ได้ยึดถือ** ถ้ามันเป็นเพียงชั้นเฉย ๆ ก็ไม่ได้ยึดถือ, พอยึดถือเข้ามันก็กลายเป็นอุปาทานชั้น; เรื่องยึดถือไม่ยึดถือ มันก็สลับกันอยู่อย่างนี้ในวันหนึ่ง ๆ. เนื้อตัวร่างกายของเราประกอบอยู่ด้วยชั้น บางเวลาไม่ได้ยึดถือ เดียวเป็นชั้นนั้น เดียวเป็นชั้นนี้ ก็เป็นได้เรื่อย ๆ ไปโดยไม่ได้ยึดถือ ก็ไม่มีความทุกข์; แต่**พอยึดถือ**ก็กลายเป็นอุปาทานชั้น ก็เลย**เป็นทุกข์**.

เดี๋ยวนี้เรา**พูดปน**กันไปหมด พูดชั้นเป็นอุปาทานชั้น พูดอุปาทานชั้นเป็นชั้น ปนกันไปหมด; แม้ว่าตามธรรมชาติมันก็พูดปน ๆ กันอย่างนั้นด้วยเหมือนกัน; แม้พระพุทธเจ้าเองท่านก็ตรัสปน ๆ กันไป. ถ้ายังคำที่เอามาแต่งเป็นคาถา คือโคลงกลอน กาพย์ด้วยแล้ว ยิ่งปนกันใหญ่ เพราะคาถาบังคับให้ต้องการจำนวนพยางค์ หรือหนักเบา อย่างนั้นอย่างนี้ : ใช้คำว่าชั้นเฉย ๆ แต่หมายถึงอุปาทานชั้นก็มี.

ตัวอย่างเช่น *ภราหเว ปญฺจุขุณฺธา -ชั้นทั้งหลาย ๕ เป็นของหนักเนื้อ* อย่างนี้. คำว่าชั้นในที่นี้หมายถึงอุปาทานชั้น เพราะตรงนี้เป็นคำกลอน ก็ต้องการจะพูดจำกัดตามมาตราของคำกลอน ก็เลยพูดได้แต่คำว่าชั้น; แต่ถ้าโดยหลักธรรมะแล้ว ชั้นที่ไม่ถูกยึดถือมันด้วยอุปาทาน ไม่มีอุปาทานนั้น มันไม่เป็นทุกข์. อย่างพระองค์ก็ตรัสเองอีกแหละว่า *สงฺฆิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขุณฺธา ทุกฺขา -เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ชั้นทั้ง ๕ ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน เป็นตัวทุกข์*.

เป็นอันว่า แม้ในบางคราวที่**พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าชั้นเฉย ๆ ท่านหมายถึงปัญฺจุปาทานชั้นก็มี**. แต่ว่าการที่อาตมาพูดอย่างนี้ อาจจะกลายเป็นคนโง่ไปเองก็ได้; เพราะคาถาคำกลอนที่ว่า *ภราหเว ปญฺจุขุณฺธา* นั้นจะเป็นพระพุทธเจ้า

ท่านตรัสเองจริงหรือไม่ ก็ไม่ทราบเหมือนกัน; แต่มันมีอยู่ในพระบาลีอย่างนั้น. แล้วมี
มากเหลือเกินที่ว่า พระพุทธเจ้าตรัสเป็นคำกลอน ในบางครั้งก็รู้ แล้วก็ทั้ง ๆ คัมภีร์เลยก็มี;
พระพุทธเจ้าจะเป็นนักกาพย์กลอนยิ่งกว่าผู้ใดในโลกเสียอีก.

เอาละ, เป็นอันว่าถ้าเราจะศึกษากันในแง่ของธรรมะแล้ว ต้องให้รู้ไว้
เป็นหลักที่ตายตัวว่า คำว่าขันธ กับคำว่าอุปาทานขันธนั้น มิใช่สิ่งเดียวกัน แต่ก็มี
ได้อื่นจากกัน. ข้อนี้ก็มิได้อยู่ในพระบาลีมีขณิกาย อุประิพนธาสกั ชัดอยู่แล้วว่า
ขันธหรืออุปาทาน, หรืออุปาทานขันธนี้ มิใช่สิ่งเดียวกัน; แต่มันก็มีใช่อื่นจาก
กัน เพราะถ้ามันจะเป็นอุปาทานขันธขึ้นมา มันก็เป็นที่ขันธนั้นแหละ และอุปาทานนั้น
ก็มิใช่สิ่งเดียวกับอุปาทานขันธ.

อุปาทาน แปลว่า ความยึดมั่นถือมั่น อุปาทานขันธ แปลว่า ขันธที่
มีความยึดมั่นถือมั่น; ฉะนั้น คำว่า ขันธก็ดี คำว่าอุปาทานก็ดี คำว่าอุปาทาน-
ขันธก็ดี มันไม่เป็นสิ่งเดียวกันได้, มันมีความต่างกันอยู่; แต่มันก็มีได้อื่นจากกัน
คือมันต้องอยู่ด้วยกัน มันจึงจะเป็นนั่นเป็นนี่ขึ้นมาได้ : ต้องมีขันธ และมีอุปาทานเข้า
ไปยึดมั่นในขันธ จึงจะเกิดเป็นอุปาทานขันธขึ้นมา. ในนั้นจึงมีทั้งขันธ มีทั้งอุปาทาน
และรวมกันเป็นปัญจอุปาทานขันธ; ถ้าเราไม่ดูให้ดี มันก็สับสนปนเปกันไปหมด เกี่ยวกับ
คำพูดอย่างที่กล่าวมาแล้ว.

นี่ มันก็เป็นเหตุผลที่เพียงพอแล้ว ว่า เรายังมีความเข้าใจน้อยอยู่มาก ในเรื่อง
ที่เกี่ยวกับคำว่า ธาตุ, ว่าอายตนะ, ว่าขันธ, ว่าอุปาทานขันธ. แม้แต่คำว่าความทุกข์
พอเอามาพูดเข้า ทุกคนก็มองเป็นเรื่อง ก. ข. ก. กา ไปหมด ไม่อยากจะสนใจ เพราะคิด
เสียว่าเดี๋ยวนี้เก่งแล้ว มันเป็นคนที่เรียนมาก มีปริญญาแล้ว จะให้มาเรียน ก. ข. ก. กา
กันอีกก็กระพืดกระพืด ไม่ยินดีที่จะศึกษา.

แต่แล้วอาตมาก็เห็นว่า มันหลีกไม่พ้น มันต้องทน หรือว่าต้องบังคับ **ให้ทนที่จะศึกษาเรื่องที่เรียกว่า ก. ข. ก. กา** นี้ให้เข้าใจชัดเจนแจ่มแจ้งให้จนได้ อย่างที่จะเรียกว่าขึ้นสมองคล่องแคล่วกันนั่นเอง; แล้วก็ไม่ใช่ศึกษาจากหนังสือหน้าหาจากอะไรอื่นด้วย แต่ให้**ศึกษาจากร่างกายที่ยังมีชีวิตใจนี้** คือร่างกายที่ยังเป็น ๆ นี้ หรือที่จะเรียกว่าจากชีวิตนี้เองก็ได้ อย่างที่เราที่มีชีวิตยังไม่ตาย ก็นั่งอยู่ที่ตรงนี้ก็ยังมีอยู่.

ลอง**สอบสวนตัวเองดู** ว่า เมื่อไรเราเป็นอะไร, เมื่อไรเราเป็นอย่างไร, เมื่อไรเราเป็นเพียงสักว่ากลุ่มแห่งธาตุ, เวลาไหนนาที่ไหนเราเป็นเพียงสักว่ากลุ่มแห่งธาตุดิน ธาตุน้ำธาตุไฟ ธาตุลม อากาศ หรือวิญญาณ, เมื่อไรนาที่ไหนเรามันเกิดเป็นอายตนะ คือว่าเกิดธาตุที่ปรุ่กันเป็นธาตุทางตา ทางหู เป็นต้น; แล้วก็**เป็นธาตุ** ข้างนอกมาแต่จะต้อง แล้วปรุ่เป็นชั้นขึ้นมา เป็นวิญญาณชั้น.

ดูตัวอย่างเช่นตากระทบรูป ก็เกิดวิญญาณทางตาขึ้นมา เวลานั้นเรียกว่าไม่ใช่สักว่ากลุ่มธาตุเฉย ๆ แล้ว มันเป็นกลุ่มธาตุที่ลุกขึ้นปรุ่ต่างกันชุดมนแล้ว; อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็น**ชั้น**ขึ้นมาได้. แล้ว**เมื่อใดมันเป็นชั้น** ชั้นไหน คือเป็นรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น ก็ต้องเข้าใจ; ไม่ใช่ว่าจำแต่ชื่อได้แล้วก็พูดไม่ถูก นี่เป็นชั้นแล้ว **เมื่อไรมันเลยเตลิดไปเป็นอุปาทานชั้น** คือถูกยึดมั่น แล้วก็เป็นตัวทุกข์, แล้วก็กำลังทุกข์อยู่.

ทบทวนอีกทีหนึ่งก็ได้ว่า**เมื่อใดเป็นเพียงกลุ่มธาตุ?** หมายความว่ามันแทบจะไม่มีความรู้สึกนึกคิดอะไร; โดยเฉพาะอย่างยิ่งเช่นเวลาหลับ หรือเวลาที่ใจเหม่อลอยไปไม่ได้คิดอะไร ก็เรียกว่าเวลานั้นมันเป็นเพียงกลุ่มหรือกองของธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม กระทั่งวิญญาณธาตุ ก็ยังแทรกแซงอยู่. อากาศธาตุ ความว่างที่ว่าง เนื้อที่ว่างก็แทรกแซงอยู่ เป็นกลุ่มธาตุเท่านั้นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็เมื่อหลับสนิท.

ที่นี้ **เมื่อไรจะเป็นอายตนะ? ก็เมื่อมีสิ่งที่ทำให้เกิดการกระทบ** เช่นว่า ตา ธรรมดมันก็ได้เป็นอายตนะอยู่ตลอดเวลา มันเป็นเพียงธาตุอะไรที่ประกอบกันขึ้นเป็นตา แม้จะมีสิ่งที่เรียกว่าเส้นประสาทตา มันก็ยังเป็นพวกที่เรียกว่ารูปธาตุ; แต่ถ้าตานี้มันไปเกิดพบอาศัยกันเข้ากับรูปข้างนอก ตาเฉย ๆ ก็กลายเป็นอายตนะขึ้นมา.

ธาตุตาหรือจักขุธาตุกลายเป็นจักขุอายตนะขึ้นมา รูปข้างนอกมันก็กลายเป็นรูปอารมณ์ หรือรูปอารมณ์ขึ้นมา; เมื่อตะกั้มันไม่ได้เป็นอารมณ์อะไร เดียวนี้มันกลายเป็นรูปอารมณ์ขึ้นมา.

พอจักขุอายตนะกับรูปอารมณ์พบกันเข้า หรือว่าเนื่องกันเข้า มันก็มีอะไร กระเด็นออกมาอย่างหนึ่ง คือ จักขุวิญญาณเกิดขึ้น; เพราะตากระทบรูป นี้ก็เกิดจักขุวิญญาณขึ้นมา. เหมือนกับว่าคนเขาเอาเหล็กฟาดลงไปทีหิน เกิดประกายไฟขึ้นมา; อย่างนี้มันไม่เป็นเพียงธาตุเฉย ๆ ไม่เป็นเพียงอายตนะเฉย ๆ ละมันเกิดเป็นขันธขึ้นมาแล้ว.

เช่นตาหรือรูปนี้ก็**เป็นรูปขันธขึ้นมาแล้ว เกิดวิญญาณขันธขึ้นมาส่วนหนึ่งแล้ว**. ที่นี้ พอเกิดเป็นวิญญาณขันธแล้ว กระทบตา กระทบรูปพร้อมกันแล้วก็เรียกว่าผัสสะ, การกระทบนี้สมบูรณ์ ก็เรียกผัสสะนี้ว่าขันธหนึ่งเหมือนกัน **สังเคราะห์เข้าไปในสังขารขันธ** คือการปรุง.

ที่นี้ **สังขารขันธ การปรุงนี้คือผัสสะนี้** มันก็ต้องเกิด**เวทนาขันธขึ้นมา** รู้สึก, ถ้าทางตา รู้สึกสบายตา เป็นสุขตา ถ้าไม่สบายตาก็เป็นทุกข์ตา, นี้ก็เป็นเวทนาขันธเกิดขึ้นมาหยก ๆ.

เวทนาขันธเกิดอย่างนี้แล้ว, ก็ทำให้เกิด**ขันธถัดไปอีก, คือสัญญาขันธ**. มีจิตใจสำคัญมันหมายในเวทนานั้น ว่าอย่างไร, เพื่ออย่างไร, อะไรอย่างไรก็เรียกว่า

สัญญาชั้นนี้; เช่นสัญญาในเวลานี้ว่า เวทนาสุข ก็เป็นสัญญาว่าสุข, ถ้ารู้สึกเป็นทุกข์ ในเวลานี้ ก็มีสัญญาว่าทุกข์ คือทุกข์สัญญา, กระทบจำได้หมายความว่าของอะไรของเพศหญิง, อะไรของเพศชาย, ล้วนแต่เป็นสัญญาชั้นนี้ทั้งนั้น.

มีสัญญาชั้นเต็มทีอย่างนี้แล้ว ก็ปรุงต่อไปให้เป็นสังขารชั้น คือคิดนึก ลงไปอย่างยิ่ง ที่เรียกว่าตณหา วิตก วิจาร์ เต็มทีมากมายหลายชื่อ. รวมความแล้วก็คือ ความคิดที่จะคิดดีคิดชั่ว. หรือคิดไม่ดีไม่ชั่ว หรือเป็นมโนกรรมออกมาแล้ว. บางทีก็เลยออกมาเป็นวจีกรรม พูดออกมา, บางทีก็เลยออกมาเป็นกายกรรม ประพฤติ กระทำแก่สัตว์บุคคลใดขึ้นมา ก็เรียกว่าสังขารทั้งนั้น เป็นความคิด เป็นสังขารชั้นนี้ทั้งนั้น.

ที่นี้ ถ้าว่าสังขารชั้น มีความคิดอย่างนั้น ในที่สุดกลายเป็นอารมณ์สำหรับจิตจะรู้สึกอีกทีหนึ่ง ก็มีมโนวิญญาณอันสุดท้ายที่จะรู้ว่าเราคิด ตัวจิตนั้นคิดอย่างไร, มีกรรมอย่างไรเป็นต้น อีกทีหนึ่ง, ก็เป็นวิญญาณชั้นนี้อีก.

แต่อย่างไรก็ดี**ชั้นทั้ง ๕ นี้มีพร้อมกันไม่ได้**; ฉะนั้น ขอให้ทบทวนไว้เสมอ อย่างที่พูดมาแล้วในครั้งที่แล้ว ๆ มาว่า พวกเรานี้ยังพูดผิด ๆ กันอยู่ว่าเราประกอบอยู่ด้วยชั้นทั้ง ๕. บางคนกล้ายืนยันไปว่าเขามีชั้นทั้ง ๕ พร้อมกันอยู่ในตัวเขา ในเวลานั้น อย่างนี้มันก็เรียกว่าหลับตาพูด คือจำเขามาพูด มันก็ผิดหมด; เพราะคนเราจะมิชั้นทั้ง ๕ พร้อมกันในคราวเดียวกันมันไม่ได้.

ชั้นต้องมีคนละที อันหนึ่งดับไปแล้ว อันหนึ่งจึงเกิดขึ้น, อันหนึ่งดับไปแล้ว อันหนึ่งจึงเกิดขึ้น. รูปธรรมสองฝ่ายให้เกิดวิญญาณชั้นน้อย ๆ ขึ้นมา เกิดเป็นผัสสะแล้วมันจึงเกิดเวทนาชั้นนี้; เวทนาชั้นนี้ก็ทำให้เกิดสัญญาชั้นนี้ เกิดสัญญาชั้นแล้วเวทนาชั้นนี้มันก็ดับไป. สัญญาชั้นนี้ทำให้เกิดสังขารชั้นนี้; เมื่อไปมัวคิดอยู่

เป็นสังขารชั้นแล้ว สัญญาชั้นมันก็ดับไปอย่างนี้. มันมีพร้อมกันไม่ได้ทั้ง ๕ ชั้น, นี่เราเรียกว่าเวลานี้กำลังมีชั้นเฉย ๆ ยังไม่ใช่อุปาทานชั้น.

เมื่อไรเรามีชั้นเฉย ๆ ก็ควรจะรู้; เช่นอย่างนี้ เวลาเป็นต้นนี้ ท่านทั้งหลายทุกคนอาจมีเพียงชั้นเฉย ๆ ไม่มีปัญญาพานชั้น; แม้ว่ากำลังฟังอาตมาพูดอยู่ มีความคิดนึกไปตามอยู่ พูดเพราะ พูดไม่เพราะ อะไรก็ตามใจ ก็เป็นเวทนาชั้นสัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้นอยู่ได้; โดยที่ไม่ต้องมีอุปาทาน จึงเป็นชั้นเฉย ๆ ยังไม่เป็นทุกข์; จนกว่ามันจะเผชิญประจวบเหมาะอะไร เกิดอุปาทานนั้นขึ้นขึ้นมาจนในใจรำคาญเป็นทุกข์ มันจะเป็นอุปาทานชั้นและเป็นทุกข์.

หรือว่าให้มันง่ายไปกว่านั้น ก็เราก็นั่งอยู่ที่นี่ ตาของเรายังไม่บอด เราเหลือบไปทางไหนก็เห็นต้นไม้ เห็นก้อนดิน ฯลฯ; นี่มันก็ต้องเกิดวิญญาณชั้น เพราะตากระทบภาพนั้นแล้วมันก็เกิดผัสสะเต็มที ก็เกิดเวทนา คือสบายตาหรือไม่สบายตา. แต่ว่าความสบายตาหรือไม่สบายตานี้ มันไม่มากพอที่จะให้เกิดฉันทราคะ หรือนันทิ; ฉะนั้น ตาของเราจึงยังไม่เป็นนรก หรือยังไม่เป็นสวรรค์ขึ้นมา.

บางทีก็จะคิดเล่น ๆ ไปได้เหมือนกัน ว่าเกี่ยวกับต้นไม้ต้นนี้มันจะเป็นอย่างไร; แต่ถ้าไม่พาดพิงมาถึงความหมายที่เป็นตัวเราเป็นของเรา เป็นราคะ เป็นนันทิแล้ว มันก็ไม่ใช่อุปาทานชั้น. ฉะนั้น ลองสายตาไปรอบ ๆ นี้ มันก็จะมีชั้นล้วน ๆ เกิดขึ้นทั้ง ๕ ชั้นได้; เรียกว่าเวลานี้ เรากำลังมีชั้นเท่านั้น และเกิดอยู่ตามลำดับทั้ง ๕ ชั้น.

หรือว่า หูเราได้ยินเสียงลมพัด ได้ยินเสียงเราไร้อง ได้ยินนกร้องอย่างนี้ เสรีแล้วมันก็เลิกกันอยู่นั้นแหละ มันเป็นชั้นล้วน ๆ เป็นทางทวารหู ได้ยินเสียง

เราร้อง; แล้วบางทีมันจะร้องแรงถึงกับแสบหู มันก็ไม่เกิดอุปาทาน หรือเกิดกิเลสอะไรได้ก็มี; แม้จะคิดนึกว่ามันร้องเพราะดี ก็รู้สึกแล้วก็แล้วกันไปเท่านั้น. นี่เกิด **ชั้นเฉย ๆ** อย่างนี้อยู่ กล่าวได้ว่ามีอยู่ **แทบจะตลอดเวลา** และทางจุมุกที่จะเหม็นหรือหอมอะไรขึ้นมา มันก็เหมือนกัน; ส่วนทางลิ้นนั้นมันต้องเฉพาะต่อเมื่อได้ไปดื่ม ไปกิน ถึงจะเกิดชั้น; ส่วนผิวหนังนี้ก็เหมือนกัน ต่อมันมีการกระทบสิ่งที่มากกระทบผิวหนัง, จึงจะเกิดชั้น เช่น ถูกแดด ถูกลม จนกระทั่งสัมผัสระหว่างเพศ ซึ่งนั่นจะรุนแรงถึงขนาดที่จะเกิดอุปาทานชั้น. รวมความว่าชั้นเฉย ๆ นี้มีได้บ่อย แต่ไม่ใช่ทุกเวลานาที และจะมีได้บ่อยมากที่สุด.

เมื่อใดมีฉันทราคะ เมื่อนั้นมีอุปาทานชั้น

ที่นี่ เขยิบออกไปว่า **เมื่อใดจะมีอุปาทานชั้น?** นี้มีไม่บ่อย มีน้อยลงไปอีก เพราะว่าอุปาทานชั้น หมายความว่าไม่ใช่ชั้นล้วน ๆ ไม่ใช่ชั้นเฉย ๆ มันเป็นชั้นที่อุปาทานเข้าไปยึดครองแล้ว. พูดถึงคำว่าอุปาทานกันเสียหน่อย คำว่า **อุปาทาน** นี้ บางที**พระพุทธเจ้า**, ท่านก็**ตรัส**เรียกว่า **นันทิ** ก็มี คือ**ความเพลิน**, บางทีก็เรียกว่า **ฉันทราคะ** ก็มี. ในหลาย ๆ สูตรตรัสว่า **ยา นนฺติ ตทูปาทานํ - สิ่งใดเรียกว่า นันทิ สิ่งนั้นคืออุปาทาน** อย่างนี้ก็ มี เช่นใน **ต้นหาสังขยสูตร** เป็นต้น ที่เป็นสูตรที่สำคัญ อย่างใน **มหาปุณณมสูตรมัชฌิมนิกาย** ก็ว่า ฉันทราคะ ที่มีอยู่แล้วในชั้นนั้นเรียกว่าอุปาทาน; ถ้าเรียกว่าอุปาทานชั้น ก็หมายความว่า มีชั้นด้วย มีอุปาทานด้วย. **ฉันทราคะนั้นเรียกว่าอุปาทาน; ฉันทราคะมีอยู่ในชั้นนั้น** เพราะฉะนั้น **ชั้นนั้นเรียกว่าอุปาทานชั้น**, ก็คือชั้นที่มีอุปาทานเข้าไปสำคัญมันหมาย คือยึดครองอยู่, ถ้าอย่างนี้แล้วก็หมายความว่า เป็นตัวทุกข์ที่ต้องทนละ ไม่ใช่ น่าเกลียดเฉย ๆ น่าเกลียดชนิดที่ต้องทนด้วย.

ควรจะศึกษาให้เข้าใจยิ่งขึ้นไปอีก ว่าเวลาใดเรามีปัญญาอุปาทานชั้น.
ถ้าเวลานี้ทุกคนมีแต่ความรู้สึกธรรมดาสามัญ เป็นแต่เพียงชั้นล้วน ๆ ทางตา ทางหู

ก็กำลังไม่มีปัญญาพาทานักขันธ ฉะนั้น จึงหาไม่พบ. เดียวนี้เราหาขันธที่กำลังเป็น
อุปาทานขันธในตัวเรายังไม่พบ แล้วเราก้ยังไม่รู้สึกเป็นทุกข์ด้วย; จะต้องไปหาหรือไปดู
ให้พบ ให้เห็นและรู้จัก ในเมื่อมันมีอุปาทานเข้าไปยึดครองในขันธนั้น ๆ.

จะบอกไว้ให้เป็นตัวอย่าง เหมือนอย่างว่า พอตาเหลือบไป พบ**สิ่งที่มี**
ความหมายมาก สำหรับความรัก หรือสำหรับความเกลียดก็ตาม; พอตาเหลือบไปเห็น
สิ่งนั้นแล้ว มันไม่ใช่อย่างเดียวกันกับที่เราั่งที่นี้แล้ว เห็นต้นไม้ต้นโล่แล้ว; เพราะว่า
สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งอาสวะแห่งอุปาทานนั้น มันได้มาปรากฏเฉพาะหน้าแล้ว.

ยกตัวอย่างที่ดีที่สุดก็คือว่า เห็นเพศตรงกันข้าม ก็คือตาเห็นเพศตรงกัน
ข้ามในฐานะเป็นรูป นี้เกิดจักขุวิญญาณขึ้นมาทางตา ขณะที่แลเห็นเพศตรงกันข้าม.

อวิชชาพร้อมอยู่เสมอ ที่จะเข้าผสม

ที่นี้ อวิชชาพร้อมอยู่เสมอ ถึงกับ**พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า มันมีอยู่ทุกหน**
ทุกแห่ง สิ่งทีเรียกว่า สฬุเพสุ ฐมเมสุ อรูปติตา มันพร้อมที่จะลงมาในที่ทุกแห่ง.
อวิชชาเข้ามาผสมเข้าไปในสัมผัสนั้น คือสัมผัสทางตานั้นถูกอวิชชาผสม มันจึงไม่
สัมผัสเฉย ๆ เหมือนอย่างเมื่อเราเหลือบเห็นต้นไม้; เพราะมันไม่เกี่ยวกับอวิชชาหรือ
อวิชชา. แต่ถ้าเราเห็นภาพเพศตรงกันข้ามของคนมีกิเลสนี้ มันมีสิ่งทีเรียกว่า อวิชชา
ซึ่งพร้อมอยู่เสมอในที่ทุกหนทุกแห่งที่จะเข้าผสมโรง; **พออวิชชาผสมโรงเข้าไปใน**
ผัสสะนั้น ก็เป็นอวิชชาสัมผัส. เมื่อเป็นอย่างนี้สัมผัสนั้นก็ผิดจากสัมผัสธรรมดาเสียแล้ว
คือสัมผัสด้วยอวิชชาเสียแล้ว. ตรงนี้อาจจะแทรกข้อที่ว่า**ทำไมจึงพูดว่า** หรือถือว่า
อวิชชาอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง? ทั้งนี้ก็เพราะว่า เราไม่รู้ คือเรามีแต่ความไม่รู้ ว่าอะไร
เป็นทุกข์, อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์, อะไรเป็นความไม่มีทุกข์, อะไรเป็นทางแห่งความ
ดับทุกข์เราไม่รู้, เราก้ไม่รู้มาแต่ในท้อง. ความรู้นี้ก็ยังคงขาดอยู่ ซึ่งเป็นความไม่รู้ แต่วามันยัง

ไม่มีโอกาส ทำหน้าที่ที่จะได้แสดงบทบาทของมัน; พอตตาของเราเห็นรูปที่เป็นที่ตั้งแห่ง
 อาสวะแห่งกิเลสนี้ อวิชชา ก็มีโอกาสทันที ที่จะแสดงบทบาทของมัน : ความไม่รู้หรือ
 ความปราศจากความรู้นั้นแหละ เข้ามาผสมในการสัมผัสนั้น ก็เลยเรียกว่าอวิชชาสัมผัส.

เหมือนกับในสูตรที่กล่าวไว้ว่า **เด็กกุมารน้อย ๆ เติบโตขึ้นมา มีความรู้สึก**
ทางอายตนะ ได้บริโภคอาหารมาแล้วเกิดนันทิอย่างนี้ ก็เกิดอุปาทาน; นี่ก็เพราะ
 เหตุว่าปัญญาในเรื่อง เจโตวิมุตติ หรือปัญญาวิมุตติมิได้มีแก่เด็กนั้น, คือความรู้เรื่อง
 เจโตวิมุตติ หรือปัญญาวิมุตติมิได้มีแก่เด็กนั้น แก่กุมารนั้น. ดังนั้น กุมารนั้นก็
 ธรรมดาอยู่เองที่จะเกิดนันทิ, เกิดอุปาทานในสิ่งที่เด็กนั้นได้กระทบ ในวันนั้นในวันนี้.

นี่คืออาการที่เรียกว่า **อวิชชา** ยิ่งกว่ามีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่งเสียอีก คือมัน
พร้อมอยู่เสมอ; เพราะว่ามันไม่รู้มาแต่ในท้อง แต่ว่าความรู้นั้นมันยังไม่ได้โอกาสที่จะ
 แสดงบทบาท หรือทำพิษขึ้นมา. พอถึงวันหนึ่ง คันหนึ่งมันก็มีโอกาสที่มันจะทำพิษ
 ขึ้นมา และก็เมื่อเด็กนั้นเขาไปได้รับอารมณ์อันนี้เข้า; อวิชชานี้ก็ผสมโรงลงไปในการ
 ได้เห็นอารมณ์นั้น ก็เกิดการสัมผัสทางตาที่ประกอบไปด้วยอวิชชา.

ที่นี้ ไม่ใช่แต่เด็กคนนั้น คนโต ๆ แล้วก็เป็นอย่างนั้น และก็เป็นอย่างนั้น
 ทุกที, เป็นมากขึ้นทุกที ที่เมื่อโอกาสถึงเข้าแล้ว ก็จะมีอวิชชาสัมผัสในอารมณ์อันเป็น
 ที่ตั้งแห่งอุปาทาน. **ธรรมดาสิ่งทั้งหลายทั้งปวงก็มีอยู่**, แต่มันไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย
 ไม่มีโอกาสที่จะเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ หรืออุปาทาน; ถ้ามันมี**โอกาส**ที่จะเป็นที่ตั้งแห่ง
 อาสวะ อุปาทาน ก็จะเกิด**อวิชชาสัมผัส**ขึ้นมาทันที.

ตัวอย่าง เช่นว่า คนหนุ่มเห็นผู้หญิงสาว ก็เป็นโอกาสที่จะเกิดอาสวะ หรือ
 เกิดอุปาทาน. แต่ถ้าสุนัขตัวหนึ่งเห็นหญิงสาวคนนั้น มันก็ไม่ใช่โอกาสที่จะเกิดอาสวะ
 และอุปาทาน, ฉะนั้น ขอให้เข้าใจเอาเอง ว่ามัน**ต้องมีความเหมาะสม ที่ขั้นนั้น ๆ**

มันจะกลายเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะและอุปาทาน. และต้องเข้ารูปเข้ารอย ถูกฝาถูกตัว ถูกโอกาสถูกรื่องของเหตุและปัจจัยอย่างนี้.

ให้พิจารณา ดู การเกิด แห่งขันธห้า

ที่พูดนี้ให้ไว้เป็นตัวอย่างสำหรับเอาไปเทียบเคียงเอาเองว่า เมื่อไรมันจะกลายเป็นขันธ ที่เป็นที่ตั้งแห่งอาสวะและอุปาทาน เป็นต้น; นั่นแหละ มันจะเป็นอุปาทานขันธขึ้นมาทางตาก็ได้ทางหูก็ได้ ทางจมูกก็ได้. แม้แต่ทางใจล้วน ๆ คิดนึกขึ้นมาก็ได้; เช่นว่า ในที่มีดี หรือว่าหลับตาอยู่ เราก็คิดถึงคนที่เราเกลียด, ภาวะหรือความหมาย หรือคุณค่าของคนที่เราเกลียด ก็เป็นธัมมารมณแก่จิตของเรา. จิตนั้นก็สัมผัสธัมมารมณนั้น อย่างนี้แล้วก็ป็นอวิชชาสัมผัสเต็มที ก็เกิดโกรธ เกิดเกลียด เกิดอะไรอยู่ในเวลานั้นได้; ฉะนั้น ความรู้สึกที่นึกได้ หรือความสัมผัส หรือเวทนาที่เกิดขึ้น สัญญา สังขารที่เกิดขึ้นในเวลานั้น ในกรณีนั้น กลายเป็นอุปาทานขันธไปหมด. ก็นอนเป็นทุกข์อยู่มีดี ๆ คนเดียวนั้นได้. อย่างนี้เรียกว่าขันธนั้นได้กลายเป็นอุปาทานขันธแล้ว.

เดี๋ยวนี้มันยากที่จะกลายเป็นอุปาทานขันธ เพราะว่ายังไม่มีอะไรมาช่วย; ต้นไม้ ก้อนหิน ก้อนดินเหล่านี้ ล้วนแต่หยุดนิ่งเป็นปกติ ก็เป็นอุปาทานขันธเกิดขึ้นไม่ได้ ในความรู้สึกหรือในจิตของผู้เห็น. แต่ลองไปเห็นในสิ่งที่ตัวรัก, ตัวชอบ, ตัวปรารถนา, ตัวต้องการ, ตัวโกรธ, ตัวเกลียด, ตัวกลัว, อะไรขึ้นมา มันก็จะกลายเป็นอุปาทานขันธขึ้นมาทันที. โดยการเห็นก็ได้, การได้ยินก็ได้, โดยการดมก็ได้, การชิมก็ได้, การสัมผัสก็ได้, การคิดนึกก็ได้, อย่างนี้เรียกว่า อุปาทานขันธ.

ขณะนี้เรามีอุปาทานขันธหรือเปล่า? ก็ตอบว่าเปล่า; เพราะอาตมา กำลังพูดอยู่ ท่านทั้งหลายกำลังฟังอยู่ แล้วอุปาทานขันธจะเกิดขึ้นได้อย่างไร; จนกว่า

จะไม่ฟังหรือฟังแล้วไม่ได้ยิน แล้วใจเลื่อนลอย คตินี้ก็ไปในทางความวิตก กังวล อย่างไม่ดีอย่างหนึ่ง จนกระทั่งเกิดความกลัว ความทุกข์ขึ้นมา นั่นละจึงจะเรียกว่า มีอุปาทานขันธ์เกิดขึ้นแล้วแก่ท่านบางคน, แม้ที่นั่งฟังอยู่ที่นี้ เดียวนี้. แต่เดี๋ยวนี้ อุปาทานขันธ์เกิดไม่ได้ เพราะเสียงที่ได้ยินนี้มันคอยจูงความรู้สึกไปตามคำพูด, ก็คตินี้ก็ ไปตามคำพูด, มันไม่ได้ให้โอกาสที่จะเอาไปยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน หรือด้วยนันทิอะไร.

ความต้องการจะฟัง ต้องการจะเข้าใจ มันก็เป็นสังขาร เป็นอะไรได้; แต่**ไม่เป็นอุปาทานขันธ์ได้**, เป็นขันธ์เฉย ๆ ไปได้เรื่อย แต่ไม่เป็นอุปาทานขันธ์ได้. การคิดตามไปที่พูดนี้ ก็**เป็นสังขารขันธ์ได้** แต่**ไม่เป็นสังขารอุปาทานขันธ์ได้**; หรือ แม้ที่สุดแต่ว่า บางประโยคพูดแล้วชอบใจ นี่ก็เป็นเวทนาที่เป็นสุขได้ มันก็เป็นเวทนา เฉย ๆ ไม่ถึงกับมีโอกาสจะเป็นเวทณุอุปาทานขันธ์ได้.

สมมติว่า อาตมาจะด่าท่านทั้งหลายสิ่งคำหนึ่ง มันก็เลยเป็นคำที่ไม่มีความหมาย เป็นคำด่าไปเสียก็ได้, แล้วก็ไม่ได้เกิดปัญจอุปาทานขันธ์ได้ มันก็คงเป็นขันธ์เฉย ๆ อยู่. ฉะนั้น **คำด่า หรือไม่ด่านี้** มันไม่ได้อยู่ที่คำที่พูดออกไป มันอยู่ที่ความหมาย; ถ้าโอกาสมันมี ปัจจัยมันมี มันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานแล้ว มันก็โกรธได้ ก็เกิดอุปาทาน-ขันธ์ขึ้น, แล้วก็ร้อนร่ำอยู่. นี่บางทีคำด่าชนิดเดียวกันนั้นกลายเป็นของขบขันเสียก็มี, แล้วถ้าท่านทั้งหลายรู้ว่าอาตมาแกล้งว่า แกล้งด่าด้วยแล้วก็ยังไม่มีความหมายเลย และก็ไม่ได้เกิดปัญจอุปาทานขันธ์; เมื่อไม่เกิดปัญจอุปาทานขันธ์ ก็หมายความว่าไม่เป็นทุกข์ เท่านั้นแหละ.

ที่นี้ ก็ลองทบทวนดูอีกทีว่า **เมื่อไรเป็นสักว่าธาตุ?** กลุ่มธาตุณะ กอง ๆ กันอยู่นี้ เมื่อไรธาตุลุกขึ้นมาเป็นอายตนะ? เมื่อไรอายตนะปรุ่งกันขึ้นเป็นขันธ์? เมื่อไร ขันธ์นั้นได้โอกาสให้อุปาทานยึดครองกลายเป็นอุปาทานขันธ์? แล้วเมื่อไรเป็นทุกข์?

นี้ไม่ต้องพูดแล้ว เพราะว่าถ้าเป็นอุปาทานกัณฑ์แล้ว เป็นทุกข์อยู่ในตัวแล้ว แล้วเมื่อไร มันจะสิ้นกำลัง ถอยกำลัง แล้วดับไปอย่างนี้? แล้วเมื่อไรมันจะเกิดขึ้นมาอีก? ถ้าดับไป มันก็ไปอยู่เป็นกองธาตุตามเดิม เป็นกลุ่มธาตุกลุ่มหนึ่งอยู่ตามเดิม จนกว่ามันจะปรุ่กัน ขึ้นมาเป็นอายตนะ, แล้วปรุ่มาเป็นกัณฑ์, ปรุ่เป็นปัญจุปาทานกัณฑ์ แล้วก็ดับไป, เหลืออยู่เป็นกองธาตุอยู่ตามเดิม. นี่อาตมาเข้าชี้มาก **เพื่อให้เกิดความเข้าใจจริงและโดยตรงจากสิ่งที่มีอยู่จริง ไม่ใช่จากหนังสือ; เข้าชี้ก็เพื่อทำให้ไปสังเกต** ดูทุกคนว่าเมื่อไร, เวลาไร, ที่ไหน, อย่างไร, เรามีอะไร, เรามีสักว่าธาตุ หรือว่าเรามีเป็นอายตนะสัมผัสอยู่ ก็เกิดกัณฑ์นั้นขึ้นมาแล้ว, พอผลออกไปเป็นอุปาทานกัณฑ์แล้ว มีความทุกข์แล้ว. พูดอีกทีหนึ่งว่าถ้าเราเกิดเป็น**ปัญหามีความทุกข์ขึ้นมา ก็รีบค้น** **ทีเดียว ว่ามันเป็นปัญจุปาทานกัณฑ์อย่างไร, ด้วยเรื่องไร, ด้วยในสิ่งใด.** นี่เรียกว่า การศึกษาที่ดีที่สุด หรือว่าการทำวิปัสสนาที่ดีที่สุด.

พอ**ความทุกข์เกิดขึ้น**มาอย่างหนึ่งแล้วเพราะความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความวิตก กังวล สารพัดอย่าง ที่มันทำให้จิตใจเป็นทุกข์ได้; พอมันมีขึ้นในใจแล้ว ให้พยายามตะครุบเอาโอกาสนั้น **ศึกษาให้รู้จักตัวสิ่งที่เรียกว่า อุปาทานกัณฑ์** เมื่อรวมกันเข้าทั้ง ๕ ชนิดแล้ว ก็เรียกว่า ปัญจุปาทานกัณฑ์, หรือว่าเมื่อแยกออกไปเป็นอย่าง ๆ นั้น เรียกว่า รูปุปาทานกัณฑ์ เวทณุปาทานกัณฑ์ สัมมณูปาทานกัณฑ์ สังขารุปาทานกัณฑ์ วิญญาณุปาทานกัณฑ์ อย่างที่สวดอยู่ทุกวัน อย่างนี้.

นี่คือเวลาที่**เห็นแจ้งในลักษณะของวิปัสสนา** เข้าใจธรรมะดีกว่าอ่านหนังสือ เป็นหอบ ๆ หรือเป็นตุ ๆ ซึ่งมันจะช่วยอะไรไม่ได้, จนกว่าจะได้เอาความรู้นี้มาใช้เพื่อจะศึกษาให้ถูกตัวธรรมทั้งปวงที่มีอยู่จริง คือปัญจุปาทานกัณฑ์. นี่ตัวการ ตัวร้าย **ตัวสำคัญ** **คือเป็นตัวทุกข์** แล้วก็ลดลงมากก็คือกัณฑ์ล้น ๆ ไม่มีอุปาทาน, ถ้าลดลงมากก็เป็นเพียงอายตนะที่จะกระทบกัน ทำให้เกิดกัณฑ์ขึ้นมา **และเมื่อมันไม่เป็นอายตนะ มันก็เหลือ**

แต่ธาตุ กองธาตุ หรือกลุ่มธาตุ ที่ประกอบกันขึ้นอยู่ เป็นในสิ่งที่สมมติเรียกว่าคนว่าสัตว์นี้ แล้วก็เรียกว่า ธาตุ ๖ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ วิญญาณ.

ธาตุ ๖ กองนี้ กองอยู่ไม่ลุกขึ้นมาทำอะไร; เมื่อโรมันเป็นอย่างนั้นจะเห็นง่าย ๆ ต่อเมื่อเวลาหลับสนิท หรือว่าเมื่อไม่คิดนึกอะไร ธรรมทั้งหลายก็มีอยู่ จิตก็มีอยู่ มโนหรือจิตนี้ก็มีอยู่ แล้ววิชาธาตุก็มีอยู่. อยู่ที่ไหน? นี่**พระพุทธเจ้าท่านตรัส**ไว้ชัดมาก : **อตฺถิ ภิกฺขเว มโน-มโนธาตุหรือธาตุจิต ธาตุวิญญาณนี้ก็มีอยู่; อตฺถิ ธมฺมา - ธรรมทั้งหลายทั้งปวง คือ ธัมมารมณฺ์ก็มีอยู่; อตฺถิ อวิชาธาตุ-อวิชาธาตุก็มีอยู่. เหล่านี้อยู่ที่ไหน? เราเพียงแต่ฟังเฉย ๆ เราก็ไม่รู้ว่ามันอยู่ที่ไหน; แล้วมันจะทำกันอะไร, คือจะปรุงแต่งกันอย่างไร?**

ที่ว่า**ธรรมทั้งหลายทั้งปวงมีอยู่** คือว่าในโลกสากลจักรวาลทั้งหมดนี้ จะมีอะไร ก็ขึ้น ก็อย่างก็ตาม ที่เป็นรูปธรรมหรือเป็นนามธรรม เป็นรูปธาตุหรือเป็นนามธาตุ มันก็เรียกว่าธรรมทั้งนั้นแหละ และก็มีอยู่จริง; แต่มันยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่ว่ามโน คือมโนธาตุที่จะรู้อะไรได้ ที่จะได้เป็นอายตนะ ที่เป็นที่ตั้งของมัน สำหรับจะคิดนึกได้ อย่างนี้มันก็มีอยู่; แต่ที่ร้ายก็คือ**อวิชาธาตุ** คือความปราศจากความรู้ ภาวะที่ปราศจากความรู้นี้ ก็มีอยู่ด้วย.

ธาตุต่าง ๆ ถูกอวิชาผสมแล้วจะเป็นอุปาทานชั้น

เพราะฉะนั้น สิ่งต่าง ๆ ก็เป็นไปตามอำนาจของสิ่งทั้งสามนี้ คือ**จิตถูกอวิชาครอบงำเสียแล้ว ก็สัมผัส** หรือรู้สึกต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในลักษณะที่มันเป็นอวิชาสัมผัส; แล้วก็เกิดชั้นนั้นชั้นนี้ทุกชั้นนี้ตามลำดับ ที่ถูกยึดถือด้วยอุปาทาน : รูปชั้นนี้ก็ถูกยึดถือ, เวทนาชั้นนี้ก็ถูกยึดถือ, สัญญาชั้นนี้ก็ถูกยึดถือ, สังขารชั้นนี้ก็ถูกยึดถือ, วิญญาณชั้นนี้ก็ถูกยึดถือ, นี่ผลมันมาจบลงอย่างนี้ สำหรับที่ว่า**สิ่งทั้งปวงมีอยู่ มโนคือใจมีอยู่ อวิชาธาตุก็มีอยู่**; นี่ละคือโลก ก็คือตัวเราในฐานะที่เป็นโลกนี้.

ถ้าเราไม่สนใจเรื่องนี้ ก็จะไม่รู้ธรรมหรือความจริงเหล่านี้; ที่ร้ายมากที่สุดก็คือเราไม่รู้จักตัวเรา อย่างที่ว่ามาแล้ว เป็นคนโง่เท่าไรที่ไม่รู้จักตัวเรา. ฉะนั้นเรื่องมันจึงไม่มีอะไรมากไปกว่าที่จะพยายามมองข้างใน **ศึกษาจากข้างใน** ศึกษาจากตัวจริง จนให้รู้จัก, เข้าใจ, และรู้สึก, รู้แจ้งแทงตลอดในสิ่งนั้น ๆ. เดี่ยวนี้ดูเหมือนว่าอ่านหนังสือก็มากเกินไป, ฟังพูด ฟังบรรยายนี้ก็มากเกินไป; เมื่อเทียบกันกับความรู้จัก ความเข้าใจ ความแทงตลอดนี้ยังมีน้อยมาก; จนกระทั่งพอถามเข้าจริงก็ไม่รู้ว่า ขันธคืออะไร อุปาทานขันธคืออะไร, หรือถามตัวเองว่าเวลานี้กำลังมีอะไรก็ตอบไม่ได้ เช่นว่า เวลานี้กำลังมีเพียงสักว่าธาตุ เดี่ยวนี้กำลังมีเพียงสักว่าอายตนะ เวลานี้กำลังมีเพียงสักว่าขันธ และเวลานี้มีถึงอุปาทานขันธเสียแล้ว อย่างนี้เป็นต้น คือมีความทุกข์. นี้เรียกว่าไม่รู้จักตัวเรา.

ที่นี้ก็ดูว่า**อาการที่เกิดขึ้น** หรือ**เกิดไม่ได้**แห่ง**ปัญจูปาทานขันธ**นี้ มันก็อยู่ที่เรื่องทีพูดมาแล้วทั้งหมด; โดยสรุปว่า ถ้าเราปราศจากความรู้ เมื่อไรที่มีการสัมผัสแล้ว อวิชชาธาตุก็เข้ามาผสมโรงอย่างนี้; เมื่อนั้นแหละปัญจูปาทานขันธก็เกิดขึ้นได้.

ขออย่าลืมทีพูดมาแล้วว่า **พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่ามโน จิต มีอยู่ ธรรมทั้งปวงมีอยู่ อวิชชาธาตุมีอยู่,** คือมีอยู่ในที่ทั่วไป อย่างนี้. ทีนี้คนมันยังโง่อยู่ก็ไม่มีวิชา อวิชชามันก็เข้ามาเป็นเจ้าก็เจ้าการ ในการที่ตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกได้กลิ่น ทั้งหมดอย่างนี้ นั่นแหละคือการเกิดขึ้นได้ โดยสะดวก โดยง่ายตายแห่งปัญจูปาทานขันธ.

อริยสาวกมีวิชาจะรู้จักเรื่องทุกข์

ทีนี้ถ้าเราได้ยินได้ฟังคำของพระพุทธเจ้า ได้รับการศึกษา ฝึกฝนอบรม ในธรรมของพระอริยเจ้า; อย่างนี้ก็เรียกว่า **เป็นสัตบุรุษ** เป็นอริยสาวกอย่างนี้ มันก็

เปลี่ยนเป็นว่า**วิชา**ค้อย ๆ **เกิดขึ้น** ๆ; ที่ไม่เคยมีวิชาแต่กาลก่อนนั้น เดียวนี้ก็มีวิชา. ถ้ายังเป็นปุถุชนคนพาลคนเขลา ไม่ได้ยิน ไม่ได้ฟัง ไม่ได้อบรมในธรรมของพระอริยเจ้า มันก็มีวิชา; ก็เลยต่างกันเป็นสองพวก **พวกหนึ่งเป็นปุถุชน, พวกหนึ่งเป็นอริยสาวก.**

สัตบุรุษกับปุถุชน มีความต่างกันตรงที่ว่า **พวกหนึ่งเต็มไปด้วยวิชาตามธรรมชาติไปตามเดิม, พวกหนึ่งก็มีวิชาที่เบาบางลงไป.** มีวิชาเกิดขึ้นแทน จนกระทั่งมีวิชาพอตัว คือความรู้ว่าอะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์พอตัว. แต่ยังไม่ใช้ประโยชน์อะไรได้ จนกว่าจะมีสติ เอาความรู้ที่นั่นมาใช้ทันที่ท่วงที ในขณะที่ตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นได้รส กายได้สัมผัสทางผิวหนัง จิตได้ความรู้สึกคิดนึก.

วิชาถูกนำมาด้วยสติสัมปชัญญะทันท่วงที ก็จะป้องกันไม่ให้เกิดวิชา-สัมผัสขึ้นมาในจิตนั้น แล้วจะไม่เกิดอุปาทานขันธ์ **นี่แหละคือกรณีที่อุปาทานขันธ์เกิดไม่ได้,** ถ้าจะพูดให้ชัดตามกรรมวิธีของปฏิจจสมุปบาท นี้ก็ไม่มีปัจจัยที่เขียนกระดานดำจะฟังถูกแต่คนที่จำสูตรของปฏิจจสมุปบาทได้เท่านั้น.

ขอให้ทบทวนอีกทีหนึ่งว่า สูตรปฏิจจสมุปบาทในทางปฏิบัตินั้น พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า **จกขุญฺจ ปฏิจฺจ รุเป จ อฺปฺชชติ จกฺขุวิญญานํ-เพราะอาศัยตา และรูปทั้งหลายด้วย ย่อมเกิดจักขุวิญญาน;** นี้ข้อหนึ่ง จำไว้ซิ. **ติณฺณํ ธมฺมานํ สงฺคตํ ผสฺโส-ความประจวบกันแห่งธรรมสามประการนี้ เรียกว่าผัสสะ;** คือตาด้วย รูปด้วย และจักขุวิญญานนั้นด้วย ประจวบกันสามอย่างนี้ เรียกว่า **ผัสสะ; ตรงนี้สำคัญมาก.** แล้ว **ผสฺส ปฺจฺจยา เวทนา -เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา** นี้ชั้นหนึ่ง. **เวทนาปฺจฺจยา ตณฺหา -เพราะเวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา** คือกลุ่ม

ความคิดนี้รู้สึกทั้งปวง. *ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ* - ตณฺหาเป็นปัจจัยก็เกิดอุปาทาน *อุปาทานปจฺจยา ภโว* - เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ นี่เป็นคนใหม่ เป็นเรื่องใหม่ คือเกิดอุปาทานขันธเต็มที. *ภวปจฺจยา ชาตี* - เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ เกิดตัวกูแบบนี่ขึ้นมา *ชาตีปจฺจยา ชรามรณโสภปริเทว.....* เรื่อยไปจนเอาชาติ ชรามรณะต่าง ๆ มาเป็นตัวกูมาเป็นของกูมาเป็นปัญหาสำหรับเกิดทุกข์นี้เรียกว่าปัจจุสมุปบาท.

นี่มันสำคัญอยู่ตรงที่ว่า **อายตนะข้างในกับอายตนะข้างนอก อาศัยกันแล้ว เกิดวิญญาณขึ้น** : ถ้าทางตา ก็เรียกจักขุวิญญาณ ทางหู ก็เรียกโสตวิญญาณ. ทางจมูก ก็เรียกฆานวิญญาณ, อย่างนี้เป็นต้น. **ที่นี้สามประการนี้ มาพร้อมกันเรียกว่าผัสสะ**; ตรงนี้แหละสำคัญ เป็นจุดตั้งต้น หรือว่าจุดหัวเลี้ยวหัวต่อ. **อายตนะข้างใน, อายตนะข้างนอก, วิญญาณ, พบกันแล้วเกิดผัสสะ** แล้วแต่จะเป็นอวิชชาสัมผัส หรือเป็นวิชชาสัมผัส. ถ้าเป็น**อวิชชาสัมผัส คือมันไม่มีสติสัมปชัญญะ** ขณะนั้น อวิชชาตามธรรมชาติเดิมที่มีอยู่ คือความไม่รู้อะไรนั่น มันก็ได้โอกาส ก็เป็น**อวิชชาสัมผัส-สัมผัสด้วยอวิชชา**; ออกมาเป็นเวทนา ก็เป็นเวทนาที่มาจากอวิชชาสัมผัส, ก็เป็นที่ตั้งแห่งกิเลส ตณฺหา โดยไม่มีปัญหาอะไร เพราะมันเป็นอวิชชาสัมผัส.

แต่ว่าถ้าเราเป็น**อริยสาวก มีวิชาอยู่ มีสติสัมปชัญญะอยู่**, พอสิ่งทั้งสามนี้ สัมผัสกัน แทนที่จะมีอวิชชา ความมืดมนั้น เป็นเจ้าเรือนอยู่ มันก็**มีวิชาความรู้ว่า** อะไรเป็นอะไรตามที่ เป็นจริงมาทัน มาเป็นผู้กำกับการในการสัมผัสนั้น. ดังนั้น **สัมผัสนั้นก็** เป็น**วิชชาสัมผัส** : สัมผัสด้วยวิชา สัมผัสด้วยความฉลาด **สัมผัสด้วยสติสัมปชัญญะ**.

ถ้าออกเป็น**เวทนา**มา เกิดเป็น**เวทนา**ออกมา มันก็เป็น**เวทนาชนิดที่ไม่ใช่** มาจาก**อวิชชาสัมผัส** แต่เป็น**เวทนา**ที่จะเป็นที่ตั้งของการศึกษา ของ**สติสัมปชัญญะ**,

ของความรู้. ความเข้าใจไปเสีย; ดังนั้น เวทนาชนิดนี้จึงไม่ให้เกิดตัณหาได้ แต่ให้เกิดสติปัญญา มันไปตามเรื่องของวิชาไปเรื่อยไป.

เวทนา แทนที่จะให้เกิดตัณหา มันกลายเป็นให้เกิดวิชา ความรู้ที่ว่านี่ คืออะไร, คืออะไร, เป็นอย่างไร, จะต้องทำอะไร, แล้วก็มีความคิด, มีความเข้าใจ, มีอะไรถูกต้อง มันก็เป็นเรื่องถูกต้องไปเสีย, เป็นมรรคมืดองค์แปดที่ถูกต้องไปเสีย เพราะการได้สัมผัสอารมณ์นั้น.

นี่คือ การที่ไม่อาจจะเกิดอุปาทานขันธ์ ปัญญาทานขันธ์ไม่อาจจะเกิดเพราะเหตุนี้; เรา**ต้องศึกษาจนเข้าใจ และควบคุมการกระทบอยู่จนรู้จักทีเดียวว่า เราทำผิด ทำถูก** เราชนะหรือเราพ่ายแพ้ในการที่อารมณ์มากกระทบในกรณีนี้ ๆ นี้ ๆ ซึ่งวันหนึ่งก็มีหลาย ๆ กรณี ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อย่างนี้; หรือบางทีอาจจะมากที่สุดสำหรับกรณีที่เกี่ยวข้องกับใจ เพราะว่าเราจะไปนอนรำพึงอยู่ก็ได้; แล้วมันก็เป็นโอกาสทางคู่สุดท้าย ก็คือใจกับธัมมารมณ. นี้ ถ้าเราเผลอไป มันก็จะรำพึงไปแต่ในทางที่เป็นทุกข์ทั้งนั้น; อุปาทานขันธ์มันก็เกิดได้มาก เกิดได้จนนอนไม่หลับ จนเป็นโรคเส้นประสาท จนเป็นบ้า.

เราจะถือว่า ความรู้เรื่องอุปาทานขันธ์ ไม่ใช่เรื่องที่ไม่เกี่ยวกับความเป็นความตายยังไม่ถูก; ที่ถูกเป็นเรื่องสำคัญ ขนาดเป็นความเป็นความตายทีเดียว; เพราะฉะนั้น ขอให้สังเกตจนแยกกันได้เด็ดขาดเลยว่า เรื่องสัมผัสตามธรรมดา ไม่ให้เกิดอุปาทานขันธ์ก็มีอยู่, และเกิดอุปาทานขันธ์ก็มีอยู่.

ในขณะที่แห่งผัสสะ ต้องใช้สติสัมปชัญญะควบคุมให้มาก

ถ้าว่ามันมีสติสัมปชัญญะ มีวิชาอยู่ สัมผัสนั้นก็อาจจะเกิดอุปาทานขันธ์, อย่างมากจะเกิดแต่ขันธ์เฉย ๆ แล้วก็เป็นที่ตั้งแห่งการศึกษา แห่งการเข้าใจยิ่ง ๆ

ขึ้นไป ถ้ามีความเฉลอสติด้วย ไม่มีความรู้ด้วย ก็เกิดโอกาสของอวิชา ทำให้เกิดอุปาทานขันธ ก็เป็นกิเลส เป็นทุกข์ไป.

นี่จะต้องสังเกตดูให้ดีว่า บางทีเรามีความรู้ได้เล่าได้เรียน ได้อ่านมามากแล้ว แต่ทำไมมันยังเกิดได้; เพราะว่าเรายังไม่มีสติสัมปชัญญะพอ. ฉะนั้นต้องให้มีสติสัมปชัญญะด้วย; ฉะนั้นคนที่เรียนธรรมะมาก ๆ แต่ไม่มีธรรมะเลย เรียกธรรมะมาก ศึกษาธรรมะมาก อ่านธรรมะมาก พุทธธรรมะได้เป็นข้าวตอกแตก แต่เขาไม่มีธรรมะเลยก็มี, บางคนก็เรียนเซ็น สอนเซ็น พุทธเซ็น เป็นอาจารย์เซ็น แต่ไม่มีเซ็นเลย. อย่างนี้ ก็ลองคิดดูเถอะ; เพราะว่าเขาไม่มีสติสัมปชัญญะที่จะดึงเอาความรู้ขึ้นมาทันท่วงที ในโอกาสอันสำคัญที่สุด คือผัสสะ.

ในขณะที่แห่งผัสสะนี้ ถ้าวิชาความรู้ วิ่งมาไม่ทันท่วงทีแล้ว ถึงมีก็มีเสียเปล่า; มีไว้พูด มีไว้เถียง มีไว้ในหนังสือหน้าหา หรือแม้ว่ามีจริง ๆ เข้าใจจริง ๆ แต่เฉื่อยมันเฉลอสติ สติสัมปชัญญะไม่ได้เกิด แล้วไม่เอาความรู้ขึ้นมาช่วยทันท่วงที ผัสสะนั้น มันก็ตกเป็นเหยื่อของอวิชา กลายเป็นอวิชาสัมผัสไปตามเดิม. นักปราชญ์ที่แตกฉานในทางธรรมะก็ยิ่งพลาดได้ เพราะเหตุที่ว่าไม่มีสติ ไม่มีสติสัมปชัญญะพอ; ฉะนั้น ความรู้ หรือวิชานี้ ยังต้องอาศัยสติอีกทีหนึ่ง.

อย่าประมาท อย่าเดินเล่อ อย่าวาดดีไปว่ามีวิชาแล้วมันจะรับประกันได้; มันต้องมีสติสัมปชัญญะเป็นยานพาหนะ ขนเอาวิชามาให้ทันท่วงทีด้วย สติอย่างนี้ เขาจัดไว้ในพวกสมาธิ, วิชาความรู้นั้น เขาจัดไว้ในพวกปัญญา; ไม่ใช่พวกเดียวกัน.

มีปัญญาขันธ สมาธิขันธ ต้องมีศีลขันธด้วย

สตินี้ มันก็ต้องประกอบอยู่ด้วยปัญญา มันขนเอาปัญญา แต่ตัวสติเองเป็นลักษณะของสมาธิ : เป็นจิตที่แน่วแน่ แล้วก็มีความว่องไว มีความคล่องแคล่ว

ในหน้าที่ของตัวอย่างนี้. คุณสมบัติอันนี้ของจิต เขาเรียกว่า สติ มันสงเคราะห์อยู่ในกลุ่มของสมาธิศึกษา หรือสมาธิขั้น; ส่วนปัญญาที่นั่นรู้นั้นมันเป็นกลุ่ม ปัญญา-ศึกษา, ปัญญาขั้น.

เอาละ, ทีนี้อยากจะพูดเสียเลยว่า เมื่อมีสติ มีปัญญาแล้ว แต่ถ้าร่างกายมันไม่ดี ร่างกายกำลังไม่สบาย หรือว่าร่างกายกำลังไปทำผิด ทำเลวอะไรอยู่ที่นี่มันก็จะเป๋นหมั่นได้เหมือนกัน; สติปัญญานั้นก็เลยไม่ได้ทำหน้าที่. ฉะนั้นการที่ทำให้ร่างกาย วาจา อะไรนี้ ให้ดีอยู่เสมอนี้ ก็เรียกว่ามีศีล เรียกว่าศีลขั้น คือความปกติแห่งกาย วาจา นี้เรียกว่าศีล, **ศีลขั้น ก็ต้องมีอยู่เป็นพื้นฐาน** เพื่อว่ามันจะง่ายแก่การที่จะมีสมาธิขั้นและปัญญาขั้น. เดียวนี้มีแต่ความรู้เพื่อเจ้าฟุ้งซ่าน ก็ไม่ใช่ปัญญาแท้; เพราะคนชนิดนี้ไม่อาจจะมีสติ และคนชนิดนี้อาจจะมีความผิดพลาดทางกายทางวาจา คือไม่มีศีลเลยก็ได้. เรื่องมันก็เลิกกันเท่านั้นเอง มีแต่จะเป็นเรื่องที่จะเกิด ๆ เกิดกันพวไปหมดของปัญญาพาหนขั้น และมีความทุกข์อยู่ตลอดเวลา.

ขอให้**สังเกตดูให้ดี** และแยกกันให้ได้ ว่าทำไมมันจึงเกิดได้, ทำไมมันจึงเกิดไม่ได้ สำหรับอุปาทานขั้น ในชีวิตประจำวันของเราคนหนึ่ง คนหนึ่ง. นี่ขอให้สนใจในข้อนี้ นี่แหละคือการศึกษาจริง ธรรมะก็รู้จริง มีธรรมะก็มีจริง จะได้ช่วยตัวให้รอดได้.

พิจารณาให้เห็นความต่างของขั้น กับอุปาทานขั้นอยู่เสมอ

เอาละ, ที่ยังเหลืออีกนิดหนึ่งสำหรับเวลานี้ ก็อยากจะย้ำถึงข้อที่ว่าขั้นกับอุปาทานขั้น มันต่างกันอยู่ดังที่กล่าวมา เพราะว่ามีต้นตอที่มา คือโอกาสหรือที่เหตุปัจจัยของมันต่าง ๆ กันเช่นว่ารูปขั้น จะเป็นรูปภายนอก รูปภายในก็ตาม, รูปภายนอก เช่นจักขุธาตุ รูปภายใน เช่นรูปธาตุข้างนอก รูปขั้น ก็ได้อาศัยดิน น้ำ ลม ไฟ

ที่เรียกว่าธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม นี้เรียกว่า มหาภูตรูป เป็นเหตุเป็นปัจจัย เป็นพื้นฐาน เป็นเหมือนกับแผ่นดิน สำหรับเป็นที่ตั้งอยู่ของรูปขันธ์.

เมื่อมันยังเป็นดิน น้ำ ลม ไฟอยู่ เป็นสักว่าธาตุ แต่พอเกิดเป็นรูปนอก รูปในขึ้นมาได้แล้ว เรียกว่าเกิดเป็นรูปขันธ์; ทีนี้เมื่อมันเป็นรูปขันธ์อย่างนี้มันก็ทำให้เกิดพวกวิญญาณขันธ์ นามขันธ์ได้ โดยพระบาลีที่ว่า อาศัยตากับรูปย่อมนเกิดจักขุวิญญาณ นั่นคือนามขันธ์ ก็เพราะอาศัยการกระทบกันที่เรียกว่าผัสสะ ระหว่างตากับรูปเกิดจักขุวิญญาณนี้ ก็เกิดเวทนาขันธ์ขึ้นมา; ฉะนั้น จึงถือว่าเวทนาขันธ์มันตั้งอยู่บนผัสสะ มีผัสสะเป็นปัจจัย. พอมาถึงเรื่องของนามขันธ์แล้วก็มีเรื่องผัสสะเป็นตัวสำคัญ; ถ้าเป็นเรื่องของรูปขันธ์ ก็ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เป็นตัวสำคัญ.

เวทนาขันธ์ก็มาจากผัสสะ สัญญาขันธ์มาจากผัสสะ สังขารขันธ์ก็มาจากผัสสะ. นี้ เกือบจะไม่ต้องอธิบายอะไรมากนัก : เวทนาถ้าไม่มีผัสสะแล้วมันจะมีได้อย่างไร, ต้องมีผัสสะก่อน แล้วก็เวทนา. ผัสสะนั่นแหละทำให้เกิดเวทนา แล้วก็เลยไปเกิดสัญญา, สัญญามันเกิดจากผัสสะโดยผ่านทางเวทนา; ไม่มีผัสสะแล้วสัญญาก็เกิดไม่ได้. มันต้องมีการกระทบที่ทำให้รู้สึกว่าจะไร่มันเป็นอะไร จึงจะเกิดความรู้สึกว่าจะไร่มันเป็นอะไร.

สัญญานี้แยกเป็นสองคำอยู่เสมอ; เข้าใจให้ดี มิฉะนั้นจะสับสนจนลำบากแก่การศึกษาธรรมะ. สัญญาตามปกติก็คือจำอะไรได้ ส่วนสัญญาที่เป็นกิเลส นั่นคือสำคัญมันหมายความว่ามันเป็นอะไร. เช่นเราเห็นก้อนหิน รู้ว่าเป็นก้อนหิน เห็นต้นไม้ รู้ว่าเป็นต้นไม้; อย่างนี้ก็ไม่มีมีความสำคัญอะไรมากไปกว่านั้น; อย่างนี้เรียกว่า สัญญาจำหมาย. ส่วนสัญญาที่เลยนั้นไปอีกก็คือ ความมันหมายความว่าก้อนหินนี้สวย ก้อนหินนี้ของกู อย่างนี้ก็เลยไปจากที่จำได้ว่าก้อนหินแล้ว.

พอเกิดเป็นก้อนหินของภู เป็นก้อนหินที่สวยงาม เป็นก้อนหินที่มีราคา ตั้งแสนตั้งล้าน สัญญาเป็นของมีค่า, สัญญาเป็นของไม่มีค่า, สัญญาเป็นของสวย, เป็นของไม่สวย, เป็นของน่ารัก น่าพอใจ; นี่สัญญาตอนนี้จะทำเรื่อง จะทำพิษ จะทำให้เป็นทุกข์.

สัญญาเพียงแต่จำได้ว่าอะไรเป็นอะไรนั้น ยังไม่เท่าไร ยังไม่มีเรื่อง แต่สัญญาจะเกิดขึ้นก็ต้องมีผัสสะ เช่นตากระทบก้อนหินก้อนนี้ ก็เกิดสัญญาว่า นี่ก้อนหิน ว่าง! แต่ถ้ามากกว่านั้น มันมันหมายความว่า เป็นของแพง ของรัก ของดี ใครจะมาขโมย ไปเสีย, หรือแม้ที่สุดแต่มันจะตกแตก อย่างนี้ก็เป็นสัญญาที่จะเกิดความทุกข์แล้ว; คือว่า สัญญานี้มันถูกมันหมาย, ถูกยึดมันแล้ว.

สังขารคือ ความคิด ก็เหมือนกัน ต้องมาจากผัสสะ กระทบนั้นกระทบนี้ แล้วมันจึงจะคิดเรื่องใดเรื่องหนึ่งออกไป; ดังนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า เวทนาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารก็ดี มีผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งการเกิดขึ้น ปราภฏขึ้น.

ที่นี้เหลืออันดับสุดท้าย เรียกว่า วิญญาณขันธ์ อันนี้มีนามรูปเป็นเหตุเป็น ปัจจัย. สิ่งนี้เรียกว่านามรูปนี้ อธิบายยาก เข้าใจยาก ก็ต้องขอรับรองให้ค่อย ๆ ศึกษาต่อไป. คำว่านามรูป ก็คือตัว ก. ข. ตัวแรกที่สุด; แต่แล้วก็เข้าใจยากที่สุด เช่น ที่พูดว่า นามรูปเป็นเหตุปัจจัยแห่งการปราภฏของวิญญาณขันธ์นี้ ใครอธิบายได้ก็คน. หรือว่าประโยคแรกของปัจจุสมุปบาทแบบปฏิบัติจริง ๆ อาศัยตามรูปย่อเกิดจักขุวิญญาณ อย่างนี้ ใครอธิบายได้ก็คน? เป็นบาลีว่า จกขุณฺจ ปฏฺิ จ รุเป จ อูปฺพชฺชติ จกขุวิญญาณํ -เพราะอาศัยจักขุด้วย รูปด้วย ย่อมบังเกิดจักขุวิญญาณ, เพราะอาศัย ตาด้วย อาศัยรูปด้วย จึงเกิดจักขุวิญญาณ.

ตามันก็รูป แต่มันไม่ใช่รูปล้วน ๆ ยังมีอะไรอยู่ในนั้น ยังมีประสาทมีอะไรที่เป็นเครื่องจิตอยู่ในนั้น; และรูปทั้งหลายข้างนอกนี้ ยังต้องมีอะไรที่เป็นสิ่งที่เราเข้าใจไม่ได้อยู่ด้วย; ดังนั้น **สองรูปนี้พออาศัยกันแล้วจึงเกิดนามธรรมคือวิญญาณ. อาศัยตาด้วย รูปด้วย ย่อมเกิดจักขุวิญญาณ.** หรือแม้ในสูตรนี้ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “นามรูป” คือนามและรูปเป็นเหตุปัจจัยแห่งการปรากฏของวิญญาณชั้นนี้.

ที่พูดมาแล้วว่าที่ตาเห็นรูปแล้วเกิดวิญญาณชั้นนั้น คือวิญญาณชั้นนี้ออกมา เพราะนามรูปเป็นปัจจัย; ฉะนั้น **วิญญาณชั้นนี้มีนามรูปเป็นปัจจัย เป็นเหตุแห่งการปรากฏออกมา.** นี่เข้าใจให้ดี; ถ้าเข้าใจข้อนี้ก็จะไม่เกิดอุปาทานชั้นนี้ จะไม่เกิดความหมายเป็นตัวตน เป็นของตน เป็น *อหังการ มมังการ* ได้. เข้าใจให้ดีว่า **วิญญาณชั้นนี้ ไม่ใช่จะเป็นวิญญาณที่ไม่รู้จักดับ** เข้าร่างนี้ ออกร่างนั้น; บางทีคนนอนหลับก็ออกไป คนตื่นก็กลับเข้ามา คนตายแล้วมันก็ไปเกิดใหม่; อย่างนั้นไม่ใช่วิญญาณนี้ ไม่ใช่วิญญาณที่พระพุทธเจ้ากำลังตรัสนี้.

วิญญาณนี้จะต้องอาศัยเหตุปัจจัยของการกระทบของอายตนะเป็นคู่ ๆ ไป แล้วก็เกิดวิญญาณนี้ขึ้นมา; นี่ก็คล้าย ๆ กันมาก คือ วิญญาณนี้ ก็ออกมาจากรูป, นามรูปนี้ ทำนามรูปใหม่ ชุดใหม่ ชุดหลังขึ้นมา วันหนึ่งหลาย ๆ ชุด. หรือทำให้เกิดความรู้สึกเป็นมาทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง อย่างนี้จะเรียกว่า วิญญาณท่องเที่ยวอยู่ในสิ่งเหล่านี้ก็ได้เหมือนกัน.

แต่คนพวกหนึ่งเขาไม่อธิบายอย่างนี้, เขาอธิบายว่า เกิดมานี้ เรามีวิญญาณที่เป็นอัตตาสงอยู่ในที่ เข้า ๆ ออก ๆ ตายแล้วมันก็ไปหาที่เกิดใหม่ ไปลองล่อยใหม่ เข้าโลงแล้วมันยังไปได้; อย่างนี้มันก็เรื่องหนึ่ง คนละเรื่อง. เรื่องนั้นเราไม่พูดว่าผิดหรือถูก มีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์เราไม่อยากพูด.

เราจะพูดแต่เรื่องนี้ คือเรื่องที่มีประโยชน์ที่สุด เพราะถ้าเรารู้อย่างนี้แล้ว เราควบคุมได้ ไม่ให้มันปฏิสนธิเป็นอุปาทานชั้นท์ เป็นตัวกู-ของกูขึ้นมา แล้วจะ ได้ไม่เป็นทุกข์. ฉะนั้น ระวังให้ดีเมื่อมีการสัมผัสทางตา เป็นต้น กับของข้างนอกมีรูป เป็นต้น; เมื่อเกิดวิญญาณขึ้นมาอย่างนั้นแล้ว มันจะเกิดเวทนา สัญญา สังขาร. ระวังให้ดี อย่าให้เกิดความยึดมั่น, อย่าให้ผลอสติจนเกิดความยึดมั่น.

เอาละ สรุปความกันเสียทีว่า สิ่งที่เราเรียกว่าผัสสะ ผัสสะ นี้เป็นตัวร้าย จะเกิด หรือจะเป็นจะตาย จะได้จะเสีย จะมีทุกข์หรือจะดับทุกข์ มันอยู่ที่ตรงผัสสะนั้น; หรือ จะพูดสำหรับชาวบ้านทั้งหลายทั่วไปก็พูดโดยบทที่พระท่านสวดเมื่อตะกั๊น ที่พระพุทธเจ้า ท่านตรัสว่า ทิฏฐา มยา ภิกขเว อมสฺสายตนิกา นาม นิริยา อมสฺสายตนิกา สคฺคา - มีนรกหรือสวรรค์ฉันเห็นแล้ว, มันอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กายนั้ นั้มันนรกก็อยู่ที่ ผัสสะ สวรรค์ก็อยู่ที่ผัสสะ.

ถ้าผัสสะผิดวิธี เกิดกิเลสมันก็เป็นนรก เรียกว่า ผัสสายนิกนรก, ถ้า ผัสสะทำไปถูกวิธี เกิดความสบายพอใจสนุกสนานไป มันก็เรียกว่า ผัสสายนิกสัคค คือสวรรค์. ผัสสายนิกนรก นี้คู่กันกับ ผัสสายนิกสวรรค์; แล้วก็อย่าลืมว่า ทั้งสองอย่างนี้ มันเกิดมาจากผัสสะ.

ทั้งสองผัสสะนี้มันเป็นเรื่องอวิชาสัมผัส ต้องมีอุปาทานชั้นท์ แล้วมัน ก็ต้องได้มีความทุกข์ โดยสรุป มันยังไม่ใช่อวิชาสัมผัส นี้ต้องเรียนให้รู้พอ ต้องมีสติ สัมปชัญญะพอ รู้พอ แล้วก็ไม่ต้องทั้งนรกและไม่เกิดทั้งสวรรค์; แล้วจึงจะเกิด สิ่งที่เราเรียกว่า นิโรธ หรือสุญญตา หรืออมตะ ที่แปลว่า นิพพาน.

นิพพานจะเกิดก็ต้องอาศัยผัสสะนั่นอีกแหละ ไม่มีอะไรอื่นอีกแหละเป็น ปัจจัย. เมื่อมีการกระทบกันทางผัสสะแล้ว วิชาสมาแล้ว ก็ไม่เกิดตัวกู - ของกูได้

ก็เป็นนิพพานไปตามเดิม หรือว่าในรูปใหม่ก็ตามเถอะ จะเกิดขึ้น จะเรียกว่าเกิดใหม่ก็ได้ คือความไม่มีทุกข์ นำปรากฏออกมาอีก.

ผัสสะที่ประกอบด้วยวิชา ไม่ทำให้เกิดอุปาทานขันธ

นี่คือวิชาสัมผัสกับวิชาสัมผัส อันเป็นที่เกิดได้ หรือไม่เกิดได้
แ
ห
ง
อุปาทานขันธ; ส่วนผัสสะอีกชนิดหนึ่งนั้น ไม่มีความหมายอะไร, เราจะเรียกว่า เป็นโมฆะ หรือเป็นโมหียะ ก็ได้ คือผัสสะที่ตาเราทอดไป หูเราได้ยินไปอยู่อย่างไร; เช่นลืมหูลูกตาอยู่ ตามันไม่บอดมันก็เห็นอยู่อย่างนี้ ผัสสะอย่างนี้ไม่เกี่ยวกับวิชาสัมผัส ไม่เกี่ยวกับอวิชาสัมผัส; เกี่ยวกับแต่ว่า สัตว์มันมีตาลืมอยู่ มันก็ต้องเห็น เมื่อหูยังไม่หนวกก็ต้องได้ยิน เมื่อจมูกยังดีอยู่ก็ต้องได้กลิ่น อย่างนี้ เราจะเรียกว่าปกติสัมผัสก็ได้. คือ **สัมผัสอยู่ตามปกติ** ของบุคคลที่ตายังไม่บอด หูยังไม่หนวก ก็ยังทำงานอยู่เสมอ ไม่เกี่ยวกับวิชาและไม่เกี่ยวกับอวิชา; เพราะฉะนั้น ไม่ใช่เรื่อง **ไม่ใช่ปัญหา** เรียกว่าเป็นโมฆะ คือมันไม่ทำเรื่องอะไรเกิดขึ้นมา, หรือเรียกว่า เป็นโมหียะ คือว่า มันเกือบจะ หรืออาจจะ ไม่สามารถจะ ทำเรื่องอะไรเกิดขึ้นมา.

แต่**อวิชาสัมผัสกับวิชาสัมผัส**นี้ ไม่เป็นอย่างนั้น ต้องทำให้เกิดเรื่อง ขึ้นมาคือทุกข์ เกิดทุกข์ เพราะเกิดอุปาทานขันธ, หรือว่า ทำให้ไม่เกิดทุกข์ คือไม่เกิดอุปาทานขันธ ฉะนั้น ขอให้ถือว่าวันนี้เราได้พูดกันโดยละเอียดยิ่งขึ้นไปกว่าทุกที ในข้อที่ว่า อุปาทานขันธจะเกิดขึ้นได้หรือไม่อาจจะเกิดขึ้นได้นั้น ในลักษณะอย่างไร; เมื่อแยกดูตามกรรมวิธีโดยละเอียดของเรื่องปัจจุสมุปบาท แล้วมันก็จะเห็นได้ดังนี้.

สรุปความว่า ในขณะแห่งการกระทบของอายตนะนั้น ถ้ามันกระทบชนิดที่ไม่มีความหมายมันก็เลิกกัน ไม่มีอะไรเกิดขึ้น. แต่ถ้ามันมีความหมาย เป็นอวิชา มันก็ต้องเกิดอุปาทานขันธ ก็ต้องเป็นทุกข์; ถ้ามันเป็นไปในทางวิชา ก็ไม่เกิดอุปาทานขันธ

ผัสสะก็มีประโยชน์ในทางเกิดสติปัญญา เป็นการศึกษา; ฉะนั้นขอให้ทุกๆ คน เมื่อได้
กระทบทางอายตนะ ตา หู หรืออะไรก็ดี **ขอให้มึสติสัมปชัญญะ เป็นวิชาสัมผัส**
แล้วเป็นผู้เจริญด้วยความรู้ ความเข้าใจ คือการศึกษาเกี่ยวกับธรรมะนั้นๆ ยิ่งๆ ขึ้นไป;
นี่คือวิปัสสนาที่ควรกระทำอยู่ตลอดเวลา.

เอาละ พวกท่านที่ สำหรับพระท่านจะได้สวนธรรมปริยาย เพื่อส่งเสริม
ศรัทธาในพระผู้มีพระภาคเจ้า และในการปฏิบัติธรรม ต่อไป.

ปรหมัตถสภาวะธรรม

-๑๒-

๒๔ มีนาคม ๒๕๑๖

ภาวะพื้นฐาน ของสิ่งที่เรียกว่า “คน”

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายในภาคมาฆบูชา ว่าด้วยปรหมัตถสภาวะธรรม ดำเนินมา เป็นครั้งที่ ๑๒ ในวันนี้. เนื่องจากสังเกตเห็นว่า ในวันนี้ มีผู้มาใหม่เป็น อันมาก ถ้าการบรรยายดำเนินติดต่อกันไปโดยตรงจากครั้งที่แล้ว ๆ มาแล้ว บางท่านอาจจะฟังไม่เข้าใจ. ดังนั้น จึงต้องทบทวนบ้างเพื่อผู้มาใหม่ในครั้งนี้ จะฟังออกได้ตามสมควร.

ทบทวนเหตุที่บรรยายปรหมัตถสภาวะธรรม

การบรรยายในชุดปรหมัตถสภาวะธรรม ก็คือการบรรยายที่มีความมุ่งหมายให้ พุทธบริษัทมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามธรรมชาติธรรมดานี้ ลึกซึ้งไปกว่าที่เห็นอยู่ตาม

ปกติของบุคคลผู้มีได้ศึกษา, มิได้สดับ, มิได้คิด, มิได้นึก. เมื่อคนมีความคิดอย่างไร คนนั้นก็ถือว่าเขาเป็นผู้รู้ความจริงในสิ่งนั้น, หรือความจริงของสิ่งนั้นมีเพียงเท่านั้น; คนไหนรู้อย่างไร เขาก็ถือว่าความจริงมีอย่างนั้น.

ที่นี้คนไม่เท่ากัน : มี**สติปัญญา**ในเท่ากัน ย่อมมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตื้นหรือลึกกว่ากัน; ดังนั้น ใน**พระพุทธศาสนา** จึงมีเรื่องราวอันเกี่ยวกับปรมัตตสภาวะธรรม คือสภาวะธรรมในส่วนที่ลึกซึ้ง; จะมีอยู่อย่างไร ก็กล่าวไว้ให้เป็นที่ตั้งของการศึกษา และสังเกตเพื่อเขาจะได้รู้ความจริงชั้นลึก หรืออย่างน้อยก็ลึกพอสมควร. พอสมควรแก่อะไร? ก็**พอสมควรที่จะดับความทุกข์ได้**.

เดี๋ยวนี้ **เราไม่รู้พอสมควรที่จะดับความทุกข์ได้** จึงดับความทุกข์ไม่ได้ นั่งร้องไห้อยู่ก็มี ฆ่าตัวตายอยู่ก็มี; เราจะเห็นว่าการร้องไห้ การฆ่าตัวตาย ฆ่าซึ่งกันและกันตาย นี้มันมีมากขึ้น ๆ เพราะคนเหล่านั้นไม่รู้สิ่งที่ควรจะรู้ให้พอสมควรกัน. ทำไมจะต้องร้องไห้? ทำไมจะต้องโง่ไปฆ่าตัวตาย หรือไปฆ่าคนอื่นตาย? ก็เพราะว่าโง่. พุดอย่างนี้ไม่มีทางจะผิด; โง่ก็เพราะว่ารู้อะไรตื่นเกินไป, ไม่รู้ให้ลึกซึ้งพอที่จะขจัดปัญหานั้น ๆ ออกไปได้ โดยที่ไม่ต้องทำอะไรให้ตัวเองเป็นทุกข์ หรือให้คนอื่นเป็นทุกข์.

นี้เรียกว่า**ไม่รู้ในส่วนที่ลึก**ไปกว่าที่คนโง่รู้ จึงรู้แต่ชนิดที่จะทำไปอย่างที่คนโง่เขาทำ **จึงเบียดเบียนตนบ้าง เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง.** ดังนั้น ปรมัตตสภาวะธรรมมีอยู่ ก็เพื่อจะช่วยแก้ปัญหานี้; ถ้าความทุกข์เกิดขึ้น ก็จะช่วยแก้ปัญหานั้นให้หมดไป; ถ้าความเสียใจมันเกิดเนื่องมาจากผู้อื่น ก็จะมีผู้จักแยกออกจากกัน ทำให้ไม่ต้องมีความทุกข์เพราะเหตุนั้น.

ที่นี้ สำหรับคำว่า **ปรมัตตะ** นี้ก็แปลว่า **มีความหมายอันลึกซึ้งอย่างยิ่ง.** นี้ก็เหมือนกัน มันมีอยู่หลาย ๆ ชั้น. ถ้าลึกถึงที่สุดก็เรียกว่ารู้ความจริงถึงที่สุด, ถ้ารู้

ในทางฝ่ายรูปธรรม มันก็แก้ปัญหาแต่ฝ่ายรูปธรรม, ถ้ารู้ในทางนามธรรม ก็แก้ปัญหาได้ในฝ่ายนามธรรม. **อย่าได้เข้าใจว่า ฝ่ายรูปธรรมนี้มันก็มีเรื่องต้น ๆ; ที่ลึก ๆ ไม่มี; ที่เป็นปรมาตถ์** มันก็มีเหมือนกันในฝ่ายรูปธรรม; แม้คำว่ารูปธรรม ก็ยังต้องแยกออกเป็นสองชั้น สามชั้น.

รูปธรรมอย่างที่เป็นวัตถุ เป็นเนื้อวัตถุล้วน ๆ เป็นปรมาณู เป็นอณู เป็นอะไร ล้วนแต่เป็นวัตถุล้วน ๆ นี่มันก็ยังมีส่วนที่เป็นปรมาตถธรรม คือเห็นยากเข้าใจยาก; และส่วนที่เป็นรูปธรรม **ที่ถึงถึงแต่สักว่าคุณสมบัติของสิ่งนั้น** ในสถานะที่เป็นของกินเนื้อที่, อย่างนี้ก็ยังมีปรมาตถ์ยิ่งขึ้นไปกว่า. ที่นี้ในส่วนจิตใจก็ยิ่งมีความเป็นปรมาตถ์ที่ลึกยิ่งขึ้นไปกว่านั้น; ขอให้พยายามทำความเข้าใจไปตั้งแต่ต้น ว่าการรู้ส่วนที่เป็นปรมาตถ์นั้นมีประโยชน์อย่างไร.

ใน**ส่วนวัตถุล้วน ๆ** เมื่อคนรู้แล้ว ก็**สามารถที่จะใช้วัตถุให้เกิดผลใหญ่หลวง**ยิ่งขึ้นไปทุกที เช่นเมื่อไม่นานมานี้ ก็ไม่มีใครรู้จักใช้แรงของปรมาณู จึงไม่สามารถจะผลิตกำลังงานจากปรมาณู ไม่สามารถทำลูกกระเบิดปรมาณูเป็นต้น; เพราะเวลานั้น ยังไม่รู้ในส่วนที่เป็นปรมาตถ์ของวัตถุล้วน ๆ คือปรมาณูนั้น. เดียวนี้ก็รู้ขึ้นมาจนเอามาใช้ได้แบบนี้ มันก็ไม่ไต่เล็กน้อยเลย. นี้เรียกว่าส่วนย่อย ส่วนเล็กที่สุดของวัตถุ ก็มี**ส่วนที่เป็นปรมาตถ์** มันเล็กจนดูด้วยตาไม่เห็นแล้ว ก็ยังมี**ส่วนที่เป็นปรมาตถ์** คือละเอียดลึกซึ้งยิ่งไปกว่านั้นอีก; แต่เมื่อรู้ก็เอามาใช้ประโยชน์ได้. นี้เรียกว่า**รู้ปรมาตถ์**ของตัววัตถุนั้น ๆ ก็เรียกว่า**รู้ในเรื่องของรูป** คือวัตถุ, วัตถุที่มีรูป.

คำว่า **รูป** นี้ ในความหมายทางธรรม ก็หมายถึงการที่มันกินเนื้อที่ แล้วมันเกี่ยวข้อโยงกันไป; เช่นความรู้ทาง mechanism ทั้งหลาย ก็รู้เรื่องเกี่ยวกับวัตถุใน**ส่วนที่ว่า** มันกินเนื้อที่ มันเป็นรูปที่หยาบ ๆ เป็นรูปที่เห็นได้ด้วยตา แต่คนเรา

ก็ไม่อาจจะรู้ เมื่อค่อย ๆ มีความรู้เพิ่มขึ้น ๆ เราจึงมีการประดิษฐ์นั่นนี่ขึ้นมาในโลก เป็นความเจริญ ประดิษฐ์รถยนต์ ประดิษฐ์เรือ ประดิษฐ์ยานต่าง ๆ กระทั่งไปนอกโลก ก็ได้ นี่. อย่างนี้พิจารณาดูเถิดว่า มันมีความเป็นปรมัตถ์ คือ อัตตะ หรือความหมาย หรือประโยชน์อันลึกซึ้งที่สุดนั้นสักเพียงไร; นี่คือความมุ่งหมายที่จะให้คนรู้เรื่องปรมัตถ์.

ที่นี่ จะดูกันในส่วนร่างกายของเราแท้ ๆ ก็ยังมีส่วนที่เป็นปรมัตถ์ ที่ยังไม่รู้ อยู่อีกมาก. ในยุคโบราณอาจจะรู้น้อยที่สุด ต่อมาก็รู้มากขึ้น; แต่ถึงอย่างนั้น ก็ไม่ใช่ รู้หมด พอรู้หมดมันก็จะแก้ปัญหาได้อีกมาก; หรืออาจจะถึงกับว่าสร้างร่างกายคน ขึ้นมาได้ใหม่ก็ได้. แต่ที่น่าสงสัย หรือน่าสังเวช ก็คือว่า เท่าที่มันเกี่ยวข้องกับเรื่องราว ในวันหนึ่ง ๆ เราก็ยังไม่ค่อยรู้; ไม่ถามชาวบ้านธรรมดาดูเถิดว่า ทำไมจึงปวดท้อง เขาก็ไม่รู้. แต่ถ้าไปถามหมอหรือนักวิทยาศาสตร์ผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็ต้องรู้ว่า ทำไมจึงปวดท้อง มีเหตุตรงไหน มีอย่างไร.

นี่เป็นปรมัตถะของคนโง่; คนโง่ไม่รู้ แต่คนที่ได้ศึกษาก็รู้. แต่ถึง อย่างนั้นก็ยังมีส่วนที่ตนเองก็ยังไม่รู้อยู่อีกมาก ไม่สามารถจะขจัดปัญหาเกี่ยวกับเนื้อหนัง ร่างกายนี้ให้หมดไปโดยสิ้นเชิงได้; ก็แปลว่า **แม้แต่เรื่องวัตถุร่างกายนี้ ก็ยังมีเหลือ อยู่อีกมาก ซึ่งเป็นปรมัตถสภาวะธรรม; จะต้องรู้ไปตามฝ่าย ตามแบบของวัตถุ หรือของรูปธรรม หรือของร่างกาย.** ท่านทั้งหลายจะพอมองเห็นว่าถ้าเรารู้ลึกซึ้ง ลงไปในส่วนที่ควรรู้ให้ลึกซึ้ง มันก็ยังมีประโยชน์.

แต่ในทางพุทธศาสนา มุ่งหมายจะแก้ปัญหาใน**ส่วนจิตใจ** ก็เลยมีกล่าว ไว้ในส่วนที่เป็นจิตใจ หรือเกี่ยวกับจิตใจเป็นส่วนใหญ่, กล่าวเรื่องจิตใจเป็นส่วนใหญ่; แม้จะกล่าวเรื่องรูปเรื่องกาย ก็**จะกล่าวในส่วนที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับจิตใจ.** เช่นตา หู จมูก ลิ้น กาย อย่างนี้ เป็นส่วนรูปส่วนกายก็จริง; แต่มันเกี่ยวข้องกับจิตใจอย่างที่ไม่

อาจจะแยกกันได้; ฉะนั้นจึงได้กล่าวถึงร่างกายในส่วนที่มันเกี่ยวกับจิตใจ ไม่ได้กล่าวถึงร่างกายล้วน ๆ เหมือนกับในวิชาร่างกาย หรือวิชาการแพทย์ของหมอ เป็นต้น.

เพราะฉะนั้น ขอให้ทราบว่า **ปรมาตสภาวะธรรมในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนานั้น เป็นเรื่องมุ่งหมายเกี่ยวข้องกับจิตใจ, จะแก้ปัญหาเกี่ยวกับทางจิตใจ ซึ่งเป็นตัวความทุกข์ เพื่อให้คนเรารู้กันเสียที่ว่า ความทุกข์นี้คืออะไร? มาจากอะไร? จะแก้ไขให้หายไปได้จากจิตใจอย่างไร? ก็เลยเกิดมีระบบค้นคว้าเฉพาะในทางนี้ขึ้นมา.**

การแก้ปัญหาทางจิตใจได้ค้นพบนับตั้งแต่ว่า **รู้จักทำจิตใจให้หยุด** ให้สงบ โดยวิธีการพิเศษซึ่งเรียกว่า**ประเภทสมาธิ**อย่างนี้ก็มี, พอ**ค้นคว้าให้รู้แจ้ง**ออกไปถึงความลับต่าง ๆ เกี่ยวกับสิ่งนั้น ๆ อย่างที่**เรียกว่าปัญญา**ก็มี.

ที่**เกี่ยวกับจิตใจล้วน ๆ** เช่นการทำสมาธิ **สามารถจะหยุดความรู้สึก** เหมือนกับว่าตายแล้วอย่างนี้ก็ได้; ส่วนที่เป็น**ปัญญา** ก็รู้ถึงขนาดที่ว่า **จิตใจจะไม่มี ความทุกข์**อีกต่อไป เห็นทุกอย่างเป็นธรรมดา อย่างนั้น อย่างนั้น อย่างนั้น แล้วก็ไม่**ได้เกี่ยวข้องหรือยึดถือชนิดที่ทำให้จิตใจเป็นทุกข์; แปลว่าที่เป็นปัญญา** ก็รู้ถึงขนาดที่จะ**เปลื้องความทุกข์**ออกไปได้.

อย่างนี้ก็**เรียกว่าปรมาตสภาวะธรรมส่วนจิตใจ มีผลเป็นสมาธิก็มี มีผลเป็นปัญญา**ก็มี. ถ้าเป็นสมาธิ ก็หยุดความทุกข์ หยุดความทุกข์ได้ตามแบบของสมาธิไปชั่วคราว, ถ้าเป็นเรื่องของปัญญา ก็ขุดรากเง้าของความทุกข์ได้มากกว่านั้น; และอาจจะหยุดได้สิ้นเชิง คือไม่เป็นทุกข์อีกต่อไป. คนที่ดับทุกข์ได้สิ้นเชิง ไม่มีเหลืออีกต่อไปก็**เรียกว่าเป็นพระอรหันต์; ไม่ถึงนั้นก็เรียกว่าพระอริยเจ้าที่รอง ๆ ลงมา; มันเกี่ยว**กันอยู่อย่างนี้.

คนที่**เป็นพระอริยบุคคล** ก็คือคนที่**เข้าถึงปรมัตถสภาวะธรรม** จนดับความทุกข์ได้ในระดับหนึ่ง ๆ จนถึงที่สุด; พวกที่เป็นพุทธบริษัททั้งหลายก็ต้องการอย่างนั้น **คือต้องการจะดับทุกข์**, ต้องการจะมีความรู้ที่เรียกว่า “ตื่นจากความหลับ”, และแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับความทุกข์ได้; ก็ล้วนแต่ต้องรู้สิ่งที่เรียกว่าปรมัตถสภาวะธรรม.

ปรมัตถสภาวะธรรมมีมาก รู้เพียงดับทุกข์ได้ก็พอ

สิ่งที่เรียกว่า **ปรมัตถสภาวะธรรมนั้น**มีมาก จนคำนวณไม่ไหว, แล้วก็มากจนไม่ต้องรู้ให้หมดนั้น : **รู้แต่เท่าที่จำเป็นที่จะต้องรู้** คือรู้เท่าไรแล้วดับทุกข์ได้สิ้นเชิง เท่านั้นก็เรียกว่าพอ; นอกนั้นไม่ต้องรู้ก็ได้. เพราะว่าเดี๋ยวนี้เราต้องการเพียงแต่ที่จะดับทุกข์ เราจะไปรู้ทั้งหมดก็ทำไม่ได้, หรือทำให้ได้มันก็ต้องตายแล้วตายอีกตั้งหลายหน มันก็ยังไม่พอ เวลามันยังไม่พอ; แต่ถ้าจะรู้เท่าที่จะดับทุกข์ได้แล้ว เวลาที่มีพอ, และยังมีเวลาเหลืออยู่สำหรับมีชีวิตอยู่โดยไม่ต้องเป็นทุกข์.

เฉพาะฉะนั้น **พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า** เราสอนในปริมาณเท่ากับใบไม้กำมือเดียว ในเมื่อเปรียบเทียบกับใบไม้ทั้งป่า ทั้งดง ทั้งโลก; ก็คิดดูเถอะว่า ใบไม้ทั้งโลกมันมีสักเท่าไร แล้วใบไม้กำมือเดียว นั้นจะน้อยกว่ากันเท่าไร. ปรมัตถธรรมที่ทรงนำมาสอน ก็เท่ากับกำมือเดียว ก็พอที่จะดับทุกข์ได้; แล้วมันก็น่าสังเกตที่ว่า ใบไม้กำมือเดียวนั้น เราก็คงไม่มี, ยังไม่เข้าถึง, ยังไม่ได้รับใบไม้กำมือเดียว, ยังมีความทุกข์อยู่; เพราะไม่รู้ในสิ่งที่เรียกว่าปรมัตถสภาวะธรรม จึงต้องเอามาพูดกันจนกว่าจะเพียงพอ.

สังเกตดูให้ดี แม้ของง่าย ๆ ตื่น ๆ แล้วก็ยังต้องทำซ้ำ ๆ ซาก ๆ; แต่ถ้ามันเป็นประโยชน์อยู่ เราก็ทนได้ เช่นเรียน ก. ข. ก กา ก็ต้องเรียกซ้ำ ๆ ซาก ๆ กว่า

รู้หนังสือ อย่างนี้ก็ทนได้. หรือถ้าไม่ทนมันก็ไม่รู้หนังสือ ก็ยังมีผู้ใหญ่คอยเขียน คอยตี ไม่ให้เหลวไหล, ให้เรียนซ้ำ ๆ ซาก ๆ จนให้รู้; คนก็รู้ ก. ข. ก. กา ได้.

ที่นี้มาถึงเรื่องของปรมัตถสภาวะธรรม ก็เหมือนกับ ก. ข. ก. กา : **เมื่อไม่
ทนศึกษาโดยซ้ำซาก ก็ไม่อาจจะรู้ได้.** สังเกตดูไม่มีใครจะทนศึกษา มักหาเรื่อง
บิดพลิ้ว; ก็เพราะรำคาญ ที่พูดซ้ำ ๆ ซาก ๆ พูดแล้วพูดอีก อยู่แต่เรื่องธาตุ เรื่อง
อายตนะ เรื่องขันธ เรื่องทุกขอยู่หนึ่งเอง.

ขอให้คิดดูเถอะว่า แม้จะมีการซ้ำซากอย่างนั้น ก็ยังน้อยกว่าความซ้ำซากที่
เราเรียนหนังสือ หรือว่าทำการฝึกฝนวิชาซึ่งอะไรบางอย่าง เรายังต้องทำซ้ำซากมาก
กว่านั้น. แต่เวลานั้นมันได้สตาจ์ เราก็ทนความซ้ำซากได้ ส่วนความดับทุกข์นี้ แม้จะ
หวัง มรรค ผล นิพพานได้ เราก็ไม่เห็น, และบางคนก็ไม่ต้องการด้วยซ้ำไป คือไม่
รู้ว่า **สิ่งที่เรียกว่ามรรค ผล นิพพาน นั้น จะมาช่วยกำจัดความทุกข์** ที่ทำให้นั่ง
ร้องไห้ ทำให้อินยาตาย หรือฆ่าคนอื่นตายนี้ได้. เมื่อไม่มองเห็นก็ไม่ต้องการ จึงสมัคร
จะนั่งร้องไห้, หรือฆ่าตัวตายอยู่เรื่อยไป.

ต้องพยายามทนศึกษา เรื่องธาตุ, ขันธ, เพื่อกำจัดทุกข์

แม้ในหมู่พุทธบริษัทที่อยู่กับวัดกับวา ก็ยังไม่ค่อยชอบที่จะศึกษาเรื่องธาตุ
เรื่องอายตนะ เรื่องขันธ เรื่องอุปาทานขันธ อย่างซ้ำ ๆ ซาก ๆ ด้วยเหมือนกัน;
จะเป็นเพราะเหตุไรก็พูดยาก. บางทีก็จะต้องพูดเป็นข้อแรกว่าเพราะโง่ ไม่รู้ว่าอะไร
เป็นของดีที่จะมีประโยชน์, หรือบางทีก็เพราะว่า ไม่เข้าใจตั้งแต่ที่แรก เพราะโง่เหมือนกัน
จึงศึกษาต่อไปไม่ได้. บางทีก็ไม่ได้คิดว่า เรื่องนี้เป็นเรื่องเดียวเท่านั้น ที่สำคัญที่สุด
ที่พุทธบริษัทเราจะเอาตัวรอดได้; เมื่อต้องศึกษาเรื่องเดียวซ้ำ ๆ ซาก ๆ นานเข้าก็เบื่อ
หน่าย ก็บิดพลิ้วไปเสีย.

ถ้ากล่าวให้ชัดก็เรียกว่าไม่รู้จักตัวเองแล้วก็ไม่พยายามที่จะรู้จักตัวเอง. สันดานของคนโง่เป็นอย่างไร : **ไม่รู้จักตัวเอง แล้วไม่พยายามที่จะรู้จักตัวเอง.** เพราะว่าเป็นเรื่องธาตุ เรื่องอายตนะ เรื่องขันธ เรื่องอุปาทานขันธนั้น คือเรื่องตัวเอง; แต่ก็**ไม่รู้จักเลย** ว่า นี่มันเรื่องตัวเอง ไม่พยายามที่จะรู้จัก.

เพราะ**ไม่รู้จัก**ในขั้นแรก ว่านี่มันเป็นเรื่องตัวเอง ก็เลย**ไม่รู้**ว่า**ความทุกข์**นี้มันเกิดมาจากการที่**ไม่รู้จักตัวเอง**ในขั้นนี้; จึงไปโทษผีสงเทวดา โปรดน้ำมนต์บ้าง ไปทำอะไรบ้าง ก็ไม่แก้ปัญหาก็เกี่ยวกับขันธ ธาตุ อายตนะ เหล่านี้เลย. พวกมันไปถือปัจจัยภายนอก หรือบางทีก็คิดว่า จะแก้ได้ด้วยเงิน จะดับความทุกข์ได้ด้วยเงิน นี่เป็นสิ่งที่น่าหัวเราะ.

ถ้าจะคิดว่าดับทุกข์ได้ด้วยความรู้เรื่องปรมัตถสภาวะธรรม ก็คงจะสนใจกันบ้าง. ไปสนใจแต่หาเงินกันอย่างเดียว ส่วนมากไม่มีที่เก็บแล้วก็ยังจะหา เพราะคิดว่าอะไรมันก็จะสำเร็จได้เพราะสิ่งนั้น; ปรมัตถสภาวะธรรมจึงไม่ได้รับการสนใจ ทั้งที่ว่าความรู้เรื่องนี้จะแก้ปัญหาก็เงินช่วยแก้ไขไม่ได้ จะดับความทุกข์ที่เงินช่วยดับให้ไม่ได้ก็ไม่มีใครสนใจ.

นี่ ขอให้ท่านทั้งหลายเข้าใจคำว่าปรมัตถสภาวะธรรม ในลักษณะอย่างนี้ แล้วก็พยายามศึกษาเรื่อยไปจนตลอดชีวิต; ไม่ใช่เฉพาะที่นี่ หรือที่สั่งสอนอยู่ที่นี่ : ที่ไหนก็ได้ ทั่วไปทุกหนทุก แห่งแล้วก็จะสอนเรื่องเดียวกัน เหมือน ๆ กัน คือ**ให้รู้จักตัวเองแล้วแก้ปัญหที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับตัวเองให้ได้** และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องจิตใจ.

ทำไมต้องรู้จักตัวเองอย่างนี้? ก็เพราะว่าเรื่องของร่างกายนั้น หมอช่วยได้; คือคนอื่นช่วยได้. แต่เรื่องของจิตใจแล้วเป็นการยากที่คนอื่นจะช่วย; แม้ว่าจะมีผู้แนะนำวิธีให้ทำ ก็ยังต้องช่วยตัวเองอยู่ทั้งนั้น. **พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ท่านเป็น**

แต่ผู้ชี้ทาง, คนต้องเดินเอง; นี่มันเรื่องจิตใจ จะเอาใส่รถ ใส่อะไรหามไป มันทำไม่ได้ สำหรับเรื่องจิตใจ. เราจึงต้องสนใจที่จะศึกษาด้วยตนเอง, กำจัดความทุกข์ด้วยตนเอง; คู่กันไปกับเรื่องร่างกาย ที่ว่าอาจจะช่วยเหลือกันได้โดยบุคคลอื่น.

เรื่องจิตใจแล้ว เป็นเรื่องภายใน เป็นเรื่องเฉพาะคน ต้องสนใจเฉพาะตัวเอง; แม้แต่ว่าจะเกิดเป็นทุกข์ เป็นโรคขึ้นมาในจิตใจ มันก็ไม่มีใครจะรู้สึกได้นอกจากคนที่เจ็บป่วยในทางจิตใจนั่นเอง จึงได้วางตำหรับตำรา หรือความจริงอะไรต่าง ๆ ไว้ สำหรับคนจะได้ศึกษาและได้ช่วยตัวเอง นี่คือสิ่งที่เรียกว่าปรมาตถสภาวะธรรม.

ธาตุในตัวคนปรุงแต่งขึ้นทำอาการต่าง ๆ

ข้อที่กล่าวว่าเป็นเรื่องของตัวเอง เป็นเรื่องของคน ๆ นั้นเอง นี่ก็เป็นสิ่งที่จะต้องศึกษากันอย่างละเอียดลออ เพื่อให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่าคน, หรือตัวเราเอง ซึ่งรู้จักยาก; ยังจะต้องแบ่งออกเป็นชนิด ๆ, ตามเวลาหรือตามกิริยาอาการที่มันเนื่องกันอยู่กับสิ่งแวดล้อม. เมื่อพูดออกมาเป็นภาษาพูด ๆ วา ๆ ท่านทั้งหลายก็ฟังไม่ถูก.

จะยกตัวอย่างเช่นว่า อาตมาจะพูดว่า สิ่งทีเรียกว่าคน คนนี้ รวมทั้งท่านทั้งหลายคนหนึ่ง ๆ ด้วยนี้ สิ่งทีเรียกว่า “คน” นี้ ในบางเวลามันเป็นเพียงธาตุทั้งหลายกอง ๆ กันอยู่ ไม่ได้ทำอะไรในบางเวลา. ในบางเวลาคนนี้อยู่ในลักษณะที่ลุกขึ้นมาเป็นอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย อย่างใดอย่างหนึ่ง นี่มันเริ่มมีอาการที่จะทำหน้าที่ของมัน; อย่างนี้ไม่ได้เรียกว่าธาตุนั้น ๆ ที่มันกอง ๆ กันอยู่อย่างกับของวางเก็บไว้. ในบางเวลา คน นี้มันเกิดจับกลุ่มกันขึ้นมามากกว่านั้นเป็นกลุ่ม ๆ เช่นเป็นกลุ่มรูปขันธ์ก็มี บางเวลาเป็นเวทนาขันธ์ บางเวลาเป็นสัญญาขันธ์.

ที่เขาเรียกว่าเป็นขันธ์ คือธาตุนั้น ๆ มันจับกลุ่มกันเข้า มากกว่าที่จะเป็นเพียงอายตนะสำหรับรู้สึก, แต่มันมาเป็นขันธ์ ทำหน้าที่เป็นอย่าง ๆ ไป เช่น

รูปจันทร์ ก็เป็นที่ตั้งของจิตที่จะรู้อารมณ์, เวทนาจันทร์ก็รู้สึกต่ออารมณ์, สัญญาจันทร์ก็มันหมายในอารมณ์นั้น ๆ, สังขารจันทร์ก็คิดนึก, วิญญาณจันทร์ก็รู้แจ้งทางอายตนะ เป็นต้น.

บางเวลา “คน” เป็นอย่างนี้. อย่างนี้มันไม่ใช่ธาตุหลาย ๆ ธาตุนอกกองกันอยู่แล้ว; บางเวลามากกว่านั้น ก็คือว่า เป็นเวลาที่สังขารจันทร์ชนิดที่มันโง่มาก ๆ เกิดขึ้นครอบงำหมดเป็นอวิชชา เป็นตัณหา เป็นอุปาทาน มันเลยมีความทุกข์เหมือนกับไฟเข้าไปติดอยู่ข้างในก็มี. นี่คนเป็นอย่างนี้. อย่าเข้าใจว่าสิ่งที่เรียกว่าคนแล้วมันเหมือนกันหมด แล้วเหมือนกันอยู่ทุกเวลา; ดังนั้น จึงต้องศึกษาโดยวิธีที่เรียกว่าปรมัตถสภาวะธรรม.

อย่างแรกที่พูดว่า **สิ่งที่เรียกว่าคน** ในบางเวลาเหมือนกับว่าเป็นธาตุหลาย ๆ ธาตุมาวางกองกันอยู่เฉย ๆ อย่างนี้ก็มี, นั่นคือเวลาที่**ไม่มีการปรุงแต่งคิดนึกอะไร**; เช่นเวลานอนหลับสนิท ก็เป็นอย่างที่เรียกว่า บุรุษนี้ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ : คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ธาตุวิญญาณ ทั้ง ๖ ธาตุ ยังคงมีอยู่ในร่างกายก่อนนี้, แต่อยู่กันเฉย ๆ ไม่ได้ทำอะไร จะมีอะไรหล่อเลี้ยงควบคุม ก็เพียงว่าไม่ให้มันเน่าไปเท่านั้น; ฉะนั้น ก็เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่ประกอบกันขึ้นเป็นธาตุนั้น ๆ แล้วก็ไม่ได้ทำอะไร, นี่คือบางเวลาเป็นเพียงว่าธาตุหลาย ๆ ธาตุกองกันอยู่.

บางเวลาเป็นอายตนะ; นั่นคือมีอะไรมาแวดล้อมมากระทบ ทำให้เกิดเป็นอายตนะขึ้นมาทางตาบ้าง ทางหูบ้าง; อย่างนี้คนกลายเป็นอายตนะ. ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “สิ่งที่ปวง”. สิ่งทั้งปวงนี้ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์. บางเวลามันก็ทำหน้าที่นั้นอยู่ จนเกิดความรู้สึกคิดนึก ก็เป็นขันธไดขันธหนึ่ง, บางเวลามีกิเลสยึดมั่นถือมั่น ก็เป็นทุกข์ เพราะเหตุที่ขันธได

ขั้นหนึ่งนั้นมันถูกยึดถือ. ฉะนั้นจะพูดอีกทีหนึ่งก็ว่า คนบางเวลานั้นก็คือความทุกข์
นั่นเอง.

**สรุปความว่าคนเราบางเวลาเป็นเพียงสักว่าธาตุกอง ๆ กันอยู่;
แต่บางเวลาเป็นสิ่งที่ปรุงแต่งกันหมุนจีไปเลย และมีความทุกข์ด้วย.**

ยกตัวอย่างเหมือนว่า **รถยนต์** นี่มันคืออะไร? รถยนต์บางเวลาเป็นเพียง
ชิ้นโลหะที่พหุสัมภาระ ถูกแยกออกมาเป็นชิ้น ๆ ชิ้น ๆ วางกันอยู่เต็มไปหมด ก็พ่นขึ้น
ในโรงงานที่เขาผลิตชิ้นส่วนของมัน. รถยนต์คันหนึ่งก็อยู่บนสภาพอย่างนั้น; เขาจะ
ไม่เรียกว่ารถยนต์ก็ได้ แต่ว่าคนที่รู้เรื่องดีก็ว่า นี่ละ รถยนต์มันอยู่ในสภาพที่เป็นชิ้น ๆ
ชิ้น ๆ อย่างนี้ทุก ๆ คัน.

ทีนี้ ต่อมารถยนต์นี่คืออะไร? มันก็คือเขาเอา**ระบบเล็ก ๆ มาประกอบ
กันเข้า** คือหลาย ๆ ชิ้นมาประกอบกันเข้าเป็นระบบหนึ่ง ๆ ระบบเล็ก ๆ ที่จะเอาไปทำ
นั่นทำนี่เป็นระบบใหญ่. แล้วต่อมา มันประกอบกันเข้าเป็นระบบ ระบบใหญ่ ๆ :
ระบบไฟ ระบบเผาไหม้ ระบบหล่อลื่น ระบบอะไรต่าง ๆ หลาย ๆ ระบบ น้อยระบบ
เข้าแล้ว ทีนี้เขาก็จะเอามาประชุม**รวมกันเข้าจนเป็นคันรถ** แต่มันยังไม่ได้วิ่ง เพราะ
รถยนต์บางเวลายังไม่ได้วิ่งก็เรียกว่ารถยนต์ คือมันวิ่งไม่ได้ แม้จะมีอะไรครบแล้ว;
แต่ถ้าไม่มีเหตุปัจจัยให้สัมพันธ์กัน มันก็ไม่วิ่ง. แต่ในบางเวลาเราจะเห็นว่าสิ่งที่เรียกว่า
รถยนต์นั้นวิ่งฉิว; และบางเวลาเราก็เห็นว่ารถยนต์ลงไปนอนอยู่ในคู; มันก็รถยนต์
นั่นเอง; บางเวลามันเป็นชิ้นเล็ก ๆ ก็คือรถยนต์; บางเวลาอยู่ในสภาพอย่างอื่นก็
เรียกว่ารถยนต์. นี่ไม่ใช่เรื่องตลก แต่ว่าเป็นเรื่องที่ขอให้คิดดูอย่างนั้น.

สำหรับคนเราคนหนึ่ง ๆ พิจารณาดูในบางเวลาเป็นอะไร? ในบางเวลา
เป็นอะไร? บางเวลามันเป็นอะไร? **สิ่งที่เรียกว่าคนนี่** มีอยู่ได้ในหลายแง่ หลาย

ความหมายอย่างนี้; แล้วก็**สมมติทั้งนั้น**. **ที่จริงมันก็ไม่ใช่คน** เช่นเดียวกับเรา จะหาเรื่องว่า รถยนต์มันไม่ใช่รถยนต์ มันคือชิ้นส่วนของพัสดุดะไรต่าง ๆ มันไม่ใช่รถยนต์ เปรียบอย่างนั้นก็ได้; เมื่อเอาส่วนต่าง ๆ มาประชุมกันให้ถูกต้อง มันก็วิ่งได้ แต่ก็ยังไม่ใช่อะไรยนต์.

คน นี้ก็เหมือนกัน ถ้าเรียกว่าคน ก็หมายความว่า เราสมมติให้เรียกว่าคน; **ที่แท้มันก็คือส่วนต่าง ๆ ที่เป็นธาตุหลาย ๆ ธาตุ** ที่ประชุมกันอยู่ หรือว่ากำลังหยุดเฉยกันอยู่ กำลังสัมพันธ์กันอยู่; ทำหน้าที่อะไรอยู่ ก็ล้วนแต่คนทั้งนั้น. นี่เรียกว่าเป็นความรู้ในส่วนที่เรียกว่าปรมัตถ์ที่ธรรมดาเราไม่สนใจ; เพราะเรามีเรื่องที่ยัวให้สนใจอย่างอื่น. เราไม่สนใจเรื่องอย่างนี้; เราไปสนใจเรื่องที่จะทำให้เกิดความทุกข์, เราไม่สนใจเรื่องที่จะหยุดซึ่งความทุกข์.

ไม่สนใจรู้จักตัวเอง ไปสนใจแต่เรื่องให้เกิดทุกข์

ขอให้ทุกคนคิดดู ตัวเองนั่นแหละ ไม่ต้องเอาคนอื่น; ตลอดวันตลอดคืนสนใจเรื่องอะไร. **เราสนใจเรื่องที่จะให้เกิดความทุกข์ทั้งนั้นแหละ** แต่ก็คิดว่านี่เป็นเรื่องที่ดี หรือว่าเป็นเรื่องที่จะดับทุกข์ด้วยซ้ำไป; แต่ที่แท้มันเป็นเรื่องที่ไม่ต้องไปทำก็ได้ ไม่ต้องไปยุ่งก็ได้. ส่วนที่จะดับทุกข์ได้จริงๆ นั้น เรายังไม่รู้จัก และไม่ค่อยได้สนใจ. อย่างว่าส่วนมากที่สุดก็สนใจที่จะหาเงิน แล้วก็ไม่มีความที่จะพอได้ ก็ยังไม่เคยคิดว่ามันจะพอได้อย่างไร แม้จะมีมากอีกเท่าไรมันก็ไม่พอ ก็สนใจแต่เรื่องนั้น. **หาเงินมาทำอะไร? ก็จนกระทั่งไม่รู้ว่าจะทำอะไร. จะดับความทุกข์ได้อย่างไร? ก็ไม่รู้ว่าจะเงินนี้จะช่วยดับความทุกข์ได้อย่างไร? กระทั่งว่ามันเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์หรือเปล่า? ก็ไม่ได้สนใจว่ายึดถือแล้วก็เป็นทุกข์ ไม่ยึดถือแล้วก็ไม่เป็นทุกข์. อย่างนี้ก็แปลว่าเราจะสนใจอะไรก็สนใจแต่ในแง่ที่มันจะเกิดความทุกข์ ในแง่ที่จะดับทุกข์ไม่รู้.**

ฉะนั้นวันหนึ่ง ๆ จึงวิ่งไปวิ่งมากันแต่เรื่องความทุกข์. เรื่องดับทุกข์นั้นยังไมู้, แม้เขาบอกก็ไม่เชื่อ.

โดยทั่วไปเป็นอย่างนี้มาแล้ว ตั้งแต่ครั้งโบราณ; ครั้งพุทธกาลก็เป็นอย่างนี้. คนถูกอวิชาหุ่มห่อ ถูกตัณหากระชากลากถูไป ถูกอุปาทานผูกมัดรัดตรึง. เป็นอยู่แต่อย่างนี้; เวลาที่ว่าง ที่ไม่เป็นอย่างนั้น แทบจะนับว่าไม่มี; ถ้ามีก็หลับไปเลย คือมันนอนหลับไปเลย หรือว่าเวลาที่ไมู้สึกอะไร. ถ้าเกิดความรู้สึกอะไรที่เป็นเรื่องขึ้นมา มันก็มีแต่เรื่องกิเลส ตัณหา อุปาทานทั้งนั้น; แม้ข้อเท็จจริงอันนี้ก็เป็นปรมาตถสภาวะธรรม. การที่คนโง่กันอย่างนี้ ก็เป็นปรมาตถสภาวะธรรม ให้รู้ว่าคนโง่กันอย่างนี้; แต่ว่า**ปรมาตถสภาวะธรรมจริงนั้น คือวิชาที่จะช่วยแก้ความโง่** ชนิดนี้ให้หมดไปเสีย นี่คือปรมาตถสภาวะธรรมแท้. เพราะเหตุนี้ **พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสให้ชัดเจนไปว่า ให้รู้เรื่องความทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เรื่องความดับทุกข์ และก็เรื่องวิธีที่จะให้ถึงความดับทุกข์นั้นมี ๔ เรื่องเท่านั้น.**

ทำไมจะต้องตรัสเรื่องทุกข์ขึ้นมาอีก ทั้งที่คนเป็นทุกข์อยู่เต็มทีก็ไมู้ว่ามันเป็นทุกข์? **เพราะเป็นทุกข์อยู่ก็ไมู้ว่าเป็นทุกข์ จึงต้องบอกแม้แต่เรื่องความทุกข์;** บอกว่าเป็นทุกข์ก็ยังไม่เชื่อว่าเป็นทุกข์ เหมือนบอกคนบ้าว่าบ้า, เขาก็ไมู้เชื่อของตัวเองบ้า; เขาจะเถียงว่าไมู้บ้า เช่นเดียวกับคนเราแม้จะได้รับคำบอกว่าเป็นทุกข์ก็ไม่เชื่อ ก็เถียง, หรือว่าเห็นเป็นสุขไปเสียอีก; ก็เลยต้องพยายามกันมากทีเดียวกว่าที่จะให้คน ๆ หนึ่งรู้ปรมาตถสภาวะธรรม ในส่วนที่เกี่ยวกับความทุกข์ ว่าความทุกข์เป็นอย่างไร ๆ.

ส่วนเรื่องเหตุที่ให้เกิดทุกข์ และความดับทุกข์นั้นยังมีอีกส่วนหนึ่งต่างหาก; **ยังอีกไกล; เพราะที่เกี่ยวกับความทุกข์นี้ยังไมู้** กลับจะเห็นเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา

ไปเสียเลย ในแบบที่เรียกว่าเห็นกงจักรเป็นดอกบัว; คำกล่าวที่แสดงให้เห็นอะไร
 มากไปกว่านั้นก็ อย่างบทบาทที่พระท่านสวดเมื่อตะกี้ ให้อะไรลึกลงกว่าธรรมดาสามัญ
 จึงจะเรียกว่ารู้ปรมัตถสภาวะธรรม; อย่างบทสวดเมื่อตะกี้นี้เป็นตัวอย่าง วันนี้จะแจ้งให้
 ฟังอีก สำหรับบทที่สวดเกี่ยวกับ “สิ่งทั้งปวง”.

สิ่งทั้งปวง เป็นที่ตกจมที่หนักแล้ว

พระพุทธเจ้าท่านยกเรื่องนี้มาแสดงว่า “เราจะแสดงให้เห็นให้อะไรรู้จักสิ่งทั้งปวง
 ที่ชาวบ้านเขาพูดกันว่า สิ่งทั้งปวง คืออย่างนั้น อย่างนี้, อย่างนั้นอย่างนี้ เต็มไปทั้ง
 จักรวาลนี้ อย่างนี้ฉันไม่เรียกว่าสิ่งทั้งปวง : ฉันเรียกตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, พร้อม
 ทั้งรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณฺ์ นี้ว่า สิ่งทั้งปวง”. เรื่องก็เลยเหลือ
 เพียง ๖ อย่าง หรือ ๖ คู่ : ตาคู่กับรูป หูคู่กับเสียง จมูกคู่กับกลิ่น ฯลฯ เป็นต้น.

หาคู่นี้คือสิ่งทั้งปวง แล้วมันอยู่ที่ไหน? มันก็อยู่ในร่างกาย เนืองกัน
 อยู่กับร่างกาย ที่ยาวประมาณสักวาหนึ่งนี่. นี่คือสิ่งทั้งปวง. บางคนจะไม่เชื่อพระพุทธเจ้า
 ถ้าไม่เข้าใจว่า นี่คือสิ่งทั้งปวง; แต่บางคนมองเห็นว่า อ้าว, ทั้งหมดมาอยู่ที่นี้ มันเนือง
 อยู่กับหาคู่นี้, ถ้าไม่มีอันนี้ สิ่งทั้งปวงก็ไม่มี.

ถ้าพูดในฐานะ เป็นที่ออกมา มันก็ออกมาจากตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้;
 ถ้าจะพูดในฐานะที่มันเป็นที่รวมเข้าไป กลับเข้าไป หรือเป็นที่เสวยผลของมัน ก็อยู่
 ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนี้; หรือแม้ว่ามันกำลังรู้สึกอยู่ สิ่งที่กำลังรู้สึกอยู่ในเวลานี้
 ก็อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. ฉะนั้น สิ่งทั้งปวง จะเกิดขึ้นก็ตาม จะตั้งอยู่ก็ตาม
 จะปรากฏเป็นผลประโยชน์ก็ตาม หรือจะดับไปก็ตาม มันก็อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ,
 จึงเรียก ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าเป็นสิ่งทั้งปวง. อย่างนี้ก็แสดงให้เห็นส่วนที่เป็น

ปรมาตถธรรม, หรือเป็นปรมาตถสภาวะธรรม ว่า**สิ่งที่เป็นอย่างอยู่เองเรียกว่าสภาวะธรรม** และ**เป็นปรมาตถ์คือมีความหมายอันลึกซึ้ง**. ฉะนั้น ถ้าใครไม่เคยคิดว่าสิ่งทั้งปวงอยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ไปคิดดูเถิด.

ยังมีเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า สมุทฺร, สมุทฺร; คือมหาสมุทร ในความหมายที่ว่า ตกลงไปแล้วมันก็จม; คือตกทะเล ตกสมุทรแล้วก็ต้องจม. ไม่เชื่อ ก็ไปลองดู แล้วมันก็ต้องตาย, เพราะเต็มไปด้วยอันตราย เช่นปลาร้าย หรือว่าสัตว์ร้ายเป็นต้น; คนก็กลัวการตกลงไปในสมุทร. แต่พระพุทธเจ้าท่านว่า “ฉันไม่ว่าอย่างนั้น มันมันไม่ใช่สมุทร มันเป็นเพียงน้ำมาก ๆ มันจะไม่ทำอะไรได้ยิ่งไปกว่าสิ่งที่เรียกว่าสมุทรในอริยวินัยนี้, คือในระเบียบการพูดจากของพระอริยเจ้านี้. ในภาษาพระอริยเจ้าไม่เรียกอย่างนั้นว่า สมุทฺร; แต่เรียก रूप เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อัมมารมณฺฑ์ ที่น่ารักน่าปรารถนานั้นว่าสมุทร; ถือว่าเป็นสมุทรจริง” .

ทำไมจึงเป็นสมุทรจริง? เพราะว่ามันตกจริง ๆ แล้วน้ำก็จริง ๆ; แล้วมันตกอยู่ตลอดเวลาที่ว่าได้ : ตกทั้งมนุษย์ ตกทั้งเทวดา ตกทั้งมารทั้งพรหม ทั้งทุกคนตก และกำลังตกอยู่จริง ๆ, เต็มอยู่ในสมุทร ยัวะเยี้ย ๆ อยู่ในสมุทร, เป็นสมุทรที่มีอยู่จริง และมีสัตว์ตกอยู่จริง และก็น่ากลัวจริง; นี่คือสมุทร. ส่วนสมุทรทะเลนั้นไปดูซิ ลิบลับสุดหูสุดตา จะหาคนตกสักคนหนึ่งไม่ใคร่มี นี่จะเรียกว่าสมุทรอะไร. ส่วนสมุทรรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นี้ตกกันอยู่จริง; แม้จะอยู่ที่นั่นก็ตก, ถ้าจิตคิดเผลออกไปนิดเดียวเท่านั้นก็ตก; ถ้าไม่ตกทางตา ทางหู ก็ไปตกในทางจิตใจ อย่างนี้เรียกว่าเป็นสมุทรจริง แล้วตกอยู่จริงตลอดเวลา.

นี่ก็อย่างเดียวกันอีก คือเป็นการแสดงปรมาตถสภาวะธรรม ให้เห็นว่ารูป เสียง กลิ่นรสนี้ มันเป็นสภาวะธรรมที่มีอยู่เอง, แล้วมีอัตถ์อันลึกซึ้งอย่างยิ่ง;

คือว่ามันเป็นที่ตกของสัตว์ทุกสัตว์ จึงใช้คำว่า “สัตว์โลก” พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งเทวดา สมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ นี้ได้ตกอยู่จริง. ฉะนั้น เมื่อเราไม่รู้จักสิ่งเหล่านี้ ก็ได้ตกอยู่ในสมุทรรนี้; จิตที่ไม่รู้แจ่มแจ้งในสิ่งเหล่านี้มีดีมนไปหมด. นี่คือตกอยู่ในสมุทรรนี้.

นี่คือสมุทรรที่แท้จริง; ไม่ใช่ทะเลที่เป็นสักว่าน้ำไปรวมกันอยู่มาก ๆ ในที่ลุ่ม. นั่นมิใช่สมุทรร; เพราะคำว่าสมุทรร แปลว่าที่จม ที่ตก; *เยภุยุเยน สมุณฺนา ตนฺตา* -*สิ่งที่เรียกว่าสมุทรร คือสิ่งที่สัตว์เป็นอันมาก ไปตกอยู่ ไปจมอยู่ นั่นคือสมุทรร.*

ยกตัวอย่างอย่างนี้ ก็เพราะเห็นความจำเป็นว่า ถ้าเรียกว่ารู้ปรมัตถสภาวะธรรมแล้วต้องรู้ยิ่งขึ้นไปอย่างไร, ควรจะแก้ปัญหาได้อย่างไร.

สุขทุกข์มี เพราะความยึดถือในสิ่งที่เป็นแต่ธาตุ

ตัวอย่างอีกอันหนึ่งตรัสว่า “เมื่อมี การจับการวางก็มี; เมื่อทำมี การก้าวไปข้างหน้า หรือการถอยหลังกลับก็มี; เมื่อข้อมือข้อมเท้ามี ก็มี การเหยียดออก หรือคู้เข้า; เมื่อท้องไส้มี ความหิวความกระหายก็ปรากฏ”; นี่ไม่ต้องพูดแล้วทุกคนรู้ได้. แต่ข้อนี้ทรงแสดงให้เป็นเพียงว่า เป็นอุปมานั้นอย่างหนึ่ง; แล้วมันเป็นสักว่าอย่างนั้นเท่านั้น, นั้นอย่างหนึ่ง; **อย่าให้มีตัวตน ตัวตนอะไรกันนัก.** ถ้ามีมีมีเท้าแล้ว มันก็เดินได้ หยิบได้ วางได้ อย่างนั้น. ไม่ต้องมีตัวตนอะไรนัก **มีแต่ความรู้สึกไปตามธาตุ วิญญาณธาตุ หรือหน้าที่ของธาตุ.**

แต่ที่รู้ว่า **มีแล้วนำอันตรายนั้น** คือมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้น; ถ้ามีแล้วมันไม่ใช่เพียงแต่ว่า จะหยิบ จะวาง จะคู้ จะเหยียด จะเดิน จะถอย. แต่คนไปยึดเป็นตัวตนจึง**มีความทุกข์**; หรือว่าถ้าจะ**ไม่มีความทุกข์**, แต่จะมีสิ่งที่เรียกว่าความสุข

ก็เพราะอันนั้นอีกนั่นแหละ, ก็เพราะตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั่นแหละ. ถ้าตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจมี ก็ต้องมีการสัมผัสด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; แล้วจากการสัมผัส นั่นก็ต้องมีเวทนา.

พอมีเวทนาแล้วจะรู้สึกเป็นสุข หรือจะรู้สึกเป็นทุกข์ ก็แล้วแต่เวทนา; แล้วจะทุกข์มากขึ้นไปอีกกว่านั้น ก็เพราะการยึดถือซึ่งเวทนานั้นโดยความเป็นของตน : ยึดถือในทุกขเวทนาจึงเป็นทุกข์แบบหนึ่ง, ยึดถือในสุขเวทนาจึงเป็นทุกข์อีกแบบหนึ่ง. ฉะนั้น สุขเวทนาจึงมีมาสำหรับให้เป็นทุกข์ ในเมื่อมีการยึดถือ; ที่นี้ เมื่อคนยังโง่ ก็ต้องยึดถือหมดทั้งสุขและทั้งทุกข์ ก็เลยได้มีความทุกข์เพราะความยึดถือ.

นี่เป็นหลักที่เรียกว่าปรมาตถสภาวะธรรมอันหนึ่ง เพราะมีตา มีหู มีจมูก มีลิ้น มีกาย มีใจ จึงเกิดสิ่งที่เรียกว่าสุขและทุกข์ขึ้น พอยึดถือแล้วก็เป็นทุกข์ทั้งนั้น : ยึดถือที่ตาก็เป็นทุกข์เพราะตา, ยึดถือที่รูปก็เป็นทุกข์เพราะรูป ยึดถือที่สัมผัสก็เป็นทุกข์เพราะสัมผัส, ยึดถือที่เวทนาจึงเป็นทุกข์ที่เวทนา, ยึดถือที่สัญญาก็เป็นทุกข์ที่สัญญา, ก็เรียกว่าจักต้องเป็นทุกข์เพราะความยึดถือ.

เช่นเดียวกับว่า เมื่อมีมือ ก็มีการจับ การวาง, อย่างนี้ เพื่อจะให้เห็นตัวอย่างง่าย ๆ เมื่อมีมือก็มีการจับการวาง; เมื่อมีตา ก็มีการยึดถือทางตา แล้วก็จะต้องเป็นทุกข์. ถ้ามีการปล่อยวางทางตาที่ไม่เป็นทุกข์ จะเป็นรูปอะไร ชนิดไหน ก็ไม่เป็นทุกข์; ซึ่งเดี๋ยวจะดูได้ด้วยเรื่องที่ว่าด้วยนรกและสวรรค์. เดียวนี้เรามีตา แล้วเรามั่นใจแสนที่จะโง่ โดยที่ไม่รู้ว่าตานี้คืออะไร ก็เลยใช้ตาสำหรับสร้างความทุกข์อย่างเดียว : เห็นรูปสวยก็เป็นทุกข์เพราะสวย, เห็นรูปไม่สวยก็เป็นทุกข์เพราะไม่สวย; อย่างนี้เป็นต้น.

จะตกนรกขึ้นสวรรค์ก็อยู่ที่อายตนะ ๖ นั้นเอง

เมื่อชี้ให้เห็นความสุขหรือทุกข์ที่เกิดขึ้น เพราะความยึดถือแล้ว ก็ต้องพูดถึง นรกหรือสวรรค์ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัส :

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย, นรกชื่อว่าผัสสายนิกะนั้น เป็นสิ่งที่เราเห็นแล้ว”.
แล้วที่ตรงกันข้าม ก็ว่า “สวรรค์ที่ชื่อว่า ผัสสายนิกะนั้นก็เห็นสิ่งที่เราเห็นแล้ว”. **ทำไมจึงว่าเป็น “สิ่งที่เราเห็นแล้ว”?** คล้าย ๆ กับว่า เป็นสิ่งที่ยังไม่เคยเห็น แต่เดี๋ยวนี้ออกว่าเห็นแล้ว, หรือบอกว่าเราเห็นเอง โดยเราไม่ต้องเห็นเพราะคนอื่นชี้ให้ดู.

เพราะว่าคนอื่นเขาชี้ให้ดูกันอย่างอื่น คือเป็นเรื่องอื่น ๆ เรื่องผิวเผิน ไม่ใช่ปรมัตถ์ : ที่เขาพูดกันอยู่ว่านรกอยู่ข้างใต้ดิน ใต้บาดาลลงไปอีกก็ถึงนรก นรกชื่อนั้น เป็นอย่างนั้น, นรกชื่อนั้นเป็นอย่างนั้น, ลึกที่สุดชื่ออเวจีมหานรก หรือชื่ออะไร ก็จำไม่ค่อยได้แล้ว เพราะว่าไม่ได้สนใจ; แต่ก็ไปหาอื่นได้จากหนังสือชนิดนั้น หรือภาพเขียนฝาผนังโบสถ์ ระบุไว้ชัด เป็นอย่างนั้นเพราะเหตุนั้น ๆ. เขาว่าเป็นความรู้ อภิธรรมอย่างยิ่งแล้ว; ที่จริงเป็นความรู้ตั้งแต่ข้อนี้อีกไม่ได้.

ความรู้ที่จริงแล้ว นรกอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้. นรกทุกขุม ทุกอะไรทุกชนิดที่แท้จริง มีอรรถอันแท้จริง มันอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อย่างที่ พระพุทธเจ้าท่านว่า. เมื่อมันเป็นนรกแล้ว มันก็เป็นที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วเวลานั้นจะเป็นนรกไปหมด.

ตัวอย่างว่า ตาเป็นนรกนี้ เห็นรูปสวยก็เป็นนรก, เห็นรูปไม่สวยก็เป็น นรก; เพราะจิตมันกำลังผิดไปแล้ว. **เมื่อจิตมันผิดไปแล้ว มีกิเลสเกิดครอบงำแล้ว**

ด้วยความยึดถือ อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ภรรยา สามีที่ว่าสวยว่าดีนั้น เป็นเรื่องบ้าไปหมด : ไม่อยากเข้าใกล้ มันเป็นนรกไปอย่างนี้.

แต่ว่าจะกลับตรงกันข้าม **ถ้ามีใจคอกปิดแล้ว** อะไร ๆ มันก็ดีไปหมด แม้คนไม่ดีก็ดีไปหมด; อาจจะมีคนที่เป็นศัตรู เป็นคนดีไปหมดก็ได้. ถ้าจิตเป็นนรกแล้ว ดอกไม้ก็ไม่หอม; นี่เพราะจิตมันเป็นนรกแล้ว ทางตาก็ได้ ทางหูก็ได้. ถ้าจิตมันเป็นนรกแล้ว เสียงของใครก็ไม่ไพเราะหมด, เสียงดนตรีก็ไม่ไพเราะ เป็นเสียงชนิดที่ไม่มีรสที่จะทำให้เกิดความสุขได้.

ถ้าว่าจิตทำไว้ดี ถูกวิธีดี **อะไร ๆ ก็จะเป็นของที่ถูกใจไปได้**; เช่นว่า รูปไม่สวยมันก็สวยไปได้ หรือมันดีได้ มันพอใจไปได้ ไม่อึดอัด ไม่เร่าร้อน. เสียงอะไรก็ได้ กลิ่นอะไรก็ได้ ของไม่อร่อยก็ยังอร่อยได้; ก็แปลว่า แล้วแต่ว่าจัดการผิดหรือจัดการถูกที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้น. **ถ้าจัดการผิดก็เป็นนรกทันควันที่นั่น และร้อนจริง ๆ ด้วย**; ถ้าจัดการถูกก็ไม่ร้อน พอที่จะเป็นไปด้วยกันได้ เป็นที่พอใจได้.

แต่อย่าลืมว่า : **ทั้งนรกและทั้งสวรรค์นี้ ไม่ใช่สิ่งสุดท้าย ไม่ใช่สิ่งสูงสุด หรือเด็ดขาด** : ทั้งนรกทั้งสวรรค์นี้จะต้องเททิ้งไป ให้เป็นความหลุดพ้น อยู่เหนือสิ่งทั้งสองนี้.

นี่ พูดสำหรับคนธรรมดาสามัญ ที่ชอบสวรรค์ แล้วก็เกลียดนรก กลัวนรก; ก็ระวังให้ดี **นรกสวรรค์ก็อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย** แล้วไปมัวเกลียดมัวกลัวอยู่ที่อื่น มองไปที่อื่น คิดไปที่อื่น ก็เป็นปฏิกูลมากเกินไป, คือโง่งนั่นแหละ. เมื่อคนอื่นเขา ดูสวรรค์กันที่บนฟ้าอย่างนั้น ๆ, ดูนรกกันที่ได้ดินอย่างนี้ ๆ; แต่พุทธบริษัทควรจะ **ดูนรกและสวรรค์ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, แล้วก็ที่นี่และเดี๋ยวนี้**. นี่คือความเป็นปรมาตถสภาวะธรรม เป็นธรรมอันลึก หรือเป็นอภิธรรม ธรรมที่ยิ่งกว่าธรรมดา.

ทั้งนรกสวรรค์ต้องข้ามเสียให้ได้

ควรจะข้ามมันเสียให้ได้ สิ่งที่เรียกว่าสมุทรรวมทั้งนรกมีทั้งสวรรค์. เพราะว่าตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ เป็นได้ทั้งนรก ทั้งสวรรค์; ทั้งนรกและทั้งสวรรค์ จึงเป็นสมุทรรวมทั้งที่ตก : ตกนรก ก็คือตกลงไปในที่มันร้อน, ตกสวรรค์ก็ตกลงไปในที่ ที่ยั่วยวน สนุกสนาน เอรีดอระอัย; แต่ก็เรียกว่าตกทั้งนั้น มันจม ตก ผูกมัดรัดรั้งทั้งนั้น จึงเรียกว่าสมุทรรวมกัน.

ขึ้นชื่อว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ทัมมารมณแล้ว จะชื่อว่า สมุทรรวมกัน; คือฝ่ายอนิฏฐารมณก็ดี ฝ่ายอนิฏฐารมณก็ดี เรียกว่า เป็นสมุทรรวมกัน. หน้าที่ของเราคือไม่ตก; ฉะนั้นจึงต้องมีความรู้เรื่องที่จะไม่ตกเป็นเรื่องสุดท้าย เรียกว่า “ข้ามสมุทรรวม” เสียได้, ข้ามความทุกข์เสียได้.

ทำอย่างไรจึงจะไม่ตกลงไปในสมุทรรวม คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ? ก็คือ รู้ตามที่เป็นจริงว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นี้คืออย่างนั้นๆ : เกิดมาจากอายตนะสองฝ่าย เป็นผัสสะ เป็นเวทนา แล้วก็สุขหรือเป็นทุกข์; ก็มีอยู่เท่านั้น; พอไปยึดถือเข้า มันก็ติดอยู่ที่นั่น จมอยู่ที่นั่น. ออกมาไม่ได้ก็เป็นทุกข์อยู่ที่นั่น; พอรู้เท่ามันก็ไม่ติด คือหลุดออกมาได้ ก็ไม่มีทุกข์. เรื่องมีนิดเดียวเท่านั้น แต่มันลึกมาก; ทำอย่างไร อย่าให้ตกลงไปในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เป็นอันว่าหมดเรื่องหมดปัญหาของคนเรา.

“คน” ก็คือปรีวรัตน ของธาตุ ๖ กอง

ที่นี้ คนเราก็อย่างที่วามาแล้ว บางเวลามันก็น่าสงสาร สิ่งที่เราเรียกว่า “คนเรา”, บางเวลาก็เป็นเพียงว่าธาตุทั้ง ๖ กอง ๆ กันอยู่, บางเวลาก็ขยับกระดุกกระดิกขึ้นมา

เป็นอายตนะ, บางเวลาก็ปรุงกันขึ้นเป็นก้อน ๆ กลุ่ม ๆ คือเป็นชั้น ชั้นนั้นชั้นนี้ขึ้นมา, บางเวลาก็เกิดเป็นอุปาทานชั้น บ้างกันใหญ่ ยึดมั่นเป็นตัว ยึดมั่นเป็นของ ตามเรื่องของการปรุงแต่นั้น ๆ : นี่เป็นคน คือสิ่งที่เรียกว่า “คน”.

เมื่อยึดมั่นในเบญจขันธ์ นั้นแหละ ก็เป็นอุปาทานชั้นขึ้นมาทันที; **คนก็คืออุปาทานชั้น** นั่นเอง. เวลานั้นกำลังเป็นนรกกันเต็มที่, เป็นสวรรค์กันเต็มที่ ในขณะที่คนกำลังเป็นอุปาทานชั้น. ในเวลาอื่นเป็นสักว่าธาตุล้วน ๆ กอง ๆ กันอยู่ ไม่ได้เป็นนรก ไม่ได้เป็นสวรรค์; แต่ก็พร้อมอยู่เสมอที่จะเป็นนรกเป็นสวรรค์.

นี่เรียกว่าคนยังไม่ได้อิสระแก่ตัว; **ต้องได้รับการอบรมเป็นพิเศษ,** เจริญภาวนา ตามแบบของพระพุทธเจ้า ตามหลักของพระพุทธศาสนา; จนจิตนี้จะฉลาด รุ่งเรืองมีความรู้ **ไม่เกิดอาการ** ที่เรียกว่าตกลงไปในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อีกต่อไป คือไม่ตกสมุทร ทั้งที่เป็นนรกและสวรรค์; มันก็จบกันเท่านั้นเอง.

คอยดูให้ดีว่า ตัวเองกำลังเป็นอย่างไร

พูดแล้วก็เหมือนกับว่าพูดเล่น หรือว่าพูดเพื่อเจ้อ แต่ถ้าใครไปคิดดูให้ดี **ก็จะรู้จักตัวเอง** รู้จักตัวเองว่ากำลังเป็นอย่างไร, กำลังตกอยู่ในนรกไหน, หรือว่ากำลังอยู่ในสวรรค์ชั้นไหน; หรือว่ากำลังเป็นคนที่เหมือนกับว่าตายแล้วอย่างนั้น ไม่มีความรู้สึกอะไร; โดยเฉพาะอย่างยิ่งเวลาที่เราหลับ หรือเวลาที่ใจลอยเหม่อ ๆ อยู่ ไม่ได้รู้สึกอะไร นี่ก็เหมือนกับว่าตายแล้ว เหมือนกับว่าธาตุกอง ๆ อยู่เท่านั้น.

นี่ เรียกว่าพื้นฐาน **โดยพื้นฐานเรามีธาตุ ๖ อย่างอยู่** จนกว่าจะได้สิ่งแวดล้อมเข้ามาผลักดัน คือปรุงแต่ง; มันก็ปรุงแต่งกันขึ้น ธาตุนั้น ธาตุนี้ ธาตุโน้น ปรุงแต่งกันขึ้น เป็นจักขุธาตุบ้างเป็นโสตธาตุบ้าง เป็นฆานธาตุบ้าง คือ ธาตุตา ธาตุหู ธาตุจมูก ธาตุลิ้น ฯลฯ; นี่ธาตุเหล่านี้ถูกปรุงแต่งขึ้นมา เป็นคราว ๆ เป็นขณะ ๆ.

ถ้าใครเข้าใจว่าเรามีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่ตามปกติเป็นธรรมดาแล้ว; ขอให้เลิกเข้าใจอย่างนั้นเสียเถิด; เพราะเราถูกสอนมาผิด ๆ หรือเดาเอาเองผิด ๆ. **ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มิได้เกิดอยู่ตลอดเวลา; จะเกิดต่อเมื่อมีสิ่งมาแวดล้อมให้ทำหน้าที่** จึงจะเรียกว่า เกิดอายตนะนั้น ๆ ขึ้นมา แล้วทำหน้าที่.

ขันธก็เหมือนกัน : รูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ ฯลฯ **อย่าไปเข้าใจว่าเรามีขันธเกิดอยู่ตลอดเวลา; โดยเฉพาะอย่างยิ่งทั้ง ๕ ขันธ มันเกิดไม่ได้** ต้องมีอะไรมาทำให้ทำหน้าที่ก่อน มันจึงจะเกิดรูปขันธขึ้นมาได้. เวทนาขันธก็เหมือนกัน มันยังไม่เกิดจนกว่าจะมีอะไรมาทำให้เกิดความรู้สึกสุข ทุกข์ นี่จึงจะเกิดเวทนาขันธ ฯลฯ; ฉะนั้น ขันธก็มีได้มีอยู่ตลอดเวลา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งทั้ง ๕ ขันธ.

ถ้าจิตใจไม่รู้สึกรู้สีกต่ออะไร ก็เท่ากับว่าไม่มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; ถ้าตาไปเกิดรู้สึกอะไรเข้า ก็มีตาขึ้นมา และก็ชั่วขณะหนึ่ง. ถ้าไปหลงในเรื่องของตา ในกิจการของตา ในรสอร่อยที่ตานำมาให้; อย่างนี้ก็เรียกว่าไปหลงในอุปาทานขันธ ที่เกี่ยวกับตา คือรูป เป็นต้น.

ที่พูดเสียยืดยาวมากมายอย่างนี้ ก็**เพื่อจะให้รู้จักตัวเอง; รู้จักตัวเราเองว่า** ในเวลาใดเป็นอย่างไร, ในเวลาใดเป็นอย่างไร; แล้วก็จะรู้ว่า เราอาจจะเป็นได้ทุกอย่าง คือเป็นสัตว์นรกก็ได้ เป็นเทวดาในสวรรค์ก็ได้ เป็นมนุษย์ตามธรรมดาก็ได้ เป็นพระอริยเจ้าก็ได้. เป็นอะไรมากที่สุด ก็ให้ถือว่า กำลังอยู่ในพวกนั้นก็แล้วกัน; คือว่า จิตนี้ยังอยู่ในระดับที่เป็นอะไรมากที่สุด ก็ถือว่ามันเป็นอย่างนั้น เป็นพวกนั้น.

แต่ถ้าว่าโดยที่แท้แล้ว **จิตนี้เป็นอะไรได้ทุกอย่าง; ในปัจจุบันนี้ ก็เป็น** อะไรได้ทุกอย่าง; **แต่เป็นได้แวบเดียว** แวบเดียวเสียเป็นส่วนใหญ่. ส่วนที่เป็นมากเป็นประจํานั่นแหละ คือว่าเป็นภาวะที่แท้จริงของคนนั้น เช่นว่าเป็น**ปลุกขณ**

อย่างนี้ ก็เป็นมาก; เพราะโง่ โง่มากที่สุดเลย. ที่จะฉลาดหน่อยก็นาน ๆ ครั้ง, และที่ว่าจะจิตจะว่าง โดยไม่ยึดถืออะไรเลยสักชนิดหนึ่งนั้น หายากเต็มที. ฉะนั้น เราไม่เป็นพระอรหันต์, หรือว่าเราจะเหมือนพระอรหันต์โดยบังเอิญชั่วขณะก็เป็นสักชนิดหนึ่งแล้วก็แหวบหายไป; แต่ที่มาหลงไหลอยู่ในรูปเสีย กลิ่น รส โผฏฐัพพะนี้ มันมีมากมากกว่าอย่างใด ก็เลยเรียกว่าเป็นปุถุชน หลงไหลในกามเป็นปกติ ซึ่งเรียกว่าพวกกามาวจร นี่มากที่สุดเลย มากที่สุดกว่าพวกไหนหมดเลย.

นี้หมายความว่า **พวกที่ตกอยู่ในสมุทร คือนรกหรือสวรรค์นี้มากที่สุด;** แล้วก็ไปจับให้ได้ว่า นี่คือเรา ในชั่วสภาวะที่เรียกว่า คนนี้ มันเป็นอย่างนี้. เวลาที่จิตจะถอนออกมาได้จากสิ่งเหล่านี้ มาอยู่ในความปกติเฉย ๆ แม้ที่เรียกว่าเป็นรูปาวจรนั้นมีน้อย.

เช่นได้ไปฟัง ไปดู ไปคิดนึกอยู่แต่สิ่งที่ไม่ใช่กามารมณ์นั้น แล้วพอใจอยู่ได้ ซึ่งในเวลาอย่างนั้น**มีน้อย** เวลาอย่างนั้น**เป็นรูปาวจร**. หรือถ้าจะไปนึกถึง**แต่เรื่องที่ไม่มียุปร่าง**, แล้วพอใจอยู่ได้อะไรอย่างนั้น เรียกว่า**เป็นอรูปาวจร**. ถ้าว่า**จิตว่าง** ออกไปได้จากการยึดถือว่าตัวตนได้ อย่างนั้นก็**เป็นโลกุตตระ** ระดับใดระดับหนึ่ง : ระดับโสดาข สกิทาคาข อนาคาข อรหัตต์ ระดับใดระดับหนึ่ง ที่เป็นโลกุตตระ; คือจิตว่างจากการที่จะไปมีอะไรเป็นตัวเป็นตน หรือเป็นของตน หรือเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือของตน.

โดยทั่วไป สัตว์โลกตกอยู่ในกามาวจร

คนทั่วไป สัตว์ทั้งหลายที่มีชีวิต ทั้งมนุษย์ ทั้งเดียรัจฉาน ทั้งเทวดานี้ ส่วนมากทั้งหมดนั้น **เป็นกามาวจร**, คือมีจิตที่เคยชินแต่ที่จะเป็นกาม ตกไปในอารมณ์ที่เป็นกาม ก็เรียกว่า กามาวจร; น้อยเวลาที่จะไปมีจิตยินดีในสิ่งที่เรียกว่า รูปอันบริสุทธิ์ ไม่เกี่ยวกับกาม. **พระพุทธเจ้าท่านเคยตรัสไว้ว่า** นั่นคือทางออกของสัตว์

ที่จมกาม; คือว่า สัตว์ทั้งหลายจมอยู่ในกาม เรียกว่าพวก กามาวจร. ถ้า**บังเอิญ** มีจิตยินดีในสิ่งที่เรียกว่า รูป, รูปธรรมอะไรก็ได้ที่บริสุทธิ์; แม้กำหนดลมหายใจอยู่ แล้วพอใจอย่างนี้ เป็นสุขอยู่ด้วยการกำหนดลมหายใจอย่างนี้ ก็เรียกว่าจิตกระโดดออกไปอยู่ในพวก รูปาวจร, เรียกว่ารูปเฉย ๆ คือทางออกของสัตว์ที่มีจิตเป็นกาม ก็เลยเรียกว่า รูปนั้นเป็นทางออกของสิ่งที่เรียกว่ากาม.

ถ้าว่า**รูปยังไม่ให้ความสุข** เป็นที่พอใจ ก็ออกไปหา**อรูปรูป** คือสิ่งที่ไม่มีรูป; เช่นอากาศ ก็เรียกว่า ไม่มีรูป, เช่นวิญญูณธาตุ ก็เรียกว่าไม่มีรูป หรือความไม่มีอะไรนี้ก็เรียกว่า ไม่มีรูป. จิตไปพอใจ เป็นสุขอยู่กับสิ่งชนิดนั้น นั่นก็เรียกว่า อรูป หรืออรูปราวจร; อรูปก็เป็นทางออกของสัตว์ที่จมอยู่ในรูป.

บทเหล่านี้พระสงฆ์ได้สวดสาธยายแล้ว; ได้อธิบายแล้วตั้งแต่การบรรยาย เรื่องปรมัตถสภาวะธรรมครั้งที่ ๑ ครั้งที่ ๒ ครั้งที่ ๓ นั้น. ท่านทั้งหลายที่เพิ่งมาวันนี้ยังไม่ได้ยิน จึงเอามาเล่าให้ฟังว่า ความเป็นปรมัตถ์ของคนนี้ เป็นอย่างไร. เราพยายามที่จะให้รู้ปรมัตถ์ ที่จำเป็นที่จะต้องรู้แล้วก็จะได้ออนตนออกมาเสียได้จากวัฏฏะ, พ้นจากการวนเวียนอยู่ในสิ่งที่มันทำให้วนเวียน ให้จมคือสมุทรร แล้วก็ขึ้นบก, ขึ้นบก เรียกว่าเป็นโลกุตตระ ไปทีละขั้น จนกว่าจะถึงที่สุด.

ปรมัตถสภาวะธรรม เป็นอุบายออกเสียได้จากทุกข์

ความรู้ข้อเท็จจริงของสิ่งเหล่านี้ ก็เรียกว่า**ปรมัตถสภาวะธรรม**; ตัวข้อเท็จจริงก็เรียกว่า ปรมัตถสภาวะธรรม; แล้วความรู้เรื่องนี้ก็เรียกว่าปรมัตถสภาวะธรรม, แล้วอุบายหรือวิธีที่จะออกเสียจากสิ่งเหล่านี้ก็เรียกว่าปรมัตถสภาวะธรรม; ออกมาได้ ได้ผลเป็นความพ้นทุกข์ นี้ก็เรียกว่าปรมัตถสภาวะธรรม. แต่ว่าสิ่งนี้ต้องรู้กันจริงๆ ลงมือเรียนเหมือนอย่างเรียน ก.ข. ก.กา นั้นแหละ คือเรื่องธาตุ เรื่องอายตนะ เรื่องขันธ เรื่องอุปาทานขันธ สิ่งเหล่านี้สำคัญที่สุด เหมือนกับ ก.ข. ก.กา. ถ้าใครไม่เรียน

แล้วก็จะเรียนหนังสือได้อย่างไร; จึงขอวิงวอนแล้ววิงวอนอีกว่า อย่าได้เบื่อหน่ายที่จะศึกษาเรื่องธาตุ.

พึงรู้ว่าบุรุษนี้ประกอบด้วยธาตุ ๖, เรื่องอายตนะ หรือสิ่งทั้งปวงคือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ, **เรื่องขันธ** ก็คืออายตนะ นั้นจะปรุงให้เกิดรูปขันธเวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ; ขันธ ทั้ง ๕ นี้ **ผลเมื่อไรก็จะกลายเป็นอุปาทานขันธ** เป็นรูปุปาทานขันธ เวทนุปาทานขันธ สัญญูปาทานขันธ สังขารุปาทานขันธ วิญญาณูปาทานขันธ นี่คือตัวทุกข์ เป็นตัวความทุกข์แล้ว.

ที่นี้ **ถ้าทำให้ไม่ปรุงเป็นความยึดมั่นเป็นอุปาทานขันธ นั่นก็คือดับทุกข์ คือหยุดเสียซึ่งความทุกข์** มีเท่านี้เอง. ขอให้รู้เรื่องธาตุทั้งหลายนี้อย่างหนึ่ง, ให้รู้เรื่องอายตนะที่ปรุงขึ้นมาจากธาตุนี้อย่างหนึ่ง, ให้รู้จักขันธที่ปรุงออกมาจากอายตนะนั้นอีกอย่างหนึ่ง; ให้รู้**อุปาทานขันธ** ที่ผลไปยึดมั่นขันธเข้าแล้ว เกิดอุปาทานขันธขึ้นมาอย่างหนึ่ง; นี่เป็นทุกข์ทั้งนั้น แล้วรู้เรื่องตรงกันข้าม คืออย่ายึดถือ ก็เป็นเรื่องดับทุกข์ นี่เป็นเรื่องอริยสัจ ๔ ครบถ้วน.

รู้เรื่องธาตุปรุงจนเป็นทุกข์แล้วจะรู้อริยสัจง่าย

ที่นี้ ในเมื่อเรื่องทุกข์ เรื่องแรกทีเดียว ก็ยังไม่เข้าใจ ไม่สนใจ แล้วก็ไม่อยากจะสนใจ ก็ยอมเป็นไปไม่ได้ ที่จะมารู้เรื่องครบถ้วนทั้ง ๔ เรื่อง ที่เรียกว่าอริยสัจ.

เราควรรู้ว่า สิ่งเหล่านี้เมื่ออยู่กันตามธรรมชาติ ก็ไม่เป็นอะไร; แต่พอไปยึดถือเข้าก็เป็นทุกข์; วิชาทำให้ยึดถือ; ยึดถือก็เป็นอุปาทาน; อยาก

ก็เป็นตัณหา; ยึดถือก็เป็นอุปาทาน; นี่เป็นเครื่องทำให้สิ่งที่ไม่เป็นทุกข์นั้นกลายเป็นทุกข์ขึ้นมา. **ที่ไม่มีทุกข์ดับทุกข์สนิท ก็คือทำลายสิ่งนี้เสีย : ทำลายสิ่งที่ทำให้เป็นทุกข์** ทำให้เกิดยึดถือเป็นทุกข์เสีย คือทำลายอวิชชา ตัณหา อุปาทานเสีย.

ทำอย่างไรจึงจะทำลายสิ่งที่ทำให้ทุกข์ได้? ก็คืออยู่ให้ถูกต้อง ตามหลักแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ รวมความแล้วคืออยู่โดยมีวิชา, มีปัญญา, แล้วจะทำถูกต้อง; คือมีสัมมาทิฐิให้ถูกต้องแล้ว ความปรารถนา การพูดจา การงาน การหาเลี้ยงชีพ การพยายาม ความมีสติ มีสมาธิถูกต้อง; เมื่ออยู่อย่างถูกต้องตลอดเวลา มันก็ไม่ใ้ง่ที่จะเกิดความปรุงแต่งเป็นอุปาทาน ก็เลยไม่เป็นทุกข์ : มีเท่านั้นเอง.

พูดสองสามคำ ก็จบหมดเหมือนกัน; แต่ว่าโดยรายละเอียดยังมีมาก. แล้วการปฏิบัติให้ได้ก็ยิ่งยากขึ้นไปกว่านั้นอีก จึงขอโอกาสพูดซ้ำ ซาก ๆ ไม่กลัวใคร เบื่อหน่ายรำคาญ เพราะเหตุนี้แหละ จึงได้พูดถึงหัวข้อที่เรียกว่า ปรมัตถสภาวะธรรมอย่าง ซ้ำ ๆ ซาก ๆ ในวันนี้ก็พูดกันแต่ที่จะให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่าคน : **คนคืออะไร? คนคืออะไร? ในโอกาส ในเวลาไหน? ในสถานการณ์เช่นไร คนคืออะไร?**

สรุปภาวะของ “คน” ตามโอกาส

ขอรวบรัดอีกทีหนึ่งว่า คนในโอกาสหนึ่ง ในสถานการณ์อย่างหนึ่ง **เป็นเพียงธาตุ** หลาย ๆ ธาตุกองรวม ๆ กันอยู่; เหมือนอย่างชิ้นส่วนของรถยนต์ที่ยังไม่ได้ประกอบอะไรเลย. และคนในบางโอกาสนั้น **เป็นตัวอายตนะ** มีการปรุงของธาตุ บางธาตุเกิดเป็นอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่พร้อมเพื่อการสัมผัส และมีการสัมผัสอยู่; อย่างนี้ก็เรียกว่ามีอายตนะ. และคนในบางโอกาส **เป็นขันธ์** คือรูปขันธ์หรือเวทนาขันธ์ก็ตาม อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่; ถึงขันธ์ทั้ง ๕ ขันธ์ เกิดพร้อมกันไม่ได้ก็จริง แต่มันก็เกิดเื่องทยอยกันเป็นขันธ์ ๆ ครบทั้ง ๕ ขันธ์.

ฉะนั้น คนในบางสถานการณ์คือขันธ์ ๕ ที่กำลังเกิดทยอยกันขึ้นมา แล้วคนในบางโอกาสนั้น คือสัตว์ที่มีความทุกข์อยู่ เพราะความยึดมั่นถือมั่นในขันธ์ทั้ง ๕; **นี่แหละคน,** จบกันเท่านั้น.

พอรู้เรื่องนี้ รู้ความจริงเรื่องนี้เข้าแล้ว ก็ไม่เป็นคนแล้ว; เป็นพระอรียเจ้าไปแล้ว; **ถ้าจะเรียกว่าคน ก็ขอให้เรียกเมื่อขณะที่โง่ด้วยอวิชชา** ถูกผูกมัดด้วยตัณหา อุปาทาน แล้วเป็นทุกข์; นั่นแหละคือคน. พอสูงกว่านั้น ดีกว่านั้น ไม่ใช่คนแล้ว ก็เป็นมนุษย์ หรือเป็นพระอรียเจ้า เป็นอะไรไปเลย.

นี่เรียกว่าให้รู้จักกันเสียที **ให้รู้ว่าพื้นฐานตามปกติของสิ่งที่เรียกว่าคนนั้นคืออะไร?** คือธาตุ อย่างพระบาลีที่ได้ตรัสไว้หลายแห่ง เช่นในสามัญผลสูตร เป็นต้นว่าให้ภิกษุปรับปรุงกายวาจาให้ดี ให้มีอะไรดี, และทำจิตให้เป็นสมาธิให้ดีที่สุด; แล้วพยายามมองดูว่า มีอะไร? จนเกิดญาณทัสสนะเห็นว่า :

อัย โข เม กาโย - ร่างกายนี้ แห่งเรา

ฐปี - มีรูป, จาตุมมหาภตติโก - ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม

มาตาเปตติกสมุภโว - มีมารดา บิดาเป็นแดนเกิด

โชนกมุมาสุปัจโย - สะสมขึ้นมาได้ งอกงามขึ้นมาได้ด้วยข้าวสุก ขนมสด,

อนิจจุจฺฉาทนปริมทุทนภททวิทุธฺสนธฺโม - มีความเปลี่ยนแปลง, มีความแตก

ทำลาย มีการสลาย ต้องมีการช่วยบริหารอยู่เป็นธรรมดา.

นี่คืออย่างนี้ คนคืออย่างนี้หมายถึงร่างกาย.

แล้วส่วนจิตใจ อิทธิจ ปน เม วิญญานํ เอตถ นิสฺสิตํ เอตถ ปฏิพทุณฺติ

-ก็ยังมีวิญญาณธาตุอันหนึ่งรวมอยู่ในกลุ่มนั้นด้วย อาศัยอยู่ในกลุ่มนั้น
เนื่องอยู่ในกลุ่มนั้นด้วย.

นี่ก็แปลว่าธาตุ ๔ เป็นกาย; วิญญาณธาตุอาศัยอยู่ที่ธาตุ ๔ กลุ่มนั้นด้วย, อากาศธาตุนั้นคือ ที่ว่างสำหรับให้สิ่งเหล่านี้ตั้งอยู่; ก็รวมเป็น ๖ ธาตุ.

นี่คือคนตามปกติโดยพื้นฐาน แล้วบางเวลา บางโอกาส ธาตุทั้ง ๖ นี้ มันประชุมกันเข้าทำหน้าที่ เป็นอายตนะรู้สึกได้ทางตา ทางหู เป็นต้น อย่างที่กล่าวแล้ว; และที่มากไปกว่านั้นก็คือ รวมกลุ่มกันเข้าเป็นกอง ๆ ที่ทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์. ถ้าเกิดไปยึดมั่นในส่วนใดส่วนหนึ่ง เป็นตัวเรา ของเรา ก็เกิดเป็นอุปาทานขันธ์; นั่นเป็นตัวทุกข์.

อย่างที่เราเปรียบเทียบว่า : ให้สังเกตดูรถยนต์คันหนึ่ง เมื่อยังเป็นชิ้นส่วนจน คนธรรมดาดู ไม่ออกว่า นี่เรียกว่ารถยนต์; นี่ก็มี**เปรียบเทียบได้กับคนที่ยังเป็นสักว่าธาตุ**. ต่อมาชิ้นส่วนเหล่านั้นถูกประกอบเข้าเป็นระบบหรือ system เล็ก ๆ นั่นก็คืออายตนะที่จะ ทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง; ต่อมาประกอบหลาย ๆ system เล็ก ให้เป็น system ใหญ่ ไม่ก็ system แล้ว นั่นก็คือ**เป็นขันธ์แล้ว**. นี่มาเนื่องกันหมดแล้ว ก็เป็นรถยนต์ คือ วิ่งได้ อย่างนี้; **มีประกายไฟ มีความร้อน** มีการเผาไหม้, มีอะไรวิ่งไปได้; **นี่คือวัฏฏะสงสาร** คือคนที่เป็นทุกข์, เหมือนรถยนต์ที่มันกำลังวิ่งไป.

ขอให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า “คน” ในต่างวาระ ต่างสถานะอย่างนี้ ก็จะเข้าใจ สิ่งที่เรียกว่า ปรมัตถสภาวะธรรมดีขึ้น. ขอให้สนใจเพิ่มขึ้นไป ทีละแง่ทีละมุมของสิ่งที่ เรียกว่าปรมัตถสภาวะธรรม.

ในวันนี้ ขอหยุดการบรรยายไว้เพียงเท่านี้ เป็นโอกาสให้พระสงฆ์ ทั้งหลายท่านจะได้สวดบทพระธรรม เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสในพระพุทธองค์ และคำสอนของพระพุทธองค์สืบต่อไป.

ปรหมัตถสภาวธรรม

-๑๓-

๓๑ มีนาคม ๒๕๑๖

ประโยชน์แห่งการเข้าถึงปรหมัตถสภาวธรรม

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายเรื่องปรหมัตถสภาวธรรมในครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๑๓ และเป็นครั้งสุดท้ายของการบรรยายภาคมาฆบูชาแห่งปี ๒๕๑๖ นี้ นับว่าเป็นการบรรยายที่กำลังจะสิ้นสุดลงไปอีกภาคหนึ่ง.

สำหรับการบรรยายเรื่อง**ปรหมัตถสภาวธรรม**นี้ มีความตั้งใจเป็นพิเศษอยู่ตรงที่ว่า จะให้หยิบสิ่งที่เคยละเลยทอดทิ้งอยู่ตลอดเวลา นั้น ขึ้นมาพิจารณาศึกษากันให้สำเร็จ ประโยชน์, อย่าเพียงแต่สักว่าท่องได้ก็แล้วกัน; การบรรยายนั้น**จึงมีลักษณะ**

เหมือนกับการยึดเหยียด ให้รับเอาสิ่งที่ผู้รับไม่ค่อยจะสนใจ ไม่รู้สึกว่าเป็นสิ่งสำคัณนั้เอง; ซึ่งมีอันตรรายอย่างยิ่งก็ตรงที่ว่า ทำให้พุทธบริษัทเราไม่เป็นพุทธบริษัทสมชื่อคือเป็นผู้ที่ไม่รู้; เพราะคำว่า พุทธบริษัท ต้องแปลว่าบริษัทของผู้รู้.

เดี๋ยวนี้น่ากันไม่รู้. **ไม่รู้สิ่งที่เรียกว่าปรมัตถสภาวะธรรม** **ว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ในร่างกายนี้** ที่ยังมีจิตมีใจ คือยังเป็น ๆ อยู่; หรือจะเรียกอย่างภาษาธรรมดาสาญญาก็ว่าที่มีอยู่ในตัวเองอยู่ตลอดเวลา. ถ้าดังนี้แล้ว ก็เท่ากับ**ไม่รู้จักตัวเอง**; นับว่าน่าละอาย แต่ก็ไม่รู้จะละอาย แล้วยังแถมประมาทหรืออวดดีไปเสียอีก เป็นดังนี้กันทุกคนทั้งฆราวาสทั้งบรรพชิต. แม้ที่สุดแต่ผู้ที่เทศน์ หรือสอนอยู่เป็นประจำ ก็ไม่รู้สิ่งเหล่านี้ นี่ถ้าจะว่าเป็นสิ่งที่น่าขบขันก็น่าขบขัน น่าละอายก็น่าละอาย; แต่ที่แท้จริงนั้นน่าสลดสังเวช ในความเป็นพุทธบริษัทของตน.

เมื่อทนอยู่ไม่ได้จึงได้เอามายึดเหยียด พุดแล้วพุดอีก ตั้ง ๑๒ ครั้งมาแล้วในเรื่องเดียวกันอย่างซ้ำ ๆ ซาก ๆ และครั้งนี้ก็เป็นครั้งสุดท้าย คือครั้งที่ ๑๓. ที่ว่า**น่าหวั่นก็ตรงที่ว่า ปรมัตถสภาวะธรรมนี้เป็นสิ่งที่ดีที่สุด, สำคัณนที่สุด, จำเป็นที่สุด, มีประโยชน์ที่สุด** แต่แล้วต้องเอามายึดเหยียดให้ ยึดเหยียดให้คนรับรับเอาไป; มันจึงน่าหวั่นในข้อนี้. แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังมีความยากลำบาก ไม่ค่อยสำเร็จประโยชน์.

ถ้าจะ**เปรียบก็เหมือนกับว่า จะพยายามสอนให้แมวรู้จักसानลอบไปดักปลา**มากิน. ลองคิดดูว่า แมวมันจะทำหรือไม่ทำ ทั้งที่แมวก็เป็นสัตว์ที่กินปลา มันก็เที่ยวกินปลาที่เขาทิ้งให้ ไม่มีปัญญาสามารถ ไม่คิด ไม่นึก ที่ว่าจะไปสร้างลอบดักเอาปลามากินเอง. ถ้าว่าคนจะไปยึดเหยียดให้แมวसानลอบดักปลามากินเอง มันก็น่าหวั่น; ในโลกนี้ก็กำลังเป็นอย่างนี้ ในการที่ต้องยึดเหยียดให้ศึกษาเรื่องปรมัตถสภาวะธรรม แล้วก็ยังไม่สำเร็จประโยชน์ มันไขว้กันอยู่ เหมือนในตัวอย่างที่ว่าด้วยแมว.

โลกนี้กำลังจะฉิบหาย ก็เพราะว่าไม่สนใจในสิ่งที่เรียกว่า ปรมัตถสภาพธรรม นี่เป็นข้อเท็จจริงที่พอพูดขึ้นก็พอจะมองเห็น; แต่แล้วก็จะได้กล่าวโดยละเอียดอีกครั้งหนึ่ง. ดังนั้นในการบรรยายครั้งนี้ จะได้กล่าวโดยหัวข้อที่ว่า “**ประโยชน์แห่งการเข้าถึงปรมัตถสภาพธรรมโดยเฉพาะ**” คือจะกล่าวถึงประโยชน์แห่งการเข้าถึงปรมัตถธรรมเป็นครั้งสุดท้ายของการบรรยายเรื่องนี้.

ถ้าท่านลองทบทวนดูก็จะเห็นว่า เราได้พูดกันมาตามลำดับถึงเรื่องที่ควรทราบ เป็นเรื่องแรกที่สุดคือเรื่องธาตุทั้งหลาย ยังจำได้หรือเปล่า? ถ้าจำไม่ได้ก็แปลว่ายังไม่สนใจอยู่ตามเดิมนั่นเอง.

เรื่องธาตุที่สำคัญ ที่จะต้องจำได้ เข้าใจ และรู้สึกชัดเจนอยู่โดยประจักษ์ ก็คือธาตุมี ๖ คู่ กล่าวคือ ธาตุตา และธาตुरुูปคู่หนึ่ง, ธาตุนุและธาตุเสียงคู่หนึ่ง, ธาตุจมูก และธาตुकลิ่นคู่หนึ่ง, ธาตุลิ้นและธาตुरुสคู่หนึ่ง, ธาตุกายและธาตุโณฐัพพะคู่หนึ่ง, ธาตุมนิและธาตุธัมมารมณคู่หนึ่ง; ซึ่งมีพระบาลีกล่าวไว้ชัดว่า จกฺขุธาตุ รูปธาตุ, โสิตธาตุ สทฺทธาตุ, ฆานธาตุ, คนฺธธาตุ, ชิวฺหาธาตุ, รสธาตุ, กายธาตุ, โณฐฺจพฺพธาตุ, มโนธาตุ, ธมฺมธาตุ. ธาตุเหล่านี้ก็ป่องขึ้นมาจากธาตุพื้นฐาน กล่าวคือธาตุ ๖ อันได้แก่ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ และธาตุวิญญาณ.

ธาตุทั้ง ๖ คู่โน้นเมื่อตั้งอยู่โดยพื้นฐาน มันก็อยู่ในรูปลักษณะของธาตุทั้ง ๖ คือธาตุดินน้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ; แต่พอจะทำหน้าที่การงานมันต้องถูกป่องขึ้นมาในขั้นที่สอง คือป่องขึ้นเป็นธาตุดา ธาตुरुูป ธาตุนุ ธาตุเสียง ธาตุจมูก ธาตุกลิ่น เป็นต้น เพื่อว่าจะมีรูปลักษณะเป็นอายตนะ สำหรับการสัมผัสขึ้นมา.

จักขุธาตุ ก็ทำหน้าที่เป็นจักขุอายตนะ; รูปธาตุ ก็ทำหน้าที่เป็นรูปอายตนะ; โสิตธาตุ ก็ทำหน้าที่เป็นโสิตายตนะ; สทฺทธาตุ ก็ทำหน้าที่เป็นสทฺทายตนะ;

ขานธาตุ ก็ทำหน้าที่เป็นขานายตนะ คันธธาตุ ก็ทำหน้าที่เป็นคันธายตนะ;
 ชิวหาธาตุ ก็ทำหน้าที่เป็นชิวหายตนะ รสธาตุ ก็ทำหน้าที่เป็นรสายตนะ;
 กายธาตุ ก็ทำหน้าที่เป็นกายตนะ โณฐัพพธาตุ ก็ทำหน้าที่เป็นโณฐัพพายตนะ;
 มโนธาตุ ก็ทำหน้าที่เป็นมนายตนะ รัम्मธาตุ ทำหน้าที่เป็นรัम्मายตนะ :
 ทั้ง ๖ คู่นี้ ก็คืออายตนะสำหรับทำความรู้สึกทางตา และอารมณ์สำหรับถูกรู้สึกทางตา
 คู่หนึ่ง; อายตนะสำหรับทำความรู้สึกทางหู และอารมณ์สำหรับถูกรู้สึกทางหู คู่หนึ่ง;
 ... ฯลฯ... กระทั่งถึงอายตนะสำหรับทำความรู้สึกทางใจ และอารมณ์สำหรับถูกรู้สึก
 ทางใจ เป็นคู่สุดท้าย; ทั้งหมดนี้เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แก่การเกิดขึ้นแห่งสัมผัส.

ถ้าธาตุต่างๆ เหล่านี้ ที่เป็นภายนอกก็อยู่เสียแต่ภายนอก ที่เป็นภายในก็อยู่
 เสียแต่ภายใน ดังนี้แล้ว ก็ยังไม่สำเร็จประโยชน์อะไร. ต่อเมื่อใดมันมาเนืองกัน จึงจะ
 สำเร็จประโยชน์ ตามกรณีนั้น ๆ; ดังอย่างเช่นรูป ซึ่งเป็นอายตนะภายนอก ก็ต้อง
 มาเนืองกับตาซึ่งเป็นอายตนะภายใน ... ฯลฯ... เป็นคู่ ๆ ไป จนถึงคู่สุดท้าย คือรัम्मมารมณ
 กับมโน. นี่เป็นอันเห็นได้ว่า ต้องต่อเมื่อมีการทำหน้าที่ถูกตามคู่อย่างนี้แล้ว จึงจะ
 เรียกว่าธาตุเกิดขึ้น หรืออายตนะเกิดขึ้น แล้วก็เรียกได้ว่า มีการทำหน้าที่ทางอายตนะ
 เช่นการสัมผัส เป็นต้น.

เดี๋ยวนี้ จักขุธาตุก็เป็นจักขุอายตนะ, รูปธาตุก็เป็นรูปายตนะ, โสธธาตุก็เป็น
 โสธายตนะ สัทธาธาตุก็เป็นสัทหายตนะ ฯลฯ อย่างนี้เป็นต้น ครบทั้ง ๖ คู่. เมื่อมีลักษณะ
 เป็นอายตนะแล้ว นั่นก็คือมีการสัมผัสแล้ว. เมื่อมีการสัมผัสแล้วก็ย่อมจะเกิดเป็นเวทนา
 สัญญา สังขาร ในขั้นที่ ๕; หรือเป็นเวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ทุกข์
 ในเรื่องของปฏิจจสมุปบาท.

ทั้งหมดนี้ก็เป็นเรื่องประจำวัน เกิดอยู่แก่คนทุกคนเป็นประจำทุกวัน ทั้งนี้
 ทั้งตัวของเราก็มีแต่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้ แล้วเราก็ไม่สนใจ. **ความไม่สนใจและ**

ความไม่เข้าใจนี้เป็นความเสียหายที่สุด; ถ้าจะว่าโง่ก็โง่ที่สุด ก็คือไม่ได้เข้าใจ ในสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านได้พยายามสั่งสอนให้เข้าใจ เพื่อจะดับทุกข์เสียได้. ไปสนใจแต่ เรื่องคำพูดข้างนอก เรื่องอะไรก็ไม่รู้ทั้งวันทั้งคืน จนเรียกว่าเพ้อหรือเกิน หรือหนวกหู; แต่เรื่องที่เป็นอยู่จริง และจะต้องทำให้ได้จริง ๆ นี้กลับไม่สนใจ. นี่คือความเป็น ปรมาตถธรรม หรือปรมาตถสภาวะธรรมที่มีความลึก มีอรรถที่ลึก ที่คนไม่หยั่งถึงบ้าง ไม่อยากจะหยั่งถึงหรือไม่สนใจบ้าง.

คนไม่รู้จักคำว่าธาตุอยู่เป็นพื้นฐาน, และไม่รู้จักคำว่าธาตุนี้ประกอบกัน ขึ้น ปฐกันขึ้นเป็นอายตนะ, แล้วก็รู้ว่าอายตนะนี้มีความสัมพันธ์เกิดเป็นผัสสะ เป็น เวทนา คือเกิดเป็นขันธ ขันธใดขันธหนึ่งขึ้นมาในขันธทั้ง ๕. และถ้าว่ามีมือวิชา เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยในการสัมพันธ์แล้ว ก็จะไปปรุงเป็นอุปาทานขันธทั้ง ๕ ขึ้นมา ซึ่งจะต้อง เป็นทุกข์โดยไม่ต้องสงสัย เพราะว่าเกิดเป็นอุปาทานขันธเมื่อไร ก็ย่อมมีความทุกข์เมื่อนั้น.

ทั้งที่มีความเป็นอย่างนี้อยู่จริง ในชีวิตประจำวันของคนแต่ละคน เขาก็ **ไม่สนใจ**; เขาอยากจะทำอย่างอื่น มากกว่าจะมานั่งสนใจกับเรื่องข้อเท็จจริงของสิ่งที่ เรียกว่า ปรมาตถสภาวะธรรม; เพราะว่า**ไม่รู้**ว่า เกิดมาเพื่อดับทุกข์, และทุกข์ต้อง **ดับกันที่นี้** **ตรงนี้** **โดยวิธีนี้**, ก็ไปคุยกันเรื่องอื่น ในฐานะที่จะเป็นเรื่องดับทุกข์.

นี่คือ ข้อที่**ว่าน่าสงสาร**; เมื่อทั้งนำหวั่นและนำสงสารอย่างนี้ มันก็น่า สลดใจ. เพราะเหตุฉะนั้น**แหละจึงได้พยายามแล้วพยายามอีก** ในการบรรยาย ๑๒ ครั้ง **ให้รู้จักเรื่องธาตุอย่างละเอียดลเอียดหลายครั้งด้วยกัน**, และ**ความที่ธาตุเกี่ยวเนื่องกันมา** ปรุงแต่งกันเป็นอายตนะ เป็นขันธ เป็นอุปาทานขันธ และกระทั่งเป็นทุกข์ในที่สุด, ปรุงแต่งให้เกิดแต่ธรรมทั้งปวงขึ้นมาได้ในลักษณะอย่างไร. ได้ชี้ให้เห็นความสำคัญ ของการที่เรามีการสัมผัสอยู่ตลอดเวลาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้, แล้วเราจะควบคุมอย่างไร

ที่จะไม่ให้เกิดเป็นอาการของอวิชชาสัมผัสขึ้นมา ซึ่งมันจะเกิดขึ้นมาเป็นอุปาทานชั้นนี้ แล้วมีทุกข์ คือเกิดเป็นของมีพิษร้ายและกัดเอา.

อาการที่จะเกิดได้หรือเกิดไม่ได้แห่งอุปาทานชั้นนี้ เป็นเรื่องสำคัญ ที่พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายอย่างยิ่งกว่าเรื่องใด; เพราะได้ตรัสไว้ว่า “แต่ก่อนก็ดี เดียวนี้ก็ดี เราตถาคตบัญญัติเฉพาะเรื่องทุกข์และความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เท่านั้น”

พระพุทธเจ้าท่านอุตสาห์บอกแล้วบอกอีกว่า ไม่พูดเรื่องอะไร บอกแต่ **เรื่องความทุกข์กับความดับทุกข์เท่านั้น**; ในที่นี้ ก็คืออาการที่มันเกิดขึ้นมาได้ และอาการที่มันไม่เกิดขึ้นมาได้ แห่งอุปาทานชั้นนี้ โดยนัยดังที่กล่าวมาแล้วอย่างละเอียดในการบรรยายในครั้งนั้น ๆ. อุปาทานชั้นนี้เกิดได้ ก็คือทุกข์เกิดขึ้นมา; อุปาทานชั้นนี้เกิดไม่ได้ ก็คือความดับแห่งทุกข์ ความไม่เกิดแห่งทุกข์.

ดูให้ดีว่า **ปกติภาวะของคนเรา ที่ไม่เป็นทุกข์นั้น** เป็นอย่างไร, และเมื่อ**เกิดเป็นทุกข์** ขึ้นมาได้ นั้น เป็นอย่างไร. ตามปกติเกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมาไม่ได้ ก็เพราะว่าไม่มีการปรุงแต่งเป็นอุปาทานชั้นนี้; อย่างมากที่สุด มันก็เป็นชั้นนี้เฉย ๆ. ต่อเมื่อเป็นอุปาทานชั้นนี้ ยึดถือมันด้วยอุปาทาน เป็นต้น แล้วก็就会有ความทุกข์ขึ้นมา. ปกติภาวะมันก็มีอยู่อย่างที่เราเรียกว่า เป็นชั้นนี้; หรือเป็นธาตุล้วน ๆ ยังไม่ประกอบกันเป็นชั้นนี้โดยตรงในบางเวลา. ในบางเวลาก็ปรุงขึ้นเป็นชั้นนี้ แล้วก็เกิดวิชชาหรือปัญญา รู้เท่าทันทำให้เป็นเรื่องที่ไม่เป็นทุกข์, หรือว่าให้มันดับไปเสียโดยไม่ต้องเป็นทุกข์; อย่างนี้ก็เรียกว่า **ไม่มีความทุกข์**. แต่ถ้าพอเผลอ ก็มีอวิชชาผสมโรง ก็เกิดขึ้นมา เป็นความทุกข์.

ตรงนี้ก็อยากจะเตือนอีกครั้งว่า คำว่า **ความทุกข์** นี้มีอยู่สองความหมาย อย่าเอาไปปนกันให้มันยุ่ง แล้วก็เถียงกันอย่างน่าสงสาร ความทุกข์ชนิดหนึ่งเป็นแต่เพียงว่า

ดูแล้วมันน่าเกลียดหรือน่ารำคาญ เท่านั้น; แต่ความทุกข์อีกชนิดหนึ่งนั้น หมายถึง **ทนทรมานเป็นทุกข์** เจ็บปวดทางจิตใจจริง ๆ.

ในกรณีที่พูดว่า สิ่งใดไม่เพียง สิ่งนั้นเป็นทุกข์; นี่หมายความว่า เป็นทุกข์ในความหมายที่แรก ที่ว่าดูแล้วน่าเกลียด น่าชัง น่าระอา. เช่นรูปธาตุทั้งหลาย แม้ที่สุดแต่ก้อนหิน ก้อนดิน ต้นไม้ ต้นไผ่ นี่มันก็ไม่เพียง; เมื่อไม่เพียงก็ถือตามหลักว่าเป็นทุกข์, ทุกข์อย่างนี้หมายความว่า ดูแล้วน่าเกลียด คือมันว่างจากสาระอย่างน่าเกลียด.

แต่ถ้าข้อใดที่พระพุทธรู้ว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ก็ดี หรือทรงสรุปว่า *สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขณฺธา ทุกฺขา* ก็ดี; คำว่าความทุกข์อย่างนี้ มันไม่ใช่ทุกข์ เพียงแต่สักว่าดูแล้วน่าเกลียดอย่างเดียว. **มันทุกข์ตรงที่เจ็บปวดทนทรมานในทางจิตใจ เพราะความยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง**; ชาติเป็นทุกข์ ก็เพราะไปยึดมั่นว่าชาตินี้ของเรา, ชราเป็นทุกข์ก็เพราะยึดมั่นว่าชรานี้ของเรา, ความตายเป็นทุกข์ก็เพราะยึดมั่นว่าความตายนี้ของเรา. ความยึดมั่นนี้เป็นไปเองตามธรรมดา; ฉะนั้นจึงไม่ต้องพูดว่า มีความยึดมั่นที่ชาติ, ที่ชรา; ก็เข้าใจกันได้ว่า คนหรือสัตว์ทั้งปวงนี้ไปยึดมั่นว่า ความเกิดของเรา ความแก่ของเรา ความตายของเรา ทุกข์ โทมนัส อุปายาสอะไรของเราทั้งนั้น.

สรุปโดยย่อแล้ว **อุปาทานขั้นที่ ๕ เป็นตัวทุกข์ นี่คือทุกข์เพราะยึดมั่น** ยึดมั่นก็ต้องทุกข์; เพราะว่าไปยึดเข้าก็เกิดกิเลส กิเลสก็ทำให้ร้อน ให้เป็นทุกข์. **ทุกข์เฉย ๆ นั้นเป็นแต่มีอาการ มีลักษณะแห่งความทุกข์** เรียกว่า “ทุกข์ลักษณะ” พิจารณาก็มองเห็นทุกข์ลักษณะ โดยที่จิตใจของคนนั้นไม่ได้เป็นทุกข์; แต่เมื่อไปยึดมั่นอะไรเข้า คนนั้นจะรู้สึกเป็นทุกข์.

เมื่อเราไปแบกของหนักเข้า ก็รู้สึกหนัก; ของหนักนี่ก็คือขั้นที่ ๕ ไปแบกเข้าจึงเป็นทุกข์ ไม่ไปแบกก็ไม่มาเป็นทุกข์อย่างนี้; มันมีแต่ว่าเป็นทุกข์ เพราะว่าดูน่าเกลียดเท่านั้นเอง. แต่คำว่า ความทุกข์ในการยึดมั่นถือมั่นนี้ ทำให้เกิดระคะบ่าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ในตัว; ฉะนั้น จึงมีการแผดเผาบ้าง ทิ่มแทงบ้าง ร้อยรัดหุ้มห่อบ้าง แล้วแต่จะเป็น; ทำให้เกิดอาการที่เป็นทุกข์ขึ้นมา.

นี่เรียกว่า ความทุกข์ที่เกิดขึ้นทันที ขณะที่มีการยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดโดยความเป็นตัวตน ของตน; ยึดมั่นอะไรก็ตามใจ จะต้องเป็นทุกข์ทั้งนั้น; พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสเรียกว่า ความทุกข์; และจะมีเกิดและมีดับ เป็นเรื่อง ๆ ไป เป็นกรณี ๆ ไป ทางอายตนะนั้นทางอายตนะนี้. ส่วนความทุกข์ที่ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์” นั้นมันเป็นทุกข์ตลอดเวลา; แต่มันเป็นทุกข์อย่างที่เรียกว่า “ทุกข์ลักษณะ” คือเป็นทุกข์เพียงสักว่าลักษณะ.

เช่นว่า ก้อนหินก้อนนี้ก็ไม่เที่ยง และมีลักษณะแห่งความทุกข์อยู่ตลอดเวลา; ความทุกข์นั้นไม่ได้เกิดดับ : ไม่เหมือนกับความทุกข์ที่ตั้งขึ้นในจิตของคนที่ยึดมั่นถือมั่น เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป, เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป; เปลี่ยนเป็นทางตาบ้าง หูบ้าง จมูกบ้าง ลิ้นบ้าง เป็นเรื่อง ๆ ไป เป็นกรณี ๆ ไป; นี่คือตัวทุกข์แท้.

พระพุทธองค์จะไม่ทรงสอนเรื่องนั้น นอกจากเรื่องทุกข์กับความดับทุกข์เท่านั้น เพราะตรัสไว้อย่างนี้ : ปุพฺเพ จาหิ ภิกฺขเว เอตฺรหิ จ ทฺกฺขณฺเจว ปญฺญาเปมิ ทฺกฺขสฺส จ นิโรธํ นี้พระพุทธภาษิตที่เป็นบาลีว่าอย่างนี้ ก็เหมือนกับที่แปลให้ฟังแล้วว่า “แต่ก่อนก็ดี เดียวนี้ก็ดี เราบัญญัติเฉพาะเรื่องทุกข์ และเรื่องความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เท่านั้น” เรื่องอื่นนั้นไม่มีสาระอะไร; คือว่าไม่จำเป็นที่ทุกคนจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้อง.

เรื่องนี้บัญญัติไว้ที่ไหน? มี**พระพุทธภาษิต**ที่กล่าวไว้ชัดว่า : “โลกก็ดี ที่เกิดแห่งโลกก็ดี ความดับแห่งโลกก็ดี ทางให้ถึงความดับแห่งโลกก็ดี เราตถาคต บัญญัติไว้ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้ ที่มีพร้อมทั้งสัญญาและใจ”; หมายความว่า ในร่างกายของคนที่ยังเป็น ๆ ยังมีใจ, มีความรู้สึกสมปฤติอย่างนี้; ในนั้น ไปดู จะหาพบเรื่องโลก, เรื่องเหตุให้เกิดโลก, ความดับสนิทของโลก. ทางให้ถึงความดับสนิทของโลก : **นี่คือตัวปรมาตถธรรม.**

ปรมาตถธรรมทั้งหลาย จะต้องคั่นดูในภายใน คือในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่งของบุคคลที่มีทั้งสัญญาและใจ คือคนเป็น ๆ; ในเรื่องของคนตายแล้ว ไม่มี แม้ที่สุดว่าจะหารูปขันธ์ในร่างกายของคนที่ยายแล้วนี้ก็ได้. เว้นไว้แต่คนจะศึกษามาอย่างโง่เขลา ว่าร่างกายเนื้อตัวนั้นมันเป็นรูปขันธ์; นี้ว่าเขาเองบ้าง หรือสอนกันมาผิด ๆ บ้าง. ถ้าเป็น**รูปขันธ์ในความหมายของพระพุทธเจ้าแล้ว จะเกิดเฉพาะต่อเมื่อมีการสัมผัสทางอายตนะอย่างใดอย่างหนึ่ง** ในขณะนั้นเท่านั้น; จึงจะบัญญัติส่วนนั้นส่วนนี้ว่าเป็นรูปขันธ์เป็นต้น.

สำหรับคนที่ตายแล้วไม่มีทั้งรูป ไม่มีทั้งเวทนา ไม่มีทั้งสัญญา ทั้งสังขาร ทั้งวิญญาณอย่างนี้ จึงได้ตรัสไว้ว่า ปรมาตถธรรมต้องมีอยู่ในร่างกายของคนที่ยังเป็น ๆ คือมีทั้งสัญญาและใจ. เรื่องรูปขันธ์เป็นอย่างไร อธิบายกันแล้วโดยละเอียด ในการบรรยายตั้งหลายครั้งที่แล้วมา : ไม่ใช่จะหยิบขึ้นมาได้เป็นเป็นเนื้อเป็นหนัง แล้วก็จะเรียกว่าเป็นรูปขันธ์; ต่อดังเมื่อทำหน้าที่ทางอายตนะ มีความรู้สึกอยู่ด้วย จึงจะเป็นรูปขันธ์ในส่วนที่เป็นรูปขันธ์ อย่างนี้เป็นต้น. นี้เราควรจะต้องรู้เรื่องที่มีอยู่ในตัวเราจริง ๆ และรู้ถึงความหมายอันลึกในข้อที่ว่าเป็นทุกข้อย่างไร, และไม่เป็นทุกข้อย่างไร.

ทั้งหมดนี้ คือเรื่องที่ได้บรรยายมาแล้วถึง ๑๒ ครั้ง; วันนี้ก็จะได้พูดกันถึงข้อที่ว่า **ประโยชน์อะไร ที่จะพูดกันตั้งมากมายอย่างนี้**. เรื่องนี้มีประโยชน์มากกว่าเข้าใจ ฟังถูก และเอาไปใช้ปฏิบัติให้ได้.

เรื่องที่สำคัญต้องฟังให้ได้ศัพท์

เรื่องพุทธศาสนานี้ยังมีปัญหาใหญ่อยู่อย่างหนึ่ง คือว่า “ฟังไม่ศัพท์จับไปกระเดียด”; นี้เรียกว่า พูดตามภาษาชาวบ้านแล้ว มักจะเป็นเรื่องที่ฟังไม่ได้ศัพท์ คือไม่ทันได้ความหมายอันแท้จริง แล้วก็จับไปกระเดียด คือพูดเพ้อเจ้อไปเลย.

จะยกตัวอย่างเรื่องน่าหวั่นขึ้นเปรียบเทียบสักเรื่องหนึ่ง อย่างว่าอาดมาคราวหนึ่งได้พูดว่า การกุศลอันสูงนั่นคือ ทำให้คนมีแสงสว่าง บำบัดความทุกข์ของตนได้; ใครทำอย่างนั้น คนนั้นชื่อว่าได้ทำการกุศลอันสูงสุด. การสร้างโบสถ์ก็ไม่ใช่กุศลอันสูงสุด, การสร้างโรงเรียนก็ยังมีใช่กุศลสูงสุด, สร้างโรงพยาบาลก็ยังไม่ใช่กุศลสูงสุด, อย่างนี้เป็นต้น ว่ายังไม่ใช่กุศลสูงสุด. กุศลสูงสูดนั่น คือการให้แสงสว่างที่ช่วยให้คนนั้น ๆ ดับทุกข์ได้ในทางจิตใจ ตามหลักของพระพุทธรุศาสนานั่นเอง.

ที่นี้ คราวหนึ่งอาดมาไปนอนป่วยและรอการพักให้หาย อยู่ที่โรงพยาบาลที่เชียงใหม่ ได้ยินคนที่เขามาเยี่ยมและรออยู่ข้างนอก เขาพูดกันว่า “นั่นใหม่ละ สร้างโรงพยาบาลไม่ได้บุญ ทำไมมานอนอยู่ที่นี้”. เขาว่าอาดมาว่าสร้างโรงพยาบาลไม่ได้บุญ แล้วทำไมมานอนอยู่ที่นี้. ฟังดูซิ มันเรื่องเดียวกันหรือเปล่า? เราเพียงแต่บอกว่า สร้างโรงพยาบาลยังไม่ใช่กุศลอันสูงสุด; แต่มิได้หมายความว่าไม่ใช่กุศลเลย. นี้เขาก็ได้ยินกันว่าอาดมาว่า สร้างโรงพยาบาลนี้ไม่ได้บุญ แล้วทำไมมานอนอยู่ในโรงพยาบาลนี้, มาให้เขารักษาอยู่ที่นี้ : อย่างนี้ก็เรียกว่าฟังกันไม่ค่อยรู้เรื่อง ฟังกันไม่ตรงจุดหมาย.

เรื่องในพระพุทธศาสนา มักจะเป็นเสียอย่างนี้; แล้วที่ใกล้ชิดขึ้นมาอีก ที่พูดกันแต่เปิดเบิ่งไป ก็คือว่า เรื่องกรรม. **เรื่องกรรมนั้น มีว่าทำลงไปแล้วก็ให้ผลทันที** ในขณะที่จิตที่ต่อมา; คือเมื่อทำกรรมลงไปในขณะที่จิตใด ขณะจิตต่อมาก็เป็นการได้รับผลกรรมทันที ไม่ต้องรอ. นี้ก็โดยหลักที่ว่า **กรรมและการให้ผลกรรมนี้เป็นอกาลิโก ไม่จำกัดเวลา** ไม่ต้องรอเวลา เช่นเดียวกับธรรมชาติทั้งหลาย เป็นอกาลิโกอย่างนี้.

ที่นี้ก็มาสอนกันเสียใหม่ว่า **กรรมนี้ทำแล้วให้ผลทันทีในวันนี้ เดือนนี้ หรือในชาตินี้**, กรรมนี้จะให้ผลในชาติหน้า, กรรมนี้จะให้ผลต่อหลาย ๆ ชาติ ตายไปหลาย ๆ หน; **อย่างนี้ไม่รู้ว่าจะเอาแต่ไหนมาพูด.**

ถ้าพูดตามหลักของ**พระอรียเจ้า** หรือของ**พระพุทธเจ้า** : **สิ่งที่เรียกว่ากรรม ก็คือสิ่งที่เรียกว่าสังขารขันธ์** ที่มีการคิด การนึก การกระทำ แล้วปฏิบัติก็เกิดขึ้นเป็นความทุกข์; เช่นมีอุปาทานยึดมั่นในรูปนี้ หรือในเวทนาก็ตาม; นี้เป็นกรรม. ขณะจิตต่อมาก็เป็นวิบากคือเป็นทุกข์; ในขณะจิตนั่นเอง ก็ให้ผลแล้ว เสร็จแล้ว ก็เรียกว่าให้ผลทันที และทันควันและติดต่อกันไป; **ไม่ต้องรอดต่อชาตินี้ ชาติโน้น เหมือนอย่างที่เขาสอนกันโดยมากเดี๋ยวนี้.**

การให้ผลตอบอย่างนั้นมันจะเป็น “เศษ” หรือเป็น “ขี้ผงของกรรม” มากกว่า เช่นว่าทำดีก็ดีแล้ว ทำชั่วก็ชั่วแล้ว ติดกันกับที่การกระทำนั้น. แต่เศษขี้ผงที่ว่า จะได้ลาภเมื่อทำดี หรือว่าถูกใส่ตะรางเมื่อทำชั่วนั้น มันมันเศษหรือเป็นขี้ผง หรือเป็น “สิ่งสะท้อน” ปฏิบัติอะไรของกรรมนั้น จึงได้พูดว่า ต่อเมื่อนั้น ต่อเมื่อนี้. บางทีก็ยกเอาไปไว้ให้หลายชาติ หลายสิบชาติก็มี; **กรรมอย่างนี้เป็นคำอธิบายในหนังสือชั้นหลังทั้งนั้นเลย. ต้นตอของเรื่องเช่นนี้ก็เช่นหนังสือวิสุทธิมรรค เป็นต้น; เดียวนี้เราก็มานั่นกันมากแต่เรื่องอย่างนี้.**

เรื่องที่เป็นปรหมัตถธรรมแท้ ๆ ที่ว่าขณะจิตนี้ กระทำกรรม, ขณะจิตถัดมาก็จะเป็นการรับผลของกรรม คือดีหรือชั่วไปตามนั้น : **นี้เราไม่สอนกัน** เราไม่บอกกัน; ทำให้เกิดความลังเล. หรือถึงกับไม่เชื่อว่า *เฮ้ ทำไม่ทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว*, มีอะไรมาตัดรอน มีอะไรมาส่งเสริม ทำให้มันยุ่งกันไปหมด. นี่เป็นเรื่องของคนชั้นหลังว่า; แล้วเป็นเรื่องเศษ เรื่องชี้ฝั่งของกรรม. ถ้าเรื่องกรรมแท้ ๆ ทำดี มันก็ต้องดีเสร็จทันที; เพราะว่าบัญญัติไว้เสร็จแล้วว่า ทำอย่างนี้เรียกว่าดี ทำอย่างนี้เรียกว่าชั่ว.

โดยเฉพาะ **ในกระแสแห่งปฏิจสุมุปบาท** ว่าเมื่อเกิดเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น เป็นต้น, แล้วเกิดผัสสะ เกิดเวทนา แล้วเกิดตัณหา คือความอยาก, เกิดอุปาทาน เกิดภพ คือกรรม ที่มีความคิดนึกที่จะทำอย่างนั้นอย่างนั้นอย่างโน้น, หรือมีการกระทำลงไปแล้วในทางจิตทางใจ อย่างนั้นอย่างนั้น; จากภพก็เกิดเป็นทุกข์ เกิดผลเป็นทุกข์ คือชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ : คือมีตัณหา แล้วยึดมั่นอะไรเข้าก็เป็นทุกข์เพราะสิ่งนั้น. **นี้เรียกว่าเมื่อทำสำหรับเป็นทุกข์ก็เป็นทุกข์เลย; ทำกรรมลงไป** ในขณะจิตนี้ ขณะจิตถัดมาก็เป็นวิบากของกรรมอย่างแน่นอน.

นี่ก็เป็นเรื่องที่ว่า **เราไม่พยายามจะเข้าใจข้อเท็จจริงที่เรียกว่า ปรหมัตถ-สภาวะธรรม** ของสิ่งนี้; จะเพราะเหตุใดก็พูดยาก. น่าจะเพราะว่าเข้าใจยากก็ได้, หรือว่าไม่สนุกเหมือนอย่างเรื่องได้เงิน ได้ของ ได้ไปสวรรค์วิมาน ได้ลงนรก ได้อะไรเหล่านี้, ซึ่งเป็นเรื่องถูกใจ หรือมันฟังง่ายเข้าใจง่าย. แต่ว่าอย่าลืมเสียว่า **ขณะจิตหลังจากที่ทำการแล้ว ก็มีวิบาก มีผลกรรมเป็นสวรรค์เป็นนรกได้** และจริงยิ่งกว่านรกที่ยังว่าไม่รู้อยู่ที่ไหนนั่น; อย่างบทสวดเมื่อตะกี้ที่พระสวด **๑ ผุสฺสายตนิกา นาม นิริยานรก** ที่เป็นอยู่ทางอายตนะหก, นั่นมีแน่ มีทันที มีทันควัน ที่ทำผิด; **๒ ผุสฺสายตนิกา นาม สคฺคา -สวรรค์ที่เป็นไปทางอายตนะหก, นั่นก็มีแน่ ๆ**

ในขณะที่ทำผิดทางอายตนะใดอายตนะหนึ่ง คือทางตา ก็ตาม ทางหู ก็ตาม ทางจมูก ก็เกิดเป็นนรกขึ้นมา; ก็คือในกระแสแห่งปฏิเจตสมุปบาทนั้นเอง : เกิดผัสสะ เกิดเวทนา เกิดตัณหา แล้วก็ต้องเกิดเป็นนรกขึ้นมาทางอายตนะนั้น ชื่อว่า นรกรูปายตนิกา คือนรกทางรูปไปเลย, หรือทางเสียง ทางกลิ่น ฯลฯ อะไรก็ได้.

ถ้าเป็นสวรรค์ก็คือทำถูก ประกอบถูก ในลักษณะที่ได้เป็นสวรรค์ ก็เกิดความพอใจ เกิดความสบายใจ เกิดความอิมใจ ยินดีปรีดา โสมนัสขึ้นมา; ก็เป็นสวรรค์ ทนควันขึ้นมาไม่ต้องรอ, ไม่ต้องรอแม้แต่ชั่วโงมเดียว, หรือแม้แต่นาทีเดียว.

ทำไมจะต้องไปพูดถึงนรกสวรรค์ ซึ่งยังอยู่ไกลมาก คือว่าอย่างน้อยก็ต้องเข้าใจไปแล้ว จึงจะไปหานรกสวรรค์พบ; ส่วนที่มีอยู่ที่นี้จริง ๆ แน่แน่นอนด้วย นี่ทำไมไม่หา, ทำไมไม่มองเห็น? เพราะว่าไม่เข้าใจเรื่องปรมัตถสภาวะธรรม จึงฟังไม่ได้ ศัพท์แล้วก็จับไปกระเดียด คือพระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้แบบนี้ แล้วฟังไปเสียเป็นอย่างไร.

แม้แต่เรื่องผัสสาตนิกนรก ผัสสาตนิกสวรรค์นี้ก็เหมือนกัน; พระอาจารย์เช่นพระพุทธโฆษาจารย์ ผู้แต่งหนังสือวิสุทธิธรรมคณนั้น ก็ยังเยาะไว้ว่ามันจะมีอะไรได้ ก็หมายถึงอเวจี โลกภูมิอะไรก็ตามแบบที่เขากล่าวไว้ นั่นเอง. มันน่าหว่ว แม้แต่บุคคลเช่นพระพุทธโฆษาจารย์ ผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิธรรมคณก็ยังเข้าใจอย่างนี้ : เอาผัสสาตนิกนรก นี้ไปไว้ได้ดินในชื่อของอเวจี โลกภูมิโน้น.

อาตมาถือว่า เป็นเรื่องฟังไม่ศัพท์จับไปกระเดียด แล้วไปว่าเอาเองตาม ที่ตนเคยเล่าเรียนมาอย่างไร ฟังมาอย่างไรแต่กาลก่อน. แต่ที่มันมีอยู่ชัดที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “ฉันเห็นแล้ว ฉันเห็นแล้ว, นรกที่เป็นไปทางอายตนะหก” นี้ก็แปลว่ามีนรกอย่างอื่น ที่เขาพูดกันอยู่อย่างอื่น ไม่ใช่อย่างนี้ เขาพูดกันอยู่ก่อน เขาถือกันอยู่ก่อน.

เดี๋ยวนี้พระพุทธรูปเจ้าท่านแยกตรัสว่า “ฉันเห็นแล้ว ๆ นรกที่นี้ ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, แล้วก็สวรรค์ฉันก็เห็นแล้วที่นี้ ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ” ท่านว่าอย่างนี้.

ถ้าคนที่ฟังไม่ได้ศัพท์จับไปกระเดียด ก็เอาไปไว้ใต้ดินอีกตามเคยสำหรับนรก, เอาไว้บนฟ้าตามเคยสำหรับสวรรค์, แล้วต่อเข้าโลงไปแล้วโน่น จึงจะค่อยไปพุดถึง หรือไปเรียกร่องทองถามกัน. ส่วนที่นี้ก็ให้มั่วอดวายไปแล้ว เป็นนรก, หรือว่าที่เป็นสวรรค์ มันก็หลงไหล เคลิบเคลิ้ม งมงายอยู่โดยไม่รู้สีกตัวอยู่แล้ว. นี่แหละประโยชน์ที่ว่า ถ้าเราเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า ปรมัตถสภาวะธรรม.

มีเรื่องน่าหัวอีกเรื่องหนึ่ง ไหน ๆ พุดแล้วก็พุดให้หมด ที่ผู้สั่งสอนเดี๋ยวนี้ เขาก็สอนเรื่องนรก, นรกใต้ดินต่อตายแล้ว สวรรค์วิมานบนฟ้าต่อตายแล้วนี่. เขาพุดกับเด็กสมัยนี้ว่า “เรื่องนรกสวรรค์นั้น เป็นเรื่องนอกเหนือจากวิทยาศาสตร์; พวกคุณเรียนแต่วิทยาศาสตร์ พวกคุณจะรู้เรื่องนรกสวรรค์อย่างทีกล่าวไว้ไม่ได้”. นี่เขากลับย้อนเอาที่พวกเด็กสมัยนี้ที่อยากรู้จริง ๆ ว่าเรื่องนรกสวรรค์เป็นอย่างไร, ทำไม่ถึงกล่าวอย่างนั้น มันไม่สมเหตุสมผล.

เด็ก ๆ ที่ตั้งข้อสงสัยอย่างนี้กลายเป็นคนที่ไม่ไป เพราะรู้แต่วิทยาศาสตร์ที่ไม่สามารถทำให้รู้จักนรกและสวรรค์ได้; แต่หาว่าไม่รู้วิทยาศาสตร์ที่ผู้สอนเหล่านี้โน้นอ้างเอามาประณามเด็กนั้น ก็ยังเป็นวิทยาศาสตร์ของคนโง่อยู่นั่นเอง. **ถ้าเป็นวิทยาศาสตร์ของผู้รู้ดี ต้องทำให้คนรู้จักนรกสวรรค์** โดยถูกต้องว่าคืออะไร อยู่ที่ไหน เป็นอย่างไร; แล้วรู้จักได้ที่นี้และเดี๋ยวนี้; นั่นจึงจะเป็นวิทยาศาสตร์ที่แท้. **นั่นต้องเป็นวิทยาศาสตร์ตามแบบของพระพุทธเจ้า** แล้วก็จะเห็นว่านรกจริง ๆ อยู่ที่ไหนอย่างไร; สวรรค์จริง ๆ อยู่ที่ไหน อย่างไร. แล้วต้องเอานรกและสวรรค์มาดูให้ได้โดยไม่ขัดกับ

หลักวิทยาศาสตร์ของคนโง่ และไม่อยู่นอกเหนืออภิปรัชญาของวิทยาศาสตร์ชนิดไหนหมด ถ้าเราจะอธิบายนรกสวรรค์กันตามแบบวิทยาศาสตร์ที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า^๑

เดี๋ยวนี้ มีแต่วิทยาศาสตร์ของพวกคนโง่ที่มัวแต่เถียงและประณามกันว่า “แกมองไม่เห็นนี่” หรือว่า “สิ่งนี้มันอยู่นอกเหนือวิทยาศาสตร์นี้”; กระทั่งเลยไปถึงว่า “เรื่องปาฏิหาริย์ เรื่องอะไรต่าง ๆ นั้นอยู่นอกเหนือวิทยาศาสตร์ พวกแกไม่อาจจะเข้าใจได้ดอก”; ดังนี้ เป็นต้น. นั่นเป็นวิทยาศาสตร์ของคนโง่ และคนโง่เป็นคนพูด. ถ้าเป็นวิทยาศาสตร์จริงของพระพุทธเจ้า ทุกเรื่องจะชี้ให้เห็นได้ พิสูจน์ให้เห็นได้ โดยวิทยาศาสตร์ตามแบบของพระพุทธเจ้า. ไม่มีอะไร ไม่มีปาฏิหาริย์ไหนที่นอกเหนือไปจากวิทยาศาสตร์; แต่ต้องเป็นวิทยาศาสตร์ของพระพุทธเจ้า. อิทธิปาฏิหาริย์ก็ดี อาเทศนาปาฏิหาริย์ก็ดี อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ก็ดี ไม่ได้อยู่นอกเหนือวิทยาศาสตร์; แต่ต้องเป็นวิทยาศาสตร์ของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ที่จะพิสูจน์ได้ แสดงได้ทั้งนั้น.

นี่คือตัวอย่างข้อขัดข้องที่ว่า ทำไมเราจึงไม่เข้าถึงปรมัตถสภาพธรรมของพระพุทธองค์; เพราะว่าเราทำอะไรไขว่กันอยู่. และที่เป็นมากที่สุดก็คือ “ฟังไม่ศัพท์ แล้วก็จับไปกระเดียด” ไม่ทันจะเข้าใจหรือยังไม่เข้าใจจริง ก็ไปพูดเสียอย่างนั้นอย่างนี้ อย่างนั้น ตามที่ตัวเข้าใจ เรื่องก็เลอะเทอะหมด. ส่วนเรื่องที่เป็นจริงโดยแท้จริงก็ไม่ได้พูดกันอย่างนั้น; แล้วที่นี้ที่ว่าเราอาจจะสร้างอะไร มีอะไร ทำอะไรได้ ด้วยอำนาจ

^๑ผู้ทำต้นฉบับเห็นว่า ผู้อ่านอาจจะไม่เข้าใจเรื่องนี้ จึงขออธิบายเพิ่มเติมว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่าท่านได้เห็นนรกที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, เห็นสวรรค์ที่ตา หู จมูก กาย ใจ; ดังมีข้อความละเอียดอยู่ในสูตรที่ ๒ เทวทหรรค สฬา.ส. ๑๘/๑๕๘-๑/๒๑๔-๕; ซึ่งได้ยกเอาใจความข้อนี้มากล่าวไว้บ้างแล้วในหนังสือเล่มนี้ เช่นในการบรรยายครั้งที่ ๔ เป็นต้น; และได้นำบทบาลีแห่งพระสูตรนี้พร้อมทั้งคำแปลมาพิมพ์ผนวกไว้ที่ท้ายหนังสือเล่มนี้แล้ว; ขอให้ผู้สนใจเปิดดูเอาเอง. -ผู้ทำต้นฉบับ.

ของความรู้ในเรื่องปรมาตถสภาวะธรรมนี้แหละ จะเรียกว่าประโยชน์ของการเข้าถึง ปรมาตถสภาวะธรรม ซึ่งจะได้ชี้ให้เห็นยิ่งขึ้นไปอีก และเป็นระบบที่ชัดเจนและรัดกุม ยิ่งขึ้นไปอีก.

ประโยชน์ในการเข้าถึงปรมาตถสภาวะธรรมมี ๓

ประโยชน์ของการเข้าถึงปรมาตถสภาวะธรรมนี้ ก็พอจะแบ่งแยกออกได้เป็น พวก ๆ ไป ตามหลักเกณฑ์ที่เรามีไว้สำหรับแบ่ง :

๑. ประโยชน์ของการเข้าถึงปรมาตถสภาวะธรรม **ในส่วนที่เป็นปริยัติ** คือ ความรู้ ความรอบรู้. *ปริ* แปลว่า *รอบ*, *ยัติ* แปลว่า *รู้*, *ปริยัติ* แปลว่า *รู้รอบ*, *รอบรู้*. ประโยชน์ของปรมาตถสภาวะธรรมในส่วนปริยัติ ก็คือให้รอบรู้ตามที่ถูกต้อง ตามที่เป็นจริง, ตามที่ครบถ้วนสมบูรณ์ว่าอะไรเป็นอะไร; หรือยิ่งไปกว่านั้นก็ว่า อะไรเป็นแต่สักว่าอะไร. นี่เดี๋ยวจะ “ฟังไม่ศัพท์จับไปกระเดียด” อีก; ระวังให้ดี ๆ ว่าอะไรเป็นแต่สักว่าอะไร.

เช่นว่า “คน” เป็นแต่สักว่า “ธาตุ” “อายตนะ” หรือ “ขันธ” เป็นต้น; ยิ่งไปเอา ไปให้มีคน มีสมบัติของคน มีอะไรหอบหิ้วไปสวรรค์ ไปนรกอย่างนี้ก็ยังไม่ใช่; ยิ่งไม่ใช่ปรมาตถสภาวะธรรม. ให้เล็งเห็น “คน” ว่าเป็นสักแต่ว่าธาตุ เป็นไปตาม ธรรมชาติ, นรกหรือสวรรค์ ก็เป็นเพียงแต่ปฏิจสมุบันนธรรมที่ปรุงแต่งกันขึ้นมาใน ความรู้สึก เกิดขึ้นในความรู้สึกเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ : สมมติเรียกว่าสวรรค์ก็พวกหนึ่ง, สมมติว่านรกก็พวกหนึ่ง, สมมติว่าเหนือสิ่งทั้งปวงไปก็มีอีกพวกหนึ่ง.

นี่ถ้าเรารู้ว่าอะไรเป็นอย่างไร และรู้เลยไปถึงว่า ที่เราเคยรู้นั้นมันผิด มัน ไม่ถูก : เพราะมันเป็นแต่สักว่า “นี่” เท่านั้น ไม่ได้เป็นอะไรมากเหมือนที่เราเคยนึก

เคยรู้; เช่นว่าคนนี่ ก็ไม่ใช่คน เป็นสักว่าธาตุในบางเวลา, สักว่าอายตนะในบางเวลา, สักว่าขันธในบางเวลา, และสักว่าอุปาทานขันธในบางเวลา; หรือว่าเลยไปเป็นตัวความทุกข์; เท่านั้นแหละ คือ “คน” ในบางเวลา. นี่จึงจะเรียกว่าเป็นปรมาตถสภาวะธรรมในแง่ของปริยัติ; ประโยชน์ก็คือให้เราได้อย่างถูกต้องแท้จริงว่าอะไรเป็นอะไร.

๒. เขยิบออกไปถึงประโยชน์ในส่วนของ**การปฏิบัติ** หรือการกระทำ แม้แต่การปฏิบัติงานตามบ้านตามเรือนของชาวบ้าน, หรือการปฏิบัติงานในพระศาสนา เพื่อบรรลุมรรคผลนิพพาน ก็ตามอสังขสิ่งทีเรียกว่าปรมาตถสภาวะธรรม. ในการมีชีวิตอยู่ที่นี่ เราจะต้องทำอะไร, เราจะต้องทำอย่างไร, และทำเท่าไร; ถ้าเราไม่มีความรู้เรื่องปรมาตถสภาวะธรรม เราก็ทำอย่างนั้นไม่ได้ การที่มีชีวิตอยู่ของเราก็เลยผิด ๆ ไปหมดไม่ได้ผลดี.

๓. ใน**ส่วนปฏิเวธ** คือการเสวยผลของการกระทำ, ปรมาตถสภาวะธรรมนี้หมายถึงการเสวยผลสูงสุด ลึกซึ้งสูงสุดที่มนุษย์ไม่เคยรู้จัก คือ**การบรรลุมรรค ผลนิพพาน เป็นปรมาตถสภาวะธรรมในแง่ของปฏิเวธ**; คือไม่ต้องมีความทุกข์เลยในทุกขกรณีไม่ว่าในกรณีไหน ไม่ต้องมีความทุกข์เลย.

นี่เรียกว่าจะมองเห็น**ในแง่ของปริยัติก็ได้**, มอง**กัน**ใน**แง่ปฏิบัติก็ได้**, มอง**กัน**ใน**แง่ปฏิเวธก็ได้**. การถึงปรมาตถสภาวะธรรม ย่อมมีประโยชน์อย่างยิ่ง แม้ว่าเราจะดูกันให้ละเอียดเป็นพวก ๆ ไป ก็ มีทางที่จะดูได้อย่างนี้; จะเล่าให้ฟังเป็นตัวอย่างสำหรับรู้ แล้วก็ไปเปรียบเทียบเอาเองได้ทั้งหมด :-

ใน**ส่วนปริยัติ** ซึ่งแปลว่าความรอบรู้ ถ้ารู้ปรมาตถธรรมว่าอะไรเป็นอะไร อย่างเรื่องธาตุเรื่องอายตนะ เรื่องขันธ เรื่องอุปาทานขันธตามที่เป็นจริง ตามธรรมชาติอย่างไรแล้ว; ความรู้นี้ก็คือ**เป็นการได้รู้สิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์ควรจะรู้ ที่พระพุทธเจ้า**

ท่านได้ตรัสไว้ อีกรูปหนึ่งว่า ถ้ารู้ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น นั่นคือรู้หมดในสิ่งที่ควรรู้ คือรู้ว่า สพุเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย - **ธรรมทั้งหลายทั้งปวงอันบุคคลไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเราว่าของเรา** ใครรู้อย่างนี้เท่านั้นแหละ รู้เพียงเท่านี้ก็คือรู้หมดในทุกสิ่งที่ควรรู้.

ที่นี้ **ทำไมไม่ควรยึดมั่นถือมั่น** ? นี้ก็ได้อธิบายกันอย่างละเอียดพิสดารแล้ว โดยเรื่องปรมัตถสภาวะธรรมที่กล่าวมาแล้ว; ฉะนั้น ใครู้ก็เรียกว่าได้รู้ทุกสิ่งที่มนุษย์ควรจะรู้ ไม่มีอะไรนอกไปจากนี้. ถ้ามีอะไรที่ไม่ได้พูดด้วยคำนี้ ก็ยังไม่แปลกไปจากนี้ คือรวมอยู่ได้ในสิ่งนี้ และได้รู้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะรู้.

บรรดาเรื่องที่มนุษย์ควรจะรู้ หรือมีประโยชน์แก่มนุษย์ที่สุดนั้น ไม่มีเรื่องอะไรดีกว่าเรื่องนี้, **คือรู้ว่าอะไรเป็นอะไร** แล้วก็ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด; ก็คือรู้ว่าไม่มีสิ่งอะไรที่ควรยึดมั่นถือมั่น. ตามปกติทั่วไปความรู้ที่ถูกต้องอย่างนี้ ย่อมทำให้คนหายโง่; พูดกันตรง ๆ ก็หายตื่น หายหลง หายงง หายเคอะ. คนกำลังตื่นนั้นตื่นนี้ตื่นโน้น, เดี่ยวอะไรแปลกเข้ามาที่ตื่น ตื่นเด่น แล้วก็หลงไปพักหนึ่ง.

อย่างสมัยหนึ่งไม่มีน้ำอัดลม กิน พอมีน้ำอัดลมกิน ก็ตื่นกันไปพักหนึ่ง; นี่มันโง่ เพราะเป็นเรื่องที่ไม่ต้องตื่น ไม่จำเป็นจะต้องตื่น. รู้ว่าอย่างนี้เป็นธรรมชาติ เป็นธาตุตามธรรมชาติ; เอาธาตุมาปฏิบัติต่อกันอย่างนี้ แล้วก็มีผลอย่างนี้, กินเข้าไปก็ทำให้เกิดผัสสะ เกิดเวทนาทางลิ้นแล้วก็เป็นอย่างนั้น. ทำไมจะต้องตื่น จะต้องหลง จะต้องเห็นเป็นเรื่องแปลกประหลาด. ยกตัวอย่างเรื่องน้ำอัดลม นี้ก็คล้าย ๆ กับว่าโง่เต็มทีแล้ว

ยังมีเรื่องอะไรมาก เรื่องที่จะมีของประหลาด เช่นเรื่องวิทฺยุ เรื่องตู้เย็น เรื่องโทรทัศน์ กระทั่งเรื่องเรือบิน เรื่องไปโลกพระจันทร์ได้นี้ ก็ตื่นกันเป็นการใหญ่.

คืนแรกที่เข้าไปโลกพระจันทร์ เอาโทรทัศน์มาส่งนี้ นั่งเฝ้าจอโทรทัศน์กันจนสว่าง; เพราะตื่นว่า มันเป็นที่ประหลาด; นี่เขาเรียกว่าตื่น. ถ้ารู้เรื่องนี้แล้วที่ตื่นก็หายตื่น ที่หลงก็หายหลง ที่งมงายก็หายงมงาย คือหายเซอะหายเซ่อ หายตื่น หายหลง ในปรากฏการณ์ หรือในผลิตผลอันสมมติเรียกกันว่าประหลาด น่าอัศจรรย์; จะไม่มีอะไรที่ประหลาด หรือน่าอัศจรรย์ หรือเหนือวิสัยธรรมดาอะไรก็ไม่มี.

ถ้าผู้ใคร่ปรมัตถสภาวะธรรมแล้ว จะไม่มีอะไรมาทำให้เกิดความรู้สึกว่า แสบจะประหลาด แสบจะน่าอัศจรรย์; นั่นมันเรื่องของคนโง่ ที่ไม่รู้เรื่องปรมัตถสภาวะธรรม. แม้แต่เรื่องราวไปโลกพระจันทร์นี้ เขาก็ว่าเป็นเรื่องประหลาด น่าอัศจรรย์ เป็นปาฏิหาริย์กันอยู่มากแล้ว. อยากจะบอกว่าแม้จะยิ่งกว่านั้นสักร้อยเท่า พันเท่า ก็ไม่น่าประหลาด ไม่น่าอัศจรรย์; เพราะว่าเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของปรมัตถ-สภาวะธรรม แต่เป็นส่วนที่ละเอียด ที่คนส่วนมากยังไม่รู้จัก, แล้วก็เป็นอย่างง่าย ของธรรมดาสำหรับคนที่รู้จักแล้ว.

เรื่องการคิดประดิษฐ์อะไรนี่เป็นสิ่งเสมอกันโดยที่ว่า เรื่องบ้า ๆ บอ ๆ ด้วยกัน ทั้งนั้นแหละ คือดับความทุกข์อะไรไม่ได้เลย; และบางที จะเพิ่มความทุกข์ เพราะว่าไปทำให้ตื่น ให้หลง ให้งมงายยิ่งขึ้นไปอีก. อย่างนี้ก็เรียกว่า ความรู้ปรมัตถนี้ทำให้หายตื่น หายหลง หายงมงาย หายคิด หายนึก หายมีความเห็นที่น่าอัศจรรย์เป็นปาฏิหาริย์ อย่างนี้เป็นต้น; ก็เลยเรียกว่าสิ่งที่หยุด หยุดความบ้าหลังนั้นเสียได้ จึงมีประโยชน์. การรู้ปรมัตถสภาวะธรรม มีประโยชน์อย่างนี้.

ในแง่ปฏิบัติต้องเกี่ยวข้องกับ กาย, จิต, วิญญาณ

ในแง่ของการปฏิบัติ หรือในฐานะที่เป็นการปฏิบัติ หรือเกี่ยวกับการปฏิบัติ ก็ดี ถ้าเรารู้สิ่งที่เรียกว่า ปรมัตถสภาวะธรรม แล้วก็มีประโยชน์ มากเหมือนกัน ;

คือว่าเราจะปฏิบัติได้ถูกต้อง สำเร็จประโยชน์ตามที่ต้องการ หรือตามที่ควรจะต้องการ. ในเรื่องทางกาย ทางวัตถุนี้ก็ดี, ในเรื่องทางจิตก็ดี ในเรื่องทางวิญญาณก็ดี, เราจะทำถูกต้องตามที่ควรจะทำ แล้วที่ดับทุกข์ได้ในที่สุด. เรื่องสามเรื่องนั้นเคยพูดมาแล้ว จนซ้ำซากเต็มทีแล้ว ก็ยังจะต้องพูดอีก ว่ามนุษย์เรามีสิ่งที่จะต้องเกี่ยวข้องอยู่ด้วย ๓ เรื่องด้วยกัน : เรื่องวัตถุ หรือเรื่องทางกายนี้เรื่องหนึ่ง, แล้วเรื่องทางจิตล้วน ๆ, แล้วเรื่องทางวิญญาณคือสติปัญญาล้วน ๆ.

๑. **เรื่องทางร่างกาย** หมายถึงร่างกายที่ประกอบอยู่ด้วยวัตถุ แม้แต่สิ่งๆที่เรียกว่าชีวิตนี้ ก็เอาไว้กับเรื่องวัตถุกาย, กายวัตถุ.

๒. **เรื่องทางจิต** คืออะไร ทำอย่างไรจิตจึงจะมีสมรรถภาพ จะคิดเก่ง จะจำเก่ง จะแสดงฝีมือได้ถึงที่สุดของกำลัง ของความสามารถที่จิตมี. เดียวนี้ได้ยินเขาพูดกันว่า “กำลังภายใน” กำลังภายใน นี้เพ้อกันไปหมด เป็นที่รู้จักกันดีแล้ว; แสดงว่าเขารู้จักจิตขึ้นมาในแง่หนึ่งแล้ว คือรู้เรื่องจิตมากขึ้นกว่าเดิม. เรื่องนี้ก็เหมือนกัน ถ้ามีความรู้ทางปรมัตถสภาวะธรรมดี จริง พอ; ก็จักรู้จักเรื่องจิต, แล้วปฏิบัติเกี่ยวกับจิต ให้จิตเกิดเป็นจิตที่มีสมรรถภาพอย่างไม่น่าเชื่อ อย่างที่เป็นปาฏิหาริย์ได้; แต่ก็ไม่ใช่ปาฏิหาริย์ เพราะเป็นธรรมดาของจิตอย่างนั่นเอง. เช่นจิตจะเป็นสมาธิ เป็นฌาน เป็นสมาบัติ หรือจะมีอิทธิฤทธิ์อภิญญาแสดงอะไรได้ ก็เป็นเรื่องธรรมดาสำหรับปรมัตถสภาวะธรรม ซึ่งเป็นอย่างนั่นเอง เมื่อทำแล้วก็เป็นอย่างนั่นเอง คนธรรมดาไม่รู้ จึงเห็นเป็นเรื่องปาฏิหาริย์.

๓. **เรื่องทางวิญญาณ** หมายถึงความรู้ หรือสติปัญญาของจิต เราแม้จะมีจิตเป็นสมาธิ มีจิตดี; แต่ยังไม่รู้ก็ได้ ยังเป็นจิตที่ไม่รู้เรื่องนิพพานก็ได้. ต้องมีความรู้เรื่องนิพพาน เรื่องความดับทุกข์ คือเห็นแจ้งในอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, แล้วก็รู้

ว่าไม่มีอะไรที่ควรยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวตน; เรื่องความรู้แบบนี้ ก็เรียกว่าเป็นเรื่องทางวิญญูญาณไว้ทีก่อน เพราะไม่รู้จะเรียกว่าอะไร.

รวมกันแล้วก็เป็น ๓ เรื่อง : เรื่องร่างกาย เรื่องจิต แล้วก็เรื่องวิญญูญาณ คือ **ความรู้ของจิต. ทั้งหมดนี้ขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า ปรมาตถสภาวะธรรม** เพราะมันอยู่มา หรือเป็นมา หรือเป็นไปก็ตาม ในลักษณะที่เป็นปรมาตถสภาวะธรรม คือมีอัตถ์อันลึก มีความหมายอันลึก มีความลับอันลึก; แต่แล้วมันก็เป็นธรรมชาติ ธรรมดา คือเป็นสภาวะอย่างนั่นเอง.

ถ้าเรามีความรู้เรื่องปรมาตถสภาวะธรรมตามหลักที่อธิบายมาแล้ว เราก็จะทำได้ หรือปฏิบัติได้ดีที่สุด และสมบูรณ์ที่สุด. ดีนี้ต้องสมบูรณ์ด้วย; ดีครึ่ง ๆ กลาง ๆ โดยไม่สมบูรณ์ใช้ไม่ได้ **ต้องดีด้วยและสมบูรณ์ด้วยในเรื่องของความดับทุกข์.** ฉะนั้นขอให้ศึกษาเรื่องความจริงของสิ่งทั้งปวงคือสภาวะธรรม แล้วก็จะปฏิบัติสิ่งทุกสิ่งที่เป็นหน้าที่ ที่เกี่ยวข้องทั้งทางกาย ทางจิต ทางวิญญูญาณได้ดีที่สุด สมบูรณ์ที่สุด, แล้วที่พิเศษยิ่งไปกว่านั้นก็คือว่า จะง่ายที่สุด สะดวกที่สุด ลำบากน้อยที่สุด. เดียวนี้เราจะทำอะไรก็ตามเถอะ ถ้าเราไม่รู้เรื่องนั้นจริง จะทำลำบากที่สุด; พอรู้จริง ทำง่ายที่สุด แม้แต่จะทำขนมกินสักอย่างหนึ่งนี้ ถ้ารู้จริงก็ทำง่ายที่สุด.

ในเรื่องบรรลุมรรค ผล นิพพาน ก็เหมือนกัน ถ้าไม่รู้จริงก็ทำยากที่สุด; เมื่อรู้ถึงขนาด **รู้ปรมาตถสภาวะธรรมแล้วการปฏิบัติมันไม่ยากเลย** คือทำให้การปฏิบัติมันง่ายขึ้นอีก ง่ายกว่าที่จะปล่อยไปในลักษณะที่ว่า คล้ำไปพลาง ทำไปพลาง ทดลองไปพลาง. อย่างที่รู้ปรมาตถธรรมเสียก่อนมันจะทำได้ง่ายที่สุด สะดวกที่สุด.

เหมือนอย่างเมื่อตะกั๊กก็พูดแล้วว่า จะสร้างนรกขึ้นทันทีเดี๋ยวนี้ก็ได้ มันง่ายหรือสะดวกอย่างนั้น; ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ที่เรียกว่า

ผัสสายตนิกรนรก นี่สร้างนรกจริง ๆ กัน เดียวนี้ก็ได้อีก. และตรงกันข้ามจะสร้างสวรรค์กันจริง ๆ ทางอายตนะ๖ เดียวนี้ก็ได้อีก; นี่ดีอย่างนี้ ง่ายอย่างนี้.

หรือว่าเราจะข้ามความทุกข์ไปนิพพานก็ได้; เพราะว่าเป็นการข้ามมหาสมุทรคือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนี้. ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีอยู่ที่ไหน เป็นสมุทรวัดที่นั่น. รู้ปรมัตถสภาวะธรรมแล้ว จะอยู่เหนืออำนาจของความหลอกลวงของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; ข้ามมหาสมุทรไปนิพพานกันที่นี้ เดียวนี้ก็ได้อีก. นี่เรียกว่าข้ามวิภวสังสารอย่างโดยตรงอย่างแท้จริง อย่างสะดวกได้ เพราะความรู้ทางปรมัตถสภาวะธรรม; นี่มันเป็นการทำให้ดีที่สุดด้วย แล้วการทํานั้นไม่ลำบาก ไม่ยากเกินไปด้วย.

อีกอย่างหนึ่งที่อยากจะกล่าวก็คือว่า **ความรู้ปรมัตถ์นี้ ตรงตามจุดหมายที่แท้จริงของสิ่งที่มีชีวิต** ตามจุดหมายที่แท้จริง และสูงสุดของสิ่งที่มีชีวิต. ในบรรดาสิ่งที่มีชีวิต ย่อมมีความรู้สึก; ถ้ามีชีวิตสูงขนาดคนเรา ก็มีความรู้สึกสูง เพราะรู้สึกสุข รู้จักทุกข์ รู้จักดิ้นรนเพื่อจะดับทุกข์เสีย. ความรู้ปรมัตถสภาวะธรรมนี้ เป็นความรู้ที่ตรง, มุ่งไปยังจุดหมายโดยตรงแท้จริง และสูงสุดของสิ่งที่เรียกว่าชีวิต

รู้จักความหมายของสิ่งที่เรียกว่าชีวิต

ชีวิตนี้มีอยู่ ๒ ชีวิต **ชีวิตหนึ่งเป็นความตาย, อีกชีวิตหนึ่งเป็นความไม่รู้จักตาย.** ชีวิตที่จะยึดมั่นนี้โดยความเป็นตัวกู-ของกู เอาตัวกู-ของกู เป็นชีวิตชีวิตนั้นคือตาย, ตายอยู่ที่นั่นแล้ว, เป็นความทุกข์โดยสมบูรณ์อยู่ที่นั่นแล้ว: นี่เรียกว่าชีวิตตาย; ฟังดูก็น่าหัวเราะ หรือไม่น่าเชื่อ หรือว่าเล่นลั่นตลบตลึง. **ชีวิตตายคือชีวิตที่กำลังยึดมั่น** : ติดอยู่ในสิ่งใด ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยความเป็นตัวกู-ของกู; นี่คือชีวิตตาย.

ที่นี้ ชีวิตที่เป็นชีวิตนิรันดร ก็คือ **ชีวิตที่ไม่ได้ติดอยู่กับสิ่งใดโดยความเป็นตัวกู-ของกู**; จุดหมายปลายทางของชีวิตนั้น คือชีวิตจริง คือ**ชีวิตเป็น** ไม่รู้จักตาย; นั่นแหละเข้าใจไว้เถิดว่า คือเรื่องปรมาตถสภาวะธรรม ที่มีอยู่ในชีวิตจริง และชีวิตตาย. ถ้าไม่เข้าใจ ไม่มองเห็นปรมาตถสภาวะธรรม จะไม่มองเห็นชีวิตตายของตัวเองที่ตายอยู่ทุกเวลานาที; ตัวเองนั่นแหละ ตัวกูนั่นแหละ ตายอยู่ทุกเวลานาที.

พอรู้เรื่องปรมาตถสภาวะธรรม อย่างที่บรรยายกันมาตั้ง ๑๐ กว่าครั้งแล้วนี้ ก็จะเห็นว่า อ้าว, นี่ไม่ใช่ชีวิตนี้ ไม่ควรจะเรียกว่าชีวิต : มันเป็นความเข้าใจผิดอย่างหนึ่งเท่านั้น ที่เข้าใจว่าชีวิต เข้าใจว่าตัวเรา เข้าใจว่าของเรา; ผู้นั้นก็เลยไปเอาสิ่งที่จริงนอกเหนือไปจากสิ่งที่หลอกลวงนี้ คือ**ไม่เกิดเป็นตัวกู-ของกูขึ้นมา**; ปล่อยให้เป็นสภาวะธรรมแท้อยู่ เป็นสิ่งที่ไม่รู้รู้จักตาย. เขามองเห็นหรือเข้าถึง, หรือจิตนี้เข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับสิ่งที่ไม่รู้รู้จักตาย คือพวกอสังขตะที่ไม่รู้จักตาย. นี่เราเรียกว่าประโยชน์จากการเข้าถึงปรมาตถสภาวะธรรม ในฐานะที่เกี่ยวกับการปฏิบัติ.

มนุษย์เสียเวลาไปทำสิ่งที่ไม่ต้องทำ

เดี๋ยวนี้ **มนุษย์เรากำลังฉลาดแต่ในสิ่งที่มีใช้จุดหมายของมนุษย์**; มนุษย์ส่วนมากเขาไม่เชื่อ เขาจะไม่ยอมฟัง; หรือเขาว่าอาตมาพูดนี้ พูดบ้า ๆ บอ ๆ ไปตามเคย ว่าเดี๋ยวนี้ มนุษย์เราฉลาดแต่ในสิ่งที่มีใช้เป็นจุดมุ่งหมายของมนุษย์. ถ้าเป็น**มนุษย์** หมายความว่า**ใจสูง** และสูงไปในทางที่จะ**ดับทุกข์** จะหมดทุกข์ จะสิ้นทุกข์ จะทำความดับทุกข์ให้ได้ คือนิพพาน **นี่เป็นจุดหมายปลายทางของมนุษย์**.

ที่นี้ **คนในโลกเวลานี้** ฉลาดแต่ในทางที่จะทำให้**ตรงกันข้าม** ให้ไปเสียอีกทางหนึ่ง ไม่ตรงไปยังจุดหมายปลายทางของมนุษย์. การศึกษาเล่าเรียน การค้นคว้า การประดิษฐ์ การผลิตที่เป็นความเจริญของมนุษย์ ในยุคปัจจุบันนี้ ในโลกนี้

เป็นไปแต่ในทางที่ตรงกันข้าม, คือไม่ไปตามความมุ่งหมายของมนุษย์ที่แท้จริง. ฉะนั้น เราจึงไม่เรียกคนในโลกเวลานี้ว่ามนุษย์ เราเรียกว่า “คน” ดีกว่า; เพราะคำว่ามนุษย์ แปลว่าใจสูง หรือว่า แปลว่า ลูกหลานแห่งมनु ผู้มีจิตใจสูง มนุษย์มีจิตใจสูง แต่เดี๋ยวนี้ **จิตใจของมนุษย์ไม่สูง** มุ่งลงไปหาความทุกข์ยากลำบาก ความเดือดร้อนยิ่งขึ้นทุกที.

มนุษย์ทำแต่สิ่งๆ ให้สูญเสียความเป็นมนุษย์; จะเรียกว่าด่าอย่างยิ่งก็ ตามใจ ก็ต้องพูดไปตรง ๆ ว่า เดี่ยวนี้มนุษย์นี้ ดีแต่ทำสิ่งๆ ให้สูญเสียความเป็นมนุษย์ คือไม่ทำอย่างมนุษย์; เพราะจะไปทำความหลงใหล ยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวกู-ของกู. มนุษย์ไปทำในสิ่งๆ ถ้าไม่ทำเสียจะยังดีกว่า : จะไปผลิตนั่นผลิตนี่ขึ้นมาให้ยุ่ง ให้เสีย เวลามาก แล้วไม่มีสติภาพเกิดขึ้นอย่างนี้ เรียกว่าไม่ทำเสียดีกว่า เพราะไปทำให้ยุ่ง มากขึ้น มีปัญหามากขึ้น ไม่ทำเสียดีกว่า; อยู่หนึ่ง ๆ เสียดีกว่า.

พูดแล้วก็เป็นเรื่องกระทบกระเทือน ว่า**เดี๋ยวนี้เรากำลังกินอะไรที่ไม่ ต้องกินอยู่ก็มาก,** ไม่ต้องนั่งไปต้องห่มอะไรบางอย่างก็มาก, ไม่ต้องมีที่อยู่อาศัยเกินกว่า ที่จำเป็นจะต้องมีนี้ก็มาก; แล้วส่วนของเล่น ของบำรุงกามารมณ์ บำรุงบำเรออะไร ต่าง ๆ แล้วก็ยิ่งมาก. เราเสียเวลาไปในสิ่งๆ ที่เราไม่ควรทำ ถ้าไม่ทำเสียจะดีกว่า. เช่นบางคนไม่มีรถยนต์เสียเลยจะดีกว่า ก็ไปบ้ำมีรถยนต์กับเขาจนได้ แล้วก็มีปัญหาเกิดขึ้น เพราะการมีรถยนต์นี้; อย่างนี้ก็เรียกว่าเสียเวลาไปทำในสิ่งๆ ที่ไม่ทำเสียยังดีกว่า. บางสิ่ง ยิ่งไม่ทำยิ่งดี แต่ก็ไปทำสิ่งนั้น. แต่ก็ไม่ได้อธิบายความว่า ทุกคนจะต้องเหมือนกันหมด; เพราะมีบางรายที่ไปทำให้ยุ่งมากขึ้นให้มีปัญหามากขึ้น ไม่ทำเสียดีกว่า.

มนุษย์กำลังทำให้มีปัญหามากขึ้น, ไปทำให้มีปัญหามากขึ้น **จนแก้ ไม่ไหว;** ความแก้ไม่ไหวนี้ มันยิ่งมากขึ้นทุกที. ขอให้คิดดูเถอะ เดี่ยวนี้มนุษย์ ขึ้นเรือบิน บินว่อนกันวันละหมื่นเที่ยวแสนเที่ยว ปัญหาก็ไม่หมด ยิ่งแก้ไม่ตก ยิ่งแก้

ไม่ได้; เพราะมนุษย์สร้างปัญหาขึ้นมากกว่าความจำเป็นเสมอ. ถ้าอยู่กันอย่างง่าย ๆ ในสังคมแคบ ๆ ก็ไม่มีเรื่องยุ่งมาก ก็ไม่ลำบากมาก; เรื่องที่จะต้องตกเรือบินตายก็ไม่ต้องมี หรือมีน้อยที่สุด. แต่เราไปทำให้เรื่องมันมาก มากขึ้น ๆ ๆ จนว่ามนุษย์ต้องขึ้นเรือบินไปธุระวันหนึ่งหลายแสนหลายล้านราย; เป็นเรื่องยุ่งเพิ่มขึ้น แล้วก็มีความทุกข์มากขึ้นเพราะสิ่งที่ไม่ต้องทำก็ได้. นี่เราฉลาดแต่ในสิ่งที่ไม่ต้องทำ เราฉลาดแต่ในทางที่ไม่ต้องทำ; มนุษย์เดี๋ยวนี้เป็นอย่างนี้; เพราะฉะนั้น จึงไม่เรียกว่า “มนุษย์” จะเรียกว่า “คน”.

ถ้าเขารู้สิ่งที่เรียกว่าปรมัตถสภาวะธรรม มนุษย์ทุกคนจะสามารถจัดการภายในตัวเอง ให้มีความต้องการน้อย หรือว่าแต่พอดี ๆ ไม่มีส่วนเกิน; ก็สามารถจะแก้ปัญหิต่าง ๆ ได้ อยู่กันผาสุก โดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับคนข้างนอก หรือสิ่งแวดล้อมรอบด้าน ไม่มากมายยุ่งยากเหมือนเดี๋ยวนี. อย่างนี้ก็เรียกว่าช่วยโลกนี้ให้สงบกว่า มีสันติกว่า เยือกเย็นเป็นสุขกว่า; แต่ทำไม่ได้ เพราะไม่รู้ปรมัตถสภาวะธรรมว่าเป็นอย่างไร, ว่ามนุษย์ควรจะทำอย่างไร, ไม่รู้ว่ามนุษย์นี้ไม่ควรจะไปยึดมั่นถือมั่น ขยายให้บานปลายออกไปทุกทีอย่างนี้.

เพราะไม่รู้อย่างนี้ ก็ต้องเป็นมนุษย์ที่น้อยลง น้อยลงจนหมดความเป็นมนุษย์, มีความเป็นมนุษย์น้อยลง น้อยลง เหลือแต่ความเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่เต็มไปด้วยความทุกข์ จนสุนัข หรือไก่ หรือแมว มันหัวเราะเยาะได้ ว่ามนุษย์นี้มันช่างมีความทุกข์มากมายหลายหมื่นหลายแสนเท่า.

นี่เรียกว่า ถ้ามองเห็นในแง่ของการปฏิบัติ ความรู้เรื่องปรมัตถสภาวะธรรม จะทำให้เราปฏิบัติได้ดีที่สุด สมบูรณ์ที่สุด ในทุกหน้าที่ของเรา แล้วตรงจุดที่สุด ที่จะ

เป็นมนุษย์ผู้อยู่ด้วยความสงบ, แล้วจะเป็นของง่าย พอสะดวกสบาย ไม่ยากลำบากอะไรเกินไป จะใกล้ต่อพระนิพพานได้.

เดี๋ยวนี้ มีแต่หลอกกันว่า **นิพพานนี้ยากแสนยาก อย่าไปปรารถนาเลย;** หรือว่าถ้าปรารถนา ก็ตั้งปรารถนาไว้ ร้อยชาติ พันชาติ หมื่นชาติ แสนชาติ นี่เป็นการนับชาติของคนโง่ ๆ. ถ้าคนฉลาดแล้ว เขารู้ว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ความคิดว่า ตัวกู-ของกูเกิดที่หนึ่งนี่ เรียกว่าชาติหนึ่ง, ความคิดว่า ตัวกู-ของกู หรือเป็นไปในทางตัวกู-ของกูเกิดที่หนึ่ง ก็ชาติหนึ่ง; วันหนึ่งมันมีหลายสิบชาติ หลายร้อยชาติ. ถ้าชาติอย่างนี้ละก็จริงเหมือนกัน หลายร้อยชาติ หลายสิบชาติ หลายพันชาติ แล้วก็เมื่อก็เข็ด ก็เปลี่ยนกลับไปในทางถูก; ไม่ทันจะเข้าโลกก็ถึงนิพพานได้ เพราะการนับชาติอย่างนี้. ถ้านับชาติเข้าโลงที่หนึ่งเรียกว่าชาติหนึ่ง นี่เป็นการนับชาติของคนโง่ ที่ยังต้องพูดกันไปอย่างนั้นก่อน นิพพานจึงอยู่ไกลเหลือประมาณ; แล้วก็ว่าปฏิบัติยากเหลือประมาณ. นี่ฟังไม่ศัพท์จับไปกระเดียดในเรื่องนี้แล้ว เสียหายมาก.

ขอให้พุทธบริษัททุกคนฟังให้ถนัด คือฟังให้ได้ศัพท์ แล้วจะได้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสสอนไว้; ถูกแล้วเราอาจจะเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร หมื่นชาติ แสนชาติ. แต่อย่าลืมว่าในวันหนึ่งก็เข้าไปหลายสิบชาติ หรือตั้งร้อยชาติแล้วไม่กี่เดือน ไม่กี่ปี ก็ถึงหมื่นชาติ แสนชาติ; จึงควรจะฉลาดขึ้นพอทันแก่เวลา เพื่อทำลายอวิชชาได้ทัน ก่อนแต่ที่จะเข้าโลง.

สมมติว่าอายุ ๘๐ ปีอย่างนี้ **ให้เวียนว่ายตายเกิดอยู่เพียงสัก ๕๐ ปี** นี้ก็ **หลายหมื่นหลายแสนชาติ** เต็มที่แล้ว, หรือหลายอสงไขยชาติก็ได้ เหลือนั้นให้มันถึงจุดที่ว่าหายโง่หายหลง เข้าถึงความจริงกันเสียที; หยุดเกิดแห่งอุปาทานชั้นธัมมกันเสียที ก็เป็นนิพพานได้. นี่แหละ ความรู้ของปรมัตถสภาวะธรรม ทำให้มีการปฏิบัติที่ปฏิบัติได้

ให้ธรรมะนี้เป็นธรรมะที่ปฏิบัติได้ อย่างที่เรียกว่า สุวาสุขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทสิฏฺฐิโก อกาลิโก, ล้วนแต่เป็นเรื่อง que ปฏิบัติได้แล้วทันที ที่นี่และเดี๋ยวนี้ สำหรับคนธรรมดาสามัญ ไม่ใช่คนบ้า. ถ้าคนที่บ้าหรือโง่เกินไปก็ต้องยกเว้น ไม่เอามาอยู่ในคำ ๆ นี้ที่ว่า ธรรมะนี้เป็น สนฺทสิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสุสิโก โอบนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ.

ดูประโยชน์ของปรมาตสภาวะ ในแง่ปฏิเวธ

ดูกันต่อไปถึงประโยชน์ของปรมาตสภาวะธรรมในแง่ของปฏิเวธ : ปฏิเวธะ แปลว่า แสงเฉพาะ ถึงเฉพาะ หรือประจักษ์แก่ใจ; นี่มันก็เกี่ยวเนื่องกันกับคำว่าปฏิบัติ. ถ้าปฏิบัติถูกต้อง ปฏิเวธก็มีเป็นแน่นอน; แต่เราแยกออกมากล่าวอีกทีหนึ่ง ก็เพื่อให้เห็นผลชัดขึ้นในแง่ของปฏิเวธ. **ปรมาตสภาวะธรรมนี้** เมื่อรู้แล้วจะช่วยให้ไม่ต้องมีความทุกข์เลย ในทุกกรณี และทุกชนิดของสิ่งที่ เป็นคู่ ข้อนี้ต้องนึกถึงพระพุทธภาษิตอันหนึ่ง ที่ตรัสตอบแก่พราหมณ์คนหนึ่ง :-

พราหมณ์คนหนึ่งเขาพูดว่า ตามบทบัญญัติของพระเวท ของพระคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ของผู้รู้พระเวทนั้น : เขาบัญญัติทรัพย์สมบัติเฉพาะวรรณะ เช่นวรรณกษัตริย์ บัญญัติอาวุธว่า เป็นทรัพย์สำหรับกษัตริย์. สำหรับวรรณะพราหมณ์ก็บัญญัติภิกษาจากรว่า เป็นสิทธิที่พวกเขาบรรพชิตพวกเขาพราหมณ์จะพึงใช้, แล้วก็บัญญัติคันไถไถนาว่าเป็นทรัพย์สมบัติของวรรณะแพศย์ ไวศยะ คือคนทั่วไป, บัญญัติไม้คานกับเคียว เคียวเกี่ยวหญ้า ไม่คานหาบของนี้ว่า เป็นทรัพย์สมบัติของวรรณคหฺตร คือพวกกรรมกร. พราหมณ์คนนั้นก็เลยถามว่า ฝ่ายพระพุทธเจ้านี้บัญญัติทรัพย์ว่าอย่างไร?

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เราบัญญัติโลกุตตรธรรม **ว่าเป็นทรัพย์สำหรับทุกคน** ไม่ว่าจะวรรณะไหน. นี่ฟังดูเถอะ เราจักพระพุทธเจ้าเสียบ้างว่า ท่านทรงหวัง

อย่างไรกับพวกเรา; วรรณะโดยกำเนิดนั้นท่านเลิกเสียแล้ว พระพุทธเจ้าท่านเลิกเสียแล้ว. มาบัญญัติวรรณะกันโดยหน้าที่การงาน; วรรณะนี้ยังมี เลิกไม่ได้ แต่บัญญัติโดยกำเนิดนั้นไม่ถูกต้อง. ถ้าบัญญัติโดยถูกต้อง ก็ต้องบัญญัติโดยหน้าที่การงาน คือกรรมที่เขากระทำ. เขากระทำอยู่อย่างไรก็เป็นอย่างนั้น; จะเป็นกษัตริย์, พราหมณ์, แพศย์, สูทร ก็เพราะกรรมที่เขากระทำ. เมื่อเขาเปลี่ยนการกระทำ เขาก็เปลี่ยนวรรณะ; เช่น วรรณะชาวบ้าน เปลี่ยนมาเป็นวรรณะนักบวช อย่างนี้ก็เปลี่ยนไปตามการกระทำ. และตรัสว่า โลกุตตรธรรม, โลกุตตรทรัพย์นี้เราบัญญัติไว้สำหรับทุกคน ไม่เลือกว่าวรรณะไหน. นี้ก็เพื่อจะเป็นเครื่องยืนยันว่า **พระพุทธเจ้าท่านทรงหวังจะให้ โลกุตตรธรรม, โลกุตตรทรัพย์นี้แก่ทุกคน**, คือมรรค ผลนิพพานสำหรับทุกคน; ทรงบัญญัติสำหรับวรรณะทุกวรรณะโดยหน้าที่.

ที่นี้การที่จะถึงโลกุตตระ คืออยู่เหนืออำนาจบีบคั้นของโลกนี้ มีได้แต่โดยอาศัยความรู้ปรมัตถสภาวะธรรม แล้วปฏิบัติตามนั้น ให้ประจักษ์ขึ้นมา; เรียกว่า เขาได้รับ ได้มีความรู้ที่จริง; คือรู้เรื่องว่า สภาวะธรรมคือธรรมตามธรรมชาติ : **ธรรมที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ จะเป็นตัวเรา เป็นของเราหรือเป็นตัวใคร หรือเป็นของใครไม่ได้**; ไม่ให้จิตยึดถือเขลา ๆ ไป โดยมันหมายเอาเป็นตัวเรา เป็นของเรา ให้ปล่อยไปให้ถูกต้องตามธรรมชาติ.

ควรเกี่ยวข้องอย่างไรก็เกี่ยวข้องอย่างนั้น, ควรเกี่ยวข้องเท่าไร ก็เกี่ยวข้องแต่เท่านั้น, ควรเกี่ยวข้องเมื่อไร ก็ควรเกี่ยวข้องแต่เมื่อเวลานั้น; **อย่าให้เพ้อ** อย่าให้เกินไปเท่านั้น. อย่างนี้จึงจะเรียกว่า ช่วยไม่ให้มีทุกข์ ป้องกันไม่ให้มีทุกข์ หรือว่าดับความทุกข์เสียในทุกกรณี ทุกชนิด ชนะได้หมด. ที่เราอยู่ใต้โลก จมอยู่ในโลก หรือจมอยู่ก้นโลก ก็เพราะว่าเราไปหลงยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่เป็นคู่ ๆ; อันนี้ก็เป็น การเข้าใจยากที่ว่าเราไปหลงในของที่เป็นคู่ ๆ; แต่**ความหลุดพ้น นั้นอยู่เหนือของที่เป็นคู่**.

สำหรับของที่เป็นคุณนี้มีมากมายหลายสิบคู่, หรือว่าอาจจะหลายร้อยคู่; เช่นว่า ดีกับชั่วนี้ ก็คู่หนึ่ง, บุญกับบาปนี้คู่หนึ่ง, สุขกับทุกข์นี้คู่หนึ่ง, ได้กับเสียนี้คู่หนึ่ง, แพ้กับชนะนี้คู่หนึ่ง, มั่งมีกับยากจนนี้คู่หนึ่ง, ส่วยกับไม่ส่วยนี้คู่หนึ่ง; ล้วนแต่เป็นคู่ ๆ คู่เหล่านี้มากมายหลายสิบคู่ หลายร้อยคู่ เราไปมองเห็นเป็นคู่อย่างนี้ ว่ามันมีเป็นคู่อย่างนี้ เพราะเรายังโง่.

โดยแท้จริงที่เหนือไปกว่านั้น มันมิได้เป็นคู่; มันเป็นธรรมดา เป็นสามัญตามธรรมดา ตามธรรมชาติของสิ่งที่เรียกว่าธรรมแท้. ที่นี้มนุษย์ไปบัญญัติให้เอง เพราะมนุษย์ไม่ชอบความทุกข์ ก็เลยไปเกลียดความทุกข์ ไปหวังความสุข จึงเกิดเป็นคู่ขึ้นมาว่า สุขกับทุกข์; บุญกับบาป คู่นี้ก็เหมือนกัน พอสอนให้รู้ว่ามีควมหมายอย่างไร แล้วก็กลัวบาปรักบุญ; ดีกับชั่วยกก็เหมือนกัน ให้เกลียดชั่วรักดี มันก็มีปัญหาแล้วก็เลยมีความทุกข์ เพราะไปรักข้างหนึ่ง ไปเกลียดข้างหนึ่ง จนเกิดความหนักอกหนักใจ.

ถ้าอย่าให้เป็นทั้งสองข้าง ให้อยู่ตรงกลาง ๆ นี้เป็นความฉลาด : มีแต่ว่า ทำอย่างไรเป็นทุกข์ก็อย่าไปทำ ทำแต่ในทางที่ไม่เป็นทุกข์ ให้เหลือแต่ว่ามีทุกข์กับไม่มีทุกข์เท่านั้น ของจริงก็มีเท่านั้น; มีแต่ทุกข์และทุกข์น้อยลง ๆ ๆ จนเป็นทุกข์ศูนย์ อย่างนี้ดีกว่า. อย่าพูดถึงความสุขดีกว่า; พอพูดถึงความสุข ก็โง่ขึ้นมาทันที เกิดความหวังความอยาก ความยึดถือขึ้นมาทันที.

มองดูว่า เดียวนี้เรามีปัญหา คือความทุกข์ เพราะว่าเราไปโง่ไปยึดมั่นอะไรเข้า. เราทำให้ยึดถือน้อยลง ให้ทุกข์น้อยลง ทุกข์น้อยลงจนเป็นทุกข์ศูนย์ ก็พอแล้ว; ให้ทุกข์ว่างไป ทุกข์สูญไป นี้ก็พอแล้ว เป็นโลกุตตระ : ไม่ไปติดดี, ติดชั่ว, ติดบุญ, ติดบาป, ติดสุข, ติดทุกข์; อย่าให้เหมือนที่เขาสอนกันอยู่ว่า ให้

แบกเอาบุคคลไปเข้าโลงไปด้วย ไปเกิดใหม่เต็มไปด้วยบุคคล; อย่างนี้มันไม่ถูกกับเรื่อง เพราะมันเป็นของคู่. อย่าเอาไปทั้งบุคคล อย่าเอาไปทั้งอกุศล และก็อย่าให้เกิดขึ้นมา ได้ทั้งบุคคลทั้งอกุศล ที่นี้แหละเดี๋ยวนี้; นี่จึงจะตรงตามจุดหมาย.

ต้องมีปฏิเวธ คือแทงทะลุลงไปตรงนั้น ให้ทะลุผ่านของเป็นคู่ ๆ คู่ ๆ หมด ก็เหลือแต่ที่ไม่รู้จะเรียกว่าอะไร; แล้วเป็นธรรมดาของสิ่งที่เรียกว่านิพพาน หรืออสังขตะ นี่มันไม่มีชื่อเรียก; เรียกให้ถูกที่สุด ตามที่พระพุทธเจ้าท่านจะสมมติ เรียกได้ ท่านเรียกว่า **“ที่สุดแห่งความทุกข์”** เรียกว่า **อนโต ทุกขสฺส -ที่สุดแห่งความทุกข์**. เมื่อท่านชวนผู้ใดมาบวช ท่านว่า **มาประพาสพรหมจรรย์เพื่อที่สุดแห่งทุกข์**; ท่านยังไม่ได้พูดว่านิพพาน หรือสววรรค์ วิมานอะไร; แต่ท่านว่ามา ประพาสพรหมจรรย์ เพื่อที่สุดแห่งทุกข์ แล้วจะได้บุญหรือว่างไป ไม่เกิดไปโผล่เป็น สุขขึ้นมาอีก.

ส่วนที่พูดว่า “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง” นั้น เป็นเรื่องโฆษณาชวนเชื่อ เหมือนอย่างขายน้ำหวาน ขายน้ำอัดลมนั่นแหละ; ที่พูดว่า “สุขอย่างยิ่ง” นั้น เป็นเรื่องของการโฆษณาเพื่อศีลธรรมอันดี สำหรับผู้ที่จะมีศีลธรรมต่อไป. ถ้าสำหรับผู้ที่มีปรมัตถธรรมแล้ว จะไม่พูดอย่างนี้เป็นอันขาด จะไม่พูดว่า “สุขอย่างยิ่ง”, มาทำเพื่อสุขอย่างยิ่ง; จะไม่พูดอย่างนั้น, จะพูดว่า “ทำให้ทุกข์สิ้นสุดลง” ก็พอ; เพราะว่ ปัญหาของเราที่มีตรงที่ว่ามีความทุกข์ : ไม่มีความทุกข์ก็เรียกว่าหมดปัญหา ก็ควรจะพอใจ และเป็นจริงด้วย.

อย่าไปเพิ่มความสุขขึ้นมาอีกปัญหาหนึ่ง ซึ่งจะทำให้**ต้องแบกอยู่อีก** ก็ไม่รู้จักสิ้นสุดกัน. เหมือนคนคนหนึ่งไปป่า ไปพบไม้พินดี ๆ เขาก็แบกไม้พินมาจนหนัก; พอพบผลไม้ที่แพงกว่า ก็โยนไม้พิน แบกผลไม้มามากจนหนัก. สมมติว่ามาพบทองคำ

เข้ากองหนึ่งก็โยนผลไม้ แล้วก็แบกทองคำหนักมากกว่าผลไม้ก็ได้; เพราะเขารักนี้ รักทองคำมากกว่า ก็แบกมากกว่าเดิม. ถ้าเกิดไปพบเพชรพลอยเข้าอีก ก็คงจะโยนทองคำ แล้วก็แบกเพชรพลอยที่หนักกว่านั้น แล้วก็ขาดใจตายอยู่ที่ตรงนั้น เพราะมันหนักเกินกว่าที่จะเอาไปได้.

ขึ้นชื่อว่า “แบก” หรือว่า “ยึดถือ” แล้ว มันจะมีลักษณะอย่างนี้ทั้งนั้น; ฉะนั้น **ควรจะโยน ๆ โยนไป.** ถ้าจะมีก็มียู่ข้างฝาเท้า, ถ้าจะมีอะไรก็มีไว้กันที่พื้น ที่ฝาเท้า; อย่าเอามาแบกไว้บนศีรษะ บนบ่า บนหัว. นี่ก็เรียกว่า ไม่ยึดมั่น ถือมั่นอยู่ในโลกนี้ ก็มีได้; มีบุตร ภรรยา สามี มีหน้าที่การงาน มีเงิน มีทรัพย์ มีเกียรติ **มีอะไรก็ได้ แต่พอไปยึดมั่นถือมั่นเข้าแล้วมันจะกัดเอาทันที** คือเป็นทุกข์. ตัวอุปาทานชั้นธัมมเกิดขึ้นแล้วมันก็เป็นทุกข์ ไม่ว่าจะอะไรไปยึดมั่นเข้าแล้ว จะมีความทุกข์ชนิดหนึ่งก็มีความทุกข์.

รู้ปรมัตถธรรมแล้วจะเห็นความจริงสูงสุด

ถ้ามีปฏิเวธะ แห่งตลอดความจริงข้อนี้แล้ว มันไม่ยอมที่จะไปยึดอะไร, **ไม่ถูกลอกด้วยของเป็นคู่**อีกต่อไป; กุศลก็ไม่เอา อกุศลก็ไม่เอา สุขก็ไม่เอา ทุกข์ก็ไม่เอา ใจก็ไม่เอา ฉลาดก็ไม่เอา แพ้ก็ไม่เอา ชนะก็ไม่เอา คือจะไม่เอาอะไรในความหมายที่ตรงกันข้าม ที่เป็นคู่ ๆ. มันมีทุกข์แล้ว ก็มีแต่เพียงทำให้ทุกข์ละลายไป ๆ จางไป ๆ จนหมดทุกข์ มีเท่านั้น; จะเรียกว่าชนะก็ได้ แต่เป็นเพียงสมมติอีกทีหนึ่ง จะเรียกว่า ความสุขก็ได้ ตามเรื่องสมมติที่เป็นคำชาวบ้านโฆษณาชวนเชื่อ.

พระพุทธรเจ้าท่านจะไม่เรียกว่าอะไร ถ้าท่านพูดเป็นภาษาตรง ๆ จริง ๆ ท่านใช้คำว่าไม่ ๆ ไม่ ๆ; เรียกนิพพานว่าไม่อย่างนั้น **ไม่อย่างนั้น ๆ ไม่อย่างนี้ ไม่กระทั่ง**หยุดอยู่; นั่นแหละ**ที่สุดของความทุกข์ละ.** นิพพานไม่ใช่ดิน ไม่ใช่ไฟ ไม่ใช่ลม

ไม่ใช่อาภาสอันญายตนะ ไม่ใช่วิญญาณญายตนะ, กระทั่งไม่ใช่อาภิญัจญายตนะ และไม่ใช่เนวสัณญานาสัณญายตนะ. (เนวสัณญานาสัณญายตนะ คือที่สุดที่มนุษย์รู้จักกันในสมัยนั้นว่าดีที่สุด); และว่าไม่ใช่อารมณ์ ไม่ใช่ที่ตั้ง ไม่ใช่การเสวยอารมณ์ ไม่ใช่การไปไม่ใช่การมา ไม่ใช่การหยุดไม่ใช่ทุกอย่าง. นี่แหละ “**ที่สุดแห่งความทุกข์**” แล้ว. ที่ใช้คำอย่างนี้ เพราะว่าไม่ควรจะเรียกโดยคำที่เป็นคู่ ๆ เหมือนที่ชาวบ้านเขาพูดกันอยู่. รู้ปรมัตถสภาวะธรรมแล้วช่วยให้มีปฏิเวธในสิ่งสูงสุดอย่างนี้.

ที่ว่า**เจริญสมาธิภาวนา**เพื่อทำลายอภัสสะให้สิ้น **นั่นคือตัวรู้ปรมัตถสภาวะ**ธรรมอย่างยิ่ง : รู้เรื่องราว รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นขันธ ๕; แล้วรู้เรื่องราว รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ยึดมั่นด้วยอุปาทาน ที่เป็นปัญจอุปาทานขันธ; ว่าเกิดขึ้นอย่างไร, เมื่อไร, อย่างไร, แล้วตั้งอยู่อย่างไร, แล้วดับไปอย่างไร. ที่จริงขันธเกิดบ่อยอยู่ตลอดเวลา กับคนทุกคน; เรานั่งอยู่ที่นี่ แล้วตาเห็นนี่ ก็เกิดความเห็นเสร็จแล้ว พอได้ยินเรไรร้อง หูกก็ได้ยิน ก็ทำหน้าที่ในทางเสียง หรือจะเกิดอะไรหอมเหม็นขึ้นมา จมูกก็ทำหน้าที่ อย่างนี้อยู่ตลอดเวลา; แต่ว่าส่วนมากไม่ได้เลยไปถึงกับยึดมั่นถือมั่น. อย่างเรไรร้อง เราไม่รู้สึกรบกวนหู ก็ไม่เกิดเป็นอุปาทานขันธยึดมั่นเป็นเกลียดขึ้นมา, หรือว่าเราไม่รู้สึกรู้ว่าเพราะน่ารัก น่าพอใจ ไม่เกิดอุปาทานขันธในเสียงขึ้นมา ก็แล้วกันไป. แต่สำหรับบางคนมันไม่ได้, หรือบางกรณี หรือเรื่องอื่นมันไม่ได้ : ก็เกิดขันธใดขันธหนึ่งอยู่เรื่อยจนครบทั้ง ๕ ขันธในที่สุด; บางกรณีเกิดเลยไปถึงอุปาทานขันธ ยึดมั่นแล้วก็เป็นทุกข์.

สิ่งที่มีอยู่จริงอย่างนี้ คือความทุกข์ ทำไม่ไม่สนใจ, **ทำไมไม่สลัดความทุกข์ออกไปให้ได้? ก็เพราะว่าไม่รู้ปรมัตถสภาวะธรรม.** ฉะนั้นอาตมาจึงทนอธิบายไม่กลัวคนฟังโกรธ ไม่กลัวคนฟังแข่ง ว่าพูดซ้ำ ซาก ๆ อยู่ที่นี่แหละ : พูดให้รู้ว่า รูป อย่างนี้ เวทนาอย่างนี้ สัญญาอย่างนี้ สังขารอย่างนี้ วิญญาณอย่างนี้ เรื่องธาตุ เรื่องขันธ

เรื่องอายตนะ; ทั้งหมดนี้ก็ได้พูดกันตั้ง ๑๐ กว่าครั้งนี่ ไม่กลัวโธรม จนกระทั่งหลาย ๆ คนอาจจะเริ่มมีความรูปร่าง ๆ ขึ้นมา ว่าขันธ ๕ คืออะไร, อุปาทาน ๕ คืออะไร, มีเมื่อไร, มีแก่เราอย่างไร, เมื่อไร; นี่เขาเริ่มจะรู้จักสิ่งเหล่านี้ขึ้นมา, จึงเรียกว่าประโยชน์. ต่อไปจะได้ป้องกันการเกิดขึ้นแห่งอุปาทานขันธได้ แล้วทุกข์ก็เกิดขึ้นไม่ได้; นั่นแหละชื่อว่าเป็นการทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างยิ่ง เป็นการทำให้ถูกต้องใจของพระพุทธเจ้าอย่างยิ่ง สำหรับพุทธบริษัทคนนั้น คือพุทธบริษัทคนที่รู้เรื่องนี้ แล้วสามารถป้องกันไม่ให้เกิดอุปาทานขันธใดขันธหนึ่งมาในวันหนึ่ง ๆ ไม่มีอะไรมากกว่านี้.

สติสัมปชัญญะ ช่วยให้ออกได้

ที่นี้ สำหรับเรื่องที่ว่า เป็นการปฏิบัติกลงไปอีกหน่อยหนึ่ง ก็คือ **มีสติสัมปชัญญะ**. คนเรานี้รอดตัวอยู่ได้ เพราะมีสติสัมปชัญญะ. มีสติสัมปชัญญะในอะไร? **มีสติสัมปชัญญะในการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ของสิ่งที่เรียกว่าเวทนา สัญญา และวิตก**. เดี่ยวนี้คนทั้งหลายโดยมากไม่รู้จักเวทนา สัญญา และวิตก แล้วจะทำสติสัมปชัญญะได้อย่างไร; ในเมื่อพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **สติสัมปชัญญะโดยแท้จริงนั้น คือรู้สึกอยู่เสมอ**ในเมื่อมีการเกิดขึ้นแห่งเวทนา หรือสัญญา หรือวิตก, และการตั้งอยู่ชั่วขณะแห่งเวทนา สัญญา และวิตก, และมีการดับไปแห่งเวทนา สัญญา และวิตก, เดี่ยวก็มากกรณีอื่นอีก เกิดเวทนา สัญญา และวิตก, เดี่ยวก็มากกรณีอื่นอีก เกิดเวทนา สัญญา และวิตก.

จะชี้ให้เห็นเป็นตัวอย่าง อย่างที่ได้อธิบายแล้ว หลายวันมาแล้ว หลายครั้งมาแล้วนั้น ว่า**เวทนา คือความรู้สึก**; หลังจากการกระทบทางตาเป็นต้น รู้สึกพอใจหรือไม่พอใจ ยินดีหรือยินร้าย รู้สึกสบายหรือไม่สบาย นี่เรียกว่าเวทนา. **ความรู้สึก**

อันนี้เกิดขึ้น แล้วตั้งอยู่ชั่วขณะ แล้วดับไป; แล้ว**สัญญา** คือความมั่นหมายต่อสิ่งที่รู้สึกนั้น ว่าสุขบ้าง ว่าน่ารักบ้าง และที่ร้ายกาจก็คือว่า ของเราหรือของเขา นี่มันหนักขึ้นไปทุกที เป็นตัวตนขึ้นมา.

ที่นี้**สัญญา**ทำหน้าที่เสร็จแล้ว ก็ให้เกิด**วิตก** คือความคิดนึก ตริตริกว่าจะเล่นงานหมอนี่อย่างไร,จะทำอย่างไร, จะประกอบกรรมอะไร: กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม เกี่ยวกับเรื่องนี้อย่างไร; นี้เรียกว่า**วิตก**.

ทั้ง**เวทนา** ทั้ง**สัญญา** และ**วิตก**นี้จะทำงานเนื่องกันไป ในชีวิตประจำวันของคนทุกคน. ถ้าใครไม่รู้จักสิ่งนี้ได้ และไม่ควบคุมสิ่งนี้ได้ ก็คือคนนั้นไม่มี**สติสัมปชัญญะ** เป็นคนไร้**สติสัมปชัญญะ**อย่างยิ่ง; แล้วก็ไม่มีทางที่จะดับทุกข์ได้. จะต้องมี**สติสัมปชัญญะ**ที่แท้จริงและอย่างยิ่ง คือรู้สึกตัวทุกทีที่**เวทนา**เกิดขึ้น และตั้งอยู่ชั่วขณะ และดับไป; กลายรูปเป็น**สัญญา**เกิดขึ้น ตั้งอยู่ชั่วขณะ แล้วดับไป; แล้วกลายรูปเป็นสังขาร หรือ**วิตก**เกิดขึ้นเป็นกรรม เป็นมโนกรรม นี้เกิดขึ้น ตั้งอยู่ชั่วขณะ แล้วดับไป.

ต้องมี**สติสัมปชัญญะ**คอยเฝ้าเจ้าใจ เจ้าขโมยสามตัว คือ**เวทนา สัญญา วิตก**นี้ที่จะจู่โจมเข้ามาในใจของเราอยู่ตลอดเวลา. คนชนิดนี้เขาเรียกว่า คนที่**สมบุรณ์**ด้วย**สติสัมปชัญญะ**; มีวิธีปฏิบัติโดยรายละเอียดต่างๆ กันหลาย ๆ อย่างก็ได้ แต่โดยเนื้อแท้โดยหัวใจแล้ว ต้องเป็นผู้ที่**รู้สึกตัวทั่วถึงดี**ในการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป แห่ง**สิ่งทั้งสามคือเวทนา สัญญา และวิตก**. นี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้า.

เราไม่รู้เรื่องปรมัตถสภาวะธรรม จะปฏิบัติได้อย่างไร; นี้เรียกว่าในสวนปฏิบัติแล้ว **เราก็ต้องมีความรู้ในปรมัตถสภาวะธรรม** พอที่จะปฏิบัติตนให้เป็นคน**มีสติสัมปชัญญะจริง ๆ** จึงจะทำลายอสังขารให้ร้อนไป ๆ จนหมดสิ้นได้ สิ้นอสังขารได้. นี่คือ ประโยชน์จากปรมัตถสภาวะธรรม ที่เรารู้, และเราปฏิบัติ, และเราหยั่งถึง

ตัวของปรมาตถสภาวะธรรมนั้น คือเป็นความว่างจากความยึดมั่นถือมั่น. นี้เรียกว่ามนุษย์คนหนึ่ง ๆ จะไปได้ดีที่สุด ไกลที่สุด เต็มความหมายของคำว่า มนุษย์ ก็อยู่ที่ตรงนี้ ที่เรียกว่าส่วนปัจเจกบุคคล ก็มีใจความสรุปได้เพียงเท่านี้.

พิจารณาถึงคนทั้งโลกกับปรมาตถธรรมดูบ้าง

ที่นี้ขอเวลาที่เหลืออีกเล็กน้อย ทนเอาหน่อย เพื่อฟังเรื่องเพื่อคนอื่นบ้าง ถ้าเห็นแก่ตัวเองข้างเดียวตะพึดแล้ว ก็เรียกว่าคนใจแคบ. เดียวนี้เราจะลองนึกถึงคนอื่นบ้าง คือคนทั้งโลกดูบ้าง แล้วก็จะเห็นความสัมพันธ์กัน ระหว่างปรมาตถสภาวะธรรมของปัจเจกชนคนหนึ่ง ๆ กับคนทั้งโลก; คือความสัมพันธ์กันระหว่าง “ศีลธรรม” กับ “ปรมาตถสภาวะธรรม” นั้นเอง.

เรื่องของศีลธรรมเป็นเรื่องจำเป็น สำหรับคนทั้งโลก; แต่เรื่องของปรมาตถสภาวะธรรมเป็นเรื่องที่คนคนหนึ่งจะไปได้ไกลที่สุด เท่าที่เขาจะไปได้ ในเมื่อคนทั้งโลกเขาไม่ไป และโดยมากคนในโลกนี้เขาไม่ต้องการจะไป; คือเขาจะอยู่อย่างที่อยู่ในโลกนี้ ไม่ต้องการที่จะอยู่นอกโลกหรือว่าจะชนะโลก; แต่ถึงอย่างนั้นก็ต้องมีศีลธรรมถึงจะอยู่กันเป็นผาสูก เพราะศีลธรรมที่แท้จริง ก็ต้องตั้งรากฐานอยู่บนปรมาตถสภาวะธรรม; นี้เรียกว่าหลังจากนั้น มันเนื่องกันอยู่ ในระหว่างศีลธรรมกับปรมาตถสภาวะธรรม.

ศีลธรรมไม่มีอำนาจพอที่จะแก้ปัญหอันลึกซึ้งสูงสุด ทางจิตทางวิญญาณของมนุษย์ได้ ต้องอาศัยปรมาตถสภาวะธรรม แต่ว่าคนจะอยู่โดยไม่มีศีลธรรมก็ไม่ได้; ฉะนั้นถ้ามีปรมาตถธรรมที่ถูกต้อง เป็นพื้นฐาน เป็นรากฐาน ศีลธรรมก็จะดี. ถ้าศีลธรรมถูกหนุ่ยไว้ด้วยปรมาตถสภาวะธรรมที่ถูกต้อง แล้วก็ดีขึ้นได้ทุกทาง. ถ้าเป็นไปได้ว่า คนทุกคนเข้าถึงปรมาตถสภาวะธรรมกันแล้ว ความยุ่งยากเรื่องศีลธรรมจะหมดไป.

ขอให้พิจารณากันสักหน่อย เพราะเป็นปัญหาเฉพาะหน้าของสังคม ซึ่งมีเรา รวมอยู่ด้วย. เราจะตั้งสมมติฐานขึ้นมาว่า โลกนี้น่าอยู่เพราะว่ามีศีลธรรมดี ข้อนี้ คิดดูเสียก่อนว่า ยอมรับไหม? จริงไหม? ที่พูดอย่างนี้ ว่าถ้าโลกนี้น่าอยู่ ก็เพราะว่า โลกนี้มีศีลธรรมดี; ถ้าโลกนี้ไม่มีศีลธรรม ก็เป็นโลกที่ไม่น่าอยู่ น่าขยะแขยง น่าเกลียดน่ากลัวอย่างยิ่ง โลกนี้น่าอยู่ก็เพราะว่ามีศีลธรรมดี.

ที่นี้มาดูตัวโลกเวลานี้จริง ๆ **มนุษย์ในโลกเวลานี้มีศีลธรรมหรือไม่?** อ้าว จะสั้นหัว เพราะมีแต่การรบราฆ่าฟัน การเบียดเบียน การทำอนาจาร การอะไรต่าง ๆ เป็นประจำวันเต็มไปหมด จนหน้าหนังสือพิมพ์ทุก ๆ ฉบับก็ลงกันแต่เรื่องนี้แล้ว ทั้งเมืองนอกเมืองใน. โลกกลายเป็นโลกที่ไม่น่าอยู่ เพราะแสดงว่าศีลธรรมไม่ดียิ่งขึ้นทุกที; **ถ้าว่าจะมีศีลธรรมดี จะต้องมีศรัทธา, หรือมีเจตนาดี.** ถ้าเขามีศรัทธาดี คือมีศรัทธา ถูกต้อง ศรัทธาแท้จริงในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ศรัทธาในศาสนา หรือ ศรัทธาในบุญกุศลก็ตามใจ, ถ้าเขามีศรัทธาแล้วศีลธรรมนี้ก็จะได้.

คนอันธพาลที่ระบาดไปทั่วทั้งบ้านทั้งเมืองนี้ คนเหล่านี้มีศรัทธาหรือเปล่า? เพราะว่ามี**ไม่มีศรัทธาที่ดี จึงไม่มีศีลธรรม.** เมื่อไม่มีศรัทธาแล้ว ก็ไม่มีเจตนาที่จะดีไปได้; ไม่มีศรัทธาในความดี ในความถูกต้องแล้วก็ไม่มีความดี มีแต่เจตนาร้าย เจตนาเห็นแก่ตัว. ดูปัญหาคนวัยรุ่น ที่กำลังเป็นปัญหาไปทั่วโลก; ความเสื่อมทางศีลธรรม ตกไปเป็นปัญหาสำหรับคนวัยรุ่น มากยิ่งขึ้นทุกทีทั่วโลก; คนที่อ่านหนังสือพิมพ์อยู่ ทุกวันก็จะรู้ และรู้ดีกว่าอาตมาเสียอีก.

ทำอย่างไรจึงจะมีศรัทธาดี มีเจตนาดี? ก็ต้องมีทิวฐิหรือปัญญาดี. ทิวฐิคำนี้ คือความคิดเห็น ไม่ใช่มานะทิวฐิ; ทิวฐิคือความรู้ ความเข้าใจ ความ คิดเห็น หรือปัญญาที่ดี; ต้องมีปัญญาดี มีสัมมาทิวฐิ แล้วจึงจะมีศรัทธาดี เจตนาดี.

ทำอย่างไรจึงจะมีปัญญาดี? ก็ต้องมีความรู้เรื่องปรมัตถสภาวะธรรมที่ถูกต้องเท่านั้นเอง ต้องมีความรู้ปรมัตถสภาวะธรรมอย่างที่ว่ามาแล้วนั้นถูกต้อง แล้วก็เพียงพอ แล้วก็เหมาะสมแก่บุคคล แก่วัยแก่เวลา แก่อะไรทุกอย่าง อย่างพอดี ๆ.

ที่นี้เราก็มีปัญหาว่า **ทำอย่างไรจึงจะให้คนเหล่านี้ มีความรู้เรื่องปรมัตถสภาวะธรรม?** เพื่อคนมีปัญญาดี แล้วจะได้มีศรัทธาดี มีศีลธรรมดี แล้วโลกนี้ก็จะน่าอยู่. เมื่อมองกันไปอีกทางหนึ่ง แม้ตัวโลก แผ่นดินโลก วัตถุในโลก **วัตถุธรรมในโลกนี้มีสภาพดี** ผลิตกันมาก เจริญมาก ก้าวหน้ามาก; **แต่ว่าจิตใจของคนยังเลว.** นี่คิดดู! คนเดียวนี้อยู่ในบ้านในเรือน ในตึก ที่เหมือน ๆ กับวิมานอยู่แล้ว มีการบำรุงบำเรอทางเนื้อทางหนัง รวากับอยู่ในสวรรค์อยู่แล้ว; เรียกว่าในฝ่ายวัตถุนี้มันดี แต่จิตใจของคนยังเลว.

โลกนี้น่าดูในส่วนตัวโลก **แต่ว่าจิตของคนยังไม่่่าดู** ยังมีปัญหาทางวิญญาณ คือ อวิชชา **กิเลส ตัณหา ยังรกรุงรังอยู่.** ต่อเมื่อคนในโลกมีจิตใจดีด้วย จึงจะเรียกว่าโลกนี้น่าดู ทั้งส่วนตัวโลกและทั้งส่วนบุคคลที่อยู่ในโลก; ทุกคนต้องไม่มีปัญหาทางวิญญาณแล้ว เพราะว่าเข้าถึงปรมัตถสภาวะธรรมแล้ว. แต่เดี๋ยวนี้โลกไม่เป็นอย่างนี้ กำลังเป็นไปในทางที่ตรงกันข้าม. โลกกำลังเป็นอย่างไร? ก็คือเห็นแก่ตัวจัดยิ่งขึ้น.

ขอให้แย้งในข้อนี้ว่า **เดี๋ยวนี้คนเห็นแก่ตัวจัด ยิ่งกว่าคนที่แล้ว ๆ มาแต่ก่อน ๆ** หรือไม่. อาตมามองเห็นแต่ในทางว่า คนในโลกเราเวลานี้ ยิ่งเห็นแก่ตัวจัด, เห็นแก่ตัวจัดยิ่งขึ้น. เพราะอะไร? เพราะยิ่งหลงในวัตถุ หรือเนื้อหนังยิ่งขึ้น. วัตถุเนื้อหนังนี้หมายความว่า สิ่งที่มีมันให้ความสนุกสนาน เจริญอรรถทางเนื้อทางหนัง; สิ่งเหล่านี้เจริญมากขึ้น เพราะคนฉลาดกันแต่ในทางนี้ แล้วมีเจตนาที่จะควักเอาประโยชน์ของผู้อื่นมา โดยการใช้สิ่งนี้เป็นของล่อ; ฉะนั้น เรื่องกามารมณ์ เรื่องโสภณีย์ เรื่อง

วัตถุส่งเสริมการมารวมกันอะไรต่าง ๆ ต่างก็มีความมุ่งหมายอย่างนี้ทั้งนั้น. คนมีความเห็นแก่ตัวจัด แล้วยังใช้สิ่งนี้เป็นเครื่องหลอกลวงกัน; เพราะว่าคนยิ่งหลงใหลในเรื่องวัตถุเรื่องเนื้อหนัง.

ถ้าถามว่า **ทำไมคนจึงไปหลงใหลในเรื่องเนื้อหนัง ?** ก็เพราะว่าคนโง่ไม่รู้จักสิ่งทีเรียกว่าเนื้อหนัง, **ไม่รู้**ว่า สิ่งทีเรียกว่าเนื้อหนัง ความสุข สนุกสนานเอร็ดอร่อยทางเนื้อทางหนังนั้นคืออะไร; **ไม่รู้เพราะโง่. ทำไมจึงโง่? เพราะไม่รู้ปรมัตถสภาวะธรรม;** ว่าโดยแท้จริงแล้ว สิ่งนั้นคืออะไร : ผัสสะ เวทนา ตัณหา นั้นคืออะไร. อะไร ๆ ที่ได้มาจากเนื้อหนัง ก็เรียกว่าผัสสะ เวทนา ตัณหา นั้นคืออะไรก็**ไม่รู้.** นี้เรียกว่า**ไม่รู้ปรมัตถสภาวะธรรม** เพราะไม่สนใจ. **ทำไมไม่สนใจ ? เพราะประมาทในสิ่งนี้มานาน จนเป็นทาสของสิ่งนี้** ถูกสิ่งนี้ลากคอเอาไปแล้ว เขาคิดว่า เขากำลังดีที่สุดใน ร่ำรวยที่สุดใน มีความสุขที่สุด ไม่เคยคิดว่า เขากำลังเป็นทาสของเนื้อหนัง; นี้คิดว่าโลกเวลานี้ มีปัญหาเหลือประมาณ เพราะเหตุที่**ไม่รู้ปรมัตถสภาวะธรรม**อย่างเดียว.

โลก กำลังไร้เมตตาธรรม

ที่นี้ต่อไปอีก ที่เป็นปัญหาของมนุษย์เป็นส่วนรวม คือ**ไม่เมตตา**กรุณา**กัน;** **ไม่มี** ใครถืออย่างพระพุทธเจ้าสอน หรือพระเยซูสอนว่า ให้เมตตา กรุณา ให้อดโทษ ให้ให้อภัย ให้ประกอบเมตตาในศัตรู ให้ตั้งเมตตาแม้ในบุคคลที่เป็นศัตรู. **พระเยซูสอน** ว่าถ้าเขาตบแก้มซ้าย ก็อย่าโกรธ ให้เขาตบแก้มขวาด้วย; เดียวนี้ฝรั่งที่เป็นลูกศิษย์พระเยซูนั้นไม่ถือแล้ว ลองไปตบแก้มซ้ายที โดนถูกตบหัวขาดเลยอย่างนี้ เอาปืนยิงเลย. ที่ว่า**เขาขโมยเสื้อแล้วให้เอาผ้าห่มตามไปให้ด้วย** อย่างพระเยซูสอนนั้นยิ่งไม่ได้; มีแต่จะถือว่าเขาขโมยผ้าห่มสักชิ้นหนึ่ง จะต้องชกเขาให้พันหักสิบที. ต้องคิดกันอย่างนั้น สำหรับคนอย่างเดี๋ยวนี้.

พระพุทธเจ้าท่านสอน ว่าถ้าใจจับเอาไปเล็กน้อย เอาเล็กน้อยแล้ว อย่าโกรธ ถ้าโกรธแล้ว ชื่อว่าไม่ทำตามคำสอนของเรา; ก็ยากที่พุทธบริษัท คนไหนจะทำได้เช่นนั้น นี่พูดเผื่อ ๆ ไว้ พุทธบริษัทคนไหนจะทำได้เช่นนั้น : ใจจับเอาไปมัดแล้วเอาเล็กน้อย อย่ามีจิตใจโกรธประทุษร้ายต่อใจนั้น ถ้าโกรธไม่ชื่อว่า เป็นผู้ทำตามคำสอนของเรา; นี่พระพุทธเจ้าท่านตรัสสอนอย่างนี้.

การที่ทำได้ ในตัวอย่างเหล่านี้ ก็เพราะว่าเขาไม่รู้สิ่งที่เรียกว่า **ปรมัตถสภาวะธรรม**; ถ้าเขาารู้จริง อบรมบมฺนิสสัยอยู่จริง เขาจะทำได้เช่นนั้น, ตบแก้้มซ้ายแล้วก็ให้ตบแก้้มขวาด้วยก็ได้ เพื่อให้เขาหายโกรธเราสนิทเลย. นี่เรียกว่าโลกนี้กำลังไร้ความเมตตาต่อกันและกัน, ไร้เมตตาเพราะเห็นแก่ตัว; เห็นแก่ตัวเพราะไม่รู้จักตัวเองนั่นแหละจึงเห็นแก่ตัว. ถ้ารู้จักสิ่งที่เรียกว่าตัวแล้วก็จะไม่เห็นแก่ตัว; นี่เรียกว่าเขาไม่รู้จักปรมัตถสภาวะธรรม. ถ้าเขารู้จักปรมัตถสภาวะธรรม เขาจะรู้จักสิ่งที่เรียกว่าตัว, รู้จักตัวของเขาเองว่าเป็นอย่างไร แล้วเขาจะไม่มีความเห็นแก่ตัวเป็นอันขาด. เดี่ยวนี้ไม่รู้จักปรมัตถสภาวะธรรม จึงได้มีตัว; แล้วก็เห็นแก่ตัว ไปมัวหลงในสิ่งที่เป็นมายาที่ไม่ใช่ปรมัตถสภาวะธรรม.

อาตมาอยากจะพูดว่า **ถ้าเห็นปรมัตถสภาวะธรรมอยู่แล้ว จะโกรธไม่ได้** แล้วก็**มีเมตตาอยู่โดยอัตโนมัติในตัวเอง**; เพราะปรมัตถสภาวะธรรม ทำให้จิตเป็นอิสระ ไม่มีตัว ไม่เห็นแก่ตัว แล้วก็โกรธไม่ได้. เมื่อโกรธไม่ได้ ก็เป็นเมตตาอยู่ในตัวเป็นอัตโนมัติ; ยิ่งเป็นสุญญตาเท่าไร ยิ่งเป็นเมตตาที่แท้จริงมากขึ้นเท่านั้น. แต่เมตตาแต่ปาก, เมตตาว่าเอาเอง, เมตตาที่จะแลกเอาอะไรในชาติหน้าโน้น ไปเกิดเป็นพรหมบ้าง เป็นอะไรบ้างจึงเมตตา; อย่างนี้ไม่ใช่เมตตาที่แท้จริง. คนชี้ขลาดแผ่เมตตา อย่างนี้ก็เรียกว่า ไม่ใช่เมตตาที่แท้จริง เป็นเมตตาจำเป็น; ฉะนั้นเมตตาที่ทำ ๆ กันอยู่นั้น ดูให้ดียังเป็นเมตตาเล่นตลกอยู่. ถ้าเมตตาที่แท้จริง จะต้องมาจาก

ความไม่ประทุษร้ายที่แท้จริง คือความไม่มีตัวมึง ตังกู ที่จะประทุษร้ายแก่กัน; นั่นก็เลยเป็น เมตตาแบบสังขตะ แบบอมตะไปเลย.

เดี๋ยวนี้ โลกนี้กำลังตั้งอกการเมตตาสามัคคีธรรมอย่างยิ่ง แต่ก็เมตตากันไม่ได้ ฆ่าฟันกันมากยิ่งขึ้นทุกที, เมตตากันไม่ได้ ให้อภัยกันไม่ได้; นี่เพราะมีปรมัตถ์แต่ในทางวัตถุธรรม. พุดแล้วก็จะน่าหว่ว ที่มี ๆ กันนั้น ไม่ใช่ปรมัตถสภาวะธรรมที่แท้จริง มีปรมัตถ์แต่ในทางวัตถุธรรมสร้างอาวุธขึ้นมาฆ่าคนที่ละแสน ที่ละล้านก็ได้, มีความรู้ปรมัตถ์แต่ในทางวัตถุธรรม สร้างของขึ้นมาอย่างนั้นอย่างนี้ ล้อคนให้หลงไหลอะไรก็ได้. ถ้าสร้างอาวุธขึ้นมาทำให้คนตายที่ละแสนละล้านก็ได้; เป็นปรมัตถ์เหมือนกัน คือมันลึกซึ้งเหมือนกัน แต่ไปในทางวัตถุธรรม; มันแยกดินกันคนละทางอย่างหนึ่งไปทางวัตถุธรรม. ปรมัตถ์ที่แท้จริงต้องเป็นในทางปรมัตถธรรม ทางวิญญาน ทางสติปัญญา ทางความรู้ ซึ่งไม่ใช่วัตถุธรรมก็แล้วกัน.

การถือศาสนาในโลก ต่างก็ไม่เข้าใจกันและกัน

เฮ้อ, ไหน ๆ ก็พุดแล้ว ขอให้ทนหน่อย เพราะวันนี้เป็นวันจบ วันสุดท้ายของเรื่องนี้ จะไม่มีโอกาสพุดอีก ขอพุดอีกหนึ่งว่า ศาสนาทั้งหลายในโลกนี้ก็กำลังไม่เข้าใจซึ่งกันและกัน, คุณอย่าไปเห็นว่าไม่ใช่เรื่องของคุณ โลกนี้มันอยู่ได้ คุณก็อยู่ได้ ถ้าโลกนี้อยู่ไม่ได้ เราทั้งหลายก็อยู่ไม่ได้. เดี่ยวนี้โลกกำลังจะฉิบหายอยู่ไม่ได้ เพราะว่าศาสนาทั้งหลายก็กำลังไม่เข้าใจซึ่งกันและกัน ศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ที่เรียกว่ามีคนรู้จักมากนี้ ก็ยังไม่เข้าใจซึ่งกันและกัน มองกันในสายตาที่ระแวงกัน หรือบางทีก็ทำสงครามได้ดินแก่กัน. ศาสนาปลีกย่อยอื่น ๆ ก็ยังมีอีกมาก ล้วนแต่ไม่เข้าใจซึ่งกันและกัน มองกันเป็นศัตรูต่อกัน เป็นเวรต่อกันเป็นภัยรื้อต่อกัน; ยังมุ่งหมายจะทำลายฝ่ายตรงกันข้ามอยู่เสมอ.

ฝ่ายพุทธ พุทธบริษัทจำนวนมากใหญ่จำนวนหนึ่ง ก็ยังปากจัด ต่ำว่าศาสนา คริสเตียน เรียกกมิ่ง เรียกกุ เรียกรวเรียกเขา คิดจะโค่นกันอยู่ แล้วก็จะไม่ให้ศาสนา คริสเตียนเขามองพุทธในฐานะเป็นศัตรูอย่างไรได้. ศาสนาอื่นก็เหมือนกันแหละ เพราะ **ยังไม่รู้ปรมัตถสภาวะธรรมแห่งศาสนาของตน ๆ จึงเกิดความเข้าใจผิด** อย่างนี้ต่างคน ต่างหลับตาต่อปรมัตถสภาวะธรรมแห่งศาสนาของตน ๆ ยิ่งขึ้น ๆ. นี่คือต้นเหตุที่ทำให้ ศาสนาในโลกนี้ ไม่มองดูกันด้วยสายตาทันนุรักษ์.

ทุกศาสนายิ่งโลเล ยิ่งเลอะเทอะมากขึ้น เพราะไปเอาสมมติธรรมมาเป็นตัว ศาสนามากขึ้น; ในศาสนาทุก ๆ ศาสนา บริษัทแห่งศาสนานั้น ๆ ไปเอาตัวสมมติธรรม มาแทนตัวปรมัตถธรรม ก็หมายความว่า ไปเอาสมมติธรรมมาเป็นตัวศาสนายิ่งขึ้น; เนื้อแท้ของศาสนา ไม่รู้ว่าไปอยู่ที่ไหนเสียแล้ว. ปรมัตถธรรมที่แท้จริงในศาสนาของตน แต่ละศาสนา ถูกปิดบังเหยียบย่ำหมดไปแล้ว, คือ **ความไม่เห็นแก่ตัว ไม่ยึดมั่น ถือมั่นจนเกิดความทุกข์ นั่นคือปรมัตถธรรมของทุกศาสนา.**

เรื่องนี้ยึดยาวมาก รอไว้พูดกันคราวอื่นดีกว่า; คิดว่าบางที ในภาคต่อไป คือภาควิสาขบูชา เราจะได้พูดกันถึงเรื่องนี้ เกี่ยวกับความเข้าใจต่อสิ่งที่เรียกว่าศาสนา.

เดี๋ยวนี้ ขอบอกกันไว้ก่อนว่า **แต่ละศาสนากำลังเหยียบย่ำหัวใจแห่ง ศาสนาของตน ๆ ในส่วนที่เป็นปรมัตถสภาวะธรรม; ไปเทิดทูนเอาสมมติธรรมมาเป็น ตัวศาสนา; ยึดถือเป็นมิ่งเป็นกุ เป็นเขาเป็นเรา เป็นได้เป็นเสีย เป็นแพ้เป็นชนะ เป็นรุกรานไม่รุกรานกันในระหว่างศาสนา, นี่คือนิ่งมีเนืองออกเป็นเปลือกมาหุ้มห่อหัวใจ ของศาสนามากขึ้นจนมืดไปเลย.**

ในที่สุด ศาสนานั้น ๆ ก็หมดความเป็นศาสนา คือกลายเป็นเครื่องมือ ของชาวโลก, ศาสนาตกไปเป็นเครื่องมือของชาวโลก สำหรับชาวโลกจะใช้เป็นเครื่อง

มือแสวงหาสิ่งต่าง ๆ ตามความต้องการของชาวโลก อย่างโลก ๆ; เพราะทราไม่รู้อปรมัตถ-สภาวะธรรมที่เป็นหัวใจของศาสนา.

ถ้าศาสนาเป็นศาสนากันขึ้นมาจริง ๆ ทุกศาสนา ศาสนาทุกศาสนาร่วมมือกันได้ เพราะต่างก็เป็นศาสนาจริง เพื่อว่า**ศาสนานี้จะช่วยกำจัดความทุกข์ในโลกนี้ได้** อย่างนี้แล้ว ศาสนิกบริษัทแห่งศาสนานั้น ๆ ต้องเข้าถึงปรมัตถธรรมในศาสนาของตน ๆ เท่านั้น อย่างอื่นไม่มี. **อยากจะทำอย่างอื่นที่หนึ่งว่า ทุกศาสนามีปรมัตถสภาวะธรรมตรงเป็นอย่างเดียวกัน คือไม่เห็นแก่ตัว** ไม่มีอะไรที่ควรจะเป็นตัวหรือเป็นของตัว ถ้าเขาเป็นผู้ถือศาสนาที่แท้จริง ไม่ใช่คดโกง ไม่ใช่โจรปล้นศาสนา ไม่ใช่โจรปล้นพระเจ้า เขาก็จะถือว่าไม่มีอะไรเป็นของเรา.

พวกที่ถือศาสนาที่มีพระเจ้า **ทุกอย่างเป็นของพระเจ้า ไม่ใช่ของเรา;** พอเกิดคิดว่าเป็นของเรา เราก็กองพระเจ้า เราก้ปล้นพระเจ้า. นี้ก็ขาดจากความเป็นศาสนิกที่ดีในศาสนานั้น. **พุทธบริษัทก็เหมือนกัน พระพุทธเจ้าท่านสอนถึงข้อที่ว่า มีแต่ธาตุตามธรรมชาติ ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา;** ถ้าเราไปเอามาเป็นเราเป็นของเรา เราก็กองธรรมชาติ ปล้นธรรมชาติ คือตั้งต่อคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วยเป็นอย่างนี้.

ทุกศาสนาจะมีปรมัตถสภาวะธรรม ตรงเป็นอันเดียวกันหมด คือไม่มีอะไรที่ควรจะเป็นของตัวตน เป็นของตน; ให้เป็นของธรรมชาติหรือของพระธรรมหรือของพระเจ้า แล้วแต่จะเรียก. เดียวนี้คนมาถือเอาประโยชน์ของตัวเป็นศาสนา ให้ได้แก่ตนนั้นแหละเป็นศาสนา ให้ได้ที่ดีแก่ตน ส่วนคนอื่นไม่รับรู้ นั้นแหละเป็นศาสนา คือว่าถือประโยชน์ของตนเป็นศาสนา; อย่างนี้ไม่ใช่ปรมัตถสภาวะธรรม เป็นศาสนาสมมติ.

จงแทงทะลุออกไปให้พบธรรมแท้เถิด

ขอให้แทงให้ทะลุศาสนาชนิดนี้ ออกไปเสีย, ออกไปข้างนอก แล้วก็จะได้พบธรรมที่เป็นปรมัตถสภาวะธรรม อย่ามาติดอยู่ในกองขัง กรอบใหม่ ๆ ที่หุ้มห่อไว้มิดชิด ติดอยู่ในศาสนาที่เป็นสมมติ. ขอให้พังทะลายศาสนาชนิดนี้ออกไปข้างนอก ให้ถึงตัวปรมัตถธรรม รู้แจ้งสว่างไสวว่าอะไรเป็นอะไร จึงจะเรียกว่าถึงปรมัตถธรรม ในลักษณะที่จะช่วยให้ศาสนาเป็นศาสนาพร้อม ๆ กันทุกศาสนา; แล้วศาสนาทุกศาสนาก็จะป้องกันความทุกข์ จะกำจัดเสนียดจัญไรในโลกนี้ออกไปได้หมดสิ้น.

ดูต่อไป มันก็เนื่องมาถึงประเทศประเทศหนึ่ง ๆ หรือบุคคลคนหนึ่ง ๆ กำลังมีปัญหาเหลือประมาณ; เดียวนี้ในประเทศไทยนี้ ปัญหาอะไรที่หนักอกหนักใจ ชาวสารแพง คิดดูซิว่าเนื่องกันกับอะไรบ้าง, มันมาจากอะไรที่ชาวสารแพง. แล้วสิ่งนั้นมันมาจากอะไร? มันก็มาจากการที่ว่าไม่ตั้งอยู่ในธรรม, ทำตนประพฤตินิโครตธรรม ไม่รู้ปรมัตถสภาวะธรรม เห็นแก่ตัว ผลที่ออกมาเป็นปัญหาต่าง ๆ นั้น นี่ โนน จนกระทั่งชาวสารแพงอย่างนี้ เป็นต้น.

ปัญหาเหล่านี้ ที่จริงมันก็ไม่ใช่ว่าปัญหาร้ายกาจอะไร; แต่ถ้าเขาไม่รู้จักอะไรที่สูงไปกว่านี้ เขาก็จะเห็นว่านี่คือปัญหามาก ปัญหาใหญ่ ก็เลยทะลุกลางปล้อง ไม่เห็นแก่ดีแก่ชั่ว แก่บุญแก่บาป แก่ผิดแก่ถูก จะแก้ปัญหามาโดยพละกำลัง มันก็เลยเกิดปัญหามากขึ้นอีก. นี่เพราะว่าบุคคลนั้นไม่รู้ปรมัตถสภาวะธรรมว่า แท้จริงอะไรเป็นอย่างไร, ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นอย่างไร, รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นอย่างไร, กระทบกันแล้วเป็นผัสสะ เป็นเวทนาอย่างไร จะเกิดตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ที่เป็นตัวทุกข์อย่างไร, ไม่รู้ทั้งนั้น.

แต่คนไปรู้ขนาดที่เรียกว่าหลับตารู้ คือรู้ไปแต่ในของหลอก ๆ รู้จักของหลอก ๆ ของอายตนะ คือความสุขสนุกสนานเอร็ดอร่อยทางเนื้อทางหนัง; เรียกว่า รู้จักของหลอก ๆ ของอายตนะ ถ้าอย่างนี้เขารู้สึกเสียจริง ๆ. อายตนะชนิดนี้กำลังเป็นทาสของอารมณ์ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่กำลังเป็นนรกเหมือนที่พระสวดเมื่อตะกี้นี้ : อายตนะนี้เป็นทาสของอารมณ์. นี้รู้จักกันแต่เรื่องนี้ แล้วก็หลงว่าดี ก็ได้รสอร่อยที่กิเลสมอบให้; คืออร่อยชนิดที่ต้องเอากิเลสมาเป็นผู้กิน แล้วก็อร่อย : รู้จักแต่ความอร่อย ที่กิเลสมอบให้; ไม่รู้จักสุขหรือความอร่อยที่แท้จริง ที่ธรรมะมอบให้. ถ้าเป็นรสของพระธรรมก็ไม่รู้สึกอร่อยสำหรับคนพวกนี้, แต่ถ้าเป็นรสของกิเลสกลับรู้สึกอร่อย.

นี่คนกำลังเป็นอย่างนี้ เพราะไม่รู้ปรมัตถสภาวะธรรม; ไปหลงแต่ของที่เป็นเหยื่อ ที่กิเลสหรือพญามาร หรือกิเลสมาใช้เป็นเหยื่อหลอกคน เอามาเกี่ยวเบ็ดให้คนติดเบ็ด ให้สัตว์ทั้งหลายติดเบ็ด แล้วจูงไปตามอำนาจของมาร คือมีความทุกข์. เขาใช้เหยื่อนี้หุ้มปรมัตถธรรมเสียหมด คนเลยไม่รู้ ก็ไปรู้จักแต่ของที่ตรงกันข้ามจากปรมัตถสภาวะธรรมทั้งปวง เป็นเหตุให้ประเทศหนึ่ง ๆ ในโลกนี้ก็ดี บุคคลหนึ่ง ๆ ในประเทศนั้น ๆ ก็ดี มีนเมาอยู่แต่ด้วยความเห็นแก่ตัว และก็มุงมั่นแต่ที่จะทำลายผู้อื่น เพื่อเอาประโยชน์มาใส่ตัว เห็นการทำลายผู้อื่นเป็นของดีและมีเกียรติ.

คิดดูแล้วในที่สุด ว่าเขาทำอย่างนั้นแล้ว เราก็ไม่เห็นว่ามันมีอะไรดีขึ้นมาเลย นอกจากเขาสนุกสนานเอร็ดอร่อยไปพักหนึ่ง แล้วก็ตายไปอย่างไม่มีความหมาย, คนอื่นก็จะปลงอนิจจัง สงสารและสังเวช. แต่ถ้าเป็นกันเสียทุกคน ก็ไม่รู้ว่าใครจะปลงอนิจจัง ใครกันแน่ มันก็เป็นบาป เป็นกรรม เป็นโชคร้ายของคนทั้งโลกก็แล้วกัน.

นี่คือความที่ปรมัตถสภาวะธรรมนี้ ไม่แจ่มแจ้งแก่สัตว์โลกตามที่พระพุทธองค์ได้ทรงมุ่งหมายไว้ ว่าให้สัตว์โลกทั้งหลาย จงเป็นผู้ตื่นจากหลับคือกิเลส

ตื่นจากหลับคืออวิชชาเกิด; ให้รู้สึกทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด โดยความเป็นตน หรือว่าเป็นของของตน. นี่คือประโยชน์ของการมีหรือถึงปรมาตถสภาวะธรรม และแสดงตรงกันข้ามคือโทษของการที่ไม่มี ไม่ถึงซึ่งปรมาตถสภาวะธรรม.

การบรรยายถึงสิ่งนี้ซ้ำ ๆ ซาก ๆ ถึง ๑๓ ครั้งนี้; อาตมาคงจะได้ออกชื่อ คำว่า “ปรมาตถสภาวะธรรม” นี้ มาเป็นพัน ๆ ครั้งแล้วก็ได้ ในการพูดครั้งหนึ่ง ๆ ก็ดู ออกชื่อสิ่งนี้ไม่รู้กี่ครั้ง. เขาเป็นอันว่าได้พูดกันสุดความสามารถแล้ว ที่จะยับยั้งไม่ให้ท่านทั้งหลายสนใจเรื่องนี้. อาตมาได้ทำสุดความสามารถของตนแล้ว จะไม่สำเร็จ หรือจะสำเร็จ ก็ขึ้นอยู่กับท่านทั้งหลายทั้งปวง.

เป็นอันว่ายุติการบรรยายครั้งที่ ๑๓ แห่งชุดปรมาตถสภาวะธรรม ซึ่งเป็นครั้งสุดท้ายของการบรรยายภาคมาฆบูชา ประจำ พ.ศ. ๒๕๑๖ ไว้แต่เพียงนี้. ขอโอกาสให้พระสงฆ์ทั้งหลายสวดคณะสาธยายสรรพสิริคุณพระธรรม หรือคุณอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยสืบต่อไปในกาลบัดนี้.

พระบาลี ปรมัตถสภาวะธรรม

(ที่อ้างถึงในหนังสือนี้ หน้า ๔๐๓)

(๑. หมวดว่าด้วยธาตุ)

ฉธาตุโร อย์ ภิกขุ ปุริโส, ดูก่อนภิกษุ! บุรุษ (คือคนเรา) นี้, ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ อย่าง, ...ฯลฯ... **ภิกขุเจตํ ปฏิจจ วุตตํ?** คำนี้, เราอาศัยเนื้อความอะไรกล่าวเล่า? **ฉยมา ภิกขุ ธาตุโย :** ดูก่อนภิกษุ! ธาตุทั้งหลาย ๖ อย่าง เหล่านี้, มีอยู่ : **ปฐวีธาตุ,** คือปฐวีธาตุ, **อาโปธาตุ,** คืออาโปธาตุ, **เตโชธาตุ,** คือเตโชธาตุ, **วาโยธาตุ,** คือวาโยธาตุ, **อากาศธาตุ,** คืออากาศธาตุ, **วิญญานธาตุ.** คือวิญญานธาตุ. ดังนี้

-(ธาตุวิภังคสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๔๓๖/๖๗๘-๙.)

โย ภิกขเว (เตสํ **ฉนฺนํ ธาตุนํ**)^๑ **อุปฺปาโท จิตฺติ อภินิพฺพตฺติ** **ปาตุมหาโว;** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภาวะอันใด, เป็นความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิดขึ้นมา ความปรากฏออก, (แห่งธาตุทั้งหลาย ๖ อย่าง เหล่านี้); **ทุกขสเสสเส อุปฺปาโท,** นั่นแหละ คือความเกิดขึ้นแห่งทุกข์, **โรคาณํ จิตฺติ,** ความตั้งอยู่แห่งธรรมชาติเป็นเครื่องเสียบแทงทั้งหลาย, **ชรามรณสฺส ปาตุมหาโว.** เป็นความปรากฏออกแห่งชราและมรณะ. **โย จ โข ภิกขเว (เตสํ **ฉนฺนํ ธาตุนํ**),** **นิโรธो วุปลโม อตฺถกฺคโม;** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนภาวะอันใด, เป็นความดับไม่เหลือ ความเข้าไปสงบรำงับ ความถึงซึ่งอันตั้งอยู่ไม่ได้ (แห่ง

^๑ ข้อความนี้ เป็นข้อความที่กล่าวรวมธาตุทั้ง ๖ ในคราวเดียวกัน, ไม่แยกกล่าวทีละอย่าง ๆ ตามบาลีแห่งสูตรนั้น. ทั้งนี้ เพื่อความสะดวกในการสวด.

ธาตุทั้งหลาย ๖ อย่าง เหล่านี้); **ทุกุขสุเสสไนโรธ**, นั่นแหละคือความดับไม่เหลือแห่งทุกุข, **โรคานัน วุปลโม**, ความเข้าไปสงบรำงับแห่งธรรมชาติ เป็นเครื่องเสียบแทงทั้งหลาย, **ชรามรณสุส อตถงคโม**. ความถึงซึ่งอันตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ. ดังนี้,

- (สูตรที่ ๙ อุปาทสั. ขนุทธวาร, สั. ๑๗/๒๔๖/๔๙๕-๖)

ฉนฺนํ ภิกฺขเว ธาตุนํ อุปาทาย, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะอาศัยธาตุ ๖ อย่าง เหล่านี้, **คพฺภสฺสวาทกฺกนฺติ โหติ**; ย่อมมีการหยั่งลงสู่ครรรภ; **โอกกนฺตียา สติ นามรูป**; เมื่อการหยั่งลงสู่ครรรภมีอยู่, นามรูป ย่อมมี; **นามรูปปจฺจยา สพายตฺนํ**; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย, สพายตนะย่อมมี; **สพายตฺนปจฺจยา ผสฺโส**, เพราะมีสพายตนะเป็นปัจจัย, ผัสสะ ย่อมมี; **ผสฺสปจฺจยา เวทนา**. เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย, เวทนา ย่อมมี. **เวทียมานสุสโข ปนาหํ ภิกฺขเว**, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สำหรับบุคคลผู้มีความรู้สึกต่อเวทนาอยู่ นั่นแล, **อิทํ ทุกุขนฺติ ปณฺญาเปมิ**, เราย่อมบัญญัติให้รู้ว่า ทุกุข เป็นอย่างนี้, **อຍํ ทุกุขสมุทโยติ ปณฺญาเปมิ**, ย่อมบัญญัติให้รู้ว่า เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกุข เป็นอย่างนี้, **อຍํ ทุกุขนิโรธติ ปณฺญาเปมิ**, ย่อมบัญญัติให้รู้ว่า ความดับไม่เหลือแห่งทุกุข เป็นอย่างนี้, **อຍํ ทุกุขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ ปณฺญาเปมิ**. ย่อมบัญญัติให้รู้ว่า ข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกุข เป็นอย่างนี้. ดังนี้

- (สูตรที่ ๑ มหาวรรค ติก. อ. ๒๐/๒๒๗/๕๐๑)

อปฺราปี (อาวุโส) ติสฺโส ธาตุโย : (ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย!) ธาตุทั้งหลาย แม้เหล่าอื่น ๓ อย่าง ยังมีอีก : **กามธาตุ**, กล่าวคือ ธาตุเป็นที่ตั้งแห่งกาม, เป็นไปเพื่อกามทั้งหลาย, อย่างหนึ่ง; **รูปธาตุ**, กล่าวคือ ธาตุเป็นที่ตั้ง

แห่งรูป, เป็นไปเพื่อรูปธรรมทั้งหลาย, อย่างหนึ่ง; **อรูปธาตุ**. กล่าวคือ ธาตุเป็นที่ตั้งแห่งรูป, เป็นไปเพื่อรูปธรรมทั้งหลาย, อย่างหนึ่ง. ดังนี้.

-(ข้อความตอนนี้เป็นสารีปุตตเถรภาษิต ในสังคีตสูตร ปา. ที. ๑๑/๒๒๘/๒๒๘.)

อปราปี (อาวุโส) ติสฺโส ธาตุโย : (ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย!)

ธาตุทั้งหลาย แม้เหล่าอื่น ๓ อย่าง ยังมีอีก : **รูปธาตุ**, กล่าวคือ ธาตุเป็นที่ตั้งแห่งรูป, เป็นไปเพื่อรูปธรรมทั้งหลาย, อย่างหนึ่ง; **อรูปธาตุ**, กล่าวคือ ธาตุเป็นที่ตั้งแห่งรูป, เป็นไปเพื่อรูปธรรมทั้งหลาย, อย่างหนึ่ง; **นิโรธธาตุ**. กล่าวคือ ธาตุเป็นที่ดับแห่งรูปธาตุและอรูปธาตุทั้งหลาย, เป็นไปเพื่อนิพพาน, อย่างหนึ่ง. ดังนี้.

-(ข้อความตอนนี้เป็นสารีปุตตเถรภาษิต ในสังคีตสูตร ปา. ที. ๑๑/๒๒๘/๒๒๘.)

ติสฺโส (อาวุโส) นิสฺสารณียา ธาตุโย : (ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย!)

ธาตุ อันเป็นธรรมชาติเครื่องสลัดออก ซึ่งสิ่งควรสลัดออก, มีอยู่ ๓ อย่าง : **กามานเมตฺ นิสฺสรณํ, ยทิทฺ เนกขมมํ**, กล่าวคือเนกขัมมธาตุ อันเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งกามธาตุ นั้น, อย่างหนึ่ง; **รูปานเมตฺ นิสฺสรณํ, ยทิทฺ อรูปํ**, กล่าวคืออรูปธาตุ อันเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งรูปธาตุ นั้น, อย่างหนึ่ง; **ยํ ไซ ปน กิณฺจิ ภูตํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ, นิโรธํ ตสฺส นิสฺสรณํ**. กล่าวคือ นิโรธธาตุ อันเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งสังขารธาตุอันเกิดแล้ว, ปรุงแต่งแล้วอาศัยกันเกิดขึ้นแล้ว ไต ๆ ก็ตาม นั้น, อย่างหนึ่ง. ดังนี้.

-(ข้อความตอนนี้เป็นสารีปุตตเถรภาษิต ในสังคีตสูตร ปา. ที. ๑๑/๒๒๘/๓๕๕.)

เย จ รูปฺปคา สตุตา, สัตว์ทั้งหลายเหล่าใด ผู้เข้าไปถือเอาซึ่งรูปธาตุ ด้วย, **เย จ อรูปฺภูตฺตฺยาโย,** สัตว์ทั้งหลายเหล่าใด ผู้เข้าไปตั้งอยู่ในอรูปธาตุ ด้วย, **นิโรธํ อปฺปชานนฺตา,** ล้วนแต่เป็นผู้ไม่รู้ทั่วถึงอยู่ ซึ่งนิโรธธาตุ, **อาคฺนฺตาโร เต ปฺนพฺภวํ.** สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น, ย่อมเป็นผู้มาสู่ภพใหม่อีก. **เย จ รูปे**

ปริณายาย, ส่วนสัตว์ทั้งหลายเหล่าใด, รอบรู้แล้ว ซึ่งรูปธาตุทั้งหลาย, **อรุเปส อสนฺจิตา**, ไม่ติดอยู่แล้ว ในรูปธาตุทั้งหลาย **นิโรธ เยว มุจฺจนฺติ**; ย่อมหลุดพ้นไปในนิโรธธาตุ นั้นเทียว; **เต ชนา มจฺจุหายิโน**. สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น, ชื่อว่าผู้ละซึ่งมัจจุ. ดังนี้.

-(ทวยตานุปัสสนาสูตฺร มหาวรรค สฺ. พุ. ๒๕/๔๘๐/๔๐๔.)

อถวา : อีกอย่างหนึ่ง : **สพฺพสงฺขารธาตฺยา จิตฺตํ ปฏฺวิวาเปตฺวา**, นรชน, ถอนแล้วซึ่งจิตจากสังขารธาตุทั้งปวง, **อมตฺยา ธาตฺยา จิตฺตํ อฺปสฺสฺหริตี**; ย่อมน้อมนำจิตเข้าไปในอมตธาตุ; **เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณฺธิตํ**, นั้นแหละคือธรรมชาติอันว่าง, นั้นแหละ คือธรรมชาติอันประณีต, **ยทิทํ**, ได้แก่สิ่งเหล่านี้ คือ :-**สพฺพสงฺขารสมฺภโว**, คือ ความสงบว่างแห่งสังขารทั้งปวง, **สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺโค**, คือความสลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง, **ตณฺหฺกฺขโย**, คือความสิ้นไปแห่งตัณหา, **วิราโค**, คือความว่างไปหมดสิ้น, **นิโรโธ**, คือความดับไม่เหลือ **นิพฺพานํ**. คือความดับเย็นสนิท. ดังนี้. -(มหานี. พุ. ๒๗/๕๑๖/๘๒๕.)

(๒. หมวดว่าด้วยอายตนะ)

อถาปรํ โภณฺโต อายตฺนानํ สฺวณฺณนา อมฺเหหิ สชฺฌายิตพฺพา.
 ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ลำดับนี้, เรื่องอันเกี่ยวกับอายตนะทั้งหลาย, เป็นเรื่องที่ข้าพเจ้าทั้งหลาย จะนำมาสาธยาย :-

สพฺพํ โว ภิกฺขเว เทสิสฺสามิ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราจักแสดงซึ่ง “สิ่งทั้งปวง” แก่เธอทั้งหลาย. **ตํ สฺสุณาถ**. เธอทั้งหลาย จะฟังซึ่งธรรมนั้น.
ภิกฺขเว ภิกฺขเว สพฺพํ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อะไรเล่า ชื่อว่า “สิ่งทั้งปวง”?
จกฺขุญฺเจว รฺูปา จ; อายตนะ คือจักขุและรูปทั้งหลายด้วย นั่นเอง; **โสตญฺจ**

สหทา จ; อายตนะ คือหูและเสียงทั้งหลาย ด้วย; **ฆานณจ คนธา จ**; อายตนะ คือจมูกและกลิ่นทั้งหลาย ด้วย; **ชีวหา จ รสา จ**; อายตนะ คือลิ้นและรสทั้งหลาย ด้วย; **กาโย จ โภฏฐพฺพา จ**; อายตนะ คือกายและโภฏฐัพพะทั้งหลาย ด้วย; **มโน จ ธมฺมา จ**; อายตนะ คือมโนและธรรมารมณทั้งหลาย ด้วย; **อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สพฺพํ**. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อายตนะทั้งหลายเหล่านี้ นี้เราเรียกว่า “**สิ่งทั้งปวง**”. ดังนี้.

-(สูตรที่ ๑ สัพพวรรค สฬายตนส์. สฬา. ส. ๑๘/๑๙/๒๕.)

กตมณฺจ ภิกฺขเว สฬายตนํ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็สิ่งที่เรียกว่า อายตนะ ๖ อย่าง นั้นคืออะไรเล่า? **จกฺขวายตนํ**, คือจักขุ - อายตนะ, กล่าวคือตาเป็นทวารที่กระทบแห่งอารมณ์ทางตก, **โสดายตนํ**, คือโสตะ - อายตนะ, กล่าวคือหู เป็นทวารที่กระทบแห่งอารมณ์ทางหู, **ฆานายตนํ**, คือฆานะ - อายตนะ, กล่าวคือจมูก เป็นทวารที่กระทบแห่งอารมณ์ทางจมูก, **ชีวตายนํ**, คือชีวหา - อายตนะ, กล่าวคือลิ้น เป็นทวารที่กระทบแห่งอารมณ์ทางลิ้น, **กายายตนํ**, คือกายะ - อายตนะ, กล่าวคือเนื้อหนัง เป็นทวารที่กระทบแห่งอารมณ์ทางกาย, **มนายตนํ**, คือมณะ - อายตนะ, กล่าวคือใจเป็นทวารที่กระทบแห่งอารมณ์ทางใจ; **อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สฬายตนํ**. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี้ เราเรียกว่า อายตนะ ๖ อย่าง. ดังนี้.

-(สูตรที่ ๒ พุทฺธวรรค นิตานส์. นิตาน. ส. ๑๖/๔/๑๓)

สมฺมุทโท สมฺมุทโทติ ภิกฺขเว อสฺสุตฺวา ปุณฺณชนโน ภาสติ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ปุณฺณชน ผู้มีการสดับอย่างธรรมดาสามัญ, กล่าวกันอยู่ว่า สมฺมุทฯ ดังนี้. **เนโส ภิกฺขเว อริยสฺส วินเย สมฺมุทโท**. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมฺมุท ดังที่กล่าวนั้น หาใช่สมฺมุท ในอริยวินัย กล่าวคือระเบียบแห่งการพูดจาของพระอริยเจ้าไม่. **มหา เอโส ภิกฺขเว อุทฺทราสี มหา อุทฺทณฺณโว**. ดูก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย! นั่นเป็นเพียงน่านน้ำใหญ่ ๆ ห้วงน้ำใหญ่ ๆ. **สนธิ ภิกขเว จกฺขุ - วิญญะยฺยา รุปา**, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมุทฺร ในระเบียบแห่งการพุดจาของ พระอริยเจ้ามีอยู่, คือรูปทั้งหลาย อันจะพึงรู้สึกได้ด้วยจักขุ, **อัญญา กนฺตานิ มนาปานิ**, เป็นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ, **ปิยรูปานิ กามุปสฺสทิตา รชนินิยา**; มีรูปน่ารัก เป็นที่ตั้งแห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด; **อภัย วุจฺจติ ภิกขเว อริยสฺส วินเย สมุทฺโท**. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี้แล, คือ สิ่งที่เรียกว่า สมุทฺร ๆ ในระเบียบแห่งการพุดจาของพระอริยเจ้า. **เอตถายํ สทฺเวโก โลโก สมารโก สพฺรหมโก**, ในสมุทฺรนั้นแล, สัตว์โลกพร้อมทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก, **สสฺสมณพฺราหฺมณิ ปชา สทฺเวมนุสฺสา**, หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหฺมณ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์. **เยภฺยฺเยน สมฺมุนา ตนฺตฺวา**, โดยมากพากันตกอยู่ จมอยู่, **กฺลฺกชาตานิ กฺลฺกคฺคฺชิตฺกชาตานิ มฺนุชฺช- ปพฺพชฺชุตฺวา**, มีจิตเหมือนกลุ่มด้ายยุ่ง, ยุ่งเหยิงเหมือนความยุ่งของกลุ่มด้ายที่ หนาแน่นไปด้วยปม, พัวพันกันยุ่งเหมือนเชิงหญ้ามูญชูและหญ้าปีพพชะ, **อปาโย ทฺวคฺคฺติ วินิบาตํ สํสาร์ นาทิวตฺตฺนติ**. ย่อมไม่ล่วงพ้นซึ่งสังสารวัฏฏ์ คือ อบาย ทฺวคฺคฺติ วินิบาต. ดังนี้.

(ในกรณีแห่งเสียงเป็นสมุทฺรก็ดี กลิ่นเป็นสมุทฺรก็ดี รสเป็นสมุทฺรก็ดี ไผฏฐัพพะเป็นสมุทฺรก็ดี ธรรมารมณฺ์เป็นสมุทฺรก็ดี, พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ ตรัสไว้, มีนัย (๒) อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปเป็นสมุทฺร.)

-(สูตรที่ ๒ สมุทฺทวรรค สฬายตนลํ สฬานิ สํ. ๑๘/๑๙๖/๒๘๗.)

หตฺถสฺส ภิกขเว สติ, อาทานนิกฺขเปนนํ ปญฺญาตติ; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อมือทั้งหลายมีอยู่, การจับหรือการวาง ย่อมปรากฏให้เห็น; **ปาเทสฺส สติ, อภิกฺกมปฏิกฺกโม ปญฺญาตติ**; เมื่อเท้าทั้งหลาย มีอยู่, การก้าวไปหรือ

รูปฌณเวท ปัสสติ, ย่อมเห็นแต่รูป อันมีลักษณะไม่พึงปรารถนา...ไม่น่าใคร...
 ไม่น่าพอใจ ทั้งนั้น, โนอิฏฐรูป...กนตรูป...มณาปรูป; ไม่ได้เห็นรูป อันมี
 ลักษณะพึงปรารถนา...น่าใคร...น่าพอใจเลย; ยงฺกิญฺจ โสเตน สทฺทํ สุณาติ,
 ในนรกนั้น, บุคคลฟังเสียงใด ๆ ด้วยหู, อนิฏฐรูปฌณเวท...อกนตรูปฌณเวท...อม
 ณาปรูปฌณเวท สุณาติ, ย่อมฟังแต่เสียง อันมีลักษณะไม่พึงปรารถนา
 ไม่น่าใคร...ไม่น่าพอใจ ทั้งนั้น, โน อิฏฐรูป...กนตรูป...มณาปรูป; ไม่ได้
 ฟังเสียง อันมีลักษณะพึงปรารถนา...น่าใคร...น่าพอใจ เลย; ยงฺกิญฺจ วิชาเนน
 คนฺธํ ฆายติ, ในนรกนั้น, บุคคลดมกลิ่นใด ๆ ด้วยจมูก, อนิฏฐรูปฌณเวท...
 อกนตรูปฌณเวท...อมณาปรูปฌณเวท ฆายติ, ย่อมดมแต่กลิ่น อันมีลักษณะ
 ไม่พึงปรารถนา...ไม่น่าใคร...ไม่น่าพอใจ ทั้งนั้น, โนอิฏฐรูป...กนตรูป...
 มณาปรูป; ไม่ได้ดมกลิ่น อันมีลักษณะพึงปรารถนา...น่าใคร...น่าพอใจ เลย;
 ยงฺกิญฺจ ชิวฺหาย รสํ สายติ, ในนรกนั้น, บุคคลลิ้นรสใด ๆ ด้วยลิ้น,
 อนิฏฐรูปฌณเวท...อกนตรูปฌณเวท...อมณาปรูปฌณเวท สายติ, ย่อมลิ้นแต่รส
 อันมีลักษณะไม่พึงปรารถนา...ไม่น่าใคร...ไม่น่าพอใจ ทั้งนั้น, โน อิฏฐรูป...
 กนตรูป...มณาปรูป; ไม่ได้ลิ้นรส อันมีลักษณะพึงปรารถนา...น่าใคร...น่าพอใจ
 เลย; ยงฺกิญฺจ กาเยน โฝฏฐัพพะํ ผุสฺติ, ในนรกนั้น, บุคคลสัมผัส
 โฝฏฐัพพะใด ๆ ด้วยผิวหนัง, อนิฏฐรูปฌณเวท...อกนตรูปฌณเวท...อมณาป
 รูปฌณเวท ผุสฺติ, ย่อมสัมผัสแต่โฝฏฐัพพะ อันมีลักษณะไม่พึงปรารถนา...ไม่น่า
 ใคร...ไม่น่าพอใจ ทั้งนั้น, โน อิฏฐรูป...กนตรูป...มณาปรูป; ไม่ได้สัมผัส
 โฝฏฐัพพะ อันมีลักษณะพึงปรารถนา...น่าใคร...น่าพอใจ เลย; ยงฺกิญฺจ มนสา
 ธมฺมํ วิชาณาติ, ในนรกนั้น, บุคคลรู้สึกธรรมารมณใด ๆ ด้วยใจ, อนิฏฐรูป
 ฌณเวท...อกนตรูปฌณเวท...อมณาปรูปฌณเวท วิชาณาติ, ย่อมรู้สึกแต่
 ธรรมารมณ อันมีลักษณะไม่พึงปรารถนา...ไม่น่าใคร...ไม่น่าพอใจ ทั้งนั้น, โน

อิฏฐรูป...กนฺตรูป...มณาปรูป. ไม่ได้รู้สีกัธรรมารมณฺ์ อันมีลักษณะพึงปรารภณา...นำใคร...นำพอใจ เลย. ดังนี้.

-(สูตรที่ ๒ เทวทหรรค สฬายตนลฺ. สฬ. สํ. ๑๘/๑๕๘/๒๑๔.)

ทิวฺจฯ มยา ภิกฺขเว จ ผสฺสสายตนิกา นาม สคฺคา. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สวรรคฺ์ ชื่อฉผสฺสสายตนิกา, (คือสวรรคฺ์อันเป็นไปในการสัมผัสทางอายตนะทั้ง ๖), เราได้เห็นแล้ว. ตตฺถ ยงฺภินฺ จิจฺกฺขนา รูปํ ปสฺสติ, ในสวรรคฺ์นั้น, บุคคลเห็นรูปใด ๆ ด้วยจักฺษุ, อิฏฐรูปํ เยว...กนฺตรูปํ เยว...มณาปรูปํ เยว ปสฺสติ, ย่อมเห็นแต่รูป อันมีลักษณะพึงปรารภณา...นำใคร...นำพอใจ ทั้งนี้, โน อนิฏฐรูปํ...อกนฺตรูปํ...อมณาปรูปํ; ไม่ได้เห็นรูป อันมีลักษณะไม่พึงปรารภณา...ไม่นำใคร...ไม่นำพอใจ เลย; ยงฺภินฺ จิ โสเตน สทฺทํ สุณาติ, ในสวรรคฺ์นั้น, บุคคลฟังเสียงใด ๆ ด้วยหู, อิฏฐรูปํ เยว...กนฺตรูปํ เยว...มณาปรูปํ เยว สุณาติ, ย่อมฟังแต่เสียง อันมีลักษณะพึงปรารภณา...นำใคร...นำพอใจ ทั้งนี้, โน อนิฏฐรูปํ...อกนฺตรูปํ...อมณาปรูปํ; ไม่ได้ฟังเสียง อันมีลักษณะไม่พึงปรารภณา...ไม่นำใคร...ไม่นำพอใจ เลย; ยงฺภินฺ จิ ฆาเนน คนฺธํ ฆายติ, ในสวรรคฺ์นั้น, บุคคลดมกลิ่นใด ๆ ด้วยจมูก , อิฏฐรูปํ เยว ...กนฺตรูปํ เยว...มณาปรูปํ เยว ฆายติ, ย่อมดมแต่กลิ่น อันมีลักษณะพึงปรารภณา...นำใคร...นำพอใจ ทั้งนี้, โน อนิฏฐรูปํ...อกนฺตรูปํ...อมณาปรูปํ; ไม่ได้ดมกลิ่น อันมีลักษณะไม่พึงปรารภณา...ไม่นำใคร...ไม่นำพอใจ เลย; ยงฺภินฺ จิ ชิวฺหาย รสํ สายติ, ในสวรรคฺ์นั้น, บุคคลลิ้มรสใด ๆ ด้วยลิ้น, อิฏฐรูปํ เยว...กนฺตรูปํ เยว...มณาปรูปํ เยว สายติ, ย่อมลิ้มแต่รส อันมีลักษณะพึงปรารภณา...นำใคร...นำพอใจ ทั้งนี้, โน อนิฏฐรูปํ...อกนฺตรูปํ...อมณาปรูปํ; ไม่ได้ลิ้มรส อันมีลักษณะไม่พึงปรารภณา...ไม่นำใคร...ไม่นำพอใจ เลย; ยงฺภินฺ จิ กาเยน โผฏฐพฺพํ ผุสติ, ในสวรรคฺ์นั้น, บุคคลสัมผัสผฏฐัพพะใด ๆ

ด้วยผิวกาย, **อิฏฐรูป** เยว...**กนตรูป** เยว...**มณาปรูป** เยว **มุสติ**, ย่อมสัมผัส แต่โณฏฐัพพะ อันมีลักษณะพึงปรารถนา...น่าใคร่...น่าพอใจ ทั้งนี้, **โน อนิฏฐรูป...อกนตรูป...อมณาปรูป**; ไม่ได้สัมผัสโณฏฐัพพะอันมีลักษณะไม่พึงปรารถนา...ไม่น่าใคร่...ไม่น่าพอใจ เลย; **ยงฺกิญฺจิ มนสา ธมฺมํ วิชาเนติ**, ในสวรรค์นั้น, บุคคลรู้สึกธรรมารมณใด ๆ ด้วยใจ, **อิฏฐรูป** เยว...**กนตรูป** เยว...**มณาปรูป** เยว **วิชาเนติ**, ย่อมรู้สึกแต่ธรรมารมณอันมีลักษณะพึงปรารถนา...น่าใคร่...น่าพอใจ ทั้งนี้, **โน อนิฏฐรูป...อกนตรูป...อมณาปรูป**. ไม่ได้รู้สึกธรรมารมณ อันมีลักษณะไม่พึงปรารถนา...ไม่น่าใคร่...ไม่น่าพอใจ เลย. ดังนี้.

-(สูตรที่ ๒ เทวทหรรค สฬายตนล. สฬ. ส. ๘/๑๕๙/๒๑๕.)

กิสฺมี โลกิ สมุปลนโน? โลกคือหมู่สัตว์, เกิดขึ้นแล้ว ในอะไร? **จสฺ โลกิ สมุปลนโน**; โลกคือหมู่สัตว์, เกิดขึ้นแล้ว ในสภาวะธรรม คือคู่แห่งอายตนะทั้งหลาย หก; **กิสฺมี กุพฺพติ สนฺถว?** โลกคือหมู่สัตว์, ย่อมกระทำซึ่งความขัดขม ในอะไร? **จสฺ กุพฺพติ สนฺถว**; โลกคือหมู่สัตว์, ย่อมกระทำซึ่งความขัดขม ในสภาวะธรรม คือคู่แห่งอายตนะทั้งหลาย หก; **กิสฺมี โลกิ อูปาทาย?** โลกคือหมู่สัตว์, เข้าไปยึดถือแล้ว ซึ่งอัสสาทะแห่งอะไร? **จฺนฺนเมว, อูปาทาย**; โลกคือหมู่สัตว์, เข้าไปยึดถือแล้ว ซึ่งอัสสาทะแห่งสภาวะธรรม คือคู่แห่งอายตนะทั้งหลาย หก นั้นเทียว; **กิสฺมี โลกิ วิหฺนฺยติ?** โลกคือหมู่สัตว์ ย่อมลำบากเดือดร้อน เพราะเหตุแห่งอะไร? **จสฺ โลกิ วิหฺนฺยติ**. โลกคือหมู่สัตว์, ย่อมลำบากเดือดร้อน เพราะเหตุแห่งสภาวะธรรม คือคู่แห่งอายตนะทั้งหลายหก. ดังนี้.

-(เหมาตสูตร อุมภวรรค ส. พุ. ๒๕/๓๕๗/๓๑๙.)

หตุเถสฺ ภิกุขเว อสฺติ, อาทานนิกฺเขปนํ น ปญฺญาติ;
 คู่ก่อนนิกขุทั้งหลาย! เมื่อมือทั้งหลายไม่มี, การจับหรือการวาง ย่อมไม่ปรากฏ

ให้เห็น; ปาเทสุ อสติ, อภิกุภมปฏิกุภโม น ปญญาติ; มือเท้าทั้งหลายไม่มี, การก้าวไปหรือการถอยกลับ ย่อมไม่ปรากฏให้เห็น; ปพฺเพสุ อสติ, สมฺมิณฺชน-ปฺสารถฺ น ปญญาติ; เมื่อข้อศอกข้อเท้าทั้งหลาย ไม่มี, การคู้เข้าหรือการเหยียดออก ย่อมไม่ปรากฏให้เห็น; กุจฺฉิสฺสมี อสติ, ชิฆฺจฉาปีปาสา น ปญญาติ; เมื่อท้องไส้ ไม่มี, ความหิวหรือความระหาย ย่อมไม่ปรากฏให้เห็น; นี้ฉันฺได; เอวเมว โข ภิกฺขเว : ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้อนี้ ก็ฉันนั้น : จกฺขุสฺสมี อสติ, กล่าวคือ เมื่อจักขุไม่มี, จกฺขุสมฺผลสฺสปลฺจฺจยา นุปฺปชฺชติ อชฺฌตฺตํ สุขทุกฺข์; ก็ไม่เกิดความสุขและทุกข์ ที่มีจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยขึ้นในตน; โสตสฺสมี อสติ, เมื่อหูไม่มี, โสตสฺสมฺผลสฺสปลฺจฺจยา นุปฺปชฺชติ อชฺฌตฺตํ สุขทุกฺข์; ก็ไม่เกิดความสุขและทุกข์ ที่มีโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ขึ้นในตน; ฆานสฺสมี อสติ, เมื่อจมูกไม่มี, ฆานสฺสมฺผลสฺสปลฺจฺจยา นุปฺปชฺชติ อชฺฌตฺตํ สุขทุกฺข์; ก็ไม่เกิดความสุขและทุกข์ ที่มีฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ขึ้นในตน; ชิวฺหาย อสติ, เมื่อลิ้นไม่มี, ชิวฺหาสมฺผลสฺสปลฺจฺจยา นุปฺปชฺชติ อชฺฌตฺตํ สุขทุกฺข์; ก็ไม่เกิดความสุขและทุกข์ ที่มีชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ขึ้นในตน; กายสฺสมี อสติ, เมื่อกายไม่มี, กายสมฺผลสฺสปลฺจฺจยา นุปฺปชฺชติ อชฺฌตฺตํ สุขทุกฺข์; ก็ไม่เกิดความสุขและทุกข์ ที่มีกายสัมผัสเป็นปัจจัย ขึ้นในตน; มนสฺสมี อสติ, เมื่อใจไม่มี, มโนสมฺผลสฺสปลฺจฺจยา นุปฺปชฺชติ อชฺฌตฺตํ สุขทุกฺข์. ก็ไม่เกิดความสุขและทุกข์ ที่มีมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ขึ้นในตน. ดังนี้.

-(สูตรที่ ๙ สมุทวารวค สฬายตนลํ. สฬ้า. สํ. ๑๘/๒๑๔/๓๐๖.)

โย ภิกฺขเว (เตสํ ฉนฺนํ ฉนฺนํ อายตนาณํ),^๑ อฺปฺปาโท จิตฺติ อภินิพฺพตฺติ ปาตุภาโว; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภวะฉันฺได, เป็นความเกิดขึ้น

^๑ ข้อความนี้ เป็นข้อความที่กล่าวรวบรวมอายตนะทั้ง ๖ ทั้งสองหมวด ในคราวเดียวกัน, ไม่แยกกล่าวทีละอย่างๆ ตามบาลีแห่งสูตรนั้นๆ, ทั้งนี้ เพื่อความสะดวกในการสวดข้อความนี้

ความตั้งอยู่ ความบังเกิดขึ้นมา ความปรากฏออก, (แห่งอายตนะทั้งหลาย หกและหก เหล่านั้น); **ทุกขสเสโส อุปปาโท**, นั่นแหละ คือความเกิดขึ้นแห่งทุกข์. **โรคาณ จิตฺติ**, ความตั้งอยู่แห่งธรรมชาติเป็นเครื่องเสียบแทงทั้งหลาย, **ชรามรณสฺส ปาตูกาโว**. เป็นความปรากฏออกแห่งชราและมรณะ. **โย จ โข ภิกฺขเว (เตสํ ฉนฺนํ ฉนฺนํ อายตฺตานํ)**, **นิโรธो รูปสโม อตฺตงฺคโม**; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนภาวะอันใด, เป็นความดับไม่เหลือ ความเข้าไปสงบรำงับ ความถึงซึ่งอันตั้งอยู่ไม่ได้, (แห่งอายตนะทั้งหลาย หกและหก เหล่านั้น); **ทุกขสเสโส นิโรธो**, นั่นแหละ คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์. **โรคาณ รูปสโม**, ความเข้าไปสงบรำงับแห่งธรรมชาติเป็นเครื่องเสียบแทงทั้งหลาย, **ชรามรณสฺส อตฺตงฺคโม**. ความถึงซึ่งอันตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ. ดังนี้.

-(สูตรที่ ๑ อุปปาทสฺ. ขนฺธวาร. สํ. ๑๗/๒๘๓/๔๗๙, ๔๘๐.)

จกฺขุสฺสมี โข สติ, อรหนโต สุขทุกฺขํ ปญฺญเปฺนติ; เมื่อจักขุ (ของสัตว์) นั้นแลมีอยู่, พระอรหันต์ ก็มีทางที่จะบัญญัติซึ่งสุขและทุกข์; **จกฺขุสฺส มี อสติ, อรหนโต สุขทุกฺขํ น ปญฺญเปฺนติ**; เมื่อจักขุ (ของสัตว์) ไม่มี, พระอรหันต์ ก็ไม่มีทางที่จะบัญญัติซึ่งสุขและทุกข์; **โสตสฺสมี สติ, อรหนโต สุขทุกฺขํ ปญฺญเปฺนติ**; เมื่อหู (ของสัตว์) มีอยู่, พระอรหันต์ ก็มีทางที่จะบัญญัติซึ่งสุขและทุกข์; **โสตสฺสมี อสติ, อรหนโต สุขทุกฺขํ น ปญฺญเปฺนติ**; เมื่อหู (ของสัตว์) ไม่มี, พระอรหันต์ ก็ไม่มีทางที่จะบัญญัติซึ่งสุขและทุกข์; **ฆานสฺสมี สติ, อรหนโต สุขทุกฺขํ ปญฺญเปฺนติ**; เมื่อจมูก (ของสัตว์) มีอยู่, พระอรหันต์ ก็มีทางที่จะบัญญัติซึ่งสุขและทุกข์; **ฆานสฺสมี อสติ, อรหนโต สุขทุกฺขํ น ปญฺญเปฺนติ**; เมื่อจมูก (ของสัตว์) ไม่มี, พระอรหันต์ ก็ไม่มีทางที่จะบัญญัติซึ่งสุขและทุกข์; **ชีวฺหาย สติ, อรหนโต สุขทุกฺขํ ปญฺญเปฺนติ**; เมื่อลิ้น (ของสัตว์) มีอยู่, พระอรหันต์ ก็มีทางที่จะบัญญัติซึ่งสุขและทุกข์;

ชีวหาย อสติ, อรหนโต สุขทุกขํ น ปณฺณเปฺนฺติ; เมื่อลึ้น (ของสัตว์) ไม่มี, พระอรหันต์ ก็ไม่มีทางที่จะบัญญัติซึ่งสุขและทุกข์; กายสมฺมิ สติ, อรหนโต สุขทุกขํ ปณฺณเปฺนฺติ; เมื่อกาย (ของสัตว์) มีอยู่, พระอรหันต์ ก็มีทางที่จะบัญญัติซึ่งสุขและทุกข์; กายสมฺมิ อสติ, อรหนโต สุขทุกขํ น ปณฺณเปฺนฺติ; เมื่อกาย (ของสัตว์) ไม่มี, พระอรหันต์ ก็ไม่มีทางที่จะบัญญัติซึ่งสุขและทุกข์; มนสมฺมิ สติ, อรหนโต สุขทุกขํ ปณฺณเปฺนฺติ; เมื่อใจ (ของสัตว์) มีอยู่, พระอรหันต์ ก็มีทางที่จะบัญญัติซึ่งสุขและทุกข์; มนสมฺมิ อสติ, อรหนโต สุขทุกขํ น ปณฺณเปฺนฺติ. เมื่อใจ (ของสัตว์) ไม่มี, พระอรหันต์ ก็ไม่มีทางที่จะบัญญัติซึ่งสุขและทุกข์. ดังนี้.

(ข้อความตอนนี้เป็นอุทฺทหิเถรภาษิต สุตฺรที่ ๑๐ คหปติวรรค สฬายตนลํ. สฬ. ลํ. ๑๘/๑๕๕/๒๑๒.)

สมฺมุทโท สมฺมุทโทติ ภิกฺขเว อสฺสุตฺวา ปุณฺณชฺชโน ภาสฺติ. ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย! ปุณฺณชฺช น ผู้มีการสดับอย่างธรรมดาสามัญ, กล่าวกันอยู่ว่า สมฺมุท ๗ ดังนี้. เนโส ภิกฺขเว อริยสฺส วินเย สมฺมุทโท ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมฺมุท ดังที่กล่าวนั้น หาใช่สมฺมุท ในอริยวินัย กล่าวคือระเบียบแห่งการพูดจาของ พระอริยเจ้า ไม่. มหา เอโส ภิกฺขเว อุทฺทกราสี มหา อุทฺทกณฺณโว. ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย! นั่นเป็นเพียงน่านน้ำใหญ่ ๆ ห้วงน้ำใหญ่ ๆ. จกฺขุ ภิกฺขเว ปุริสสฺส สมฺมุทโท; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! จักขุ เป็นสมฺมุทของคนเรา; ตสฺส รูปมโย เวโค. กำลังของจักขุสมฺมุทนั้น สำเร็จมาแต่รูป. โย ตํ รูปมโย เวคํ สหติ; บุคคลใดหยุดเสียได้ซึ่งกำลังแห่งสมฺมุทอันสำเร็จมาแต่รูปนั้น; อโย วุจฺจติ ภิกฺขเว อตฺริ จกฺขุสมฺมุทํ, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคลนี้, เรากล่าวว่า ข้ามได้แล้วซึ่งจักขุสมฺมุท, สอุมฺมิ สาวณฺณํ สคานํ สรกฺขสํ, อันมีคลื่น มีเกลียววน, มีสัตว์ร้าย มีรากษส, ตินฺนโณ, เป็นผู้ข้ามแล้ว, ปารคโต, เป็นผู้ ถึงฝั่งแล้ว, ฤเล ตินฺนจฺติ พฺราหฺมโณ. เป็นพราหมณ์ ยืนอยู่บนบก. ดังนี้.

(ในกรณีแห่งหุเป็นสมุทรรักดี จมูกเป็นสมุทรรักดี ลิ้นเป็นสมุทรรักดี
กายเป็นสมุทรรักดี ใจเป็นสมุทรรักดี, พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสไว้, มีนัย (๒)
อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักขุเป็นสมุทรร.)

-(สูตรที่ ๑ สมุททวรรค สฬายตนลั. สฬ้า. สั. ๑๘/๑๙๖/๒๕๕.)

โย อิมั สมุททัง สคานัง สรกขสั, สอุมมิภยั ทุตตริ อจจตริ;
บุคคลใด, ข้ามล่วงพ้นแล้วซึ่งสมุทรรนี้, อันมีสัตว์ร้าย มีรากษส, มีภัยเกิดแต่คลื่น
ข้ามได้โดยยาก; **สเวทคฺ วุสิตพรมจริโย, โลกนตคฺ ปารคโตติ วุจจติ.**
บุคคลนั้น, เรากล่าวว่า เป็นผู้จบเวท จบพรมจรรย, ถึงที่สุดแห่งโลก ถึงฝั่ง
นอกแล้ว. ดังนี้.

-(สูตรที่ ๑ สมุททวรรค สฬายตนลั. สฬ้า. สั. ๑๘/๑๙๖/๒๕๖.)

ยสส ราโค จ โทโส จ อวิชชา จ วิราชิตา; รากะ โทสะ
และอวิชชา ของบุคคลใด, งามไปหมดสิ้นแล้ว; **โส อิมั สมุททัง สคานัง**
สรกขสั, สอุมมิภยั สุตตริ อจจตริ. บุคคลนั้น, ข้ามล่วงพ้นแล้วซึ่ง
สมุทรรนี้, อันมีสัตว์ร้าย มีรากษส, มีภัยเกิดแต่คลื่น ข้ามได้แสนยาก. **อิติ,**
ดังนี้แล.

-(สูตรที่ ๒ สมุททวรรค สฬายตนลั. สฬ้า. สั. ๑๘/๑๙๗/๒๕๘.)

ปัจจุเวกขณะปาฐะ (แปล)

ธาตุปัจจุเวกขณะปาฐะ^๑

(หนุท มยฺ ฐาตุปัจจุเวกขณะปา จํ ภณาม เส)

(ชื่อว่าด้วยจิวร), ยถาปัจจุยํ ปวตฺตมานํ ฐาตุมตฺตเมเวตํ, สิ่งเหล่านี้เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น, กำลังเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย อยู่เนื่องนิจ, ยทิทํ จิวรํ, ตทูปภุชโก จ ปุคฺคโล, สิ่งเหล่านี้ คือจิวร, และคนผู้ใช้สอยจิวรนั้น, ฐาตุมตฺตโก, เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ, นิสฺสฺตโต, มิได้เป็นสัตว์ะอันยั่งยืน, นิชฺชิว, มิได้เป็นชีวะอันเป็นบุรุษบุคคล, สฺสฺสฺส, ว่างเปล่าจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน, สพฺพานิ ปน อิมานิ จิวรานิ อชิคฺฉุณฺนิยานิ, ก็จิวรทั้งหมดนี้ ไม่เป็นของน่าเกลียดมาแต่เดิม, อิมํ ปุตฺติกายํ ปตฺวา, ครั้นมาถูกเข้ากับกาย อันเนาอยู่เป็นนิจนี้แล้ว, อติวีย ชิคฺฉุณฺนิยานิ ชายนฺติ, ย่อมกลายเป็นของน่าเกลียดอย่างยิ่งไปด้วยกัน.

(ชื่อว่าด้วยปิณฑบาท), ยถาปัจจุยํ ปวตฺตมานํ ฐาตุมตฺตเมเวตํ, สิ่งเหล่านี้เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น, กำลังเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย อยู่เนื่องนิจ, ยทิทํ ปิณฑบาท, ตทูปภุชโก จ ปุคฺคโล, สิ่งเหล่านี้ คือปิณฑบาท, และคนผู้บริโภคนิณฑบาทนั้น, ฐาตุมตฺตโก, เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ, นิสฺสฺตโต, มิได้เป็นสัตว์ะอันยั่งยืน, นิชฺชิว, มิได้เป็นชีวะอันเป็นบุรุษบุคคล, สฺสฺสฺส, ว่างเปล่าจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน, สพฺโพ ปนายนํ ปิณฑบาท อชิคฺฉุณฺนิโย, ก็ปิณฑบาททั้งหมดนี้ ไม่เป็นของน่าเกลียดมาแต่เดิม, อิมํ ปุตฺติกายํ ปตฺวา, ครั้นมาถูกเข้ากับกาย

^๑ (บทสวดมนต์แปล สำหรับพิจารณาตามที่ตั้งใจในหนังสือเล่มนี้ หน้า ๕๑ เป็นต้น)

อันเนาอยู่เป็นนิจนี้แล้ว, **อติวิย ชิคุจฺจนินโย ซายติ**. ย่อมกลายเป็นของ
น่าเกลียดอย่างยิ่งไปด้วยกัน.

(*ชื่อว่าด้วยเสนาสนะ*), **ยถาปัจจุยํ ปวตฺตมานํ ธาตุมตฺตเมเวตํ**,
สิ่งเหล่านี้เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น, กำลังเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย
อยู่เนื่องนิจ, **ยทิทํ เสนาสนํ, ตทูปภฺยุชโก จ ปุคฺคโล**, สิ่งเหล่านี้ คือ
เสนาสนะ, และคนผู้ใช้สอยเสนาสนะนั้น, **ธาตุมตฺตโก**, เป็นสักว่าธาตุตาม
ธรรมชาติ, **นิสฺสตุโต**, มิได้เป็นสัตว์อันยังยืน, **นิชฺชิว**, มิได้เป็นชีวะอัน
เป็นบุรุษบุคคล, **สุญฺญ**, ว่างเปล่าจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน, **สพฺพานิ**
ปน อิมานิ เสนาสนานิ อชิคุจฺจนินยานิ, ก็เสนาสนะทั้งหมดนี้, ไม่เป็น
ของน่าเกลียดมาแต่เดิม, **อิมํ ปุติกาญํ ปตฺวา**, ครั้นมาถูกเข้ากับกาย
อันเนาอยู่เป็นนิจนี้แล้ว, **อติวิย ชิคุจฺจนินยานิ ซายนฺติ**. ย่อมกลายเป็นของ
น่าเกลียดอย่างยิ่งไปด้วยกัน.

(*ชื่อว่าด้วยคิลานเภสัช*), **ยถาปัจจุยํ ปวตฺตมานํ ธาตุมตฺตเมเวตํ**,
สิ่งเหล่านี้เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น, กำลังเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย
อยู่เนื่องนิจ, **ยทิทํ คิลานปัจจุยเภสชฺชปริกฺขาร**, **ตทูปภฺยุชโก จ**
ปุคฺคโล, สิ่งเหล่านี้ คือเภสัชบริหารอันเกี่ยวกฏแก่การคนไข้ และคนผู้บริโภคน
เภสัชบริหารนั้น, **ธาตุมตฺตโก**, เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ, **นิสฺสตุโต**,
มิได้เป็นสัตว์อันยังยืน, **นิชฺชิว**, มิได้เป็นชีวะอันเป็นบุรุษบุคคล, **สุญฺญ**,
ว่างเปล่าจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน, **สพฺโพ ปนายํ คิลานปัจจุย-**
เภสชฺชปริกฺขาร **อชิคุจฺจนินโย**, ก็คิลานเภสัชบริหารทั้งหมดนี้ ไม่เป็นของ
น่าเกลียดมาแต่เดิม, **อิมํ ปุติกาญํ ปตฺวา**, ครั้นถูกเข้ากับกาย อันเนาอยู่
เป็นนิจนี้แล้ว, **อติวิย ชิคุจฺจนินโย ซายติ**. ย่อมกลายเป็นของน่าเกลียด
อย่างยิ่งไปด้วยกัน.

ตั้งขณิกปัจจุเวกชนปาฐะ

(หตุท มยํ ตงขณิกปัจจุเวกชนปาฐํ ภณาม เส)

(ชื่อว่าด้วยจิวร), ปฏิสงขา โยนิโส จิวรํ ปฏิเสวามิ, เราย่อมพิจารณาโดยแยบคายแล้วนุ่งห่มจิวร, ยาวเทว สีตสุส ปฏิฆาตาย, เพียงเพื่อบำบัดความหนาว, อุณหสุส ปฏิฆาตาย, เพื่อบำบัดความร้อน, ทัมมกสวาตตปสิริสสสมุสสุสานํ ปฏิฆาตาย, เพื่อบำบัดสัมผัสอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดดและสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย, ยาวเทว หิริโกปิน-ปฏิบัติจนตถํ. และเพียงเพื่อปกปิดอวัยวะ อันให้เกิดความละอาย.

(ชื่อว่าด้วยบิณฑบาต), ปฏิสงขา โยนิโส ปิณฑปาตํ ปฏิเสวามิ, เราย่อมพิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันบิณฑบาต, เนว ทวาย, ไม่ให้เป็นไปเพื่อความเปล็ดเปล็นสนุกสนาน, น มทาย, ไม่ให้เป็นไปเพื่อความเมามัน เกิดกำลังพลังทางกาย, น มณฑนาย, ไม่ให้เป็นไปเพื่อประดับ, น วิภูสนาย, ไม่ให้เป็นไปเพื่อตกแต่ง, ยาวเทว อิมสุส กายสุส จิตฺติยา, แต่ให้เป็นไปเพียงเพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งกายนี้, ยาปนาย, เพื่อความเป็นไปได้ของอรรถภาพ, วิหีสุปรติยา, เพื่อความสิ้นไปแห่งความลำบากทางกาย, พรหมจรรย์านุกุคหาย, เพื่ออนุเคราะห์แก่การประพฤติพรหมจรรย์, อิติ ปุราณญจ เวทนี ปฏิหฺงขามิ, ด้วยการทำอย่างนี้, เราย่อมระงับเสียได้ ซึ่งทุกขเวทนาเก่า คือความทิว, นวญจ เวทนี น อุปฺปาเทสฺสามิ, และไม่ทำทุกขเวทนาใหม่ ให้เกิดขึ้น, ยาดฺรฺรา จ เม ภวิสฺสติ อนวชฺชตา จ ผาสฺสูวิหาโร จาติ. อนึ่ง, ความเป็นไปโดยสะดวกแห่งอรรถภาพนี้ด้วย, ความเป็นผู้หาโทษมิได้ด้วย, และความ เป็นอยู่โดยผาสูกด้วย, จักมีแก่เรา, ดังนี้.

(ชื่อว่าด้วยเสนาสนะ), ปฏิสงขา โยนิโส เสนาสน์ ปฏิเสวานิ, เราย่อมพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยเสนาสนะ, ยาวเทว สีตสุส ปฏิฆาตาย, เพียงเพื่อบำบัดความหนาว, อุณฺหสุส ปฏิฆาตาย, เพื่อบำบัดความร้อน, ทสมกสวาตาทปสิริสปสมฺผลฺสานํ ปฏิฆาตาย, เพื่อบำบัดสัมผัสอันเกิดจาก เหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย, ยาวเทว อุตุปริสุสย-วิโนทน์ ปฏิสลุณารามตถํ. เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายอันจะพึงมีจากดินฟ้า อากาศ, และเพื่อความเป็นผู้ยินดีอยู่ได้ ในที่หลีกเร้นสำหรับภาวนา.

(ชื่อว่าด้วยคิลานเภสัช), ปฏิสงขา โยนิโส คิลานปจฺจยเภสชฺช-ปริกฺขารํ ปฏิเสวามิ, เราย่อมพิจารณาโดยแยบคายแล้วบริโภคนเภสัชปริกขาร อันเกื้อกูลแก่คนไข้, ยาวเทว อุปฺปนฺนํ เวยยาพานิกานํ เวทนานํ ปฏิฆาตาย, เพียงเพื่อบำบัดทุกเวทนาอันบังเกิดขึ้นแล้ว มีอาพาธต่าง ๆ เป็นมูล, อพฺยาปชฺฌปรมตฺยาติ. เพื่อความเป็นผู้ไม่มีโรคเบียดเบียน เป็นอย่างยิ่ง, ดังนี้.

ดีตปัจเจกเวทขนปาฐะ

(หนุต มยฺ อติตปัจเจกเวทขนปาฐํ ภาณาม เส)

(ชื่อว่าด้วยจิวร), อชฺช มยา อปัจเจกเขตฺวา ยํ จิวรํ ปริภุตฺตํ, จิวรโต อันเรานุ่งห่มแล้ว ไม่ทันพิจารณา ในวันนี้, ตํ ยาวเทว สีตสฺส ปฏิฆาตาย, จิวรํเรานุ่งห่มแล้ว เพียงเพื่อบำบัดความหนาว, อุณฺหสฺส ปฏิฆาตาย, เพื่อบำบัดความร้อน, ทํสมกสฺวาตาตปสิริสฺสปสมฺมุสฺสานํ ปฏิฆาตาย, เพื่อบำบัดสัมผัสอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์ เลื้อยคลานทั้งหลาย, ยาวเทว หิริโกปินปฏิจฺฉาทนตฺถํ. และเพียงเพื่อกบปิดอวัยวะ อันให้เกิดความละอาย.

(ชื่อว่าด้วยบิณฑบาต), อชฺช มยา อปัจเจกเขตฺวา โย ปิณฑปาโต ปริภุตฺโต, บิณฑบาตโต อันเรารับแล้ว ไม่ทันพิจารณา ในวันนี้; โส เนว ทวาย, บิณฑบาตํเรารับแล้ว ไม่ใช่เป็นไปเพื่อความเพลิดเพลิน สนุกสนาน, น มทาย, ไม่ใช่เป็นไปเพื่อความเมามัน เกิดกำลังพลังทางกาย, น มนฺทนาย, ไม่ใช่เป็นไปเพื่อประดับ, น วิภูสฺนายน, ไม่ใช่เป็นไปเพื่อตกแต่ง, ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส จิตฺติยา, แต่ให้เป็นไปเพียงเพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งกายนี้, ยาปนาย, เพื่อความเป็นไปได้ของอรรถภาพ, วิหิสิ-ปรตฺติยา, เพื่อความสิ้นไปแห่งความลำบากทางกาย, พฺรหมจฺริยานุคฺคหาย, เพื่ออนุเคราะห์แก่การประพฤติพรหมจรรจ์, อิติ ปุราณญจ เวทนํ ปฏิหง-ขามิ, ด้วยการทำอย่างนี้, เราขอมระงับเสียได้ซึ่งทุกขเวทนาเก่า คือความหิว, นวญจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามิ, และไม่ทำทุกขเวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น,

ยาตรา จ เม ภวิสฺสติ อนวชฺชตา จ ฆาสฺวิหาโร จาติ. อนึ่ง, ความเป็นไป โดยสะดวกแห่งอตตภาพนี้ด้วย, ความเป็นผู้หาโทษมิได้ด้วย, และความเป็นอยู่ โดยผาสุกด้วย, จักมีแก่เรา, ดังนี้.

(ชื่อว่าด้วยเสนาสนะ), อชฺช มยา อปฺจฺจเวกฺขิตฺวา ยํ เสนาสนํ ปริภุตํ, เสนาสนะใด อันเราใช้สอยแล้ว ไม่ทันพิจารณา ในวันนี้, ตํ ยาวเทว สีตสฺส ปฏฺิฆาตาย, เสนาสนะนั้น เราใช้สอยแล้ว เพียงเพื่อ บำบัดความหนาว, อุณหสฺส ปฏฺิฆาตาย, เพื่อบำบัดความร้อน, ฌสฺมก- สวาตาทปสีริสฺสพสมฺผลฺสานํ ปฏฺิฆาตาย, เพื่อบำบัดสัมผัสอันเกิดจาก เหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย, ยาวเทว อุตฺตฺุปริสฺสยวิโนทณํ ปฏฺิสลฺลานารามตฺถํ. เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายอันจะพึงมีจากดินฟ้าอากาศ, และเพื่อความเป็นผู้ยินดีอยู่ได้ ในที่หลีกเร้นสำหรับภาวนา.

(ชื่อว่าด้วยคิลานเภสัช), อชฺช มยา อปฺจฺจเวกฺขิตฺวา โย คิลาน- ปฺจฺจยเภสชฺชปริกฺขารโร ปริภุตโต, คิลานเภสัชบริหารใด อันเราบริโภค แล้ว ไม่ทันพิจารณา ในวันนี้, โส ยาวเทว อฺุปฺปนฺนํ เวยฺยาพาธิกานํ เวทนํ ปฏฺิฆาตาย. คิลานเภสัชบริหารนั้น เราบริโภคแล้ว เพียงเพื่อ บำบัดทุกขเวทนาอันบังเกิดขึ้นแล้ว มีอาพาธต่าง ๆ เป็นมูล, อพฺยาปชฺฌ- ปรมตฺยาติ. เพื่อความเป็นผู้ไม่มีโรคเบียดเบียน เป็นอย่างยิ่ง, ดังนี้.

บทสวดมนต์แปล ธรรมปหังสนปาฐะ

(ตามที่ได้บอกไว้ในหนังสือเล่มนี้ หน้า ๑๖๒)

(หนุท มยั ธรรมปหังสนสมาทปนาทิวจนปาจิ ภณาม เส).

เอว สฺวาภาขาโต ภิกฺขเว มยา ธมฺโม, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย!
ธรรม, เป็นธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว อย่างนี้, อุตฺตานิ, เป็นธรรมอัน
ทำให้เป็นดุจของคว่ำ ที่หงายแล้ว, วิวฺโฏ, เป็นธรรมอันทำให้เป็นดุจของปิด
ที่เปิดแล้ว, ปกาสิโต, เป็นธรรมอันเรอตถาคต ประกาศก้องแล้ว,
ฉินฺนปิโลติโก, เป็นธรรมมีส่วนชี้ริ้ว อันเรอตถาคตเฉือนออกหมดสิ้นแล้ว,
เอว สฺวาภาขาเต โข ภิกฺขเว มยา ธมฺเม, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อ
ธรรมนี้, เป็นธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว อย่างนี้, ๗๗ อลั เอว, ย่อมเป็น
การสมควรแล้ว นั้นเทียว, สทฺธาปพฺพิเตน กุลฺปฺตฺเตน วิริยํ อารภฺตุ,
ที่กุลบุตรผู้บวชแล้วด้วยสัทธา, จึงพึงปรารภการกระทำความเพียร, กามํ
ตโจ จ นหารุ จ อฏฺฐิ จ อวสิสฺสตุ, ด้วยการอธิษฐานจิตว่า, แม้หน้
งเห็น กระดูก เท่านั้น, จักเหลืออยู่, สรีเร อุปฺสฺสฺสตุ มํสโลหิตํ,
เนื้อและเลือดในสรีระนี้ จักเหือดแห้งไป, ก็ตามที, ยนฺตํ ปุริสธामเณ ปุริสวิริ-
เยน ปุริสปรกฺกเมณ ปตฺตพฺพํ, ประโยชน์ใด, อันบุคคลจะพึงได้ถึงด้วยกำลัง
ด้วยความเพียร ความบากบั่น ของบุรุษ, น ตํ อปาปฺณิตฺวา ปุริสสุส-
วิริยสุส สณฺจานํ ภวิสฺสตี - ติ, ถ้า ยังไม่บรรลुประโยชน์นั้นแล้ว,
จักหยุดความเพียรของบุรุษเสีย, เป็นไม่มี, ดังนี้.

ทฺกฺขํ ภิกฺขเว กุสิโต วิหฺรติ, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! คนผู้
เกียจคร้าน ย่อมอยู่เป็นทฺกฺขํ, โวภินฺโน ปาปเกหิ อกฺุสเลหิ ธมฺเมหิ,

ระคนอยู่ด้วยอกุศลธรรมอันลามกทั้งหลาย ด้วย, มหฺนฺตญฺจ สทตฺถํ ปรีหาเปติ, ย่อมทำประโยชน์อันใหญ่หลวงของตนให้เสื่อม ด้วย, อารทฺทวิริโย จ โข ภิกฺขเว สุขํ วิหฺรติ, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคลผู้มีความเพียรอันปรารภแล้ว ย่อมอยู่เป็นสุข, ปวีวิตฺโต ปาปเกหิ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ, สงัดแล้วจาก อกุศลธรรมอันลามกทั้งหลายด้วย, มหฺนฺตญฺจ สทตฺถํ ปรีปุเรติ, ย่อมทำประโยชน์อันใหญ่หลวงของตนให้บริบูรณ์ ด้วย, น ภิกฺขเว หีนฺน อคฺคสฺส ปตฺติ โหติ, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! การบรรลุลหฺมอันเลิศ ด้วยการกระทำ อันเลว ย่อมมีไม่ได้เลย; อคฺเคน จ โข อคฺคสฺส ปตฺติ โหติ, แต่การ บรรลุลหฺมอันเลิศ, ย่อมมีได้ แล.

มณฺฑปเยยฺยมิทํ ภิกฺขเว พุรหฺมจฺริยํ, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! พุรหฺมจฺริยํนี้, น่าดีม, เหมือนมันทะยอดไอชาแห่งโค รส; สตฺถา สมมุขีภูโต, ทั้งพระศาสดา ก็อยู่ ณ ที่เฉพาะหน้าแล้ว. ตสฺมาติห ภิกฺขเว วิริยํ อารภถ, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะฉะนั้น, เธอทั้งหลาย จงปรารภความเพียรเถิด, อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา, เพื่อการบรรลุถึงซึ่งธรรม อันยังไม่บรรลุ, อนนฺติตสฺส อธิคฺมาย, เพื่อการถึงทับซึ่งธรรม อันยังไม่ถึงทับ, อสจฺฉิกตสฺส สจฺฉิกิริยา, เพื่อการทำให้แจ้งซึ่งธรรม อันยังไม่ได้ทำให้แจ้ง, เอวํ โน อยํ อมฺหากํ ปพฺพชฺชา, เมื่อเป็นอย่างนี้, บรรพชาของเราทั้งหลาย, อวิกตา อวณฺณา ภวิสฺสติ, แต่จักเป็นบรรพชาไม่ต่ำทราม, จักไม่เป็นหมันเปล่า, สผลา สอุทฺรยา, แต่จักเป็นบรรพชาที่มีผล, เป็นบรรพชาที่มีกำไร, เยสํ มยํ ปรีกฺขาม, จิวฺรปฺปนฺนปาทเสนาสนคิลานปจฺจยภสชฺชปรีกฺขารํ, พวกเรา ทั้งหลาย, บริโภคจิวฺร บิณฑบาต เสนาสนะ และภสชฺช, ของชนทั้งหลาย เหล่าใด; เตสํ เต การา อมฺเหสุ, การกระทำนั้น ๆ ของชนทั้งหลาย

เหล่านั้น ในเราทั้งหลาย, **มหาปผลา ภวิสฺสนฺติ มหานิสฺสา-ติ**. จักเป็น การกระทำมีผลใหญ่, มีอานิสงส์ใหญ่, ดังนี้. **เอวํ หิ โว ภิกฺขเว สิกฺขิตพฺพํ, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เธอทั้งหลาย พึงทำความสำเหนียก อย่างนี้แล.**

อตฺตตฺถํ วา หิ ภิกฺขเว สมฺปสฺสฺมาเนน, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อบุคคลมองเห็นอยู่ ซึ่งประโยชน์แห่งตน ก็ตาม, **อลเมว อปฺปมาเทน สมฺปาเทสุ,** ก็ควรแล้วนั้นเทียว, เพื่อยังประโยชน์แห่งตนให้ถึงพร้อม, ด้วย ความไม่ประมาท, **ปรตฺถํ วา หิ ภิกฺขเว สมฺปสฺสฺมาเนน, ดูก่อนภิกษุ** ทั้งหลาย! เมื่อบุคคลมองเห็นอยู่ ซึ่งประโยชน์แห่งชนเหล่าอื่น ก็ตาม, **อลเมว อปฺปมาเทน สมฺปาเทสุ,** ก็ควรแล้วนั้นเทียว, เพื่อยังประโยชน์แห่งชนเหล่าอื่น ให้ถึงพร้อม, ด้วยความไม่ประมาท, **อุภยตฺถํ วา หิ ภิกฺขเว สมฺปสฺสฺมาเนน, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย!** หรือว่า, เมื่อบุคคลมองเห็นอยู่ซึ่งประโยชน์ของทั้งสองฝ่าย ก็ตาม, **อลเมว อปฺปมาเทน สมฺปาเทสุ,** ก็ควรแล้วนั้นเทียว, เพื่อยัง ประโยชน์ของทั้งสองฝ่ายนั้นให้ถึงพร้อม, ด้วยความไม่ประมาท, **อิติ. ดังนี้แล.**

-(บาลี พุติยสูตร ทสพลวรรค นิตานส์ ทาน. ส. ๑๖/๓๔/๖๖.